
10. СРПСКА БРИГАДА

Радован Тимотијевић

Издавачи

**ИНСТИТУТ ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ
РЕПУБЛИЧКИ ОДБОР СУБНОР-а СРБИЈЕ — САВЕТ ЕДИЦИЈЕ
„СРБИЈА У РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ“
ВОЈНОИЗДАВАЧКИ И НОВИНСКИ ЦЕНТАР**

За издаваче

*Др Петар Качавенда
Милош Станимировић, генерал-пуковник
Стеван Станојевић, пуковник*

Редакциони одбор

*Никола Баста, Најдан Крстић, Душан Младеновић, Стојан Новаковић,
Славко Поповић (председник), Ђира Ристић*

Одговорни уредник
Др Петар Качавенда

Рецензент
Славко Поповић

Стручни редактор
Др Урош Костић

УИ 13ВМ 86-7403-044-0

РАДОВАН ТИМОТИЈЕВИЋ

ДЕСЕТА СРПСКА НОУ БРИГАДА

ИСИ

ИНСТИТУТ ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ
Београд 1991.

Бригада је одликована
ОРДЕНОМ ЗАСЛУГЕ ЗА НАРОД СА ЗЛАТНИМ ВЕНЦЕМ
(Указ бр. 176 од 22. 12. 1961)

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

940.53(497.1)

ТИМОТИЈЕВИЋ, Радован

Десета српска НОУ Бригада / Радован Тимотијевић. —
Београд : Институт за савремену историју : Републички одбор
СУБНОР-а Србије : Војноиздавачки и новински центар, 1991
(Београд : Култура). — 544 стр. : илуст. : 21 ст. — (Едиција
„Србија у рату и револуцији 1941—1945")

Тираж 1 000. — Библиографија: стр. 543—544.

18ВК 86-7403-044-0

а) Југославија. Народноослободилачка војска.
Десета српска бригада
1923084

ПРЕДГОВОР

Иницијативу за писање монографије Десете српске народноослободилачке ударне бригаде дао је Одбор београдске Секције ове Бригаде 23. јула 1987. године. Монографија би представљала још једно сведочанство о слободарској борби народа југоисточне Србије. Том приликом дата је идеја да се догађаји изразе лако и истинито, засновани на аутентичним чињеницама. Предложено је да аутор користи и проверена казивања живих учесника Десете бригаде, као и другу литературу и сведочења.

Али већ на почетку истраживачког рада искрсле су тешкоће, јер Десета бригада нема својих докумената. Она је сврстана у оне малобројне јединице наше Народноослободилачке војске чија архива није пронађена. После расформирања Десете бригаде, фебруара 1946. године, нема поузданих трагова шта се догодило са њеном архивом. Има мишљења да се бригадна архива налази у приватним рукама.

Осим Операцијског дневника, три извештаја о раду Бригадног комитета КПЈ, два извештаја о раду Бригадног комитета СКОЈ-а, књиге радио-депеша, једног плана теоретског рада са члановима КПЈ и једног писма, у архиви НОР-а Војноисторијског института ЈНА, других података нема о Десетој бригади. Не постоји ниједан бригадни оперативни извештај, заповест, наређење, белешка и слично.

Операцијски дневник од дана формирања Бригаде писан је после рата на писаћој машини и такав је сачуван. Од 23. октобра 1944. године и даље дневник је у рукопису, такође написан после рата, потписан и оверен да би се добио утисак као да је вођен у току рата.

Текст дневника је најчешће кратак, не даје довољан увид у борбе, у живот и рад Бригаде и њене значајније догађаје. Та шкрта регистрација ништа не казује о величини драме, храбрости, подвизима и трагичним страдањима појединаца или јединица. Не говори се о човеку. Из таквог дневника није лако сазнати да ли је Бригада у некој борби победила или је побеђена. Ни успеси ни неуспеси нису забележени. Наши губици су намерно смањивани, а непријатељски губици „остали су непознати". Дневник обилује нетачним датумима и именима места, а неке борбе нису ни забележене.

Кроз Операцијски дневник се не виде промене у Штабу Бригаде, штабовима батаљона и командама чета. О важнијим реорганизацијама и кадровским променама једва да је нешто записано. Нема података ни како је изгледала формација Бригаде кроз читав период њеног постојања.

Да би се стекла што потпунија слика о Десетој српској бригади, највећи допринос дали су њени преживели борци и руководиоци. И поред тога што је прошло више од четири деценије њихова сећања су, у сваком случају, живописно сведочанство које је попунило велику празнину у недостатку докумената. На основу тих података извршена је реконструкција првог Штаба Бригаде, штабова батаљона и команди чета и касније су праћене све промене до краја рата.

То прво сазнање било је неопходно да би могло да се види који су људи командовали Бригадом, батаљонима и четама у тим славним ратним данима и какве су њихове заслуге за историју народноослободилачког рата.

У циљу свеобухватније обраде монографије, аутор је лично обавио разговоре са око 200 припадника Десете српске бригаде или са члановима њихових породица у Београду, Новом Саду, Каравукову, Панчеву, Ковину, Делиблату, Нишу, Врању, Врањској Бањи и Сурдулици. Приближно се толиком броју бораца обратио писмом и преко телефона, консултујући их о њиховом доприносу ратним успесима Бригаде. Без њихове сарадње монографија не би могла да се напише.

Према томе, монографија је писана на доста поузданој ратној стварности и са проученим подацима о људима и њиховим судбинама. Разуме се, изостала су она виђења и сазнања која је време избрисало из сећања.

Посебно је прикупљена обимна грађа из немачких извора и са више историјске тачности су осветљени распоред, кокадовање и дејства немачких снага у борби против Десете српске бригаде.

Оваквим свестраним прикупљањем грађе за монографију као и ангажовањем неких секција Бригаде и појединаца, ратни догађаји Десете српске народноослободилачке ударне бригаде су у задњем часу спасени од потпуног заборава који је био неминован.

И овом приликом изражавам посебну захвалност другарицама и друговима који су својим учешћем на терену прикугљали сећања бораца и друге податке, или својим личним сећањима допринели да монографија буде садржајно **богЕтија**, квалитетнија и веродостојнија. Хвала: Александру Јовановићу из Масурице (Сурдулица), Бранку Павловићу-Учи из Београда, Бранку Николићу из Врања, Благоју Ниголићу из Врањске Бање (Врање), Борисаву Мадиху из Велике Лукање (Пирот), Божидару Цакићу из Лесковца, Боривоју Милутиновићу из Београда, Владимиру Видосављевићу-Млинару из Врања, Владимиру Тасићу из Београдг, Василију Маринковићу из Сурдулице, Василију Живковићу из Разгојне, Владимиру Стошићу-Бањи из Врања, Влаку Јовићу из Каравукова (Опаци), Вељку Анастасијевићу из Врањске Бање (Врање), Василију Стојановићу из Разгојне, Душану Лазићу из Београда, Даници Алексић из Београда, Драгомиру Јовановићу-Мурчи из Врања, Драгомизу Ристићу из Пирота, Драгутину Манчићу из Градишта (Пирот), Душану Димитријевићу из Ниша, Душану Младенсвићу из Београда, Душану Додићу из Каравукова (Опаци), Душану Костићу из Пирота, Ђорђу Спасићу из Сукова Пирот), Живојину Манчићу из Пирота, Живојину Николићу-Брки из Београда, Живојину Стојковићу из Ниша, Јовшу Младеновићу из Београда, Јелени Мацури из Београда, Јелени Шурбатовић из Титове Митровице, Јести Милићу из Пирота, Јосифу Здравковићу из Врања, Крсти Стеванозићу из Старе Брезовице (Врање), Лазару Лажетићу из Београда, Лели Стојиљковић из Београда, Лозинки Жигковић из Београда, Љубомиру Трајковићу из Сурдулице, Љубомиру Јовановићу из Ниша, Миловану Влаховићу из Титове Митровице, Милораду Митићу из Ниша, Милану Јовановићу из Новог Сада, Момиру Милошевићу из Делгблата, Најдану Крстићу из Београда, Николи Бас-

ти из Београда, Ненаду Јовановићу из Ниша, Николи Станковићу-Гуштеру из Панчева, Радојки Шурбатовић из Прингине, Ранђелу Вељковићу из Врања, Савети Крстић из Врања, Стојадинки-Динки Марковић из Врања, Стојанки Вуксановић из Врања, Светозару Николићу из Скупља, Славку Поповићу из Београда, Славки Анђелковић из Каравукова, Славољубу Петровићу-Ђери из Београда, Серафиму Јовановићу из Врања, Станиши Митићу из Врања, Стојану Николићу из Сурдулице, Сретену Павловићу из Пирота, Стојану Новаковићу-Столету из Београда, Стојану Крстићу-Столету из Врањске Бање (Врање), Стојан/ Ђорђевићу-Шуци из Врањске Бање (Врање), Тихомир[^] Слијепчевићу-Гаји из Београда, Тири Ристићу-Рељи из Београда, Урошу Живковићу из Врањске Бање (Вране), Чедомиру Ристићу из Ниша, Чедомиру Јовановићу из Скопља, Општинском одбору СУБНОР-а Сурдулице, Општинском одбору СУБНОР-а Врања, Општинском одбору СУБНОР-а Црне Траве, Секцији Десете српске бригаде у Београду, Секцији Десете српске бригаде у Нишу, Секцији Десете српске бригаде у Пироту, Секцији Десете српске бригаде у Врању, Секцији десете српске бригаде у Сурдулице, Секцији Десете српске бригаде у Врањској Бањи (Врање), Секцији Десете српске бригаде у Каравукову (Оцацк

Аутор

УВОД

Развој догађаја у Југославији у првој половини 1944. године био је обележен великим победама народноослободилачког покрета (НОП) Југославије, уз који је била огромна већина народа. Као резултат самопрегорне борбе Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије (НОВ и ПОЈ), ослобођене територије су обухватале више од половине земље на којима је успостављена народна власт. Растао је и међународни углед НОВ и ПОЈ, а од својих савезника добила је пуно признање за заједнички допринос борби против фашизма.

Све је то било могуће постићи зато што су Врховни штаб НОВ и ПОЈ и Централни комитет Комунистичке партије Југославије на челу с Титом, уживали широко поверење свих наших народа. Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а, такође су имале пресудан утицај на даљи размах НОП-а и учвршћење укупних победа нове Југославије.

У истом периоду војнополитичку ситуацију у Србији карактерише опште расположење народа да масовно узме учешће у НОП-у. Најшири слојеви становништва су тежили да се активно укључе у оружану борбу против окупатора и његових помагача, ради што бржег ослобођења земље. Народноослободилачки покрет у југоисточној Србији развијао се у врло тешким условима. Завладали су незапамћени терор и насиље од стране немачког и бугарског окупатора и њихових сарадника: четника Драже Михаиловића, љотићеваца, недићеваца и других. Ипак, НОП је и у таквим приликама био у сталном успону. Утолико више ако се има у виду да су главне партизанске снаге из западне Србије и Шумадије, крајем 1941. године, под

притиском окупатора и домаћих издајника, прешле у Сан-цак и источну Босну.

Непрестано јачање и нарастање НОП-а на овом делу југословенског ратишта угрозило је планове немачке Врховне команде Југоистока. Народноослободилачки покрет је онемогућио непријатеља да благовремено организује одбрану окупиране територије и обезбеди најважније путне и железничке комуникације. Ради тога су немачке трупе биле принуђене да се у Србији, у борби против НОВ и ПОЈ, још више ослоне на бугарску војску и на војне формације Недића, Љотића и Михаиловића.

Србија је у јесен 1943. била у центру ратних збивања и њен значај се стално повећавао, а нарочито због предвиђања будућег развоја војне ситуације на Балкану. Имајући то у виду, Врховни Штаб НОВ и ПОЈ је одлучио да, у пролеће 1944, тежиште ратних операција што брже пренесе на територију Србије. С друге стране, немачка команда је била принуђена да упорно брани Србију, ради повлачења својих снага из Грчке и Албаније. У једном извештају немачког команданта за Србију, генерала Ханса Фелбера Врховној команди Југоистока, овако је окарактерисано ово ратиште:

Србија је кључ за господарење целокупним Балканом."¹

У то време у југоисточној Србији НОП је успео да се, упркос свим бруталним војнополитичким мерама бугарског окупатора одржи, организационо ојача и омасови се. Злочинима и застрашивањима непријатељ није могао да угуши борбени дух народа и да га одврати од учешћа у народноослободилачкој борби. Ради тога је предузимао велике офанзиве с циљем да уништи снаге НОП-а и преотме ослобођене територије.

Прва таква офанзива у 1944. години почела је у јануару у целој југоисточној Србији. Офанзиви је претходило масовно интернирање мушког становништва од 18 до 50 година старости у Бугарску. Да би остварио свој циљ непријатељ је ангажовао јаке пешадијске, коњичке и полицијске јединице, уз садејство авијације и тенкова. Али,

¹ Војноисторијски институт ЈНА, *Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945*, друго преправљено и допуњено издање, књ. 2, Београд 1965, стр. 187.

и поред тога 2. јужноморавски НОП одред, Кумановски и Косовски НОП батаљон, који су се нашли у окружељу, нису били уништени.

Само што се та офанзива завршила, на ослобођеној територији југоисточне Србије настају крупне маневарске партизанске јединице. Већ у фебруару, од 2. јужноморавског НОП одреда формирана је у Црној Трави 5. јужноморавска народноослободилачка (НО) бригада, а реорганизован је 2. јужноморавски НОП одред под именом „Синадин Миленовић”. У рејону Пчиње и Козјака, од снага које су пристигле са Главним штабом (ГШ) НОВ и ПО Македоније, формирана је 3. македонска НО бригада.

Почетком марта у селу Трговишту формирана је 6. јужноморавска НО бригада и Врањски НОП одред. Ради јединственог руковођења борбеним дејствима свих јединица на том терену ГШ НОВ и ПО за Србију формирао је Оперативни штаб јужноморавске зоне. Тако је на десној обали Јужне Мораве под руководством Окружног комитета КПЈ за Врање, Лесковац и Пирот започео убрзани успон НОП-а.

Незадовољан таквим развојем ситуације, Штаб бугарске 5. армије отпочео је у марту нову офанзиву под именом „Радан”. Напад је почео са 14 батаљона пешадије, два дивизиона коњице и полицијом. У окружењу су се нашли 2. јужноморавски НОП одред „Синадин Миленовић” и Команда пиротског војног подручја у рејону Црне Траве. У жестокиим борбама против надмоћнијих непријатељских снага партизанске јединице су се, уз велике жртве, пробиле из окружења и прешле у напад на бугарске гарнизоне.

У селима кроз која је прошла бугарска окупаторска војска остала је пустош. Убијани су старци, жене и деца. Спаљиване су куће заједно са читавим породицама, пљачкана имовина. Још се дим са згаришта кућа није разишао,^{а>} УЈУРО 30. априла, кренула је непријатељска мајска офанзива. Било је око 40.000 до зуба наоружаних бугарских војника против 2.300 недовољно наоружаних бораца НОВ и ПОЈ.

У таквим условима се распламсавао НОП на десној обали Јужне Мораве у пролеће 1944. године.

БОРБЕНА ДЕЈСТВА БРИГАДЕ

Активности и борбе у рејону Трговишта

У пролеће 1943. године на десној обали Јужне Мораве постојале су две слободне територије и обе је ослободио 2. јужноморавски НОП одред. Прва таква територија у анектираној југоисточној Србији од стране Царевине Бугарске извојевана је крајем априла. Тада су Окружни комитет КПЈ за Врање и Штаб Одрода одлучили да својом снагом задају окупатору тежак ударац у рејону Црне Траве и Лужнице. Они су у томе успели. Била је то тешка борба против бугарских окупаторских јединица и уједно велика војна и морална победа НОП-а. За ту прву слободну територију живот су дали командант Одрода Ратко Павловић-Ћићко, народни херој, и његови борци.

После Ћићка Одредом су командовали командант Милош Манојловић и политички комесар Владимир Вујовић-Вуја. Команданти батаљона су били Мирко Сотировић-Сотир, Милорад Диманић-Милош и Живојин Николић-Брка — касније сва тројица народни хероји. Политички комесари батаљона били су прекаљени комунисти.

Са оваквим командантима и политичким комесарима ОК КПЈ за Врање је проценио да Одред са својих 140 бораца може однети још једну велику победу. Ту замисао су и спровели у живот. У силовитом налету Јужноморавци су потукли бугарску полицију до ногу и заузели планину Козјак. Два дана касније на Козјак је стигао бугарски полицјски одред „Бенковски“ с намером да поврати изгубљену планину. Бугарска полиција је, осмог јуна ујутро, доживела пораз и панично побегла са тих положаја.

Други јужноморавски НОП одред је продужио борбена дејства и ликвидирао окупаторску власт у Трговишту.

Светом Илији, Радовилци, Ђерману и Дугој Луци. Тако је створена и друга ослобођена територија, која је обухватала изворишни ток реке Пчиње и планину Козјак. Али непријатељ није могао да се помири са губитком овако велике територије, војних гарнизона и власти. Она се протезала од Лужнице до Пчиње и Козјака.

У време када су се концентрисале бугарске јединице за мајску офанзиву 1944, на слободној територији Пчиње и Козјака налазила се Команда врањског војног подручја и њених 12 команди места. Њихове партизанске страже, јачине од вода до чете, браниле су ослобођена села од сталног насртаја окупатора. Од осталих снага НОП-а најјаче јединице које су се овде задржале биле су 6. јужноморавска НО бригада, 3. македонска НОУ бригада и Косовски НОП одред.

Центар те слободне територије било је општинско место Трговиште које је 2. јужноморавски одред ослободио 12. септембра 1943. године, и бугарски окупатор више овамо није крочио. Трговиште се простире на обе обале реке Пчиње. А поред реке лежи пространо планинско насељено земљиште чије је име такође Пчиња.

На тај простор су Окружни комитет КПЈ за Врање и Команда врањског подручја прикупили око 600 бораца партизанских стража и других позадинских јединица. Највише бораца је било из врањских села, а мањи број из Среза пчињског. Тако прикупљене јединице, пред непријатељску офанзиву, држали су у Трговишту и о њима је вођена посебна брига. Били су то, углавном, добровољци разних годишта, који су распламсавањем НОП-а кренули у партизанске јединице.

За те борце је у Трговишту организована интензивна војна и политичка обука. Командант Врањског подручја, сликар и вајар Бранко Шотра, члан КПЈ од 1930. године и првоборац, окупио је најспособније руководиоце да обучавају младе борце. Командири и политички комесари чета били су махом искусни ратници, проверени у ранијим борбама одреда и бригада југоисточне Србије.

Они су нове борце учили вештини ратовања, бодрили их и политички припремали да истрају у борби за слободу. Секретар Окружног комитета КПЈ за Врање Славољуб Петровић-Ђера формирао је партијско-политички курс за политичке комесаре јединица, на којем је било око 30

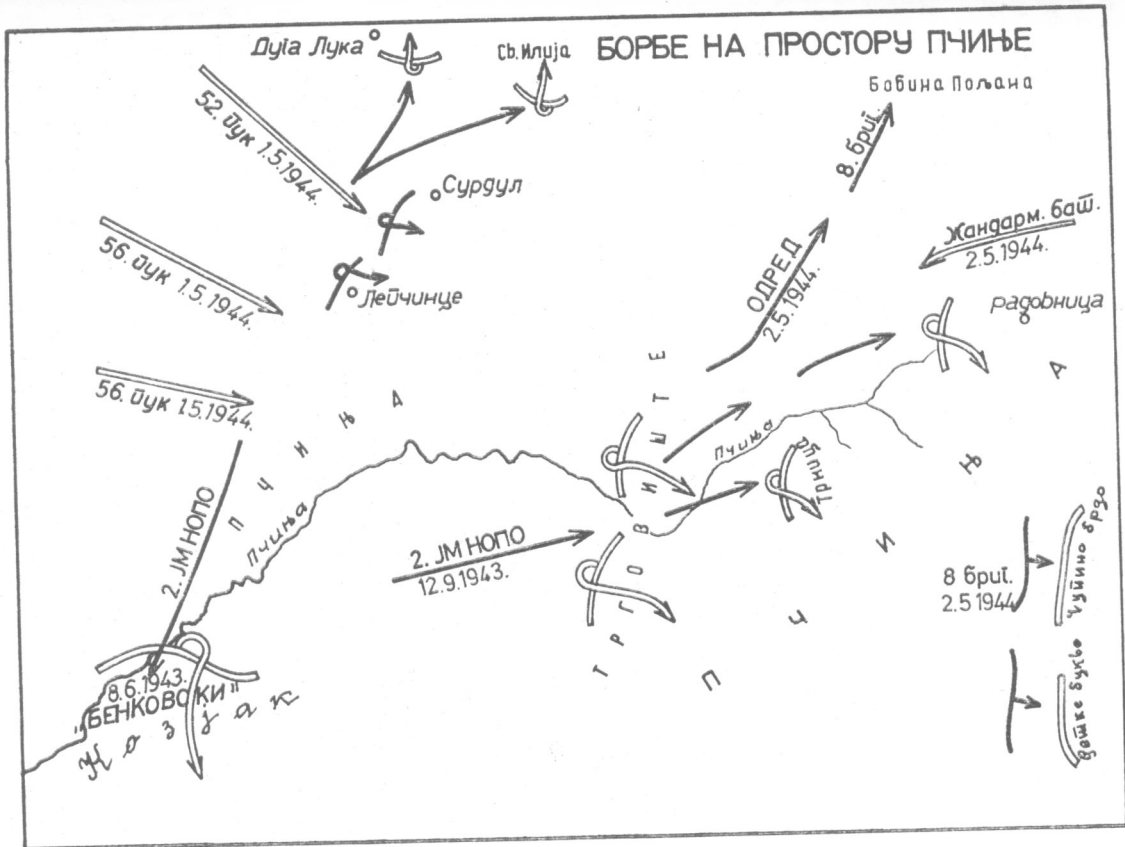
другова. Руководилац курса и предавач био је предратни комуниста Бранко Павловић-Уча.

У међувремену бугарске окупаторске јединице затвориле су обруч око слободне територије Пчише и Козјака. Али за Оперативни штаб, који је руководио јединицама НОП-а на тој територији, то није била тајна. Његова обавештајна служба је у селима благовремено открила покрете непријатељских јединица. Већ у зору, 30. априла 1944, чуле су се борбе код истурених обезбеђења и то је био знак да је непријатељска мајска офанзива отпочела. Тог јутра била је прекинута једномесечна обука бораца у Трговишту.

Бугарски окупатор је у офанзиву кренуо са свих страна. Средином априла у Врању је била формирана нова бугарска 29. дивизија, чији је 52. пук нападао са севера из правца Врања, 50. пешадијски пут из Пирота и извештан број батаљона из Грделице. Први и 2. коњички пук пристигли из Скопља, нападали су са линије Бујановац—Врање—Сурдулица. Са запада од Клиновца и Ристовца нападао је 56. пешадијски пук, а са истока и југа четири пешадијска пука и батаљон жандармерије. У рејон Криве Паланке доведен је 1. армијски пук из Грчке, а из Бугарске 13. пешадијски пук. Свим снагама у окупаторској офанзиви командовао је командант бугарске 5. армије генерал Васил Бојдев.

Ситуација се нагло погоршавала, па је Оперативни штаб наредио да све јединице у рејону Пчиње и Козјака буду спремне за покрет. Наређен је правац повлачења на север, у рејон прве ослобођене територије Црне Траве и Лужнице. Тада је стигла вест да се непријатељ приближава са истока, па му је у сусрет упућена 6. јужноморавска бригада. У оштрој борби на Чупином брду и код тригонометра 1524 на косама Ретке букве, Бригада је задржала непријатеља.

Команда врањског подручја повлачила је своје удаљене страже и борбена обезбеђења и груписала их у Трговишту ради пробоја на север. Команда места Кичер кренула је из Сливнице и код Св. Илије сукобила се, првог маја, на брежуљку са бугарском војском која је истовремено стигла из правца Врања. Пушкомитраљеца Чедомир Јовановић, из Бујковца, и његов помоћник Милан Стевановић, из Изумна, први су дочекали непријатеља. Ускоро

је дошло до упорне одбране и код села Средњег Дела, Сурдула и Лепчинца. Својом храброшћу истакли су се пушкотраљесци Милан Јовановић, из Барелића, и Бранко Пејић, из Тибужда, и бомбаши Душан Манчић, из Изумна, Спасоје Златковић, из Радовнице, и Раденко Трајковић, из Црне Реке.

Борбе код Криве Феје

Борба на прилазима слободној територији трајала је цео дан. Снаге Врањског војног подручја успеле су да зауставе продор непријатеља. Тек касно увече, 2. маја, одвојили су се од непријатеља и кренули преко села Бабине Пољане и Црног Врха за Криву Феју. Пред сам покрет у Трговишту су отворени магацини са оружјем добијеним од енглеског савезника и све је подељено борцима. На рукама су понели минобацачке мине, експлозив, муницију и другу ратну опрему.

Приликом повлачења јединица Команде врањског војног подручја, с њима су кренуле све команде места и људство војних и политичких курсева. Под заштитом тих снага повлачила су се окружна и среска партијска и војна руководства и органи народне власти. Известан број тих руководилаца привремено је постављен да командује јединицама у колони док не стигну у Лужницу.

Сврстали су се у дугу колону и утонули у хладну планинску ноћ завејану снегом који је првог маја пао. Била је то млада, још неискусна, али дисциплинована војска. Та колона није имала име, али је била устројена по угледу на бригаде. Њом су командовали стари борци и комунисти — командант Данило Стевановић-Дача и политички комесар Бранко Павловић-Уча.

На челу колоне ишле су наоружане јединице и партизанске страже да би прихватиле борбу. Иза њих су се сврставали окружни комитети КПЈ и СКОЈ-а, Окружни народноослободилачки одбор (НОО) Врања, срески комитети и одбори, позадински радници и народ који је бежао испред смрти, јер нико од њих није могао опстати на територији коју непријатељ заузима. Крај колоне су чинили ненаоружани борци и британска војна мисија, па наоружана заштитница.

Одлазили су из ових села и освртали се. И овде су заувек запамћени злочини бугарског генерала Асена Богданова, обласног полицијског начелника. Он је још септембра 1941. године издао трајно наређење како да се поступа са партизанима и народом:

„Налаже се безобзирна бруталност при њиховом уништавању (мисли на партизана и њихове сараднике — Р. Т.)... Закони земље у вези са Женевском конвенцијом не важе у борби против чета (израз „чета" и „четници" треба схватити као „партизански одреди" и „партизани", јер касније окупатор употребљава ове изразе)... Поштовати животе четника у циљу да се добију подаци о организацији њиховог покрета, о јатацима и друго, узалудно је, јер су они упорни људи, па не треба да им се даје могућност да пред становништвом, нашем стражом и судским властима манифестују своју моралну снагу..."²

Потчињени официри генерала Бојева ревносно су спрозодили то наређење. На заузетој територији убијали су затечено становништво по селима без обзира на старост и пол, а спаљивали су и живе људе у кућама. Испред тог стравичног терора људи су бежали, а ухваћени беспомоћни старци и деца мучени су и убијани на садистички начин. Села су била без живота, претворена у згаришта. Бугарски војници и полицајци су палили куће, штале, појате па и кокошиње. Људи су гладни и изнемогли лутали шумама и скривали се у пећинама.

За време покрета члан ОК КПЈ за Врање Душан Девеџић-Жика, формирао је од полунаоружане колоне три батаљона, којој су привремено дали име Одред. За команданте и политичке комесаре батаљона били су одређени најiskusнији партијски руководиоци са терена. Слушаоци политичког курса распоређени су за руководиоце у четама. Командант 3. батаљона Александар звани Лисица био је из Црвенковића Махале, политички комесар Серафим Јовановић из села Бунушевца код Врања, а помоћник политичког комесара Чедомир Ристић из Себеврања.

Јовановић је био дуго партијски радник на окупираној територији и никад није два пута спавао на истом месту. Једном су Бугарске окупационе власти за њега при-

² Александар Трајковић, *Свитање над Моравом* (Врање у НОБ-у 1941—1945), Београд 1976.

премиле вешала у Скопљу и чекали да га ухвате. Државни тужилац Скопског преког војног суда подигао је оптужницу против Јовановића 5. јануара 1943. Пошто су бугарске окупаторске власти насилно бугаризовале становништво и давале презимену „ов“ или „ев“, то је у оптужници записано:

„... да су Мирко Петров-Димов и Серафим Миланов-Иванов свесно постали чланови комунистичке организације још 1941. и формирали комунистичку организацију у селу Булачане као огранак Месног комитета КПЈ за град Скопље.“³

Месец дана касније, 3. фебруара, у Скопском преком војном суду, председник судског већа капетан Георги Атанасов, био је кратак:

„Кажњавају се како следи: *Мирко Петров-Димов и Серафим Миланов-Иванов на смрт вешањем* (подвучено у оригиналу) ... Казну извршити одмах“.⁴

Успут су у колону улазили нови борци и младићи око 15 година, које су родитељи слали у партизане да не би дочекали код куће бугарске убице. Колона је маршевала целу ноћ и сутрадан стигла у село Криву Феју да предахне поред „Руског пута“. То име му је народ дао, јер су га пројектовали руски белоемигранти, а Врањанци су туцали камен и правили пут. У току дана је у село приспела и 6. јужноморавска бригада и примила све борце који су стасали за оружје.

Још су се видели трагови великих борби у Кривој Феји. Ово село је било јако упориште бугарског окупатора са посадом од 350 полицајаца. Из тог утврђења бугарски полицајци су спречавали да се ослобођене територије међусобно повежу у једну целину и контролисали су друм између Врања, Криве Феје и Босиљграда. После детаљног извиђања и прикупљања података о снази и распореду непријатеља, Оперативни штаб је наредио 6. јужноморавској бригади да ослободи Криву Феју. Припреме су изведене у селу Барбарушинцу у највећој тајности.

Пре напада делови 6. бригаде, Црноотравски НОП одред и команде места са врањског подручја, блокирали су

³ Архив СР Македоније, Скопје, Оптужница, спис бр. 5/42, Пресуда, спис бр. 24.

⁴ Исто.

све путеве који воде према Кривој Феји. Напад је почео по густој магли, 12. априла у три часа ујутро, и трајао је до 13,00 часова. Шеста бригада је разбила бугарску полицију на три групе и изоловала их у огптинској згради, основној школи и жандармеријској станици да их лакше ликвидира. У борби је заробљено 300 полицајаца, 20 их је побегло, а 30 је погинуло. Том приликом запленио је 10 пушкомитраљеза, 20 аутомата и 300 пушака. Захваљујући том успеху, снаге НОВ и ПОЈ су могле да се повуку преко Криве Феје.

Трећег маја, колона је по мраку напустила Криву Феју. Оперативни штаб и 6. бригада били су на челу, а Одред врањског подручја у заштитници. У таквом поретку кренуле су у пробој из окружења преко планине Бесне кобиле и Стрешера за Црну Траву. Следећу ноћ су преноћиле у рејону Власине, а 5. маја ујутру наставили су марш. Око 14,00 часова зауставили су се на планини Чемернику, у рејону Црне Траве.

Пробој у слободну Лужницу

Трећи батаљон се разместио у кућама Стеваничеве Махале и поставио обезбеђење. Док су кувари делили по куван кромпир за ручак, изненада их је пренуо пуцањ стражара Живка Цветковића, из Дуге Луке, који је осматрао према Мачкатици. Батаљон је одмах истрчао на положај и сударио се са деловима 45. и 54. пешадијског пука из Мачкатице и Црвеног Брега. Бугарски војници су овде раније стигли и поставили заседу.

Напад је био муњевит. У првом налету 3. батаљон је упао у непријатељски борбени поредак и заробио пет бугарских војника, десетак их је убио и ранио, запленио два пушкомитраљеза и другу ратну опрему. Охрабрени успехом борци су појачали ватру и плотунима приковали непријатеља за земљу, а затим поновили јуриш. Највише се чуло „Урааа“ из грла ненаоружаних бораца и то је изазвало панику код непријатеља.

Борац са страже Живко Цветковић у блиској борби није видео да његови другови спроводе заробљене бугарске војнике. Помислио је да бугарски војници хоће њега

да заробе, па је окренуо пушку к себи и убио се да не би пао у њихове руке.

У борби је погинуо Цветан из Врањске Бање, коме презиме нису запамтили, а теже су рањени Драгољуб Стојковић из села Ратаја и заменик командира 3. чете Душан Манчић из Изумна. Манчић је био храбар и искусан борац, вратио је непријатељу две активирание ручне бомбе које су пале у његовој близини. Недалеко од њега погинуо је борац Јаћим Дадовић из села Градеца код Врања док је отимао од бугарског војника пушкомитраљез.

За време јуриша лакше су рањени командант батаљона Александар Лисица, политички комесар Серафим Јевановић и командант Врањског подручја Бранко Шотра, бранећи Црну Траву у којој је пре рата био професор цртања. Први батаљон је заробио три, а убио два бугарска војника и више их ранио.

Са санитетског курса у Трговишту пошло је са колоном осам другарица предвиђених за санитетску службу у будућој бригади и то: Љубинка Станковић и Стојанка Стајић из села Барбарушница, Зорка Јанковић и Драгица Трајковић из села Лукова и Славка Ристић, Стоја Костадиновић, Крстана Стаменковић и Савета Павловић — све четири из села Голочевца. Пошто нису имале оружје, то је другарица Перса Младеновић са својим аутоматом била задужена да их у борби заштити.

У току борбе на Чемернику, бугарски војници су приметили партизанке и пошли у потеру за њима. Стоја Костадиновић и Крстана Стаменковић су успеле да побегну. Перса Младеновић је потрчала у заклон да пружи отпор. Била је у енглеској униформи и кад су је бугарски војници опколили и ухватили, просули су јој лекове из торбице, а њу су натерали да стане мирно и стрељали је. Касније су заробили и осталих шест ненаоружаних партизанки и сурово их мучили. Пошто нису признале да су биле партизанке ни после дугог батинања, бугарска полиција је покушала струјом да им изнуди признање. На крају су их пустили, јер нису могли да им докажу кривицу.

Ипак, бројнији и боље наоружани непријатељ поново је кренуо у напад на 3. батаљон, који је био на положајима села Козарнице и виси Куле са котом 1447. Штаб батаљона се сместио у кући Јована Цветковића у којој је, 25. јула 1941, основана прва ћелија КПЈ у Црној Трави

од пет чланова. У 16,00 часова 6. јужноморавска бригада и 1. баталли Одреда у жестокој борби разбили су бугарске војнике на Чемернику. Непријатељ је имао велике губитке у људству и до 19,30 часова је разбијен и протеран до Мачкатице.

Црнотравски крај обухвата обе обале реке Власине и прелази у Лужницу. Из његових села је на први позив Партије, у јулу 1941, отишло у партизане 39 бораца, међу којима је било 18 жена. Двојица су постали народни хероји: Мирко Сотировић-Сотир и Синадин Миленовић. Старији Црнотравци се с поносом сећају на предратне комунисте учитеље: Бранка Павловића-Учу, Ратомира Ивића-Рату, Стојадина Обрадовића-Столета и друге, који су уређивали зидне новине. Они су доносили писану реч у црнотравски крај.

У покрет за Црну Траву и Лужницу борци су певали познату песму о Живојину Николићу-Брки:

„Црна Трава Бркина држава,
А Лужница Славчина граница.”

Славча Трнски је био популарни командант бугарског Трнског партизанског одреда, који је формиран на територији југоисточне Србије, јула 1943. године, уз помоћ Главног штаба НОВ и ПО Србије.

Црна Трава је описана и опевана као печалбарски крај. Црнотравци су пре рата од 14 година одлазили у град, у печалбу. Прво су на грађевини носили зидарима воду, па малтер и циглу, а онда од ученика постајали врсни зидари и тесари. Док су у печалби, дневно живе на сто грама чварака и парчету сира, а за вечеру вечито чорба од пасуља или од кромпира. Тако су штедели сваку пару коју су тешком муком зарађивали и доносили кући.

Непријатељска мајска офанзива била је тако смишљена да се снаге НОП-а из Пчиње могу пробити, ако им то успе, само у Црну Траву. То се и догодило, али оне нису могле да се задрже ни у Црној Трави, јер су поново упале у окружење. Око Црне Траве и Лужнице била су постављена четири бугарска пешадијска пука и по један јуришни батаљон. Непријатељ је кренуо према слободној територији из правца Ниша, Лесковца, Пирота, Сурдулице и Босиљграда.

Ради тога је Оперативни штаб убрзао пребацивање јединица на десну обалу реке Власине, у подручје слободне Лужнице. Команда врањског војног подручја са својим јединицама прешла је Власину, 6. маја, код села Доброг Поља. Батаљони су се разместили у највећим црнотравским селима у Лужници и Јабуковику, Дарковцу и Градском, да се који дан одморе и боље организују. Таман што су батаљони предахнули из Бугарске су наступали 25. пешадијски пук из Сливнице и Софијски полицијски пук из рејона Софије. У Лужници се тада налазила 5. јужноморавска бригада и Пиротски, Бабички и Црнотравски НОП одред.

Организовање у Јабуковику

Народ црнотравских села топло је дочекао борце, јер је до краја био привржен НОБ-у. Скоро да није било куће која није дала борца у неку јужноморавску бригаду или одред. И у Лужници је бугарски окупатор оставио трагове великих злочина. У Дарковцу је бугарски поручник Стојанов стрељао 11 људи, међу којима и Марка Тодоровића, члана НО одбора. По наређењу Дикова, полицијског начелника из Трна, полицајац Младен Богојев стрељао је у засеоку Тодоровцу деду, сина и унука — Јону, Ставру и Бору Миленковића. Попалио је и све куће.

О многобројним окупаторским злочинима у том делу југоисточне Србије у 1943. години, Окружни комитет КПЈ за Врање овако је својим летком обавестио народ:

„Планинама и пољима разлеже се лелек мајки, жена, сестара и деце. Бугарски бандити опљачкали су и црно испод нокта. Преко свега силују девојке и невесте. Зверствима су превазилазили и сами себе из 1917. године. Надмашили су зверства која су тада чинили по Јабланици и Топлици”.⁵

Бугарске јединице су све више стезале обруч око Лужнице, а у Јабуковику се из Одрета формирала нова бригада. Окружни комитет КПЈ за Врање одабрао је руководиоце за Штаб Бригаде и штабове батаљона. Међу храбрим и искусним старим борцима извршен је избор коман-

» Александар Трајковић, „Свитање над Моравом”, „Слобода”, Београд 1976.

дира и политичких комесара чета, али их није било довољно. Борци су равномерно сврставани у батаљоне, чете и водове и наоружавани.

На територији Лужнице задржао се делегат Централног комитета КПЈ и Врховног штаба НОВ и ПОЈ Светозар Вукмановић-Темпо, коме је бугарска офанзива омела пут за Главни штаб Србије. Он је том приликом донео одлуку да се убрза формирање нових бригада и једне врањске дивизије на десној обали Јужне Мораве. Та одлука је још више уверавала да су процене, ОК КПЈ за Врање и Оперативног штаба, о потреби формирања крупних војних јединица у југоисточној Србији потпуно правилне.

Истог дана, 8. маја 1944, секретар ОК КПЈ за Врање Славољуб Петровић-Ђера, у име ГШ НОВ и ПО за Србију, нагосао је наредбу у Јабуковику за формирање бригаде. После подне Одред се постројио пред окупљеним народом и кренуо у колони по два с 1. батаљоном на челу у село Црвену Јабуку. Челни борац те дуге колоне био је пушкомитраљезац Чедомир Јовановић из села Бујковца. Он је јуче постао командир одељења у 1. воду 1. чете, али још никоме није предао свој брентал.⁶

Заст о формирању бригаде брзо се пронела кроз Лужницу. За становнике лужничких села није била новина да присуствују формирању јужноморавских јединица. Једном су већ приредили ратно славље у Јабуковику кад је, 4. фебруара 1944, формирана 5. јужноморавска (Црнотравска) НО бригада и 2. јужноморавски НОП одред „Синадин Миленковић“.

У селима су остали ГШ НОВ и ПО и ЦК КП Македоније, њихова 3. бригада и делегати Антифашистичког скупа народног ослобођења Македоније (АСНОМ). Они су заједно са Косовским НОП одредом пробили неколико непријатељских обручева да би, 8. маја, исцрпени стигли у Лужницу. С њима су остали 6. јужноморавска бригада и бугарски Трнски партизански одред. Сви су махали коловима, поздрављали је и пожелели новој бригади ратну срећу.

⁶ БРЕН МК 2 је енглески пушкомитраљез, популарно називан брентал. Прерађен је од чехословачког пушкомитраљеза збројовке, а добио је име по скраћеницама места производње у Чехословачкој и Енглеској: БР(но) и ЕН(филд). Калибар 7,7 мм, оквир од 30 метака, брзина гађања око 740 метака у минути, а тежина 10,6 килограма.

Доласком у село Црвену Јабуку, стигла је и мала количина савезничког оружја, па је Ћира Ристић-Реља наоружао новоизабране старешине. Кад је поново сврставао батаљоне, у 1. батаљон је одредио по годинама старости најмлађе борце, али су им зато команданти чета и водова били старији и искуснији ратници. После два дана одмора наставили су марш и избили на једину коњску стазу што ивицом гребена и косом прелази у голет. То је најкраћи и најтежи пут који води на планински врх. Уз пут се у нос увлачио палеж изгорелих кућа и стогова сена што су паликуће бугарске војске овде починиле. Било је влажно и хладно, а снег се задржао још од пре десетак дана.

Негде на половини пута колона је застала да се оамо-ри. Из даљине се чула бука мотора, а затим су се појашли авиони. Као по команди сви погледи били су упереш ка небу. Велики транспортни авиони су се спуштали све ближе, а на крилима и трупу виделе су се петокраке звезде. Кад су надлетели село Јабуковик, забелели су се гадо-брани за које је био привезан терет оружја и муниције. Капе су полетеле увис и настало је одушевљење, јер е то била прва ратна помоћ из Совјетског Савеза на територији југоисточне Србије.

Кад су се испели на врх планине Таламбаса, за-ста-вили су се код највише коте од 1255 метара надморске ви-сине. У ствари, то је пространа зелена зараван, пле-ина испресецана пешачким стазама и уоквирена старим рас-товим шумама Јастребицом, Козарницом и Буком. И:под коте настаје речица која се зове Рајна, онда дођу решце Равна, Мала, Масуровска и Раков Дол — све отичу у Вла-сину и Лужницу. На неколико километара око врха лема ни куће, ни живе душе.

Формирање Седме јужноморавске бригаде

Тог дана, 10. маја 1944, на врху Таламбаса напш се нова јединица НОВ Југославије да ту добије своје р;тно име. Постројила се по батаљонима, а унутар батаљош по четама. Три батаљона и приштапске јединице: чета пра-тећих оруђа, минерски и радни вод — била је то цела фр-мација бригаде. Сваки батаљон је имао по три чете 1 за

њих је важила нумерација од прве и даље. Последња чета 3. батаљона добила је назив 9. чета.

У строју је било тачно 614 бораца и руководилаца, а међу њима око 60 чланова КПЈ и око 70 скојеваца.

Већ на први поглед видело се да су борци 1. батаљона најмлађи по годинама и по томе је добио име Омладински батаљон. Углавном су то били младићи од 18 до 20 година и они су представљали већину бораца. Тешко се могло одока оценити ко је најмлађи, а ко најстарији у строју. Али кад су почели да их пописују међу најмлађима је био Александар Станковић из 3. чете 1. батаљона, рођен првог фебруара 1928. у селу Старој Брезовици. У 1. чети је најмлађи био Стојан Ђорђевић из Клисуре, рођен 1927. године. У 2. чети политички комесар Ранђел Вељковић из Барбарушинца, раније келнер у кафани „Девет Јутовића“ у Врању, имао је 17 година, а толико је имао и Душан Ђорђевић из села Изумна, борац у 3. чети Трећег батаљона.

Најстарији борац у Бригади био је Спаса Златковић из 3. батаљона, рођен 1892. године. Тај рекорд у 10. бригади задржан је до краја рата. Златковић је у својих 52 године учествовао у четири рата — два балканска и два светска. Носилац је Албанске споменице и дошао је у пети — нарочноослободилачки рат. Заменик командира чете Вукашин Митровић из Старе Брезовице имао је 46 година, а Стојан Јовановић из села Тибужда имао је 42 године.

У целој Бригади било је око педесетак бораца рођених до 1915. године. У 3. батаљону то је била другарица Славка Анђелковић из Средњег Дела. По сећању бораца било је и у осталим батаљонима другарица, али њихова имена нису запамћена.

У том строју сви су желели да овога дана што свечаније изгледају, али је одећа била толико разнолика по изгледу и квалитету да се није могла боље утегнути и дотерати. Мањи број руководилаца имао је енглеску униформу и ципеле, а остали су носили своју одећу у којој су пошли од куће. Понеко је имао бугарски шињел или блузу, а само је 36-тогодишњи Станча Стојановић из села Црвеног Града имао на себи бугарске плаве полицијске панталоне. Био је висок бркајлија и ваљда најснажнији човек у целом строју.

Петокраке звезде биле су пришивене на капама, шубарама, шајкачама и качкетима и само су оне биле једнообразне од црвене чоје. Танке штофане блузе и капутићи мало су штитили од хладноће. Ретки су били војнички опасачи. Од обуће преовлађивали су исхабани опанци са опутама. Ту и тамо могле су се видети „варошке“ ципеле и фабрички израђени гумени опанци.

Половина бораца у том строју није имала никакво оружје, а наоружани су се поносили својим пушкама и пушкомитраљезима. Пушке су углавном биле аустријске „манлихерке“⁷ и немачке „маузерке“⁸ израђене у Крагујевцу. Од енглеских савезника повремено су добијане пушке и пушкомитраљеви брэнгали и били су бројнији од немачких пушкомитраљеза шараца.⁹ Бригада је имала око 50 пушкомитраљеза. Ручне бомбе су имали само стари борци. У целом строју истицала се само једна енглеска противтенковска пушка у 3. чети 1. батаљона.

Одједном је престао жагор. Команданти батаљона су зачас постројили јединицу у облику каре — четвороугла. То је био најстарији борбени поредак, којим се у ранијим ратовима пешадија бранила са свих страна од коњице. На месту где се затварао строј, стајали су представници ГШ НОВ и ПО Србије и чланови Оперативног штаба Живојин Николић-Брка и Славољуб Петровић-Ђера, овлашћени да формирају Бригаду. Затим су се примакли строју представници народне власти и друштвено-политичких организација НОП-а, који су избегли са територије врањског подручја. Из Штаба 5. јужноморавске бригаде присуствовали

⁷ Фердинанд витез фон Манлихер (1848—1904), аустријски инжењер и конструктор стрељачког оружја. Конструисао је 1880. једну од првих брзометних пушака калибра 11 пип са магацином у кундаку. Касније је прерађена на калибар 7,9 тт.

⁸ Паул Петер Маузер (1838—1914), немачки конструктор стрељачког оружја. Са својим братом Вилхемом конструисао је 1865. једнометну пушку калибра 11 тт. На предлог српског конструктора генерала Косте Миловановића, Маузер је извршио преправку цеви и у својој фабрици у Оберндорфу израдио је за српску војску 100.000 пушака.

⁹ МГ-34 је немачки пушкомитраљез познат у редовима НОВ и ПОЈ под именом „шарац“ због рупичасте облоге за хлађење цеви. Новији модел МГ-42 борци су прозвали „зорка“, али нема изворног тумачења зашто су му дали то име. Оба модела су калибра 7,92 тт, имају добош са 50 метака и реденик од 250 метака. Брзина гађања им је до 1350 метака у минути, а тешки су по 11 килограма.

су командант Ђура Златковић-Милић, политички комесар Динко Деновски-Заре и начелник штаба Милорад Диманић-Милош.

Тачно у три часа после подне командант Данило Стевановић заузео је место испред строја и командовао:

— Мирно!

Политички комесар Бранко Павловић-Уча прво је поздравио строј:

— Другови борци и старешине, смрт фашизму!

— Слобода народу! — проломило се једногласно.

На платоу планине Таламбаса — тајац. Затим је Павловић читао наредбу ГШ НОВ и ПО Србије за 10. мај 1944, у којој се каже: „Пошто су створени услови за образовање нових јединица, а с обзиром на задатке који пред Народноослободилачком војском стоје, наређујемо да се на територији југоисточне Србије формира Седма јужноморавска народноослободилачка бригада.“¹⁰

Тог тренутка 7. јужноморавска (касније 10. српска) бригада постала је 126. бригада НОВ и ПО Југославије. Толико их је укупно било на дан 10. маја 1944. године. После ње је формирано још 203 бригаде. Она је уједно била 11. бригада која је носила име „српска“, а касније је под тим именом настало још 20 бригада. У то време на територији Србије 7. јужноморавска бригада је била 13. бригада по реду формирања, без обзира на имена која су носиле. До краја рата у Србији је формирано још 47 ратних бригада.

Седма јужноморавска бригада је била под непосредном командом ГШ НОВ и ПО за Србију, све до формирања 22. српске дивизије када прелази под њену команду.

У продужетку наредбе прочитано је и именовање руководиоца у Штабу 7. бригаде.

За команданта је постављен Данило Стевановић-Дача,¹¹ за политичког комесара Бранко Павловић-Уча,¹² за замени-

¹⁰ Сећања Бранка Павловића-Уче дата аутору. Текст наредбе није сачуван.

¹¹ Први командант 7. јужноморавске бригаде, Данило Стевановић-Дача рођен је 11. октобра 1912. у селу Клиновцу код Бујановца. Рат је дочекао као ванредни студент четврте године Правног факултета, запослен у предузећу за регулисање бујице у Грделичкој клисури. Доласком окупатора у врањски крај враћа се у Клиновац

ка команданта Ћира Ристић-Реља и за помоћника политичког комесара Властимир-Власта Стојиљковић. Омладински руководилац је постао Лазар Лажетић, а интендант Серафим Јовановић.

Приликом постављања руководиоца у Штабу Бригаде и у штабовима батаљона, у избор су узети они другови који су се повлачили са тим снагама са врањског терена. Били су то углавном партијско-политички радници без неког већег искуства у командовању јединицама. Тако је Бранко Павловић-Уча као руководиоца политичког курса био потребнији на ослобођеној територији за уздизање политичког кадра. Властимир Стојиљковић је био већ постављен за секретара Поверенства КПЈ за Срез пољанички, али је због бугарске офанзиве задржан у Бригади. Серафим Јовановић је био познати политички радник на врањској територији, а постављен је за интенданта бригаде.

Иако су ти другови били привремено у 7. јужноморавској бригади, они су оставили снажан утицај на развијање другарства, морала и храбрости. Као стари и искус-

и сарађује са НОП-ом. Пред крај 1941. године Бугарски окупатори, под претњом, захтевају од Стевановића да потпише гаранцију да ће се становништво Клиновца покоровати окупаторској власти. Он то није потписао. Првом половином 1942. ступио је у партизанае.

Стевановић је био човек зрелих година, сталожен и храбар. Био је искусан борац и способан командант. У 1943. години командовао је 4. батаљоном 2. јужноморавског НОП одреда, где се истакао у борбама против бугарске војске и четника. Затим је био командант 3. батаљона у новооформираној 6. јужноморавској бригади и у Врањском НОП одреду.

¹² Бранко Павловић је био учитељ па су му дали име Уча. Рођен је 25. новембра 1911. у Ариљу. Још као млад учитељ од 1932. служиовао је у селима југоисточне Србије и Македоније, где је ширио напредне идеје међу сеоском омладином. За Учу су сви знали у селима Врања и Црне Траве, јер је на том терену пропагирао комунизам. Последње две године пред рат изабран је за председника Удружења учитеља за Срез власотиначки и то је била јавна функција. А илегално је био на челу групе од двадесетак учитеља, која је заступала политику КПЈ. Све што је КПЈ требала да спроведе шире у народу користила је ову илегалну групу.

Као предратни војник Комунистичке партије Југославије, Павловић је у устаничким данима Србије одмах кренуо у јастребачке партизанае. Борбу је започео од пушкомитраљесца до политичког комесара чете и батаљона у 2. јужноморавском НОП одреду. За све време рата непрекидно је организовао и руководио партијским и минерским курсевима. Уздизао је одборнике народне власти широм врањског подручја и политичке раднике за позадину и за бригаде.

ни борци својим личним примером су се истицали у храбрости, патриотизму и оданости НОП-у и КПЈ.

Пошто је Штаб Бригаде био овлашћен да изврши избор руководилаца у штабовима батаљона, то је:

У 1. батаљону за команданта је постављен Серафим Цветановић, за политичког комесара Душан Мишић-Јевра, за заменика команданта Благоје Станковић, за помоћника политичког комесара Реуфи Скендер-Кадри, а за интенданта Димитрије-Мита Ђорђевић.

У 1. чети командир је био Стамен Цветковић, политички комесар Душан Додић;

у 2. чети командир је био Живко Ђорђевић, политички комесар Ранђел Вељковић, помоћник политичког комесара Бошко Станковић;

у 3. чети командир је био Душан Станојевић, политички комесар Влајко Јовић, помоћник политичког комесара Лука Радоњић.

У 2. батаљону за команданта је постављен Јован Стошић-Бокчан, за политичког комесара Богомир Лепојевић-Боги, за заменика команданта Мирко Крстић, за помоћника политичког комесара Александар Младеновић-Санде, за омладинског руководиоца Никола Станковић-Гуштер, а за референта санитета Перса Лазаревић.

У 1. чети командир је био Александар Јовановић, политички комесар Стамен Трајковић, помоћник политичког комесара Урош Ђорђевић;

у 2. чети командир је био Александар Аца-Лисица, политички комесар Ђорђе Анђелковић, помоћник политичког комесара Бранко Костадиновић;

у 3. чети командир је био Јован Јовић, политички комесар Милан Јовановић, помоћник политичког комесара Душан Младеновић.

У 3. батаљону за команданта је постављен Јован Ивановић, за политичког комесара Стојан Ђорђевић-Шуца, за заменика команданта Драгомир Јовановић-Мурча, за помоћника политичког комесара Чедомир Ристић, омладински руководилац је био Милорад Станковић-Миле, за референта санитета Славка Анђелковић, а за интенданта Војислав Стојковић.

У 1. чети командир је био Благоје Петковић-Ковач, политички комесар Благоје Николић, помоћник политичког комесара Милутин Станковић;

у 2. чети командир је био Стојадин Николић, политички комесар Стојадин Станковић-Ћоре, помоћник политичког комесара Славко Стошић;

у 3. чети командир је био Урош Вељковић, а политички комесар Спасоје Станковић.

Док је трајао свечани чин око формирања Бригаде, 1. батаљон 5. јужноморавске бригаде водио је борбу против бугарског окупатора западно од Таламбаса, код села Врела. Из тог правца је спречавао непријатељу да избије на Таламбас. Тако је 7. јужноморавска бригада формирана у јеку непријатељске офанзиве, када се затварао обруч око слободне Лужнице и Црне Траве. Батаљон је у заседи сачекао око 50 бугарских полицајаца, разбио их и натерао у бекство према селу Љуберађи.

Затим је Живојин Николић-Брка узео реч:

Ви данас имате своју ратну бригаду, формирану овде на положају за време борбе, док непријатељска офанзива креће са свих страна. Формирали сте је на овом парчету наше слободне територије и постала нова јединица под командом врховног команданта друга Тита."

Таламбасом су одјекнули повици бораца:

— Живео наш врховни командант друг Тито!

— Живела Комунистичка партија Југославије!

Брка је наставио:

„Имамо поверење у вас да ћете се часно борити за слободу и осветити хиљаде бораца који су пали широм Југославије, да ћете бити носиоци братства и јединства свих наших народа. Народноослободилачка војска незадрживо напредује и осваја град за градом, читаве територије су ослобођене од окупатора и домаћих издајника... Црвена армија је избила на границу Чехословачке и Румуније, ослобођени су Одеса и Севастопољ, а Америчка и Енглеска армија напредују кроз Италију. Није далеко дан наше слободе, али за њу ћемо морати сами да се изборимо, јер не тражимо да нам је други донесу .."13

Из свих грла је одјекнуло:

— Живела 7. јужноморавска бригада!

Командир вода у 1. чети батаљона, Александар Јовановић из Корбевца, повео је песму која се орила Таламбасом:

1» Живојин Николић-Брка: Изјава дата аутору.

„Наш друг Тито у бој зове,
У последњи тешки бој,
Зове своје соколове,
Да изврше завет свој.
Напред, ура!
Напред, ура у борбу,
Партизани сви!"

Народ је прихватио песму заједно са борцима и настало је весеље. Певали су и играли. У крају ливаде под великим храстовима на вуненим простиркама било је обиље хране, коју су мештани донели Бригади за овај свечани дан.

Офанзива задржала Бригаду

Тог 10. маја, у исто време, на непријатељској страни је читана наредба команданта бугарске окупационе 5. армије генерала Васиља Бојева. У њој се каже:

„Да се све старешине од најнижих до највиших упознају са циљем офанзиве: ликвидација и најмање организоване групе партизана у рејону напада и да активност свих мора бити одважна, енергична и упорна, како би се показало противницима шта значи наметати бугарској армији гвоздени капак, када она брани престиж својих власти и своју част."¹⁴

Веселе на Таламбасу је кратко потрајало. Опасност од непријатељске офанзиве била је све ближа, па је 7. бригада још за дана напустила Таламбас. Били су то први кораци на њеном ратном путу. На челу колоне, одмах из Штаба Бригаде, корачао је командир 1. вода 1. чете 1. батаљона Јордан Стаменковић из Дуге Луке. У колони су били и нови пушкомитраљесци: Василије Петровић, ковач, из Бујковца, Стојан Ђорђевић из Клисурице, Петруш Марковић из Корбевца, Боривоје Трајковић из Првонека, Боривоје Јовановић, циглар, из Врањске Бање, Стојмен Митић из Дуге Луке, Стојадин Крстић из Левог Река и други.

¹⁴ Живојин Николић Брка, *Југоисточна Србија у револуцији 1941—1945*, Институт за савремену историју, Београд, Народна књига, Београд 1979, стр. 501.

После непуна два сата марша коњском стазом дуж гребена, Бригада је стигла на планински врх Чуку у рејон коте 1315 изнад села Црвене Јабуке. Ту су се задржали два дана и искористили време да се чете још попуне командирима и политичким делегатима водава. При томе су штабови батаљона узимали у обзир показану храброст у ранијим одредима и бригадама. Гледало се и на то да ли је члан КПЈ и уме ли да командује. Услов је био да командир по могућности буде снажан и издржљив, како би у борби и на маршу био пример борцима.

На тим положајима Штаб 7. бригаде је сазнао да су совјетски транспортни авиони пре два дана спустили падобранима оружје и муницију само за 1. и 2. бугарску партизанску бригаду, које су заједно имале око 400 бораца. Ради тога је расположење бораца брзо спласло, јер су команданти тих бригада сво оружје склањали у подземне магацине и чували га као резерву, док је 7. бригада тада имала тек половину бораца наоружаних. Штаб Бригаде и Оперативни штаб тражили су од бугарских партизанских штабова да извесну количину оружја уступе јужноморавским јединицама и да оне то касније врате. Међутим, бугарски команданти нису хтели ни да чују. На крају, сва су та складишта оружја пала у руке бугарске окупаторске војске, која га је окренула против наших и бугарских бригада.

На самом почетку свог ратног пута 7. бригада је на Чуки остала без хране. У Лужници је било много јединица НОВ, а становништву је понестало хране, јер га је окупаторска војска непрекидно пљачкала. Непријатељ је систематски осиромашивао народ зато што је био на страни НОП-а. За све те јединице требало је око 2.000 хлебова дневно и кад је Оперативни штаб затражио ту количину, народ се напрегао и испекао 2.500 хлебова. Пета јужноморавска бригада је тај хлеб пребацила у Калну кроз коју су све бригаде требале да прођу.

Окупатор је знао за тешкоће око прибављања хране, па је настојао да их што боље искористи. То се најбоље види из извештаја полицијског инспектора у бугарском граду Трну у којем даје савет својим старешинама:

„За успешну борбу против партизана и илегалаца згодно је, поред осталог, искористити недостатак исхране. Нуж-

но је предузети такве мере да се храна не добавља с друге стране. Поред тога, становништво поред старе границе из села Калне, Црне Траве и других — иселити. А после тога уништити све пољопривредне производе који се могу користити као храна. Сва, пак, партизанска села у овој области неопходно је посести (окупирати) већим војним јединицама, како би се тиме онемогућило комуницирање између самих села."¹⁵

А командант бугарског 56. пешадијског пука затражио је од полиције и жандармерије да против партизана и народа примене и овакве мере:

„Борбу треба водити упорно, одлучно и немилосрдно, до краја, са јединственим циљем — потпуно уништење непријатеља. За то примењивати следеће мере:

а) Дејствовати оружјем и на месту акције или отпора стрељати све илегалце и *туђе* партизанске групе, помагаче и скриваче.

б) Спаљивати и дизати у ваздух зграде, колибе и друге објекте који служе као скривалишта за акције партизана .. ,”¹⁶

Прошла је још једна ноћ на Чуки, напета и на опрезу, јер се о непријатељу ништа није знало. Тек 12. маја изјутра, неизвесност је прекинуо курир Оперативног штаба. Он је тачно у три часа ујутро донео 7. јужноморавској бригади прву ратну заповест. Нашао је команданта у шуми под ведрим небом и прекинуо му сан.

— Друзе команданте, наређење из Оперативног штаба — рекао је и пружио коверат.

Командант Данило Стевановић протрљао је очи. Навикао да прима наређења у свако доба, ни ово га није изненадило. Пробудио је и политичког комесара.

— Учо, заповест за покрет.

— Куда?

— Пробој на југ према Босиљграду.

Штаб Бригаде је позвао све штабове батаљона, издао им задатак и наредио да изврше припреме за покрет у

¹⁵ Гојко Марчета, „Црнотравци и Лужничани у борби за Слободу” — Седма српска НОУ бригада, „Народна армија”, Београд 1985, стр. 65.

¹⁶ Ђура Златковић, „Зла времена”, монографија Лужнице, Бабушница 1967.

највећој тајности. Командант се нагнуо изнад карте и проучавао је задатак под светлошћу батеријске лампе. По тој заповести све снаге НОП-а на територији Црне Траве и Лужнице треба да се пробију на југ, на слободну територију Пчиње и Козјака. У ствари, требало је извести пробој правцима којима се непријатељ најмање надао.

Пробој је био предвиђен у три колоне. Најјача је била средња колона у коју су ушле 3. македонска и 1. косовска бригада. Та колона је добила задатак да изврши наступни марш из Дарковца, преко виса Крвавог камика и Миљевске планине, и да из марша нападне Босиљград. По заузимању овог бугарског гарнизона продужава у рејон Пчиње.

Деснокрилну колону сачињавали су 6. јужноморавска бригада и део јединица Врањског војног подручја. Њој је наређено да изврши наступање из рејона Златанца преко Вртопа, Гациног Хана, Дражине Махале, Белог камена и Панчиног гроба до планине Малог стрешера. Кад колона избије у рејон планине Бесне кобиле, 6. бригада ће да дејствује на правцима Бабине Пољане и Новог Глога, а јединице Врањског подручја према селима Кривој Феји и Несврти.

Седма јужноморавска бригада налазила се у левокрилној колони са сложеним и тешким задатком. Полазни рејон јој је одређен у селу Кални јужно од Црвене Јабукe. Одатле ће, у поноћ 12. маја, да крене наступним маршем кроз шуму Барнос и да пређе на територију Бугарске. Затим дејствује преко бугарских села Слишовице и Цегриловца до граничне карауле Крвавог камика и даље све тежим путем кроз бугарску територију. На том правцу Бригада треба да заштити леви бок средњој колони.

Приликом дејства на бугарској територији Бригади је наређено да уз пут уништи све општинске управе, страже, полицијске станице, карауле и мање гарнизоне. Кад стигне у рејон карауле Рибарца треба да затвори све правце од Ћустендила и обезбеди средњој колони ликвидацију бугарског гарнизона у Босиљграду. По извршењу овог задатка 7. бригада прелази на југословенску територију и са положаја Чупиног брда и Ђермана брани Пчињу и Козјак.

Припреме за марш биле су извршене још у току исте ноћи и до зоре су чекали да командант нареди покрет. Интендант Серафим Јовановић кренуо је у Калну да припреми доручак и да још сваком борцу изда оброк хране да

понесе као последњу резерву. Командант ГШ НОВ и ПО Македоније, Михајло Апостолски, који је уједно био и командант Оперативног штаба, распоредио је чланове Штаба по бригадама. Живојин Николић-Брка и Славољуб Петровић-Ђера одређени су у 7. јужноморавску бригаду.

Марш бригаде је започео у само свитање, кад ноћна тама прелази у дневно светло. На путу за Калну из 7. бригаде су издвојена 92 борца и упућена у Антунову Махалу код села Дарковца за попуњу 1. косовске бригаде која је тог јутра формирана. Командант Команде места у Кални, Драгутин Стојановић, извршио је све припреме за прихват 7. бригаде, јер је она требала прва да стигне у село. Око седам часова чело колоне је избило повише Калне на голет косе Тумбе, високе 1372 метра. Бригада се кретала гребеном и у тренутку када се спуштала у Калну на доручак, у Штаб Бригаде је стигао официр бугарског Трнског партизанског одреда.

— Друже команданте, добили смо обавештење да је бугарска фашистичка војска ноћас тајно избила у шуму Малог самара.

— Како то! — изненадио се командант Стевановић. — А шта је ваш Одред предузео за одбрану Јабуковика?

— Ми се евакуишемо из Калне — рекао је бугарски партизан.

Непријатељ се у току ноћи провукао кроз необезбеђену шуму Бачевог дола и почео да се спушта првим кућама села Калне. Изненађен оваквим обртом догађаја, Штаб Бригаде је обуставио даљи покрет. Први батаљон је повукао претходницу која је прилично одмакла и истурио само осматраче. Тој јутра бугарске јединице су стигле у Црну Траву и угрозиле даље извршење задатка.

Прва борба на Тумби

У току ноћи Обе бугарске партизанске бригаде су напустиле положаје ради одласка у Бугарску, а да о томе нису обавестиле Оперативни штаб. Оставиле су небрањена села према Јабуковику, где се затекао само малобројни бугарски Трнски партизански одред. У Јабуковику се тада налазио ГШ и ЦК КП Македоније, 6. јужноморавска, 3. македонска и 1. косовска бригада, партијске и војне установе

са територије Врања, Пирота и Црне Траве, које је бугарска офанзива овамо потисла.

Заменик команданта Оперативног штаба, Живојин Николић-Брка, одјахао је преко Калне у извиђање да сазна одакле је непријатељ дошао и какве је јачине. Тамо код Бачевог дола открио је цео бугарски пук и доста артиљерије који су стигли из Бугарске, а једна његова колона пошла је у напад на Дашчани кладенац.

До тог времена Оперативни штаб није имао податке да је непријатељ заузео линију од Чемерника преко Павлове грамаде до бугарске границе. На тој линији су били затворени сви правци који изводе на југ.

Ни органи народне власти и њихова обавештајна служба нису знали право стање о непријатељу. Чак су команде места Пиротског војног подручја извештавале да се у Пироту врши мобилизација једне бугарске дивизије која ће ићи у Србију. Пронела се и вест да је из више бугарских окупаторских јединица затражена веза са партизанима да би њихови војници прешли на страну НОВ. Све је то била смишљена непријатељска пропаганда и обмана да се заваром долазак нових бугарских пукова из Бугарске за мајску офанзиву.

Док је бугарски партизански официр стигао из Калне у Штаб 7. бригаде да донесе вест, непријатељ се изненада појавио на коси Тумбе. Седма бригада је те ноћи једина извршила покрет ка полазном рејону и нашла се лицем у лице са бугарским пуком. И поред тога, Штаб Бригаде је намеравао да одбаци непријатеља и да стигне у Калну. У правцу непријатеља одмах је упућен 1. батаљон команданта Серафима Цветановића и политичког комесара Душана Мишића-Јевре да поседне најпогоднији положај на Тумби. С батаљоном је пошао и политички комесар Бригаде Бранко Павловић-Уча.

Само што је батаљон одмакао путем кроз шуму, у девет часова огласила се изненада експлозија топовске гранате. Прелетела је изнад батаљона и ударила у букву. Одмах за њом отпочела је права топовска канонада којој су се придружили и минобацачи. Борци су брзо заузимали заклоне са обе стране друма који води од Малог самара. Још нису стигли сви да залегну, а шарци и пушке већ су косили шуму. Догађаји су се одвијали великом брзином. Бугарски

војници су се приближавали положајима 7. бригаде и у покрету тукли убитачном митраљеском ватром.

Штаб 3. батаљона налазио се на састинку са Штабом Бригаде и члановима Оперативног штаба ради договора како да се изврши најефикаснији продор на бугарску територију. Кад су из близине севнули рафали бугарских митраљеза, састанак је одмах прекинут.

Прва чета 1. батаљона командира Стамена Цветковића и политичког комесара Душана Додића залегла је у шуми и сачекала бугарски стрељачки строј да се приближи. Мада су бугарски војници обазриво наступали, ипак су били изненађени.

— Пали! — командовао је Цветковић.

Чета је једновременно отворила жестоку ватру и од првих рафала и плотуна бугарски строј је био проређен и један број војника погођен је нападао. Политички комесар чете Душан Додић, из села Средњег Дела, с једним водом ударио је бугарски строј у бок и натерао га на повлачење. Трећа чета командира Душана Станојевића и политичког комесара Влајка Јовића, обојица из Радовнице, развила се десно од пута и притајено сачекала непријатеља. Мало касније из шуме су се појавили бугарски извиђачи и кад је челни угледао борце, продерао се:

— Шумкари... (тако су бугарски војници називали партизане).

Истог тренутка је био погођен.

Тиме је 12. маја 7. јужноморавска бригада започела своју прву борбу против бугарског окупатора, који је наступao густим стрељачким стројем. Настала је огорчена борба у којој је бројнији непријатељ све више потискивао батаљон на голу ледину Тумбе. Кратко иза тога, да би зауставио бугарски продор командант Цветановић је повео 1. батаљон у противнапад.

У том првом јуришу погинуо је борац 1. чете и члан СКОЈ-а Петар Стојковић из села Горњег Стајевца. Он је био прва жртва 7. јужноморавске бригаде која је пала у борби против бугарских војника. Стојковић је голим рукама покушао да отме од непријатеља оружје, борећи се против двојице бугарских војника. Из 2. чете рањен је Петар Цветковић, а погинуо је један међу најхрабријим командирима одељења, члан КПЈ, Радојко Златковић из Ра-

довнице. Његово одељење је борбом продрло у бугарски строј и у сукобу прса у прса Златковић је смртно погођен из пушке. Димитрије Анђелковић, из села Средњег Дела, био је рањен у груди пред бугарским положајем, одакле су га другови једва изнели.

Непријатељу је пристизало појачање и настојао је дрским нападом да разбије одбрану 7. бригаде. Командант Стевановић је увео у борбу и остала два батаљона. Око 11 часова, после још једне јаке артиљеријске паљбе по положајима 7. бригаде, појавила су се два бугарска авиона у ниском лету.

— Авиони! Не мрдај! — чуле су се команде.

Из авиона су бомбардовали и митраљирали батаљоне. Млади и неискусни борци почели су да претрчавају ледину да би се склонили под крошње дрвећа. Борац 2. чете 2. батаљона Драгољуб Милошевић, из Корбевца, био је под дрветом када је од експлозије авионске бомбе остао без леве ноге. Његови другови из истог села, Василије Здравковић и Златко Ћосић, понели су га са положаја и на рукама им је издахнуо од задобијених рана.

Услед непрекидног артиљеријског дејства и бомбардовања из ваздуха Тумба се претворила у пакао. Дим и прашина прекрили су положаје Бригаде. Када се авиони за тренутак изгубе према Таламбасу, за то време бугарски топови и минобацачи без престанка туку целу дубину борбеног распореда 7. бригаде.

Пета јужноморавска бригада је добила задатак да изврши демонстративан напад на варошицу Трн на бугарској територији. Својим дејством она је требала да везује бугарске јединице и истовремено да омогући главнини снага Оперативног штаба да се пробију на југ. У току покрета непријатељ је дочекао 5. бригаду изнад Калне на косама Бачевог дола и Црног врха јаком концентричном ватром. После вишечасовне борбе и узастопних напада, Бригада је била одбачена према Таламбасу и у котлину реке Лужнице.

Шеста јужноморавска бригада је била изненада нападнута од бројнијег непријатеља и њен правац пробоја био је промењен. Она је набачена на планинску косу Станикин крст, где је наишла на жестоку аутоматску ватру. У помоћ су јој притекле 3. македонска и 1. косвска бригада, али су и оне биле принуђене да прихвате борбу под неповољним

условима. Непријатељ је јаким снагама окружио све три бригаде и у неравноправној борби набацио их на Калнску реку испод Тумбе.

Тучена јаком артиљеријском и пешадијском ватром, 7. јужноморавска бригада је почела да попушта. Бугарски ојачани пук, који је нападао преко Тумбе, тежио је да ј& ргзбије и да се спусти у долину Калнске реке иза леђа окруженим бригадама. Због тога је сав терет борбе пао на 7. бригаду. Она је последњом снагом бранила положаје на Т/мби да би задржала надмоћнију бугарску војску. У драматичним борбама успела је да онемогући непријатељу продор све до пада мрака, без обзира на губитке у људству које је подносила.

Предвече је осетно смањена резерва енглеске муниције 7,7 милиметара и то је непријатељ по проређеној ватри осетио. Упркос томе што су борци 7. бригаде били млади и у борби неискусни, а штабови батаљона још неувежбани за овакве ратне прилике, морал бораца је био на висини. Бугариски војници су два пута подилазили положајима ради извођења јуриша, али су у оба случаја били одбачени у полазни рејон.

Када је непријатељ по други пут покушао да изађе на јуришни положај, командант 3. батаљона Јован Ивановић истурио је у први строј све пушкомитраљесце. Они су густом и сасређеном ватром зауставили напредовање непријатеља. У противјуришу батаљона пушкомитраљезе су узели политички комесар Стојан Ђорђевић-Шуца и његов помоћник Чедомир Ристић. Јуришали су и ненаоружани борци да би освојили непријатељево оружје.

Храбрст су показали и борци и руководиоци. Међу њима истицали су се командир 1. чете 3. батаљона Благоје Петковић-Ковач, из Изумна, и политички комесар Благоје Николић, из Криве Феје. Најхрабрији пушкомитраљесци из те чете били су Јефта Додић, из Градца, и Донча Јордановић, из Горње Трнице, обогјица скојевци. Они су били рањени испред непријатељских положаја и другови су их уз велике тешкоће изнели да их болничарке превију. Али њихове ране су биле такве да им бригадни санитет није могао да спасе животе. Тодор Богдановић, стари борац из Горњег Стајевца, пао је смртно погођен пошто је већ бацио ручну бомбу и уништио посаду бугарског митраљеза.

Бугарске јединице су тежиле на Тумби да обухватним маневром преко крила и ударом у бокове разбију Бригаду, али им то није пошло за руком. У стрељачком строју 2. батаљона налазио се и заменик команданта Бригаде Ћира Ристић-Реља. Он је с 3. четом био у нападу да охрабри старе борце. У борби су се истакли умешним командовањем командир те чете Јован Јовић, из Топлаца, политички комесар Милан Јовановић, из Барелића, и помоћник политшког комесара Душан Младеновић, из Сливнице. Од борада храброст су показали Антоније Стошић и Стамен Јованчић из Радовнице, пушкомитраљезац Стојан Стаменковић из Изумна и браћа Петрун и Гроздан Стојиљковић из Бабше Пољане. Петрун је био одличан пушкомитраљезац, а Гроздан умешан командир вода.

Батаљони су силовитим јуришем одбацили непријатеља читавих стотинак метара, а то је на Тумби представљало велики успех, јер је у таквој ситуацији сваки корак био драгоцен. Јачем и боље наоружаном непријатељу супротставили су се млади борци без борбеног искуства. Бранећи положаје Бригаде рањени су у јуришу Станча Стојановић из Црвеног Града и извесни Станојко из Голочевца, а погинули су Милић Манасијевић из Стајевца и командир одељења Милан Јовановић из Криве Феје. Командир одељења Душан Миљковић из 3. чете 1. батаљона ручном бомбом је уништио бугарску пушкомитраљеску посаду и запалио шарац и две пушке.

Борба је вођена до 19,00 часова, а онда је пушчана и пушкомитраљеска ватра 7. бригаде почела да слаби. То су бугарске јединице брзо осетиле па су почеле да се концентришу на најопаснијим правцима. Кад се потпуно смрачило, у Штаб Бригаде је дотрчао курир 1. батаљона:

— Друже команданте, непријатељ се пребацује на јуришни положај, а батаљон нема енглеску муницију.

Интендант Серафим Јовановић је потврдио:

— Нема је ни у комори.

Одлучено је да се Бригада повуче пре непријатељског јуриша.

— Реља, извлачи батаљоне преко Црвене Јабуре на Таламбас. Напред 2, за њим 3, а 1. батаљон у заштитницу — наредио је командант Бригаде.

Живојин Николић-Брка зауставио је Лазара Лажетића који је тек дошао са положаја:

Омладинац, има скојеваца заосталих у шуми. Прикупи све до једног и крени за нама на Таламбас.

Попрет! Брже, брже! — пожурило је командант 2. батаљона.

Иако је протекло свега два дана откако је формирана, 7. јужноморавска бригада је на Тумби водила беспопштедну борбу са надмоћнијим непријатељем, његовом авијацијом и артиљеријом. Задржала га је у јеку најжешће офанзиве и онемогућила да дубље продре на слободну територију иза леђа главнини Оперативног штаба. Борци су испољили велику храброст, а командири водова и чета и штабови батаљона показали су самоиницијативу и сналажљивост у руковођењу борбом.

Поелацење прели Јабланици

Захуктала бугарска офанзива присилила је све бригаде и одреде под командом Оперативног штаба да промене наређени правац наступања на јут. Шеста јужноморавска, 3. македонска и 1. косовска бригада су под притиском јаким бугарским снага пребачене на територију Бугарске и гоњене кроз Македонију према Грчкој. На целом том правцу бригаде су водиле тешке борбе против бугарских окупатора и уз велике жртве.

Пета и 7. јужноморавска бригада, јединице Пиротског војног подручја и делови Црнотравског и Бабичког НОП одреда били су узастопним нападима непријатеља одбачени на север. На тај је начин непријатељска офанзива поделила снаге Оперативног штаба на два дела.

Седма јужноморавска бригада је на путу за Таламбас оставила тешке рањенике у селу Црвеној Јабуци, да их НО одбор села сакрије и сачува од бугарских злочинаца. Пред поноћ, у 23,00 часа, прикупили су се сви батаљони. Кад је људство пребројано и извештаји сабрани, у строју је било 507 бораца и руководилаца. У борбама на Тумби Бригада је изгубила 15 бораца, од којих су тројица погинула, а 12 рањено, али су петорица рањених у току ноћи подлегла ранама.

Доручак који је интендант Серафим Јовановић спремио у Кални добила је само једна чета. Остали борци тога дана нису јели. Били су гладни и исцрпени маршем и бор-

бом. Поседали су уморни на истом оном платоу Таламбаса на којем је 7. јужноморавска бригада формирана. Време није дозвољавало да се борци боље одморе. Требало је да се брзо одлучи куда даље из обруча, чији последњи лук само што нису затворили нови бугарски пукови.

Чланови Оперативног штаба, Штаб 7. јужноморавске бригаде, командант будуће 12. јужноморавске бригаде Драгољуб Петковић-Столе и представници бугарске Партије и НОВ, хитно су се састали да донесу одлуку. На Таламбасу нису смели да се задржавају, а према Пчињи и Козјаку се није могло.

— У Лужници и Црној трави не можемо опстати услед нагомиланих бугарских окупаторских јединица — закључио је командант Стевановић. — Остаје нам само пут преко Суве планине за Бабичку гору.

Уз помоћ батеријске лампе тражили су на карти најкраћи пут који води на бабички терен. За то време је Властимир Стојиљковић, комуниста од 1941. године, разговарао са партијским руководиоцима батаљона о задацима чланова Партије и СКОЈ-а у вези с покретом. Тражио је да комунисти својим личним примером и храброшћу покажу борцима како да изврше задатак који Партија од њих тражи.

— Шта ти мислиш, Власто? — обратио му се командант.

— Па да пођемо преко Врела и Богдановца за Суву планину. Сачекај мало да се с ногу заврше партијски и скојевски састанци у батаљонима.

— Имамо доста ненаоружаних, одећа и обућа слаба, пут је дуг, борци су млади, морамо их сачувати — гласно је размишљао Ћира Ристић-Реља.

Политички комесар Бригаде Бранко Павловић-Уча у кратко је изнео морално-политичко стање у Бригади после прве борбе на Тумби и закључио:

— Борци ће издржати тај пут, бодрићемо их да очврсну. У борби су показали висок морал. Најважније је да их сачувамо за нове борбе када се вратимо.

Било је више варијанти како да се избегну јачи удари непријатељске офанзиве, али једна је била најповољнија: пробити се преко Јужне Мораве у Јабланицу. И образложење је било логично: сачувати ударну снагу Бригаде, уз пут ликвидирати четничке базе и успоставити народну власт.

Штаб 7. јужноморавске бригаде је закључио да је најбоље да се крене преко села Богдановца и Суве планине на Запаље, а потом у Јабланицу.

— Ево, то је наш предлог. Шта ви кажете, друже Брко? — обратио се командант Стевановић начелнику Оперативног штаба.

— Слажем се што се бринете о борцима, замисао је храбра и најбоља у овом тренутку. Нека и Ђера каже, Партија одлучује.

Секретар Окружног комитета КПЈ за Врање, Славољуб Петровић-Ђера, климнуо је главом!

— Одлука је врло храбра, таква и треба да буде. И припреме су добро извршене.

— Онда да кренемо што пре — закључио је Живојин Николић-Брка.

— Покрет! Први на чело, 3. батаљон на зачеље — наредио је командант.

Кад је све изгледало готово, у ишчекивању да се крене, бугарски представници су одбили да пођу са нашим бригадама. Они су имали директиву Политбироа бугарске Партије да напусте Лужницу и да обе софијске бригаде и Трнски партизански одред пређу у Бугарску, у Пловдив, и да тамо заталасају масе. Имали су и наређење да се не боре против бугарске царске војске, јер су очекивали да ће она сама прећи на њихову страну. То је био главни разлог што бугарски партизани нису хтели да уђу у борбу против бугарске окупаторске војске код Калне.

У току ноћи све бугарске партизанске јединице су отишле преко Нишаве у Бугарску и тамо доживели трагичан крај. Од око 600 бугарских бораца преживело је само 105 и они су се поново вратили у Лужницу, неспособни за борбу. На том путу је погинуо и шеф Британске војне мисије мајор Дејвис.

Било је изгубљено драгоцено време, па је 7. бригада тек у два часа после поноћи, 13. маја, извршила покрет, јединим правцем који је још остао слободан. Иза хоризонта на југоистоку севнула је муња и за тренутак разданила ноћ. Пред колоном је био пун месец или „уштап“, леп златан круг на небу. Он излази на истоку у шест сати увече, а залази на западу у шест сати ујутро, па је цела ноћ видљива, што је за рат од велике важности.

Са уморном и неиспаваном колоном кретали су се и политички руководиоци из позадине, избеглице и болница покретних рањеника. Болница је кренула из Пчиње и у последњој борби њено бројно стање се повећало. Силазили су низ косе Таламбаса преко Вукове ливаде и села Лесковице да стигну у удоље пре сванућа. На челу је с 1. батаљоном био поуздани водич који је добро познавао терен Лужнице и пут према Сувој планини.

У селу Врелу колону је сачекала 5. јужноморавска бригада, с којом су маршовале јединице Пиротског војног подручја, Црнотравски и Бабички НОП одред. У свитање су избили код млина и пута крај којих лежи село Грнчар. На путу од Власотинца па преко села Свођа, Грнчара и Љуберађе нису видели живу душу. Пусто је, јер бугарски окупатор није дозвољавао српском живљу да користи тај пут. Бугарске граничне патроле су га стално надгледале.

Марш су наставили без задржавања преко села Дола где су узели новог водича и истурили појачано обезбеђење с пушкомитраљезима.

— Каква је овде ситуација? — упитао је Реља водича.

— Напред је граница код Богдановца и карауле с посадама.

Првом батаљону је наређено да одмах неутралише непријатеља који је очекиван на правцу кретања Бригаде и да без задржавања настави покрет. Уз Долски поток и преко чистине стигли су до повећег села Богдановца. Његове куће, груписане као мравињак, леже на висини од 840 метара надморске висине.

Окршај на вештачкој граници

Бугарско прижељкивање српске територије има своју историју која се поновила кад је Хитлер дошао на власт у Немачкој. Царевина Бугарска је, 1. марта 1941, потписала приступање Тројном пакту, који су сачињавали Италија, Немачка и Јапан, и већ сутрадан немачке нацистичке трупе су ушле у Бугарску. А шестог априла немачке трупе из ширег рејона Софије нападе су на Југославију, која је за кратко време капитулирала.

Одлуком Хитлера од 12. и 21. априла Југославија је подељена демаркационом линијом на немачко и италијан-

ско интересно подручје, с тим што су извесне територије препустили својим сателитима: Мађарској и Бугарској. У оквиру Србије југоисточна Србија је поцепана на две окупационе зоне. Немачка је под својом окупацијом задржала јака привредна и комуникацијска чворишта Ниш, Лесковац и Прокупље. Док је Бугарска, као награду за учешће у рату на страни Немачке, добила делове нишавског, пиротског, власотиначког, лесковачког и врањског среза. Уз то је добила и читаве срезове Прешева, Сурдулице и Владичиног Хана, присајединила тај део Србије Бугарској и на њој успоставила своју власт.

Код Богдановца и даље у подножју Суве планине, бугарски окупатор је тај део Србије омеђио демаркационом линијом. Дуж те вештачке граничне линије бугарски окупатори су подигли бетонске куле у виду караула, поседнуте специјалним граничним јединицама. Око кула су изграђени дубоки ровови и бункери међусобно повезани и добро брањени митраљеском ватром. Карауле су биле повезане и телефонским линијама преко којих је одржавана веза са својим граничним командама у Власотинцу, Пироту и Нишу. С друге стране те границе била је Недићева Србија,¹⁷ а у њој бугарски 1. окупациони корпус, који је водио борбу против НОВ Србије и штитио немачке гарнизоне од напада НОВ и ПОЈ.

Пред Богдановцем командант Стевановић је зауставио чело Бригаде да сачека Ћиру Ристића-Рељу који је убрзо дојахао.

— Дуж границе су бугарске карауле са јаким посадама наоружане митраљезима.

Стевановић се окренуо Штабу 1. батаљона:

— Одстојање и опрезност.

" Милан Недић је рођен 20. 8. 1877. године у Гроцкој код Београда. Био је армијски генерал Југословенске војске Краљевине Југославије. У априлском рату 1941. командовао је 3. групом армија. По капитулацији Краљевине Југославије ставио се у службу немачког окупатора и постао председник квислиншке Српске владе. За борбу против НОВ и ПО Србије формирао је Српску државну стражу, Српски добровољачки корпус и друге оружане формације, које су Немци наоружавали. Октобра 1944. повукао се с Немцима у Аустрију где је ухваћен од стране енглеских савезника и предат југословенским властима. Проглашен је издајником и ратним злочинцем. Недић је 4. 2. 1946. извршио самоубиство у Београду, бацивши се са спрата за време спровођења на истрагу.

Реља је допунио обавештење:

— Помоћ им може брзо стићи из правца Свођа. Не треба се задржавати, већ заобићи караулу и убрзати покрет.

Истурили су бочно обезбеђење, и 1. и 2. батаљон су убрзаним покретом заобишли карауле. Трећи батаљон је добио задатак да крене краћим путем, јер су у његовој колони били рањеници и болесници и Енглеска војна мисија. Друга чета командира Стојадина Николића, из Александровца, и политичког комесара Стојадина Станковића, из Коћуре, упућена је на леви бок да спречи напад граничара у правцу Бригаде. Главнина 7. бригаде већ је закорачила на косе Мечјег врха изнад Богдановца и њен покрет је прошао у потпуној тишини. Борцима је био потребан одмор од напорног марша, па су без застоја одмицали према циљу.

Кад је чело 3. батаљона стигло у висину границе, из карауле су изненада заштектали митраљези и рафалима зауставили цео батаљон. Колона се одмах пореметила. Једни су залегли, а најмлађи борци без оружја, избеглице и рањеници са зачеља, распршили су се да потраже заклон. Командант батаљона Јован Ивановић наредио је командирима чета да отворе брзу паљбу из свег оружја по караули из које је извршен напад. Борбу су прихватили и политички руководиоци са терена Враћа и Црне Траве, наоружани аутоматима, пиштољима и ручним бомбама. Они су се скоро сви кретали са 3. батаљоном и њихово учешће у тој борби било је значајно.

У односу на остала два батаљона, 3. батаљон је био најслабије наоружан у Бригади. Нешто више од половине његових бораца нису имали ни пушку. И поред тога што је напад непријатеља затекао батаљон у неповољној ситуацији, командир 2. чете Стојадин Николић је брзо реаговао.

— Чета за мном! — командовао је.

Ненаоружани борци су издвојени, а скоро преполовљена чета кренула је да заузме караулу. Кад је цела чета избила на чистину, непријатељ је отворио концентричну митраљеску ватру и зауставио њен напад.

— Овамо пушкомитраљез! — затражио је помоћник политичког комесара чете Славко Стошић.

Истрчала су двојица пушкомитраљезаца и из доброг заклона прецизним рафалима тукла бетонске пушкарнице из којих су вириле пушчане и пушкомитраљеске цеви.

— Беже Бугари! — повикао је Младен Стојиљковић.

— Заломи око карауле! — наредио је командир.

Бугарски граничари су напустили караулу и ускочили у кружне ровове око карауле из којих су пружили жестоку одбрану. Пред караулом, Стојиљковићу је непријатељско зрно одсекло кажипрст док га је држао на обарачу своје пушке. Борци Јефта Здравковић и Димитрије Илић, из Радовнице, покушали су пузањем да се привуку до рова и да ручним бомбама ликвидирају непријатеља. У том тренутку чету је почела да туче јака митраљеска ватра и из суседне карауле, па су морали да одустану од намере.

Под непрекидном митраљеском и пушчаном ватром, чета је била прикована за земљу и одсечена од батаљона. Николић није могао више да повуче чету из ове неповољне ситуације, а да не претрпи губитке у људству. Због тога је на положај стигао искусни заменик команданта батаљона Драгомир Јовановић-Мурча.

— Тако не иде, него један вод да удари у бок непријатељу, а чета да га подржи ватром — рекао је.

— Да запалимо караулу — предложио је Милорад Миленковић из Криве Феје. — Ја ћу да убацим свежањ бомби.

— Није то једноставно, треба стићи до карауле — одвратио га је Јовановић. — Чекај да их мало проредимо.

Драматична борба у окружењу

Када су се први пуцњи чули из карауле, истурено обезбеђење 1. батаљона, јачине једног вода, такође је кренуло у бочни напад. Пушкомитраљезац Станиша Младеновић, поткивач, и његов помоћник Љубомир Јовановић, обојица из села Тибужда, потрчали су према непријатељу. Они су са својим шарцем ућуткали бугарски пушкомитраљез и ликвидирали његову посаду. Неустрашиви Станиша је хтео да се пробије у саму караулу, али су се бугарски војници жилаво бранили оружјем и ручним бомбама. Једна бомба је пала близу Станише и усмртила га у 23. години.

Јовановић је имао 19 година. Он Станишу није могао да изнесе са положаја, јер је пао недалеко од улаза у караулу. Успео је да изнесе шарац и настави започету борбу. Док је Јовановић мењао реденик с муницијом, бугарски

војници су и њега гађали ручним бомбама, али им тај напад није успео, јер је он имао бољи заклон.

Командир 3. чете 3. батаљона Урош Вељковић био је на челу стрељачког строја у нападу на граичну караулу да би прокрчио пут батаљону. Док се водила та жестока борба, чету су изненада напали четници Драже Михаиловића¹⁸ из четничког Нишавског корпуса. Они су били прикупљени на источним падинама Суве планине у селима Реснику, Белим Водама и Сливовику, одакле су заједно са бугарским окупатором често нападали партизане. Раније су та села припадала слободној територији Сврљишког НОП одреда. А кад је Одред одступио пред четницима, настали су пљачка и терор по пиротском округу.

Четнички Нишавски корпус је предводио командант Душан Петровић-Борош, капетан, са кољачем Мирком Милићем. Тај Милић је убио свог рођеног брата зато што је био члан НО одбора у селу Студеном. Вељковићева чета је одлучном борбом разбила четнике и натерала их у бекство, тако да нису стигли ни своје рањенике да понесу са положаја.

Штаб 3. батаљона је тежио да делом снага блокира напад из бугарских караула, затим да среди своју колону и настави марш за Бригадом. Али тада се појавила нова опасност. Из правца Пирота наступао је стрељачки строј јачине око две чете бугарског 50. пешадијског пука, у намери да окружи 3. батаљон, набаци на караулу и уништи. Пушкомитраљезац из борбеног обезбеђења 1. батаљона, Стојадин Стојковић из села Голочевца, рафалима из свог брн-гала успорио је кретање непријатељског строја.

Батаљон је тај нови напад с леђа спремно дочекао свим расположивим снагама и оружјем. Развила се жестока и драматична борба у окружењу, у којој су 1. и 3. чета нападима и противнападима наносиле противнику знатне

« Михаиловић Драгољуб-Дража, од оца Михаила и мајке Смиљане, рођен 27. 4. 1893. у Ивањици. До капитулације Краљевине Југославије био је активни пуковник Југословенске војске. Организатор је четничког покрета и, у сарадњи са окупаторима и домаћим квислинзима, водио је борбу против НОП-а. Југословенска влада у Лондону унапредила га је у чин армијског генерала и поставила за свог министра војске. Ухваћен је у пролеће 1946. године у одметништву. Проглашен је издајником и ратним злочинцем и Војни суд га је осудио на казну смрти стрељањем. Пресуда је извршена 17. 7. 1946. у Београду.

губитке: У тим окршајима истицали су се: Стојадин Павловић из Старог Глога, Александар Анђелковић из Новог Села, Драгомир Младеновић из Корбевца, Павле Николић из Брезовице, Урош Недељковић из Коћуре, Станиша Дејановић из Барбарушинца и Серафим Митић из Ратаја.

У борби прса у прса пред непријатељским стројем погинуо је командир 3. чете Урош Вељковић и до њега нико није могао да приђе. Тешко рањеног Серафима Митића понели су његови другови на носилима и обојица су били рањени. Митић је издахнуо поред преврнутих носила. До њега се кроз борбу пробила референт санитета батаљона храбра Славка Анђелковић, из села Средњег Дела. Превијала му је ране, али крв није могла да заустави. Смрт је била бржа.

Као да је песникиња гледала Анђелковићку у својим стиховима:

„Кроз огањ смрти
Живим бљеском вијорила,
Рањеног борца износила,
У последњем трептају
Очи му склопила.”¹⁹

Урош Вељковић је био први руководилац 7. јужноморавске бригаде који је, након трећег дана од њеног формирања, положио свој живот у борби против бугарског окупатора. Рођен је у селу Барбарушинцу, а у Барелићу је учио поткивачки занат, да би се најзад запослио као рудар у руднику Радуши код Скопља. Тамо је августа 1942. године примљен у КПЈ.

Једном приликом је Урош био ухваћен од Бугара кад је носио партизанима жито заједно са својим млађим братом Ранђелом. Мучили су га и претукли тако да га је мајка Стојанка седам дана превијала сировим овчијим кожама да се поврати. Више није отишао у Радушу.

На Нову годину 1943. отац Владимир је испратио Уроша и Ранђела у 2. јужноморавски НОП одред, у којем су обојица постали пушкомитраљесци, храбри и смели. После тога су им родитељи интернирани у Бугарску, а кућа оп-

¹⁹ Соња Сењановић — песме посвећене ратним болничаркама „Круха души”, Сплит 1989.

љачкана и запаљена. У 7. јужноморавску бригаду дошли су из 6. бригаде, Урош за командира, а Ранђел за политичког комесара чете.

Према замисли штаба 3. батаљона непријатеља је требало борбом задржати до мрака и за то време створити услове да се без већих губитака изврши пробој на Суву планину. Са половишно наоружаним четама било је тешко преотети иницијативу од непријатеља. Али и поред свих ратних невоља, штаб се није мирио са ситуацијом која му је била наметнута.

Команду над 3. четом преузео је њен политички комесар Спасоје Станковић. Он је изашао на чело чете и повео је на јуриш, али је противјуришом бројније бугарске војске заустављен. Командир минобацачког вода чете пратећих оруђа Бригаде, Чедомир Стојановић из Изумна, усмерио је мале минобацаче на караулу. Мине су раскопале земљиште око ровова и прецизним погоцима натерале бугарске граничаре да се повуку у караулу. Кад је понестало мина, Стојановић је узео пушкомитраљез с којим је био вичнији у борби, јер га је дуго носио у Теренском батаљону. После неколико испаљених рафала он је био рањен, а Станиша Дејановић је у јуришу погинуо.

Напад са земље и из ваздуха

У Штабу 7. бригаде нису знали шта се догађа са 3. батаљоном. Помислили су да је батаљон напао бугарску караулу и да ће после кратке чарке стићи. Због тога Штаб Бригаде није издвојио део снага да блокира караулу и извуче 3. батаљон. Очекивао је да ће сваког часа наићи колоне батаљона. Док је борба на земљи кључала, изненада су се појавила два непријатељска авиона. Спустила су се сасвим ниско и митраљеским рафалима тукла целу Бригаду затечену на чистини без икаквог заклона.

— Лези! — чуло се мноштво команди.

Борци су потрчали да нађу бољи заклон. Ускомешали су се и како авиони оспу рафалом, они час на једну час на другу страну.

— Шта тумараш, лези тамо! — викао је политички комесар 2. батаљона Богомир Лепојевић-Боги.

— Изгубио сам цепни сат — рекао је политички комесар чете Душан Младеновић.

— Је л' ти скупљи сат од главе? Лези! — опоменуо га је.

— Није мој, узео сам га од оца — опет ће Младеновић.

Само што се бацио на земљу, авион је прелетео преко њих и десетак метара даље треснула бомба. Земља и камење добовали су им по леђима. У том тренутку борац Владимир Петровић из Горње Трнице потрчао је у јарак и пао покошен комадима челика.

Осиљени што су добили авионе, бугарски граничари су отворили још жешћу ватру и извршили до тада најјачи напад на 3. батаљон и потпуно га одсекли од Бригаде. И рањеници су се нашли у тешкој ситуацији, јер су бугарски војници и њих почели да нападају. Бројна Енглеска војна мисија и политички руководиоци са терена, такође, су се нашли у средишту борбе, па је 20-годишњи партијски руководиоцац батаљона Чедомир Ристић организовао њихову одбрану.

Заменик команданта Драгомир Јовановић-Мурча ставио се на чело 1. чете и с пушкомитраљезом у рукама пошао је у напад на караулу да извуче 2. чету. Политички комесар батаљона Стојан Ђорђевић-Шуца припремао је борбени поредак за пробој из окружења. Он је једанпут био пред пушчаним цевима у Бањичког логору у Београду и добро је знао шта значи пасти непријатељу у руке. Ухапшен је августа 1941. као илегалац НОП-а и три месеца је провео под истрагом у Специјалној полицији, али ништа није признао.

— Је ли успостављена веза са Штабом Бригаде? — упитао је командант батаљона Ивановић.

— Курире које смо послали, ниједан се није вратио — рекао је Ристић.

До Богдановца је дојахао заменик команданта Бригаде Ћира Ристић-Реља да помогне извлачење батаљона и тада је сазнао да је батаљон у окружењу. Курир Штаба Бригаде који је пошао да ухвати везу са 3. батаљоном заробљен је од бугарских војника. Патрола батаљона која је покушала да се пробије до Штаба Бригаде више се није вратила. Вратила су се двојица скојеваца које је упутио омла-

дински руководиоца батаљона Милорад Станковић и они су први донели вест да се батаљон налази у окружењу.

После подне, кад је требао да уследи један јачи напад батаљона, у висини карауле појавила се колона бугарске полиције у тамноплавим униформама. Она је јутрос кренула из Власотинца и преко села Свођа стигла до Богдановца. Пред селом се колона развила у стрељачки строј и уз плотунску паљбу прилазила све ближе. Борцима је недостајала муниција, а долазак бугарске полиције био је наговештај да најљућа борба тек предстоји.

Борба која је почела доласком бугарске полиције трајала је све до пада мрака, када је батаљон на челу са својим штабом извршио одлучан пробој. Али нису сви успели да прекораче окупаторску границу. Секретар Окружног комитета КПЈ за Врање, Славољуб Петровић-Ђера, био је сдсечен од Бригаде заједно са 53 политичка радника. Они су се пробии на територију врањског подручја да обнове политички рад, народну власт и партизанске страже.

Политички комесар чете 17-годишњи Ранђел Вељковић изгубио се у ноћном метежу и после многих недаћа пробио се преко Сурдулице на слободну територију Пчиње. Борац Влајко Митић душ се скривао док није стигао до свог родног села Средњег Дела, потпуно исцрпљен и изгладнео. После се чуло да су га исте ноћи заробили бугарски окупатори и пред народом заклали.

Друга чета је највише страдала. За време ноћног пробоја заробљен је политички комесар те чете Стојадин Станковић из Коћуре. Из 3. батаљона су код Богдановца нестала 42 борца и сви су страдали углавном од бугарских заседа. Ниједан се није пробио на слободну територију. Болничарке Десу, из села Јелашнице, и Загорку Станковић, из Себеврања, заробили су четници и у Врањској Бањи предали их Бугарима. Биле су подвргнуте мучењу, али нису одале своје другове. Касније су их ослободили партизани. Такође су заробљени извесни Пане из Горњег Стајевца и Александар из Радовнице, чија су презимена заборављена. Мештани су причали да их је бугарска полиција ликвидирала.

Ипак, непријатељ и његови авиони нису могли да зауставе 7. јужноморавску бригаду. Она се борбом пробила на Суву планину са 452 борца и руководиоца. Нема поузданих података о судбини многих несталих другова у ноћ-

ном пробоју, али се зна да их је код карауле погинуло четири, а рањено десет. По извештајима командира чета непријатељ је имао 10 погинулих и исто толико рањених војника.

Штаб 7. бригаде је замерио штабу 3. батаљона пгго се упустио у борбу с непријатељским граничарима. Уместо да је истурио јако обезбеђење према караули и енергично продужио марш, он је дозволио да му непријатељ наметне борбу и нанесе губитке. Предуго задржавање батаљона у граничној зони довело је до интервенције и других бугарских и четничких снага. То је имало за последицу окружење батаљона из којег се известан број бораца није могао пробити. Штаб батаљона и команде чета, тек формирани и без довољно искуства у командовању, испољили су упорност и смелост у нападу и одбрани против јачег непријатеља.

Препад код Овчарских колиба

Доласком на Суву планину, 7. бригада се улогорила на утрини Овчарских колиба и заноћила под буквама у региону коте 1318. У те колибе сељаци склањају стада оваца истерана на пашу о Ђурђевдану почетком маја, а враћају их у села крајем августа. Пета јужноморавска бригада прешла је демаркациону линију са једним рањеним борцем и заноћила недалеко од 7. бригаде у шуми планинског врха Ракоша.

Ноћ је била хладна и мирна. Борци већ два дана ништа нису јели. Владала је велика оскудица у храни. Једина и храна и вода био је снег што се задржао у вртачама и густој буковој шуми Ждребици. И сутрадан, 14. маја, нико их није узнемиравао. У борбеном обезбеђењу налазио се скоро цео 2. батаљон. Али у 16,00 часова, борац на стражи Антоније Јанић, из села Радовнице, пажљиво је осматрао шуму и изненада узвикнуо:

— Стој, ко је тамо?

Одмах је опалио пушком у правцу шуме и најавио да је наступила опасност. С десног крила зафијукали су први меци из шуме преко колиба и узбунили Бригаду. Командант Стевановић је истрчао да види ко пуца.

— С те стране могли би да буду само четници — закључио је командант.

— Избаци батаљоне на положаје — рекао је Живојин Николић-Брка.

Борци потрчаше тамо где су се чули пуцњи. Пушкомитраљезац 2. чете 2. батаљона Милорад-Миле Јанковић, из Првонека, и његов помоћник Радојко Манић отворили су ватру према шуми. Био је то опет четнички Нишавски корпус који је јуче напао 3. батаљон. Тај Корпус је имао седам четничких бригада и свега 340 четника, размештених у истим селима: Белим Водама, Реснику и Слиловику. Њих око 200 неопажено су се провукли кроз шуму Церје и преко косе Мазног рида избили пред Бригаду. Од заробљених бораца код Богдановца сазнали су да су обе бригаде изнурене борбом, несаницом и глађу, па су зато пошли у напад.

— Дачо, дај ти један батаљон, а један ће 5. бригада, да извршите препад ватром и одмах на јуриш — рекао је Брка. — И ја ћу с вама.

Препад је, као један од облика напада у току народно-ослободилачког рата, био одлика у тактици партизанског ратовања. Он је најчешће примењиван ноћу и то изненада, лукаво и кратко, да непријатељ не добије времена за организован отпор. Али пошто су четници наступали кроз густу шуму, то су батаљони добили задатак да изведу препад усред дана.

— Бокчане, дижи батаљон! — наредио је командант.

Други батаљон, команданта Јована Стошића-Бокчана и политичког комесара Богомира Лепојевића-Богија, брзо се припремио за напад. Пошто је стигао батаљон из 5. бригаде, зашли су у шуму и развили стрељачке стројеве. Први батаљон је истурио своју 1. чету командира Стамена Цветковића и политичког комесара Душана Додића да постави заседу иза стена.

Четници су се кретали у кратким колонама и кад су хтели да развију свој стрељачки строј, шумом се одједном проломила жестока пушкомитраљеска и плотунска ватра. То је код четника изазвало праву панику.

— Јуриииш! — одјекивало је шумом.

Чете су таквом брзином извеле препад да четници нису стигли ни да залегну, већ су били разбијени и бежали на све стране. Само су најокорелији ту и тамо давали отпор. Живојин Николић-Брка, који се налазио у 2. чети коман-

ра Александра-Лисице и политичког комесара Ђорђа Анђелковића, позвао је командира одељења, бркајлију којег је познавао:

— Златко, да опколиш онај холандски митраљез што тако тутњи, треба нам.

Касније је Златково одељење донело холандски митраљез и заробило његову посаду. Политички комесар 2. батаљона Богомир Лепојевић, иначе крупан човек, повремено се подизао да осмотри где су четници. Кад је командир одељења Станојко Стаменковић, из Голочевца, видео пред собом Лепојевића како стоји и погледом претражује четнички положај, он то није могао да прећути. Стаменковић је био каплар Југословенске војске и добро је запамтио шта значи заклон у борби, а и стари је ратник и илегалац.

— Друже комесаре, немојте да се откривате, близу су, лезите — упозорио га је.

Лепојевић је одмахнуо руком. Кренуо је још неколико корака и смртно погођен у главу пао. Омладински руководилац батаљона Никола Станковић-Гуштер одмах је притрчао да помогне комесару. Кроз Бригаду је брзо прострујало да је неустрашиви комесар Боги погинуо. Лепојевић је у свом селу Дејићеву у Црној Трави био секретар партијске ћелије и вредан грађевински радник. У 7. јужноморавску бригаду је дошао из 5. црнотравске бригаде у којој је био политички комесар чете.

Пушкомитраљезац 2. чете Стојан Стаменковић, из Изумна, продро је најдубље међу четнике и својим рафалима их натерао у бекство. У тој борби рањен је кроз плућа његов командир Александар-Лисица. Кад су старији ратници погледали рану, рекли су да је погођен из грчке пушке и рана ће брзо да зарасте. А да је погођен из маузерке не би преживео, јер њено зрно прави велике ране и цепа ткиво.

После два сата борбе, четници су били поражени. На положајима у шуми су оставили 21 погинулог, а рањене су однели. Седма бригада је заробила 19 четника. Запленила је два холандска митраљеза и један чехословачки пушкомитраљез брно, познатији под именом збројовка, као и 10 пушака и доста муниције. Пета јужноморавска бригада је заробила девет четника и запленила 10 пушака, муницију и писаћу машину. Остатак четника је разјурен на све стране. Био је то велики успех за младу 7. бригаду.

Седма бригада је имала двојицу погинулих и двојицу рањених другова. Један од погинулих био је Миладин Николић, из Сливнице, рођен 1910. године, први борац у Бригади погинуо из свог села. Другови су политичког комесара Богомира Лепојевића сахранили свечано у шаторском крилу. Борци и руководиоци су се окупили на раскрсници путева под котом 1318 и присуствовали сахрани. Командир вода Петруш Ђорђевић, из Голочевца, постројио је једно одељење и плотуном из пушака одао пошту свом комесару и Миладину Николићу.

У трагању за пленом на положају, борци су се окупили око једног погинулог четника и почели да нагађају ко је он. Неко га је препознао да је из Сливнице, па су позвали заменика команданта Драгомира Јовановића-Мурчу, из Сливнице, који је познавао све људе у селу.

— То је Ђорђе из Сливнице — потврдио је.

Његов комшија, борац 2. батаљона, ухватио се за главу и узвикнуо:

— Аух, убих зета, побогу!

Разбијени четници у Запању

После смотре код Овчарских колиба 7. бригада је још за дана кренула ка Бабичкој гори. Да би тамо стигла, колона је морала попреко да пређе беспутни гребен Суве планине и то само козјим и коњским стазама. Јер, изван њих је непролазно. Унаоколо нигде није било куће, нити живе душе да покаже пут. А глад и жеђ су се ушанчили са свих страна.

На кратком застанку борци истрче из колоне да сакупе снег. Појединци су се досетили да угрејан камен на ватри носе у порцији и кад наиђу на снег ставе га у порцију с каменом и зачас добију воду. Друти, опет, пију воду из трагова копита и једу траву сремушу коју овде зову „живи лук“. Тако утољују жеђ. На гребену нема ни те траве. Зато је и добила име Сува планина.

У мају су дани дужи, али су зато ноћи краће. Кад су кренули небо се у току дана наоблачило и већ у 21,00 час је била мркла ноћ. У претходницу су истурили 1. вод 1. батаљона командира Јордана Стаменковића из Дуге Луке. Усред те помрчине спуштали су се стрмом стазом испод

врха Литице високог близу 1700 метара. Одатле су узлазном стазом сшли низ падине Црног бучја и зауставили се изнад села Великог Крчимира.

На стази која води право у село командир 1. одељења Чедомир Јовановић зауставио је двојицу сељака с натовареним коњима.

— Куда? — пресекао их је.

— Горе, носимо храну вама.

Из таме нису могли да виде чија их је патрола зауставила. Носили су храну четницима. После су испричали где се све четници налазе. Информација је била драгоцене и чете 1. батаљона су кренуле новим правцем. Узнемирени пеи у селу бесно су лајали, а четничке трубе почеле су да позивају у борбу. Једва да је батаљон одмакао пола километра, а на коси изнад села дочекали су га јаки плотуни. Чете су се одмах развиле у стрељачки строј. Пред њима је била заседа 3. нишке четничке бригаде Чегарског корпуса команданта Алексе Петковића.

— Хоћемо ли да нападамо? — упитао је командир 1. вода.

— Нека их прво пушкомитраљесци ућуткају — наредио је командир 1. чете Стамен Цветковић.

Прва и 2. чета су за то време подишле четничкој заседи и у силовитом јуришу је потпуно разбиле. У бекство се дао и Алекса Петковић. Он се није надао брзом поразу, па је свог вранца оседланог оставио и пешице умакао. Борци 2. чете довели су прве заробљенике у штаб батаљона.

— Ми смо мобилисани — повикали су углас.

— А зашто сте онда пуцали? — прекинуо их је политички комесар Душан Мишић-Јевра.

Испитивање је наставио командант батаљона Серафим Цветановић:

— Кога има у Великом Крчимиру?

— Тамо је 2. власотиначка бригада Власинског корпуса. Држе заседу у гробљу на путу за Равну Дубраву и у задружној згради. Њу су најјаче утврдили.

— Ко је командант бригаде?

— Љуба Милошевић, он је у кући одмах до задруге, али нисам сигуран, јер се често премешта.

На основу исказа заробљеника, Штаб 7. бригаде је направио овакав план: 1. батаљон да опколи задружну зграду и куће у близини; 2. батаљон да нападне груписане чет-

нике у сеоском гробљу према Равној Дубрави и да их изолује од задружне зграде; 3. батаљон да продре у центар села и да блокира наведене куће у којима се налази Штаб Власотиначке бригаде. Прва чета 3. батаљона добила је задатак да препадом ухвати живог четничког команданта бригаде Љубу Милошевића и његов Штаб.

Батаљони су једновременно кренули са полазних положаја. Напред су истурили пушкомитраљесце у опанцима да се не чују. Само је понегде жмиркала светлост и једва се пробијала кроз мрак. Већ код првих кућа залајали су пси. Тамо код гробља плануо је метак из пушке и светлеће зрно полете увис. На тај сигнал, пуцњава је започела другим рафалима пушкомитраљезаца Стојадина Јовића-Реце, из Барбарушинца, и Светислава Стевановића, из Врањске Бање. Проломила се брза паљба 2. чете новог командира Славка Тасића-Воденичара и политичког комесара Ђорђа Анђелковића.

Десетак искуснијих бораца, а међу њима Боривоје Јовановић, црепарски радник из Кумарева, и Петруш Марковић, из Корбевца, провукли су се кроз воћњак и напали четнике на гробљу са западне стране. Кад је четницима запуцало слеђа, побегли су за Равну Дубраву. Шарци су тукли из околних кућа, а кроз прозор задруге гроктао је холандски митраљез. Намерио се на нишанцију на брэнгалу Станоја Павловића, из Дулана, и ранио га. Кад је нишанција на шарцу Стојан Крстић сручио рафал у прозор, холандски митраљез се више није чуо.

Четници који су држали одбрану у дворишту пребацивали су се у задругу и јаче куће. Пушкомитраљези су млели стакло на прозорима и крунили зид. Други батаљон је кренуо на јуриш, а четници у расуло. Петорицу четника су борци нашли скривене у шљивику, а они су одали још тројицу и сви су заробљени.

— Крећи у село! — донео је одлуку командант 3. батаљона Јован Ивановић.

Са 1. четом, командира Благоја Петковића-Ковача и политичког комесара Благоја Николића, кренули су помоћник политичког комесара Бригаде Властимир Стојиљковић и помоћник политичког комесара батаљона Чедомир Ристић. За трен ока су извршили продор у центар Великог Крчимира. Са леве стране улице заштектали су рафали. Борци су се притајили.

Из оне куће бије машинка — показао је руком борац Најдан Цвејић.

Ристић је помолио главу да боље види.

Не извируј! — упозорио га је неко и тргао за шињел.

На том месту рафал је откинуо зид од набоја. Двадесетдогодишњи Добросав Стевановић из Сливнице устао је и бацио ручну бомбу у двориште куће где се налазио четнички штаб, а следећег тренутка пао је тешко рањен из аутомата. Неколицина најхрабријих бораца под ватром су претрчала улицу и грунула на врата одакле су рафали стизали. Кроз кухињу су ушли у кућу.

— Ко је пуцао из ове куће? — упитао је Ристић.

— Ми ништа не знамо — чуло се из помрчине.

Преплашени сељак запалио је петролејску лампу. На столу је било печеног мяса, погаче и доста вина. Могао је да се нахрани цео један вод.

— А шта је ово? Је ли то четничка гозба? — љутито ће Стојиљковић.

— Нису долазили четници — промуцао је сељак, мада је знао да му не верују.

Потерали су га испред себе са петролејком да претресу кућу, али никога нису нашли. Једино је у предсобљу нешто било сумњиво. На прозорским решеткама изнутра видело се свеже блато, а на плафону отвор за таван, али нема мердевина. Ристић је с пиштољем у руци закорачио на решетку, па на таван.

— Власто, дај лампу? — затражио је.

Пред титравом светлошћу петројелске лампе једва да се нешто видело. Пође корак-два.

— Има ли кога?

Тајац. Одједном је угледао како се неко тиска иза димњака.

— Руке увис! — наредио је.

Појавише се двојица. Један је одбацио аутомат и пиштољ, а други пушку и подигнутих руку су пошли ка отвору. Из помрчине је изронио брадоња у црној шубари с краљевском кокардом.

— Силазите, шта чекате!

Доле су их прихватили са упереним оружјем политички комесар 1. чете Стојадин Николић и његов друг из Криве

Феје Милутин Станковић. Свезали су им руке. Види он младе људе око себе, па ће:

— Знате ли ви да сам ја краљевски официр и командант четничке бригаде — брецнуо се брадати.

— Баш зато — каже му Стојиљковић.

Дотерали су их у Штаб 7. бригаде пред Живојина Николића-Брку.

— О, ти си, Љубо! — дочекао га је.

— Ја, Брко — узвратио је скрушено.

Био је то командант 2. четничке власотиначке бригаде Власинског корпуса Љубомир-Љуба Милошевић, један од многих четничких зликоваца. На њему је било ново одело од шајака украшено народним везом и опшивено црним гајтаном. На ногама везене чарапе и плетени опанци од лаковане коже. Знало се у целом Запаљу да је Милошевић као официр био избачен из Југословенске војске зато што је свом војнику одсекао уво. Кад се у Србији појавио четнички покрет, Милошевић је почео као четовођа 1941. године код Косте Пећанца.²⁰ После ликвидације Пећанца Милошевић је прешао у четнике Драже Михаиловића.

— Је ли, Љубо, да те питам нешто, ко поби оних тридесет партизана што сте заробили у мартовској офанзиви?

— То су били Италијани — одговорио је.

— Јесу, њих двадесет, али и они су били партизани.

Молио је за живот и нудио се Бригади за борца, али такав није могао у редове НОВ. После поноћи борци су довели четничке официре Радомира Китановића и Воју из суседног села Личја. Заробљено је 17 четника и један Недићев жандарм. Седма бригада је запленила шест пушака, један немачки аутомат, два јахаћа коња, четири седла, писаћу машину и муницију. Код цркве је пронађена велика количина хране и целокупна архива Власотиначке бригаде. Према извештајима командира чета око 20 четника је погинуло и рањено.

²⁰ Миловановић Коста-Пећанац, рођен је 1879. Био је резервни капетан војске Краљевине Југославије, а између два рата и председник Удружења четника Југославије. Године 1917. био је један од вођа Топличког устанка и издао је тај устанак. У току окупације организовао је четнике за борбу против НОВ Србије и ставио се у службу окупатора. Дража Михаиловић га је осудио на смрт, јер није хтео да му се покори и ликвидирао га 1944. године.

Пораз четника у Запању имао је велики морални значај у народу тог краја. Још се више учврстило уверење да је четницима дошао крај и да су то њихови последњи трајаји. Села су, бар за неко време, одахнула од терора и насиља.

Опустела огњишта у Лужници

Ујутро је 7. јужноморавска бригада кренула на Бабицу преко питомог и богатог Запања. Тако се зове удолина између Суве планине и Бабице горе уз десну обалу целог тока Кутинске реке. Одатле почиње територија Чегарског четничког корпуса, паликуће и пљачкаша поручника Мирка Ћирковића. Корпус му је добро наоружан, јер га немачка команда из Ниша обилато снабдева оружјем и муницијом да би водио борбу против НОВ у том делу југоисточне Србије. Пролазећи кроз та села борци су запевали:

„Ој четници беле вране,
Нема више масне хране,
Нема браде, нема брка,
Нема више да се крка.”

На путу за село Црковницу умро је од задобијених рана пушкомитраљезац и бомбаш Добросав Стевановић. Другови су га сахранили код школе у селу Горњем Драговљу. А учитељ Поповић из Драговља ступио је у 3. батаљон. Уз пут је Бригада запалила општинску зграду у Личју и Црковници. На Бабичкој гори је формиран привремени Бригадни војни суд који је осудио четничке команданте и Недићевог жандарма на казну стрељањем. Остала 32 заробљена четника код Овчарских колиба и у Великом Крчимиру пупгени су кућама. Када су полазили, политички комесар Бригаде Бранко Павловић-Уча кратко им је запретио:

— Немојте, ђаво да вас лонесе, да опет одете у четнике, јер ако се још једном сретнемо, лоше ћете проћи.

Спуштајући се низ косе Бабице горе према селу Доњој Лакошници, претходница је јавила да се даље не креће. Пета и 7. јужноморавска бригада обуставиле су покрет за Јабланицу, јер је бугарска 27. дивизија 1. окупационог кор-

пуса већ запосела леву обалу Мораве. У селима Бабичке горе борци су се одморили и окрепили.

У свитање 17. маја 7. и 5. јужноморавска бригада напустиле су Бабичку гору. Тек је бледело небо мајског праскозорја. За собом су оставиле Запаље и истом оном стазом којом су колоне сишле, сада су се успорено пеле уз стрмину Суве планине. У покрету их је затекло свануће. Све друкчије изгледа по дану и тек се сада види Сува планина, начичкана оштрим црвеним врховима одвојеним преседлинама. И сав пут је пред бригадама од голог црвеног кречњака и земље црвенице.

Када су савладале гребен, који је на том правцу широк око 12 километара, стигле су код Овчарских колиба. Ту је био дужи дневни одмор да би се извршила припрема за даљи марш. Наређено је да борци одспавају. Један вод је отишао горе на планинско теме по воду. Поред стазе је Чесма Ракош на висини од 1250 метара за коју нико не памти, нити је записано, да је икада пресушила.

Ради важног саопштења по подне је наређено да се сакупе батаљони обе бригаде који нису били на положајима. Судило се борцу 5. бригаде Витомиру Динићу из села Дарковца. Он је тешко погазио партизанску заклетву и војничку част. Испитивањем је утврђено да је после завршене борбе са четницима у Великом Крчимиру, провалио у приватну продавницу и украо један килограм шећера. Таквим својим поступком Динић се огрешио о моралне норме и прописе које је Врховни штаб НОВ и ПОЈ донео још 1941. године приликом дизања народноослободилачког устанка.

Тај поступак свога друга осудио је цео строј, јер је Динић укаљао име народног борца и о својој Бригади оставио лош утисак пред народом. Пресуда је пропраћена поучом да партизани морају бити пример честитости и поштења. Крађа и насиље својствени су окупаторској војсци и другим непријатељима, а не борцу Народноослободилачке војске. Војни суд је изрекао најтежу казну — стрељање. Тако строга казна била је од значаја за даље јачање дисциплине и учвршћење војне организације уопште.

С падом мрака настављен је покрет за Лужницу истим путем којим су бригаде дошле на Суву планину. Напред је маршовала 7. јужноморавска бригада. Поучена ранијим искуством, променила је правац да у луку заобиђе карауле код Богдановца. Киша која је претходне ноћи падала раска-

љала је коњске стазе, па су борци по мркој ноћи и дубоком глибу црвенице једва корачали. Све теже су се кретали кроз блато згуснуто као тесто, клизали се, падали и често прекидали колону. Ни кожне опуте на опанцима нису могле да издрже. Многи су остали без једног или оба опанка и продужили пут боси. Тако су стигли у Лужницу. Седма бригада је заузела положаје код села Врела, а 5. бригада код села Лесковице.

Наредног дана 7. бригада је наступала преко Таламбаса. Села и засеоци били су претворени у незапамћену пустош, на сваком кораку се осећао мирис паљевине. Кад је сазнао да у овом делу Лужнице нема наших бригада, 25. пук бугарске окупаторске војске пуковника Александра Монева наставио је са злочинима. Спалио је устаничка села Ралин, Стрелац и Студен, као и све ближе засеоке. Народ је наглас запомагао и бежао уз планину. Видевши ову несрећу, Живојин Николић-Брка је зауставио једну жену.

— Шта се догодило, побогу?

— Јаооој! Не питај, бугарски зликовци све побише. Кукууу, децу заклаше.

Није стигао ни да упита где то бугарска војска коље, а жена је наставила:

— Црвена Јабука тори, све живо убијају ...

Са три стране планине извијао се дим високо према небу. Митраљеви су клокотали као да је тамо борба. Командант Стевановић је наредио 1. батаљону да крене са 5. бригадом у Црвену Јабуку и спречи бугарске злочине. Кад је батаљон стигао, у селу није пронашао ниједног преживелог од осморице тешких рањеника из борбе на Тумби, које је Бригада оставила на лечењу. Бугарски војници су их поубијали и запалили куће у којима су их нашли.

У злочинима су се нарочито истицали командант бугарског 25. пешадијског пука пуковник Александар Монов, командант његовог 2. батаљона капетан Неделко Неделков и његови потчињени потпоручници Љубен Стојанов и Ангел Петров. Они и њихови војници убили су на зверски начин око 100 људи, међу којима око 50 жена, деце и старца преко 70 година. Бугарски војници су опустели Лужничанима куће, побили децу тако да је умукao дечји плач. Био је то прави пакао.

Капетани Александар Горчилов и Доне Цонев убили су Мару Златковић и њену децу: двогодишњег Славка, пето-

годишњег Видоска и дванаестогодишњу Зору. Поручници Љупче Стојанов и Никола Страински починили су злочине у селу Стрелцу. Сестре Бериславу и Божидарку Адамовић најпре су силовали, а затим их живе спалили у кући. Добринку Богдановић, скојевку из Црвене Јабуке, без престанка су тукли, горели јој тело и секли месо, али до смрти није никог издала.

Да би заштитиле голоруки народ од нових злочина. бригаде су одмах извршиле напад. Седма бригада је по други пут ушла у борбу на Тумби против бугарског 41. пешадијског пука. Заједно са 7. бригадом, у борби је учествовала и 1. софијска партизанска бригада, која је страдала приликом покушаја да се пробије на планину Рилу у Бугарској. Совјетско оружје и муницију, што су били бачени падобранима пре десетак дана и посакривани у Кални, запленила је бугарска окупаторска војска.

Пета јужноморавска бригада је напала непријатеља на Таламбасу и гонила га према Црном врху читавих осам километара. На тај положај, око пет часова после подне, долетела су два бугарска авиона, спустила се сасвим ниоко и митраљезима гађала борце. Али и са земље су загрмели плотуни 5. бригаде. Код другог плотуна је из једног авиона посукљао бели дим, а затим се претворио у дугачак црни реп. Кратко иза тога, наочиглед бораца обе бригаде, авион је треснуо на ледину Црног врха и разбио се у парампарчад. Двојица бугарских пилота, од којих је један био поручник Велчев, изгорела су у олупини.

Сусретна борба на Чобанцу

У току дана 19. маја ситуација се на свим положајима знатно погоршала. Непријатељ је тежио да се уклати на споју бригада, како би им нанео осетне губитке у живој сили и ослабио њихову борбену моћ. Напади и противнапади са обе стране трајали су од седам јуутро до пола једанаест часова увече. Бугарски 41. пешадијски пук је у оштрој борби на Тумби настојао да 7. јужноморавску и 1. софијску бригаду набаци и окружи у сливу реке Тегошнице. За то време је 5. бригаду бугарски 25. пешадијски пук из Лужнице потиснуо према Црвеној Јабуци, где је пристигао

и 50. пешадијски пук из рејона Пирота ради затварања обруча.

Под притиском много јачег непријатеља, бригаде су се повлачиле са Тумбе и Црвене Јабукe. Седма јужноморавска и 1. софијска бригада успеле су задржавајућом одбраном да спрече продор непријатеља према селу Јабуковику и десној обали реке Власине. Бригаде су бугарским пуковима нанеле знатне губитке у људству и ратној техници и у току ноћи се сконцентрисале у селу Дарковцу. Једини још слободан правац из Лужнице водио је преко Власине У Црну Траву. У међувремену, непријатељ је и тај правац хтео да затвори, довлачећи камионима одморну војску из Грделице. Његова коњица је кренула попречним путевима према Власини, да затекне бригаде на прелазу реке и да им ту зада ударац.

Седма јужноморавска бригада је у ноћи, између 20. и 21. маја, успешно пребацила своје јединице из Дарковца у Црну Траву на пошумљени врх Чобанац, северозападно од села Брода. Своје положаје испод коте 1375 окренула је према Грделичкој клисури, да спречи даље наступање бугарских јединица. Око поноћи је и 5. јужноморавска бригада прешла Власину и преко планинске косе Корубе код Брода без задржавања продужила марш. Прва софијска бригада је остала на десној обали Власине, да покуша срећу и понови марш ка планини Рили.

Кад је 5. бригада стигла на плато Корубе где се укрштају пешачке стазе, око девет часова пре подне, зачули су се рафали. Пред Бригадом се изненада појавио један бугарски батаљон који је долазио у сусрет из Предејана. Чела обе колоне једновремено су избила на врх косе и сударила се у покрету. Уследила је жестока борба прса у прса у којој је непријатељ настојао да одсече 3. батаљон. У једном тренутку, да би отклонио опасност која је запретила целој Бригади, на чело батаљона истрчао је заменик команданта Бригаде Милорад Диманић-Милош. У силовитом јуришу батаљон је разбио бугарску блокаду, али је Диманић пао погођен челиком артиљеријске гранате. Храбри Диманић је брзо подлегао ранама. А баш у то време у народу се проширио глас да Милоша метак никада не може да погоди. Погинуо је од топа.

Истовремено са почетком борбе на Корубама, Штаб 7. бригаде је на Чобанцу ставио у приправност сва три ба-

таљона и одмор је одмах прекинут. Пошто борба није пре-стајала, не чекајући даљи развој догађаја, 7. бригада је кренула у помоћ 5. бригади. Наступајући према Корубама, 1. батаљон је око 16,00 часова сустигао непријатеља и на-пао га слеђа. Бугарски строј се нашао у пакленој ватри из правца одакле се није надао. Изненађење је било утолико веће, јер је паљба захватила прво комору и она се разбе-жала на све стране, уносећи панику у сопствене редове. На положају су остали муниција, ћебад, казани, храна и све што је било у комори.

Пред крај дана још једном се проломио глас коман-данта Серафима Цветановића:

— Омладински, напред!

Први батаљон је енергично упао у непријатељски по-ложај и похватао десетак најближих војника. Официри ко-ји су се ту затекли побегли су пешице, јер су њихова че-тири оседлана коња била заплењена. У тој борби истакли су се пушкомитраљесци Божидар Крстић и Стојан Ђорђе-вић. Храброст су показали: Сима Јовић из Пунушевца, Сто-јан Митић из Сливнице, Петар Ристић из Средњег Дела, Светозар Анђелковић, Милан Митровић-Миланче из Кор-була, Влајко Веселиновић из Корбевца, Воја Момчиловић, Зарије Спасић из Првонека, Живојин Тасић и Станко Ми-хаиловић из Дулана и други.

Други батаљон је уведен у борбу у тренутку када се појавила једна чета бугарске коњице јачине око 100 вој-ника. Приметивши да се батаљон развија за борбу, коњица је фронтом кренула према њему, али је тај напад одбијен јаком плотунском ватром. На положају је остало око 10 рањених и погинулих непријатељских војника и коња. Ју-риш коњице одбили су борци 2. чете, међу којима су били и пушкомитраљесци Боривоје Трајковић и Стојадин Јова-новић из Првонека. Јовановић је био познати пушкомитра-љезац у Теренском батаљону и 6. јужноморавској бригади. Због јаке артиљеријске и минобацачке ватре 7. бригада ни-је даље наступала, већ је код Брода спречавала долазак нових бугарских јединица.

Седма бригада је пуна четири часа водила борбу на прилазу Корубама. Својим дејством она је везивала не-пријатељске снаге за себе да би олакшала пробој 5. бригади која се нашла у тешком положају. Тог дана је у 5. бригади погинуо и заменик команданта 1. батаљона Драгомир Ди-

мић, а 15 бораца је било рањено. Предвече је из Грделичке **клисуре** камионима била пребачена на положаје 7. бригаде једна бугарска пешадијска чета, али је и она на време откривена. Њени предњи делови су дочекани унакрсном паљбом и, после кратке борбе, били принуђени да се у нeredу повуку.

Мада је непријатељ у борбама код Коруба ангажовао око 1000 војника пешадијских и коњичких јединица и артиљерију, он није успео да разбије бригаде и спречи њихов долазак у Црну Траву. Међутим, ранија слободна партизанска територија Црна Трава више није била безбедна и у њој јужноморавске јединице нису смеле да се задржавају. Бугароки окупатор је брзим интервенцијама својих снага из Грделичке клисуре и из рејона Пирота угрожавао даљи опстанак бригада на овој просторији.

Кад се борба завршила, 7. јужноморавска бригада се без губитака повукла у рејон Чобанца. На тим положајима је средила своје батаљоне, вечерала и заноћила. Следећег дана, 22. маја 1944, око подне на Чобанац је стигао члан Окружног комитета КПЈ за Пирот Драгомир Николић-Аца, од маја 1941. члан партијске ћелије у суседном селу Козилу.

— Ево поште из Главног штаба, прочитај — рекао је Брки.

Било је то наређење ВШ НОВ и ПОЈ са потписом његовог члана Светозара Вукмировића-Темпа, по којем се за ратне операције на десној обали Јужне Мораве формира 2. српска дивизија НОВЈ. Тиме је у југоисточној Србији по први пут у току НОР-а формирана дивизија. Она ће једно време носити и назив Врањска дивизија НОВЈ. Међутим, пошто су предстојале сталне борбе и покрети, дивизија је наставила да се формира у току марша и у предаху. Друга српска дивизија је по реду формирања била 37. дивизија НОВЈ, а после ње ће до краја рата бити формирана још 31 дивизија.

За команданта 2. српске дивизије постављен је Живојин Николић-Брка,²¹ а за вршиоца дужности политичког комесара одређен је Драгомир Николић-Аца.

²¹ Живојин Николић-Брка био је најистакнутији руководилац и најпопуларнији борац југоисточне Србије. Рођен је 19. јануара 1911. у сељачкој породици у селу Столу код Бабушнице. Његови родитељи су се преселили у Куманово где је започео гимназију.

Драгомир Николић-Аца донео је и наредбу ГШ НОВ и ПО Србије, којом се замењују дотадашњи називи јужноморавских бригада: 5. јужноморавска НО бригада зваће се 7. српска НО бригада, 6. јужноморавска НО бригада зваће се 8. српска НО бригада. Наредба је донесена 7. маја, али због непријатељске офанзиве није могла да се спроведе у живот, јер курири из Главног штаба на планини Радану нису могли да се пробију до Црне Траве.

Николић је усмено саопштио да је 7. јужноморавска НО бригада преименована у 10. српску НО бригаду. Ова наредба није сачувана.

Када се командант Данило Стевановић вратио с новим вестима у Штаб Бригаде, позвао је команданта батаљона: — Другови, од данас се наша бригада зове 10. српска НО бригада. Пренесите то свим борцима и старешинама — рекао је и додао: — Формирана је и 2. врањска дивизија са Брком на челу, али се још не зна које ће бригаде ући у њен састав.

У том истом дану на платоу шуме Чобанца ГШ НОВ и ПО Србије, од јединица Команде пиротског војног подручја, Бабичког и Црнотравског НОП одреда формирао је 12. српску НО бригаду од два батаљона, а трећи батаљон ће бити касније формиран. За команданта бригаде постављен је Драгољуб Петковић-Столе, а за политичког комесара Добривоје Дикић.

Привремено под командом Штаба 2. српске дивизије биле су 7, 8. и 10. српска НО бригада, које су све заједно имале око 2000 бораца и руководилаца.

Преко Мораве на Кукавицу

Касно после подне 10. српска бригада је извршила марш са Чобанца на планински вис Павлове грамаде, да се одмори и припреми за покрет. Првобитан план је био да 7, 10. и 12. бригада изврше покрет на ранију слободну територију Пчиње и Козјака. Али сви су извештаји говорили да

Касније је до рата радио као финансијски службеник и у Лесковцу. Устанак је започео 1941. године у Бабичком партизанском одреду и највише је ратовао на територији југоисточне Србије. Пензионисан је, по личној молби, 1961. у чину генерал-мајора. За народног хероја проглашен је 6. јула 1953. године.

и тамо није боље. Непријатељска полиција и војска вршили су претресе, хапсили сараднике НОП-а, убијали и пљачкали, па се од тог плана одустало. У рејону Црне Траве и, уопште, на десној обали Јужне Мораве бригаде нису могле да се задрже, јер је непријатељ појачавао своје гарнизоне новим трупима.

У току кратког логоровања на Павловој грамади, Штаб 10. српске НО бригаде дао је оцену својих јединица за 12 дана ратног пута. Одато је признање борцима, командирима, командантима и политичким комесарима за испољен висок борбени морал и показану храброст. На том путу борци су издржали највећу кризу и пребродили многе ратне тешкоће. Невоље на маршу и у борби, као што су глад и жеђ, ни за тренутак нису поколебале слабо обуване и одевене борце, уз то још и недовољно наоружане. И поред свега, красили су их свест и расположење да се боре за слободу. То је био један од главних разлога што су њена снага и утлед у народу стално расли и били цењени.

Одлука Главног штаба Србије била је да се крене на слободну територију планине Кукавице, где ће уследити нови задаци. Подне је одавно превалило када је командант Бригаде Данило Стевановић кратко наредио:

— Крећемо!

— Устај, покрет! Покрет! — наређивали су командири.

Тачно у 17,00 часова, 22. маја, Бригада је уз песму кренула ка Морави.

Са Павлове грамаде земљиште се благо спушта према речном току Јужне Мораве. Маршевали су преко Илоништа и Млачишке Махале, а застали да се одморе на Мрковој пољани. Сунце је већ залазило и у село Љутеж стигли су по потпуној помрчини. Пушкомитраљезац 2. чете 3. батаљона Спасоје Трајковић пролазио је поред своје куће у Љутежу, у којој је рођен 25. септембра 1921. године. Погледом је претражио двориште.

— Спавају — рекао је његов помоћник.

— Будан је мој Петар, не сме да изађе, не зна која је војска — узвратио је Трајковић.

Лавез његовог црног овчарског пса испратио је колону пут села Гариња. Чело колоне се зауставило код првих кућа које су биле најближе железничкој прузи, путу и реци. И те обале припадају Грделичкој клисури, паго се од Владичиног Хана до Лесковачке котлине протежу чита-

вих 48 километара. Борци нису знали циљ марша и тек када су се приближили Јужној Морави схватили су куда иду. Тешко су се растајали са врањским тереном. Иако је Врање на левој обали Јужне Мораве, они су скоро сви живели у селима на десној обали и за њих је то био врањски терен и југоисточна Србија.²²

Командант Данило Стевановић је стручно и тактички добро познавао земљиште и прилике са обе стране клисуре. Заменик команданта Ћира Ристић-Реља пронашао је у селу Гарињу новог водича који познаје клисуру, њене стрмине и вирове све до Предејана.

— Долазе ли Бугари овамо? — упитао је водича.

— Слабо, држе горе границу, али пролазе путем — одшворио је овај.

— А где може Морава најбоље да се прегази?

— Повише цепске станице, тамо је плитко, и ми прелазимо.

— Добро, води тамо.

Чим су кренули, са чела према зачељу, прострујало је шапатом:

— Тишина!

Мало касније, када су прелазили пут и пругу:

— Брже, брже! Држи везу!

Претходница је оирезно сишла до саме обале и добро је осмотрила. Била је сигурна да нема бугарске заседе. Штаб Бригаде је изабрао место прелаза. Команданти батаљона Серафим Цветановић, Јован Стошић и Јован Ивановић упознали су команде чета како да поступе при прелазу реке да се не би неко утопио. Ујутро, у три сата, 23. маја, чело Бригаде је загазило у реку. Вода је била хладна као лед.

— Јаооој! — циннула је једна другарица.

²² У географском смислу југоисточна Србија се простира од бугарске границе са истока, па на север током реке Нишаве до њеног ушћа у Јужну Мораву и Јужном Моравом до Сталаћа где захвата планину Јастребац. Са запада обухвата планину Копаник и иде старом српско-турском границом, која је сада покрајинска граница са САН Косовом, па све до планине Карадага и Козјака где се на југу граничи са СР Македонијом. На тој просторији налазе се и градови: Ниш, Крушевац, Куршумлија, Прокупље, Лебане, Лесковац, Врање, Бујановац, Прешево, Трговиште, Сурдулица, Босиљград, Владичин Хан, Власотинце, Бабушница, Пирот, Димитровград и Бела Паланка.

— Ћути и гази! — наредио је Реља.

Коњ се отео водичу и с казанима истрчао на обалу. Када је почео да отреса воду, казани су тако клепетали да се чуло далеко. Скинули су казане и једва га смирили. Умало да их ода.

Мораву је газила цела Бригада из покрета, онако у одећи и обући. На средини корита вода је негде досезала до појаса. У Бригади је било највише непливача и они су са великим страхом улазили у воду, а тај страх још више је повећавала ноћ. Грчевито су се држали један другом за руке, опасаче и одећу да их вода не би однела. Како изађу из реке борци брзо замичу у шуму и узбрдо, обронцима планине Кукавице, пењу се у село Репиште. Магла се као паучина развукла по мрклој ноћи. Једва се види на неколико корака.

На челу 2. батаљона Мораву је прегазио командант 2. дивизије Живојин Николић-Брка, а затим Енглеска војна мисија. На истом месту прелаза на Кукавицу су прешле 7. и 12. српска НО бригада и разместили се у суседним селима.

У шест часова, када је свањивало, а матла се повлачила, сељаци су угледали велику колону.

— Наша војска! — понављали су радосно.

У селу Репишту је од јуче, откако је Бригада напустила Црну Траву, први одмор. Батаљони су се распоредили по кућама да борци осуше одећу и обућу, али за све није било места. Дан раније у Репишту су били бугарски интендант и наредили становништву да им припреми храну, а они ће следећег дана доћи по њу. Кад је то сазнао интендант 10. бригаде Серафим Јовановић наредио је да се храна донесе у интендантуру и за тај дан борци су имали „танак“ доручак.

У 17,00 часова 10. српска НО бригада је кренула кроз најгушће шуме планине Кукавице и стигла до Јелове главе у рејон коте 1144. Недалеко од ње уздиже се Влајна, највиши врх Кукавице, са тригонометром од 1441 метар надморске висине. У тим хладним и влажним шумама столетних букава и храстова борци су скоро мокри преноћили под ведрим небом без ручка и вечере. Целу ноћ су ложили ватру, сушили се и грејали на дрвима исеченим за бугарску војску у Врању и Лесковцу. Следећег дана, у 11,00 часова, 24. маја, наређен је покрет на север. Бригада

Је маршевала кроз шуму која је заклањала од угледа из ваздуха. Када је чело колоне 1. батаљона стигло крај шуме Јасиковца, изненадила га је брза митраљеска паљба из граничне карауле маскиране у шуми.

Десета српска бригада је поново наишла на бугарску окупаторску границу која овде уздуж пресеца Кукавицу, лево оставља Лесковац и води на Суву планину поред села Богдановца. Колона се бацила на земљу и узвратила још жешћом паљбом према караули. Од првог бугарског рафала пао је смртно погођен борац 1. чете 1. батаљона Јанко Младеновић из села Изумна. Из 2. чете рањен је пушкомитраљезац Александар Анђелковић из Корбевца и командир одељења у минерском воду Бригаде Милан Стевановић, из Изумна. Младеновићев коњ се пропео, истргао узде и галопом појурио кроз шумски просек.

— Однесе митраљез! — повикали су из 2. батаљона.

— Држи коња! Убиј га!

Неко је опалио метак на коња и промашио. Коњ је одјурио испраћен погледима целе Бригаде. Зауставио се тек код карауле и зањиштао. Борцима је било криво што је однео холандски митраљез. На Корубама су га запленили са празним самаром, а сада је поред митраљеза однео бугарским граничарима на руке и два сандука муниције. Преласком границе 10. бригада се поново нашла на територији Србије која је била под окупацијом Немаца и влашћу њихових сарадника Милана Недића и Драже Михаиловића.

На два-три километра пред селом Чукљеником, Штаб Бригаде је наредио одмор код стругаре. Политички комесар Бранко Павловић-Уча у кратком говору борцима је навестио да ће одмор на овој територији потрајати неколико дана.

— Овде ћемо спавати у кућама, а храна ће бити боља и када се добро окрепимо непријатеље ћемо успешно тући, све одреда — рекао је.

У село су стигли у 17,00 часова и преноћили у кућама. Нико није ни помишљао на храну, сан их је ускоро савладао. Само што су заспали, у поноћ их је пробудило наређење Штаба 2. српске дивизије за строј. Повукли су се поново у шуму Кукавице код тригонометра 988. Ту су провели цео дан, а следећег јутра, у два часа, извршили су покрет и изашли на пут да с југа заобиђу село Вучје.

У тај рејон прва је стигла 7. српска бригада. У односу на слабо наоружан Кукавички НОП одред који је овде затечен, Бригада је са својих око 400 бораца била велика војна снага. У састав 7. бригаде ушао је 1. врањски НОП одред као њен 4. батаљон. Народ ових лесковачких села био је охрабрен бројном партизанском војском, сигуран да ће га бранити од Бугара и четника.

Тај марш 10. српске бригаде трајао је целу ноћ. Палили су посустали и изнемогли и устајали да би у петак, 26. маја у зору, угледали село Мирошевац. Хране није било ниоткуда, све су опљачкали војници бугарског 1. окупационог корпуса из оближњих гарнизона. Глад је тешко притисла Бригаду, а напорни маршеви уз борбе, који су започели још првог маја, потпуно су је изнурили. Ни опанци нису одолели камену од Трговишта преко Бесне кобиле и Суве планине до Бабичког, а затим натраг на Таламбас и Кукавицу. Одећа се напросто поцепала, закрпљена и канапом и жицом. Вашке су све више угрожавале здравље бораца, јер нису имали предаха да се хигијена боље одржава.

Наступање долином Ветернице

Батаљони су остали код основне школе на доручку, јер је интендант Бригаде успео да прикупи хране само за један оброк. Штаб 10. српске бригаде је био хитно позван у село Горину, у усамљену кућу крај пута. На састанак су дошли секретар Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију Миодраг Стаменковић-Драги и политички комесар 2. српске дивизије Василије-Васа Смајевић, који је тог јутра преузео дужност.

Као све јужноморавске бригаде на десној обали Јужне Мораве, тако је и 10. српска НО бригада од свог формирања била под командом ГШ НОВ и ПО Србије. Бригада са Главним штабом практично није могла да успостави везу, нити је он знао како је Бригада прошла у непријатељској офанзиви. Њена борбена дејства усмеравао је члан Оперативног штаба Живојин Николић-Брка. Он је најбоље познавао ратне прилике на десној обали Јужне Мораве од Пчиње и Козјака до Црне Траве и Лужнице. Доласком Драгослава Стаменковића пренета је одлука Главног штаба да се

под командом 2. српске дивизије и даље задрже 8, 10. и 12. српска бригада док не уследи ново наређење.

На састанку у Горини, командант 2. дивизије Живојин Николић-Брка изложио је ратну ситуацију на том подручју. Он је рекао да је 1. српска дивизија, формирана 20. маја 1944. на планини Радану, напала четнике у горњој Јабланици преко Раткоцера у правцу Оруглице. За четири дана, колико су те борбе трајале, 1. дивизија је нанела велике губитке четничком Јабланичком корпусу и избила на десну обалу реке Јабланице. Понгто је озбиљно угрозила четничку власт у рејону села Оруглице, четничка команда је брзо реаговала. У напад је кренула читава четничка Јужноморавска група корпуса и, у жестокој борби прса у прса, пре два дана одбацила 1. дивизију на леву обалу Јабланице.

— Друга дивизија има задатак да ликвидира четнике у Оруглици и набаца их на реку Јабланицу према 1. дивизији. Десета српска бригада напада на главном правцу и ослобађа Оруглицу — рекао је командант Живојин Николић-Брка.

— Оруглицу!? — рекао је Стевановић. — Па ви знате у каквом је стању 10. бригада.

Он и његов Штаб били су изненађени оваквом одлуком. Борци и старешине су били већ на крају снаге, прегладнели и исцрпљени; физички нису били способни за нове напоре. То се на њима и видело. Требало је да се бар мало опораве. Политички комесар Бранко Павловић-Уча одмахнуо је главом.

— У праву сте — сложио се Брка. — Али и ми смо у праву када тражимо да баш ви освојите Оруглицу. Од вас зависи успех целе Дивизије и већи углед Бригаде.

У соби је настао тајац.

— Четнике морамо ликвидирати. Може ли то Бригада последњом снагом?

— Ако је тако, покушаћемо — прихватио је Штаб Бригаде.

Била је то повољна ситуација за 10. српску бригаду. Најјаче четничке снаге су се оријентисале према 1. српској дивизији, а 2. дивизија је изненада дошла на тај терен и њој се нису надали. У рејону Оруглице, иопред 2. дивизије налазили су се четничка Летећа бригада Јужноморав-

ског корпуса и Оруглички батаљон, наоружани енглеским оружјем и снабдевени великом количином муниције.

Десета српска бригада, команданта Данила Стевдновића и политичког комесара Бранка Павловића-Уче, и део Лесковачког НОП одреда, команданта Светислава Стојановића-Бизона, одређени су у централну колону за напад. Њен правац наступања био је преко села Букове Главе, Калуђерице, Гагинца и Мелова. У десној колони се налазила 12. српска бригада, команданта Драгољуба Петковића-Столета и политичког комесара Добривоја Дикића, која ће да напада преко села Игришта и Бештице. Када стигну до села Мелова иопред Доње Оруглице, чела ових колона се спајају у облику клина и изводе удар преко левог крила четничких снага у Доњој Оруглици.

Седма српска бригада, команданта Ђуре Цекића-Иве и политичког комесара Ђуре Златковића-Милића, са делом Лесковачког и Врањског НОП одреда у левој колони, обилази фронт и изводи напад на крајње десно крило непријатеља у Горњој Оруглици. Када 7. бригада избије на Горњу Оруглицу, она тиме доводи у полуокружење четничке снаге у Доњој Оруглици и омогућава — 10. и 12. српској бригади — њихово уништење.

После темељите припреме, 10. бригада је истог јутра, 26. маја, кренула из Мирошевца у полазни рејон. У шуми код колиба Новаковог рида цела Бригада је застала да формира борбени поредак за напад. Командант 1. батаљона Серафим Цветановић сјахао је с коња и упитао:

— Где је та придодата чета из 2. батаљона?

— Ту је — јавио се командир 2. чете Никодије Тасић.

— На зачеље као појачање до Оруглице — наредио је.

— Девет сати је — рекао му је заменик команданта Бригаде Ђира Ристић-Реља.

— Знам. Водич! — позвао је и упитао: — Који је најкраћи пут за Калуђерицу?

— Нема пута, може само кроз шуму, густу убибоже.

— У реду, гледај да прегазимо Ветерницу на најплићем месту. Крећи право за село Гагинац.

Колона је наступала гребеном између две реке. Лево је била долина Ветернице, а десно је текла Шуманска Река. На челу борбеног поретка била је 1. чета командира Стамена Цветковића и новог политичког комесара Михаила-Мике Новаковића. Иза њих, са Штабом Бригаде налазио

се и политички комесар 2. дивизије Василије Смајевић, стари борац и члан КПЈ од 1935. године. Смајевић је био познат као један од организатора устанка на југу Србије.

Оруглица је још од устаничких дана 1941. представљала јако четничко упориште прво Косте Пећанца, а затим Драже Михаиловића. Четници су заједно са окупатором спречавали развој НОП-а јужно од Лесковца. Због тога је Оруглица у војном и политичком погледу била нарочито значајна за НОП.

Било је више планова како да се Оруглица ослободи четничког терора. Први напад на четнике Косте Пећанца изведен је, 18. фебруара 1942. године, од стране Кукавичког НОП одреда. Понгто није једноремено извршен свим снагама Одреда, напад је делимично успео. У јулу 1943. напад на Оруглицу извео је и 1. јужноморавски НОП одред, али су четници били надмоћнији и успели су да се одрже све до пролећа 1944. године.

Када је 1. батаљон стигао до села Бештице, изгледало је као да нигде никог нема. Прва чета је истурила напред вод командира Милоја Ристића да извиди где се протежу четнички положаји. Четници су били посели обе стране пута који води кроз село и чекали да им се вод приближи.

— Ено дражиноваца! — узвикнуо је пушкомитраље-зац Антоније Јањић.

Рафал његовог шарца означио је почетак борбе за Оруглицу. Са гребена поред пута извиривала је по која шубара или шајкача са кокардом. За трен је отпочела брза паљба целог батаљона, оштра, каква се овде одавно није чула. Друга чета командира Живка Ђорђевића, из Дуге Луке, прва је налетела на четничку Летећу бригаду, која је после кратке борбе била преполовљена по средини. Једни су бежали кроз шуму за Гагинац, а други у нeredу десно преко Клајића, где ће их дочекати Дванаеста српска бригада.

— За њима, без задржавања — наредио је командант Цветановић.

У пола једанаест 10. српска бригада је заузела прве непријатељске положаје. Борци су одједном добили нову снагу. Прескакали су четничке лешеве и гонили непријатеља према селу Гагинцу. Када су стигли пред село, одједном запрашташе пушке и заштекташе енглески брeнгали четничког Оругличког батаљона 1. јабланичке бригаде и

разбијене Летеће бригаде. Строј се брзо приближио селу, али су четници напустили положај и кроз шуму одступили према реци Ветерници. Киша, која је пре једног сата почела да пада, непрекидно се појачавала и успоравала наступање.

О-руглица на јуриш заузета

Десета бригада се зауставила у селу Мелову да сачека 12. бригаду. Ту се 1. батаљон боље средио и престројио у нови борбени поредак. Командант батаљона Серафим Цветановић и партијски руководиоца Реуфи Кадри били су у средини са 2. четом 2. батаљона командира Славка Тасића-Воденичара и са својом 2. четом командира Живка Ђорђевића. Лево од њих налазио се заменик команданта 1. батаљона Благоје Станковић са 1. четом командира Стамена Цветковића и политичког комесара Мике Новковића, као и делом Лесковачког НОП одреда. Десно, са 3. четом командира Душана Станојевића и политичког комесара Влајка Јовића, био је политички комесар батаљона Душан Мишић-Јевра. Ту је била веза са 12. српском бригадом.

Око 15,00 часова борба је настављена артиљеријском припремом 10. српске бригаде са четири средња и једним лаким минобацачем од 57 мм. За то време чете су кроз шуму избиле на јуришни положај. Први батаљон је средином и крилима једновремено ударио на четнички Оруглички батаљон обухватајући му бокове. Четници су само пола сата издржали борбу са 10. бригадом, а потом су безглаво побегли у Доњу Оруглицу. Нису стигли да покупе рањене и мртве.

Одозго, са пута од села Гагинца за Оруглицу, командант Бригаде Стевановић усмерио је доглед према селу. Око школског и црквеног дворишта видео је да су ископани ровови и постављени митраљези. Затим је доглед узео политички комесар Бригаде Уча.

— Изгледа да су и куће утврдили, нешто се види на прозорима, као џакови са земљом.

— Могу ја да их истерам из школе — рекао је политички комесар 3. чете Влајко Јовић.

— Одавде? — упитао је Уча.

— Са овог места.

— Хајде и то да видимо! — насмејаше се.

Јовић је узео једину противтенковску пушку у 10. бригади што је штрчала из строја његове чете на Таламбасу. Ракопчао је блузу и извадио из недара један од четири велика пробојна метка колико их је укупно пажљиво чувао завијене у крпи. До тада нико није пуцао из ове пушке. Припадала је моделу из 1937. године и имала је дугачку цев ради веће ударне и пробојне снаге зрна. Под повољним углом са краћег одстојања успешно је пробијала челик оклопних возила. Јовић је наслонио цев на дрво, нанишанио и опалио. Пуцањ је грунуо као прангија. Сви су се осврнули на ту страну да би видели из чега се пуца.

— Погоди, богати! — рекао је Уча. — Види како беже брадоње.

Зрно је пробило школски зид и унутра експлодирало. У школи је била и четничка болница и почели су рањенике да износе. Чланови Штаба Бригаде су гледали према школи, а нису видели да је Јовић од силине трзаја и ударца кундака испустио пушку и пао.

После кратког предаха и извиђања, у четири сата после подне, Штаб Бригаде је завршио последње припреме. Напад је координиран тако да 7. српска бригада са 1. врањским НОП одредом и четом Лескозачког НОП одреда удари на Горњу Оруглицу, а 10. и 12. српска бригада на Доњу Оруглицу. Чим се штаб 1. батаљона вратио са извиђања, командант Серафим Цветановић је позвао командира 1. чете Стамена Цветковића:

— Пушкомитраљезе напред и на чело батаљона да заузмеш основну школу — наредио му је.

Кренули су одмах. Тачно у 17,20 часова Стамен Цветковић је са четом био довољно близу школе. Када је оценио где треба да нападне, извршио је јуриш на центар одбране Оругличког батаљона. Тај први и једини јуриш изведен је таквом брзином да су четници у паничном бекству стигли у село Липовицу. У селу више није било ни једног четника, осим двојице заробљених, које је дотерао борац Нацко Стојковић, из села Радовнице. Побегли су и четнички јатаци. Чета је покупила разбацано оружје и неколико кола хране. Боривоје Манић, командант Јужноморавске групе корпуса, упутио је појачање према Оруглици, али се и оно разбежало.

Расположен што је 10. српска бригада тако брзо заузела Оруглицу, командант Данило Стевановић се похвалио политичком комесару Дивизије Васи Смајевићу:

— Вала смо их потукли, више неће видети Оруглицу.

— Буди ти Дачо спреман, нису се они с тим помирили — приметио је Смајевић. — Покушаће да је поврате, дуго су овде владали.

Иако су четници безглаво побегли, њихови меци су још увек фијукали око школе. Командир чете Стамен Цветковић стао је иза дрвета код школе и кроз ракље осматрао одакле пушка гађа. Када је то видео, његов друг из истог села, политички комесар чете Милан Јовановић, пришао му је и упозорио га:

— Стамене, склони се одатле, видиш да четници гађају из кућа, још их има у селу.

— Открио сам их, тамо су око воденице — рекао је Стамен.

Чуо се и следећи пуцањ. Храбри командир чете Стамен Цветковић срушио се погођен у слепоочницу из снајперске пушке. Цветковић је имао 21 годину и запамћен је као неустрашиви пушкомитраљезац 2. јужноморавског НОП одреда и 8. српске бригаде којима је командовао Живојин Николић-Брка. Борци су волели свог командира и с њим су били храбрији. Стојећи и поносно, Цветковић се борио годину и по дана еве до ове школе. Чету је обузела и туга за погинулим командиром и расположење што су имали снаге да победе непријатеља.

Четници су тога дана у Оруглици и околним селима пружили неочекивано слаб отпор. Имали су добро наоружање, али нису организовали ниједну значајнију одбрану, већ су узмицали испред удараца јединица 2. српске дивизије. У Штабу 10. бригаде су то привремено затишје схватили као тактички маневар непријатеља, из којег може зачас да уследи подмукли напад. Да би били спремни за одбијање евентуалног напада, батаљони су чврсто посели положаје око школе и оругличке цркве.

Нешто касније, после поноћи, одједном су заиста запраштале пушке подржане пушкомитраљеским рафалима и све гушћом ватром захватиле цео положај 10. бригаде. Поражени Оруглички батаљон је у току ноћи прикупио своје остатке у Липовици и са Моравском, Ристовачком

и Летећом бригадом удружено напао 10. бригаду. Четници су били решени да по сваку цену, без обзира на жртве, поврате своје старе положаје у Оруглици. Међутим, налетели су на добро организовану одбрану 10. бригаде и, после снажног противнапада, поново су одбачени у Липовицу. Четници би се још лошије провели да је Бригада могла да их гони, али је морала да одустане због густог мрака.

Ујутро су у Оруглицу дојахали командант 2. дивизије Живојин Николић-Брка и начелник Штаба Радован Петровић са куририма. Нису питали за успех Бригаде, јер је он био очигледан. Ипак, командант је приметио:

— Кажеш борци уморни, а они разбили четничке корпусе и летеће бригаде. Има снаге 10. бригада.

Командант Дивизије је обишао положаје Бригаде и дао добру оцену раепореда батаљона за одбрану Оруглице.

— Него, јесте ли залазили горе у шуму према Липовици? — упитао је.

— Нисмо.

— Много сте четника побили, а има и рањених. Колики су губици Бригаде?

— Погинуо је само командир чете Цветковић.

— Стамен из Барелића! — изненадио се командант Брка. — Како? Мислио сам да га узмем за команданта батаљона. Дobar је био.

— Први је разбио одбрану код школе и ушао у Оруглицу. Али је после био неопрезан и у четничком пушкарању зрно га је погодило у главу.

Продужили су пут ка 12. српској бригади и зауставили се пред једним сељаком. Клечао је гологлав покрај мртвог четника и крстио се, а сузе су једна другу сустизале.

— Ко ти је тај? — упитали су га.

— Син — одговорио је, не дижући поглед. — Дошао сам да га носим. Погинуо је улудо. Мобилисали су га баш кад ће ваша војска наићи.

— Где ти је кућа, можеш ли сам?

— На овом путу, нема двеста метара — одговорио је скрхан болом за јединцем.

Курири су сјахали да утоваре погинулог на воловска кола.

Крај вишегодишњв окупације

У току целог дана, 27. маја, 10. српска бригада је остала на положајима у Доњој Оруглици. Дванаеста српска бригада је била нешто северније у рејону Гагинца и Мелова пошто је одбацила јаку четничку групацију према селу Клајићу. Седма српска бригада је после жестоке борбе са четничким снагама избила преко Равног Дола на Горњу Оруглицу. На тим положајима 2. српска дивизија је остварила свој ближи борбени задатак и образовала полуокружење око четничких снага.

На положајима 10. српске бригаде било је мирно. С времена на време огласила би се четничка пушка и опет се све утиша. Села су била коначно ослобођена четничке власти и терора, који су их три године притискали. У селима се видела слобода, али усред ње завладала је и нека мукла тишина. Штаб Бригаде је био стално на опрезу. Тако је потрајало до увече. Међутим, нешто пре 21,00 час, борци су приметили да неко из мрака прилази положајима, али се кораци нису чули. Одмах затим, још један је као утвара претрчао неколико метара и залегао.

— Ко је тамо? — пореметио је тишину борац Васа Стојковић, из села Радовнице.

— Партизани! — узвратио је неко из мрака.

Стојковић је опалио пушку у правцу одакле је чуо глас, јер је знао да је са те стране само непријатељ.

— Не пуцај! — опет се јавио неко из мрака.

Тог тренутка започела је брза рафална и пушчана ватра по положају 1. батаљона. Прикупљени и ојачани новим јединицама, четници су из шуме, где их је приметио Васа Стојковић, извршили јак напад. Храбри Стојковић је на том месту погинуо од четничке пушке, бранећи своје другове. Четници су у рејон Липовице довели цео Вардарски корпус и 1. јабланичку бригаду. Било их је око 700 добро наоружаних. У селу Клајићу припремао се за напад и Јужноморавски четнички корпус. Главни циљ напада је била Оруглица, јер непријатељ није могао да схвати да је она за њега заувек изгубљена.

Нови командир 1. чете, наместо Стамена Цветковића, 20-годишњи Петроније Јанковић, из села Првонека, извршио је напад на бројнијег непријатеља. Ншпанција на брэнгалу Стојадин Стојковић, из села Голочевца, својим рафа-

лом проредио је четнички строј, а затим су сва три батаљона протерала непријатеља према Липовици. На положају су остала два погинула и много рањених четника, а пушке и муниција били су разбацани уз пут. Четничка 1. јабланичка бригада је покушала да пред Липовицом пружи јачи отпор што јој није пошло за руком.

У нападу 2. батаљона погинуо је пушкомитраљезац 3. чете, Петронијев рођени брат, Милорад-Миле Јанковић. Милорад је у 2. јужноморавском НОП одреду био Петронијев помоћник на пушкомитраљезу шарцу. У 10. бригади је имао свој брџаљ и с њим је неустрашиво улазио у борбу у којој је и живот дао.²³

Некако баш у време када је борба код 10. српске бригаде престала, четници су почели да групишу своје снаге према 12. српској бригади. Са севера из села Барја напад је припремала четничка Лесковачка бригада, која је дан раније дошла са Бабишке горе у састав Јужноморавског корпуса. На западу у селу Клајићу биле су сконцентрисане четничке бригаде јужноморавског корпуса. Њему је из Лесковца пристигло и појачање од 150 војника српског добровољачког корпуса, наоружаних до зуба немачким оружјем: пушкомитраљезима, тромблонским минама и снајперским пушкама. Добровољцима је командовао Љотићев²⁴ командант „Гвозденог пука“ мајор Михајло Зотовић.²⁵

23 Петрун Петковић из Доње Трнице рањен је лакше преко леђа. Да не би отишао у болницу он је по наговору неких другова намазао рану кукуреком да брже зарасте. Тек када му се рана погоршала пошао је у болницу.

— Јеси ли рану затровао да би те отпустили из војске? — упитао га је др Милутиновић.

— Петруне, за то се иде на војни суд — рекао му је болничар.

Петрун Петковић ту увреду није могао да преболи. Напустио је болницу и обесио се о крушку у сеоском гробљу усред дана.

²⁴ Љотић Владимира Димитрије, рођен је 12. 8. 1891. године у Београду где је дипломирао права, а живео и радио као адвокат у Смедереву. Од словенацких и српских националиста (Здружења борцев Југославије и Југословенске акције), образује 1934. године профашистички покрет Збор. Припадници Збора су се поздрављали као нацисти, испруженом десном руком. Љотић у сарадњи са немачким окупатором формира Српски добровољачки корпус јачине око 4000 људи за борбу против НОВ Србије. Погинуо је 23. 4. 1945. године у саобраћајној несрећи код Ајдовштине у Словенији. Проглашен је ратним злочинцем.

²⁵ Зотовић је у 1943. и 1944. години починио многе злочине над становништвом Топлице, Јабланице и Пусте реке. Погинуо је

Пред свануће, у три сата, 28. маја, непријатељ је започео општи напад на 12. српску бригаду у рејону села Гагинца, Бештице и Мелова. Најжешћа борба вођена је за доминирајућу коту 873 код Гагинца, где је 12. бригада одбила многе нападе око 1200 четника и љотићеваца. Када су четнички Јужноморавски корпус и Лесковачка бригада потиснули 12. бригаду и заузели коту 873, јединице 2. српске дивизије биле су доведене у тешку ситуацију. После пуних седам сати жилаве и огорчене борбе, против три пута јачег непријатеља, Бригада је одступила на југ читав километар и по. Четници су избили пред саму Оруглицу и поново је угрозили.

Процењујући да 12. српска бригада неће моћи сама да задржи даљи продор јаким четничким снага, Штаб 2. српске дивизије је одлучио да хитно уведе у борбу и 10. српску бригаду. Њен 2. батаљон је остао у Оруглици ради одбране од нових напада, а удружене снаге 10. и 12. бригаде успеле су да спрече напредовање непријатеља. Око подне бригаде су снажним противнападом и јуришем потерале четнике и нанеле им велике губитке у људству. Разбијени четници су били одбачени на север, у рејон Лебана и према селу Клајићу, где их је на косама Радевачке чесме напала 1. српска дивизија.

Седма српска бригада је, у току дана, прешла у напад на Липовицу и задала тежак ударац четничком Вардарском корпусу и 1. јабланичкој бригади. У тој борби непријатељ је имао велике губитке. Борци су открили место Штаба Вардарског корпуса и убили њеног команданта капетана Стојана Крстића, а команданта четничке Жеглиговске бригаде поручника Николу Јанићијевића тешко ранили и заробили. На тим положајима је убијено још 10 четника, а више десетина их је рањено. Заплењен је 41 златни наполеондор и 2.500 долара, затим пушака, муниције и друге ратне опреме.

По подне, 28. маја, гонећи разбијене четнике преко реке Топлице, 7. српска бригада је напустила југоисточну Србију. Неколико дана касније, по наређењу ГШ НОВ и ПО Србије, ушла је у састав 3. српске дивизије која је формирана у Топлици.

1944. године код Крушевца у борби против јединица НОВ Србије. *Зборник*, том I, књига 9, стр. 79.

Такав је био крај борбе за Оруглицу. Према изјавама заробљених четника њихови губици су били око 40 погинулих и 318 рањених и несталих. Највеће губитке је имала 1. јабланичка бригада: око 120 погинулих, рањених и несталих четника. Осим тога, јединице 2. српске дивизије заплениле су знатну количину непријатељске муниције, изванредан број пушака и пушкомитраљеза, хране и енглеске одеће. У односу на непријатељске губитке, 2. српска дивизија је у тим борбама имала знатно мање бораца избачених из строја.

Одјек ослобођења села у сливу Јабланице

После уопешне победе бригада 2. српске дивизије над четничким корпусима и бригадама, био је ослобођен велики број села у сливу реке Јабланице. Између речних токова Бањске Реке, Шуманске Реке и Ветернице створена је нова ослобођена територија и на западним падинама планине Кукавице. За 10. српску бригаду та победа је представљала велики борбени полет и моралну снагу да још чвршће стане на сопствене ноге. Иако су борци били у тешком положају, изнурени и ослабљени глађу и маршевима, они су и тада имали снаге да поразе своје противнике.

Следећа три дана 10. српска бригада се налазила на новим положајима, од Оруглице преко платоа Белог камена до села Умца близу Лебана. Поједине чете и водови вршили су претрес по селима и засеокима и проналазили оружје и скривене четнике. Првог дана су четворица четника сами дошли и предали се без оружја, а сутрадан су патроле пронашле осморицу четника по таванима и сеницима. Кратко после заробљавања, сви су били пуштени кућама.

Приликом претреса села, командир 3. чете 1. батаљона Душан Станојевић, затекао је у једној великој кући пуно жена чији су мужеви били у четницима. Склониле су се, јер је четничка пропаганда упорно ширила лажи да партизани силују и убијају четничке жене.

— Хајдете кући и кувајте ручак, треба нахранити нашу војску — рекао им је.

Жене нису поверовале, већ су уплашено устукнуле. Оне никада нису имале прилику да виде партизанског борца, јер је сувише дуго трајала четничка власт.

— Озбиљно вам кажем, нема шале и пожурите са ручком, скоро ће подне.

— А шта ће бити са нашим мужевима и синовима? — питале су забринуте.

— Њима поручите да се врате и предају оружје, немојте да га бацају по шумама.

Сви командири и политички комесари и штабови 1, 2. и 3. батаљона слично су поступали у ослобођеним селима и засеоцима. Политичка објашњења циљева НОП-а и хумани поступак добро су примљени у народу. Поготово када су се људи лично уверили и чудили да партизанска војска не залази по кућама нити одузима имовину. На тим примерима су схватили да је четничка пропаганда била лажна.

Као одговор на позив да напусте четничке редове и да се врате у своја села, сутрадан се предало 15 четника. Дато им је на вољу да бирају хоће ли у Бригаду или кући. Одлучили су се за кућу. Они су 10. бригади донели шест пушака, два митраљеза, један аутомат, извесну количину енглеске и немачке муниције и двоглед који је добро дошао Штабу Бригаде. Правилни поступци бораца и руководилаца 10. српске бригаде и осталих српских бригада према становништву, имали су снажног одјека у селима међуречја.

У ширем рејону Оруглице по забаченим планинским селима где пропаганда НОП-а ранијих година није продирала, становништво је било углавном четнички расположено. Из ових села су четничке корпусе и бригаде попуњавали многи добровољци и мобилисани. У почетку код највећег броја мештана владали су резервисаност, неповерење и страх према борцима 10. српске бригаде. Али после политичких зборова и разговора са сељацима, појавиле су се и прве симпатије према НОП-у. Поједина домаћинства почела су да позивају борце и руководиоце, па и читаве водове и одељења да их угосте.

Почетком јуна проглашена је мобилизација бораца на новоослобођеној територији, ради што бржег ослобођења земље од окупатора и домаћих издајника. Међутим, људи чија годишта мобилизација није била захватила, добровољно еу се јављали у Народноослободилачку војску. Тако

је на територији Лесковца у селу Вини од јединица Кукавичког НОП одреда и мобилисаног људства и добровољаца Поречја и долине Јаблаице, 13. јуна, формирана 13. српска бригада са четири батаљона. Она је неко време била у саставу 2. српске дивизије, а затим је упућена у 4. српску дивизију формирану, 10. јуна, у Пустој Реци.

У току борбе за Оруглицу, 27. маја, пет дана после формирања 2. српске дивизије, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је донео наредбу са важношћу од 28. маја, којом је озваничено формирање 1. и 2. српске дивизије. Истом наредбом по указаној потреби формираће се 3. и 4. српска дивизија НОВЈ. Називи тих дивизија били су привремени, с тим да ВШ НОВ и ПОЈ накнадно измени ове бројеве одговарајућом нумерацијом.

Наведеном наредбом у састав 2. српске дивизије ушле су 8. и 10. српска бригада и 1. косовска бригада. Међутим, 8. српска и 1. косовска бригада биле су у саставу Осоговске групе и заједно са 3. македонском бригадом водиле су борбе против бугарских војника на планини Осогову. Дванаеста српска бригада је у то време била самостална јединица ГШ НОВ и ПО Србије и своја дејства је пренела на Бабичку гору, Заплање, Лужницу и Црну Траву. Практично, 2. српска дивизија могла је да се ослони само на 10. српску бригаду која је од првот дана била у њеном саставу.

Врховни штаб НОВ и ПОЈ том наредбом је извршио и кадровске измене у Штабу 2. српске дивизије. За њеног команданта био је постављен дотадашњи командант 8. српске бригаде Милан Зечар-Обрен. Дотадашњи командант 2. српске дивизије Живојин Николић-Брка био је постављен за команданта 4. српске дивизије, чије се формирање очекивало у Пустој Реци. Десетак дана касније, 10. јуна, Зечар је погинуо на реци Брегалници у борби против бугарских војника и до пријема нове дужности није дошло. Живојин Николић-Брка је и даље командовао 2. српском дивизијом.

У том кратком предаху није било правог одмора, јер је са борцима и руководиоцима организована интензивна војна и политичка обука. Требало је почети од најосновнијих борбених радњи и стројеве обуке. Највећи број командира одељења, водова и чета, као и политичких делегата и политичких комесара у четама није имао никакво

војно знање, осим ратног искуства стеченог у борбама, али то није било довољно. Ретке су биле старешине у Бригади које су имале стручно војно знање и због тога су командири бирани међу борцима старијим по годинама који су служили Југословенску војску. Старим борцима, који су дуже провели у редовима НОВ-а, признато је војно стручно знање, али је морало стално да се обогаћује новим ратним искуствима.

Борци су у преподневним часовима увежбавали извиђање земљишта и насељених места по дану и ноћи. Највећи број часова био је посвећен сложенијим борбеним радњама, као што су припрема појединца и јединице за напад и еамо извођење јуриша. После би на ред дошла стражарска служба. Затим би уследило увежбавање поздрављања старешина на месту и у кретању. Пред ручак је обавезно један сат био предвиђен за чишћење оружја и муниције и томе се посвећивала нарочита пажња.

Када борци ручају и мало се одморе, почињала је политичка настава као важан елеменат политичког уздизања и морално-политичког васпитања. Најважније теме биле су: победе НОВ широм Југославије; братство и јединство које је Бригада од првог дана гајила на свом ратном путу; одлуке Другог заседања АВНОЈ-а. Борци су видели снагу нове Југославије нарочито у одлукама које су одузеле право југословенској влади у Лондону да представља Југославију пред светом и забраниле повратак у земљу краљу Петру II Карађорђевићу. Кад то борци чују почне аплауз. Понекад на политичком часу излети парола: „Доле избегличка влада!"

У слободном времену културно-просветни одбори у четама и батаљонима организовали су такмичење у певању војничких песама и марширању уз песму, а затим је почињало весеље. Трећи батаљон је имао доброг свирача у ћемане (виолину), политичког комесара 1. чете Благоја Николића. Као борац раније 6. српске бригаде учествовао је, 12. априла 1944, у ослобађању свог родног села Криве Феје, у којем су заробили бугароку полицију. Николићу је тада одобрено да тркне до куће и да у повратку понесе са собом ћемане. Добро је свирао и када му се из 2. чете придружи изврстан фрулаш Радомир Николић, из Бујковца, у коло могу да се ухвате само најбољи играчи.

Последњег дана маја, на тим положајима, саопштена је наредба Врховног команданта НОВ и ПОЈ од 25. априла 1944. о поздрављању војних лица. Ради даљег учвршћења војне дисциплине и јединственог поступка у поздрављању, укинут је дотадашњи поздрав стиснутом песницом. Уместо њега, уведен је нови уобичајени војнички поздрав са испруженим прстима тако да средњи прст додирује десну страну чела до ивице војничке капе. Ова наредба је одмах почела да се спроводи у живот, али она није важила за партизанске одреде и партизанске страже при командама места и народноослободилачким одборима.

Промене и организационо учвршћење

Тренутно стање на лоложају је било добро, па је Штаб 10. српске бригаде, по наређењу Штаба 2. српске дивизије, померио своје јединице на север. После подне, 31. маја, 1. батал>он је напустио Оруглицу, а 2. батаљон Бели камен и цела Бригада се груписала ближе Лесковцу и Лебану у рејону Игришког вуса и Умца. Пред полазак јединицама Бригаде се предало још девет четника са једним холандским митраљезом и пет пушака.

Поразене и разбијене четничке бригаде прикупиле су се североисточно од Лесковца на левој обали Јужне Мораве. Најјача концентрација им је била у селима: Богојевцу, Навалину, Манојловцу, Малој и Великој Бељаници, Кумареву, Братмиловцу и Бобишту. На тај дан је влада Велике Британије званично обуставила слање материјалне помоћи четницима Драже Михаиловића. Пошто обустава није одмах уследила, четници су још неко време добијали савезничко оружје и муницију.

Десета српска бригада је примила добру вест да је 11. српска бригада под командом ГШ НОВ и ПО Србије, 25. маја, напала немачки аеродром код Лесковца. После једночасовне борбе погинуло је око 50, а заробљено пет немачких војника. Уништено је седам авиона, авио-радионица, хангари, 32 камиона, 500.000 литара бензина и неколико магацина опреме. Заплењено је 80 пушака, више пушко-митраљеза и сандука с муницијом. Бригада је имала само једног рањеног борца.

На новим положајима много се новости догодило само у једном дану, 4. јуна. У састав 10. српске бригаде ушао је 1. врањски НОП одред као њен 4. батаљон. Одред је формиран, 20. априла 1944, у селу Брезовици и дошао је из 7. српске бригаде у којој је, такође, једно време био њен 4. батаљон. На његовом челу налазили су се искусни ратници и комунисти. Командант је био Мирко Ивановић, политички комесар Воја Станковић-Монтер, заменик команданта Милоје Митровић, помоћник политичког комесара Сретен Митић, омладински руководиоца Станиша Митић, интендант Зарије Ристић и референт санитета Бранко Недељковић.

Први врањски одред је имао 50 бораца, које је одабрао ондашњи политички комесар Команде врањског војног подручја Славко Поповић. Тиме је 10. српска бригада знатно ојачана храбрим Врањанцима, вичним свим ратним задацима. Када је Одред стигао, борци су се тискали око њега да му што ближе приђу. Његови борци су од целокупног наоружања имали само једну једину пушку, остало аутомати, а сваки други борац имао је енглески пушкомитраљез бренгал. Од борца до команданта сви су били обучени у нову енглеску униформу. Био је мали одред, али је имао велику ватрену моћ.

Истог дана од другова се опростио политички комесар Бригаде Бранко Павловић-Уча, којег су борци брзо заволели. Он је отишао да руководи обавештајном службом 2. српске дивизије, без које се није могло више успешно ратовати. Заједно са Учом отишао је и партијски руководиоца Бригаде Властимир-Власта Стојиљковић. Он је одређен за политичког радника на врањском терену. Његову дужност преузео је Славко Поповић, који је био на истом положају у 7. српској бригади. Одлаеком Уче, Поповић је вршио дужност и политичког комесара Бригаде.

Интендант 10. српске бригаде Серафим Јовановић предао је своју дужност Петруну Миленковићу, из Доње Лешнице код Криве Паланке. У наслеђе му је оставио гладну Бригаду и празну комору. Док се Бригада престојавала и попуњавала, из Београда су стигли нови борци, скојевци и чланови Партије. Они су преко партијских веза добили лажне легитимације с којима су допутовали возом до Печењевца, Ниша и Лесковца. Одатле су их теренски радници довели у 10. српску бригаду. Били су то: Стојан Но-

ваковић-Столе, Јован Кратохвил, Никола Ерцег, Јован Мачковић, Мирослава Јанковић, Даница Јовичић, Милорад-Мића-Зеџ, Миодраг-Миша Новаковић, болничарка Сека и неки Лале.

Најновијим наређењем ВШ НОВ и ПОЈ од 4. јуна, 2. српска дивизија је поново реорганизована. Поред 8. и 10. српске бригаде у састав Дивизије ГШ НОВ и ПО Србије одредио је и 12. српску бригаду уместо 1. косовске бригаде. У том саставу Дивизија ће остати до краја рата.

Ослобођена Оруглица је сада постала центар за пријем савезничке помоћи. У селу Липовици уређен је на ледини пољски аеродром, на који је Енглеска војна мисија допремала падобранима оружје, муницију, експлозив и храну за 2. српску дивизију. Један број ненаоружаних бораца добио је нове пушке и пушкомитраље брџегале. Чета пратећих оруђа 10. бригаде појачана је једним енглеским противтенковим топом. Трећој чети 1. батаљона додељене су још две противтенковске пушке, па их је сада имала укупно три.

Шестог јуна са Британских острва, после свестраних припрема, са око 5.000 ратних и десантних бродова и преко 13.000 борбених и транспортних авиона, наши западни савезници отпочели су десант у француску покрајину Нормандију. Тиме је почело коначно рушење Хитлеровог „Атлантског бедема“ на којем је мислио да брани Европу. Савезнички војници су, већ у току првог дана, успоставили два мостобрана. А пре два дана британска 8. и америчка 5. армија заузеле су италијанску престоницу Рим и убрзали продирање према Немачкој.

Од јутрос је нови политички комесар 10. српске бригаде постао Бранко Вучелић. Звали су га Џикси, јер је у гимназији имао професора руског белоемигранта који није умео да изговори: дигни се, већ: џикси. Пошто га је Бранко Вучелић верно имитирао, другови су му дали надимак Џикси. Са њим је стигао и нови политички комесар 2. батаљона Радоје Милошевић-Рамо. Вучелић и Милошевић су Црногорци са Косова и првоборци. Као комунисти били су заточени у италијанском логору Понци, у Тиренском мору, где су наставили рад у логорској партијској организацији. После капитулације Италије они су са лажним документима стигли у Србију, па их је Главни штаб распоредио у 10. српску бригаду.

Када је политички комесар 2. српске дивизије Василије Смајевић упознавао Радоја Милошевића са стањем у батаљону, овако му је представио команданта батаљона **Јована Стошића-Бокчана**:

— Командант Бокчан је онај што је у колу — рекао је и додао: — Да припазиш на њега, лудо је храбар. Не дај му да истрчава. Такав је и његов заменик Праћка. Упознаћеш их.

Јован Стошић-Бокчан је рођен 1919. године у Врању и сви су га борци са врањског терена познавали као неустрашивог команданта батаљона. Увек је био на челу јуриша. Мада је још 1941. године приступио НОП-у, од јула 1943. је непрекидно у борбеним редовима јужноморавских јединица. Стошић је као резервни поднаредник Југословенске војске имао војно знање и умео је да командује. У 10. српску бригаду дошао је из 8. српске бригаде са положаја команданта батаљона.

За заменика команданта Другог батаљона постављен је Црногровац Стратија Аризановић-Праћка, врло храбар борац од 1941. године. Пре тога је био заменик команданта 1. врањског одреда. Веселе је увелико трајало, а Аризановића су изненада позвали у Штаб Бригаде. Кад је ушао, угледао је пола Бригадног комитета.

— Је ли, Праћка, где си ноћас спавао? — било је прво питање.

— Под шупом, у слами. Што?

— Ти си ноћас, после доласка из борбе, легао поред једне другарице и ставио јој руку на раме. Дежурни официр је то видео.

— Тачно је, другови, била је ноћ, ништа се није видело и ја сам брзо заспао.

— Изађи мало напоље — рекао му је политички комесар.

Када је поново ушао у собу, саопштили су му да је искључен из Партије и стављен на располагање Штабу 2. српске дивизије.

У рејону Игришта и Умца, партијске и скојевске организације су по четама извршиле анализу протеклих борби. Пљуштале су критике, а још више похвале, јер су се многи борци и руководиоци истакли својом храброшћу, снажљивошћу и у умешном командовању. Командири и по-

литички комесари одржали су пригодне састанке у својим четама и подсетили борце да је равно пре месец дана формирана 10. српска бригада. За то време Бригада је имала десетак тешких борби и врло дуге и напорне маршове, али и ратне успехе. Из њених редова непријатељ је истраго многе храбре и срчане борце и руководиоце, који су се несебично борили.

На тим и на свим другим састанцима најчешће се чула жеља да се 10. српска бригада опет врати на врањски терен. Борци су се на десној обали Јужне Мораве осећали као код куће.

Руковођење партијско-политичким радом

Бројно још мале, партијске и скојевске организације нису стигле да ојачају своје редове свим оним борцима и руководиоцима који су то заслужили. Протекло време од формирања Бригаде, испуњено многим борбама и маршевима, није омогућило партијским и скојевским организацијама да се потпуно оформе и учврсте. Тај сложени задатак сачекао је 19-годишњег Славка Поповића да што пре изврши попуно партијских ћелија, батаљонских бироа и Бригадног комитета, како би партијски живот могао одмах да функционише.

Ради руковођења целокупним припремама за организовање партијске и скојевске организације, формиран је прво Комитет КПЈ 10. српске бригаде. Бригадни комитет је био повезан директно са Покрајинским комитетом КПЈ за Србију и њему је био одговоран за свој рад. На челу Бригадног комитета налазио се секретар Славко Поповић, професионални партијски радник. Он је био уједно и помоћник политичког комесара Бригаде, а у његову дужност спадала је и персонална служба.

Чланови тог првог Комитета били су: политички комесар Бригаде Бранко Вучелић-Цикси, секретар Бригадног комитета СКОЈ-а Лазар Лажетић и секретари батаљонских Бироа КПЈ, који су истовремено били и помоћници политичких комесара батаљона, и то: из 1. батаљона Скендер Кадри-Реуфи, из 2. батаљона Александар Младеновић-Санде, из 3. батаљона Чедомир Ристић и из 4. батаљона

Сретен Митић. Комитет је имао укупно шест чланова и секретара.

Није сачуван ниједан извештај о раду партијске и скојевске организације у Бригади из тог периода да би могла боље да се сагледа њихова организациона структура. По **сећању** тадашњих партијских руководиљаца, у 10. српској бригади је било око 50 чланова КПЈ и приближно толико чланова СКОЈ-а. У овај број нису урачунати чланови КПЈ 4. батаљона, јер се кратко задржао у Бригади.

У сваком батаљону формиран је Биро КПЈ, који је био руководеће тело партијске организације у батаљону. На његовом челу налазио се секретар чија је дужност била помоћник политичког комесара батаљона. Чланови Бироа су били политички комесар батаљона, омладински руководиљац батаљона и секретари партијских ћелија.

Каснији партијски и скојевски извештаји Бригаде потврђују да су чланови и кандидати за чланове КПЈ били распоређени у девет четних ћелија формианих по принципу једна чета — једна ћелија. У чети пратећих оруђа Бригаде је било само два члана КПЈ и у том случају формиран је партијски актив. Он ће касније, када буде бројао три и више чланова, одлуком Бригадног комитета постати партијска ћелија. Од комуниста у штабовима формиране су пггапске партијеке ћелије, у сваком штабу батаљона и у Штабу Бригаде по једна ћелија. Четном партијском ћелијом руководио је помоћник политичког комесара чете.

Приликом формирања 10. српске бригаде били су одређени руководиоци СКОЈ-а у Бригади и у батаљонима. Али тиме ова важна организација за васпитавање и уздицање комунистичке омладине није била завршена. Уз помоћ партијске организације Бригаде формиран је Комитет СКОЈ-а 10. српске бригаде, на чијем се челу налазио секретар Лазар Лажетић. Комитет је руководио целокупним радом скојевске организације. Чланови Комитета су били секретари батаљонских руководства СКОЈ-а и то, редом, по батаљонима: Душан Младеновић, Никола Станковић-Гуштер, Милорад-Миле Станковић и Станиша Митић.

Скојевским радом у батаљону руководио је секретар руководства СКОЈ-а, или како се најчешће звао — омладински руководиљац. Руководство су сачињавали секретари четних актива СКОЈ-а и актива при штабу батаљона, којем су припадали курири и друго борачко особље. Ско-

јевским радом у чети руководио је секретар актива, биран у чети међу најхрабријим и најбољим скојевцима. Најчешће су то били чланови КПЈ, политички уздигнути, чији је утицај међу својим друговима био у сваком погледу примеран и мобилизаторски.

У живот је спроведена и уредба о звањима политичких комесара НОВЈ, коју је Врховни командант Јосип Броз Тито донео у Дрвару 22. априла 1944. По тој уредби политички комесари НОВЈ добили су ранг официра са свим правима која дају одговарајући официрски чинови. Тако је политички делегат вода имао ранг који одговара чину заставника, политички комесар чете ранг поручника, политички комесар батаљона ранг капетана и политички комесар бригаде ранг који одговара чину мајора.

Поред тога свим руководиоцима је објашњено које ознаке чиновна морају да носе. Ознаке чина политичких руководиоца разликовале су се од ознака чина војних руководиоца само по томе што су политички руководиоци у петокракој звезди имали срп и чекић.

Два дана касније, 24. априла, Врховни командант Јосип Броз Тито донео је Уредбу о звањима помоћника политичких комесара НОВЈ, којом је укинут дотадашњи назив заменика политичког комесара. Помоћници политичких комесара су добили, такође, ранг официра са свим правима која дају одговарајући официрски чинови. Тако је чин помоћника политичког комесара био за један степен нижи од чина политичког комесара дотичне јединице. Политички комесар чете имао је чин поручника, а његов помоћник потпоручника, а политички делегат вода имао је чин заставника.

Политички комесар и командир или командант били су по чину равноправни. Они су заједнички решавали сва питања, али је руковођење борбом била прва брига командира и команданта, а политички одгој људи је био првентвени задатак политичког комесара. Политички комесари су, пре свега, били заступници политичке линије КПЈ у оружаним снагама, душа народне војске, стуб дисциплине и морала.

Овако постављено и организовано руковођење партијско-политичким радом у 10. српској бригади било је од великог војног и политичког значаја. Тај рад је имао снажан утицај на васпитавање и уздизање политичке свести бораца

и руководиоца за успешну вођење оружане борбе. Политичко-партијски руководиоци су били носиоци кадровске политике и међу најхрабријим и најспособнијим борцима вршили избор нових кадрова за попуну јединица.

Срушвна централа у Вучју

Био је 14. јуни и крај полумесечне обуке и одмора. У Штабу 10. српске бригаде команданти и политички комесари батаљона разрађивали су задатак да, у пола дванаест, те ноћи, нападну на село Вучје, јужно од Лесковца. У то време бугарске окупаторске снаге отпочеле су офанзиву у Пустој реци и горњој Јабланици. Њеним првим налетом требало је уништити 4. српску дивизију, чије потпуно формирање још није било завршено. Пошто Штаб 2. српске дивизије није добио никакво наређење од Главног штаба Србије, он је самоиницијативно донео свој план дејства. По том плану Штаб Дивизије је одлучио да нападне најближе бугарске гарнизоне и онемогући њиховим јединицама да узму учешћа у офанзиви.

Ради извршења тог задатка, 10. српска бригада је добила наређење да нападом на Вучје онеспособи хидроелектричну централу и ликвидира непријатеља у познатој фабрици текстила власника Теокаревића. Према подацима обавештајне службе 2. дивизије, у гарнизону Вучје се налазила једна бугарска чета јачине око 200 војника бугарског 1. окупационог корпуса. Известан број четника и припадника Недићеве српске државне страже²⁶ налазио се у касарни и основној школи.

Дванаеста српска бригада добила је задатак да нападне железничку станицу у Лесковцу, да уништи постројења и попали све железничке вагоне. Један њен батаљон имао је да покида пругу на више места, на одсеку између железничке станице Ђорђева и Лесковца.

²⁶ Српска државна стража као квислиншка оружана формација створена је, 3. марта 1942, од Недићеве жандармерије и полиције, а под окриљем немачког окупатора. Приликом формирања је имала око 17.000 људи, а почетком 1943. бројала је 36.716 припадника. Она се заједно са окупатором и домаћим издајницима борила против НОВ на територији Србије.

Тринаестој српској бригади је наређено да уништи термoeлектрану у насељу Подворцу, затим да избије на Дрвну пијацу и заузме пошту у којој ће да уништи све телефонско-телеграфске инсталације. Једним батаљоном ће да обезбеђује напад из правца Лебана.

Трећа бугарска партизанска бригада „Георги Димитров“ одмах ће да се пробије у Лесковац и нападне једну немачку тенковску чету у близини старе цркве. Бригада је имала око 100 људи, а формирана је пре месец дана од делова бугарског батаљона који је прешао на страну НОВЈ и од заробљених бугарских војника.

Увече, 14. јуна, 10. бригада је тајно стигла до Вучја, мало раније него што је било наређено. Чета пратећих оруђа пренела је на воловским колима противтеиковеки топ, а на положај га изнела на рукама. Један точак му је био поломљен приликом спуштања падобраном, Штаб Бригаде је намеравао да топом сруши велики фабрички димњак који ће пасти на бугарску одбрану у фабрици.

Вучје је 1941. три пута нападано од стране Лесковачког НОП одреда. Први пут, 15. септембра, Одред је разоружао 15 жандарма, али није ликвидирао општину и фабрику штофова. Девет дана касније Вучје је било ослобођено, али само два дана. Трећег дана је извршен поновни напад. Разоружано је 20 финанси и заплењено 20 пушака, а оштећена фабрика штофова која је радила за окупатора. На Нову 1942. годину, четници и недићевци су напали Лесковачки НОП одред и завладали Вучјем.

У претходницу је упућен вод из 1. батаљона командира Чедомира Јовановића да заобиђе насеље и јави ситуацију у централи која се налазила изнад Вучја. Кад је вод тамо стигао затекао је само два сељака, док се бутарска посада од 20 војника благовремено повукла. Заменик команданта Бригаде Ћира Ристић-Реља издвојио је групу минера с толико експлозива у ранчевима да је могао да баци у ваздух цело Вучје.

— Одосмо на централу — рекао је.

— Кад чујеш борбу, сруши је — додао је командант Стевановић.

Десета бригада је заузела најпогоднији распоред да ликвидира непријатеља. Први батаљон, команданта Серафима Цветановића и политичког комесара Душана Мишића-Јевре, изашао је на положаје са јужне стране насеља.

Други батаљон, команданта Јована Стошића и политичког комесара Радоја Милошевића, блокирао је фабрику текстила с југа и запада. Трећи батаљон, команданта Јована Иванића и политичког комесара Стојана Ђорђевића-Шуце, посео је положаје северно од Вучја. Батаљон је требало да спречи интервенцију немачких војника из Лесковца, јер је из тог гарнизона претила највећа опасност.

Штаб Бригаде се налазио на падини села Брзог, где је био постављен и топ. Позади Штаба били су укопани минобацачи чете пратећих оруђа да ватром подрже нападе батаљона.

У Вучју је била мртва тишина, добар знак да непријатељ не зна шта му се спрема. Чекали су неко време да отпочне дејство. Командант Бригаде Данило Стевановић је извадио батеријску лампу и њоме осветлио ручни сат који је показивао тачно пола дванаест. Прошло је још пола сата, али борба се ни после тог времена није чула. Био је забринут. У ствари, чекали су да чују борбу у Лесковцу, па да и они нападну гарнизон. У ишчекивању је прошла поноћ.

— Курир! — позвао је командант. — Пођи у 1. батаљон и пренеси нека одмах крену у напад.

А за то време, док је неодлучност трајала, бугарски војници су открили присуство Бригаде и напустили неке зграде у гарнизону. Повукли су се у штофару да у њој пруже отпор. Посели су сва утврђења око фабричких зидова и поставили митраљезе у прву линију одбране. На фабричким прозорима направљене су пушкарнице од џакова с песком. Курир Борис Миленковић, из Криве Феје, пренео је наређење само 2. батаљону и био је рањен.

Минери командира Милана Стевановића ушли су у централу, која је пуном паром радила.

— Где да поставимо експлозив? — питао је минер Цветко Станковић, из Сливнице.

— Ево овде, под потпорни зид — рекао је Реља. — Али, чекајте да видимо, можда је боље да минирамо канал за довод воде, штета је за зграду.

— Направићемо нову после рата — приметио је минер Милорад Стаменковић.

— Добро, ако ћеш је ти правити. Покупите сав алат, поскидајте каишеве и гуме, требаће нам за опанке.

Излазите, укопчао сам динамо-машину — рекао је Младен Станисављевић.

Изашли су и измакли се подаље од зграде. Одједном, **снажна** експлозија уздрмала је ноћну тишину као да је гром ударио у Вучје. Централа је до темеља нестала и тог тренутка су све сијалице замрле. Вода, што је покретала централу, почела је да плави. И из Лесковца се чула страховита експлозија. Тамо је обавештајни официр 2. српске дивизије Бранко Павловић-Уча претворио железничку станицу у крш.

У Вучју митраљески рафали, ручне бомбе и плотуни означили су напад у неповољно време кад је почело да свиће. Заменик команданта 3. батаљона Драгомир Јовановић-Мурча повео је 3. чету у напад на село. Из најближих кућа, које бугарска војска није стигла да напусти, наишао је на огорчену одбрану. Упркос јакој митраљеској ватри, командир вода Добросав Ристић, из Изумна, протерао је непријатеља према штофари, мада је био рањен у ногу. Његов рођак Влајко Ристић, нишанџија на минобацачу, отворио је брзу ватру на бугарске војнике док су се повлачили, али није могао да добаци мину до фабрике.

Други батаљон је у оштрој борби успео да истера непријатеља из ровова и да га сабије иза зидина у фабричку халу, али није могао да савлада бетонску ограду којом је била опасана. Трећа чета се довијала на разне начине да би открила ватрени положај митраљеза који брани ограду.

— Да ти станем на рамена, па да ме подигнеш на зид — предложио је помоћник политичког комесара Душан Младеновић евом командиру.

Никодије Тасић зачас га је подигао. Само што се Младеновић ухватио рукама за зид и покушао да промоли главу, рафал је креснуо поврх бетона, а он је клизнуо на земљу. Још су неки хтели да покушају, али им је политички комесар чете Милан Јовановић забранио. Командир вода Божил Тасић, из Криве Феје, допузао је до пролаза кроз зид да ручним бомбама омогући продор у фабрику двојици најхрабријих пушкомитраљезаца, осамнаестогодишњем Стојану Стаменковићу, из Изумна, и Милутину Станковићу, из Криве Феје.

Били су то они пушкомитраљесци који су се истакли у борби приликом хватања четничког команданта Љубе Милошевића у Великом Крчмиру. Тасић је прву бомбу ба-

цио у фабрику, а с другом је пао покошен. Доцније је на том месту Стаменковић убио бугарског војника, а Станковић је погинуо заједно са бомбашем Милентијем Ђошићем, из Новог Села.

Већ се увелико разданило, а фабрика још није пала иако је непријатељ био деморалисан. Одозго, са брега, где је био Штаб Бригаде, видео се у покрету на друму од Лесковца за Вучје велики облак прашине. Помислили су да се приближавају камиони, али су из прашине изронила четири немачка тенка и кренула преко њива. Бугарска партизанска бригада „Георги Димитров“, којој је то била прва борба против немачких војника, није успела да ликвидира немачки тенковски вод у Лесковцу.

Нишанџија Грозден Стојиљковић, из Бабине Пољане, клекнуо је поред топа и окренуо цев према тенковима. Топ је био калибра 40 милиметара и представљао је ефикасно пешадијско оружје за борбу против оклопних возила. На даљину до 600 метара са сигурношћу је пробијао челични оклоп до 20 милиметара. Стојиљковић је испалио две гранате, али нису експлодирале.

— Шта је ово! — зачудио је. — Зар и код савезника има саботаже?

Партијски руководиоцац Славко Поповић потрчао је према топу:

— Дај мени да видиш како се гађа.

— Напуњен је — рекао је Стојиљковић.

Поповић је нанишанио на први тенк. Топ је тргнуо, граната је промашила и треснула у ливаду. Тенкеее су тренутно окренули топове и митраљезе према Штабу Бригаде на ћувику и батаљонима који нису стигли да се повуку и осули паљбу. Батаљони су пружали жилав отпор немачким војницима и повлачили се. Брза и храбра болничарка 1. батаљона Круна Величковић, из села Стајковца, пробила се кроз тенковску ватру и превила рањенике. Немачка пешадија у камионима је у последњем тренутку спасила бугарску чету у фабрици, а затим је запалила села: Брзу, Мирошевце и Горину. Први пут су борци 10. бригаде водили борбу против немачких војника и о томе се дуго причало.

У нападу на Вучје непријатељу су нанети осетни губици у људству, а Бригада је имала три погинула и четири рањена борца. Десета бригада је успешно извршила ру-

шење електричне централе, али није успела да заузме утврђену текстилну фабрику.

Дванаеста српска бригада је са закашњењем од два сата ступила у дејство и у потпуности је извршила свој задатак. Тринаеста српска бригада је у првој борби, после свог јучерашњег формирања, уништила лесковачку електричну централу и оставила град без светла. Али главнина Бригаде није могла да се пробије у Лесковац. Трећа партизанска бригада „Георги Димитров“, састављена од војника који су раније припадали бугарској окупаторској војсци, потпуно је подбацила.

Борба на Марковом камену

Десета српска бригада се пред надмоћнијим непријатељем повукла у село Збежиште, јужно од Вучја, а сутрадан, 16. јуна, њени батаљони су извршили поседање нових положаја. Други и 3. батаљон организовали су одбрану испред села Калуђерице и Коприве, у рејону који су добро познавали. Штаб Бригаде са 1. и 4. батаљоном продужио је марш до села Лалинца и тамо су батаљони посели одбрамбене положаје. Фронт Бригаде био је окренут према демаркационој линији, јер се непријатељ очекивао из правца Грделичке клисуре.

На тим положајима саопштена им је наредба ВШ НОВ и ПОЈ, од 11. јуна 1944, којом се мењају називи свих српских дивизија. Друга српска дивизија добила је име 22. српска дивизија НОВЈ.

Наредног дана, у суботу, по наређењу Штаба Дивизије 10. српска бригада је извршила покрет на север, јер се ситуација знатно изменила. На положај су дошли командант Бригаде Данило Стевановић и политички комесар Бранко Вучелић да изврше распоред батаљона. Први батаљон је одређен на левом крилу борбеног поретка Бригаде, од виси Белог камена преко Умца до села Букове Главе. Четврти батаљон је постављен на десном крилу, на положају од Новаковог рида до коте 972 на Црном врху. Други батаљон и чета пратећих оруђа били су у бригадној резерви у селу Барју. Лево од 10. бригаде положаје је држала 13. бригада. Оне су имале заједнички задатак да бране Оруглицу од бугарског напада из гарнизона у Лебану.

Неколико дана се непријатељ није појављивао. Али, већ 19. јуна, предњи делови 10. бригаде открили су једну бугарску колону код Поповца јачине око 400 војника. Била је у покрету из Лебана према Оруглици. Због тога је Штаб Бригаде наредио 2. батаљону из своје резерве, као јединој прикупљеној јединици, да спречи даљи продор непријатеља. Док је батаљон маршевао према Поповцу, батаљон 10. бригаде и део 13. бригаде извршили су снажан гарска колона је избила на вис Марковог камена. Други противнапад и у једночасовној борби протерали непријатеља ка Лебану. Предвече се 2. батаљон повукао мало јужније на Бели камен.

За то време, 12. српска бригада и бугарска бригада „Георги Димитров“ рушиле су мостове, железничке инсталације и нападе бугарску касарну у Грделици. Пошто је Штаб 22. дивизије проценио да ће непријатељ јачим снагама покушати напад на Оруглицу, он је повукао обе бригаде у рејон Барја. Чим је 12. бригада стигла, њен 2. батаљон, команданта Стратије Ђикића и политичког комесара Стојана Гојића, упућен је као појачање 10. српској бригади.

Са падом мрака из Лебана је кренула нова бугарска колона, јача и дужа, а са собом је вукла топове и минобаче. По избијању на утрину Марковог камена, под Поповцем, бугарска војска је почела да копа ровове и до сванућа се потпуно утврдила. Опасност по Оруглицу се нагло приближавала, па је Штаб 10. српске бригаде са четом пратећих оруђа изашао на Бели камен. Истовремено је наредио и 1. батаљону да одмах дође на Бели камен. Када се командант батаљона Серафим Цветановић јавио, командант Бригаде му је одлучно наредио:

— Хитно поседни положај према Марковом камену и буди сваког часа спреман за напад. Лево ће стићи наш 2. батаљон, а тамо је и 13. бригада.

У 10 часова је 2. батаљон кренуо у рејон 13. бригаде као њено појачање ради напада на десно крило непријатеља. Нешто пре 11 часова бугарска патрола од десетак војника пошла је са Марковог камена према положајима 1. батаљона. Пушкомитраљезац 1. чете Јордан Стојковић, из Дуге Луке, сачекао је да се патрола појави на пропланку:

— Да их гађам? — упитао је.

— Хајде, довољно су близу — одобрио је политички делегат вода Бошко Станковић.

Стојковић је нанишанио и када је повукао окидач, патрола је била тренутно збрисана. Тачно у 11 часова плануо је цео Марков камен. Непријатељ је отворио жестоку ватру. Плотуни, а између њих рафали, тукли су положај 1. батаљона читав сат. Пушкомитраљеца Радивоје **Станковић**, из Левог Река, убио је три непријатељска војника. Трећа чета, командира Душана Станојевића и политичког комесара Влајка Јовића, која је била најближа непријатељским положајима, одбила је напад једне јаче бугарске групе. Том приликом нарочито су се истакли својом храброшћу Стамен Јованчић, из Радовнице, јер се пробио кроз пушчану ватру и ускочио у бугароки ров и Станко Михаиловић, из Дулана.

Стрељачку ватру непријатеља појачали су топови и минобацачи. Батаљон је артиљеријску канонаду издржао без губитака, захваљујући ратном искуству команди чета и штаба батаљона, јер су борце благовремено повукли у природне заклоне.

Курир 1. батаљона донео је цедуљицу у Штаб Бригаде.

— Непријатељу је стигло појачање — рекао је командант Стевановић када је прочитао извештај.

За кратко време је у рејон Марковог камена пристигао цео бугарски пук, па је Штаб 10. бригаде, у 12 часова, наредио 4. батаљону са десног крила да убрзаним маршем дође на Бели камен. После три сата напорног маршевања, без застанка, курир Бригаде Ђорђе Алексић, из Изумна, довео је батаљон на положај. Командант Мирко Ивановић и политички комесар Воја Станковић-Монтер ушли су у кућу у којој је био Штаб Бригаде:

— Друзе команданте, 4. батаљон је спреман за дејство! — рапортирао је Ивановић.

— Идемо одмах за Марков камен — рекао му је Стевановић.

Са Штабом 10. бригаде кренуо је и Штаб 22. дивизије, па су се сви нашли у борбеном строју. Штаб Бригаде је на положајима Марковог камена сконцентрисао своја три батаљона. Требало је спречити продор бугарских војника у Оруглицу, јер се на том путу, у селу Барју, налазила болница Команде лесковачког војног подручја са тешким и лакшим рањеницима.

После свестрано размотрене најновије ситуације, увече је Штаб 10. српске бригаде одлучио да нападне непријате-

ља у два часа после поноћи, када сан савлада његову војску. План је био овакав: 1. и 4. батаљон изводе енергичан напад с фронта, разбијају непријатељеву прву линију одбране и сабијају га у најужи део утврђења. Други батаљон 10. српске бригаде и 2. батаљон 12. српске бригаде обухватају непријатеља са бокова. Напад је био синхронизован у свим појединостима.

Те ноћи ниједан борац није спавао. На положајз је стигла већа количина енглеске муниције и ручних бомби и одмах је подељена борцима. Кувари су донели вечеру нешто раније, јер је требало да уследи померање јединица. Командир чете пратећих оруђа Бригаде Душан Јовановић-Капетан је са својим нишанцијама још у току дана оценио одстојања до првих бугарских ровова и центра упоришта на Марковом камену. Јер, топ и минобацачи нису имали нишанске справе.

Патрола из 1. батаљона, коју је водио Радисав Милошевић, из Кумарева, није успела да ухвати непријатељски „живи језик“, да каже како је организована одбрана бугарског утврђења. Ипак, Милошевић је донео вредне податке о правцу протезања бугарских ровова, затим, да у предњој линији има доста митраљеза и да је непријатељ у приправности.

У два часа ујутро, 21. јуна, артиљерија 10. бригаде отпочела је ватрену припрему по бугарским рововима. Истог тренутка кад је прва мина експлодирала, батаљони су са три стране подилазили рововима све до јуришног положаја. Одатле је цео строј отворио снажну ватру на утврђени бедем Марковог камена и пошао на јуриш. Непријатељ је пружао огорчен отпор митраљеском и пушчаном ватром, али није могао да задржи 50 бораца 4. батаљона. Њихова густа пушкомитраљеска и аутоматска ватра збунила је непријатеља и створила утисак да нападају много јаче снаге.

Десета бригада је опет силовито јуришала и први борци су савладали бугарску одбрану и борбом прса у прса ускочили у бугарске ровове. Политички комесар чете у 4. батаљону Арсеније Младеновић био је међу најхрабријима у нападу. Он и јрдан вод бораца ручним бомбама су уништили посаду митраљеза, преотели непријатељев положај и први се уклинили у одбрану Марковог камена. Када су истерани из првих ровова, браниоци су се повлачили на

следеће, унапред припремљене положаје и пружали жилав отпор у целој дубини упоришта.

Борци 4. батаљона су те јунске ноћи водили драматичне борбе из рова у ров, борећи се најчешће као прави хероји. Василије Ђорђевић, из Клашнице, погинуо је у дубини бугарске одбране. Светомир Момчиловић, из Доброг Поља, борио се против тројице бугарских војника. Када се разданило другови су га нашли на грудобрану са бајонетом у стомаку, а поред њега и два мртва бугарска војника. У јуришу живот су дали командир одељења Добривоје Цветковић-Добри, из села Стубла, политички комесар чете Димитрије Стојковић-Дерпа, из Враћа, а рањен је био Зарије Јовић.

Одлучан јуриш 1. батаљона зауставили су укрштени рафали из густо поседнутих и добро маскираних ровова и заклона. Одмах затим, да би подигли морал својим јединицама, бугарски војници су предузели противнапад, али нису постигли предност, јер борци са достигнуте линије ни педаљ нису одступили. Вод командира Чедомира Јовановића са пушкомитраљесцем Младеном Младеновићем, из Првонека, извршио је изненадан напад на отворени бок непријатеља и одбацио га на полазни положај. Младеновић је био међу најхрабријим пушкомитраљесцима 2. јужноморавског НОП одреда, а са Јовановићем је био пушкомитраљезац и у 8. српској бригади. Другови су их изнели са положаја рањене од бугарских ручних бомби.

Први и 2. батаљон 10. српске бригаде, пушкомитраљезима и ручним бомбама су крчили пут кроз бугарску одбрану борбом прса у прса. Из узавреле пуцњаве пушака и пушкомитраљеза допирало је запомагање бугарских рањеника, којима се болничари нису усудили да приђу. Погинули и рањени борци из 10. бригаде, такође, су остали на положају где су пали у блиској борби.

— Јурииш, другови! — одјекивала је команда командира вода Михаила Милића.

— Уреее! Уреее! — био је бојни поклич Бугара у противнападу.

Други батаљон је показао велику упорност у нападу на десно крило непријатеља и озбиљно га уздрмао. Прва чета с командиром Александром Јовановићем, политичким комесаром Стаменом Трајковићем и помоћником политичког комесара Урошем Ђорђевићем, истакла се умешним руково-

ђењем и командовањем приликом ликвидације два бугарска митраљеска гнезда. Командир одељења Велимир Величковић, из Старе Брезовице, Стојан Митић, из Дуге Луке, Милорад Спасић, из Врањске Бање, Ђорђе Тасић, из Кумарева, и Велин Јанковић, из Ђелекарца, показали су храброст и у нападу и у одбрани.

Огорчена борба трајала је до четири часа ујутро. Када је почело да се раздањује, Штаб Бригаде је повукао све батаљоне на Бели камен. Са свитањем непријатељ је отворио убитачну артиљеријску ватру која је прецизно погађала све три бригаде и наносила им губитке, највише у рањенима. Последњег су изнели из борбе на носилима Светислава Стојановића, из Врањске Бање, јер је контузован од гранате.

Због брзог повлачења, борац Стојко, из Радовнице, није понео противтенковску пушку. Њена тежина од 18 килограма учинила му се превеликом да би могао с њом да одступи. Морао је да се врати и да се бори за пушку, а кад је освојио био је рањен.

У двочасовној борби на Марковом камену 10. српска бригада је имала четири погинулих и шест рањених бораца и руководилаца. Непријатељ је имао око 20 погинулих и исто толико рањених војника.

Двеста бригада у заштити болниц

Касно те ноћи и сутрадан, 22. јуна, из Лесковца преко Вучја надирале су нове бугарске јединице. Из рејона села Игришта топови и минобацачи су тукли положаје Дивизије и болницу Команде лесковачког војног подручја у селу Барју. Од тог бомбардовања и напада бугарске авијације неколико бораца је било поново рањено. Ради заштите болнице и склањања тешких рањеника Штаб 22. дивизије је наредио да се она пребаци у Оруглицу. Њено обезбеђење је одмах преузео 3. батаљон 10. бригаде, који се у то време налазио на граници између Недићеве Србије и „велике Албаније“.

Очекујући да ће непријатељ у свануће извршити напад на све бригаде, Штаб Дивизије је хитно прегруписао своје снаге. У четвртак у подне, 22. јуна, 10. српска бригада је

изашла на положаје од Оруглице до Горње Оруглице. Два-**наеста** српска бригада је била есеверније одавде, у рејону **Буљурова**, Страже, Бештице и Гагинца. Тринаеста српска **бригада** је остала на ранијим положајима код Бувачког вика, Белекара и Тупалског вика.

Поседањем нових положаја, 10. бригада је била спремна за очекивану борбу. У међувремену је ојачани бугарски **батаљон**, сконцентрисан између Лебана и Вучја, изненада ишчезао. Два дана се није знало где је. Трагајући за њим обавештајна служба Дивизије га је открила у касарнама, у Лебану, где се припремао за напад. Остале бугареке јединице биле су регруписане и размештене на правцима својих напада. Четири дана је трајало затишје, па је 10. бригада то време искористила да још боље припреми своје јединице.

Пре него што је свануло, ранији партијски руководиоца Бригаде Властимир Стојиљковић, довео је у Бригаду четири другарице скојевке. Оне су у окупираном Врању прикупљале санитетски материјал за Бригаду, мобилисале омладину и шириле пропаганду о победи НОП-а. Најмлађа је била Катица Арсић са непуних шеснаест година, носила је кике. Она је распоређена у 2. батаљон, а Вера Тошић и Витка Крстић, попова кћер, у 1. батаљон. Стојанка Вуксановић, која је дошла у цицаној хаљини и дрвеним нанулама, распоређена је у 3. батаљон.

Док се Бригада налазила у рејону Оруглице, политички комесар 2. батаљона Радоје Милошевић и партијски руководиоца 1. батаљона Кадри Реуфи-Скендер отишли су на партијско школовање у Топлицу.

Због слабе хигијене у селима у којима су четници владали, вашке су представљале праву напаст, па је запретила појава пегавог тифуса. Штаб Бригаде је предузео мере да одржи добро здравствено стање јединица и у свим четама је организовано потапање одеће у врелу воду. Батаљони су по сменама одлазили на купање у реку Ветерницу, испод села Мијовца. За време купања политички комесар 1. чете 2. батаљона Стамен Трајковић, из села Коћуре, бацио је ручну бомбу у речни вир да улови рибу. Пошто бомба није експлодирала борац Саша, Рус који је побегао из немачке радне јединице у Лесковцу и дошао у 10. бригаду, загњурио се и донео бомбу. Трајковић је каменом поново ударио упаљач и дошло је до тренутне експлозије.

плозије. Када се вода смирила, а дим разишао, Трајковића више није било.

Стамен Трајковић је био један од најхрабријих бораца 10. бригаде. Као искусни бомбаш бацио је многе бомбе на непријатеља, али је само на једној бомби погрешно и платио животом. Заменик команданта 2. батаљона Мирко Крстић и још пет-шест бораца били су рањени.

Са свитањем 26. јуна, из правца Лебана према Оруглици наступале су јаке бугарске јединице. Најтеже је било заштити болницу, у којој су се налазили и рањеници из 10. бригаде. Болница је имала 45 потпуно непокретних рањеника, смештених на 15 воловских кола. Лакших рањеника је било 46, од којих су 25 јахали на коњима. Дан раније болница је хитно пребачена у село Липовицу, изван правца напада непријатеља.

Наступање бугарске војске било је праћено јаком артиљеријском ватром и бомбардовањем из авиона и све се сручило на 12. бригаду иопред села Бештице и Гагинца. Тукли су је и из ваздуха и са земље, потискујући је према Оруглици. Са бомбама су бацани и леци, позивајући бугарску партизанску бригаду „Георги Димитров“ да се преда. Нашим јединицама нису упутили овакав позив, јер су се осведочили да се никада нису предавале.

Увече са падањем првог мрака у 10. бригади се делила вечера. Порција команданта Данила Стевановића остала је на столу нетакнута, јер је хитно позван у Штаб Дивизије.

— Је ли готова вечера? — упитао је командант Дивизије Живојин Николић-Брка.

— Биће за који минут.

— Болница још није пошла за Туларе. Крени одмах са целом Бригадом на положаје села Липовице, Клајића и Радојевца да зауставиш непријатеља и обезбедиш извлачење рањеника.

Кренули су у ону исту Липовицу у којој је Бригада крајем маја потпуно поразила четнике. Четврти батаљон је пошао преко демаркационе линије да настави дејства као 1. врањски НОП одред и тиме је изашао из састава 10. бригаде. Он се те вечери нашао на тремеђи чудних држава. Одред је са територије Недићеве Србије прешао преко границе „велике Албаније“, а преко њене границе ушао на територију „велике Царевине Бугарске“.

Бригада је маршевала целу ноћ и у три сата ујутро изашла на одређене положаје. Други батаљон је посео **рејон** од села Липовице до Клајића и Радовца. Један свој вод **поставио** је на вису Џамија чуке као предстражу. Први и 3. батаљон спустили су се испод Липовице, близу млинова **Шуманске реке**, окренути према Оруглици. До тог времена непријатељ је узастопним нападима потиснуо 12. бригаду **цреко** Оруглице у Горњу Оруглицу и према Липовици. Њене батаљоне је у критичној ситуацији прихватила 10. бригада и када је непријатељ избио на косе села Клајића нашао се лицем према 2. батаљону.

Непријатељ је тежио да обе бригаде набаци на територију „велике Албаније“ и да их тамо униште балистичке јединице.²⁷ Са положаја 2. батаљона догледом се видело како бугарски војници на коњима довлаче топовске гранате и мине. Био је увелико дан, бугарски војници су осматрали положаје 10. бригаде и подешавали нишанске справе. Тачно у пола десет напрегнуту тишину је изненада прекинула снажна артиљеријска ватра, засипајући положаје 10. бригаде. Гранате и мине су сустизале једна другу, а челична парчад фијукала су као пушчана зрна, тако да се глава није могла подићи.

Подржани рафалном паљбом са околних узвишења бугарски војници су из Оруглице и Клајића кренули у напад на 2. батаљон. Наступали су несметано све док нису стигли на око сто педесет метара до споја између 2. и 3. чете. Болница на воловским запрегама, у пратњи 2. врањског НОП одреда, споро је одмицала у правцу села Тулара ка 13. српској бригади. Сва кола с тешким рањеницима била су у полеђини 2. батаљона на који је непријатељ нападао.

Не чекајући да се бугарски строј још више приближи, батаљон га је масовном ватром из свег оружја приковао за земљу. Тучен без прекида, непријатељ се није усудио

²⁷ Балиста потиче од Бали комбетар (национални фронт), албанска националистичка организација, основана крајем 1942. године. Балисти су уз помоћ немачког и италијанског окупатора организовали своје оружане јединице у Албанији и на Косову и Метохији, где су им се придружили и косовски Шиптари ради борбе против НОВ и ПОЈ. На челу балистичке организације налазили су се аге, бегови и барјактари из Албаније, који су од територије Косова, Македоније, Црне Горе и Албаније стварали „велику Албанију“. Балистичке јединице су уништене после рата у сукобу са Југословенском армијом.

да крене на јуриш. Пушкомитраљезац 3. чете Милорад Јанковић, из Првонека, бранио је спој између чета и задобио тешке ране којима је подлегао. На то место одмах се пребацио пушкомитраљезац Драгутин Станојковић, из истог села. Он и његов брат Љубомир били су познати пушкомитраљесци у Ударном батаљону 2. јужноморавског НОП одреда и у 8. српској бригади. Василије Мишић, из Бујковца, је са својим одељењем уништио групу бугарских војника који су подилазили положају његове чете.

У међувремену је примећено како још један бугарски стрељачки строј претрчава чистину. Да би их задржао док се болница потпуно не удаљи, командант батаљона је потрчао према 3. чети командира Никодија Тасића и политичког комесара Милана Јовановића. У том тренутку једна топовска граната је прелетела повише чете и ударила на путељак и тешко ранила курира 2. батаљона Божицара Младеновића, из села Изумна. Командант се окренуо:

— Божо — позвао је курира.

— Требају носила! — повикао је неко из чете.

Младеновић није давао знаке живота. Пао је без главе десетак метара даље од команданта, погођен комадом челика у око. Помоћник комесара 2. чете Душан Младеновић преузео је сахрану погинулих. Само што су почели да нагрђу земљу, Божицар је дошао к себи и јавнуо од бола.

— Жив је, не затрпавајте — зауставио их је Душан.

Превили су Божицара и однели га у кућу једног сељака да га сакрије од непријатеља. Командант Дивизије Живојин Николић-Брка скренуо је пажњу сељаку да лечи и сачува рањеника док се Бригада не врати. Рањени су још болничар Војислав Антић, из Врањске Бање, и Љубомир Андрејевић, из Изумна, а погинула је болничарка Вера Тошић, која је пре четири дана дошла у Бригаду.

Трагичан крај рањеника

Око подне, када су Бугари појачали напад, а рањеници отишли пут Тулара, Бригада се самоиницијативно повукла на погодније положаје. Штаб Бригаде је сматрао да је болница изашла из непријатељског обруча и да је безбедна. Мало касније курир Штаба Дивизије дотрчао је с писме-

ним наређењем да 10. бригада мора држати претходне положаје до три часа после подне.

Штаб 22. дивизије је интервенисао због тога што се болница сасвим неочекивано поново појавила на положајима 10. бригаде. Тада се сазнало да је код Тупалског виса Штаб 13. српске бригаде променио правац њеног кретања, јер није познавао ситуацију код непријатеља. Наредио је да се болница врати на југ и преко села: Старе Бање, Равне Бање, Свирца, Брапца и Боровца, продужи на северозапад ка Тулару. Да би одбранили болницу батаљони 10. бригаде су се сјурили у Липовицу и наставили борбу, јер је непријатељ већ наступао.

У три сата Бригада је кренула у рејон прикупљања северно од Веље главе. Борци су се опростили од рањеника. Оставили су им по неко шаторско крило и ћебе, јер је киша падала цео дан и навасила им одећу и сламу у колима на којој су лежали. Двадесет другу дивизију је са севера потискивао бугарски окупатор, а на граници са „великом Албанијом“ чекали су је у заседи албански фашисти. У шуми Веље главе је на брзину подељена оскудна вечера и формиран борбени поредак за пробој из кружења. Пут којим је Дивизија требала да крене водио је преко села Трстене и Јужне Мораве на врањски терен.

На челу колоне је била 12. српска бригада, иза ње Штаб Дивизије и Савезничка војна мисија, а у заштитници 10. српска бригада. Болница још није стигла, нити се знало где се она налази. Док су ишчекивали команду за покрет, стигла је вест да им је бугарска 29. дивизија код платоа Беле земље пресекла пут. У таквој погоршаној ситуацији Штаб 22. српске дивизије је преговарао са албанским граничарима и балистима да дозволе прелаз преко њихове територије.

Пошто преговори нису успели, а више није смело да се чека, Штаб Дивизије је одлучио да крене на супротну страну од првобитног плана. Нови правац покрета је водио преко села Равне Бање, долином Големе реке и села Боровца до Тулара у Горњој Јабланици. Сачекали су да се смрачи и, у девет часова, кренули у колони по један, али без болице. Кад је чело Дивизије у поноћ стигло до Равне Бање бугарске снаге су га нападе јаким артиљеријском, минобацачком и митраљеском ватром. Колона је по други пут морала да промени правац кретања и јуришем се пробила из обруча према Старој Бањи.

Марш је био напоран и, у свитање 28. јуна, дивизијска колона се зауставила да предахне у селима Врапцу и Боровцу. Међутим, болницу је тог јутра задесио трагичан крај. Дан раније она је на путу за Вељу главу била нападнута код села Врапца, на самој граници „велике Албаније“. Албански граничари су осули на рањенике жестоку ватру са планинског врха Капије, а бугарски граничари су их напали из карауле. Изненадан напад са две стране унео је пометњу у руководство. Батаљон 13. српске бригаде и 2. врањски одред из обезбеђења болнице одступили су без борбе.

Када је у два сата ујутро, 28. јуна, болница стигла код Веље главе, сазнала је да су бригаде синоћ отишле за Туларе. У намери да скрате даље напорно маршевање, чланови Штаба 13. бригаде и управа болнице покушали су, као и Штаб Дивизије, да приволе балисте да преко њихове територије оду у рејон Врања. После неуспелих преговора око 500 бораца који су обезбеђивали болницу кренули су у пробој. Балисти су их пустили да дубље уђу у њихову територију, а затим су их код села Огошта опколили са неколико хиљада војника. У многобројним јуришима међу првима је погинуо заменик команданта 13. српске бригаде Сима Стојменовић.

У неравноправној борби против балиста погинуло је око 70 рањеника и око 30 болничара са управником болнице др Јеремијом Жерајићем на челу. Погинули су команданти батаљона Боровоје Станковић из 13. бригаде, Гојко Ћетковић из Косовске бригаде и Драгољуб Соколовић из 7. српске бригаде, као и многи политички комесари и командири чета и водова. Највећи број тешких рањеника је био заробљен.

Из 10. српске бригаде успели су да се пробију из болнице на терен Врања командир одељења Чедомир Јовановић и заменик команданта 2. батаљона Мирко Крстић, а погинули су рањени борци Душан Анђелковић, из Бабине Пољане, Стојко Арсић, из Радовнице, Душан Илић, из Богошевца, Ђорђе Лазић, из Криве Феје, и командир чете Живо Ђорђевић, из Дуге Луке.

Од 655 бораца и руководилаца из пратње болнице и рањеника, само је једна половина успела да се пробије на десну обалу Јужне Мораве. Остали су погинули или живи пали у руке балистима и на зверски начин поубијани. Ал-

бански и шиптарски злочинци су заробљене рањенике и борце живе секли на комаде и разбацивали њихова тела по пољу. Многим заробљеницима су урезивали петокраке звезде на чело и прса и животињски поступали са њима.

Иако преморени од претходних борби и без сна, борци 10. српске бригаде су успешно издржали марш до Тулара дуг око 25 километара. Након три дана одмора уз добру храну, 1. јула после подне, кренули су истим правцем за Оруглицу. Долаоком у село Равну Бању, 3. батаљон је упућен у село Синаново, повише Веље главе, да испита каква је судбина болнице.

У Липовици еу затекли курира Божидара Младеновића с још тежом раном од које је потпуно изгубио вид. Бугароки војници су претраживали терен, али га нису пронашли, јер је сељак ископао земуницу крај потока и тамо га склонио. Другови су понели Младеновића на носилима и касније је, на путу за савезничку болницу у Италији, умро у авиону.

По наређењу Главног штаба Србије 22. српска дивизија се поново разместила у рејону ослобођене Оруглице. Десета бригада се 2. јула разместила на положајима код Горње Оруглице, а 3. батаљон је пребачен у Липовицу као бочно осигурање Дивизије. Батаљони су у селима изводили обуку и припремали се за предстојеће борбе. Биле су предузете све мере да се обућа доведе у исправност, јер је приличан број бораца био бос, или само у чарапама.

Десета српска бригада је у то време имала око 400 бораца. Због честих борби њено бројно стање се из дана у дан смањивало, али су повремено у предаху долазили и нови борци. На овим положајима редове Бригаде попунили су Радмила Станимировић, из села Сувојнице, Бранко Николић и Влајко Стошић, из села Тибужда, и Јован Јовановић, из села Ћуковца.

Проширењв ослобођене територије

Петог јула Дивизија је из Горње и Доње Оруглице кренула на север, непосредно пред почетак нове окупаторске офанзиве назване топличко-јабланичка операција. Према плану немачког команданта Србије требало је окружити и разбити свих пет новоформираних српских диви-

зија на територији југоисточне Србије, Јастрепца, Топлице, Јабланице и Пусте Реке. Тиме би био спречен прихват снага НОВЈ које су наступале из Црне Горе ка Копаонику и уједно обезбедило предстојеће повлачење немачких армија из Грчке долином Јужне Мораве. Поред војничке акције, операција је имала за циљ да спроведе репресалије према становништву како би га заплашила и одвратила од масовног ступања у НОВ и ПОЈ.

За ту офанзиву су биле ангажоване јаке окупаторске и квислиншке снаге: немачки 5. полицијски пук, бугарска 27. пешадијска дивизија, четничка 4. група јуришних корпуса, Расинско-топличка група корпуса, 2. четнички косовски корпус и пет батаљона Српског добровољачког корпуса. Немачко командовање је офанзиву почело под шифрованим називом „Трумф“ (адут у картама), а за крај су јој дали шифру „Халали“ (знак дувањем у рог који наговештава да је лов на дивљач завршен).

Желећи да неутралише операцију, Главни штаб Србије је одлучио да развуче непријатељске јединице и олакша положај главнини својих снага. Истовремено је поставио задатак да се упорном борбом сачува и прошири ослобођена територија. У том духу је наредио 22. српској дивизији и 11. бригади 24. српске дивизије да се пребаци на деону обалу Јужне Мораве и нападну четничке корпусе.

Када је 10. бригада стигла у село Гагинце, 7. јула увече, добила је заповест Штаба Дивизије да нападне непријатеља у рејону Бабичке горе и Запања. Напад је био предвиђен да се изведе у две фазе. У првој фази 10. бригада, у средини борбеног поретка Дивизије, требала је да ослободи села Доњу Слатину и Манојловце источно од Лесковца. Села су држали четници Јужноморавске групе корпуса под командом капетана Боривоја Манића, која је у мају месецу била разбијена у Оруглици. Око 1200 њених четника налазило се у Јужноморавском, Јабланичком и Вардарском корпусу и четничкој Лесковачкој бригади.

Једанаестој бригади на левом крилу Дивизије наређено је да разбијене четнике гони до Бабичке горе, а 12. бригади на десном крилу да разбије Власински и Чегарски корпус и да их набаци у Запање. У другој фази дејства те две бригаде требале су да затворе обруч око четника са истока — код села: Равне Дубраве, Великот Крчимира, Дуге Пољане и Сопотнице — да се не би извукли према Сувој пла-

нини. За то време 10. бригада затвориће евој део обруча са запада, на положајима Бабичке горе и Поповог гумна. После окружења непријатеља приступа се његовом заробљавању.

Штаб 10. бригаде је у току ноћи разрадио план дејства и са својим јединицама етигао у село Мирошевце 9. јула до подне. У току дана је подељена муниција и то на сваку пушку по 200, а на пушкомитраљез по 800 метака. За минобацаче је дато по 50 мина, за цон-бул 50 граната и доста екопловиза. У Мирошевцу су борци вечерали и зашли у шуму. Ради обмане четничке обавештајне службе пронели су глас да иду за Марков камен, а маршевали су тајно, кроз шуму у супротном правцу, за село Горњу Јајину.

Ваздух је био влажан и мало је захладнело. Кад је чело колоне било пред Горњом Јајином, дојахао је дивизијеки курир с наређењем да се напад одлаже за следећи дан. Курир није могао да стигне 12. бригаду и она је сама отишла у напад.

Напад је одложен зато што је за ту ноћ планирано да савезнички авиони тајно доведу нови Главни штаб Србије са командантом Кочом Поповићем на челу. Да би преко окупираних територија стигао на планину Радан, савезници су га авионом пребацили на аеродром у селу Косанчићу, код Лесковца. Једанаеста бригада је обезбеђивала тај аеродром и због тога није могла да учествује у борби.

Следећег дана, 10. јула, отпочела је непријатељска топло-личко-јабланичка операција. Предвече је 10. бригада са Штабом Дивизије и Енглеском војном мисијом кренула из Мирошевца. На шумљеној коти 288 сачекали су да се смрачи и, у 21,00 час, повише Рударске цркве, прешли железничку пругу и пут Лесковац—Врање. Минерски вод Бригаде командира Владимира Здравковића уништио је пругу на осам места и порушио телефонско-телеграфске стубове. Колона је између села Мрштане и Крајинца прешла Јужну Мораву.

Избијањем на полазни положај за напад, 1. батаљон је поставио заседу на коти 317, изнад Доње Слатине, код командног места Штаба Дивизије. Други батаљон и чета пратећих оруђа Бригаде подишли су селу Бељаници с југа и истока. Трећи батаљон је посео положај за напад на село Манојловце и раскреницу путева. Те вечери почела је да пада киша, а раскаљани путеви донели су нове тешкоће.

На тим положајима 10. бригада се сама нашла пред четничким корпусима, чија је јачина била три пута већа од њеног бројног стања.

Трећи батаљон, команданта Јована Ивановића и политичког комесара Стојана Ђорђевића-Шуце, први је отпочео напад на четнички Вардарски корпус у Манојловцу. Мада се у ноћи није тачно знало где су непријатељски положаји, борци су смело нападали. Пушкомитраљезац Јанча Крстић, из Горњег Стајевца, ликвидирао је посаду митраљеза и заробио четника. Вод командира Радивоја Ранђеловића, из села Љутежа, заробио је тројицу, а десетар Петруш Ђорђевић, из села Голочевца, заробио је двојицу четника. Вод из 2. чете са политичким делегатом Драгутином Јовановићем истерао је четнике из групе кућа и њихова одбрана је попустила.

Код првих кућа села Бељанице командир 3. чете 2. батаљона Никодије Тасић позвао је пушкомитраљесца Антанаса Златковића:

— Гађај у ону кућу, ту су — показао му је.

Дуги рафали натерали су четнике у бекство. Вод командира Јордана Стаменковића, из села Дуге Луке, истерао је четнике из ровова и гонио их кроз село. Политички комесар 1. чете Александар Тасић заробио је двојицу четника који су пуцали кроз прозор. Неопрезни борац Петрун Спасић, из Црвеног Града, испалио је из пушке светлећи метак и непријатељски шарац га је одмах покосио.

У један сат после поноћи, 11. јула, четници су били потиснути из села, али су се неки задржали у двориштима и давали жилав отпор. Борци су појединачно улазили у дворишта да ликвидирају упоришта и у блиској борби петицију су четници заробили. Међу заробљенима је био и осамнаестогодишњи Василије Мишић, из села Бујковца, али је побегао и поново дошао у Бригаду.

Из једне куће је шарац непрекидно гађао и кад су борци пришли ближе видели су како је четник протурио цев шарца кроз подрумски прозорчић. Од те ватре је погинуо пушкомитраљезац Боровоје Трајковић, из села Првонека. Кућа је са улице имала високу зидну ограду, а са обе стране капије по један колобран да кола не оштете капију. Командир чете Никодије Тасић попео се на колобран, извадио осигурач на ручној бомби и само што је провирио преко зида метак га је погодио у чело. Ручна бомба

му је експлодирала у руци. Политички комесар чете Милан Јовановић бацио је бомбу у двориште и убио посаду пушкомитраљеза, а командир вода Јордан Величковић убацио је ручну бомбу у подрум.

Вардарски корпус је у оштрој борби напустио Манојловце и дао се у бекство. Из скривених заклона четници су ранили командира вода Димитрија Поповића, из села Кумарева, а седамнаестогодишњи Божил Станисављевић, из Грделице, је погинуо. Тако гоњени четници набачени су на 1. батаљон код Доње Слатине, где су их зауставили рафали најбољих пушкомитраљезаца 1. чете Радивоја Станковића, из Леве Реке, и Стојана Ђорђевића, из Клисурсице. Двојица четника су погођени на брвну преко Мораве и остали су да висе на воденичном точку, а десетак их је чета заробила.

Десета бригада је сама ослободила села код Лесковца, између реке Ветернице и Јужне Мораве и проширила ослобођену територију. Од заробљеника је Штаб Дивизије дознао да су надмоћнији четнички корпуси потиснули 12. српску бригаду преко Власине у Црну Траву.

Нови командаит Бригаде

Успешно завршена прва фаза борбе омогућила је Штабу 22. дивизије да приступи припремама друге фазе напада. Пошто се 12. бригада још налазила у Црној Трави, 10. бригади је наређено да преузме њен задатак на десном крилу Дивизије, а своје положаје да преда бугарској партизанској бригади „Георги Димитров“. Ка новим положајима за напад Бригада је наступала у три колоне. Десно је био 2. батаљон на правцу села Липовице. Први батаљон је у средњој колони наступао према селима Пискупову и Комарици, а 3. батаљон на левом крилу продирao је преко села Орашца за Ступницу.

Јужноморавски четнички корпус је био у расулу и разбежао се према селу Сопотници. Македонски четници из Вардарског корпуса нису сачекали напад 10. бригаде, а четнички Чегарски корпус је напустио село Ступницу. Око један сат после подне, 10. српска бригада је гонећи четнике стигла у рејон Ступнице и Комарице и на плато Орзаркове ливаде на кратак предах. У међувремену око 800 људи четничког Власинског корпуса и Српске државне страже из

Власотинца кренуло је на 10. бригаду. Провукли су се кроз шуму код села Гуњетине и како Бригада није истурила обезбеђење у рејон коте 786 на Оштрој чуки, стигли су неметано на десно крило Дивизије.

Само што је Бригада почела да се престојава ради гоњења четника према Запању, одједном је заузала јака плотунска ватра. Непријатељ је са Поповог гумна одбацио обезбеђење јачине једног вода, а четнике је задржавао пушкомитраљезац Станоје Павловић из села Лукова. Кад је он био рањен, четници су брзо избили у борбени поредак Бригаде. Напад је изненадио Штаб 10. бригаде и Штаб 22. дивизије, па су се и они нашли усред борбе на Орзарковој ливади и коти 736. Бригада је водила борбу до 21,00 час и повлачила се на Бабичку гору.

Сутрадан, 12. јула, Штаб 10. бригаде еа припугапским јединицама и 3. батаљоном посео је положаје више села Ступнице, 2. батаљон код села Јарсенова, а 1. батаљон у рејону Веље главе. Увече је Штаб Дивизије наредио да Бригада нападне четнике у Ступници и Јарсенову. До зоре су та села била ослобођена и Бригада се задржала у њима и наредна три дана.

У једнодневној борби јединице Дивизије убиле су 66 четника, заробиле 184 и велики број раниле. Од тога је 10. бригада убила 30 четника, исто толико их ранила, а 37 заробила. Запленила је 12 пушака, један митраљез, неколико кола муниције, једно седло, 11 коња, један радио-апарат и две писаће машине. Бригада је имала пет погинулих, 14 рањених и четири заробљена борца.

Кад је утврђено да међу заробљеним четницима нема убица, 13. јула су постројени у шљивику Алексе Цветановића у селу Горњој Купиновци. Политички комесар Дивизије Василије Смајевић објаснио им је значај народно-ослободилачке борбе и упитао:

— Ко хоће добровољно у редове наше војске, ако је спреман да се бори против свих непријатеља, нека изађе.

Двојица су одмах иступила, а за њима и други. Један четник је изашао, али се предомислио и вратио у строј. Шеф Енглеске војне мисије капетан Догмар извадио је евоју бележницу и ово записао. Них 43 је изашло из строја и сви су сврстани у 10. српску бригаду. Дошао је и неки Љуба из села Брестова код Владичиног Хана, који је

по други пут заробљен у четницима и кад год је обећао да ће остати у Бригади он је првом приликом побегао.

Четрнаестог јула Бригада се евакуирала у Јарсенову ради важног саопштења. Штаб 22. дивизије је извршио критичку анализу командовања и пропуста у Штабу 10. бригае у вези са продором непријатеља на Орзарковој ливади. Замерио је што на Оштрој чуки није постављено јаче обезбеђење и због повлачења Бригаде на Бабичку гору. Ту одлуку о повлачењу Штаб Дивизије је оценио као тактички неповољан потез, који је умањио постигнуте резултате Бригаде.

Штаб Дивизије је одлучио да одмах емени команданта Бригаде Данила Стевановић-Дачу и још истог дана је издао наредбу о смени, која је прочитана закључно са штабовима батаљона. Такође је одлучено да се суспендује са положаја партијски руководилац Бригаде Славко Поповић, зато што није утицао на командовање, јер је боље познавао терен и прилике него политички комесар Бригаде. О суспензији Славка Поповића упућен је предлог Покрајинском комитету КПЈ за Србију, јер је он био надлежан.

Истом наредбом за команданта бригае је одређен додашњи заменик команданта Ђира Ристић-Реља.²⁸

У Јарсенову је међу најхрабријим члановима КПЈ и СКОЈ-а извршен избор нових командира одељења, водова и чета. У 2. батаљону на чело 2. чете стао је заменик командира 34-годишњи Вељко Антанасијевић, цигларски радник из села Кумарева. Служио је војску у артиљерији, познавао је наставу гађања и умео је да командује. Тог дана је примљен у КПЈ.

28 Он није лично на неког команданта из приче: високог, снажног и са брковима. Омален је, хитар, живахног погледа и равне смеђе косе.

Прошао је цео ратни пут Врањског и Кукавичког партизанског одреда — од бомбаша, пушкомитраљесца, командира одељења, вода и чете до команданта батаљона у 8. српској бригади.

Ђира Ристић-Реља је рођен у селу Биљачи код Бујановца. До рата је био земљорадник, провлачио се кроз сиромаштво и немаштину, а после прве устаничке пушке у Србији постао је партизан. Теоретски није познавао ратну вештину, али је знао да стане испред строја и да га поведе у борбу и да победи.

Душан Младеновић је одређен за омладинског руководиоца 1. батаљона, наместо Славка Стошића који је постао помоћник политичког комесара чете. Командири вода постали су Чедомир Јовановић и Живојин Тасић, а заслужено су примљени у КПЈ командир вода Добросав Ристић, из села Лева Реке, и командир чете Благоје Петковић-Ковач. За командире чета у 3. батаљону именовани су Вукашин Митровић, члан КПЈ од 1943, и Божидар Вуликић. Попуњена су и упражњена места политичких комесара чета и њихових помоћника.

Бригадно саветовање у шуми код села Трствне

Шеснаестог јула 10. српска бригада је по наређењу Главног штаба Србије, у 20,00 часова, извршила покрет из Јарсенова према Оруглици. Враћајући се истим путем преко Јужне Мораве, бригадни минери су поново порушили пругу на девет места, коју је непријатељ у међувремену поправио.

Колона је напорно маршевала са Бабичке горе пуна четири дана. Кад је преко села Чукљеника стигла у село Горину, 'бугарска војска је из Лесковца кретала на југ ка слободној Оруглици. Један њен део је стигао у село Горњу Јајину, а други у село Стројковце. Бригада је одмах заузела положаје за одбрану. Први батаљон је посео ивицу села Горине, 3. батаљон ее поставио северније на висовима изнад села Мирошевца, а 2. батаљон је био на левом крилу у селу Игришту и на вису Марковог камена.

Тако постављена Бригада бранила је Оруглицу и позадину Главног штаба Србије, чија се главнина дивизија пребацивала на десну обалу Јужне Мораве. У току ноћи појачана је будност на целом одсеку одбране, а нови командант Реља забранио је да се на положају спава. Ускоро се показало да је та мера била нужна. Ујутро, 21. јула, непријатељ је покушао да се пробије на споју 3. батаљона где је дочекан јаком ватром и одбијен.

Бригада није могла да задржи те положаје и одступила је испред много јачег непријатеља. У рејону села Мелова, Гагинца и Оруглице поново је организована одбрана,

да би се спречио даљи продор бутарских војника. Али услед опасности да Бригада буде окружена, Штаб Дивизије је наредио да се под заштитом мрака повуче. Батаљони су понели на носилима пет рањених бораца. У Оруглици се са друговима поздравио Данило Стевановић-Дача и отишао на дужност председника Окружног НО одбора за врањски округ. Ту су се Бригади придружили нови борци: 25 Италијана који су побегли из Лесковца где су као заробљеници радили код Немаца.

Била је ноћ када је Бригада, 21. јула, прешла демаркациону линију код села Трстене. Са чела колоне, из Штаба Дивизије, преносили су преко везе: „Иду ли Енглези?" Негде на средини колоне уморни и сањиви борци преносили су само: „Енглези", а до 3. батаљона је кроз ноћ допрло: „Лези!" и батаљон је сместа залегао. Чим је сазнао да 3. батаљона нема, командант Дивизије је сакупио командире чета из остала два батаљона и наредио им да га потраже.

Иза демаркационе линије Бригада се нашла на територији бугарске 5. армије. У шуми повише села Трстене Штаб Бригаде је са штабовима батаљона одржао саветовање. У ствари, извршио је анализу пређеног ратног пута на којем је Бригада ратнички очврснула и смело улазила у борбу. Кроз читава два и по месеца борци и старешине су показали висок борбени морал, патриотизам и веру у победу. Политички комесар Бригаде Бранко Вучелић-Цикси и његов помоћник Славко Поповић изrekli су похвале за укупио партијско и морално-политичко стање сваког батаљона.

Међутим, Бригаду је највише тиштала слабо развијена здравствена служба. У целој Дивизији није био ниједан лекар. Референти санитета од бригаде до чете улагали су велике напоре да пружи помоћ тежим рањеницима. Бригада није имала развијену рањеничку прихватницу, амбуланту и превијалиште, а у том времену је било избачено из строја око 160 бораца. Многи су подлегли ранама, јер није било стручне лекарске помоћи.

На саветовању се још снажније осетила носталгија за врањским крајем. И поред тога што их је мајска бугарска офанзива гонила из Црне Траве на леву обалу Јужне Мо-

раве, борци нису лака срца крочили на Кукавицу. За већину њих је врањски терен био само на десној обали Јужне Мораве, где су се налазила њихова села. У свом извештају од 23. јуна 1944. Штаб 22. дивизије је ГШ НОВ и ПО Србије писао:

„У јединицама 22. дивизије појављује се велика тежња за повратак на врањски терен.“²⁹

Повратак у врањски завичај

Најзад, 22. јула 1944, ГШ НОВ и ПО Србије донео је одлуку да 22. српска дивизија из тактичких разлога изврши покрет у рејон Пчиње. Са тог терена су борци и старешине кренули преко Црне Траве на планину Таламбас да формирају садашњу 10. српску бригаду. Међу борцима је завладало велико одушевљење да се опет врате у Пчињу.

После саветовања у Трстеном, кренули су исто вече с 1. батаљоном на челу, а 2. батаљон је обезбеђивао Штаб Дивизије и савезничку мисију. У току покрета изненада су се појавили политички радници са терена Врања и Бујановца — ранији интендант Бригаде Серафим Јовановић, први партијски руководиоца Бригаде Властимир Стојиљковић и Станислав Станковић. Пошто су у Штабу Дивизије примили задатак, стали су на чело 10. бригаде и повели колону тако вешто да их непријатељ није могао приметити.

Био је то велики догађај за Бригаду када су борци 24. јула чули шум Јужне Мораве. Загазили су у хладну воду испод моста код села Ристовца јужно од Врања и дохватили се њене десне обале. Срца су им била пуна радости, јер су у пчињским селима познавали и брда, и шуме, и реке. Река је овде завичај и нераздвојна са врањским крајем.

На железничкој прузи код села Павловца Бранко Павловић-Уча застао је иза колоне и на брзину етавио експлозив под железничке шине. Он је у истом дану писао партизанске песме и дизао у ваздух возове. Измислио је такву мину која је вероватно била јединствена у прошлом рату.

Уча је од батерије за батеријску лампу, експлозива и рударске каписле правио паклепе машине. Изолованом жицом повезивао је батерију и капислу у експлозиву, а други крак те жице ставио би преко шине. Кад точак локомотиве уништи изолацију на жици, она затвори коло струје, експлозив се активира и воз мора да се сруши.

Чим су кренули преко Мораве, двадесетогодингњи борац Нацко Стојковић, из села Радовнице код Трговишта, је запевао:

„Мома кроз гору иђаше,
Црвено цвеће бераше,
И тијо гори певаше,
Горо ле, горо зелена,
Мајко ле, мајко мајчице ...
Партизанска чета да л' мина,
Командир Мирко пред њима?"

Певала је цела Бригада. На зачељу су тек почињали, а на челу је гора одговарала:

„Синоћ је чета минала,
У гору чета нестала,
Тужно се чета креташе,
Пред четом Мирка немаше,
Синоћ га крвник покоси,
У Дугој Луци, на коси."

Ова омиљена ратна песма бораца југоисточне Србије посвећена је командиру 1. чете легендарног 2. јужноморавског НОП одреда, касније народном хероју Мирку Сотировићу-Сотиру, из Црне Траве. Погинуо је код села Дуге Луке крај Враћа, 1. јула 1943. године, у борби против бугарске полиције.

Долазак Бригаде у рејон Пчиње и Козјака пада у време продора Оперативне групе дивизија Врховног штаба НОВ и ПОЈ (2. пролетерска ударна, 5. крајишка ударна и 17. ударна), које су, 28. јула, форсирале реку Ибар и избиле на Копаоник. Десета српска бригада је у оквиру дејства 22. дивизије својом борбом знатно допринела да се успори

топличко-јабланичка операција и помогне Оперативној групи дивизија.

На дан 1. августа Штаб 10. бригаде је са 1. и 3. батаљоном и четом пратећих оруђа стигао у село Шаинце, а 2. батаљон у еуседно село Марганце. У Шаинцу је дошла у Бригаду једна група бораца из села Масурице код Сурдулице. Значајан је био долазак другарица: Драге Ивковић, Стане Љубић и Добринке Момчиловић, да помогну здравствену елужбу Бригаде. Од другова су дошли: Александар Ивановић, Милорад Тројановић, Градимир Станковић и Драги Петковић — сви стари борци.

После дугог времена у рејону Пчиње су се саетале 10. и 8. српска бригада. Она је још 12. маја из рејона Калне ношена борбом стигла у северну Грчку под привременом командом ГШ НОВ и ПО Македоније. Ту је први пут сазнала да је одавно променила име и да уместо 6. носи назив 8. српска бригада и да припада 22. српској дивизији. Али, сада је 12. српска бригада била далеко одавде, преко 100 километара, на Бабичкој гори да спречи повратак четника.

Вест о томе да су на то подручје дошле бригаде Живојина Николића-Брке стигла је до последњег засеока, па се на територији Трговишта слегао народ. Неки су превалили велики пут да би видели своје синове и кћери. Дошли су и становници испод Враћа, кријући се од бугарских и четничких заседа. Али, многи очеви и синови нису стигли са Бригадом. Остали су заувек на обронцима Таламбаса, Суве планине и Кукавице.

За само неколико дана из тих села и заселака у Бригаду је дошло добровољно око 200 бораца. Време за предах искоришћено је у четама да се закрпе поцепана и дотрајала одећа и обућа. Опанци су се излизали и „прогледали“, а нестало је и чарапа и доњег веша. Нешто мало енглеске униформе бачено је падобраном на тај терен код Новог Глога и подељено пушкомитраљесцима, болничаркама и старешинама.

Из Шаинца је, 27. јула 1944, послат ПК КПЈ за Србију задњи извештај партијског руководиоца Славка Поповића о раду бригадне партијске организације. Бригада је нара-

сла на око 480 бораца. Поред пушака имала је 47 пушко-митраљеца, енглеских брегала и немачких шараца, 40 аутомата, три противтенковске пушке, два ручна бацача цонбула, један минобацач од 81 мм и један од 45 мм. Једна трећина Бригаде није имала никакво наоружање.

У Бригади је постојао већи број партијских и скојевских организација. Њихови чланови су чинили више од трећине бројног стања Бригаде и били пример храбрости и јунапгва. Такви су били и секретари четних актива СКОЈ-а: Милутин Митић, Јордан Стојановић, Радомир Здравковић, Божидар Цветковић и многи други.

У њима се налазило: 76 чланова КПЈ, 24 кандидата за члана КПЈ и око 90 чланова СКОЈ-а. Том снагом, која је била извор војних и политичких кадрова, Бригада је успешно извршавала свој дуг према народу.

Кроз извештај је истакнуто да је читав састав Бригаде дисциплинован и да се задаци успешно спроводе. У четама и батаљонима су поетојали одбори културно-просветне активности за чији су рад били одговорни партијски секретари, од четне ћелије до бригадног комитета. Културно-просветни одбори су били ангажовани на описмењавању неписмених бораца, уређивању зидних новина, писању чланака и састављању скечева за популарни „вбрац“.

Првд рововима утврђвног Росуљка

Тако се одвијао живот Бригаде до 2. августа када је стигла заповест Штаба 22. дивизије за напад на узвишење Росуљак са тригонометром 632. Повољни положаји Росуљка представљали су јако бугарско упориште повезано са узвишењем Цером и тригонометром 649. Ти бугарски положаји били су најдубље истурени према ослобођеној територији Пчиње, између села Буштрање и Клиновца.

Одбрану Росуљка држао је један батаљон бугарског 56. пешадијског пука из Велеса, под командом бугарске 29. дивизије. Непријатељске положаје је бранило око 7—800 војника, наоружаних и опремљених за вишедневну борбу. Северније, у селу Буштрањи, било је још око 600 војника. Росуљак су бугарски војници утврдили дубоким рововима

и бункерима. Митраљеском ватром су контролисали еве прилазе са источне, северне и јужне стране, а са запада их је штитила посада из села Клиновца и артиљерија из Клиновца и Ристовца. На истакнутим и прегледнијим тачкама имали су митраљеска и пушкомитраљеска гнезда.

Значај упоришта на Росуљку био је у томе што је оно обезбеђивало железничку пругу, пут и мостове на најосетљивијем одсеку Јужне Мораве, код Ристовца. Тим комуникацијама се могло најбрже стићи од Куманова преко Ниша на север. Пре десетак дана на Росуљак су нападали 8. српска бригада и Косовски батаљон, али нису одбацили непријатеља према Морави. Бригада је имала 32 борца избачена из строја, од којих је више од половине погинуло. Идеју за поновни напад на Росуљак дао је ГШ НОВ и ПО Македоније, а своју 3. македонску бригаду послао је у позадину непријатеља да ствара панику.

Штаб 22. српске дивизије донео је одлуку да изврши демонстративан напад са своје две бригаде. Осма српска бригада одређена је на главном правцу да нападне Росуљак из рејона села Буштрање, а 10. српска бригада на помоћном правцу да нападне десно крило непријатеља на Церу.

У Штабу 10. бригаде су направили реалан план дејства. Сутрадан, 3. августа, 3. батаљон је по паду мрака кренуо из села Шајинца преко села Дрежнице и преко коте 570 приближио се врху Цера, где је сачекао време за напад. Са батаљоном је пошао командант Бригаде. Други батаљон је са политичким комесаром Бригаде кренуо из села Марганца и заузео положај на коти 706 према Росуљку. Његов задатак је био да тактички обмане бугарске војнике и створи утисак да им одатле прети главна опасност. Тиме би олакшао дејство 8. бригаде и 3. батаљона.

Први батаљон је Штаб Дивизије узео у своју резерву. Једну чету је упутио у рејон Павловца да поруши пругу Врање—Бујановац и спречи бугарску интервенцију из Врања. Чета пратећих оруђа Бригаде послала је вод минобацача под команду Штаба Дивизије, а митраљески вод је командир чете Душан Јовановић-Капетан повео у напад на Росуљак. Пред поноћ напетост је испунила борце.

Тачно у 22,45 часа Росуљак је букнуо од експлозија. Са коте 770, близу цркве у селу Узинцу, укупани бацачи

обе бригаде лод командом начелника Штаба Дивизије **Врањанца**, Стојана Солдатовића, тукли су брзом паљбом. **За то** време непријатељ се повукао у заклоне, а батаљони су **прилазили** јуришном положају. Минобацачи су испалили 140 мина и чим су престали ватру је отворила бугарска **артиљерија**. У **23,00** часа бригаде су отпочеле општи јуриш, **засипајући** непријатеља пушкомитраљеском и пушчаном ватром. Из утврђења је полетео читав сноп светлећих ракета, од којих је терен био осветљен као усред дана.

— Лези! — командовао је командир 1. чете Вукашин Митровић.

Трећи батаљон је полегао и пузао напред потрбушке. Кад је светлост нестала, командант батаљона Јован Ивановић је наредио:

— Крећи, брже, брже! Погнуто!

Трећа чета, командира Крсте Петровића и политичког комесара Спасе Станковића, прва је кренула на јуриш. Неколико бораца са левог крила покушало је да ускочи у бугарски ров, али је митраљез оборио Стојка Стојковића, из Бабине Пољане, и Велимира Спасића, из Црвеног Града. Ранио их је у ноге. Борци Мирко Димитријевић и Станојко Јовановић, из села Старе Брезовице, и Тодор Костић, из Пирота, ручним бомбама су истерали прве бугарске војнике из рова на Церу. Стојадинка-Динка Марковић је стизала с краја на крај чете да превиди ране својим друговима.

Скојевци 1. чете, седамнаестогодишњи Душан Ђорђевић, из села Изумна, затим пушкомитраљесци Аритон Михаиловић, из села Корбула, Влајко Ристић, из Изумна, и Влајко Стошић, из Тибужда, покренули су непријатеља из бункера на Росуљку. У тој борби пушкомитраљесци су били политички комесар чете Благоје Николић и његов помоћник Милутин Станковић, обојица из села Криве Феје.

Друга чета, командира Стојадина Николића и политичког комесара Србољуба Миленковића, смелим јуришем је заузела део рова. Из чете је погинуо Петар Стефановић, из Доњег Стајевца, један од најбољих пушкомитраљезаца у батаљону. Борац Крста Петровић, из Кумарева, рањен је у обе ноге и у руку, а једна мина је тешко ранила командира одељења Душана Симоновића, из села Ратаја. На ње-

гов болан глас, док је челик још летео, прискочила му је у помоћ болничарка Стојанка Вуксановић. Симоновић је био први борац којег је она превила откако је дошла у Бригаду. И Стојанки пристаје песма:

„Ал' на јаук борца
хитала је кроз огњену кишу
не хајући за се ..”³⁰

Симоновић је остао без ноге и убрзо је умро. Требала му је лекарска помоћ, а лекара није било. Погинуо је и Сима Тасковић, из оближњег села Нове Брезовице. У Бригаду је дошао дан раније, 2. августа. Тасковић је имао још четири брата у јужноморавским бригадама и одредима: Цветана, Крсту, Ђорђа и Радомира. На положајима испред 3. батаљона трагови су сведочили да је велики број бугарских војника погинуо и рањен, а опрема им је остала на бојишту.

Усред борбе бомбаши из штаба 3. батаљона били су: политички комесар Стојан Ђорђевић-Шуца, партијски руководиоца Чедомир Ристић, заменик команданта Драгомир Јовановић-Мурча и омладински руководиоца Милорад Станковић. Око два часа после поноћи чуле су се бугарске команде. Из њихових ровова је посукљала читава киша ручних бомби од којих су погинули најближи борци Стојил Спасић, из Доњег Стајевца, и Андон Спасић, из Црвеног Града. Бомбе су их зауставиле када је изгледало да ће Росуљак за који минут пасти. Истовремено у строју 1. чете одјекнула је експлозија. Када се дим разишао на земљи је остао да лежи са шест рана Чедомир Ристић.

— Катице, трк тамо — позвали су најближу болничарку.

Врањанка са кикама, Катица Арсић, прискочила је да му превије ране, а Ђорђе Алексић и другови изнели су га са положаја. У следећој експлозији погинуо је најбољи пушкомитраљезац батаљона Јанча Крстић, из Горњег Стајевца.

Осма српска бригада је у нападу својом упорношћу долазила и до тридесетак метара до бугарских ровова, али није могла да их заузме. Други батаљон 10. бригаде није успео да обмане непријатеља, јер му је ватра била слаба.

³⁰ Соња Сењановић, *исто*.

Чета из 1. батаљона ерушила је код Павловца један железнички пропуст, покидала железничке шине на три места, због чега воз није радио четири дана, и срушила два главна телеграфска стуба.

Борба за Росуљак вођена је више од четири сата, у којој су борци испољили личну храброст и пожртвовање, а штабови батаљона и команде чета умешност у командовању. Ујутро, у три часа и 20 минута, 4. августа, командант Дивизије Живојин Николић-Брка наредио је да се напад обустави, а бригаде повуку пре сванућа. Бригаде су имале око 40 бораца избачених из строја. Трећи батаљон је сахранио 10 својих бораца, а четворицу је имао рањених. То је уједно био и највећи губитак једног батаљона 10. бригаде откако је она формирана. Оема српска бригада је имала осам погинулих и 19 рањених бораца.

Одвајајући се од непријатеља под борбом, 3. батаљон је био потиснут према Пчињи, па није могао да стигне на зборно место Бригаде у селу Марганцу. У току дана 10. бригада се преместила у село Буштрању, где је Штаб Дивизије са штабовима бригада извршио анализу борбе. Закључено је да се тако више не напада, јер су бугарски војници имали велико искуство у подизању утврђења.

Штаб 10. бригаде је у својој анализи са штабовима батаљона констатовао да се приликом напада на Росуљак о непријатељу сасвим мало знало. Штаб је пре борбе имао податак да једна бугарска чета сваког дана доноси храну посадама на Росуљку и другим висовима. Он је имао план да нападне ту чету и онемогући јој прилаз упоришту, што би посаду приморало да услед гладовања напусти положаје. Међутим, због краткоће времена тај план није остварен.

Тањугове ратне вести

Док се водила борба за Росуљак, на железничкој станици у Врањској Бањи под једном клупом у чекаоници стајао је кофер пун експлозива. Ову снажну паклену машину — са темпираним упаљачем да експлодира у одређено време — израдио је у Штабу Дивизије Тихомир Слијепчевић-Гајо, који је тек стигао из 1. косовске бригаде. А храброст

је прикупио Стојадин Станковић-Јаков³¹ и однео је на железничку станицу у ноћи 3. августа.

Штаб 22. српске дивизије поверио је Станковићу да сруши железничку станицу. У тренутку када је по реду вожње брзи воз из Скопља ушао у станицу са рањеним немачким официрима и војницима, зачула се страховита експлозија. У тој диверзији погинуло је 20 немачких и 14 бугарских војника и два цивила, док је већи број војника и официра рањен. Следећег дана, 4. августа, минери Дивизије срушили су пропуст на Корбевачкој реци, па је железнички саобраћај био обустављен четири дана.

Управо у то време, продором Црвене армије према границама Румуније, развој ратних догађаја на балканском ратишту убрзано се померао у корист антихитлеровских снага. Већ наредног месеца очекивало се да немачка Врховна команда отпочне повлачење својих трупа из Грчке. У Грчкој се тада налазила Група армија „Е“ са око 440.000 војника и огромном ратном техником која је требала да се повуче на север. Планом је било предвиђено да она крене са југа најкраћим путем — моравско-вардарском долином.

Да би се тај покрет несметано одвијао, највећу помоћ свом ратном савезнику пружала је бугарска 5. армија. Она је узела на себе улогу чувара пруге и пута дуж Јужне Мораве, како снаге НОВ у југоисточној Србији не би угрозиле немачко повлачење. С друге стране, Бугарска је рачунала на то да, ако дође до њеног испадања из рата, тај комуникацијеки правац преда Немцима. То је био један од разлога што је Росуљак нападнут, јер је представљао упориште које је чувало долину Јужне Мораве.

За време дејства 10. бригаде на Кукавици сакупило се много ратних новости, о којима политички комесари нису

³¹ Станковић је рођен 1919. у селу Коћури, код Трговишта. Услед немаштине отац Ђорђе и мајка Дона преселили су се у Врањску Бању 1921. Станковић је по завршној гимназији студирао медицину, а у Врањској Бањи је из СКОЈ-а примљен у КПЈ 1941. и активно се ангажовао у дизању устанка у врањском крају. Као вичан илегалним акцијама, Станковић је водио делегата ЦК КПЈ и Врховног штаба НОВ и ПОЈ Светозара Вукмановића-Темпа и његову супругу Милицу из Србије за Македонију. У 10. српској бригади је био политички комесар 2. чете 3. батаљона, када је у борби код Богдановца, 13. маја, заробљен и осуђен на 20 година робије. Почетком јула побегао је из Бугарске и опет дошао у 10. бригаду, кад је она из Оруглице стигла у Пчињу.

стигли да информишу борце. Један од важних догађаја био је и атентат на вођу Трећег Рајха Адолфа Хитлера, 20. јула 1944, на његов 55. рођендан. У то време је 10. бригада држала положаје у рејону села Мирошевца, Горине и Игришта. А, 28. јула, баш по доласку 22. српске дивизије у рејон Врања, прорадила је Телеграфска агенција нове Југославије — Танјуг. Њене вести су се могле чути свако вече у 20,00 часова. У почетку су о атентату стизале штуре информације, а касније је Танјуг давао опширне коментаре.

По подне, у селу Буштрањи, политички комесар 1. чете 2. батаљона Милорад Ђорђевић дошао је из штаба батаљона са пуном бележницом новости и одмах је сакупио чету:

— Другови био је атентат на Хитера, добро га је дрмнуло — отпочео је и подигао карикатуру, коју је Пропагандни одсек Дивизије умножио на шапирографу.

На левој страни приказан је Хитлер како бучно држи говор, а на десној — експлозија. Атентат је извршио пуковник гроф фон Штауфенберг у Хитлеровом главном стану у Герличкој шуми, код Растенбурга, у Источној Пруској. Завера је имала широке размере и у њој су учествовали и Хитлерови блиски сарадници. Од паклене машине донете у ташни у ратну салу, где је требала да се одржи конференција, Хитлер је задобио ране по рукама и ногама. Претрпео је јак шок и левом руком више није могао да се служи. Начелник службе веза немачке војске, генерал Фелгибел, први је честитао Хитлеру што је преживео атентат, а сутрадан је обешен, јер је учествовао у завери.

По свему ономе што је било до тада познато о атентату, борцима је лакнуло, јер су очекивали да ће се убрзати крај другог светског рата.

— Утепаше ли га? — упитао је неко.

— Зар неси видеа, за оволико — додао је један Врањанац.

Раширио је руке око пола метра, како је по прилици на карикатури оценио растојање од експлозије до Хитлера.

На југословенском фронту од великог војнополитичког значаја био је пробој Оперативне групе дивизија Врховног штаба НОВ и ПОЈ преко Копаоника у Србију. Главни штаб НОВ и ПО Србије наредио је потчињеним штабовима да појачају пропаганду код бораца и у народу на популарисању Оперативне групе дивизија. Тако су борци и руково-

диоци 10. српске бригаде сазнали да је Оперативна група, под командом Пека Дапчевића, стигла у Србију као помоћ српским дивизијама против јаких окупаторских снага. У вези с тим, Штаб 22. српске дивизије наредио је својим бригадама да што више вежу снаге непријатеља за врањски терен и наставе ликвидацију његових гарнизона.

Између осталих информација, политички комесари су упознали борце да је влада Републике Турске прекинула дипломатске односе са Немачком и то је био почетак политичке изолације Трећег Рајха. Али, било је и питања. Борце је интересовало зашто енглеско оружје споро пристиже и да ли наши западни савезници још помажу четнике Драже Михаиловића. Политичким комесарима је требало доста умешности да код бораца одрже расположење према Савезницима, а истовремено, и да кажу истину, да они одржавају добре односе са четницима.

Међутим бугарски окупатор је била незаобилазна тема међу борцима 10. српске бригаде. Пошто се све више говорило о скорој капитулацији Бугарске, борци су питали шта ће бити са бугарским војницима и официрима који су убијали народ, палили куће и пљачкали. На таква питања морао је и политички комесар Бригаде да пође у чете и да даје објашњења:

— Сви до једног ће одговарати после рата за злодела која су починили над нашим народима — убедљиво је говорио Вучелић.

У току дана прекинута је борбена обука у 3. батаљону услед погибије борца Светка Дончића, из Криве Феје. Њега је један борац нехотице погодио зрном из пушке. Био је то први случај овакве врсте у 10. српској бригади, па су командир и политички комесар 2. чете, Стојадин Николић и Србољуб Миленковић, позвани на одговорност. Друга несрећа догодила се истог дана, када је сељак из суседне куће у Буштрањи стао поред стола да га четни старешина упише у јединачни списак као добровољца. Рекао је да се зове Антић Стојана Милорад, рођен 1911. у Буштрањи. Тог тренутка срушио се без гласа, смртно погођен од залуталог бугарског зрна из села Жапског. Антић је у једном дану постао борац 10. српске бригаде и сахрањен у сеоском гробљу свог села Буштрање.

Попуна штабова и јединица

Време проведено у рејону Пчиње искоришћено је за боље организовање јединица и уређење бораца. У Штабу Бригаде и штабовима батаљона одржано је краће саветовање о томе како да се оствари ефикасније командовање. Бригада је први пут добила начелника Штаба Душана Лазића из Приштине. Лазић је био активни артиљеријеки поручник Југословенске војске са завршеном војном академијом и борац од 1941. У Бригаду је дошао са положаја начелника штаба 1. косовске бригаде. Њега су чекали многи задаци, у првом реду да помогне Штабу Бригаде у оперативним пословима и да организује приштапске јединице и службе.

Начелник Штаба 8. српске бригаде Раде Цветковић, постављен је на упражњено место заменика команданта 10. српске бригаде. За шефа Обавештајног одсека бригаде постављен је првоборац Тихомир Слијепчевић-Гајо, из села Самобора код Гацког. Рат га је затекао као војног питомца југословеноке војске, где је стекао извесно знање о војној обавештајној служби. Његов задатак је био да организује обавештајну службу коју Бригада до тада није имала; да прикупља податке о непријатељу и помогне Штабу Бригаде у доношењу одлука, као и да заштити Бригаду од непријатељских шпијуна.

Поједини напади Бригаде могли су да дају и веће резултате да је она имала обавештајну службу. Због тога су пропуштене прилике да се борбена дејства припреме тако да буду са мање жртава, а непријатељу нанесу осетливи губици. Слијепчевић је попунио шабове 1. и 2. батаљона са обавештајним официрима и припремио их за нове задатке. У 1. батаљону на тај положај је постављен Чедомир Јовановић, из Бујковца, храбар командир вода и примеран комуниста. У 2. батаљону обавештајни официр је постао Урош Ђорђевић, из Лукова. Он је био помоћник политичког комесара 1. чете и спадао је у ред најхрабријих руководиоца свога батаљона. За те дужности одабрале су их команде батаљона и бирои батаљонских партијских организација.

Санитетска служба Бригаде добила је амбулантну чету, ради прихватања и збрињавања рањеника и њихово евакуисање у Дивизијску болницу- Чета је била опремљена но-

силама, завојима и лековима, а за пренос лакших рањеника имала је неколико јахаћих коња. Политички комесар те чете постао је 22-годишњи студент медицине Бошко Николић, из села Нерадовца, код Врања. За референта санитета Бригаде одређена је Београђанка Даница Јовичић, која је добро познавала санитетску службу.

По одлуци ПК КПЈ за Србију, а на предлог Штаба Дивизије још од 14. јула, од јутрос је отишао из Бригаде партијеки руководиоца Славко Поповић. Њега је чекала дужност политичког комесара Команде врањског војног подручја. Он је за кратко време формирао и учврстио партијску и скојевску организацију и омасовио њихове редове најхрабријим борцима. Од тих комуниста многи су постали примерни командири и политички комесари чета, васпитавани да буду одани народноослободилачкој борби. Поповић је то могао, јер је својим личним примером, храброшћу и скромношћу уздизао лик комунисте.

Дужност новог партијског руководиоца Бригаде примио је првоборац Милорад Стошић-Шука, из села Биљаче, одакле је и командант Бригаде Ћира Ристић-Реља. Стошић је у 10. српску бригаду дошао са исте дужности у 8. српској бригади. Други по реду интендант Бригаде Петрун Миленковић отишао је у Команду врањског војног подручја. Заменио га је Влајко Јовић, политички комесар чете у 1. батаљону. Он је био снажљив, отресит и добар домаћин, па су се у њега уздали да ће нахранити и обући Бригаду.

И у пгабовима батаљона је било промена. Тако је командант 1. батаљона Серафим Цветановић поетао командант Команде врањског војног подручја, а на његово место дошао је партијски руководиоца 3. батаљона Чедомир Ристић, из Себеврања. Ристић је после хватања четничког команданта Љубе Милошевића био међу најпопуларнијим руководиоцима бригаде. Половином 1943, као сеоски омладинац, истакао се међу пушкомитраљесцима 1. ударног батаљона 2. јужноморавског НОП одреда. У 10. српској бригади су га познавали сви борци.

Већ дуже времена упражњено место помоћника политичког комесара у 1. батаљону преузео је стари борац Лука Радоњић, из села Добруше на Косову. У 10. српској бригади је упамћен као најхрабрији помоћник политичког комесара чете. Обично је он јуришао напред, а остали борци за њим. Команданта 3. батаљона 38-годишњег Јована Ива-

новића, из Бабине Пољане, заменио је првоборац Исидор **Козодеровић**, из села Трбушана код Чачка.

у рејон Пчиње почели су да пристижу први интернирци, бежећи из Бугарске са принудног рада. Интернирање способног мушког становништва била је једна од многобројних полицијских мера бугарског окупатора да онемогући јачање НОП-а на десној обали Јужне Мораве. Последња највећа интернација била је 31. децембра 1943, када је окупатор бацао летке из авиона на рејон врањског подручја. Тога дана, до 16,00 часова, сви мушкарци од 18 до 50 година старости морали су да дођу на зборно место и да понесу храну за пет дана. У летку је писало:

„Свако ко се не придржава ове наредбе сматраће се да је партизан-комуниста и против таквих ће војска и полиција поступати у складу са законом о истребљењу разбојника.”³²

Бугарска полиција их је транспортовала возом и пешице у различите крајеве Бугарске на најтеже радове без радног времена. Радиле су у рудницима, на иругама и путевима. Али кад су осетили да се Црвена армија приближава границама Бугарске, почели су масовно да беже у Југославију и да приступају НОП-у.

У 10. српску бригаду дошло је око 30 другарица и другова из интернације који су живели на врањском терену. Међу њима су били: Владан Видосављевић-Млинар, Петар Бошковић, Благоје Митровић, Никола Бошковић, Драгутин Цигарчић, Радивоје Младеновић, Павле Николић, Љубомир Пешић, Урош Станковић, Крста Крстић, Јован Куроз, Живко Стошић, Стана Стојковић, Јован Ристић, Стојан Стошић-Мадан, Миле и Живко Костић, Драгица Жабинха, Мирко Димитријевић, Станојко Јовановић, Велимир Величковић, Апостол Томић, Милан Златковић, Драго Штрбан, Стамен Стојковић, браћа Драгољуб и Живојин Стојковић и други.

Из те групе тројица еу се отимала о два пушкомитраљеца, која су се налазила у добрим рукама етарих бораца, а време је било да добију смену. Владан Видосављевић, из села Дреновца, изборио се за брѣнгал и постао пушкомитралецац 1. чете 1. батаљона. Помоћник му је био Врањанац

³² Сурдулица у НОБ-у — Сећање учесника, Сурдулица 1986, стр. 477.

Стојан Павловић. Други пушкомитраљез шарац допао је Благоју Митровићу из 3. батаљона.

Пред ручак у Штаб Бригаде се појавио 27-годишњи Аритон Бојковић, из села Коштице, удаљеног десетак километара од Буштрање. Када је чуо ко је командант Бригаде, пришао му је и стао мирно:

— Друзе команданте, послао ме командант Брка за верског референта 10. бригаде.

Бојковић је у Штабу 22. ерпске дивизије добио енглеску униформу. На глави је имао титовку са петокраком, а на левој страни груди, на енглеској блузи, пришивен позлаћени крст. Око врата је носио епитрахил извезен златном срмом и пустио брадицу. А што је било најчудније, о десном рамену је држао аутомат, а под левом мишком требник — молитвеник за све прилике, од рођења до смрти.

Командант Реља, очигледно изненађен, задржао је поглед на Бојковићу и позвао политичког комесара Бригаде:

— Бранко, изађи, Брка нам је послао попа!

— Нека сада неко каже да су партизани против Бога и цркве — рекао је Вучелић и додао: — У селу се спрема сеоска слава, а немају попа, па да одржиш богослужење.

Бојковић је био свештеник у селу Тибужду када су га бугарске окупационе власти интернирале у Пиринску Македонију. По повратку кући договорио се с борцима да га „мобиљу“ и да га спроведу кроз село усред дана да му бугарски окупатори не би хапсили породицу. Тако је дошао у НОВ.

Рушење пруге и мостова

Увече 7. августа 10. српска бригада је зановила на положајима окренутим према непријатељу у рејону Лужне Мораве. Други батаљон се налазио на платоу виси Свете горе, 3. батаљон је држао положаје на бреду Росуљка у бугарским рововима, а 1. батаљон је био на положају по више Русца. Осим будних патрола, заседа и стража, сви су остали спавали. Кад је почео да свањива 8. август, јутро се полако пробијало и потискивало ноћ, па се све даље видало.

— Непријатељ! — чуо се продоран глас и пуцањ из пушке.

Командир 2. чете Борисав Спасић, из села Првонека, скочио је као опарен и узбунио цео 2. батаљон на Светој гори. Са севера, из правца села Требешиња преко Доње Отуље, наступала је дугачка бусарска колона. Када је стигла до села Копањана, почела је да заобилази десни бок Бригаде и да се увлачи у залеђе. Чим се чуо пуцањ, колона се одмах развила у стрељачки строј и продужила наступање. Други батаљон је већ био спреман за борбу.

— Ено још бугарских колона! — приметио их је начелник Штаба.

Са западних падина планине Мотине, где се налазио Штаб 10. српске бригаде, видело се како непријатељ са свих страна наступа. Друга и најопаснија бугарска колона долазила је из правца села Клиновца и кад је избила до села Лепчинца нашла се испред 2. батаљона. Трећа колона је изненада избила на Цер и подишла положајима 3. батаљона на Росуљку. Четврта колона бугарске пешадије из Ристовца приближила се 1. батаљону и код села Кленике угрозила лево крило Бригаде.

Непријатељ је плански наступао с циљем да обухватом крила и ударом у центар одбране окружи батаљоне и нанесе им губитке. На положаје 10. српске бригаде нападали су два ојачана батаљона бугарског 56. пука, јачине око 1400 људи.

Истурени пушкомитраљесци 2. батаљона отворили су изненадну и снажну рафалну паљбу и зауставили непријатељски строј. Вододерином према 1. чети крадом су долазили извиђачи и један се сасвим напред издвојио.

— Дај пушку! — рекао је куриру командир Вељко Антанасијевић.

Брзо је нанишанио.

— Погођен је — потврдио је курир.

Други батаљон је жестоком ватром дочекао напад непријатеља код Лепчинца. Надмоћнији непријатељ је био потпомогнут артиљеријом и авионима који су изненада долетели. Чим се чула борба, строј који је био заустављен пушкомитраљезима поново је кренуо у напад, па се батаљон нашао у жестокој ватри. Прва чета, командира Вељка Антанасијевића и политичког комесара Милорада Ђорђевића, извршила је противнапад на непријатеља и кад је добила митраљеску ватру у бок почела је да одступа. Под

великим притиском непријатеља, 2. батаљон је напустио Свету гору и прикупио се у рејону села Марганца.

Бугарске јединице су брзо искористиле ситуацију у којој се наша 10. бригада и до вечери су заузеле Росуљак, настављајући продор на слободну територију до села Црновца. Први батаљон је, такође, напустио положаје код Русца пред надмоћнијим снагама нападача. После неуспелих јуриша батаљона, 10. бригада се прикупила у рејону села Марганца.

По одбацивању 2. батаљона 10. бригаде према Лепчинцу, спојиле су се две колоне непријатеља, јачине око два батаљона, и извеле снажан удар на 8. српску бригаду. Њени доминантни положаји на Св. Илији и планини Мотини нису могли да се бране пред много јачим противником. У помоћ јој је прискочила 10. бригада и обезбедила јој повлачење без губитака.

Око 18,00 часова непријатељ је напустио све положаје које је у току дана заузео и посео упоришта поред пруге. Сутрадан је 10. бригада кренула за Лукову Махалу и распоредила батаљоне фронтом према селу Ристовцу. Тог дана се 12. српска бригада вратила са Бабичке горе у рејон Криве Феје. Тиме је 22. српска дивизија, откако је формирана, први пут окупила све три своје бригаде.

Доласком 10. бригаде у рејон пчињских села, њене редове су свакодневно попуњавали нови добровољци. Командири одељења и водова учили су новодошле борце основним борбеним радњама и припремали их за предстојеће борбе. Када су младићи почели масовније да долазе у српске бригаде, ГШ НОВ и ПО Македоније и ЦК КП Македоније одлучили су да тај прилив зауставе. Они су послали захтев штабу 22. српске дивизије да им се упуте сви борци прешевског среза и Бујановца, који су добровољно дошли у 8. и 10. бригаду. Прешево су једноставно прогласили македонском територијом.

— Ми смо дошли у српску бригаду, не знамо македонски, шта ћемо тамо! — реаговали су борци кад су их постројили.

Штаб 10. бригаде је био категоричан да те борце ником не предаје. У сгроју се налазило око 200 бораца.

— Чекај да видимо, ко има право да одузима борце из 10. бригаде и да их шаље на другу територију, и Партија се за ово пита — био је став команданта Реље.

— И Штаб Дивизије је против тога — рекао је начелник Штаба Солдатовић. — Нама је наређено да попунимо 8. прешевску бригаду и на извршење без дискусије.

— Немамо ми ништа са Прешевском бригадом, нека је попуне са својим људима — додао је политички комесар Вучелић.

Штаб 22. српске дивизије био је против оваквог решавања попуне 8. прешевске бригаде. Окружни комитет КПЈ за Врање одмах је покренуо ово питање код ПК КПЈ за Србију. Пошто се и Темпо сложио са македонским захтевом, из Покрајинског комитета су брже-боље јавили да буде онако како другови из Македоније хоће. Борци су кренули у прекоманду, али нису лака срца напустили редове 10. српске бригаде.

Следеће јутро Бригада је дочекала еа више енглееских униформи и обуће. Од наоружања енглески савезници су дали 15 пушкомитраљеца брџа, један тешки и два лака минобацача, 50 пушака, 20 аутомата и повећу количину ручних бомби.

У 2. батаљону 20-годишња болничарка Перса Лазаревић кројила је од црвене чоје петокраке и пришивала их на капе новим борцима. Нови интендант Влајко Јовић направио је први јеловник за целу 10. српску бригаду: за ручак качамак са јајима у праху и шоља млека, такође, од млечног праха, а за ручак вариво са дехидрираним месом — све из савезничких конзерви. Месо је било величине чварка, али кад се искува били су то добри комади.

Два дана каеније, 10. августа, цела 22. дивизија кренула је да нападне непријатељско упориште поред пруге од Владичиног Хана до Ристовца. Главни штаб НОВ и ПО Србије је наредио да 22. дивизија свом снагом удари по непријатељским комуникацијама и гарнизонима. Десета бригада је на левом крилу добила задатак да уништи железничке инсталације у рејону Ристовца, Павловца и Нерадовца. Штаб Бригаде је наредио 1. батаљону да минира пругу и да поруши мост на реци код Павловца, близу ристовачког моста, где је Бригада прешла Мораву кад је долазила са Оруглице.

Увече, када је са терена дошао обавештајни официр Бригаде, Тихомир Слијепчевић-Гајо, ситуација је била сасвим јасна.

— У Ристовцу је око један бугарски батаљон, у Нерадовцу чета — реферисао је.

— Како је пруга обезбеђена? — упитао је командант Реља.

— Само патролама, може лако да јој се приђе. Четници из Ратаја, Жапског и Преображења разбегли су се и притајили.

Други батаљон се развукао на положајима од Светог Илије до Лепчинца да их задржи до повратка 8. српске бригаде. Претпостављало се да би непријатељ на тим положајима могао да обнови напад од 8. августа. Трећем батаљону је наређено да села: Буштрање, Ратаје, Жапско и Преображења, очисти од скривених четничких групица неког Јована Гуље, Тојаге и Митра.

— Склањај се! — наредио је командир вода Стеван Јанковић.

— Пали, сад! — командовао је командир минерског вода Владимир Здравковић.

Било је тачно 23,00 часа, 10. августа, када су загрмеле снажне експлозије. Камени пропусти и потпорни зидови на мостовима нестајали су заједно са пругом. Експлозије су се понављале пуна два сата, а иза њих пламен је осветљавао читаву околину. Те ноћи ни становништво није спавало. Изгледало је као да се раздањује иако је ноћ тек била почела.

Први батаљон, команданта Чедомира Ристића и политичког комесара Душана Мишића-Јевре, срушио је један бетонски пропуст дужине око 12 метара и његове потпорне зидове. Железничка пруга је покидана на 17 места, а уништене су 34 шине, све у размацима од по неколико десетина метара, тако да поправка што дуже потраје. Поручено је 19 стубова и прекинуте телеграфско-телефонске везе. Први батаљон је успешно извршио задатак и поред тога што је био под сталним дејством бугарске артиљерије и минобацача. Учинак батаљона је био такав да је заједно са осталим бригадама онемогућио да воз ради следећих 10 дана, јер су разарања била велика.

Дванаеста српска бригада на десном крилу разорила је и запалила све што се нашло у околини железничке станице Прибоја код Врања. Осма српска бригада је запалила железничке станице у Врању и Врањској Бањи и најближе зграде на које је наишла. Са командног места Штаба 22.

дивизије, ту паклену ноћ су посматрали чланови Главног штаба Македоније и Енглеска војна мисија при том Штабу.

На тим задацима Штаб 1. батаљона је показао да је способан за самостално дејство и у сложеним условима. И нови борци су испољили смелост. Они су секли телефонске жице и разбацивали шине. Други батаљон је преузео положаје од 8. српске бригаде на Св. Илији, која је хитно пребачена према Бабиној Пољани. Бригада је требала да заштити болницу 22. и 25. српске дивизије и то око 300 рањеника, од којих је 160 било тешких. Трећи батаљон је после акције против четника дошао на плато виса Свете горе.

Небудност на Светој гори

Са Светог Илије се лепо види Врање са околином и партизанским селима, одакле је пружан достојан отпор окупатору. Становништво врањског краја се борило у јужноморавским одредима и бригадама, а они који су остали у Врању бојкотовали су бугарску власт. Око 1.000 гимназијалаца је, 1941. године, одбило да се упише у гимназију у знак протеста против бугарске окупације. Они су се отворено супротставили методама асимилације српског становништва. Ни за време првог светског рата, под бугарском окупацијом, та иста гимназија ниједан дан није радила.

Бугарски окупатори су то добро знали, али су се, ипак, 1941. одлучили да обнове рад гимназије. Међутим, опет су се преварили. Та акција средњошолске омладине проистекла је из општег расположења које је владало у врањском крају међу омладином, чији су организатори били скојевци и комунисти. После те демонстрације Врањанаца, бугарске окупационе власти су у гимназију довеле војску, а део зграде претворили у затвор и злогласно мучилиште родољуба.

Методе бугаризације Срба виде се и из једног проглашења ОК КПЈ за Лесковац, који се, јула 1941, обраћа становништву Врања овим речима:

„Ви данас двоструко патите. Вас су насилно одвојили од српског народа. Великобугарска буржоазија, верни слуга Хитлерове Германије, у својој грамзивости за пљачком и насиљем као да нема граница... Вас киње и прогоне.

Врше брзу и насилну бугаризацију. Заменили су не само натписе на улицама, већ и ваша имена и презимена да би се утро сваки траг да сте ви Срби. Српске сељаке пресрећу бугарски жандарми, скидају им и отимају шајкаче, бију их и прете смрћу ако се не изјасне да су Бугари."³³

До подне је на положајима 3. батаљона на Светој гори било мирно. Батаљон се веселио у непосредној близини Штаба 10. бригаде. Политички комесар 1. чете Благоје Николић свирао је у своје ћемане, а у црквеној порти играли су коло борци и руководиоци, највише из 1. и 2. чете. Док је коло водио свештеник Бригаде Аритон Бојковић, из правца села Буштрање приближавала се колона жена, теренских активиста, са торбама и корпама у рукама. Донеле су храну за Бригаду. Командант Бригаде Ћира Ристић-Реља изашао је из цркве и стао пред колону:

— Зар се овако шаље храна на положај, где је Петрун?
— питао је за интенданта Бригаде који је остао у селу.

Око 13,00 часова изненада су се појавила два двокрилна авиона са аеродрома у Скопљу и надлетела цркву.

— Лези, не мичи се! — наредио је командант.

Настао је тајац. Из авиона је пала запаљива бомба, зарила се у земљу, а из репа јој је посукљао пламен. Авиони су једновременно почели да митраљирају 3. батаљон и сваки борац који се затекао на отвореном пољу био је гађан. Од првих рафала рањени су политички комесар чете Благоје Николић, командир чете Вукашин Митровић, затим борац Душан Ђорђевић, из села Изумна, и командир 2. чете Стојадин Николић. Паника и бежање око цркве захватили су цео батаљон.

Сви из Штаба Бригаде и батаљона имали су пушко-митраљезе у рукама и дугим рафалима тукли авионе. Политички комесар Бригаде Бранко Вучелић-Цикси, покушао је из пушке да погоди авион. Већина бораца је легла на леђа и гађала авион у ниском лету. Из 2. чете рањени су командир вода Јеврем, из Козјака, и политички делегат вода Драгутин Јовановић. Борца Аритона Михаиловића, из села Корбула, зрно је погодило у грло док је лежећи гађао авион. После два дана умро је у Дивизијској болници у Бабиној Пољани. Погинуо је и Љубомир Пешић, из су-

»з Сурдулица у НОБ-у, Сурдулица 1986, Сећања учесника.

седног села Старе Брезовице. У ваздушном нападу 3. батаљон је имао три погинула и 12 рањених бораца и руководица.

Претход на коњички пук

После напада авиона, Штаб 10. бригаде са 1. и 3. батаљоном повукао се на положаје јужно од села Русца. Ноћу, уочи 14. августа, оба батаљона су изашла на положаје планине Кључа, ближе селу Старој Брезовици. Испод Кључа, код манастира Светог Илије, налазио се 2. батаљон. Такав распоред Бригаде непријатељу није одговарао. Зато је поново кренуо у напад да је одбаци што даље од пуга и пруге у долини Јужне Мораве и продре у дубину ослобођене територије.

Прво је напао 12. бригаду на десном крилу Дивизије у рејону села Крива Феја, с намером да се пробије до Дивизијске болнице у селу Бабина Пољана. После четири сата борбе прса у прса, непријатељ је био одбачен у полазни рејон. Кратко иза тога, из Врања је убрзаним маршем стизао један бугарски батаљон и код села Требешиња избио испред 2. батаљона 10. бригаде. У међувремену, заменик команданта батаљона Јован Петковић поставио је у заседу целу чету командира Борисава Спасића.

Само што је почело да свиће, борац Славко Ђорђевић, из села Бабине Пољане, стао је пред Спасића:

— Друзе командире, послао ме десетар Тодоровић, долазе Бугари.

Сат касније бугарски војници су напали 2. батаљон, али су енергичним противнападом били одбијени. Чим се чула борба, 8. српска бригада је заузела положаје у селу Старој Брезовици, а 10. српска бригада се примакла селу Новој Брезовици. У току ноћи је, из Врањске Бање према Старој Брезовици, маршевао бугарски 2. коњички гардијски пук „Фердинанд I“. Пред свануће претходница тогпука, која је била доста удаљена од своје главнине, ушла је у село и почела да се размешта код основне школе. Бугарски војници су на ледини разапели велико платно са словом „Т“, што је њиховој авијацији значило „Тука сме“, као сигнал докле су стигли.

Када се разданило вод минобацача 10. бригаде укопао је два тешка и три лака минобацача и отворио брзу пал>бу по рејону школе. Неочекиване експлозије унеле су велику пометњу међу бугарске војнике. Војници су бежали на све стране, а коњи су се раштркали по селима. Осма српска бригада је одмах кренула у напад на бугарску коњицу и кад су први борци стигли до слова „Т“, окренули су га у супротном правцу према бугарској главнини која је пристизала. Ускоро су положаје надлетели бугарски авиони и, оријентишући се по слову „Т“, распалили митраљезима по гардијском пуку, наносећи му велике људске губитке.

Десета српска бригада је својом бочном ватром све време спречавала коњици бекство према Врањској Бањи. За непуна два сата бугарски војници су претрпели велики пораз. Бригаде су убиле 22 бугарска војника, а шест војника и једног потпоручника заробиле. Тешко рањеног команданта гардијског пука пуковника Лекова, војници су однели на носилима. Заплењено је шест тешких минобацача, шест митраљеза, 20 пушака, 60 мина за минобацаче, 23.000 метака, 40 коња и 100 шаторских крила. Десета бригада није имала губитака.

После завршене борбе 10. бригада се сакупила у селу Барелићу на одмор. Бригада је, 22. августа, ушла у колону 22. дивизије и заједно са 12. бригадом кренула на север. Пред сам полазак из Бригаде је издвојено 20 бораца са наоружањем за Пчињски НОП одред, чије је формирање почело дан раније у рејону Пчиње. После подне је цела Бригада стигла у Ново Село и остала на одмору и следећи дан, а 24. августа Бригада је стигла у Гацину Махалу на територији Црне Траве. На целом путу народ је топло дочекивао борце, јер су они овуда пролазили и почетком маја када су кренули на Таламбас да формирају Бригаду. Омладина је сваког борца окитила цвећем и понудила храном.

Кроз села Бригада је пролазила са познатом борбеном песмом која се певала на врањском терену:

„Најмилији на овоме свету,
Био је мој мили Драган.
Беше нежан к'о роса у цвету,
А сада је храбри партизан.“

Стихове те песме написао је први политички комесар **10. српске бригаде** Бранко Павловић-Уча још половином **1943.**, а певала се на арију „Каћуше“.

Борбвна дејства у Грдвличкој клисури

Према наређењу Штаба 22. српске дивизије бригаде су требале да нападну непријатеља на одсеку Грделичке клисуре од села Цепа до Предејана. У плану је био и **напад** на рудник молибдена у селу Мачкатици, његову **флотацију** у Белом пољу, на бугарска упоришта поред реке Власине и на сам град Власотинце. Дванаеста српска **бригада** је добила задатак да нападне на посаду најважнијег објекта — мост северно од Предејана и да га сруши, као и железничку станицу у Предејану са свим инсталацијама и пропуст на Предејанској реци.

Десетој српској бригади је наређено да обезбеђује **напад** 12. бригаде и да истовремено поруши пругу и пут северно и јужно од Предејана. Осма српска бригада је остала у Бабиној Пољани ради обезбеђења болнице и њеног пребацивања на планину Кукавицу.

У то време у Предејану се налазио један бугарски пешадијски батаљон, у руднику Мачкатици један бугарски батаљон и једна чета Немаца — укупно око 1000 војника, на железничкој станици у Цепу једна чета на обезбеђењу пруге и мостова, у Грделици око 200 војника, а од Владичиног Хана до Предејана један батаљон бугарског 34. пука са седиштем у Владичином Хану.

Бригада је у 4,00 часа, 25. августа, кренула из Гацине Махале и стигла у Дурсунску и Рајчетину Махалу. Ради бољег успеха обавештајни официр Бригаде Тихомир Слијепчевић-Гајо је у току дана обучио минере сва три батаљона како да постављају експлозив под шине и мостове. Обавештајни официри 1. и 2. батаљона, Чедомир Јовановић и Урош Ђорђевић, прикупили су податке где се дуж пруге налазе бугарски бункери са митраљезима.

Истог дана, у 18,00 часова, Бригада је кренула из Дурсунске Махале на задатак. Први батаљон, команданта Чедомира Ристића и политичког комесара Душана Мишића-Јевре, кренуо је преко шуме Качера и села Крпејпа да код села Бабића, северно од Предејана, разори пругу и њене

пропусте. Други батаљон, команданта Љубомира Трајковића, пошао је јужно од Предејана да поруши пругу код села Бричевја. Трећи батаљон, команданта Јована Ивановића и политичког комесара Стојана Ђорђевића-Шуце, изашао је на положаје код села Млачишта да из правца рудника Мачкатице обезбеди дејство обе бригаде.

Трећа чета 3. батаљона, командира Јосифа Здравковића, кренула је сат раније са одељењем минера јужио од Предејана, да код села Сушевја минира пругу и обезбеди бригаде од напада из Цепа.

Када су батаљони кренули, борац Стојан Новаковић-Столе истрчао је пред начелника Штаба Бригаде Душана Лазића:

— Друзе начелниче, да кренемо Мића Зец и ја са цон-булом, с вама?

— Хајте са 2. батаљоном и чувајте цон-бул.

Цон-бул је енглеско бестрзајно оружје за борбу против тенкова. Успешно је уништавао бункере и друге чврсте објекте. Цев му је била калибра 57 мм, а глава гранате тешка три килограма.

Било је 23,00 сата. Борци су силазили према Морави по потпуном мраку. Хватали су се за дрвеће да не слете, јер је земљиште било веома стрмо. Ипак, један борац се отиснуо низ стрмину и случајно опалио из пушке. На тај пуцањ непријатељ је одговорио паљбом из најближих кућа. Батаљон се скоро котрљао низ падину да би се домогао долине. Мића је водио коња натовареног цон-булом, а Новаковић је на другом коњу носио гранате.

У долини их је дочекала још гушћа ватра, а пред мостом на путу зауставили су их митраљески рафали. Из бункера су два митраљеза косила кроз бетонске отворе.

— Цон-бул напред! — преносили су борци.

— Гађај тамо где сева ватра из митраљеза — рекао је Лазић.

Слабо се видело. Мића Зец је опалио и промашио. И друга мина је прелетела Мораву. Када је испалио трећу мину, разлегла се страховита експлозија. Горњи део бункера, заједно са митраљезима, разлетео се на комаде по Грделичкој клисури. Батаљон је кренуо на пругу, а минери су поставили експлозив на сваки други носач моста.

За три сата дејства у Грделичкој клисури 1. батаљон је разорио пругу у дужини од километра и по и бацио у ваз-

дух један пропуе на друму. Други батаљон је уништио 500 метара пруге, железнички пропуст је до темеља порушио, а уместо дугачког моста на друму остали су само трагови да је раније постојао. Сем тога, посекао је телефонске стубове на дужини од једног километра. Трећа чета, командира Јосифа Здравковића, порушила је 600 метара пруге и одбацила бугарске војнике према Цепу.

Дванаесту српску бригаду је непријатељ изненадио. Пропустио је њену претходницу, а главнину напао артиљеријском, минобацачком и митраљеском ватром. Само је 4. батаљон стигао на циљ, порушио мост на Јужној Морави и ликвидирао бункере. Бригада је имала 13 погинулих и 30 рањених бораца и руководиоца. Осма српска бригада је по предаји болнице 24. српској дивизији у повратку са планине Кукавице, код села Мртвице и Гариња, порушила пругу северно од Цепе на четири места.

Рушење пруге и мостова у Грделичкој клисури било је сд стратегијског значаја. Већ сутрадан, вођа Трећег Рајха Адолф Хитлер је издао заповест за повлачење немачких снага са Балкана. Немачка Група армија „Е“ из Грчке, требала је једним делом да се повлачи на север и кроз Грделичку клисуру, кроз коју ће јој бити отежан пролаз.

У свануће, 26. августа, 10. бригада се повукла у Павлићску Махалу, а 3. батаљон је остао на положају код Мачкатице. Док је Штаб Бригаде планирао покрет, изненада се чула труба у 2. батаљону. Командант Бригаде је брзо изашао напоље.

— Одакле си дошао? — упитао је трубача.

— Побеглао сам из Врањске Бање, хтео је окупатор да ме стреља.

— Ко ме ти то, да није нешто друго, а? — прекинуо га је командант.

— Ама због неке женске.

Засвирао је из све снаге „чачак“. Звао се Мика Циганин и био је први трубач Бригаде.

Сутрадан, 27. августа, у 11,00 часова, Бригада је стигла у село Горњу Лопушњу под Власотинцем. Политички комесар Бригаде, Бранко Вучелић-Цикси, дојахао је на коњу и пред стојем узвикнуо:

— Румунија испала из рата! Окренула оружје против Немаца.

Рафал из аутомата означио је радост, јер се очекивала скоро капитулација и Бугарске. Само два дана после почетка операција Црвене армије на Балкану, Румунија је иступила из Тројног пакта. Нова румунска влада је, 25. августа, објавила рат Немачкој.

Сама појава 22. српске дивизије у Црној Трави и напади у Грделичкој клисури, имали су велики војни и политички одјек у народу. Омладина је са свих страна кренула у Бригаду, а међу младићима било је и старијих који су са својом децом кренули у борбу. Једна чета 10. бригаде и сви ненаоружани борци пошли су у село Обрадовац, код Штаба Дивизије, да приме енглеско оружје спуштено падобранима.

Масовнијем ступању нових бораца у Бригаду допринео је и свештеник Бригаде Аритон Бојковић. У тим сиромашним и разбацаним селима дуго је владала бугарска и четничка пропаганда да би се народ одвратио од НОП-а. Непријатељ је говорио да су партизани и комунисти против цркве и српске славе, да пале иконе и светиње српског народа. Бојковић је тог дана на захтев мештана у Млачишту, пред целим селом, одржао опело на гробљу. Бугарски окупатори су у том селу, 3. фебруара 1943, убили 40 становника и попалили Млачиште.

Током дана до Штаба Бригаде су допирале разне вести о држању бугарских јединица. У 18,00 часова, чак се чуло да је Бугарска капитулирала. Међутим, влада Царевине Бугарске је, 25. августа, објавила само „неутралност“, покушавајући да избегне најсрамнији чин — безусловну капитулацију. Истовремено упутила је свог делегата у Каиро ради повезивања са Англо-Американцима. Очекивали су да уз савезничку помоћ избегну капитулацију. Али, нису је добили.

Два напада на Власотинце

Почетни знаци скорог распада бугарске окупаторске војске убрзали су замисао Штаба 22. дивизије да ослободи Власотинце. Први пут су на тај град напали Кукавички и Бабички НОП одред у ноћи 1. октобра 1941. Тада је Власотинце било ослобођено, разоружано је 40 жандарма, спаљена општинска, среска и пореска архива и заплењено

500.000 динара. Следећег месеца, 21/22. новембра, град су напали делови Кукавичког, Бабичког и Јабланичког НОП одреда. Организација напада је била слаба, и напад је морао бити прекинут.

Садашњи слаб морал бугарске војске и колебаљивост у четничким и недићевским редовима убрзали су одлуку Штаба Дивизије да одмах нападне гарнизон у Власотинцу. Штаб 10. бригаде је, већ 28. августа, у 11,00 часова, добио заповест да кроз два сата нападне Власотинце. Због такве брзине команданти и политички комесари батаљона одржали су пред својим борцима кратке говоре о значају те борбе. Посебно су истакли потребу да се борци правилно односе према народу у Власотинцу, који је дуго био под непријатељском владавином.

Десета бригада је посела положаје јужно од Власотинца, одакле се град видео као на длану. Први батаљон, на левом крилу Бригаде, добио је задатак да у једном налету заузме село Орашје и продужи напад на град. Уједно, својом ватром, требао је да затвори пут од Власотинца за Грделицу, да бугарски војници из Грделице не би ударили Бригади у леђа. Други батаљон, у центру борбеног поретка Бригаде, требао је да избије на врх Косе главе код коте 477; одатле муњевитим нападом да разбије непријатељску одбрану, а затим са суседним батаљонима да упадне у центар града. Трећи батаљон, на десном крилу Бригаде, по заузимању села Јастрепца продужава напад на Власотинце.

Дванаеста српска бригада је добила наређење да нападне Власотинце са севера, из рејона Беговог браништа и Власотиначких винограда, и да се споји са 10. бригадом. Осма српска бригада је ангажовала један батаљон да у Грделици руши комуникације и објекте на њима, и да одатле заштити дејства 10. и 12. бригаде. Остала два батаљона ће, у селу Прилепцу и Гложану, да поруше мост на Морави и одсеку Власотинце од Лесковца.

У наређењу Штаба Дивизије није било података о непријатељским снагама у Власотинцу, изузев да се у Орашју налази око 200 четника. Обавештајна служба није успела да прикупи податке о противнику. Једино се из података ГШ НОВ и ПО Србије, од почетка августа, знало да у Власотинцу има око 400 војника Српског добровољачког корпуса, а у околним селима око 250 четника.

После подне, у 13,00 часова, у одређено време, 3. батаљон је посео положај за напад код села Јастрепца. Први и 2. батаљон су тим путем продужили према Косој глави где су упали у јаку четничку плотунску ватру и били заустављени. Друга чета 1. батаљона, командира Уроша Величковића и политичког комесара Николе Ерцега, развила се у стрелце и јуришем одбацила четнике. Батаљони су гонили четнике до села Орашја и набацили их на 8. бригаду, где их је око ДФЕ чете напало у бок.

Са ползних положаја 10. бригада је кренула у напад и без застоја избила до првих власотиначких кућа. Кроз прозоре утврђених кућа тукла је четничка густа митраљеска ватра и почела да проређује батаљоне. Заменик команданта 1. батаљона Благоје Станковић осматрао је заллеје према Трделици када га је пренуо командир 3. чете Владимир Стесић-Бања:

— Непријатељска колона на друму!

На његош изненађење друмом од Лесковца за Власотинце промишли су немачки тенкови и камиони. Осма српска бригада шје стигла да поруши мост код села Гложана, јер се задржала у борби. На путу за Гложане, код села Козарја, била је нападнута од једне бригаде четничког Влашинског коргуса јачине око 500 људи. Дванаеста бригада није ступила у борбу, па се 10. бригада нашла сама пред надмоћнијим аепријатељем.

Први батаљон је, у огорченој борби до касно поеле подне, заробио 10 четника, а запленио три аутомата, један шарац и пет пушака. У 1. чети која је достигла најближе куће погинује борац Светомир Пешић, из села Доње Лопушње, који је неколико дана раније дошао у Бригаду. Из 2. чете рањеш су Стојадин Крстић, из Лево Реке, и Радомир Величковић, из Дугојнице. Обојицу је ранио пушкотитраљез посављен на тавану једне куће.

Други батаљон команданта Љубомира Трајковића пробијао се прма центру кроз артиљеријску и минобацачку ватру. Трајковић је у 10. српску бригаду дошао са положаја команданта Гомане врањског војног подручја. Био је лично храбар и имо је дуго искуство у командовању. У нападу су рањена да искусна командира вода: Властимир Николић, из Лево Реке, и Тома Ристић, из Тибужда. Ристић је био лакше рање! и на Росуљку, а два пута је побегао из четничког зарбљеништва. Командир вода Јордан Стаменко-

вић, из села Дуге Луке, тешко је контузован и изгубио је вид.

Трећи батаљон се пробио на педесетак метара до кућа поред Власине са источне стране, али је ту заустављен рафалима. Приликом јуриша рањен је командир 1. чете Арсеније Анђелковић, из Старог Глога. Док се водила борба у главну улицу је улазила дугачка колона војске са два-три топа и минобацачима, али није могла да се препозна чија је. Штаб 3. батаљона је помислио да је на виду 12. бригада, па је почео да припрема чеџе за јуриш у центар града. Међутим, у Власотинце је улазио један одред Недићевог Српског добровољачког корпуса. Колона се за трен ока развила и напала 2. чету командкра Апостола Томића и 3. чету командира Јосифа ЗдравкоБића.

Пушкомитраљезац Вељко Цветковић, и; Средора, и његов помоћник Најдан Цвејић окренули су свој брџгал према колони, али су обојица изрешетани. Десетар Недељко Тодоровић, из села Чиниглавца код Пирота, узео је тај пушкомитраљез и наставио борбу. Погинули су пушкомитраљесци Јубен Стојковић, из села Лескове Баре, и Војислав Стевановић, из села Старе Брезовице, а рањен је борац Сава Ивановић, из Врањске Бање. Бошичарке Стојадинка Марковић и Стојанка Вуксановић превиле су све рањенике и изнеле их из борбе. Марковићева е за ту храброст примљена у КПЈ и постављена за рефер^нта санитета 3. батаљона.

Када је Штаб 22. дивизије био обавеште? у каквој се ситуацији нашла 10. бригада, наредио је да е борба прекине. У нападу на Власотинце Бригада је имгла пет погинулих и 12 рањених бораца.

Штаб 22. српске дивизије је сматрао дг непријатељ није јачи од његових бригада и одлучио је да се напад на Власотинце понови. Десетој бригади је наређега да изврши напад по мраку када се буде чула ватра 12. брlгаде са друге стране Власине. Тек око један час после погођи, 29. августа, из рејона 12. бригаде огласило се слабије пушкарање. Десета бригада је извела напад са четири четеи кад су се оне пробиле до првих кућа, 12. бригада се випз није чула. Осма српска бригада те ноћи, такође, није уила у борбу.

Непријатељ се пред 10. бригадом жилав! бранио из ровова, бункера и кућа, а Бригади је нестајапз муниције. Ујутро, у четири часа, у Власотинце су из Лековца ушла

два тенка и два моторизована топа. У таквој ситуацији, командант Бригаде Ћира Ристић-Реља наредио је да се борба обустави и Бригада повуче у село Доњу Лопушњу на одмор.

Слаба организација напада на Власотинце показала је да Штаб 22. дивизије није имао ситуацију у рукама. Сасвим мало је знао о снагама непријатеља и његовом распореду у одбрани насељеног места. Напад је био импровизиран, а храброст и умешност команди батаљона и чета нису могли да поправе ту слабост. Синхронизација напада од стране Штаба Дивизије била је, чак, испод оне из новембра 1941, када су одреди нападали на Власотинце.

Недостижни мостови

Следећих неколико дана 10. српска бригада је провела у селу Доњој Лопушњи на одмору и обуци. Војнополитичка ситуација се из дана у дан мењала, али Царска Бугарска није прекидала своје односе са Хитлеровом Немачком. Западни савезници су ушли у Париз и отпочели офанзиву у Италији; Република Финска је затражила примирје са СССР-ом; Црвена армија је ушла у Букурешт; краљ Петар II Карађорђевић својим указом одузео је Врховну команду Дражи Михаиловићу и признао маршала Југославије Јосипа Броза Тита. А, Царевина Бугарска није хтела да напусти окупиране делове Југославије.

Да би убрзао распад бугарских јединица на својој територији, Штаб 10. бригаде је, у духу директиве ГШ НОВ и ПО Србије, повео преговоре са бугарским официрима. Од њих се тражило или да се заједно са нама боре против немачких јединица, или да Бригади предају оружје и иду кући. Ако не пристану да предају оружје, биће им силом одузето. Док су у Штабу прорађивали директиву, борци су довели заробљеног бугарског потпуковника, команданта граничних јединица из Доње Лопушње. Потпуковник је рекао да неће са својом војском у бригаду НОВЈ, а против Немаца ће се борити само ако га нападну.

— Други септембар вам је рок за предају! — оштро му је рекао командант Реља. — После ћемо друкчије да разговарамо.

У току 1. септембра дошло је до промена у Штабу 22. српске дивизије. Нови командант дивизије постао је Ратко

Софијанић⁸⁴ који је командовао 24. српском дивизијом, а политички комесар је био Драгослав Ђорђевић-Гоша.³⁵

Нови догађаји у југоисточној Србији убрзали су формирање 13. српског корпуса, ради обједињавања ратних дејстава на тој територији. По наређењу ГШ НОВ и ПО Србије у састав корпуса ушле су 22. и 24. српска дивизија. Доцније ће ући и новоформиране 46. и 47. српска дивизија. За команданта корпуса, чије ће се формирање завршити 7. септембра, именован је дотадашњи командант 2. пролетерске ударне дивизије Љубо Вучковић,³⁶ а за политичког комесара Василије Смајевећ.³⁷

Живојин Николић-Брка напустио је своје Врањанце, Црнотравце и Лужничане и отишао за Вучковићевог замекка. Осећајући свој командантски дуг и обавезу према борцима југоисточне Србије, са којима је провео многе ратне дане, Брка им се захвалио на храбрости и дисциплини и поручио:

„... Учините да наша Двадесет друга дивизија буде једна од првих ударних, чиме ћу се и ја поносити као ваш досадашњи командант и стари друг.“³⁸

Борци и руководиоци су волели Брку. Он је ишао с њима у колони. Видели су га љутог и расположеног за време борби и ако би на некога викнуо знали су да је он у праву. А Брка их је најбоље познавао, и њихове куће и сва села у врањском и црнотравском крају.

Првог септембра је бугарска влада затражила примирје од западних сила, да би се као Хитлерова савезница извукла из рата без последица.

У Доњој Лопушњи и околним селима текао је нов живот, није било окупатора. Људи су кречили куће и износили скривену храну за Бригаду. Читав тај печалбарски крај

³⁴ Ратко Софијанић, рођен 1915. у селу Добрава, код Ивањице. Пре рата био радник, а у НОР-у од 1941. У рату био командант батаљона и бригаде.

³⁵ Драгослав Ђорђевић-Гоша, рођен 1919. Пре рата радник, а у НОР-у од 1941. У рату био заменик политичког комесара одреда, батаљона и бригаде.

³⁶ Љубо Вучковић, рођен у Љуботињу, код Цетиња 1915. Пре рата официр југословенске војске.

³⁷ Василије Смајевећ, рођен 1913, пре рата апсолвент права, у НОР-у од 1941. Члан Повереништва ПК КПЈ за југоисточну Србију и члан Штаба Јастребачког, Лесковачког, Јабланичког и Црнотравског НОП одреда и политички комесар 20. дивизије НОВЈ.

³⁸ Архив Војноисторијског института, к. 1051, ф. 3, д. 4.

је одахнуо, збацио је окупаторско бремене које га је четири године притискало. Из села Брезовице и Јастрепца стигло је много добровољаца, али није било довољно оружја. Интендант Бригаде Влајко Јовић дотерао је пуна кола енглеских ципела, узаних, за неке танке ноге. Борац Трифун Китановић посматрао је Врањанца како не може да обује ципеле ни два броја веће од ногу.

— У какве дође у партизани? — питао је.

— Са опанци.

— Па куде да обујеш енглеске ципеле! Дуго си одија бос.

Кад се добро смрачило, у 21,00 час, 1. септембра, 10. бригада је из Доње Лопушње кренула на југ и после поноћи стигла у село Црвени Брег. У селу је извршена припрема за напад на село Предејане и Цеп. Пошто је у међувремену обавештајна служба Бригаде открила да се у Предејану налазе два бугарска батаљона са јаком артиљеријом из Грделице и Врања, Штаб Бригаде је одлучио да нападне само Цеп.

Другом батаљону је наређено да сруши железнички и друмски мост преко Цепске реке. Трећи батаљон ојачан једном четом из 1. батаљона, једним тешким и једним лаким минобацачем и цон-булом, пошао је у напад на железничку станицу. Први батаљон је остао у резерви Штаба Бригаде у Млачишкој Махали.

Кад су, 2. септембра, ујутро, пришли Цепу, уклештеном између два стрма брда, сазнали су да је у село и у станицу ушла бугарска војска из Врања. На брегу повише станице поставили су топове и минобацаче.

Командир Борисав Спасић, из Првонека, махнуо је руком.

— Чета за мном!

Друга чета 2. батаљона наступала је кроз јаку митраљеску ватру из бункера и приближавала се мостовима. Прва мина пала је испред чете, па још једна. Кроз ту ватру покушао је да се пробије до моста политички комесар те чете Ђорђе Анђелковић, из Бујковца, али је мина пала непосредно поред њега. Мислили су да је погинуо. Доцније му је притрчао снажни командир вода Станојко Стаменковић, из Голочевца, и изнео га из борбе. Анђелковић је умро на носилима стотину метара даље од моста.

Пушкомитраљеца Стојан Митић, из села Дуге Луке, гађао је непрекидним рафалима да заштити чету код моста. Униформа му је заударала на барут, а около је била гомила испалених чаура. Одличан стрелац и бомбаш Тодор Костић пробио се кроз непријатељске рафале, бацио бомбу близу бункера и ликвидирао посаду митраљеца. Подаље одатле Душан Димитријевић, из Градашнице, погодио је двојицу бугарских војника.

Командир 3. чете Градимир Станковић, из Масурице, рањен је близу моста и истог дана је умро. Нишанције на минобацачима, Италијани Пијетро, кога су звали Пера, и Луиђи, који су дошли у Бригаду из немачке болнице у Брањској Бањи, гађали су мост. Борац Станоје, из Првонека, коме су другови само име запамтили, допузао је до моста да га ручном бомбом начне и ту је погинуо.

Једна мина експлодирала је поред Стојана Митића и ои се више није видео. Униформа му је планула као буктиња. Пао је и пушкомитралеца Благоје Костић, из Градишта код Власотинца. Ни најхрабрији нису могли да приђу рањеним друговима. Сељаци су сутрадан сахранили погинуле. Борац Станојко Алексић рањен је у главу и касније је пребачен у Бугарску на лечење, али је 15. септембра умро.

После два сата борбе мостови су остали недостижни, па се 2. батаљон повукао. Трећи батаљон, ни после четири сата борбе, није заузео железничку станицу. Тамо је погинуо командир 2. чете Србољуб-Орба Миленковић, из Врањске Бање, а командир вода Стојан Станојевић, из Првонека, тешко је контузован. Штаб 10. српске бригаде је према Цепу оставио једну чету 1. батаљона, а остале снаге је повукао у заселак Млачишке Махале. За то време бугарске јединице брзо су се железницом пребациле у угрожене рејоне, па је Штаб Бригаде наредио да се даљи напад на Цеп прекине. Непријатељ је имао осетних губитака у мртвим и рањеним, али тај податак у Бригади није регистрован.

У тој последњој борби против бугарских окупаторских јединица у Цепу, 10. српска бригада је имала осам погинулих бораца и руководиоца, а командир вода Стојан Станојевић је једини преживео контузију. Остали рањени и контузовани подлегли су у болници, на путу до бригадног превијалишта или на положају.

Мада су бугарски официри и шихови штабови јединица знали да им је војска и држава пред сломом, они су и поред тога у југоисточној Србији пружали јак отпор бригаама 22. српске дивизије. Бранили су железничку пругу и њене инсталације да би их исправне предали немачким снагама, које су биле на путу за Цеп, Предејане и даље према северу.

У Млачишким Махалама Штаб 10. бригае је све руководиоце до командира чета сазвао на саветовање. После упознавања са војнополитичком ситуацијом у Југославији и у свету, донета је одлука како да се поступи са бугарском војском која неће да преда оружје. На бугарске војнике и офицере, који се наоружани буду кретали преко територије 10. српске бригае, а не буду се на први позив предали, отворати ватру.

На тим положајима је одржан велики број партијских и **скојеЕских** састанака ради пријема нових чланова. За све храбре борце који су се у борби истицали и тражили да постану пушкомитраљееци, није било довољно шараца и брэнгала.

После подне, 5. септембра, бугарска војска је почела да напушта Предејане и Цеп. Штаб 10. српске бригае је одмах упутио 2. батаљон у Цеп да поруши мост на друму, а 1. батаљон да заплени сву храну из бугарских магацина у Предејану. Два дана је изношено брашно, намирнице и вунa и све је подељено осиромашеном народу. Трећи батаљон је обезбеђивао Бригаду из правца Грделице, Мачкатице и Власине. За време сакупљања плена, кроз Грделичку клисуру се пробијала једна немачка моторизована колона према Лесковцу. По изласку из Грделице ту колону је напао један батаљон 13. српске бригае и заробио 10 војника и једног официра.

Обука у гађању минобацачима

Док се Штаб 10. српске бригае налазио у Млачишким Махалама, политички комесар Бранко Вучелић-Цикси донео је из Штаба 22. српске дивизије вест да је јуче влада СССР-а објавила рат Бугарској. У ноти се каже:

„... Више од три године Бугарска је активно помагала Немачку у рату против СССР-а ... бугарски владајући кру-

гови су помагали Немце при евакуацији Крима и спасли остатке потучених немачких трупа на југу Совјетског Савеза."³⁹

У ноти се даље говори да је бугарска влада одувлачила прекид дипломатских односа са Немачком и да се она и раније налазила у ратном стању са СССР-ом, а да је сада и СССР у ратном стању са Бугарском.

Петог септембра су Масурички НОП одред, јединице Команде места Новог Села и батаљон Команде места Масурице ослободиле Сурдулицу. Том приликом из сурдуличких села у редове 10. српске бригаде ступило је преко 100 нових бораца. Само из села Дикаве Бригаду је попунило око 60 младића, међу којима су најмлађи били Стојан Николић и Драгољуб Савић, рођени 1927, а најстарији је био Александар Миленовић, рођен 1903. године. Из Дикаве су дошли у Бригаду: браћа Стојан и Градимир Милошевић, Станојко и Младен Ристић, Стојадин и Милован Станисављевић, затим Стојадин Томић, Аритон Стојиљковић, Најдан Митић, Бошко Петровић, Борисав Костадиновић, Милутин Динчић, Радисав и Владимир Ивановић и други.

Из Сувојнице су дошли: Живојин Ђорђевић, Драги Ђикић, Младен Илић, Градимир Јовић, Владимир Милошевић и други; из Дугојнице: Боривоје Арсић, браћа Боривоје и Драгољуб Михаиловић, Светислав Николић и Милоје Михаиловић. Из села Калабовца Аврам Стојковић; из Биновца Стојан Јовић и Влајко Нешић; из Мањка, Доњег Романовца, Власине, Оруглице и Сурдулице дошло је у Бригаду око 50 другова међу којима су: Боривоје Аризановић, Миле Бајић, Ђика Митић, Новица Михаиловић, Петар Савић, Војислав Стаменковић, Антанас Златковић, Стојан Димитријевић, браћа Владимир и ЈБубомир Илић и Радомир Милошевић.

Поменути другови су се храбро борили и многи су у јуришима, на разним фронтovima, дали свој живот за слободу. Из Дикаве су погинула четири борца, а знатан број је рањен, из Сувојнице су четири погинула и осам их је рањено. Известан број другова постали су руководиоци, командири водова и чета, политички делегати и политички комесари.

³⁹ Војноисторијски институт, *Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945*, стр. 874.

Наређење за покрет 10. српске бригаде добијено је у тренутку када се људство њених батаљона наоружавало. Од енглеских савезника стигло је 50 пушака и 12 аутомата, али тиме није била ублажена несташница оружја и муниције. Приливом нових бораца та несташница се сваким даном све више осећала.

Пред покрет Бригаде завршавао се састанак Бригадног комитета СКОЈ-а. За секретара Комитета изабран је Јован Милошевић-Милован, рођен 1919. године у Лесковцу, борац од почетка народноослободилачког устанка у Србији. Он је дошао са дужности омладинског руководиоца 8. српске бригаде. Дотадашњи секретар Комитета СКОЈ-а Лазар Лажетић постао је обавештајни официр Бригаде, а Тихомир Слијепчевић-Гајо примио је дужност обавештајног официра 22. српске дивизије.

За време боравка 10. српске бригаде на том терену, начелник Штаба Душан Лазић организовао је тродневни курс за нишанције на минобацачима. Трећег дана, када се курс завршио, дошао је начелник Штаба Дивизије Стојадин Солдатовић и посматрао како Лазић издаје последња упутства за гађање.

— А тај канап и камење ...? — упитао је Солдатовић.

— То су нишанске справе за непосредно гађање.

— Нишанске справе!? — насмејао се. — Баш ме интересује шта ће до краја бити.

Солдатовић је, као и Лазић, пре рата био артиљеријски официр Југословенске војске, али то што је ту видео ништа није разумео. Борци су брзо и спретно прстима и канапом одређивали одстојање од минобацача до непријатеља и угао гађања.

Бригада није имала нишанске справе и даљинаре за минобацаче, јер су приликом спуштања падобраном били оштећени или изгубљени. Због тога су се нишанције довијале на разне начине, а и ватра није могла да буде прецизна. Да би их обучио да боље гађају минама, Лазић је сакупио све нишанције и њихове помоћнике. Поставио је минобацач на узвишење одакле се видео циљ и практично објашњавао. Један борац је привезао камен за канап и држао га испред цеви као висак. Сада је нишанција померао минобацач тако да средина цеви преко канапа гледа право на циљ. Тиме је минобацач био усмерен.

Да би се одредила даљина до циља и добио сигуран погодак, шаку десне руке ставио је хоризонтално на горњи део отвора цеви, а прсте леве руке на доњи део отвора цеви. Сада је гледао колико прстију треба до шаке. Е, тај број прстију одређује даљину до циља. Ако је цев положенија, да гађа ближи циљ, треба више прстију и обратно. Тако је сада одређена елевација.

— Ко те је томе научио? — упитао је Солдатовић.

— Италијан Луиђи. Он је 1936. године, када је Италија ратовала против Абисиније (данас Етиопија), командовао минобацачима за заузимање главног града Адис Абебе.

Луиђи је, октобра 1943, побегао од Немаца и преко Урошевца дошао у Шарпланински НОП одред, којим је Лазих командовао. Када су, у фебруару 1944, били у борби код села Биљаче, Лазих и Луиђи су минобацачима побили велики број бугарских полицајаца и разбили им јединицу.

После ручка поставили су минобацаче да гађају немачке положаје у Грделичкој клисури. Солдатовић је догледом посматрао циљеве. Борци су брзо нанишанили помоћу нове нишанске технике.

— Пуњење прво. Даљинар три и по прста. Пали! — командовао је Лазих.

— Подбаци! — рекао је Солдатовић.

— Поправи, три прста, пали!

Следеће мине прецизно су погађале циљ, а Лазих је довршавао своју таблицу гађања за сваку даљину од 500 метара.

Нови команданти и политички комвсари

Док је вођена борба за Власотинце, из Штаба 10. бригае је, 29. августа, упућен један партијски извештај Покрајинском комитету КПЈ за Србију. Извештај је дао исцрпну анализу о војној и политичкој уздигнутости бораца и руководилаца, о њиховој храбрости и способности да командују јединицама и руководе партијско-политичким радом.

Десета бригада је тада имала 520 бораца и руководилаца, распоређених у три батаљона и приштапским јединицама Бригаде: у чети пратећих оруђа, у минерском и радном воду. Од наоружања Бригада је имала 345 пушака, 60

пушкомитраљеца, 58 аутомата с којима су били наоружани углавном руководиоци, затим два цон-була, два тешка и три лака минобацача, док 62 борца нису имали никакво наоружање.

Партијска организација Бригаде имала је 63 члана и 19 кандидата КПЈ. Чланство је по јединицама било овако распоређено: у 1. батаљону 16 чланова, у 2. батаљону 22 члана и у 3. батаљону 12 чланова КПЈ. У Штабу Бригаде и у помоћним деловима било је девет чланова, у чети пратећих оруђа три и у минерском воду један члан Партије.

Бригадни комитет КПЈ бројао је шест чланова и он је руководио целокупним партијским радом у Бригади. На челу Комитета био је секретар Милорад Стошић-Шука, који је истовремено био помоћник политичког комесара Бригаде. Чланови су били: политички комесар Бригаде Бранко Вучелић-Цикси, омладински руководиоца Бригаде Лазар Лажетић и секретари батаљонских бироа, редом по батаљонима, Лука Радоњић, Александар Младеновић-Санде и Чедомир Ристић.

Сваки батаљон је имао партијски биро од пет чланова КПЈ. Биро је руководио партијском организацијом у батаљону, а секретар бироа био је на дужности помоћника политичког комесара батаљона. У свакој чети постојала је партијска ћелија, чији је секретар био помоћник политичког комесара чете. Чета пратећих оруђа имала је партијски актив од три члана и требао је да буде преименован у ћелију, али Бригадни комитет још није био донео одлуку о томе. Минерски вод је имао само једног члана КПЈ и он је представљао партијски актив.

Скојевска организација 10. бригаде имала је свој Комитет од четири члана, а секретар Комитета Лазар Лажетић био је омладински руководиоца Бригаде, а чланови су били, редом по батаљонима, Душан Младеновић, Никола Станковић-Гуштер и Славко Стошић. У батаљонима су постојали батаљонски руководиоци СКОЈ-а са својим руководством, које је руководило скојевском организацијом. У четама су постојали скојевски активи и њима су руководили најбољи чланови СКОЈ-а или чланови КПЈ у чети.

Извештај се није бавио методом политичког и партијског рада, већ је дао критичку оцену бораца и руководиоца. Тако за борачки састав каже:

„Дисциплина код бораца није самосвесна... Оданости код приличног броја бораца нема и то се нарочито уочава из дезертерства чији је број велики. Политичка свест бораца у Бригади је на ниском ступњу; односно код једног доброг дела може се казати да политичке свести нема... У борби њихова истрајност није понајбоља.“⁴⁰

У извештају се не наводи ни један пример недисциплине појединца или јединице. О дезертерству се у 10. српској бригади први пут говори у том извештају. Исто тако, није забележен пример да су борци са врањског и црнотравског терена дезертирали из Бригаде.

У једној радио-депеши, од 9. августа 1944, упућеној ујутро, у 3,30 часова, преко радио-станице ГШ НОВ и ПО Македоније за ГШ НОВ и ПО Србије, се каже:

„Хитно — 22. дивизија нагло расте, кадрова нема. Упутите што више нижих и кога вишег руководиоца. *Стање код ње не задовољава* (подвукао Р. Т.). Темпо.“⁴¹

У извештају 10. бригаде о руководиоцима следи оваква оцена:

„Улога, односно активност у раду комесара чета и батаљона се врло слабо осећа... Командири и нижи војни руководиоци су врло слабо уздигнути, тако да се у борби и не умеју снаћи“.⁴²

Одувек је било познато да је сваки терет борбе био на леђима командира одељења, командира и политичких делегата водова, командира и политичких комесара чета и њихових помоћника. Они су јуришали, бодрили своје борце и били пример храбрости. Највише је баш тих нижих руководилаца било рањено и погинуло у нападима и у одбрани на ратном путу 10. српске бригаде.

Партијски извештај је обухватио све руководиоце у Бригади и о њима дао неповољне оцене, које нису одговарале стварном стању кадрова. Ту се каже:

„Команде чета са својом политичком свешћу мало одскачу од властитих партизана, војничка спремност је паралелна политичкој, а из тога произлази да слабо руководе својим јединицама... Штабови батаљона одскачу од команди чета, а политички не одговарају у оној мери која се од њих тражи... Комесари батаљона не одговарају, не

⁴⁰ « Архив Србије — ПК КПЈ за Србију, докуменат 652.

⁴¹ « Архив Војноисторијског института, к. 234, ф. 1, д. 2.

⁴² Архив Србије — ПК КПЈ за Србију, докуменат 652.

испуњавају оно што се од једног комесара батаљона тражи."⁴³

Извештај прецизно оцењује способност партијских руководиоца 10. српске бригаде:

„Секретари ћелија су још слабији од секретара бироа. Ти другови, на којима, у ствари, почива партијска организација, нису темељи њени, — а затим додаје да има и слабијих од њих: — Секретари батаљонског бироа по својој способности су такви да не могу одговарати ни дужностима секретара четне ћелије."⁴⁴

Десет дана касније од оне прве радио-депеше, 18. августа, у 10,20 часова, из ГШ НОВ и ПО Србије спремно су послали одговор:

„За 22. дивизију... Преко Црне Траве упутили смо кадрове за ваше јединице, прихватите их."⁴⁵

Потом, баш кад је партијски извештај 10. бригаде пошао у ПК КПЈ за Србију, ГШ НОВ и ПО Србије послао је Штабу 22. дивизије необичну радио-депешу:

„Пишете да су слаби кадрови, а предлагате све команданте за унапређење и у карактеристикама су сви добри. Не играјте се са чиновима. Ваши предлози биће усвојени тек кад поново размотрите предлоге и депешом одговорите да ли остају сви предлози. Одговараћете за небудност и алкавост. Потпуковник Марковић."⁴⁶

Штаб 22. дивизије је негде средином августа послао предлог за произвођење у чин официра команданта 10. бригаде и команданата батаљона и написао им је добре карактеристике. Међутим, партијски извештај Бригаде их је лоше оценио.

На крају партијског извештаја дат је и закључак:

„Ради учвршћења наше Бригаде потребна је помоћ у политичким руководиоцима, који би повели рад који се од њих тражи. Исто тако потребан је и извештај број војничких руководиоца."⁴⁷

Прихватањем овако нетачног и увредљивог извештаја од стране ПК КПЈ и ГШ НОВ и ПО Србије и поступање

⁴³ Исто.

⁴⁴ Исто.

⁴⁸ Архив Војноисторијског института, к. 234, ф. 1, д. 2.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Архив Србије — ПК КПЈ за Србију, докуменат 652.

по њему, борцима и руководиоцима 10. српске бригаде на-
нета је тешка неправда.

У селу Добром Пољу су дошли нови команданти бата-
љона, политички комесари и њихови помоћници. Ти дру-
гови су представљали велику помоћ 10. бригади. Сви од-
реда су били првоборци и са дугим ратним искуством из
2. пролетерске и 5. крајишке дивизије. Они су се у саставу
Оперативне групе дивизија ВШ НОВ и ПОЈ пробали из
Црне Горе преко Копаоника у Србију. Затим су преко Топ-
лице и Јабланице стигли у рејон Црне Траве где се налазио
Штаб 22. дивизије.

Командант 1. батаљона постао је Мирко Јокић, који ће
у Нишу примити тај батаљон, а дотадашњи командант Че-
домир Ристић примиће дужност помоћника политичког ко-
месара 4. батаљона. Уместо политичког комесара Душана
Мишића-Јевре, постављен је Милан Рунић. За заменика
команданта постављен је Миливоје Тица, уместо Благоја
Станковића. Перса Лазаревић-Босанка примила је дужност
референта санитета батаљона.

За команданта 2. батаљона постављен је Никола Баста,
а дотадашњи командант Љубомир Трајковић је отишао за
команданта Масуричког НОП одреда. За политичког коме-
сара постављен је Дмитар Кошпић.

Трећи батаљон је примио командант Исидор Козоде-
ровић, а Јован Ивановић је премештен на врањски терен.
Заменик команданта батаљона постао је Божидар Вуликић,
док је дотадашњи заменик команданта батаљона Драгомир
Јовановић-Мурча постављен за командира чете у 2. бата-
љону. Политички комесар Стојан Ђорђевић-Шуца примио је
дужност команданта Војне болнице 22. српске дивизије, а
на његово место је дошао Иван Пушоњић. За помоћника
политичког комесара постављен је Драгоје Мацура. Јелиса-
вета Старчевић је одређена за омладинског руководица ба-
таљона, уместо Милорада Станковића, јер је он тог јутра
постављен за обавештајног официра истог батаљона.

Кад су нови другови дошли у Добро Поље нису за-
текли скоро ниједног пређашњег команданта и политичког
комесара батаљона. Стари руководиоци су отишли у нове
одреде и бригаде и у органе народне власти, који су ства-
рани на великој ослобођеној територији. Били су врло бр-
зо смењени и премештени тако да нису имали прилику да
предају дужност и да пруже руку новим друговима.

При оцени објективности цитираног партијског извештаја, треба имати у виду да је партијског руководиоца постављао ПК КПЈ за Србију и само је њему био одговоран за свој рад. Његове оцене о квалитету борачког и руководећег кадра Бригаде нису биле и оцене Штаба Бригаде, нити је он за њих знао. Напротив, Штаб 10. бригаде је само месец дана раније, на саветовању у шуми код Трстене, дао врло повољну оцену тромесечног ратовања бораца и старешина свих јединица Бригаде. Том приликом потврђено је да је Бригада успешно извршила све задатке на свом ратном путу.

Ослобођење села Завидица

Тих дана, пред очекивану капитулацију Бугарске, ратна ситуација је захтевала ново груписање снага 22. дивизије. Тако је Штаб Дивизије своје бригаде и партизанске одреде развукао на фронту од преко сто километара, да би што брже разоружали бугарске окупаторске јединице.

Осма српска бригада је упућена на југ да ослободи Бугановац. Дванаеста српска бригада је била распоређена на северу, у рејону Бабичке горе, да разоружа бугарске окупационе јединице, ако покушају да се са оружјем повуку из Ниша и Прокутља у Бугарску. Бригада је на Бабичкој гори, 9. септембра, нанела тешке губитке четничком Чегарском корпусу. Заробила је 250 четника, а запленила два топа, три минобацача и велику количину друге ратне опреме.

После успешног дејства у Грделичкој клисури, 10. бригади је наређено да заустави наступање немачких јединица преко Суве планине, које су се већ појавиле у селу Богдановцу. Ради извршења задатка, Штаб Бригаде је из Млачишких Махала с 1. и 2. батаљоном и приштапским јединицама, 7. септембра, стигао у село Добро Поље. У селу су у Бригаду ступиле три другарице са подручја Пирота: Јелена Стаменковић, Јулијана Алексић и извесна Босиљка. После подне је Штаб Бригаде с 1. батаљоном прешао реку Власину и продужио наступање према селу Крушевици, 2. батаљон је у сумрак кренуо за 1. батаљоном, а 3. батаљон је остао на ранијим положајима.

Девог септембра, после победоносног наступања Црвене армије на југ, њене снаге су прешле румунско-бугарску границу и у Бугарској је извршен преврат. Збачена је влада Царевине Бугарске и на власт је дошла влада Отачественог фронта.

Блада Царевине Бугарске је објавила рат Немачкој, али њена војска није испалила ниједан метак на немачке војнике. Команданти дојучерашње бугарске окупаторске војске, на одсеку 22. српске дивизије, нису желели да предају оружје јединицама НОВЈ, нити да пусте војнике кући у Бугарску. Двадесет девета бугарска дивизија одступала је комплетна из Враћа за Куманово, а 27. бугарска дивизија се сконцентрисала у рејону Пирота.

У наређењу Штаба 22. дивизије о разоружању бугарске војске дато је и упозорење бригаама да заплећене намирнице не дају борцима за исхрану док се претходно не испитају. Било је случајева да су Бугари у својим магацинима остављали затровану храну.

Уместо да предају оружје, бугарски војници су се размилели по селима да пљачкају становништво. Пред Крушевицом су курири 10. српске бригае зауставили бугарског војника с пуним колима опљачканих ствари. Политички комесар Бригаде Бранко Вучелић-Џикси је обишао око једних кола, и у њима видео децу лутку, прозоре скинуте с куће, метлу, цак вуне, две кокошке, сламарицу, пијачну вагу, шерпе, лонце, кофу пуну мекиња.

— Шта ће ти ово? — упитао је и показао прстом на децу лутку.

— Треба.

— А псето куда ћеш с њим?

— В Булгариа — узвратио је.

Кад је командант Бригаде Ћира Ристић-Реља то видео, скочио је с коња и плануо. Иако је увек био сталожен и промишљен, то га је наљутило. Потегло је пиштољ.

— Силази! — наредио је.

Војник је и даље седео у колима и ћутао. Затварач је шкљоцнуо и убацио метак у цев. Бугарин је скочио као опарен.

— Правац Бугарска! Ако још нешто дирнеш уз пут, ово ће да ради — запретио му је.

Приликом уласка интендантуре Бригаде у Крушевицу, интендант Влајко Јовић зауставио је комору поред основ-

не школе. Тек су почели да растеређују коње, а један сељак је дотрчао раширених руку:

— Не у школу! — повикао је.

— Зашто? — упитао је Јовић.

— Минирана је. Бугари су поставили експлозив, чуо сам од војника.

Срећом, захваљујући сељаку, није дошло до жртава. Минери су уклонили велику количину експлозива од којег би и школа и околне куће одлетеле у ваздух.

На пољани у Добром Пољу испред 1. батаљона био је постављен немачки пушкомитраљез МГ-42, звани зорка. Нови борац Боривоје Станковић, из Власотинца, стајао је у строју 1. батаљона и загледао се у пушкомитраљез. Помоћник политичког комесара 3. чете Станко Митић је пришао:

— Шта гледаш, друже, свиђа ли ти се?

— Не знам како се рукује.

— Седи. Овако: отвориш горњи поклопац, ставиш добош или реденик, спустиш поклопац и повучеш ручицу затварача, а затим окидач. Овако се вади цев кад се мења — показао му је све по реду и упитао:

— Хоћеш ли да га узмеш?

— Него шта.

Станковић је по пушкомитраљезу добио име Зорка.

Јутро, 10. септембра, је затекло Штаб Бригаде и 1. батаљон у наступном маршу преко пошумљених коса на источној страни планине Крушевице. Колона је вијугала лево од пута према Нишу са десним бочним обезбеђењем и патролама. Кад је стигла у висину засеока Дубраве код Великог Боњинца, курир Штаба 22. дивизије донео је Штабу Бригаде наређење за напад на немачке војнике у селу Завидинцу.

Истовремено су, од јутрос, хитале према Завидинцу две колоне: прва у којој је био 1. батаљон 10. српске бригаде, команданта Чедомира Ристића и политичког комесара Милана Рунића, а друга од око 250 војника немачког 1. батаљона, команданта мајора Додела, из 99. брдског ловачког пука 1. брдске дивизије. Немачка колона је наступала са Суве планине и преко села Богдановца ушла у Завидинце. Одатле је требала да продужи у село Велико и Мало Боњинце и да затвори правац од Бабушнице, преко Модре Стене и Равне Дубраве, ка Нишу.

Прва брдска дивизија је била елитна и ударна снага немачке Врховне команде на Балкану. Она је први пут дошла из Француске у Југославију да би учествовала у њеном сламању априла 1941. Исте године, 22. јуна, нападала је на Совјетски Савез. У пролеће, 1943. године, поново се вратила у Југославију са источног фронта где је држала кубански мостобран на Кавказу. Дошла је да учествује у немачкој петој офанзиви и другим операцијама против НОВ и ПОЈ. У борбама за Београд била је потпуно уништена, а остатак њене војске заробљен.

Избијањем немачке колоне у рејон Богдановца, Штаб 22. дивизије дао је задатак 1. пиротској бригади да јој спречи продор на Суву планину. Међутим, непријатељске снаге су биле знатно јаче него што се очекивало. Ради тога, командант 1. пиротске бригаде Саво Кесар је затражио од команданта 15. пука бугарске 6. дивизије у Бабушници да садејствује у нападу на немачке снаге. Напад је требао да уследи 9. септембра, али је изостао, јер бугарски командант није хтео да уђу у борбу против немачких јединица.

Село Завидинце лежи са обе стране јединог пута који котлином Заплања, између Суве планине и Бабичке горе, води према Нишу. Доласком у село, немачке јединице су откриле да 1. батаљон 10. бригаде поседа положаје за напад и почели су на брзину да утврђују куће са обе стране пута.

За избацивање непријатеља из Завидинца и протеривање преко Суве планине Штаб Бригаде је одредио 1. и 2. батаљон. Непосредан напад на Завидинце добио је у задатак 2. батаљон, команданта Николе Басте и политичког комесара Дмитра Кошпића, који је у то време био на маршу.

До доласка 2. батаљона, Штаб Бригаде је извршио распоред 1. батаљона и он је одмах кренуо да поседне положаје. Трећа чета, командира Владимира Стошића-Бање и политичког комесара Миодрага-Мише Новаковића, посела је положај код села Горњег Присјана, северно од Завидинца. Она је добила задатак да бочно нападне непријатеља и олакша дејство 2. батаљону. Прва чета, командира Петронија Јанковића и политичког комесара Мике Новковића, с једним водом је затворила друм на правцу Дубрава—Власотинце, а с другим водом затворила друм Равна Дубрава—Душник. Тиме су били осигурани бокови Бригаде да је непријатељ не би изненадио.

Друга чета, командира Уроша Величковића и политичког комесара Николе Ерцега, одређена је у резерву, у селу Доњем Присјану, на располагање команданту Бригаде.

У Присјану су чекали да стигне 2. батаљон, који се, пре сванућа, 10. септембра, затекао око 20 километара удаљен од Штаба 10. бригаде. Услед дугог ноћног марша преко планине Крушевице борци су били уморни и споро су се кретали.

— Шта је са 2. батаљоном, увек је био тачан? — љутио се командант.

Сваки час је бацао поглед на свој ручни сат. Курири су одјахали да пронађу батаљон. Довели су га кроз шуму Крушевице пред подне.

— Закаснио си. Зашто?

— Морао сам да обилазим. Немци имају заседе на косама изнад Завидинца — рекао је Баста.

Штаб 2. батаљона је примио задатак за напад на самом положају испред Завидинца и одмах је извршио распоред чета према протезању села. Друга чета, командира Драгомира Јовановића-Мурче, подишла је немачкој заседи кроз воћњак и јаком ватром потиснула је са положаја према друму. Чета је ту остала прикована за земљу, јер су меци пушкомитраљеза непрекидно фијукали изнад глава бораца.

Лево према друму била је 1. чета, командира Вељка Антанасијевића и политичког комесара Миладина Цветковића. Чета се развила у стрелце и погнуто излазила на јуришни положај. Немачки војници до тада нису гађали чету. Сачекали су је да крене на јуриш и онда су направили праву ватрену завесу у коју је чета упала. Гађали су рафалима таквом силином да је ошишано сво дрвеће на положају чете. У том јуришу су погинула два десетара: Витомир Маринковић, из Љуберађе, и Војислав Ракић, из Крупца код Пирота. Чета је била принуђена да се повуче на јуришни положај, а погинули су остали пред немачким митраљезом, јер без нових жртава није могло да им се приђе.

И 3. чета, командира Тихомира Младеновића, је била заустављена јаком плотунском ватром. Противник се живо бранио из првог реда кућа поред друма и из дворишта. Руководилац СКОЈ-а 2. батаљона Никола Станковић и секретар четног актива СКОЈ-а Милорад Тројановић узели

су пушкомитраљезе да би својом храброшћу пробии немачку одбрану.

Сви чланови СКОЈ-а и Партије били су на челу својих чета и храбро су јуришали, али нису успели да одбаце немачке брдске ловце. Двојица немачких војника који су погинули испред 2. батаљона имали су с леве стране на капама бели планински цвет — амблем 1. брдске дивизије. Помоћник политичког комесара батаљона Драгомир Јовановић-Драгче претрчао је неколико корака према 2. чети, али се брзо бацио на земљу. Рафал га је зауставио и морао је да допуже до чете.

— Гађају кроз прозоре — рекао је командир Мурча.

Командант Бригаде је погледао кроз доглед.

— Није, него са крова. Ено и са оног што има зидани димњак — рекао је командант Реља.

Немачки војници су вешто размакли цреп само колико цев шарца може да провири, па се са даљине не види голим оком.

— Славко, дођи овамо. Распали по крову! — рекао му је командир чете Мурча.

Пушкомитраљезац Славко Ђорђевић, из Бабине Пољане, донео је енглески брентал. Имао је 38 година, одавно је служио војску и научио је како се мења место у борби. Рафалом је здружио цреп на свим кућама које је могао да види и ватра је са кровова умукла. Ситуација је сада била нешто повољнија, па је 2. батаљон једночасовно извршио јуриш на Завидинце. Бројно надмоћнији немачки војници одбили су јуриш бескрајним рафалима и плотунима. Чете су биле проређене, имале су нове рањене и погинуле другове.

Изненада, и из правца Горњег Присјана, се чула жестока борба. Трећа чета 1. батаљона пробијала се према Завидинцу и пушкомитраљеском ватром пореметила непријатељску одбрану. За то време 2. батаљон се средио и припремио за нови јуриш. Његове чете су, у једном налету, истерале непријатеља са свих положаја и из кућа и сабиле их у центар села. Под убитачном ватром бораца, немачки брдски ловци су почели да измичу, хватајући заклоне по двориштима и иза кућа.

Одједном су се чули борбени поклици немачких војника, који су са гробена Куле и са падина коте 989 снаж-

ном ватром зауставили 3. чету 1. батаљона, а затим су је **одбацили** према Горњем Присјану. Осокољени подршком коју су добили са виса Куле, пружали су још жешћи отпор ручним бомбама. У селу су рањена још четири борца, а погинули су Петар Јовановић и Милорад Мијовић, обојица из села Брезовице код Власотинца, који су пре месец дана дошли у 10. српску бригаду.

Други батаљон је био прилично изморен у непрекидним борбама, али борци нису хтели да покажу замор. Борили су се и наносили непријатељу губитке. Чете су се поново припремале за одлучан напад да би истерале непријатеља из Завидинца. Он је увиђао да му нема опстанка у селу и да све више трпи губитке, али је комуникација у рејону Завидинца била веома важан објекат.

Командант Бригаде Ћира Ристић-Реља пратио је развој ситуације са положаја код 2. батаљона и кад је проценио да је непријатељ изморен дугом борбом, одлучио је да и резерву убаца у напад.

— Курир, доведи 2. чету 1. батаљона овим јарком којим смо дошли.

Та чета била је једина резерва Бригаде и с њом се много рачунало. Трећа чета се налазила у борби, а 1. чета је била у заседи на путу.

— Стигао сам, друже команданте — јавио се командир Урош Величковић.

— Руски, чету у стрељачки строј и овуда у међупростор 2. батаљона. Кад видиш зелену ракету — јуриш, да избациш Немце из села.

Чета је прилазила положају, а бригадни минобацачи са косе Доњег Присјана тукли су Завидинце минама пуних десет минута. Мине су наносиле непријатељу нове губитке и проналазиле његове заклоне. Немачка батерија из Богдановца отворила је брзу топовску паљбу на положаје 10. бригаде, али није смела да бомбардује село, јер је и њихова војска била у селу. Једна топовска граната пала је поред коња с муницијом и разнела све око Штаба Бригаде, али није било људских жртава.

Након десет минута минобацачи су ућутали, јер је зелена ракета зашиштала у висину и полетела према земљи.

— Јурииш Омладинска! — командовао је Величковић.

Он је био једини командир чете у Бригади који је, од јутрос, био у опанцима и лако је потрчао. Дан раније дао

је нове енглеске ципеле командиру чете Вељку Антанасијевићу, јер су га жуљале, а добио је добре кожне опанке, какви се носе у врањском крају.

Као један полетели су заједно са 2. батаљоном кроз центар Завидинца. Борили су се јуначки прса у прса и отимали од непријатеља једно по једно двориште, кућу по кућу. Освојили су и воћњаке, стекли преимућство и притисли немачке војнике до раскрснице села под котом 566. Али ту је било најтеже, јер се непријатељ још жешће бранио да не би био истеран из села на чистину. Борац Петар Станковић, из Брезовице, који је у Бригаду дошао 1. августа, ручном бомбом је погодио посаду немачког пушкомитраљеза и уништио је. Имао је непуних 17 година када га је немачки подофицир усмртио из аутомата.

На положају је остало десетак рањених и погинулих немачких војника, које њихови болничари нису стигли да изнесу због блиске борбе. Политички комесар Никола Ерцег повео је један вод у напад и у дворишту су заробили немачког војника. Дали су га скојевцу Крсти Јовићу да га спроведе у штаб батаљона. Када се вратио, десетар Миодраг Крстић га је упитао:

— Јеси ли предао заробљеника?

— Истргао се и замакао иза куће — рекао је снужено.

Бекством заробљеног немачког војника, чета је изгубила највећи број такмичарских бодова. Док је борба била у јеку, болничарка Витка Крстић је на носилима изнела рањеног обавештајног официра Бригаде Лазара Лажетића. Зрно му је прошло кроз десну ногу када је покушао да претрчи раскрсницу.

Немачки војници су се, под притиском снага 10. српске бригаде, почели да повлаче из Завидинца, али су на сваком кораку пружали жилав отпор. Из једног дворишта са ниском каменом оградом шарац је косио по трави и нико није могао да уочи одакле бије. Ко год је покушао да претрчи на ту страну био је погођен. Бомбаш Добросав Младеновић бацио је две ручне бомбе у двориште, али није ућуткао непријатељске рафале. Четни плотуни из шљивика решетали су прозоре на једној кући у којој се непријатељ забарикадирао. За три сата борбе Бригада је успела да одбаци непријатеља према друму за село Остатовицу. Борци су почели да истрчавају на чистину.

— Руски, заустави чету! — наредио је начелник Штаба.

Политички комесар чете Никола Ерцег, рођен 1925. године у Босанском Новом, истрчао је на чистину да аутоматом покоси непријатељске војнике који су одступали. **Одјекнуо** је само један плотун, а затим рафал и Ерцег је био погођен у груди. Пао је близу немачких положаја, па нису могли одмах да га изнесу из борбе. И његов брат Милорад је био политички комесар чете у 11. српској бригади. Задњи пут су се браћа видела, средином јула, **кад су** обе бригаде биле у борби против четника на Бабичкој гори.

— Ја ћу да га изнесем — јавила се референт санитета Бригаде Даница Јовичић.

Стигла је до комесара и кад је видела да је тешко рањен, извадила је из санитетске торбице велики завој. Тог тренутка непријатељски рафал јој је одрезао једну руку, а у другу руку и кук ранио. Тада је устао командир чете Величковић, засуканих рукава и раскопчане енглеске блузе, висок, плаве косе због које су га и звали Руски. Истрчао је испред чете.

— Друга напред! — узвикнуо је командир из средине строја.

Сви су устали и кренули према каменој огради, према Даници и комесару. Борили су се на блиском одстојању и бомбама и оружјем. Непријатељ је пред налетом бораца одступио са осам рањеника, а девет погинулих су оставили у селу. Величковић је притрчао да помогне Даници. Пао је истог тренутка погођен рафалом у врат. За њим је погинуо и командир вода 20-годишњи Благоје Јанчић, из села Дугојнице код Сурдулице.

Кад су дошли до куће са каменом оградом, којој се раније није могло прићи, открили су непријатељеву тајну. У огради је недостајао само један камен, јер га је немачки пушкомитраљецац извадио и кроз отвор те пушкарнице протурио цев шарца. Заиста је било лукаво. Сечено је једно ратно искуство више, али је скупо плаћено животима бораца.

Око три часа, после подне, 2. батаљон и 2. чета 1. батаљона, без командира и политичког комесара, наставили су да гоне непријатеља путем према селу Остаговици. Пред стројем 1. чете предњачио је неустрашиви заменик ко-

мандира Михаило Милић, из села Власине Рида код Сурдулице, са најбољим пушкомитраљесцем Петронијем Митићем и бомбашем Благојем Крстићем. Том борбом за Завидинце 10. бригада је започела битку на Сувој планини за ослобођење Ниша.

У поподневним часовима, Штаб 10. бригаде сакупио је све своје јединице у Доњем Присјану да се среде, вечерају и одморе. Јединицама је био нужен одмор, јер борци претходне ноћи нису спавали.

Са старешинама је извршена анализа борбе у свим јединицама, а Штаб Бригаде је позвао штабове 1. и 2. батаљона да им укаже на слабости и да извуку поуке из борбе. И поред тога што је непријатељ био у предности, јер се бранио у утврђеном селу, 10. српска бригада се храбро ухватила укупца с немачким снагама. Батаљони су успели да протерају непријатеља са јаких положаја и да му нанесу губитке од осам рањених и девет погинулих.

Губици 10. бригаде били су, такође, веома велики: девет рањених и девет погинулих другова. Штаб Бригаде није могао да пређе преко слабости које су се испољиле у току борбе. У првом реду изречена је заслужена и одмерена критика штабовима батаљона. Они носе највећи део кривице што су чете неопрезно изводиле јурише. Истичући своју храброст која је и била за дивљење, борци су често били мета непријатељу. Они су с презиrom гледали на заклоне док је непријатељ изводио јурише — и то се тешко осветило. Замерено је командама чета што нису у току борбе испољиле више умешности у командовању и тако са мање губитака изврше задатак. Указано је и на потребу интензивније војне обуке, а нарочито да се поклони пажња излажењу на јуришни положај и извођењу самог јуриша.

Запажени успех постигла је и 12. српска бригада. За време борбе на Завидинцима, немачки 54. брдски ловачки батаљон, команданта капетана Мајера, кренуо је из рејона Ниша да угрози леви бок 10. бригаде. По стицању у Гаџин Хан непријатељ је наишао на положаје 12. бригаде која га је одмах напала. У краткој, али енергичној борби непријатељ је био заустављен и задржан у покрету. У даљем наступању немачки батаљон је потиснуо 12. бригаду и набацио је на Бабичку гору, али није стигао да пружи помоћ својим снагама у Завидинцу.

У складу са замислима Штаба 22. дивизије, Штаб 10. српске бригаде је, у току ноћи, издао ново наређење батаљонима. Првом батаљону је дат задатак да са интендантуром и болницом Бригаде исте ноћи крене за село Велико Боњинце. Једна његова чета је одређена да спроведе транспорт рањеника 10. бригаде у болницу 22. дивизије која се налазила у селу Модрој Стени. Остале две чете заузеће положаје на косама Великог Боњинца да из правца Остатовице заштите Дивизијску болницу.

Други батаљон је раздањивањем, 11. септембра, наступао преко Горњег Присјана с циљем да нападне непријатеља у Остатовици и да га одбаци преко Суве планине. Са штабом батаљона пошли су командант Бригаде и обавештајни официр Тихомир Слијепчевић-Гајо. Штаб Бригаде је одлучио да тај напад на непријатеља уследи у јутарњим часовима, јер су се немачке снаге приближавале друмом од Гациног Хана. Са те стране је претила опасност Бригади да јој непријатељ не угрози положаје. Ради садејства у нападу са 10. српском бригадом, из правца Равне Дубраве, стигла је 1. пиротска бригада северно од Остатовице.

Јака концентрична ватра по непријатељу почела је у осам часова ујутро, а потом су све јединице кренуле у напад. Код **Остатовице**, пред 2. батаљоном, био је дубок јарак који га је делио од непријатеља. Чим би се неко појавио, немачки шарац би севнуо и оборио га. Однекуд је стално пуцало и куршуми су свирали изнад глава. Командант се припио уз земљу и догледом је шарао по најближој околини, обраслој зеленом шумом, да пронађе скривеног непријатеља. Пушкомитраљезац Новак Делић, 23-годишњи делија, из села Крупца код Пирота, ухватио је заклон десетак метара од команданта и на сваки рафал одговарао је истом мером.

— Помери се, приметио те је — саветовао му је командант Реља.

Поново се зачуо рафал. Командант није спустио доглед.

— Видим их! — рекао је. — У шипрагу су, дај пушкомитраљез.

Сачекали су. Делић се није помакао. Био је погођен у главу. Лежао је поред пушкомитраљеза као да ће сваког тренутка испалити рафал. Непријатељ је отворио брзу паљбу по положају батаљона. Од митраљеза су погинули још

Стојадин Бранковић, из Полајца код Власотинца, и Стојадин Бранковић, из Пирота.

Обавештајац Гајо се пребацио до непомичног Делића и узео шарац. Нанишанио је и пустио дуг рафал. Из шипрага се чуо језив врисак. Меци су испратили једног који је бежао. Реља и Гајо су кроз јаругу избили код места одакле је пуцало. Угледали су нишанцију и помоћника, захваћене рафалом преко груди. Донели су шарац и два сандука муниције.

Следећим нападом непријатељ је одбачен на планинске висове: Мечји врх, Глог и Глогов врх, али није био протеран преко Суве планине. Непријатељу је стигло појачање у људству и артиљерији. Јака топовска и минобацачка ватра захватила је највише положаје 1. пиротске бригаде и нанела јој знатне губитке, па се 2. батаљон задржао на положају код коте 989.

У току дана, у састав 10. бригаде стигао је и њен 3. батаљон. У његовој колони налазио се и један немачки војник, артиљерац. Дошао је добровољно у Бригаду из Мачкатице одакле је побегао с ранцем на леђима и шлемом на глави. Батаљон је по пристизању изашао на положаје код Дубраве и Остатовице, а једну чету је упутио 2. батаљону као појачање.

Опроштај од погинулих другова

За то време у Завидинцима је Штаб Бригаде организовао сахрану погинулих другова. Борбом код Остатовице губици су се увећали на 12 рањених и 12 погинулих другова. На трави су лежали: Урош Величковић, Никола Ерцег, Војислав Ракић, Петар Станковић, Милорад Мијовић, Витомир Маринковић, Благоје Јанчић, Петар Јовановић, Новак Делић, оба Стојадина Бранковића и Славко Ђорђевић. Из села и суседних заселака жене су донеле букете ружа и ставиле им изнад главе. Запалиле су свеће и туговале.

Начелник Штаба Душан Лазић је у кратком, опроштајном говору рекао да су се несебично борили и дали своје животе за слободу. Говорио је, а грло му се стегло од бола. Ридање жена није се заустављало. Плакали су и борци. Лазићево старо ратничко срце попустило је и тада је у рату први пут заплакао.

Верски референт Бригаде Аритон Бојковић, гологлав, са епитрахилом око врата и кандилом у руци изговорио је посмртно опело. Један вод бораца је испалио почасни плотун.

Даницу Јовичић, за показану храброст у Завидинцу, примили су из СКОЈ-а у Партију док је била на лечењу у Софији.

Бригада је добила лекара

Док се 10. српска бригада налазила у рејону Завидинца, у Црној Трави је одржано обласно саветовање о раду СКОЈ-а. Организатор саветовања је био ПК СКОЈ-а за Србију, испред којег је присуствовао Аранђел Младеновић-Корчагин, а саветовањем је руководио секретар СКОЈ-а 10. бригаде Јован Милошевић-Милован. На саветовању су узели учешћа и чланови комитета СКОЈ-а 10. бригаде, а из батаљона: Душан Младеновић, Никола Станковић-Гуштер и Славко Стошић.

Тај скуп је организован у време крупних политичких и војних промена, а почео је тог јутра, 9. септембра, кад је у Бугарској извршен преврат. Најважнија тема је била како појачати рад са младом генерацијом у војсци, отворити јој перспективу у победу НОВ и ПОЈ и брзи слом фашистичке Немачке. У 10. српској бригади је Комитет СКОЈ-а направио план такмичења омладине, јер је и то била тема саветовања.

Пред повратак 10. бригаде из Запаља, укинута је додашња нумерација чета од један до девет и уведен нови назив од прве до треће чете у сваком батаљону. Ти називи за чете били су усклађени са формацијама највећег броја бригада НОВЈ и имали су своју практичну страну. Са бројевима од један до три лакше је било командовање, преписка и изговор.

Једнодневни одмор, 12. септембра, 1. и 2. батаљон и приштапске јединице провели су у селима Дубрави и Великом Боњинцу. Трећи батаљон је посео положаје изнад Богдановца, код села Штрбовца, и одржавао борбени контакт с непријатељем.

На четним састанцима командири чета и командири водова 1. и 2. батаљона износили су запажања о стању у сво-

јим јединицама. После анализе борбе, на ред су дошли одећа, обућа и храна. Приличан број бораца уместо обуће на ногама је имао само поцепане чарапе. И храна је била слаба. Некако се уврежила пракса због немаштине, па се прескачу не само поједини оброци, него и дан-два прође без хране. Интендант су се правдали да су немоћни, јер немају шта да прикупе од народа.

Први батаљон је по подне извршио покрет за село Крушевицу, на десној обали Власине, да поседне положаје према Власотинцу и селу Шишави. Трећи батаљон се вратио из села Богдановца у село Велико Боњинце, где се налазио и Штаб Бригаде. Наредног дана, 13. септембра, Штаб Бригаде је са два батаљона и приштапским јединицама кренуо, такође, за Крушевицу. Испред маршевске колоне ишла је претходница, а за њом 2. батаљон. Трећи батаљон је био на зачељу, а његова 3. чета у заштитници.

Чула се песма из 2. батаљона:

„Поји Миле волове на реци,
На дешњаку меденица звечи.
Иди Миле волове нарани,
Сутра ћемо орати на страни.
Где пролазе дични партизани,
Партизани, храбри Јастрепчани.”

На том путу ушао је у колону лекар Момир Стојановић. Јавио се команданту Бригаде у очевом кожуху и дебелим сељачким чојаним панталонама. На главу је ставио шубару и увезао опанке на белим вуненим чарапама. Командант се задовољно смејуљио што је Бригада изненада добила лекара, о којем се до тог дана само маштало.

— Одакле си докторе? — пита Реља.

— Из Калне код Књажевца.

Бригада је од свог оснивања 123 дана ратовала без лекара.

— Колико имате лекара? — упитао је Стојановић.

— Требао си нам пре три дана на Завидинцима, то би нам много значило — рекао му је политички комесар Бригаде Вучелић, уместо одговора.

Доласком лекара Момира Стојановића формирана је амбуланта Бригаде, превијалиште, одабрани су носиоци ра-

њеника и направљена права носила, удлаге за поломљене руке и ноге и много тога. За кратко време бригадни санитар је био стручно организован и многим рањеницима ће бити спасен живот.

Ваздушни напад на Бригаду

Ноћ се наоблачила, па је тако и освануло. Облаци су полегли сасвим ниско и прекрили висове над клисуром, коју просеца пут од Боњинца за село Свође. Десно од пута, којим Бригада маршује, тече река Лужница и код Свођа се улива у Власину.

Како 10. српска бригада силази са обронака Суве планине, за њом немачки војници поседају положаје и гомилају јединице. Штаб 2. батаљона убрзава корак да би колона што пре изашла из клисуре. Штаб Бригаде се налазио у средини колоне. Штаб немачког 54. брдског ловачког батаљона ушао је у Равну Дубраву и Гуњетину изнад Власотинца. Немачки војници који су били у Власотинцу враћају се у Лесковац. Престројавају се и групишу снаге да бране правац према Нишу.

У штабу 2. батаљона брину због недостатка муниције. Политички комесар Дмитар Кошпић врти главом:

— Имамо доста енглеског оружја, а све мање муниције.

Небо се натуштило. Одједном су се чули звуци авиона, у даљини, а потом све ближе и за трен су изронили из облака над 3. батаљоном.

— Наши! Наши! — заграјали су борци.

Махали су рукама и поздрављали их.

— Ево наших, држ' се Швабо! — надвикивала је батаљон болничарка 3. чете, Пироћанка Јелена Стаменковић.

— Одстојање трком и лези! — командовао је политички комесар 3. чете 2. батаљона Милан Јовановић.

Његова чета се најбоље разредила.

— У јарак! — наредио је начелник Штаба Душан Лазић и сјахао с коња.

Били су немачки авиони, који су извиђањем открили правац кретања Бригаде и сачекали да њена колона уђе у најужи део клисуре Алмановац. Из ваздуха је уследио изненадан и муњевит напад авионима. Неки борци су потрчали у корито Лужнице, а највише их је полегало где се

ко затекао. Из авиона су полетеле плехане канте и треснуле на друм, а из њих су се мале бомбе разлетеле на све стране. Експлозије су трештале као ватромет, а митраљежи тукли по друму. Бригада је нестала са пута и заузела јарак. Пушкомитраљезац Јордан Стојановић, скојевац у 2. чети, први је отворио ватру на нисколетеће авионе.

За који минут уследио је и други напад авионима. Борци који су напустили јарак и покушали да беже на косу попадали су рањени. Чланови Партије Душан Димитријевић и Јован Арсић са групом бораца устали су и плотунима са земље испратили авионе према Нишу. Рањеници су за помагали дужином друма. Око друма и у кориту усахле Лужнице лежало је 28 рањених бораца, од којих два теже. Касније су та два борца умрла у болници. Лекар Момир Стојановић, ипак, је на време дошао. Радио је са болничарима без предаху док све рањенике нису превили.

Десета српска бригада је на свом ратном путу претрпела три ваздушна напада на отвореном простору. Први пут 13. маја на Сувој планини, затим 11. августа на Светој гори и сада, 13. септембра, опет на Сувој планини. У тим нападима из ваздуха Бригада је имала велике губитке у рањенима и погинулима. За први напад авиона на Сувој планини нема тачних података о губицима, јер су они уброяни у заједничке губитке Бригаде. Из последња два напада авиона Бригада је имала пет погинулих и 38 рањених бораца и руководиоца.

Такмичење кроз борбу

После протеривања немачких снага из Завидинаца на Суву планину и повлачења делова немачких јединица из Власотинца у Лесковац, Штаб 22. дивизије је видео повољне услове за ослобођење Власотинца. На тај начин би била отклоњена опасност од непријатеља у том простору и обезбедила повољна ситуација за напад на Ниш. Због тога је 10. бригади наређено да се групише у рејону села Крушевице, на десној обали Власине. Али услед губитака од ваздушног напада, Бригада је прешла Власину и у зору стигла у село Доњу Лопушњу. Те ноћи и 1. батаљон се пребацио преко Власине и посео положаје у суседном селу Јастрепцу.

У току дана у Доњу Лопушњу је стигла Совјетска војна мисија, која је кренула из ГШ НОВ и ПО Србије у Штаб 22 дивизије. Совјетски официри су се кратко задржали у селу и привукли велику пажњу бораца и становништва. Они су били прва Совјетска војна мисија која је стигла у тај део југоисточне Србије. Борци су тај догађај протумачили као брзи слом Хитлерове Немачке.

За време једнодневног одмора у селу је одржан састанак Бригадног комитета СКОЈ-а. Организација је, заједно са секретаром Комитета, бројала 66 чланова. Први батаљон је имао 22 члана. 2. батаљон 21 и 3. батаљон 22 члана. Руководиоци СКОЈ-а су били: у 1. батаљону Душан Младеновић, у 2. батаљону Никола Станковић, а у 3. батаљону Славко Стошић.

Скојевској организацији је предстојао Први конгрес Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије (УСАОС), предвиђен да се одржи у селу Коњувцу, у Пустој Реци. У 10. српској бригади је било изабрано девет делегата за конгрес. Осим чланова Комитета делегати су били Милорад Тројановић, секретар актива СКОЈ-а у 3. чети 2. батаљона, водник Божидар Цветковић, секретар актива 2. чете и Милан Јовановић, водник у 3. чети — обојица из 3. батаљона. Из 1. батаљона накнадно ће бити изабрана још два делегата. Делегати су отишли у Топлицу и после неколико дана се вратили, јер због промењене војне ситуације нису постојали услови да се конгрес одржи.

На састанку Комитета је покренуто такмичење младих бораца у свим батаљонима на војном, политичком и културном сектору активности. Главни носилац и пропагатор такмичења биће скојевска организација Бригаде. Најважнији део такмичења био је на војном сектору који је обухватао све активности у току борбе. Тако је кроз такмичење постављено која ће чета да има највише бораца који брзо склапају и расклапају пушкомитраљез; која ће чета да у борби убије већи број непријатељских војника; да уништи непријатељске објекте и комуникације.

На политичком сектору објављено је такмичење: што више бораца да научи напамет одлуке Другог заседања АВНОЈ-а. Са великим интересовањем је очекиван резултат такмичења између чета унутар батаљона и између батаљона. Међутим, 1. омладински батаљон 10. бригаде објавио је такмичење 1. омладинском батаљону 12. бригаде и

тај резултат је требао да одлучи која је бригада постигла најбољи успех у свим такмичарским дисциплинама.

Културно-просветни рад је већ био ухотан у свим четама и батаљонима и требало га је само побољшати. Свака чета је имала свој културно-просветни одбор који је руководио том активношћу, а батаљонски културно-просветни одбор је обједињавао њихов рад и развијао такмичарски дух. Батаљони су имали најбоље певачке хорове, а није било проблема да се нађу добри певачи. Али, неписмени борци су правили највеће тешкоће у такмичењу, јер их је требало описменити, а то је тражило времена. У Бригади је било 100 неписмених и полуписмених бораца, највише међу новодошлим друговима. Сваки батаљон је имао око 30 неписмених. Први батаљон је за кратко време успео да описмени 10 бораца, а 20 је остало да се с њима још упорно ради.

Било је предвиђено да такмичеше траје 10 дана, од 10. до 20. септембра. Скојевци су већ првог дана пожурили да у селима испишу пароле у духу омладинског конгреса, јер се и та активност рачунала у такмичење.

Другом батаљону су недостајала тројица најактивнијих скојеваца, међу којима и секретар четног актива СКОЈ-а Милутин Митић. Они су били рањени у авионском нападу на Бригаду код Свођа и налазили су се у Дивизијској болници. Митића је заменио најбољи скојевац у четном активу Јордан Стојановић и од њега се очекивало да размахне такмичење у батаљону. Скечеви су, такође, били добро припремљени, па је сваки трећи дан по један батаљон могао да даје приредбу. Научене су и нове песме и рецитације.

*Формирање Четвртог батаљона и поседање положаја
источно од Власотинца*

Док се у 10. српској бригади одвијала такмичарска активност, из села Свођа, где се налазио Штаб 22. дивизије, стигла је дуго очекивана вест:

„Јуче, 13. овог месеца, ухваћена веза са Црвеном армијом на правцу Клокочевац—Оршава. УРА! Организујте манифестације у част спајања са Црвеном армијом.“⁴⁸

Депеша је пренета онако како је ГШ НОВ и ПО Србије известио Штаб 22. дивизије. Био је то велики догађај и за 10. српску бригаду, јер је 3. украјински фронт Црвене армије стигао на границу Југославије ради заједничке борбе против немачких окупатора. Јединице Црвене армије повезале су се са 14. српским корпусом и та сарадња је била веома значајна.

У Доњој Лопушњи је Штаб 22. дивизије затражио од Штаба 10. бригаде да предложи руководиоце на командним дужностима за произвођење у официрски чин. За четири месеца постојања 10. српске бригаде, ниједан њен командир ни командант није добио официрски чин. У НОВ Југославије чин је био важан због одговорности старешине за своју јединицу и због ауторитета пред потчињенима.

Према сачуваним документима Штаба Дивизије Ћира Ристић-Реља је предложен за чин мајора, начелник Штаба Бригаде Душан Лазић за чин капетана и командир чете Петроније Јанковић у чин потпоручника.

Наредног дана, 15. септембра, по наређењу Штаба 22. дивизије, у 10. српској бригади, у селу Козилу источно од Доње Лопушње, формиран је 4. батаљон.⁴⁹ У то време 8. и 12. бригада су већ имале по четири батаљона. Таква четворна формација је постојала у великом броју бригада НОВЈ.

За команданта 4. батаљона постављен је Миливоје Тица, из села Преодаца код Босанског Грахова, раније командир чете; политички комесар постао је поткивачки радник Милан Јовановић, из Барелића, дотадашњи политички комесар чете; за заменика команданта батаљона постављен је радник Драгутин Ђорђевић-Брка, такође, из Барелића, до тада командир чете у 8. српској бригади, а помоћник политичког комесара постао је рударски радник Илија Косовац, из села Лучана код Огулина. Омладински руководиоцац је био Србољуб-Срба Стојановић, из села Бистрице код Вла-

⁴⁹ У операцијском дневнику 10. српске бригаде стоји да је 4. батаљон формиран 14. 9. 1944. у селу Доњој Лопушњи. Међутим, политички комесар 4. батаљона Милан Јовановић, који је учествовао у његовом формирању, тврди да је то било у селу Козилу 15. 9. 1944. Пошто операцијски дневник има крупних грешака у датумима и географским називима, аутор се определио за изјаву Милана Јовановића. АВИИ, Фонд НОР-а, к. 1054, ф. 1, док. 2.

сотинца, референт санитета Мирослава Јанковић, из Београда, а интендант Влајко Ристић, из села Изумна.

Четврти батаљон је приликом формирања имао око 150 бораца распоређених у три чете. Већином су то били нови борци из рејона Сурдулице, који су у Бригаду дошли почетком септембра месеца. У 4. батаљон су ушли и ненаоружани борци из осталих јединица 10. српске бригаде. Батаљон је углавном био ненаоружан. Имао је само око 30 пушака и два пушкомитраљеза, али и с тим скромним оружјем смело је ступао у борбу. Остали борци су имали знатан број ручних бомби за блиску борбу у нападу и одбрани.

Извршено је и постављење команди чета. За командира 1. чете одређен је Крста Анђелковић, из села Бабине Пољане, за политичког комесара Мирослав Стаменковић из Ниша, а за помоћника политичког комесара Јован Мачковић, из Београда. Командир 2. чете постао је Стојан Крстић-Стоје, из села Изумна, а политички комесар је био Стојадин Станковић, из села Коћуре.

Одмах по формирању 4. батаљона, 10. српска бригада је, после подне, извршила покрет из рејона Доње Лопушње и посела положаје на левој обали Власине, источно од Власотинца. Штаб Бригаде је доделио батаљонима следеће положаје: 1. батаљон на левом крилу Бригаде у селу Брезовици, 3. и 4. батаљон са приштапеким јединицама Штаба Бригаде код села Рамног Дела, док је 2. батаљон распоређен на десном крилу Бригаде у селу Дејану.

Десно од 10. српске бригаде налазила се 12. српска бригада у рејону села Завидинца и Великог Боњинца. Бабички НОП одред посео је положаје на десној обали Власине, северно од Власотинца, у рејону села: Орашца, Пискупова и Липовице.

Храбра болничарка Јула

Десета српска бригада је на овим положајима добила сасвим прецизан задатак: да својом сасређеном ватром наноси губитке непријатељу ако покуша да се пробије друмом од Власотинца за Бабушницу, десном обалом Власине.

У ишчекивању непријатеља, Штаб Бригаде је, предвече, добио наређење Штаба 22. дивизије за напад на Власо-

тинце. Напад је требало да уследи ноћу 16/17. септембра. Због тога је 10. српској бригади наређено да, у току ноћи и сутрадан 16. септембра, прикупи своје батаљоне на **просто-рији** села Брезовице и Доње Лопушње.

Кад су батаљони извршили поседање положаја, командант Бригаде Ћира Ристић-Реља позвао је све команданте батаљона у Штаб Бригаде, који се налазио у Рамном Делу. Имао је разлога да за дана још једном подвуче и допуни своје претходно наређење.

— Предузмите потребне мере да се будност максимално појача, а нарочито око поноћи. Ујутру ће уследити покрет за Власотинце. Забрањите пушење на положају — рекао је командант Реља.

— У колико ће бити покрет да бих прикупио чете, мнош су развучене? — упитао је командант 3. батаљона Исидор Козореровић.

— Знаћемо ујутро. Прво да видимо како ће се завршити ова ноћ.

— Дајте задатак обавештајној служби да прикупи податке о непријатељу у рејону Власине — додао је политички комесар Бригаде Бранко Вучелић-Цикси.

У међувремену су делови немачке 1. брдске дивизије брзо наступали преко Суве планине ка Равној Дубрави. Њен 54. извиђачки батаљон брдских ловаца команданта капетана Мајера, из покрета је извршио напад на 12. бригаду и у оштрој борби потиснуо је на десну обалу Власине. Тај немачки батаљон је бројно био преко три пута јачи од 12. бригаде. Непријатељ је за кратко време избио на линију Велико Боњинце—Равна Дубрава, а затим је посео положаје на планини Крушевици северно од Власотинца.

Следећа борбена група „Хелц“, команданта 3. батаљона капетана Хелца, из 98. пука брдских ловаца немачке 1. брдске дивизије, заузела је села Орашац и Гуњетину. Истовремено је једна чета 1. батаљона 99. пука 1. брдске дивизије, под командом команданта мајора Додела, стигла у рејон Великог Боњинца и Модре Стене.

Поседањем планине Крушевице, непријатељ је на главним топографским тачкама организовао кружну одбрану под шифрованим називом „Јеж“. Тиме је ставио под своју контролу раскршће комуникација које воде према Нишу.

Ноћ поред Власине протекла је напето и мирно. Тек пред свануће, 16. септембра, једна борбена група из састава

немачког 99. пука брдских ловаца наишла је друмом од Власотинца за Свође. Напред је ишао немачки тенк, а за њим моторизована колона, у којој су камиони били пуни немачке војске. У запгитници је пешице маршевала једна чета.

Први батаљон је са положаја код села Брезовице одмах отворио јаку ватру на немачку колону, а чело је повећало брзину према положајима 3. батаљона. С обе стране реке планула је жестока борба, и изненадила и Штаб 10. српске бригаде, јер се баш припремао да нареди покрет на нове положаје. Истовремено кад је почела борба против немачких војника, четници и недићевци су са положаја испред Власотинца извршили напад на 1. батаљон. Они су се провлачили кроз јаруге и винограде и налетели на заседу командира 1. чете Петронија Јанковића. Његови пушкомитраљесци: Владан Видосављевић-Млинар, Благоје Митровић, Стојан Павловић и Живојин Богдановић, покосили су први четнички строј до једног.

Кад је немачка колона стигла у висину села Рамног Дела, упала је у унакрсну ватру 3. батаљона, а затим ју је ватром дочекао и 4. батаљон. Друга чета 4. батаљона, командира Стојана Крстића и политичког комесара Стојади-на Станковића, била је боље наоружана и спремно је дочекала немачку колону. Непријатељ је ухватио заклоне у јарку поред друма и отворио густу рафалну ватру по 2. чети. Од ватре из немачког пушкомитраљеза погинуо је из 2. чете Стојадин Антић, а тешко је рањен Сава Здравковић. Он је, крајем септембра, умро од последица рањавања.

Пушкомитраљесци 4. батаљона 18-годишњи Стојан Милановић и Стојадин Томић, из Дикаве код Сурдулице, тукли су немачку колону и прекидали је. Јака ватра 3. батаљона натерала је непријатеља да убрза марш према селу Свођу. Кад су се код села Дејана појавили први камиони с немачким војницима, 2. батаљон је отворио брзу паљбу и нанео непријатељу знатне губитке.

Преко дана није било непријатељске активности. Ноћ је проведена без сна, а код бораца и руководиоца осећао се замор. Бригада је дочекала и следећу ноћ на положајима. Увече, око 10 часова, на десном крилу 10. српске бригаде извиднице су јављале да немачки војници долазе из супротног правца, друмом из Свођа, одакле се повукао Штаб 22. дивизије. Пошто се, после тих вести, они нису појавили

на положају, у 2. батаљону су појачали будност и били у сталној приправности.

Међутим, око поноћи, 16. септембра, борац 2. чете 2. батаљона, 18-годишњи Сава Тсипић, из села Присјана, приметио је како немачки војници прелазе Власину код засека Врановице.

— Има неког на обали — рекао је десетару Антанасу Златковићу, из Сувојнице.

— То су Немци — рекао је Златковић. — Трк у чету, реци командиру.

Тошић је у трку погинуо од прве мине испаљене из немачког минобадача, која је пала поред њега. Тако та важна вест није одмах стигла до командира чете Драгомира Јовановића. Немачки војници су се вешто провукли на споју између 2. и 3. батаљона и извршили бочни напад. Од тада је вођена борба против непријатеља скоро целу ноћ без прекида. Референт санитета 1. чете 3. батаљона, кројачка радница Јулијана Алексић, рођена 1925. године у селу Брлогу код Пирота, налазила се те ноћи у првој борбеној линији. Кад је превила двојицу рањеника и сместила их на носила, одважно је рекла друговима:

— Носите их, брзо!

— Много је Немаца, хајде, повлачи се и ти — позвали су је другови.

— Пожурите! — додала је Јула.

Немачки војници су напали и рањенике на носилима, а Јула је с пушком бранила рањене другове. У тој драматичној борби, она је успела да задржи непријатеља, све док рањеници нису добро одмакли.

Хтела је и Јула да се повуче, али се из мрака уз саму Власину чуо глас рањеног борца Светозара Пешића, из суседног села Доње Лопушње. Јула је прискочила да и њему спаше живот. Пошла је да помогне и рањеном Радивоју Анђелковићу, из села Средњег Дела, али је он на положају издахнуо. Јула није хтела да остави рањеног друга Пешића и није се обазирала на непријатељске војнике који су наваливали на њену чету.

У том јунаштву, по каснијем причању сељака, немачки војници су Јулу ранили, заробили и после неколико дана стрељали, а рањеног Пешића су одмах убили. Борци су два дана трагали за својом храбром болничарком, мислећи да ће је наћи негде поред Власине. За борца Данила Илића,

из села Сеченице, не зна се да ли је погинуо или је и он заробљен, јер ни следећих дана другови из његове чете нису могли да га пронађу.

Непријатељ је на положају 10. српске бригаде оставио 21 погинулог војника, а имао је и толико рањених, које је однео у Власотинце. Бригада је, поред заробљене Јуле, имала шест погинулих, два рањена и једног несталог борца.

Напад на борбену групу „Додел”

У току ноћних борби 10. српске бригаде, борбена дејства су се распламсавала на свим положајима 22. дивизије. Водиле су се огорчене борбе против немачких снага. Дванаеста српска бригада је напала на вис Оштру чуку, али је била одбачена, јер је непријатељ на тим положајима имао много јаче снаге него што је процењено. Прва Пиротска бригада је напала непријатеља у селу Завидинцу, које је 10. српска бригада била ослободила 10. септембра и дала велике жртве. И ова Бригада је наишла на јак отпор непријатеља, због чега је морала да обустави даљи напад.

Довођењем јаких снага немачке 1. брдске дивизије за одбрану комуникација које воде према Нишу, све бригаде 22. дивизије нашле су се у неповољној ситуацији. У дводневним борбама 8. српска бригада и Масурички НОП одред, такође, нису могли да разбију непријатеља у Белом Пољу, код Сурдулице. У том рејону бранило се око 600—700 немачких војника и око 200 албанских плаћеника, чувајући улаз у Грделичку клисуру, кроз коју су немачке јединице наступале према Лесковцу.

У таквој погоршаној ситуацији Штаб 22. дивизије је привремено одустао од напада на Власотинце, јер није могао да прикупи довољно јаче снаге за тај напад. Батаљони 10. српске бригаде остали су још три дана на истим положајима, али у сталном борбеном додиру с непријатељем преко реке Власине.

За три дана одмора приближавало се крају такмичење које је кроз борбу трајало десет дана. Чете и батаљони били су спремни да се изборе за најбоље место у Бригади.

Културно-просветни одбори у четама упорно су радили с неписменим борцима и уз напоре за кратко време стигли су до половине азбуке. Чула се и песма, јер су сви батаљо-

ни имали певачке хорове, а најбројнији је био у 3. батаљону са 30 врсних певача. Захуктало такмичење одвијало се до задњег часа, када је требало одмерити знање и снаге по свим секторима како је заказано. Још се није поуздано знало која ће јединица однети победу. Али, у 1. батаљону била је најбоља 2. чета, новог командира Велимира Стошића, из Калне, и политичког комесара Александра Тасића, из Криве Феје.

За финално такмичење владало је велико интересовање. Борац 2. чете Чедомир Ивковић је у даху изређао свих шест одлука АВНОЈ-а. Знао је и Декларацију са заседања и посебну Одлуку којом је Врховни командант проглашен за маршала Југославије. Ивковић је био нада батаљона за освајање првог места.

У 3. чети 3. батаљона сви су навијали за Десимира Лепојевића. Знао је везаних очију да расклопи и склопи шарац и бренгал и то таквом брзином која се тешко могла оком пратити. Лепојевић је ту вештину показивао само пред својом четом, јер се она чувала у тајности. Његови „противници“ у 2. батаљону, Ђура и Радивоје Златковић, мораће још напорно да вежбају да би му се приближили. Командир Лепојевићеве чете, Јосиф Здравковић, од јутрос је с групом руководиоца из 10. бригаде отишао ради формирања 3. пиротске бригаде и неће моћи да види победника.

Поред Власине је 2. батаљон добио новог помоћника политичког комесара и партијског руководиоца Драгомира Јовановића-Драгчета, ковача из Прешева. У редове 10. бригаде дошла је и Лозинка-Лоза Живковић, из села Држине код Пирота. У торби је донела 40 пари вунених чарапа које је са својом мајком Ружом исплела за борце и то је била велика помоћ 2. батаљону. Донела је и шећера у коцкама да олакша болове рањеним друговима.

У том одмору, почео је да свиће 20. септембар, када је командир 1. чете 2. батаљона Вељко Антанасијевић дотрчао до куће у којој је заноћио његов командант батаљона. Пред кућом је био курир.

— Где је командант? — упитао је.

Сава Јовановић, Власотинчанин, улетео је у кућу и продрмао команданта, кога је сан тек ухватио. Баста је зграбио аутомат и без речи истрчао напоље.

— Шта је било, Вељко? — упитао је командант.

— Немци прешли реку! — одговорио је командир чете и показао руком место прелаза.

Иако сањив, команданта очи нису превариле. Једна немачка чета се у току ноћи пребацила преко Власине на леву обалу и ту се распоредила за борбу у највећој тајности. Ни патроле је нису приметиле.

— Форверц! Форверц! (Напред! Напред!) — викали су Немци.

— Саво, трчи у 2. чету, нека их Драгомир збаци са косе! — наредио је командант.

Одмах је уследила заглушујућа борба. Други батаљон је напао део борбене групе „Додел“ из 99. брдског ловачког пука. Том непријатељском групом командовао је командант 1. батаљона мајор Додел. Он је из рејона Високе чуке извршио напад преко Власине у правцу села Слатине, Свођа, Златићева и Дејана.

Немачки војници су предухитрили 12. српску бригаду и напали је у време када се она припремала да нападне Високу чуку и одбаци непријатеља са тих положаја.

Други батаљон није сачекао да се борбена група „Додел“ приближи, већ је са срећеном ватром и јуришем покушао да је одбаци преко Власине. Друга чета, командира Драгомира Јовановића-Мурче, зауставила је непријатеља изнад села Дејана, али му није преотела положај. После митраљеске ватре немачка јединица је отворила јаку артиљеријску ватру по положајима 2. батаљона и 12. бригаде.

— Другови, док mine бију не устајте — рекао је Драгче.

Следећег тренутка устао је борац Бошко Илић, из Горње Лопушње, да потражи бољи заклон.

— Лези, куда ћеш! — чуо се политички комесар чете Бранко Пејић.

За тренутак мина је покосила Илића, а коју секунду касније од mine је погинуо и Бранко Илић, из села Сеченице. Командири су опомињали борце да не устају док артиљерија дејствује. Цела 12. српска бригада и 2. батаљон 10. српске бригаде ухватили су се укоштац с немачком борбеном групом „Додел“ и после великих напора успели су да је одбаце на десну обалу Власине. Други батаљон је имао два погинула и једног рањеног борца, док за непријатељске губитке нема података.

Непријатељски напад је тог јутра прекинуо даље такмичење у 10. бригади, јер је спорадична борба трајала скоро

целог дана. У току ноћи наређен је покрет према селу Брезовици. Био је мркли мрак, ништа се није видело. Неко из колоне је изненада прекинуо тишину:

— Ево Немаца!

— Какав Немац, шта ти је, је ли бунцаш — рекао је десетар.

Настала је гужва и колона се прекинула. Борци су опколили Немца и уперили оружје у њега, а он никако није могао да схвати где се налази. Немац је био санитетски подофицир, на левој руци је носио повез са црвеним крстом, преко леђа санитетски ранац и шлем на глави. Начелник Штаба Душан Лазић је потражио бригадног лекара Момира Стојановића.

— Момо, богати, ти једини знаш немачки, питај га из које је јединице и колико их има.

Подофицир је објаснио да је залутао, али о својој јединици ни речи није хтео да каже. Покушали су на разне начине да му укажу да је у ратном заробљеништву, али узалуд. Узели су од немачког подофицира ранац и дали лекару, командир чете је добио ципеле, а Немац је обуо опанке. Није умео да свеже опуту.

— Замисли да га Хитлер види у опанцима — рекао је командир.

Други напад на Власотинце

Доласком у рану зору у село Брезовицу, 21. септембра, Штаб 10. српске бригаде је добио ново наређење за напад на Власотинце. Тада је Штабу 22. дивизије било познато да у Власотинцу има око 360 припадника Недићевог Српског добровољачког корпуса и Српске граничне страже под командом капетана Богдановића. Од наоружања су имали 12 пушкомитраљеза и два минобацача, а остало пушке. Добровољци и граничари су били у зградама среза и Народном дому, док је на периферији града положаје држало око 300 четника.

У кафани „Солун“, на путу Власотинце—Пирот, био је магацин са храном и муницијом, а у околним зградама и у бункерима налазило се око 70 недићеваца. Један део добровољаца утврдио се у кућама, у основној школи и у бункерима око школе. Четници су преко дана држали поло-

жаје у селима Орашцу, Шишави и Конопници, а ноћу су се повлачили у Власотинце да преноће.

У Лесковцу и околним селима, одакле може брзо да се интервенише у Власотинцу, налазило се око 800 четника и изванредан број немачких војника са лако артиљеријом. На десној обали Власине, на најбољим топографским тачкама, било је око 400 војника немачке борбене групе „Додел“, која је располагала артиљеријом и минобацачима.

Дан уочи напада на Власотинце, из рејона Модре Стене, смењена је 1. пиротска бригада и упућена у новоформирану 46. српску дивизију у рејону Врања. Њене положаје на Сувој планини преузела је 12. српска бригада и због тога она није могла да учествује у нападу на Власотинце.

Осма српска бригада је у то време била у Бујановцу. Она је тог дана четврти пут ослободила тај град. Први пут је Бујановац био ослобођен 8. септембра, а већ наредног дана, 4. албански пук из Гњилана и наоружано албанско становништво из околних села, напали су 12. прешевску бригаду, Врањски, Пчињски и Лесковачки НОП одред и истерали јединице НОВ Србије из Бујановца. Да би претео и ослободио Бујановац, Штаб 22. дивизије повукао је 8. бригаду из рејона Сурдулице и она је у тешким борбама успела са осталим снагама НОВ да разбије албанске фашистичке плаћенике и да, 19. септембра, коначно ослободи Бујановац.

У таквој ситуацији, Штабу 22. дивизије остала је на располагању само 10. српска бригада за напад на Власотинце. Непријатељ је био надмоћнији од 10. бригаде, мада се о њему није много знало. Браниоци Власотинца имали су и многе друге предности: утврђене куће и државне зграде, ровове и међусобно повезане бункере од бетона, а располагали су минобацачима и великом количином стрељачке муниције.

Пре подне, у Штаб 10. српске бригаде дошао је начелник Штаба 22. дивизије, мајор Јован Ђурић, да помогне око припреме напада, јер Штаб Бригаде није за то добио довољно времена. Командант Бригаде је команданте батаљона детаљније увео у ситуацију о стању код непријатеља и значају ослобођења Власотинца. Затим је прешао на задатке батаљона:

— Ристићу, 1. батаљон, из рејона села Орашца, напада преко лесковачког пута и гробља, разбија спољну одбрану

непријатеља, савлађује препреке кроз град и заузима центар Власотинца.

— Баста с 2. батаљоном, из села Јастрепца, ликвидира непријатеља у првим кућама и главном улицом дејствује према основној школи и цркви, а затим у заједници с 1. батаљоном заузима центар града.

— Трећи батаљон се пребацује на десну обалу Власине и из винограда на Трлишту напада непријатеља у кафани „Солун“ и у две зграде поред пута на улазу у град. Делом снага затвора излаз из града, према селима Шишави и Црној Бари, којим би непријатељ могао да се извуче. С 3. батаљоном ће ићи и командант Бригаде.

— Четврти батаљон с малобројним наоружањем остаје у бригадној резерви у селу Јастрепцу код приштапских јединица 10. српске бригаде.

Командант је дигао поглед са карте.

— Има ли питања?

Команданти батаљона су већ имали искуство из првог напада на Власотинце и знали су да ће бити потешкоћа са утврђеним зградама. Јер, сем пешадијског оружја и ручних бомби, нису имали средства за разарање утврђених кућа. Зато је командант 1. батаљона, Чедомир Ристић, упитао:

— Друже команданте, како ћемо са утврђеним објектима, хоће ли дејствовати минобацачи?

Командант се за објашњење обратио начелнику Штаба Бригаде:

— Душко, је ли 12. бригада послала бугарски минобацач и сто мина?

— У заповести пише да ћемо добити, али није стигао, сад сам проверио — рекао је Лазих.

— Добро, иза 1. и 2. батаљона кретаће се цон-бул, има неколико мина и водите рачуна да сваку добро искористите.

Ради подршке 10. српској бригади и заштити њеног залеђа, Бабичком НОП одреду је наређено да затвори комуникацију Грделица—Власотинце и да је што темељитије разори. Једну своју чету послаће да сруши мост на Морави код села Гложана, на путу Власотинце—Лесковац, који у прошлом нападу није срушила 8. српска бригада.

— Ово важи за све — рекао је командант Реља. — У свакој чети формирајте по неколико ударних група, наоружане пушкомитраљезима и ручним бомбама. Кад оне ликви-

дирају спољну одбрану Власотинца, батаљони јуришем заузимају улице и продиру у центар града. Све заробљенике упућујте у Штаб Бригаде.

Напад је требао отпочети у 21,00 час, по мраку, с тим да буде енергичан и да се заврши у току ноћи.

Борбени знаци за ту ноћ били су Столе—Јован, а знаци распознавања Бацач—Боњинце.

Напад је почео тачно у 21,30, јер су чете у подилажењу настојале да се што више приближе непријатељу неопажено. У том часу планула је борба око свих делова града. У почетку су се чули пушкомитраљески рафали и непрекидне експлозије ручних бомби, којима су ударне групе разбијале непријатељску одбрану и крчиле пут батаљонима. Први и 2. батаљон су се муњевито пробили кроз непријатељску ватру и пред првим кућама, на прилазу граду, четници су их дочекали правом ураганском паљбом. Непријатељ је одмах отворио јаку минобацачку ватру која је захватила јуришни положај 2. чете 1. батаљона, командира Велимира Стошића и политичког комесара Александра Тасића.

У потрази за заклоном чета се растурила по јаругама, а командира чете су борци изнели контузованог од експлозије мине. Политички комесар Тасић је с половином чете сустигао батаљон и продужио напад. Чете 1. батаљона у неравноправној борби заузеле су прве куће и наставиле да се пробијају кроз две улице.

Други батаљон је извршио напад на добро замаскиране бункере и сасређеном ватром, у првом јуришу, натерао је четнике Власинског корпуса на повлачење. Трећа чета, командира Тихомира Младеновића и политичког комесара Бранка Пејића, заузела је неколико кућа. Командант батаљона Никола Баста повео је две чете да освоји две најбоље утврђене зграде — основну школу и власотиначку цркву, а одатле да се пробије у центар града. Четници и недићевци су брзо заузели барикаде у зградама. Кроз прозоре су протурили пушчане и пушкомитраљеске цеви и скривено осматрали. Кад су чете покушале да се пробију кроз улицу, дочекала их је ватра са свих прозора и присилила на повлачење.

— Комунисти предајте се, нећемо вам ништа! — чули су се четници.

— Ура! Хватај их живе! — загрмели су борци 1. чете.

Куршуми су прштали по калдрми и зауставили су јуриш чете. Ни један бомбаш није могао да се пробије до Среског суда и школе, јер су с прозора тих зграда све чешће летеле ручне бомбе. У борби око зграда, пушкомитраљезац Витомир Маринковић убио је тројицу четника. Бранко Николић и Станко Михаиловић, из Дулана, нису успели да се пробију до зграде Среског суда, јер их је зауставила митраљеска ватра. Командир 3. вода Стаменко Станојковић, из Голочевца, истерао је четнике из једне куће и наставио да их гони улицом према центру.

Пред школом је командир одељења Урош Здравковић убио једног четника који је истрчао из куће да зароби рањеног командира вода. Док су износили рањеног водника, из исте куће је истрчао и други четник да ухвати за грло командира чете Вељка Антанасијевића. У кратком рвању командир је био бржи. Његов аутомат је први опалио и четник се пружио по калдрми. Прошла је поноћ, а борба за сваку кућу наставила се несмањеном жестином.

Најјаче утврђени школа и црква

Трећи батаљон је прешао Власину код млинова испод села Бољара и у највећој тишини изашао на пут који кроз винограде води за Власотинце. Трећа чета, командира Крсте Петровића, пожурела је да заузме заседу на друму код села Шишаве. Нови командант 3. батаљона, 22-годишњи Божидар Вуликић, довео је две чете са водичем пред сам улаз у град. Чете су залегле лево и десно од пута, а командант Бригаде Ћира Ристић-Реља, командант Вуликић и водич осматрали су зграде на раскрсници пута.

— Ено, друже команданте, оно ти је кафана „Солун“, тамо где жмирка лампа — шапутао је водич и испружио Руку.

— Неког има у кафани — рекао је Реља.

— Има — додао је водич. — Кажу да су они војска ђенерала Недића. Једни носе неку војну униформу, а други зелену униформу од коприве. Ми те војнике зовемо „зелембаћима“, али да не чују.

Напрезали су очи да што даље виде кроз помрчину. Кад су чете покушале да се примакну ближе „Солуну“, испред кафане је грунула јака паљба из заседе. И из две

суседне зграде непријатељ је отворио унакрсну ватру. Друга чета командира Апостола Томића, напала је електричну централу и угасила и оно мало жмиркаве светлости у граду. Командир вода Божидар Цветковић, напао је две суседне зграде и пред њима је наишао на јаку заседу. Политички комесар 2. чете Милутин Станковић, покушао је да превари непријатељску заседу и да јој се приближи са супротне стране зграде. Међутим, и с те стране је наишао на пушчану ватру.

Прва чета командира, Арсенија Анђелковића и политичког комесара Јордана Маринковића, није прекидала напад на кафану „Солун“. Непријатељ је упорно бранио кафану, коју је десетина командира Симише Сибиновића, зидара из Дарковца, ручним бомбама засипала, очекујући да јој и дивизијска артиљерија помогне. Кад је проценио да се до кафане „Солун“ не може пробити, командант 3. батаљона је обуставио напад, док не добије артиљеријску подршку.

Код села Јастрепца, где се налазио Штаб 22. дивизије, била су постављена два топа 75 мм. Њих је 12. бригада запленила од немачких војника, а они од бугарских. Од тих топова формирана је прва дивизијска артиљеријска батерија. Топови нису имали нишанске справе и кад су их воловским запрегама извукли на положај, довели су оног немачког војника артиљерца, што је побегао из рудника Мачкатице. Он је нишанио, а Душан Лазић је командовао где да гађа. Прва граната је прелетела Власину и експлодирала у виноградима изнад 3. батаљона.

Лазић потапша нишанцију по рамену:

— Камарад, спусти цев мало, високо је — показао је руком.

— Гут, гут! (Добро, добро!) — потврдио је Немац.

Затим је преко цеви погледао и кроз мрак отприлике одредио циљ. Један од чланова Штаба Дивизије, што су се окупили с леве стране топа, рекао је да ће сада погодити школу. Али, граната није погодила ни Власотинце.

— Још мало ниже, Дуле, објасни нишанцији — додају са свих страна.

Нишанција се збунио. Нико не може да му објасни, јер не зна немачки. Нишанили су у центар града, гађали и све више спуштали цев, док одједном, на сто метара испред топа, није као гром одјекнула експлозија.

— Ух, погоди ме у руку — рекао је интендаит Дивизије Уча.

— Примећени смо, склањај се! — повикали су углас.

Помислили су да је то била непријатељска граната, распршили су се и очекивали да ће гранате учестати. И 4. батаљон је ухватио заклон. Лазић је пришао топу, извадио затварач и погледао кроз цев. Видео је само гребен тамо испред топа где је експлодирала њихова граната. Због тога их је командант Дивизије Ратко Софијанић добро укорио.

Командант 1. батаљона Чедомир Ристић пошао је с 1. четом да заузме школу, а политички комесар Милан Рунић повео је 3. чету да заштити тај напад из правца цркве. Бомбаши Радивоје Младеновић-Тарзан, Војислав Стојиљковић и Благоје Јанчић, успели су да се пробију у главну улицу, где су се четници и недићевци жестоко бранили из сваке куће. Ручне бомбе су непрекидно летеле са обе стране. Један комад челика ранио је Јанчића и другови су га изнели из борбе.

Да би пробио зидове школе и цркве, штаб батаљона је затражио цон-бул. Када је Добривоје Каранфиловић стигао до места где се раније налазио коњ са цон-булом и минама, видео је само трагове да је ту био. Минут раније, на том месту је пала четничка мина коњу на леђа и све разнела.

Прва чета је истерала недићевце и граничаре из свих бункера око школе, а сама школа је била неосвојива. Непријатељ је на школским прозорима поставио цакове с песком и утврдио је за кружну одбрану. Око 80 граничара утврђених у школи борили су се на живот и смрт. Одељење командира Стојана Ђорђевића, више пута је покушало да ручним бомбама отвори рупу на зиду школе, али су дебели зидови све издржали.

Ни цркви није могло да се приђе ни с једне стране. Четници су с митраљезом из звоника погодили сваког ко је покушао да претрчи улицу и да јој се приближи. Један дуги рафал са улице по свој прилици да је погодио четничку ручну бомбу на опасачу и кад је она грунула из звоника више није пуцало. Ни најхрабрији, међу којима је био и политички делегат вода из 3. чете Војислав Стојковић, из села Сливнице, нису успели да се докопају школе и цркве.

Непријатељ је целе ноћи пружао жилаву одбрану четама 1. и 2. батаљона, које су смело, ипак, продрле скоро до самог центра Власотинца. У зору је командант Бригаде

наредио да се све јединице повуку на ивицу града. Тако је напуштена опсада „Солуна“, цркве и школе. Следећег дана је 10. српска бригада изашла на своје раније положаје поред реке Власине. Први батаљон је посео Брезовицу, 2. батаљон је био на положајима у Рамном Делу, а 3. батаљон се распоредио у селу Дејану. Четврти батаљон је ратном зором отишао у село Козило да прими оружје и муницију за ненаоружане борце.

Штаб 10. бригаде је из те борбе извукао закључак да његове снаге нису биле довољне да савладају непријатеља у солидно утврђеном насељеном месту. Власотинце у првом нападу није могла да заузме цела 22. дивизија, а сада је то покушано са три батаљона 10. бригаде. Штаб Дивизије није извршио реалну процену непријатеља и његову организацију одбране. Ради тога су биле прецењене могућности 10. бригаде, поготово да без артиљерије, само са пушкама и пушкомитраљезима заузме утврђене зграде и бункере.

И поред свих слабости које су пратиле овај напад на Власотинце, команде чета и штабови 1. и 2. батаљона показали су велику упорност да изврше постављени задатак. Није изостала и лична храброст бораца и старешина, која је нарочито дошла до изражаја у сложеним условима приликом уличних борби и напада на утврђене објекте.

Јуриши на Китки и Бвом камвну

Јединице 10. српске бригаде су и 23. септембар провеле на истим положајима. После напорних борби стигао је и заслужени одмор, па су борци за то време очистили оружје и уредили одећу и обућу. Стари борци су имали скроз потрајалу одећу. Пред напад на Власотинце Бригада је добила мало енглеске одеће и обуће колико да се обуче један вод и то је било све. Пушкомитраљесци и познати бомбаши били су први на реду да добију нову блузу и панталоне енглеске савезничке армије.

У току ноћи примљено је наређење Штаба 22. дивизије да се два батаљона пребаце на Бабичку гору, у рејон села Душника, и да дејствују на комуникацији Равна Дубрава—Ниш. Штаб 10. српске бригаде је за тај задатак одредио 1. и 3. батаљон. С њима је пошао и командант Бригаде. Они су се у току ноћи пребацили на десну обалу Власине, из-

међу села Брезовице и Дејана, под заштитом 2. батаљона. Кад су се састали у Великој Крушевици, продужили су марш према селу Јарсенову.

Четврти батаљон је стигао у село Рамни Дел без наоружања и опреме коју је очекивао да ће добити. Батаљону су придодати интендантура Бригаде и чета пратећих оруђа да их заштити. Други батаљон је био на положају у Дејану и држао заседу поред Власине. Немачки војници су се налазили на положајима код села Цакманова и Бориног Дола.

Сутрадан, 25. септембра, обавештајна служба 10. бригаде дошла је до података да је четничка Лесковачка бригада стигла у село Орашје испод Власотинца. Политички комесар Бригаде Бранко Вучелић, који је остао да командује с два батаљона код Власине, наредио је 2. батаљону да нападне четнике у Орашју. Батаљон је са две чете у силовитом јуришу разјурио четничку бригаду, гонећи је ватром и покретом према Власотинцу. Том приликом је заробио 10 четника, а запленио 10 пушака и већу количину муниције.

Пред поноћ 26. септембра, Штаб 10. српске бригаде добио је наређење 22. дивизије за трећи напад на Власотинце. Наређење је Бригаду затекло подељену тако што су два батаљона била поред Власине, а друга два батаљона далеко један дан марша. За тај напад ангажоване су све бригаде 22. дивизије и Бабички НОП одред. Напад је одређен за 21,00 час 27. септембра.

Осма бригада је добила положаје које је у прошлом нападу имала 10. бригада, а један њен батаљон добио је задатак да поруши онај уклети мост на Морави код Гложана, преко којег води пут од Лесковца за Власотинце. Јер, тим путем најбрже може да стигне помоћ браниоцима Власотинца.

Десетој српској бригади је наређено да у трећем нападу на Власотинце учествује са 2. и 4. батаљоном, кад њихове положаје преузме 12. српска бригада. По извршеној смени, оба батаљона да заузму положаје у рејону села Орашца, Градашнице и Липовице, северно од Власотинца. Одатле да затварају најважније правце из долине Јужне Мораве, а нарочито из Лесковца и суседних села Манојловца и Доње Слатине. У тим селима су били сконцентрисани четници, спремни да онемогуће дејства 22. дивизије.

Борба за Власотинце је почела на време и увелико је трајала, али од самог почетка није текла онако како је за-

мишљена. Осма српска бригада је у жилавој борби против четника и недићеваца овладала једним делом града. Али, пред црквом и школом су њени батаљони били заустављени митраљеском ватром из кафане „Солун“. У ишчекивању да буду смењени, батаљони 10. српске бригаде су на старим положајима дочекали поноћ. Кад је видео да смене нема, политички комесар Бригаде Бранко Вучелић-Џикси је наредио да батаљони крену на извршење задатка. На десној обали Власине напали су једну немачку чету која је кренула у Власотинце и одбацили је ка селу Црној Бари.

У међувремену 12. српска бригада је приликом покрета из Модре Стене била нападнута од Лесковачке четничке бригаде у селима Ломници и Конопници. У поноћ је Бригада протерала непријатеља према Манојловцу и почела напад на Власотинце у тренутку када су Немци из Лесковца ушли у град са три тенка.

На новим положајима батаљони 10. српске бригаде распоредили су се полукружно према Јужној Морави. Други батаљон је одмах изашао на положаје виси Китке, испод коте 553, и виси Чардака, у рејону коте 408. Четврти батаљон је организовао одбрану на падинама села Орашца, са придодатом четом командира Борисава Спасића.

Борци нису стигли ни да се одморе од напорног ноћног марша, а са Китке је обезбеђење јавило да из правца Доње Слатине долази четничка колона. Било је тачно 10 часова када је непријатељ примећен како журно хвата корак према Китки. Политички комесар Бригаде је погледао кроз двоглед и проценио према дужини колоне да би то могла да буде четничка претходница. Други батаљон је сачекао да се непријатељ приближи, а затим је снажним јуришем натерао четнике у бекство. Чете су се сјуриле низ падине и гониле непријатеља све док га нису протерале на леву обалу Мораве.

Оваква брза појава четника потврдила је да су батаљони 10. српске бригаде благовремено стигли на наређене положаје и заузели доминантне висове, што је у односу на непријатеља била велика предност.

Знајући да непријатељ неће остати само на том нападу, на свим положајима је повећана будност. Осматрање је било нарочито усмерено према селу Рајном Пољу — да се непријатељ не би провукао кроз шуму и избио батаљону иза леђа. Чете су се мало помериле напред и залегле на

голој коси, одакле се пружао бољи преглед према Морави. Затишје није дуго потрајало, а на видику су се показале три дугачке колоне из села Кумарева. Наступале су према издуженој коси Белог камена, одмах испод Китке.

— Душко, ено четника, морамо их боље дочекати — рекао је Вучелић.

— Идем да припремим 4. батаљон — пожурио је начелник Штаба.

— Сачекај! — задржао га је Вучелић и позвао команданта Басту. — Пустићемо их да се приближе до ивице оне ливаде и једновременим јуришем да их разбијемо. Друти батаљон одмах на Бели камен, а 4. да нападне непријатеља у бок.

У тим колонама су били четници Јабланичког, Козјачког и Косовског корпуса и четничка Лесковачка бригада. Кад су колоне дошле изнад Слатине скренуле су према Белом камену. Међутим, како су се приближавале тако су једна за другом нестајале и одједном се изгубиле. Док су оне наступале прикривено кроз јаруге и вододерине, за то време су преко Мораве стизале нове четничке колоне.

Други батаљон је брзо истрчао на Бели камен. Четврти батаљон је посео положаје на Чардаку, да би својим дејством заштитио и бригадну комору. Четнички строј који се појавио пред Белим каменом, дочекан је густом плотунском и пушкомитраљеском ватром, а потом је ручним бомбама заустављен. Четници су у таласима без престанка наваљивали. Са Градишта и Чардака тукла их је бочна ватра и њихови лешеве су прекрили земљиште. Одједном су почели да пробијају положај на левом крилу 2. батаљона. Чете су уз борбени поклич „Ура!“ кренуле на јуриш, али непријатељ ни ручним бомбама није могао бити одбачен.

Погинуо је омиљени комесар

Вучелић је брзо реаговао на продор непријатеља, чији је циљ био да се пробије у Власотинце и нападне 8. српску бригаду. Он је још једну чету пребацио на лево крило одакле је претила највећа опасност. Међутим, делови четничког Косовског корпуса, који је претрпео осетне губитке, почео је да наткриљује 2. батаљон. Једна четничка колона

је кренула преко косе Светог Спасе, а друга преко Рајног Поља да окружи батаљон.

— Напред Власотиначка! — викали су четници.

Борба на Белом камену чула се и код команданта Бригаде, који се налазио код 3. батаљона у селу Јарсенову. За то време 1. батаљон је у рејону села Доњег Душника затварао пут Ниш—Равна Дубрава.

— Чује се јака борба, Баста је нападнут — рекао је помоћник политичког комесара Милорад Стошић-Шука команданту Рељи, који је тек дошао из села Бабичког.

— Курир, брзо у 2. батаљон, питај комесара Бригаде каква је ситуација — наредио је Реља.

Кад је курир стигао, почело је дејство четничких минобацача по борбеном распореду Бригаде. Најбољи пушкомитраљесци: Живојин Анђелковић, Јордан Тодоровић и Никола Илић, борили су се на левом крилу. Они су, под командом политичког комесара 1. чете Миладина Цветковића, задржавали непријатеља. Секретар актива СКОЈ-а 2. чете Јордан Стојановић, један међу најбољим борцима, борио се и бодрио другове да издрже. Командир одељења Миодраг Рајковић повео је своје борце на јуриш и разбио једну четничку групу. Његово одељење је убило тројицу четника, а неколико ранило.

Заменик командира 1. чете Михаило Милић с делом чете одбацио је непријатеља који је почео да се уклињава између Белог камена и Градишта. Кад је поново почела четничка ватра из тешких минобацача, једна мина је пала на метар од командира чете Борисава Спасића. Плануо је као буктиња и изгорео на положају, јер нико није могао да му приђе. У јеку најжешће борбе, око 16,00 часова, између Чардака и Градишта покушала је да се пробије једна немачка колона. Трећа чета је плотунима и рафалима успела да заустави њен даљи напад.

Док је 2. батаљон упорно бранио своје положаје, у Власотинцу се још водила борба. Четници и недићевци су упорно држали град, очекујући помоћ из рејона Китке и Чардака. У таквој ситуацији, после борбе прса у прса, политички комесар Бригаде Бранко Вучелић-Цикси наредио је да се одступи према селу Липовици. Непријатељ је био надмоћнији у људству и наоружању и положаји више нису могли да се држе.

— Душко, повлачи батаљоне, ја ћу те сачекати — рекао му је Вучелић.

Растали су се да се поново виде на путу за Липовицу. Положај 2. батаљона се све више погоршавао. Трећи батаљон, команданта Божицара Вуликића и политичког комесара Ивана Пушоњића, кренуо је самоиницијативно према Градишту и ступио у борбу с непријатељем, који је те положаје већ заузео. Батаљон је имао рањеног само Милорада Спасића, из Врањске Бање.

Четврти батаљон, команданта Миливоја Тице и политичког комесара Милана Јовановића, водио је борбу до 22,00 часа, да би сачувао рањенике Бригаде, чији се број стално повећавао. У његовој 1. чети погинуо је осамнаестогодишњи Владимир Ивковић, из села Мањка. У задржавању бржег продора непријатеља показали су храброст пушкомитраљесци: Радивоје Аризановић и Стојмен Алексић, затим борци с пушком: Стојан Николић, браћа Стамен и Милутин Динчић, Градимир Младеновић, Аксентије Петковић, Стамен Стоиљковић — сви из села Дикаве, Мањка и Ружића, као и многи други.

Пред јаким притиском четника 2. батаљон се повлачио према Липовици дуж гребена. Његове чете су наизменично биле у заштитници, борећи се с непријатељем који је био једва на сто метара удаљен. Пред Липовицом се то растојање смањивало и до 50 метара. Политички комесар Бранко Вучелић је са заштитницом и својим аутоматом на косама Градашнице задржавао продор четника. Услед тамне ноћи све се слабије видело, а четници су насртали. На тим падинама погинуо је из 2. чете Мирко Стојановић, из Масурице, а рањени су политички комесар 3. чете Бранко Пејић и водник 1. чете Радивоје Ранђеловић, из Љутежа.

Командант Бригаде је хитно дошао код липовичке школе да организује одбрану села. Из Липовице је курир одјашао, у галопу, с наређењем да 1. батаљон, команданта Чедомира Ристића, напусти положаје код Душника и дође у Липовицу да је брани. После напорног марша, 1. батаљон је стигао у Липовицу кад је непријатељ већ ушао у њу и није могао да га истера из села. У тој краткој борби рањен је командир 2. чете Велимир Стошић, из Калне код Масурице.

Кад је 2. батаљон стигао код основне школе, око зграде и у дворишту повела се тешка ноћна борба; стално се поја-

чавала четничким нападима и постала драматична. Борци изнурени целодневном борбом, једва су одолевали непријатељу. У близини комесара Вучелића налазио се борац Тодор Костић, који је пушчаном ватром одбијао четнике да се не приближе комесару. Одједном рафал пушкомитраље-за је севнуо и комесар Вучелић је истог тренутка пао на ћу-вику повише школе погођен у врат.

— Комесаре! — одјекнуо је женски глас и изгубио се у пуцњави.

Референт санитета 2. батаљона Перса Лазаревић, из села Масурице, потрчала је да извуче Вучелића, али је и она пала изрешетана. Била је необично храбра. За своје заслуге у спасавању рањеника у току рата и за тај подвиг, Перса је посмртно одликована Орденом за храброст.

Тек касније, у току ноћи, 28. септембра 1944, чуло се да је политички комесар Бригаде Бранко Вучелић-Цикси похинуо. Његов губитак оставио је веома тежак утисак на све другове. Вучелић је био омиљен код свих бораца и истински су га волели. Четници су му скинули енглеску кишну кабаницу, опасач са пиштољем, аутомат и торбицу са архивом и печатима Бригаде.

Пред школом у Липовици, кад је браниоцима претило да буду опкољени, са гребена Сивца, из позадине, чуло се снажно:

— Урааа! Напред Власотиначка!

У Штабу 10. бригаде су помислили да је то четничка власотиначка бригада која је нападала на одбрану Китке, па су одшрафили последње ручне бомбе за борбу. У ствари, био је то један батаљон Власотиначке НО бригаде, која је раније носила назив Бабички НОП одред. Кад је чуо борбу, батаљон је кренуо из села Средора и преко Сивца напао четнике у Липовици с југа. Тај власотиначки батаљон и 2. батаљон 10. српске бригаде успели су до зоре да протерају четнике према Јужној Морави.

Бранко Вучелић је рођен у сиромашној радничкој породици. У потрази за хлебом отац Станоје и мајка Стефанија кренули су на Косово и задржали се у селу Јагоди код Клине. Отац је био кириција и једини зарађивао хлеб за многочлану породицу. Бранко Вучелић је био студент на Техничком факултету у Београду. Учествовао је у демонстрацијама и у Пећи, ради чега је хапшен и суђен по За-

кону о заштити државе. Кад је изашао из затвора на Ади Циганлији, примљен је у КПЈ, јер је имао добро држање пред полицијом и на суду.

У априлу 1942. године као партијски руководиоцац батаљона био је заробљен од Италијана и заточен на острву Понци у Тиренском мору, код Напуља. После капитулације Италије побегао је из логора са групом Југословена. Док се скривао, помогао му је члан ЦК КП Италије Коломбино да са лажном легитимацијом дође у Југославију и настави борбу коју је у устаику започео. На предлог Светозара Вукмановића-Темпа, члана ЦК КПЈ и Врховног штаба, Вучелић је из 2. косовске бригаде у Јабланици премештен за политичког комесара 10. српске бригаде.

Бранко Вучелић је сахрањен под храстом код школе, а Перса Лазаревић недалеко од храста где је и погинула. Сахрани су присуствовали цео Штаб 10. српске бригаде и становници Липовице.

Свештеник Бригаде Аритон Бојковић обећао је Вучелићу да ће одржати велику литургију у власотиначкој цркви, ако 10. српска бригада заузме град. Уместо литургије, од јутрос је Бојковић под храстом одржао велико опело.

У тим драматичним борбама 10. бригада је имала 12 погинулих и 15 рањених бораца и руководиоца, а највише из 2. батаљона. Непријатељ је своје рањене и погинуле утоварио у десетак воловских кола и одвезао у Лесковац, у немачку болницу. Бранећи те положаје 10. бригада је извршила један од тежих ратних задатака. Својом упорном борбом створила је услове Штабу Дивизије да поред 8. бригаде уведе у борбу и 12. бригаду, ради бржег ослобођења Власотинца. Том приликом је у Власотинцу погинуло преко 100, а заробљено 299 недићеваца и четника, док су остали одступили у Лесковац, код окупатора.

Формирање извиђачке службе

После ослобођења Власотинца, Штаб 22. дивизије је извршио нови распоред својих бригада. Штаб 10. бригаде је са 3. и 4. батаљоном задржан у селу Липовици на кратком одмору. Први батаљон је упућен на Бабичку гору да поседне положаје код села Доње Гаре, ради обезбеђења пута Ниш—Равна Дубрава. Други батаљон се налазио у рејону

Китке и Градашнице, одакле је обезбеђивао липовички правац. Следећег дана је 3. батаљон преузео његове положаје, а 2. батаљон је повучен у Липовицу да се одмори, среди и попуни муницијом.

Штаб 10. бригаде је са штабовима батаљона и командама чета извршио кратку анализу протеклих борби. Било је више разлога што батаљони нису могли брзо да се прегруппишу ради ефикасније одбране правца према Власотинцима. Пре свега, Штаб Бригаде није располагао телефонским везама са штабовима батаљона да би могао да оствари ефикасније командовање. С друге стране, батаљони су били развучени на положајима поред пута Ниш—Равна Дубрава, ради спречавања продора немачких снага из региона Ниша према Власотинцу.

Други и 4. батаљон су својим упорним дејством у одбрани и нападу извршили задатак у потпуности против многобројнијег непријатеља. Такође, брзо су реаговали приликом повлачења према Липовици и избегли веће губитке.

На тим положајима је, по одлуци ВШ НОВ и ПОЈ, којој је пренео ГШ НОВ и ПО Србије, обавештајни официр 10. бригаде Лазар Лажетић почео да формира специјалне војне извиђачке јединице. Њихова намена је била да извиђају непријатеља и прикупљају обавештајне податке, јер је оружана борба захтевала да штабови доносе одлуке на потпунијем познавању непријатеља. Због тога се од обавештајно-извиђачких јединица очекивало да у позадини противника и у борбеном поретку открију његове планове, намере и распоред снага, правце кретања, наоружање, морал и друге драгоцене податке.

При Штабу 10. српске бригаде за те сложене задатке формиран је извиђачки вод од 26 људи следећег састава: командир вода, политички делегат, економ, два десетара, један болничар и 20 извиђача. За првог командира извиђачког вода постављен је Спиридон-Спира Стојиљковић, из села Доње Отуље. Он је био потчињен обавештајном официру Бригаде. Економ вода је био Пироћанац Тодор Ђорђевић, из села Великог Суводола.

При сваком штабу батаљона у 10. бригади формирано је извиђачко одељење са десетаром и 10 извиђача. Извиђачко одељење је било потчињено обавештајном официру батаљона и извршавало је задатке које му је он постав-

љао, у складу са задацима обавештајне службе Бригаде. Приликом избора бораца за извиђаче узимани су бомбаша, пушкомитраљесци и добри стрелци, окретни, енергични и физички здрави.

Захтев Бугарске за делом територије Србије

На дан 1. октобра 10. српска бригада је по наређењу Штаба 22. дивизије упућена на Бабичку гору. То је била одлука Штаба 13. корпуса да једна бригада затвори нишки правац, како непријатељ не би могао да доводи нове снаге у Власотинце. Зато је 10. бригади стављено у задатак да угрожава комуникације на деоници нишког пута Гаџин Хан—Душник—Равна Дубрава.

Сличан задатак за заштиту Власотинца додељен је 4. и 12. бугарској устаничкој дивизији. Доласком пешадијских пукова тих бугарских дивизија на фронт 22. српске дивизије, код бораца је завладало неповерење у бугарску војску. Поједини бугарски официри, па и војници, надмено су се понашали као да до јуче нису били окупатори у Србији и Македонији. Приликом разговора у Штабу 10. српске бригаде о заједничким дејствима против немачког окупатора, бугарски команданти су ту сарадњу истицали као њихову „братску помоћ“ за ослобођење Србије.

Кад су борци 10. српске бригаде сазнали да ће у борби против непријатеља сарађивати са бугарским јединицама, они су због тога негодовали. Нису хтели да забораве дојучерашња злодела бугарске солдатеске која је палила и жарила југоисточном Србијом. Осећали су да им је та сарадња силом наметнута. Многе куће су биле још у пепелу, а живот потпуно замро, јер су и људи спаљени са кућама.

У југоисточној Србији је бивша бугарска окупаторска војска променила само име у „устаничку бугарску војску“. Против те исте војске 10. српска бригада је водила огорчене борбе од свог формирања, па све до пре двадесетак дана. У тим четворомесечним борбама против бугарског окупатора 10. бригада је дала велике жртве. И бугарски команданти, који су командовали овом „новом“ бугарском војском, били су они исти окупаторски официри што су убијали српску нејач и палили села.

Скоро да није било ни једног борца 10. српске бригаде са врањског, црнотравског и пиротског терена коме бугарска окупаторска војска није убила неког члана породице. А опљачкане и запаљене куће и интернирање родитеља у Бугарску — биле су редовна појава. Неким борцима је бугарска војска сатрла читаве породице и фамилије.

У 10. српској бригади је политичким комесарима одређена тешка и одговорна дужност да политички објасне борцима зашто је потребно садејство њихове Бригаде са бугарским јединицама. Они су добро знали да је НОВ и ПО Србије четири године водила борбу против немачког и бугарског окупатора без ичије помоћи са стране. Међутим, сада када је НОВЈ била у завршним операцијама за ослобођење Србије, изгледало им је да у крви стечену победу морају да поделе са побеђеним Бугарима.

С првим и каснијим борбама против немачког непријатеља, бугарски официри нису могли преко ноћи да забораве своју дугогодишњу сарадњу и пријатељство с Хитлеровом фашистичком Немачком. Није било ни могуће да се бугарска војска тако брзо преоријентише у ослободилачку војску. Требало је да ступи у борбу против немачке војске с којом је Царевина Бугарска била савезница и чланица Сила осовине. Њихове су армије од првог дана окупације Југославије водиле заједничку истребљивачку борбу против народа и НОВ Србије. Због свега тога бугарски официри нису били вољни да докраја извршавају наређења у борбеном садејству са 13. српским корпусом против Хитлерове војске.

Бугарске јединице су споро излазиле на положаје, одбијале су да извршавају наређења или су самовољно напуштале те положаје. Таквим својим поступком и 10. српску бригаду су доводили у неповољну ситуацију за време борбе. Избегавали су и да наносе губитке немачким јединицама у току борбе, мада су за то имали сасвим повољне услове. Послушност су отказивали и читави бугарски батаљони, а бугарски официри су саботирали борбу против немачке војске. Нарочито они официри који су четири године чинили злочине над становништвом југоисточне Србије и вршили његову насилну асимилацију — да постану Бугари.

После преврата у Бугарској, њена војска је остала на територији Југославије једино још у југоисточној Србији

и то без одобрења Националног комитета ослобођења Југославије. Њене више војне команде и штабови су, и пре преврата, у Бугарској поеле територију Пирота, Бабушнице и Цариброда (сада Димитровград), и понашали се као да су били на својој државној територији. Ускоро се показало да је то било смишљено повлачење бугарских војних јединица у тај рејон.

Али ни нова бугарска војска ни влада нису се одрекле старе царске жеље за присвајањем дела српске територије. У време када је било решено садејство са бугарском Отачественом армијом, ради заједничке борбе против непријатеља, Централни комитет Комунистичке партије Бугарске покренуо је територијалне захтеве према Србији. Сматрао је да је наступио погодан тренутак да се докопа српске територије у југоисточној Србији, да би је припојио Бугарској. Тако је члан ЦК КП Бугарске, Штерија Атанасов Виктор, само 15 дана после преврата у Бугарској, то и писмено затражио. Он је Штабу 13. српског корпуса послао захтев, 24. септембра 1944, у којем истиче да бугарска влада тражи припајање Бугарској два српска среза, Босилградски и Царибродски, и још неких села на територији Бабушнице.

На тај бугарски захтев, ГШ НОВ и ПО Србије овако је одговорио:

„Непријатно смо изненађени вашим потпуно неправилним и неприхватљивим ставом по питању срезова: босилградског, царибродског, трнског... који су пре рата припадали Југославији. Молимо да примите к знању да су ти срезови већ сада саставни делови савезне територије слободне Демократске Федеративне Југославије и да вашим јединицама и органима издате одговарајућа наређења.”⁵⁰

Борци и становништво југоисточне Србије нису видели никакве користи од савезништва НОВ и ПО Србије и бугарске армије. Јер победа НОВЈ била је потпуно осигурана сопственим снагама, а страхоте што их је починила бугарска окупаторска војска нису могле да се препусте забораву.

⁵⁰ Архив Института за раднички покрет, Београд — Фонд ЦК КПЈ, бр. 6758.

Непријатељ продире на свим правцима

Положаји 10. српске бригаде на Бабичкој гори били су развучени од севера према југу, с леве стране комуникације Ниш—Равна Дубрава. Њен општи задатак је био да затвори правац од Душника према Равној Дубрави, Власотинцу и Лесковцу.

Први баталјон је био најсеверније распоређен, на положају код села Горње Гаре, да спречи покрет непријатеља из Ниша за Равну Дубраву. Други батаљон је посео положај у рејону села Јарсенова. Десно до њега био је 3. батаљон у селу Ступници, оријентисан према Равној Дубрави. Лево је 4. батаљон посео положај испред села Горње Купиновице. У таквом борбеном поретку сва три батаљона су била груписана на погодним положајима са јаким ослоном на гребен Бабичке горе.

Из тог правца се очекивао продор немачке 7. СС-дивизије „Принц Еутен“, која је из Шумадије и западне Србије била у покрету према Нишу и Лесковцу, као и немачке 1. брдске дивизије.

Десетој српској бригади био је потчињен Бабички НОП одред. Њему је наређено да на Бабичкој гори прикупља нове борце и да разоружава заостале четнике, који су се још скривали по селима.

На одбрани Власотинца и Лесковца, Штаб 22. дивизије ангажовао је све своје снаге.

Осма српска бригада је са три батаљона изашла на положаје од Белог камена, на северу, до села Орашја, на југу, да из правца Лесковца брани тек ослобођено Власотинце. Њен 3. батаљон је у граду обезбеђивао дивизијску болницу и ратни плен. Дванаеста српска бригада је држала положаје на десној обали Јужне Мораве. Она је затварала правац који од Лесковца изводи према селима Орашцу, Манојловцу и Равној Дубрави. Прва власотиначка бригада била је распоређена на десној обали реке Власине, у дивизијској резерви, да заштити Власотинце са севера.

После подне, 2. октобра, у село Средор је стигла из Нишке Бање, преко Равне Дубраве, немачка Борбена група „Гринвалд“, која је тог јутра била формирана. У немачкој војсци је било правило да се за посебне ратне задатке формирају привремене борбене групе различите јачине и састава. Оне су најчешће носиле име старешине који је до-

тичном групом командовао. Тако је командант Борбене групе „Гринвалд“ био СС-капетан Гринвалд, командир чете пешадијских топова 75 мм из 13. СС-пука 7. СС-дивизије „Принц Еуген“.

Борбена група „Гринвалд“ је извршила изненадан продор ка Равној Дубрави, пре него што је 1. батаљон 10. српске бригаде стигао на положај код села Горње Гаре. Тако је непријатељ несметано ушао у рејон дејства 22. српске дивизије, а о његовом присуству се ништа није знало.

Борбена група „Гринвалд“ је бројала око 1500 људи.⁵¹

У њеном саставу су се налазили:

„Први вод чете пешадијских топова 75 мм, 13. и 17. СС-чета, штапска ловачка чета командира СС-потпоручника Мехова и резервни вод СС-потпоручника Келера; борбена школа „Ниш“, која је раније обучавала бугарске официре и подофицире у примени немачке тактике и наоружања у борби, састава: 3 официра, 9 подофицира, 149 војника. Наоружање: 7 пушкомитраљеза, 4 митраљеза, 7 минобаца, 9 аутомата, остало пушке; 1. батаљон алармног пука „Београд — Запад“ (без једне чете), састава: 20 официра, 83 подофицира, 46 војника. Наоружање: 7 пушкомитраљеза, 12 аутомата, 560 пушака.“

За артиљеријску подршку групи је била додељена 8. батерија 7. СС-артиљеријског пука 7. СС-дивизије „Принц Еуген“.

Борбена група „Фегтле“ из 98. брдског ловачког пука немачке 1. брдске дивизије стигла је из Беле Паланке на Суву планину још средином септембра. Кад су јој пристигла појачања, заузела је доминантне положаје на линији: Завидинце—Велико Боњинце—Висока чука (кота 808)—Равна Дубрава. На тим положајима је успешно затварала комуникације према Нишу, Бабушници и Власотинцу. Доласком Борбене групе „Гринвалд“ у тај рејон, њихови команданти су се повезали у Равној Дубрави, да припреме напад на Власотинце са истока.

Истог дана, 2. октобра, из рејона Ниша стигла је у Лесковац Борбена група „Дојч“ команданта 13. СС-пука пуковника Дојча из 7. СС-дивизије „Принц Еуген“. Он је

⁵¹ Ото Кум, „*Напред!*“ — Историја 7. СС-добровољачке брдске дивизије „Принц Еуген“ (убудуће: Ото Кум, *н.д.*), Оснабрик 1978, стр. 261.

приликом ваздушног десанта на Врховни штаб у Дрвару, 25. маја 1944, запленио Титов цип и пар месеци се возио у њему. Борбена група „Дојч“ је била бројно јака и одлично опремљена за борбу. Састојала се из 2. батаљона, 2. и 10. батерије топова од 100 милиметара и дивизијске Ловачке чете СС-капетана Јоанија.

Одмах иза Борбене групе „Дојч“ стигла је из Ниша у Лесковац и Борбена група „Виганд“ команданта 3. батаљона капетана Виганда из 13. СС-пука. Такво гомилање немачких снага у рејону 22. дивизије и њихово пристизање из свих праваца према Власотинцу, било је велико охрабрење четницима и недићевцима. Био је само у питању дан када ће Власотинце пасти у немачке руке, јер су га немачке јединице уклештиле са севера, истока и запада.

Заседа у Доњем Душнику

Чете 1. батаљона биле су груписане по селима уз сам пут. Трећа чета се налазила на северној ивици села Доњег Душника, 1. јужно од села, а 2. чета са штабом батаљона у селу Горњим Гарамима.

Другог октобра 3. чета је била дежурна јединица батаљона. Њен командир, Владимир Стошић-Бања, дугогодишњи активни каплар граничних јединица Југословенске војске и командир карауле, распоредио је чету у захвату пута на раскрсници, код потока. Као добар познавалац постављања заседа проверио је како су борци заузели заклон и саветовао их да добро осматрају. Командир је по годинама старости био најстарији борац у батаљону, рођен 1906. године у Врањској Бањи.

Чекали су дуго у заседи, али немачки војници никако нису наилазили. Пред подне је један дечак из села дошао на положај чете и нашао командира.

— У нашу кућу дошла су три Немца са мотоциклом и приколицом. Један као да је официр; тражи од тате вино — рекао је.

— Где ти је кућа? — питао је командир.

— У селу, показашу вам.

Командир се осетио као да чува границу. Одмах је скочио, одабрао тројицу бораца и пошао за дечаком, а свог заменика Бранка Ђорђевића оставио је у чети. Село Доњи

Душник није велико, али је главна улица дугачка с једног на други крај села. Једног борца је поставио на улаз у село, из правца Ниша, да пази ако немачка војска наиђе — да опали два метка из пушке како их непријатељ не би заробио. Други борац је на другом крају улице био у заседи да немачки војници не побегну према Равној Дубрави.

Доњи Душник је центар Запања и први пут је у току рата био ослобођен 29. септембра 1941. Напад је извршио Сврљишки партизански одред усред дана и то је у то време био велики подвиг. У борби је ликвидирана жандармеријска станица, пошта и општина. Немачки војници су, по подне, истог дана, упали у село са пет камиона пуних војника и у жестокој борби убили три партизана, а и они су претрпели губитке. Да би заплашили Доњодушничане и да би их одвратили од учешћа у НОП-у, немачки војници су погинуле партизане обесили на телеграфске стубове усред села.

Кад је Стошић дошао пред дечакову капију, напољу је био мотоцикл, а немачки војници у дворишту су пробали вино и наливали у флаше. Стошић и његов борац поставили су заседу с обе стране капије и притајили се. На улицама није било никог живог. Људи су видели и партизане и немачке војнике, и очекивали су борбу, па су се затворили у куће. Пошто је попио још једну чашу, официр је пошао према мотоциклу, а војници за њим. На капама су имали мртвачке главе, што је значило да припадају злогласним јединицама Хитлерове СС-војске. Официр је био у извиђању села и пута којим је требала да прође једна немачка јединица.

Таман кад су хтели да изађу из дворишта, командир је опалио из свог аутомата рафалом и убио официра и војника. Трећи је прескочио плот и кроз суседно двориште истрчао на улицу да бежи према селу Мариној Кутини, одакле су и дошли. Он је упао у заседу борца који је био на другом крају улице. Да непријатељ не би искалио бес над становништвом, борци су натоварили војнике на мотоцикл и гурнули их са моста у Кутинску реку.

Штаб 2. батаљона похвалио је командира 3. чете Владимира Стошића-Бању и борце који су с њим били у заседи. Показали су храброст, смелост и брзину приликом извођења акције.

Непријатељска активност је оживела и на положају 3. батаљона код села Ступнице, на Бабичкој гори. После подне једна немачка јединица јачине око 200 есесоваца из Борбене групе „Гринвалд“ 13. СС-пука прикривено је избила у село Комарицу. Она је пошла у насилно извиђање да изненадном, енергичном и кратком борбом принуди непријатеља да ступи у борбу и да открије своје положаје. Из Комарице су, преко висице Чуке, сишли према Ступници. Обавештајни официр 3. батаљона, Милорад Станковић-Миле, на време је открио наступање непријатеља, па је батаљон јаком концентричном ватром одбацио немачке војнике на полазни положај у Комарицу.

Заробљена немачка колона

Територија између Лесковачког поља и Запања постала је главно поприште борби почетком октобра 1944. На Бабичкој гори и планини Крушевици ратна ситуација се из сата у сат погоршавала. Немачке јединице су преко простора 22. дивизије, а самим тим и преко простора 10. српске бригаде, заузимале положаје за напад на Власотинце.

Командант немачког 13. СС-пука, СС-пуковник Дојч, стигао је у Лесковац са великом војском, ојачаном тенковима и артиљеријом. Четвртог октобра, ујутро, у Лесковац је стигао и командант 7. СС-дивизије „Принц Еуген“, СС-бригадефирер (генерал-мајор) Ото Кум, да лично руководи нападом на Власотинце.

Десета српска бригада на Бабичкој гори нашла се практично окружена немачким снагама са свих страна, а са запада, из долине Јужне Морве, још и четничким корпусима. Код села Завидинца и Средора, немачка Борбена група „Гринвалд“ из 13. СС-пука кренула је у наступање према Власотинцу да убрза његов пад у немачке руке. Борбена група „Фегтле“ налазила се у покрету из рејона Равне Дубраве.

Ситуација је налагала да се хитно ојача одбрана Власотинца на положајима бугарског 1. гардијског пука 1. устаничке дивизије. Због тога се Штаб 22. дивизије обратио Штабу бугарске 12. пешадијске дивизије да делом снага садејствује 1. гардијском пуку. Гардисти су били непосредно испред Власотинца на добрим положајима према Лес-

ковцу. Међутим, Штаб бугарске 12. пешадијске дивизије одбио је да садејствује у одбрани Власотинца.

У настојању да сачува ослобођено Власотинце, Штаб 22. дивизије одлучио је да се више не обраћа бугарским штабовима за садејство, већ да се ослони на сопствене снаге. Он је истог дана, у преподневним часовима, издао наређење 10. српској бригади да напусти све положаје на Бабичкој гори и код Доњег Душника и да дође у рејон Власотинца. Бригада је требала да поседне положаје у рејону села Липовице, Средора и Црне Баре.

Први батаљон 10. српске бригаде, до подне, 4. октобра, провео је на истим положајима у рејону Доњег Душника. Испред положаја 1. и 3. чете минери су, пре два дана, у вечерњим часовима, укопали нагазне мине по друму и добро их замаскирали. Лево од друма налазио се Бабички НОП одред, команданта Добривоја Цветановића-Ћире и политичког комесара Боре Стојановића. Његов рејон дејства била је цела Бабичка гора и део комуникације према Нишу.

Око подне вратио се из извиђања обавештајни официр 1. батаљона, Чедомир Јовановић, у Доње Гарџе и прекинуо састанак штаба батаљона.

— Другови, немачка колона, око 200 Немаца и велика комсгра, друмом од Ниша ...

Сви су устали на овај знак узбуне.

— Докле је стигла колона? — прекинуо га је командант батаљона Чедомир Ристић.

— Прошла је кроз Дугу Пољану и наступа према Миљковцу.

— Хајдемо у чете! — рекао је Ристић помоћнику политичког комесара батаљона Луки Радоњићу.

Одјахали су пречицом у Доњи Душник. Политички комесар Милан Рунић пошао је са 2. четом ближе путу. Прва чета, командира Петронија Јанковића и политичког комесара Мике Новковића, налазила се у заседи са обе стране пута.

— Померај чету напред, долазе Немци! — наредио је командант батаљона. — Кад избију на сто метара, отвори убитачну ватру. Колона не сме да се пробије.

— Чета по водовима напред, трком! — командовао је Јанковић.

Трећа чета, командира Владимира Стошића-Бање и политичког комесара Миодрага Новаковића-Мише, хитно је

померена изнад Душника према Миљковцу. Бабички партизански одред заузео је положаје ближе Миљковцу. Кад је прошло два сата, код Миљковца су заштектали пушкомитраљеци и запраштале пушке бораца Бабичког партизанског одреда. Немачки војници су у борби пружили жилав отпор, пробијајући се друмом према 1. батаљону, док су једни одступали према Нишу. Бабички одред је у оштрој борби проредио немачку колону и нанео јој знатне губитке. Одред је имао три погинула и неколико рањених бораца.

Изласком немачке колоне из кривине пута, она је убрзала наступање. Кад су прва кола са коњском запрегом наишла на нагазну мину, експлозија је изненадила непријатеља. За њом је експлодирала и друга мина. Кола из коморе одлетела су у комаде заједно са посадом. Колонa се прекинула на више места, па је један њен део упао у заседу 1. чете.

— Брзом паљбом пали! — командовао је командир 1. чете Петроније Јанковић.

Прва чета с чела и 3. чета с бока отвориле су заглушујућу ватру. Плотун је био жесток. Пушкомитраљесци 1. чете: Божидар Павловић, из Корбевца, Александар Јовановић, Заре и Блајко, из Брезовице код Власотинца, Владан Видосављевић-Млинар, из Враћа, и други, зауставили су немачку колону. Њихови шарци и брeнгали проредили су непријатељску претходницу. Командир вода Јордан Стојковић, из Дуге Луке, изашао је пред немачке војнике са одшрафљеном ручном бомбом подигнутом увис и узвикнуо:

— Предајте се!

Десетак минута касније пред 1. четом један немачки војник је подигао белу марамицу увис. Први батаљон је у тој борби заробио 29 немачких војника и старешина и запленио 20 двоосовних кола са одећом и обућом и извесном количином муниције, затим једна кола пуна конзерви и цигарета. Заплењено је и 40 коња. Коњи и кола су предати НО одбору у Доњим Гарама, а десетак коња је задржано за потребе Штаба 10. бригаде.

Први батаљон у тој борби није имао рањених и погинулих. У борби су се истакли: пушкомитраљезац Милић Митић, помоћник политичког комесара чете Драгутин Цигарчић, борац Радивоје Младеновић, заменик командира чете Бранко Ђорђевић, командир вода Јордан Стојковић, ко-

мандир одељења Стојан Ђорђевић, политички делегат вода Војислав Стојковић; борци: Драгомир Коцић, из Власотинца, Велин Јовановић, из Ђерекарца, Радивоје Станковић, из Леве Реке, Никола Димитријевић, из Старе Брезовице, и Радомир Јовановић, из Врањске Бање.

Штаб 1. батаљона честитао је командама 1. и 2. чете на успешном командовању и постигнутим резултатима у борби.

На висовима планине Крушевице

Четвртог октобра немачки 3. батаљон 13. СС-пука, команданта капетана Виганда, ојачан четом тенкова и артиљеријом, пробио је одбрану 1. бугарског гардијског пука. У снажном налету батаљон је избио у позадину бугарског 1. гардијског батаљона и запретио му уништењем. Непријатељ је истовремено напао и 8. српску бригаду, али је њен 4. батаљон похитао да спасава Бугаре. Он је прихватио борбу са надмоћнијим немачким снагама и, у жестоком окршају, уз приличне сопствене губитке, задржао је немачки батаљон и омогућио бугарским гардијегима да одступе.

У 17,00 часова јаке немачке снаге заузеле су Власотинце. Штаб 22. дивизије се на брзину евакуисао из града. Један батаљон 8. српске бригаде једва је успео да пребаци Дивизијску болницу из Власотинца у село Доњу Лопушњу. У Власотинцу је остао велики плен.

Тих неколико октобарских дана проведених на положајима Бабишке горе, 3. батаљон је у селу Ступници развио живу партијску и скојевску активност. Пушкомитраљезац Радомир Антић, из Бујковца, заређао је по 3. чети.

— Јела Пироћанка?

— Ту сам. Шта је било?

— Зове те Јела Цицвара. Бранко Николић, Златко Стојановић, Милорад Лазаревић... сви код Цицваре.

Руководилац СКОЈ-а 3. батаљона, предратни комуниста Јелисавета Старчевић, позивала је најбоље борце да их приме у СКОЈ. Звали су је Цицвара, јер у прилици кад није имало шта да се једе, Јела би зачас умутила брашно с водом и скувала цицвару. У кратком предаху између борби, партијски и скојевски рад су живнели. Али, и поред

такве активности партијски и скојевски редови су се споро увећавали. Те организације ниу могле да се ослободе секташтва које је дуго владало.

Напуштањем положаја на Бабичкој гори 10. српска бригада је са три батаљона кренула на висове планине Крушевице. Требала је да затвори правце који од Власотинца воде за Свође и Равну Дубраву, пре него што их непријатељ заузме. На путу за нове положаје 3. батаљон је ухватио једног четника и повео га свезаних руку. Глас о хватању овог четничког зликовца пронео се таквом брзином да су жене трком стигле и зауставиле батаљон. Тражиле су да му на лицу места суде због многобројних силовања и злостављања која је чинио по селима.

— Чекајте народе, то не може тако, имамо ми суд — смиривао их је политички комесар батаљона Иван Пушоњић.

— Ми смо тај народни суд! — викале су жене.

Штаб 3. батаљона морао је грво да пресуди четнику, па да настави покрет. За сва своја злодела која је четник дуго чинио, осуђен је на смрт стрељањем. Тек када је казна извршена у селу су одахнули.

Јединице 2. бугарске армије, које су се налазиле у рејону 22. дивизије, нису све показале спремност да ступе у борбу против немачких снага. Бугарска 12. пешадијска дивизија држала је најбоље положаје на висовима и косама планине Крушевице. Посела је висове: Штрбовац, Кобиљу чуку, Брајковац, Селипгга, Брезовачки рид и Грохоту. Али, кад су наступили најтежи тренуци у одбрани Власотинца, та бугарска дивизија је остала пасивна.

Штаб 13. српског корпуса је више пута указивао Штабу 2. бугарске армије на неактивност бугарских пукова и дивизија. Међутим, ништа се у том погледу није променило. Такво држање неких бугарских јединица нове бугарске армије, није гарантовало да ће се фронт 22. српске дивизије одржати. Ради тога је Штаб Дивизије прегруписао своје бригаде да не дозволи немачким јединицама проширење успеха и на планину Крушевицу.

Када је 10. српска бригада, у два часа, 5. октобра, стигла на Крушевицу испод њених положаја бежао је цео 32. пук бугарске 12. пешадијске дивизије. Њега су немачке јединице нападе на Белом камену и Беговом браништу, натерале га у панично бекство и гониле према селима Кру-

шевици и Бољару. Бугарски официри и војници су приликом бежања оставили на бојишту коње и сву ратну опрему. **Побацали** су пушке, митраљезе, муницију и телефоне. Скидали су са себе шињеле и бацали их, да би могли брже да беже.

У најтежој ситуацији бугарским војницима је прiskoчила у помоћ 1. власотиначка бригада. Власотинчани су енергичним нападом на Беговом браништу зауставили немачки напад и прекинули гоњење 32. пука. Али, зато су покупили сву опрему коју су бугарски војници побацали.

Трећи батаљон, команданта Божидача Вуликића и политичког комесара Ивана Пушоњића, посео је вис изнад села Липовице, усмерен према Власотинцу. Придодату 3. чету 2. батаљона, командира Тихомира Младеновића и политичког комесара Јордана Стојановића, истурио је јужније на вис Сивац, у рејон коте 632.

Други батаљон, команданта Николе Басте и политичког комесара Дмитра Кошпића, једну чету је распоредио код села Средора, а другу је поставио мало ниже у рејон Мале Ломнице.

Штаб 10. српске бригаде са 4. батаљоном, команданта Миливоја Тице и политичког комесара Милана Јовановића, стигао је у зору у село Црну Бару. Ту га је сачекао заменик команданта 22. дивизије Милан Атлагић са новим наређењем.

Прва власотиначка бригада, команданта Љубе Станковића-Петра и политичког комесара Боре Стојановића, добила је борбени распоред источно од Црне Баре у рејону села Црнатова, ради заједничког дејства са 10. српском бригадом.

Оема српска бригада, команданта Николе Звицера и политичког комесара Савке-Саше Јаворине, пребацила је свој 2. и 3. батаљон на леву обалу Власине у рејон Лопушње и Брезовице.

Дванаеста српска бригада, команданта Драгољуба Петровића-Столета и политичког комесара Слободана Цекића-Радована, хитно је пребацила своја два батаљона на леву обалу Власине, у Рамни Дел и Дејан, да затвори правац од Власотинца за Свође. Друга два батаљона упутила је на положаје села Брезовице и Дадинца, да смене два батаљона 8. српске бригаде.

У таквом распореду 22. дивизије, 10. српска бригада је заузимала централне положаје на планини Крушевици. Бригада је имала задатак да прва прими удар, ако немачке јединице покушају да се пробију из Власотинца у рејон Равне Дубраве. У залеђу 10. српске бригаде, ради заједничког дејства, био је распоређен бугарски 46. пешадијски пук.

Стигао је 1. батаљон

Значај борбених положаја 10. српске бригаде био је такав да је захтевао одржавање чврсте везе са претпостављеном командом. У ратним условима где се ситуација брзо мењала, Штабу 22. дивизије недостајало је редовно извештавање о свим појавама на положају. Из тог разлога је Штабу 10. бригаде доделио привремено једну радио-станицу, која је представљала прво техничко средство везе у Бригади, јер она од свог постојања није имала ни телефон.

Све редовне везе између Штаба 10. бригаде и Штаба 22. дивизије одржаване су на класичан начин, путем курира, пешице или на коњу. Такав систем везе одржаван је и унутар Бригаде са батаљонима и четама. У току борбе веза је одржавана погледом и сигнаlima: дизањем пушке и капе увис и у страну, или испаљивањем светлећих метака и ракета увис. Сигнална веза је зависила, пре свега, од временских услова и могла је да се одржава само дању, у условима потпуне видљивости. За одржавање сигналне везе Штаб Бригаде је у свом радном воду имао одељење сигналиста.

Штаб 22. дивизије послао је бригадама упозорење да борци и старешине не узимају привлачне предмете, које немачки војници остављају приликом свог повлачења, јер изазивају експлозију. Тако су нађене већко прикривене мине: у одећи, у потпетицама на ципелама, у оружју, сатовима, па чак на тигањима и чаршавима.

Упозорено је да се обрати пажња и на лица која се представљају за партизане и лутају тереном у циљу прикупљања података о јединицама. Неки шпијуни су ухваћени у униформама црвеноармејаца и бугарских војника, који су на положајима бригада прикупљали податке за немачку обавештајну службу.

Петог октобра, Штаб 10. бригаде и заменик команданта Дивизије Милан Атлагић, обишли су све батаљоне **на положајима**. Код 4. батаљона, командант Бригаде је имао примедбу:

— Миливоје, спусти чету ниже испод села, да благовремено откријеш наступање Немаца.

— Тамо имам маскиран пушкомитраљез — рекао је командант батаљона.

— Њега помери испод оне куће.

Други батаљон је био доста развучен код села Средора.

— Ја бих поред пута и на ону косу поставио по један шарац — показао је Атлагић руком.

Командант батаљона Никола Баста одмах је ојачао положај поред пута за Велику Ломницу. На тој падини је било предвиђено да се прими прва борба с непријатељем из Власотинца.

Кад су били у 3. батаљону у Липовици, командир 3. чете Крста Петровић, из Кумарева, пришао је једном борцу коме је из титовке вирио папир.

— Шта си то заденуо, хоћеш да те Немци из даљине виде?

— То ми је адреса — одговорио је борац.

Петровић је извадио папир и прочитао: „Богосав Милошевић. Јавити оцу Ненаду, село Дејан, Срез власотиначки“. Командир је савио папир и вратио на исто место, али да се не види.

— Ниси ваљда пошао да погинеш!

— Не мислим, али свашта може да се деси — рекао је Милошевић.

У току дана се сазнало шта се догодило бугарским официрима претходне вечери. Њихов командант 1. гардијског пука, који је бранио Власотинце, и обавештајни официр бугарске 2. армије, потпуковник Петров, нису знали да су Власотинци у немачким рукама. Возили су се у „мерцедесу“ десном обалом Власине с још једним својим официром и седам камиона. Кад су дошли пред улазак у Власотинце, дочекали су их немачки војници са упереним аутоматима. Командант гардијског пука је искочио из аутомобила, бацио се у Власину и умакао. Остали су заробљени. Код потпуковника Петрова нађени су планови за поновни напад на Власотинце и распоред бригада 22. дивизије.

Од 5. октобра више није поетојала Недићева издајничка Влада српског спаса. Немачки војноуправни командант Југоистока, генерал Ханс Фелбер, разрешио је дужности Недићеву владу, а Србију прогласио ратном зоном, јер се приближавала одлучна битка за Београд. Недић и цео Српски добровољачки корпус повукли су се у Аустрију. Тиме је у Србији један непријатељ био мање.

Предвече је курир штаба 1. батаљона, Радивоје-Ратко Младеновић, донео у Штаб 10. бригаде извештај о борбама код Миљковца. У међувремену је курир Штаба Бригаде одјахао у село Горње Гарџе с наређењем да 1. батаљон одмах крене за Црну Бару.

Пред поноћ немачка Борбена група „Дојч“, састављена од 2. батаљона 13. СС-пука 7. СС-дивизије „Принц Еуген“, држала је положаје у Власотинцу и јужно од града. Њене најјаче снаге налазиле су се на: Јастрепцу, Коси, Орашју, Дединцу и Козарју, па до Грделице. Борбена група „Гринвалд“ налазила се у Власотинцу у борбеној приправности.

У то време 1. батаљон 10. српске бригаде био је на маршу. Киша, која је увече почела да пада, претворила се у праву провалу облака и све више отежавала кретање. Батаљон није смео да се креће друмом, већ преко раскалааног терена планине Крушевице. Марш је био врло напоран и трајао је целу ноћ. Штаб 10. српске бригаде био је на ногама кад је пред свануће 1. чета на челу батаљона ушла у село Црну Бару и дотерала заробљене немачке војнике. Сви борци 1. чете били су обучени у немачку униформу. Командант батаљона, Чедомир Ристић, постројио је батаљон и предао рапорт команданту Бригаде. После рапорта Штаб Бригаде је честитао штабу 1. батаљона и појединачно свима који су допринели том успеху.

Село Црна Бара било је пусто. Сељаци су одмах по доласку Бригаде знали да ће бити борбе, покупили су најнужније ствари и са целим породицама склонили се у друга села. Пред празном кућом, поред куће Штаба Бригаде, били су постројени заробљеници. Командант Бригаде, Ђира Ристић-Реља, пришао је строју и пребројао заробљенике.

— Колико кажеш да сте заробили Немаца? — упитао је команданта батаљона.

— Двадесет девет!

— Преброј их.

Бројали су неколико пута и увек су избројали да их има 27. Двојица су у току марша изашла из колоне и побегла у Власотинце. И борци су били у немачкој униформи, па није могло да се разликује ко излази из колоне.

Батаљон се разместио по кућама на спавање. Уморни борци заспали су у мокром оделу. Била је реткост да спавају у кући, а готово редовно су ноћивали под ведрим небом.

Борбе на путу за Равну Дубраву и код карауле

Штаб 10. бригаде направио је план одбране својих положаја и сваком батаљону је прецизирао задатак. Штаб је при изради плана имао у виду и то да бугарски положаји могу да попусте на главним правцима немачког напада. Долаком 1. батаљона у Црну Бару, допуњен је систем одбране који ће омогућити брзи маневар чета да затворе евентуално напуштене бугарске положаје.

Протекле ноћи борци нису спавали, јер су немачке јединице могле изненада да се појаве из Власотинца. Раздањивањем 6. октбра, на положају је владала нека злослутна тишина. Извиђачи 3. батаљона налазили су се испред положаја код Липовице. У току ноћи, с којом се киша удружила до зоре, извиђачи су ослушкивали у свим правцима, а од јутрос су осматрали према коси Тумбе. Око пола седам дотрчао је извиђач, 18-годишњи Александар Ивановић, из Масурице, и обавестио команданта:

— Открио сам Немце у шуми!

— Покажи руком ту шуму? — затражио је командант.

Из шуме је изашло око 50 немачких војника, наступајући према положајима батаљона. Кад су изашли на чистину, упали су у густу ватру 1. чете, која их је спремно дочекала и одбацила према Тумби.

Немачки војници су, у свитање, кренули из Власотинца уз борбену песму 7. СС-дивизије „Принц Еуген“, која се чула у долини Власине:

„Принц Еуген“, племенита гомила,

Са Србима мора да се рве мула-дивизија.

По неку српску главу,

И по неку српску девојку, видим како пада."⁵²

52 Ото Кум, *н. д.*, по сећању СС-капетана Сепе Кромхолца.

Седма СС-дивизија „Принц Еуген“ формирана је у пролеће 1942. од немачке народности из Баната. Старешине су биле углавном пруски официри из Трећег Рајха, али увређени што служе у дивизији која за пренос ратне опреме има само муле, наденули су јој име мула-дивизија. Борбена песма дивизије настала је средином 1942. када је из Баната пребачена у Србију и први пут ступила у борбу против српских партизанских одреда.

Тек што се завршила борба код 3. батаљона, око седам часова, отпочела је изненадна јака рафална и плотунска ватра по положају 4. батаљона. Село Црна Бара зачас се претворило у поприште жестоке борбе. Једна колона немачке Борбене групе „Дојч“, из 13. СС-пука, наступала је преко Црне Баре за Равну Дубраву да се повеже са Борбеном групом „Фегтле“, из немачке 1. брдске дивизије. Прва чета, командира Крсте Анђелковића и политичког комесара Миодрага Стаменковића, мада је била слабо наоружана, одмах је ступила у борбу.

— Јуриш! — чуо се глас команданта батаљона Миливоја Тице.

— Чета за мнош! — командовао је командир 2. чете Стојан Крстић.

Цео штаб батаљона и све чете помешали су се с немачким војницима. Настала је борба прса у прса и хватање за грло. Једини пушкомитраљезац у 1. чети Чедомир Динчић, из Дикаве код Сурдулице, налазио се уз команданта и рафалима је гађао есесовце. Погинуо је у блиској борби, погођен из пушке прислоњене на груди. Када је он пао, пушкомитраљез је узео руководиоца СКОЈ-а Србољуб Стојановић. Заменик команданта батаљона, Драгутин Ђорђевић-Брка, и партијски руководиоца, Илија Косовац, избили су на чело јуриша.

У гушању с немачким војницима тешко је рањен 17-годишњи Владимир Гмитровић, из Кијевца, и ускоро је умро у војној болници 13. корпуса у Пироту. Од последица рањавања умро је и 18-годишњи Марко Пејчиновић, из села Мањка.

Непријатељ је намеравао да се муњевито пробије за Равну Дубраву и због тога је његов удар био силовит. Штаб 10. бригаде није очекивао да 4. батаљон спречи продор непријатеља, али је он учинио све што је могао и борбом је задржао немачку колону.

За то време командир 1. чете 1. батаљона, Петроније **Јанковић**, утрчао је у кућу у којој је чета спавала и командовао:

— Устај, Немци! Брже!

— Прва и 2. код карауле, 3. на пут! — наредио је командант батаљона Ристић.

Преко косе је одступао 4. батаљон, јер је непријатељ тим правцем продирао. Болничарка Добринка Момчиловић, из села Масурице, извлачила је рањенике да не падну у руке непријатељу. Одступницу батаљона држала је група бораца у којој су били и другови: Стојан Николић, Драгољуб Савић, Стамен Стојиљковић, Градимир Милошевић, Велимир Аризановић и Чедомир Динић — сви из села Дикаве и околине.

У 1. батаљон је стигао цео Штаб Бригаде. Прва и 2. чета избиле су код бивше карауле, јер је кроз село раније пролазила граница коју је бугарски окупатор подигао између своје територије и Србије. У тренутку када су стигли да заузму положај, пред њима су се појавили немачки војници, у густом стрељачком строју, на око 50 метара. Прва чета се налазила на деоном крилу батаљона код карауле, а непријатељ је на ту чету извршио јуриш из покрета. Чета је отворила жестоку ватру од које је убијено и рањено више војника 7. СС-дивизије „Принц Еуген“. У оштром борбеном окршају непријатељ је био заустављен на блиском одстојању.

Да би отклонио опасност и одбацио непријатеља, командир 1. чете, Петроније Јанковић, сакупио је бомбаше код карауле. Пред њима је предњачио стари бомбаш и пушкомитраљезац, командир вода, 37-годишњи Јордан Стојковић, из села Дуге Луке код Враћа. Чета је бомбама и рафалима извршила противнапад на непријатеља, одбацивши га читавих сто метара назад. У тој блиској борби Стојковић је убио пет немачких војника, али кад је бацио последњу бомбу и сам је пао погођен из пушке у чело.

Непријатељ је појачавао напад и на 3. чету, која је узела положај у источном делу села Црне Баре поред пута. Претходни јуриш непријатеља није успео и чета се добро одржала на свом положају. Кад су немачки војници поново почели да се пребацују према чети, командир је предосећао да ће брзо уследити и други јуриш. Чета није имала ровове или друге природне заклоне, већ је залегла на ко-

си Селишта и водила борбу. Командир чете, Владимир Стошић-Бања, подигао се да осмотри докле је непријатељ стигао испред чете. Хтео је да боље осигура пут, који је чета посела са обе стране.

— Пази командире, Немци су близу — упозорио га је начелник Штаба Душан Лазић.

— У Душнику сам ја њих ... — започео је Стошић.

Није ни довршио реченицу, а два зрна из аутомата су му пробила десну ногу. Немачки војник га је из близине гађао. Стошића су одмах изнели са положаја, а команду над четом преузео је искусан борац, 25-годишњи Јордан Петровић, из Сувојнице. Чета је успешно зауставила непријатеља на достигнутој линији и нанела му губитке у рањеним и погинулим. Заустављање јуриша на 3. чету помогла је и 2. чета, командира Благоја Цветковића-Чиче и политичког комесара Александра Тасића. Чета је својом ватром успешно дејствовала у бок непријатеља и осујетила му напад.

Саввзници бвжв са фронта

Немачке борбене групе „Дојч“ и „Гринвалд“, из 13. СС-пука 7. СС-дивизије „Принц Еуген“, кренуле су из Власотинца, 6. октобра, рано изјутра, у четири колоне. Ради повезивања са Борбеном групом „Фегтле“, из немачке 1. брдске дивизије, у Равној Дубрави, најкраћи правац је водио преко рејона села: Црне Баре, Средора, Гуњетине и Комарице.

Кад је Борбена група „Гринвалд“, у раним јутарњим часовима, избиле испред села Ломнице, била је дочекана снажном плотунском ватром, а два пушкомитраљеза постављена на ивици шуме, тукла су непријатеља бочном ватром. Немачка борбена група је одмах узвратила снажном рафалном паљбом, јер су били надмоћнији и бројно, и у наоружању. Други батаљон је држао доминантне висове и непријатељ је настојао, по сваку цену, да се домогне тих положаја. Јер, ако те висове задобије, онда ће удруженим снагама да удари на 1. батаљон.

Борци 2. чете, командира Драгомира Јовановића-Мурче, трпели су све јачи притисак непријатеља на истуреним

положајима код Мале Ломнице. Есесовци нису престајали да нападају, хватали су заклоне и приближавали се **првим** кућама у селу. Чета их је дочекала на домет ручних **бомби** и тада се проломила Јовановићева команда:

— Брза паљба!

Када су немачки војници заустављени, пала је и друга команда:

— Чета јуриш!

Командир чете је, с једним водом, енергичним нападом успео да се уклони у распоред Борбене групе „Гринвалд“. У том тренутку био је то велики успех за чету и охрабрио је борце. Својом смелошћу, тај напад је изненадио и самог СС-капетана Гринвалда. Он је један јачи део колоне упутио заобилазним правцем преко десног крила чете. Помоћник политичког комесара чете, Крста Стаменковић, налазио се на десном крилу чете кад су немачки војници намеравали да јој се забаце иза леђа. Стаменковић је са политичким делегатом вода Чедомиром Маринковићем, из Кумарева, и борцима: 17-годишњим Тодором Костићем, из Пирота, Чедомиром Тасићем и Александром Стојановићем, из Масурице, бочним нападом одбацио непријатеља према Средору.

Избијањем непријатеља према Селишту, са положаја Средора, у сусрет му је пошла 1. чета командира Вељка Антанасијевића. У жестокој борби која се заметнула између Ломнице и Средора, немачки војници су се нашли уклештени и били тучени унакрсном ватром. Дотле се чула непрекидна команда у немачким редовима и одједном је почела да слаби.

По изјави СС-капетана Гринвалда, први је погинуо код Мале Ломнице СС-поручник Келер. Он је командовао једном немачком колоном на правцу Селишта. Погођен је рафалом пушкомитраљеза, из 2. чете, у тренутку када је залегао између капетана Гринвалда и потпоручника Мехова да прими наређење за напад. У каснијим покушајима пробоја кроз борбени поредак 2. батаљона, 2. чета је ранила и самог СС-капетана Гринвалда. Он се тога овако сећа:

„Кад смо пошли на јуриш, на групу кућа, ја сам добио метак у подлактицу и иза десног ува и изгубио сам кратко свест. Предао сам борбену групу Мехову, али је

ускоро и Мехов рањен, па смо преко Власотинца пребачени у Лесковац."⁵³

Кад је Борбеној групи „Гринвалд“ стигло појачање, једним снажним јуришем прво су одбацили 2. чету са положаја код Мале Ломнице, а затим и 1. чету са Средора. После краћег сређивања својих редова, поменуте чете су јуришем и борбом прса у прса потионуле немачке војнике и поново заузеле своје положаје. Непријатељ је ту имао око 10 погинулих и исто толико рањених.

Прва власотиначка бригада је код села Црнатова водила огорчену борбу с једном јаком немачком колоном. Њени 1. и 2. батаљон и 2. батаљон 10. српске бригаде заједничким напорима ухватили су се укоштац с много јачим непријатељем.

После више узастопних напада и поновљеног јуриша, немачки војници су почели да потискују 2. батаљон 10. бригаде. Прва и 2. чета су напустиле положаје, тек када је немачка артиљерија почела дејства по њиховим положајима.

Иза 10. српске бригаде, на Крушевици, налазили су се положаји бугарског 46. пешадијског пука, који са својих доминирајућих положаја није подржао 2. батаљон у борби. Избијањем Борбене групе „Гринвалд“ на бугарске положаје, чули су се кратки плотуни и митраљески рафали, али је та ватра убрзо престала. Чим су угледали немачки строј бугарски војници су напустили своје положаје и прешли у повлачење. На положајима су оставили највећи део ратне опреме и све телефоне у првој борбеној линији. Сва бугарска војска је кренула са фронта и повлачење се претворило у бекство, у којем су предњачили њени официри.

Други батаљон је у тим борбама имао тројицу рањених другова: командира вода Антанаса Златковића, из села Паље код Сурдулице, борца Добривоја Спасића, из Сувојнице, и политичког делегата вода Живка Златковића, из Раснице код Пирота. Приликом борбе 2. чете нестао је 17-годишњи борац Драгомир Петковић, из села Масурице, и никада се није вратио. Претпоставља се да је погинуо у блиској борби, или су га немачки војници заробили.

На фронту, где су били бугарски савезници из 46. пешадијског пука, настао је прави хаос. Бугарска војска је безглаво бегала пред немачким јединицама, остављајући

53 Исто, изјава СС-капетана Гринвалда, стр. 275.

све за собом. Велика количина муниције, пушке, аутомати и пушкомитраљези и два напуњена топа 75 мм — све је било остало на положајима. Поновио се јучерашњи случај када је са фронта бежао бугарски 32. пешадијски пук. Трагом куда је бежао 46. пук, лежале су побацане пушке, бајонети, ручне бомбе и делови одеће.

Бугарски војници су оставили коње, кола и читаву комору. Недалеко од Црне Баре напустили су 10 кола топовских граната и минобацачких мина са коњским запрегама. Немачки војници су истоварили муницију, а у кола су натоварили своје рањене и погинуле и одвезли у Власотинце. Немачке јединице су преполовиле бугарски фронт. Једну групу су набацили на десну обалу Власине код села Бориног Дола, а другу, бројнију, су гонили према Црној Бари.

Сам чин бекства бугарске војске са својих положаја кроз распоред 10. српске бригаде, оставио је на борце 2. батаљона мучан утисак. Прва и 2. чета су одступале на правцу Равне Дубраве, али су целим путем водиле узастопну борбу против немачких војника и задржавале њихов брзи продор. Борци су у блиској борби падали погођени куршумима, а бугарски војници су, без жртава, бежали под борбеном заштитом 2. батаљона.

Батаљон је задржао положаје

Када се бугарска бежанија приближила Црној Бари, начелник Штаба Бригаде, Душан Лазић, кроз доглед је посматрао положаје.

— Бугарска војска масовно одступа! — рекао је команданту Бригаде.

Бугарска војска је безобзирце бежала кроз рејон одбране 10. бригаде према вису Тумби, испод коте 800. Из Штаба Бригаде су покушали да их зауставе.

— Германци, Германци! — понављали су успаничени официри.

— Мислио сам да ће се бар мало одржати — додао је командант Бригаде.

— Хајде да се и ми раепоредимо по четама, па да помогнемо — предложио је партијски руководиоца Бригаде Милорад Стошић-Шука.

Борбени поредак 22. дивизије био је озбиљно угрожен. У њему се појавила велика празнина по целој дубини положаја. Кроз тај небрањени простор, непријатељ је брзо напредовао. Први батаљон 10. српске бригаде, на својим положајима код карауле и пута, био је једина борбена јединица 22. дивизије која се препречила непријатељу. Батаљон је, у најкритичнијем тренутку, благовременим заузимањем положаја, затворио брешу створену одступањем бугарске војске.

Избијањем немачке Борбене групе „Гринвалд“ код Црне Баре, она се спојила са Борбеном групом „Дојч“ и удвојстученим снагама су кренуле у напад. Штаб 10. бригаде, са својим 1. батаљоном, нашао се лицем у лице с 13. СС-пуком злогласне нацистичке 7. СС-дивизије „Принц Еуген“.

Командант Бригаде, Ћира Ристић-Реља, и заменик команданта 22. Дивизије, Милан Атлагић, залегли су на коси код карауле где се налазио командант 1. батаљона. Чедомир Ристић је сам командовао батаљоном, јер је политички комесар батаљона, Милан Рунић, замењивао политичког комесара Бригаде.

— Одлука Штаба Бригаде је да се положаји држе по сваку цену — саопштио му је командант Реља.

— Већ сам наредио командама чета да без одобрења нема одступања — упознао га је командант батаљона.

— Видим да си схватио од какве су важности ови положаји — потврдио је Атлагић.

Пушкомитраљезе су узели: политички комесар чете, Мика Новковић, помоћник политичког комесара батаљона, Лука Радоњић, помоћник политичког комесара 2. чете, Бошко Станковић, помоћник политичког комесара чете, Новица Михаиловић, и други.

Немачке јединице су се брзо приближавале у таласима преко целог поља. За то време је њихова артиљерија тукла положаје батаљона, али није била прецизна. Непријатељски војници су наступали у шлемовима, а први строј је држао у рукама уперене пушкомитраљезе и аутомате. Чуле су се оштре немачке команде. Неколико новодошних бораца хтелo је да се повуче са положаја кад су угледали многобројну немачку војску. Ова прва борба је требало да им буде ватрено крштење.

— Не бојте се, и ја сам ту — храбрио их је начелник Штаба Лазић. — Нећете, ваљда, мене да оставите.

Легли су и забили главу у траву.

— Ни тако не ваља! — исправљао их је. — Држи прст на окидачу и осматрај испред себе.

Батаљон је држао солидан положај и кад су се немачки војници приближили на око 150 метара, чете су отвориле ураганску ватру од које је неколико војника одмах попадахо. Командир 1. чете, Петроније Јанковић, припремио је у сваком воду по неколико бомбаша да ручним бомбама дочекају немачки јуриш. Приближавање јуришном положају непријатељ је изводио опрезно: једни су пузали потрбушке, а други су их штитили ватром.

Одједном се отворила жестока ватра из пушкомитраљеза и аутомата, с којом су немачки војници устали и уз борбени поклич кренули на јуриш, који је био усмерен на спој између 1. и 2. чете. Тај спој је обезбеђивао пушкомитраљезац 1. чете Чедомир Костић, из Доње Лопушње. Двојица бораца су одмах рањена и њих је изнела са положаја болничарка Стана ЈБубић, из Масурице. Батаљон је немачки јуриш дочекао јаком ватром из свег оружја с којим је располагао. Испред његовог положаја лежало је десетак рањених и погинулих есесоваца у маслинасто-зеленим униформама. У једном тренутку непријатељ је почео да се уклињава у борбени поредак батаљона.

У 1. чети су одлучили да изненадним јуришем нападну непријатеља и избаце га из својих положаја. Знак за напад даће командант батаљона рафалом из свог аутомата. Командир чете Петроније Јанковић је заузео место у средини строја, а политички комесар Мика Новковић је био с водом на левом крилу чете. На командантов знак из аутомата, уследила је брза рафална и плотунска паљба по немачким положајима, а затим је извршен силовит јуриш. Непријатељ је пружао отпор, али су уз губитке почели да одступају и да одбацују део своје ратне опреме, како би се што пре повукли.

Истовремено је и 2. чета напала непријатеља код карауле, а 3. чета новог командира Јордана Петровића, из Сувојнице, подишла је немачком положају у рејону пута и напала га ручним бомбама. Цео батаљон је водио огорчену

борбу против есесоваца и успео је да их одбаци на њихове раније положаје.

— Круно, командир је рањен! — звао је пушкомитраљеца Чедомир Костић, који је био поред командира.

Круна Величковић, 20-годишња болничарка 1. чете, из села Стајковца код Сурдулице, није се јавила. Погинула је код карауле кад је пошла да превиди ране борцу Драгомиру Коцићу, из Власотинца. Командир Јанковић је пао испред строја своје чете, погођен рафалом пушкомитраљеза преко стомака. Борци су га брзо изнели са положаја у бригадно превидиште, где му је указана помоћ.

Борба се наставила узастопним нападима са обе стране и повремено је прелазила у борбу прса у прса, јер немачки војници нису могли да се помире с тим да неће стићи у Равну Дубраву преко Црне Баре. Политички делегат вода, Миле Бајић, из Сурдулице, погинуо је с пушкомитраљезом у рукама близу немачког строја. За њим је поинуо код карауле и командир одељења, Велин Јовановић, кројачки радник, из села Ђерекарца.

На страни непријатеља, испред 1. чете, рањено је и погинуло више немачких војника и руководилаца. Међу рањенима је био и нови командант борбене групе „Гринвалд“, СС-потпоручник Мехов. Пред поменутом четом су пала рањена још двојица немачких официра, командири чета, есесовски поручници Гроб и Таблер. Први је заменио потпоручника Мехова и само је пола сата командовао Борбеном групом „Гринвалд“.

Прва чета је имала још два добра командира вода, Бранка Румичића и Милоја Ристића, који су успешно командовали и одбијали непријатељске нападе. На предлог команданта 1. батаљона, Штаб Бригаде је поставио Бранка Румичића за командира чете. Међутим, пошто је 1. чета у тим борбама изгубила доста руководећег кадра, то је у најкритичнијим тренуцима борбе непосредну команду над 1. четом преузео командант батаљона Чедомир Ристић.

Борци су гинули, али батаљон није попуштао. И непријатељ није измицао и поред тога што је трпео губитке. Док је 1. батаљон водио тешке борбе, немачки војници, заробљени код Душника, били су под стражом у дворишту једне куће, у Црној Бари. У очекивању исхода борбе, скинули су капе и молили Бога да њихови победе.

Непријатељ је напустио борбу

Куће у Црној Бари биле су изрешетане у борби и ниједна није имала цео прозор. На зидовима су се видели трагови те тешке борбе. Немачким јединицама је стизало појачање и борба је била све жешћа. Командант Бригаде, Реља, и заменик команданта Дивизије, Милан Атлагић, пружили су драгоцену помоћ команданту 1. батаљона, Ристићу, како да савлада бројну немачку војску и њене нападе.

У 1. чети, код карауле, командир одељења, Мирослав Тирић, из села Горчинца, убио је немачког подофицира, који је са својим водом пошао у напад на чету. После подне, кад се борба поново распламсала, погинуо је храбри командир одељења Бранко Трајковић, из Владичиног Хана. Навикао је да у свакој борби буде на челу своје десетине, па је тако и у тај јуриш пошао. Живот је положио и политички делегат вода, деветнаестогодишњи Стојадин Јовановић, из Првонека. Он је био један од најхрабријих пушкомитраљезаца 2. ударног батаљона 1. јужноморавског НОП одреда.

Десета српска бригада је својом упорном борбом успешно одбијала све нападе немачких борбених група „Гринвалд“ и „Дојч“, из 7. С-С-дивизије „Принц Еуген“. Јуришима и противјуришима спречила је непријатеља да се пробије за Равну Дубраву и повеже са немачком Борбеном групом „Фегтле“, из немачке 1. брдске дивизије. Непријатељ је у борбама против 10. бригаде имао велике губитке, о којима је СС-капетан Гринвалд рекао:

„Непријатељ је извршио јак притисак. Чули смо и женске гласове у нападу. Убијен ми је један читав вод.“⁵⁴

Увече, код карауле и пута, немачке јединице нису стигле да сахране својих десет војника. Велике губитке је имала и 10. српска бригада: пет рањених и 11 погинулих бораца и руководилаца. Од тог броја само је 1. чета 1. батаљона имала шесторо погинулих и два рањена. Погинули и рањени борци су својим телима и животима спречили непријатеља да разбије 10. српску бригаду и овлада планином Крушевицом. Њиховом заслугом сачувани су положаји 22. дивизије. После претрпљеног неуспеха, немачке јединице су се повукле у Власотинце.

Од самог почетка борбе, Штаб 10. бригаде је задржао иницијативу у својим рукама и потпуно је владао ситуацијом. Фронт Бригаде је био развучен и руковођење јединицама се одвијало у отежаним условима. Немачке борбене групе, 7. СС-дивизије „Принц Еуген“, биле су бројно јаче и вођене искусним официрима. Штаб Бригаде је и у таквим приликама успешно руководио својим јединицама. Правовременим и брзим доношењем одлука, Штаб Бригаде је отклонио опасност која је запретила положајима 22. дивизије, када је бугарски 46. пук напустио своје положаје.

Штабови батаљона су брзо и непосредно реаговали на промену ситуације и испољили самоиницијативу у командовању. Успешним противнападима и одбраном батаљони су нанели велике губитке непријатељу. Борци 1. и 2. батаљона су, још у преподневним борбама, избацили из строја све официре који су командовали немачком Борбеном групом „Гринвалд“. Поред 1. и 2. батаљона истакао се и 4. батаљон. Његови ненаоружани борци су учинили прави подвиг када су, у раним јутарњим часовима, прихватили борбу са до зуба наоружаним есесовцима.

У 1. батаљону нарочито признање заслужују 1. и 3. чета, које су поднеле терет борбе код карауле и пута у Црним Барама. У 2. батаљону храброст и заслуге припале су 1. и 2. чети, а у 4. батаљону, такође, 1. и 2. чети. Штаб 10. српске бригаде усмено је одао признање поменутим штабовима батаљона и командама чета. Њихови борци и старешине показали су високе морално-политичке и борбене квалитете. Равноправно су се борили са боље обученим и наоружаним елитним јединицама 7. СС-дивизије „Принц Еуген“ и — однели су победу.

Тог дана је 12. српска бригада одбила све нападе непријатеља у рејону села Бољара и успешно извршила задатак.

Прва власотиначка бригада са својим 1. и 2. батаљоном у рејону села Црнатова и код Црне Баре, савладала је све немачке нападе. Она је дала значајан допринос да се сачувају положаји 22. дивизије.

За спровођење рањеника 10. бригаде у Дивизијску болницу, штаб 1. батаљона одредио је политичког делегата вода, Владана Видосављевића. Он је сзог командира, Петронија Јанковића, транспортовао на слами у воловским колима. Командир 3. чете, Владимир Стошић, с рањеном но-

гом јахао је на коњу, а остали лакши рањеници ишли су пешице.

Због лоших путева Јанковићево здравље се све више погоршавало и изгубио је доста крви. Видосављевић га је унео у једну кућу да му помогну топлим чајем и млеком. Док су жене помагале око рањеника, сељак је сео у кола, ошинуо волове и побегао. Ноћ је била облачна и непрозирна, а путеви после кише раскаљани и скоро непроходни. Експлозије немачких граната разбацивале су глиб и претиле новим ранама. Два километра даље од куће, Видосављевић је сустигао сељака.

— Сунце ти твоје, командир ми умире, а ти бежиш! Сељаку се није ишло.

— Натраг! — наредио је и подигао пушку.

Кад су стигли у Борин Дол, на жалост, сазнали су да је болница премештена на леву обалу Власине. Тражили су је целу ноћ. Седмог октобра Видосављевић је свом команданту послао ратни извештај: „... Петроније Јанковић је умро. По борцима који се враћају шаљем његове ствари и фото-апарат. Спроводим рањенике за Пирот...”⁵⁵

Петроније Јанковић је рођен 30. октобра 1924. у селу Првонеку, код Врања. Отац Станко и мајка Станија били су сиромашни сељаци са три кћери и шесторицом синова. Сви сеоске слуге и надничари. Четири сина: ЈБубомир, Милорад-Миле, Бошко и Петроније, пошли су у народноослободилачки рат, септембра 1943. године, у 2. јужноморавски НОП одред. Петроније је био пушкомитраљезац, а Миле његов помоћник.

Храброст Петронија Јанковића истицана је за пример. Он је био у батаљону који је напао на Криву Паланку и ослободио око 2.000 људи са врањског терена, које су бугарске окупационе власти наумили да интернирају у Бугарску. Са својим десетаром, Бранком Богдановићем, ликвидирао је бугарску стражу код школе и ослободио затворенике. За ту храброст примљен је за члана КПЈ 11. јануара 1944. године.

Истакао се и у Скопској Црној гори када су их албански фашисти опколили у селу Иљинцу. Петроније се са шарцем провукао кроз дубок снег и напао непријатеља слеђа. После три сата борбе, батаљон се пробио из окружења.

⁵⁵ Изјава Владана Видосављевића дата аутору.

Од пушкомитраљесца постао је командир вода у 8. српској бригади, а у 10. српској именован је за командира чете. Његов брат Милорад Јанковић погинуо је у борбама за Оруглицу, 27. јуна 1944, као пушкомитраљезац 3. чете 2. батаљона.

За ратне заслуге и личну храброст Петроније Јанковић је посмртно одликован Орденом за храброст. Једна улица у Врању сада носи његово име.

Припреме за ослобођење Ниша

После успешног ослобођења великог дела моравско-нишавске долине у југоисточној Србији, јединице 22. дивизије су озбиљно угрозиле немачке планове, који су планирали да том комуникацијом извуку део снага Групе армија „Е“, које су се повлачиле из Грчке.

Био је то главни разлог због којег је командант немачке армијске групе, генерал Ханс Фелбер, крајем септембра, пребацио 7. СС-дивизију „Принц Еуген“ у рејон Ниша. Та дивизија је добила задатак да, из рејона Власотинца и Лесковца, овлада Грделичком клисуром и прихвати немачке снаге из Грчке, које се буду пробијале према Нишу. Да би тај задатак остварила, 7. СС-дивизија је тежила да заузме положаје и од Власотинца до Равне Дубраве. Већ 2. октобра, немачка 11. ваздухопловна пољска дивизија из Грчке пробила се преко Куманова долином Мораве и стигла пред Врање, с намером да наступа према Београду.

Тако се убрзо показало да су борбе 10. српске бригаде, заједно са осталим јединицама 22. дивизије, на Бабишкој гори, у Запању и на планини Крушевици биле од великог значаја. Оне су слабиле немачку одбрану и наносиле јој губитке.

Уочавајући такву опасност од дејстава Групе армија „Е“, у долини Јужне Мораве, Врховни командант НОВ и ПОЈ, Јосип Броз Тито, предузео је хитне мере да то спречи. Он је, 6. октобра, наредио команданту ГШ НОВ и ПО Србије, Кочи Поповићу, да припреми 13. српски корпус за брзо ослобађање Ниша.

Сутрадан, 7. октобра, у Пироту, у Штабу 13. корпуса, разрађен је план како да се Ниш ослободи од непријатеља.

у присуству начелника Штаба 3. украјинског фронта Црвене армије, генерала Сергеја Бирјузова, и Штаба бугарске 2. армије, донет је и план о садејству у току борбе.

Истог дана Штаб 13. корпуса издао је своје наређење за напад на Ниш, којим су ангажоване велике снаге. Тринаести корпус је у свом саставу имао четири српске дивизије: 22, 24, 46. и 47. дивизију. Поред тих снага имао је више самосталних, новоформираних бригада и партизанских одреда који су оперисали у југоисточној Србији. План за ослобођење Ниша изгледао је овако:

Двадесет друга српска дивизија, без своје 8. српске бригаде, а ојачана 26. српском бригадом 47. дивизије, затим с 1. царибродском и 1. власотиначком бригадом, напада Ниш с југа. До 9. октобра мора' да прикупи своје бригаде и да поседне положаје за напад на јужним падинама Бабичке горе, у рејону села Слатине, Градашнице и Пискупова.

Ујутро, 9. октобра, у 7,00 часова, њене бригаде прелазе у напад. До мрака морају да избију на линију села Горње Лакошнице и Црковнице и виси Збегови, у рејону коте 755. Следећег дана, 10. октобра, у 6,00 часова, настављају напад. Кад стигну на десетак километара испред Ниша, престројавају борбени поредак за коначни удар по непријатељу.

Место и улога 22. српске дивизије у ослобађању Ниша имали су важан војни и политички значај. Та дивизија требало је да задобије престиж у односу на своје савезнике и да прва уђе у Ниш. А, бугарској 2. армији је била жеља да се њене јединице прве појаве у Нишу.

За напад на Ниш 22. дивизија је добила зону дејства. Десна граница: село Јарсеново, планински врхови: Овчарево, Крива бука, Терзина горица, Врело горина, села: Горњи Барбеш, Виландрица, Бербатово и Габровац. Лева граница била је Јужна Морава. Десни сусед јој је била бугарска 4. пешадијска дивизија, а леви сусед 47. српска дивизија, на левој обали Мораве.

Четрдесет седма српска дивизија добила је наређење да спречи извлачење непријатеља из Лесковца и по ослобођењу тог града да остави у њему једну своју бригаду. Од 8. српске бригаде и две своје бригаде да формира ударну групу за напад на Ниш с југа, левом обалом Јужне Мораве.

Двадесет четврта српска дивизија напада Ниш са запада из рејона Дољевца, Мрамора и Југбогдановца.

Четрдесет шеста српска дивизија, без 26. српске бригаде, има задатак да са бугарском 2. коњичком дивизијом у долини Јужне Мораве не дозволи немачким снагама из Грчке да се преко Бујановца и Врања пробију ка Нишу.

Четрдесет пета српска дивизија, из 14. српског корпуса, кад заузме Зајечар потчињава се 13. српском корпусу и заједно с јединицама Црвене армије напада Ниш са севера.

Друга пролетерска ударна дивизија ГШ НОВ и ПО Србије треба да затвори комуникацију од Сталаћа до Ниша. Са тог положаја обезбеђује 13. корпусу непосредни напад на Ниш.

Бугарска 2. армија, са својом 4. 6. и 9. пешадијском дивизијом, напада од Сврљига на североистоку до Равне Дубраве на југоистоку и из правца Беле Паланке. Све три дивизије имају задатак да потискују немачке снаге и да их набаце у рејон Ниша, где ће их дивизије 13. српског корпуса окружити и уништити.

Дванаеста бугарска пешадијска дивизија добила је задатак да, 9. октобра, нападне Власотинце и да избије на десну обалу Јужне Мораве. Даљим својим дејством треба да обезбеди увођење у борбу бугарске 2. коњичке дивизије и Тенковске бригаде за ослобођење Лесковца.

Све бугарске дивизије, 8. октобра, у 7,00 часова, морале су бити спремне за напад коме ће претходити јака артиљеријска припрема од 30 минута. Подршку из ваздуха пружиће ловци и бомбардери 17. ваздухопловне армије 3. украјинског фронта.

Али, на самом почетку садејства са 13. српским корпусом, командант бугарске 2. армије почео је да уноси забуне на фронту. Прво је у својој заповести издао наређење за дејство 13. српском корпусу, као да му је тај корпус потчињен. Затим је у истој заповести повукао границу између своје 4. и 12. пешадијске дивизије на Бабичкој гори преко зоне дејства 22. српске дивизије. Тај командант није чак ни обавестио своје потчињене да 22. српска дивизија учествује у ослобађању Ниша и да треба да јој садејствују.

Такво бројно учешће бугарских снага (шест дивизија и две самосталне бригаде) у ослобађању Ниша резултат су разговора врховног команданта НОВ и ПОЈ у Штабу 3.

украјинског фронта, у Крајови у Румунији. Бугари су том приликом молили да учествују у борбама за ослобађање неких градова у Србији. У вези с тим, Централни комитет Бугарске радничке партије (комуниста) написао је Врховном штабу НОВ и ПОЈ писмо, 2. новембра 1944, у којем, између осталог, стоји:

„Наш народ се осећа кривим према југословенским народима, нарочито српском и македонском, што је дозволио да његови фашистички управљачи створе од Бугарске плацдарм немачких поробљивача, од бугарске војске Хитлерове жандарме на Балкану и да изврше низ насиља и издајства над народима који се боре за своју слободу.

Наш народ, који је и сам на својим леђима преживео све ужасе насиља и издајства, извршених, од проданих Хитлеру бугарских управљача, против бораца за слободу, готов је да све од себе да да би се што боље и брже избрисао срам са онога што је тек прошло и да прокрчи пут за стално нераскидиво пријатељство, за братски савез међу свим јужнословенским народима.

Ми вам дугујемо вечиту захвалност за подршку и братску помоћ којом су се наши први партизански одреди створили код вас.”⁵⁶

Ниш је бранила немачка 7. СС-дивизија „Принц Еуген”, без свог 14. СС-пука, који је остао у Шумадији. У рејону Ниша налазио се 13. СС-брдски ловачки пук, са три батаљона, у којима је било 16 пешадијских чета. Пук је имао и своје приштапске јединице: ловачку чету, пионирску чету, извиђачку чету, чету пешадијских топова 75 мм и тенковску чету. Затим 7. СС-брдски артиљеријски пук, са четири дивизиона, и укупно 10 батерија брдских и пољских топова. Од приштапских јединица 7. СС-дивизије у Нишу су били: извиђачки батаљон, пионирски баталјон, оклопни ловачки одред, противавионски одред и коњички ескадрон.

Јачина 7. СС-дивизије у одбрани Ниша може да се процени на око 10.000 одлично обучених и наоружаних војника, са великим борбеним искуством и савременом моторизацијом и техником.

«« Живојин Николић-Брка, *Двадесет друга српска дивизија*, Војноиздавачки завод, Београд 1972, стр. 298.

Немачки војници у женској одећи

После пораза непријатеља, у селу Црној Бари, и његовог повлачења у Власотинце, 10. српска бригада је то време искористила да среди своје редове. Борцима је био неопходан одмор и да презалогaje, јер је цео дан протекао у борби без предахa. Требало је извршити и попуну муницијом, нарочито енглеоком. Бригада је била прилично наоружана енглеским пушкама и пушкомитраљезима, али је муниција била при крају. Немачке јединице су приликом свог повлачења оставиле, на положају 1. батаљона, извесну количину муниције и друге опреме која је добро дошла.

Штаб Бригаде је, по паду мрака, наредио батаљонима да заузму своје раније положаје. Пратећи будно ситуацију у свом рејону, он је оценио да непријатељ може да понови напад, али знатно јачим снагама. Први и 4. батаљон су остали у Црним Барама, а 2. батаљон је поново заузео положаје на чукама, код села Средора и Мале Ломнице. Штаб 10. бригаде преместио се на планински вис Брајковац, одакле је остварио непосредније командовање и везу са свим штабовима батаљона.

Трећи батаљон се тада налазио у рејону села Липовице. Његова 1. чета, са обезбеђењем, била је на положају код Црквишта, оријентисана према Власотинцу, док је на Сивцу, испод коте 632, истурила још једну десетину у обезбеђење. Друга чета је држала положаје према Јужној Морави и Лесковцу на косама Китке, код коте 533. Један њен вод био је, у обезбеђењу, на истакнутој коси код села Пискупова. Трећи батаљон је добио наређење да брани поседнуте положаје и да не дозволи непријатељу пробој према Равној Дубрави.

У рејону 3. батаљона, код Липовице, Црквишта и Китке, налазили су се делови бугарског 31. пешадијског пука 12. пешадијске дивизије са истим задатком.

Штаб 22. дивизије, са својим припугапским деловима и болницом, преместио се у село Крушевицу. Остале бригаде Дивизије задржале су се на својим ранијим положајима, па је с таквим борбеним поретком Дивизија ушла у нови дан, 8. октобар.

У међувремену, Штаб бугарске 2. армије наредио је својој 12. пешадијској дивизији да тог дана, до 20,00 часова, прегрупише сва три своја пука за напад на Власотинце.

Напад је одређен за следеће јутро, 9. октобра. Немачке команде су брижљиво пратиле ситуацију у рејону Власотинца и извукле закључак да би могао брзо да уследи напад. Да би онемогућио и паралисао напад на Власотинце, командант немачке 7. СС-дивизије „Принц Еуген“, бригадефирер Ото Кум, одлучио је да први нападне.

Ујутро, 8. октобра, штаб 3. батаљона обилазио је положаје 2. чете, командира Апостола Томића и политичког комесара Милутина Станковића. Док су се налазили у команди чете на Китки, угледали су две шаролике колоне цивила, како им се приближавају из правца села Доње Слатине. Свака колона је бројала око 200 људи. На тим положајима је непријатељ увек могао да припреми неко непријатно изненађење, па је појава толиког броја цивила изазвала сумњу. Са Китке се и голим оком видело да су у колонама мушкарци и жене. Командант батаљона, Вождар Вуликић, осматрао је кроз двоглед.

— Цивили! — зачудио се. — Куда ће они, који је данас дан?

— Недеља — одговорио је његов заменик, Благоје Станковић, и додао: — Могу то бити и четници.

— Ама, је ли празник неки?

— Има и жена у марамама — приметио је помоћник политичког комесара батаљона, Драгоје Мацура. — Не видим да је неки спровод, никог не сахрањују.

Забринуло их је. Једна удвојена колона држала је правац према Китки, док је друга колона ишла лево од ње, ка Црквишту и Сивцу. Ишли су комотније него кад се војска креће и као да су колоне хтеле да обухвате све положаје батаљона. Командир чете наредио је пуну приправност, али да се не пуца без наређења, док се не утврди ко је у колони.

Кад је, око 9,00 часова, десна колона стигла испод Китке одмах се развила за борбу и заузела положај. „Цивили“ су повадили скривено оружје и отворили аутоматску ватру по целом положају 2. чете. Борбено обезбеђење је потиснуто са положаја, а чета је снажном ватром задржала нападача на достигнутој линији, наносећи му губитке. Код непријатеља су се чуле команде на немачком. У ствари, обе колоне су биле из 3. батаљона 13. СС-пука 7. СС-дивизије „Принц Еуген“. Командант тог батаљона, СС-капетан Виганд, послужио се ратном обманом и војнике обукао у цивилно одело и сукње.

За кратко време борбом је била захваћена и 1. чета код Црквишта. У одбијању непријатеља из те чете су се истакли: Боривоје Арсић и Радомир Величковић, из Дугојнице, Стојан Нешић, из Сувојнице, и Спаса Златковић, из Радовнице, по годинама најстарији борац 10. бригаде, рођен 1892. године. Немачки војници обучени у хаљине и сукње поставили су минобацаче и отворили прецизну ватру по 2. чети, од које је један борац погинуо и неколико рањено. У одбрани Китке истакли су се борци: Спаеа Трајковић, из Љутежа, Живојин Стојковић, из Граова код Сурдулице, и Аритон Стоиљковић, из Дикаве.

У међувремену, једна јача немачка група је напала истурено обезбеђење батаљона код Пискупова и у оштрој борби одбацила га са положаја. Затим је извршила јуриш на бугарску чету и натерала је у бекство чак до Липовице. Пробојем немачких војника код Пискупова, 3. батаљон 10. бригаде и 1. батаљон бугарског 31. пешадијског пука, нашли су се у тешкој оитуацији. Есесовци су наступали преко висице Мрамора и избили у залеђе 3. батаљону, па је 2. чети запретило окружење. Због тога је чета напустила Китку и узапетном борбом се повлачила према гробљу села Липовице. Њену одступницу су бранили најбољи пушкомитраљесци: Драгољуб Ђорђевић и Новица Димић, из Дикаве, и Благоје Митровић, из Врања.

Из правца села Средора, са обе стране пута према Гуњетини, нападала је немачка Борбена група „Дојч“ 13. СС-пука. Она је, у садејству са својим 3. батаљоном, у оштрој борби присилила и 1. чету, командира Арсенија Анђелковића и политичког комесара Јордана Маринковића, да се из Црквишта повуче у липовичко гробље. У Липовицу су брзо стигли командант 10. бригаде, Ћира Ристић-Реља, и начелник Штаба, Душан Лазић, да организују одбрану села и не дозволе немачким јединицама да прошире успех. За то време, из Власотинца су дејствовали топови и минобацачи и батаљон је једва успео да се извуче из убитачне ватре.

Непријатељски војници у цивилном оделу надирали су са три стране према липовичком гробљу. Надмоћнији немачки 3. батаљон, команданта Виганда, и 3. батаљон, команданта Гошовића, поново су се ухватили укоштац. У борбу је уведена из батаљонске резерве и 3. чета, командира Крсте Петровића, јер је непријатељ појачао нападе. Кад су бугарске јединице почеле да се повлаче, 3. батаљон

је пренео тежиште борбе у Липовицу, где је жестока борба трајала све до после подне.

У нападу и одбрани вдстакли су се многи борци, а предњачили су: Милан Митровић, из Корбевца, секретар скојевског актива у 3. чети Најдан Крстић, из Великог Боњинца, Света Станковић и пушкомитраљезац Милорад Савић, из Дикаве. Болничарка Стојанка Вуксановић и референт санитета батаљона Стојадинка Марковић збринуле су све рањенике.

Командант Бригаде је предузео све мере да се наступање есесоваца заустави, па је цео 3. батаљон извршио силовит јуриш, али ее непријатељ није могао истерати из кућа. Касно после подне, када је примећен један немачки тенк, командант Бригаде је наредио да се 3. батаљон повуче на Брајковац, ради одмора бораца. Сопствени губици су били: један погинуо, један контузован и осам рањених. Батаљон је успео да сачува бригадну комору и један тешки минобацач за који није било мина.

У борбама за полазни рвјон за напад на Ниш

За време одбране Липовице, Штаб 10. бригаде је добио наређење Штаба 22. дивизије за напад на Ниш, преко Бабичке горе и планине Селичевике. У наређењу је стајало:

„Х бригада пребациће се са еадашње просторије на просторију Горња Слатина—Јелашница—Доња Купиновица—Јашуња. На ове положаје Бригада ће избити 9. ов. месеца, до мрака... 10. ов. месеца, изјутра, у 6 часова, бригада ће продужити напад.“⁵⁷

По овом наређењу 10. српска бригада је била на левом крилу, а 12. српска бригада на десном крилу борбеног поретка 22. дивизије. Оне су као бригаде прве линије имале задатак да на свом правцу напада прве ступе у борбу против немачких снага. У другој линији, иза 10. бригаде, кретаће се 26. српска бригада 46. дивизије, а иза 12. бригаде кретаће се 1. царибродска бригада. Бригаде у другој линији уједно су и општа резерва Дивизије. Кад предње бригаде достигну линију Гацин Хан—Чечина, ту се смењују и пре-

лазе у дивизијску резерву, а бригаде из резерве улазе у прву борбену линију.

Бригадама је наређено да до мрака или у току ноћи, 10/11. октобра, овладају линијом Селичевица—Чечина—Бербатово. Све јединице своју линију стрељачког строја обезбеђиваће платнима у виду правоугаоника ширине један метар и дужине два метра, да би наши авиони одмах уочили линију до које смо стигли. Штаб Дивизије кретаће се између бригада у резерви.

У наређењу је оштро подвучено:

„По заузимању градова у свему поступити према већ ранијим издатим упутствима, настојећи да се ред што пре успостави. Одмах поставити стражу код свих магацина и јавних зграда, а не дозвољавати ником неодговорном да материјал и ратну спрему односи. У Ниш ће улазити само наша војска ..”⁵⁸

Око три часа, после подне, цео бугарски 31. пук кренуо је у напад на Липовицу. Мада је бројно и технички био јачи од непријатеља, пук није показао упорност да ослободи село.

Десета српска бригада је имала задатак да сутрадан, 9. октобра, у 19,00 часова, буде у свом полазном рејону. Али, Штабу 22. дивизије није било познато да је непријатељ заузео Пискупово и Липовицу. Сазнавши од Штаба 10. бригаде о губитку тих положаја, Штаб Дивизије, истог дана, доноси и друго своје наређење и даје задатак 10. бригади да ослободи Липовицу:

„НАРЕЂУЈЕМО: 1) Десета бригада, по пријему овог наређења, извршиће покрет са Бригадом правцем Црна Бара—Вита крушка—Кобиља чука—Оштра чука—Пискупово и са два батаљона извршити напад на непријатеља од правца Пискупово према Липовици. Са своја два батаљона поставити се на просторији Ступница—Јарсеново са задатком затварања правца од Равне Дубраве.”⁵⁹

Истим наређењем промењен је и борбени поредак 22. дивизије. После ликвидације непријатеља у Липовици, 10. бригада ће посетити полазни рејон у селима: Ступници, Јарсенову и Горњој Купиновици. Избијањем на те положаје, следећег дана, 10. октобра, у 6,00 часова, наступа ка Нишу

⁵⁸ Исто, стр. 177.

⁵⁹ Исто, стр. 178—179.

правцем који је претходним наређењем био додељен 12. бригади. Тако је 10. бригада ушла у борбени поредак на десном крилу Дивизије.

Све бригаде предвиђене за напад на Ниш, а под командом 22. дивизије, морале су до својих полазних рејона да прођу кроз Липовицу. Ради тога је 12. српека бригада добила задатак да напусти своје положаје на левој обали Влаине и да, с јужне стране, преко Црних Бара и Средора, у заједници са 10. бригадом нападне Липовицу. Кад бригаде овладају тим селом, његову заштиту преузима 1. власотиначка бригада. Она ће посести косе Корбулице и Сивца и обезбедити 26. и 1. царибродској бригади пролаз кроз Липовицу, ка њиховим полазним рејонима.

На основу наређења Штаба 22. дивизије, Штаб 10. бригаде одредио је 1. и 2. батаљон да изврше напад на Липовицу. Јединице су у току ноћи потајно извеле све припреме и ујутро се прикупиле на пошумљеној висоравни Брајковца. Трећи и 4. батаљон су заузели положаје окренуте према Равној Дубрави.

Са свитањем, 9. октобра, 1. батаљон је прошао село Гуњетину и избио на преседлину између два узвишења Кобиље чуке и Оштре чуке. У току ноћи, ситуација се на тим положајима потпуно променила. Немачки 3. батаљон и Борбена група „Дојч“, из 13. СС-пука, проширили су свој јучерашњи успех и заузели најбоље висове.

Кроз магловито планинско јутро на челу батаљона наступала је 1. чета, новог командира Бранка Румичића. А, баш у то време, немачки 3. батаљон, преко Оштре чуке у супротном правцу, је вршио пробој према Равној Дубрави. Чета је истурила борбено обезбеђење, али због ниске магле оно није приметиле непријатеља. Када су пред собом угледали противничку колону, која је из покрета, уз велику вику, извршила јуриш на батаљон, чете су биле изненађене, али су брзо прешле у стрељачки строј и прихватиле борбу. Надмоћније непријатељске снаге потискивале су 1. батаљон на Кобиљу чуку.

У намери да одбаци 1. батаљон и са нових положаја, непријатељ је наишао на стрељачки строј 2. чете 2. батаљона, који се спуштао низ северну косу Кобиље чуке. После кратке, жестоке борбе чета је пред јачим непријатељем одступила. Пратећи у стопу 2. чету, немачки строј је брзо избио на положаје 2. батаљона. Магла се споро повлачила

и лужала му је повољне услове да се приближи јуришном одстојању. Добро смишљеним нападом, непријатељ је тежио да збаци батаљоне са тих положаја. Штаб Бригаде је одмах реаговао, па је повукао из Брајковца 3. батаљон и поставио га позади Кобиље чуке, ради прихвата 1. и 2. батаљона, ако буду под борбом одступали.

Неповољан јутарњи развој догађаја омео је 10. бригаду да нападне на Липовицу и избије у свој полазни рејон. Главнина Бригаде била је практично блокирана и њено даље дејство угрожено. Изостало је дејство и 12. бригаде за ослобођење Липовице. Кад је требала да пође на извршење задатка, немачки војници су је напали у рејону Брезовице, Лопушње и Рамног Дела и нанели јој велике губитке. Командант бугарског 31. пука, 9. октобра изјутра, је обећао да ће борбу Бригаде подржати војском и артиљеријом, али није извршио обећање.

У току затишја на Кобиљој чуки, непријатељу је стигло појачање и кад се магла разредила извршио је снажан јуриш на 2. батаљон. Напад је дочекан унакрсном рафалном и плотунском ватром и ручним бомбама на целом положају. Да би појачао одбрану, начелник Штаба Душан Лазић довео је једну чету 1. батаљона с левог крила и кад је с њом пошао у напад био је рањен и изнесен из борбе. У жестоком окршају непријатељ је био одбачен на 50 до 100 метара испред одбране Бригаде, а затим је ватра Бригаде ослабила.

— Зашто је ватра престала? — упитао је командант Бригаде.

— Немамо више енглеске муниције — рекао је командант батаљона, Никола Баста. — Наредио сам да се сваки метак прикупи за брэнгале.

— Богаму, та муниција нам стално прави проблеме — рекао је командант. — Час је има — час је нема. Ако је ускоро не добијемо, тражићемо да заменимо енглеско оружје.

Недостатак савезничке муниције све више се осећао и често је утицао на извршавање задатака. Командант Баста је у први ред истурио борце са немачким оружјем за које је било довољно муниције.

Борба се распламсавала, противнапади су се ређали један за другим, али непријатељ ни за стопу није био померен са достигнутих положаја. У борбама су се нарочито истакли: бомбаши Влајко Тешић, из Црнатова, Душан Димитријевић, из Градашнице, Александар Стојановић и Чедо-

мир Тасић, из Масурице, и политички делегат вода Милутин **Микић**, из Корбевца.

Командант 7. СС-дивизије „Принц Еуген“, 9. октобра, у 10,30 часова, послао је хитну депешу команданту немачког 34. армијског корпуса. Јавио му је о успеху команданта 3. батаљона, СС-капетана Виганда, из Борбене групе „Дојч“.

„Борбена група „Дојч“ пробила одбрану непријатеља и продужила напад у правцу Равне Дубраве. Успостављена веза са борбеном групом „Фегтле“ у 10,07 часова. Борбена група „Фегтле“ и даље у тешкој одбрамбеној борби против надмоћнијег непријатеља.“⁶⁰

У преподневним часовима, обавештајна служби 10. бригаде прикупила је податке о новом немачком појачању код Кобиље чуке. На основу најновије ситуације, Штаб Бригаде је донео одлуку да све јединице повуче на Брајковац, у рејон коте 823, изван непријатељског дејства.

Ноћ на Брајковцу Бригада је провела у пуној приправности, јер се непријатељ налазио у близини. Око подне, 10. октобра, Штаб 10. бригаде је наредио 1. батаљону да насилним извиђањем испита јачину непријатеља на Оштрој чуки. Уколико наиђе на немачке војнике да их нападне и процени може ли тим правцем да се пробије до полазних рејона. Ако нема непријатеља, батаљон да продужи за село Ступницу, а за њим ће да крене цела Бригада.

Полазећи из Брајковца, штаб 1. батаљона одредио је у претходницу целу 1. чету, а чета је истурила челна и бочна обезбеђења. Кад су патроле избиле на пут који од Гуњетине води за Равну Дубраву и кривуда између Кобиље чуке и Оштре чуке, успориле су покрет. Пажљиво су испитивале успутне погодне заклоне где је непријатељ могао да постави заседу. Тако су стигли до путарева куће, са десне стране пута. Пушкомитраљезац Благоје Младеновић, из Топлог Дола код Пирота, ишао је јарком, а испред њега се налазио с пушком Милан Китановић, из Мачкатице. Чета се сасвим приближила шуми.

— Стој! — рекао је командир чете Бранко Румичић.
— Да се испита ова шума.

— Прво одељење напред! — наредио је командир вода Милоје Ристић.

☞ АВИИ, Микротека, Национални архив Вашингтон, микрофилм Т-314, ролна 849, снимак 1022.

Одједном заштекташе пушкомитраљези и запрашташе пушке из шуме. Тројица рањених су одмах пала на друму. Ристић је повео вод на јуриш кроз шуму и почео да опкољава место одакле је пуцало. И командир чете је повео један вод на јуриш и од следећег рафала пао погођен с неколико хитаца у ногу. После Петронија Јанковића, који је погинуо у Црној Бари, Бранко Румичић је само три дана командовао 1. четом. То је био трећи командир кога је чета изгубила. Чету је примио дотадашњи прекаљени командир вода Милоје Ристић, из села Клисурице код Врања.

За протекла два дана бугарски штабови су намерно одуговлачили учешће својих јединица у борбама против немачких јединица. Са 10. српском бригадом, бугарски 31. пешадијски пук није остварио садејство, иако је имао задатак да то учини. Оба дана су бугарске јединице на просторији 22. дивизије провеле без борбе. Немачке снаге су искористиле такву ситуацију и све своје нападе усмериле на 10. и 12. српску бригаду и нанели им губитке.

Јак отпор који је непријатељ пружио са Оштре чуке није омогућио 1. батаљону даљи продор. Ради заштите бораца Штаб Бригаде је наредио да батаљон обустави борбу и повуче чете на Кобиљу чуку где је пристигао и 2. батаљон. У тај рејон је дошла и чета пратећих оруђа Бригаде, са тешким минобацачем од 120 мм, и отворила ватру на Оштру чуку. Неколико мина је експлодирало поред немачке колоне, која је имала губитака у погинулим и рањеним. После подне је пристигла и 12. бригада од које је Штаб 10. бригаде сазнао да је непријатељ напустио Липовицу.

Преко села Гуњетине је био краћи пут за Ступницу где се налазио полазни рејон 10. бригаде. Али, пошто је непријатељ тај правац бранио, Бригада се поново сконцентрисала на Брајковцу и задржала се на одмору.

Биланс петомесечних борби Бригаде

На Брајковцу су, 10. октобра 1944, политички комесари чета, уз пригодне речи, подсетили борце на формирање 10. српске бригаде. Од 614 бораца и старешина са врањског терена, колико их је било у строју на Таламбасу, 10. маја, није их остала ни половина. За протеклих пет месеци кроз Бригаду је прошло близу хиљаду бораца са територије врањ-

ског подручја. Они су до краја августа непрекидно попуњавали њене редове. Знатан број бораца и руководиоца је отишао на војне и политичке дужности у ослобођена места или је премештен у друге јединице. На петомесечном ратном путу, 10. српска бригада је имала преко 300 бораца и руководиоца избачених из строја. Многи од њих су на том путу елободе и мира часно пали и увећали број хумки на бојном пољу и сеоским гробљима.

Командант Бригаде, Ћира Ристић-Реља, укратко је подсетио штабове батаљона:

— Пред јуришним стројем и у свим приликама у борби увек су предњачили команданти, командири и политички комесари. Као комунисти и скојевци, руководиоци су својом храброшћу служили за пример борцима. Тако и треба да буде.

Ту је направио за тренутак паузу и наставио:

— Међу првима су и гинули, и били рањавани. Немамо ми много користи од тога, ако нам старешине и борци гину. Успех је у томе да однесемо победу са што мање жртава. Штаб Бригаде тако мисли.

Командант Бригаде је био у праву. Од 10. маја до 10. октобра из строја 10. бригаде било је избачено 45 војних и политичких руководиоца. У блиској борби с непријатељем погинуо је политички комесар Бригаде Бранко Вучелић, рањен је начелник Штаба Бригаде, један заменик команданта батаљона је рањен, док је један политички комесар батаљона рањен, а један погинуо. Од нижег командног кадра изгуљбљено је 15 командира чета: осам их је погинуло и седам рањено. Међу политичким комесарима чета два су погинула, два рањена, један заробљен и један одсечен од јединице, а рањен је и један помоћник политичког комесара чете. Од командира водова четири су погинула, а девет рањено; три политичка делегата вода су погинула, а два рањена. Избачени су из строја и многи командири одељења, јер су неустрашиво јуришали испред својих бораца.

У свим тим борбама 10. српска бригада је испољила високе моралне и политичке квалитете и калила се у сваком окршају. Задавала је непријатељу беспштедне ударце, а била је храбра и да их поднесе у неравноправним борбама. Жестоко је нападала окупаторе и домаће издајнике у југо-

источној Србији. Према једном непотпуном прегледу,^{*1} Бригада је за пет месеци ратовања убила око 100, ранила око 150 и заробила око 150 непријатељских војника и старешина. Запленила је знатне количине ратног материјала и намирница, а вишак хране је дала сиромашном народу.

Поход преко Бабицке горе

У 17,00 часова, 10. октобра, бугарски Тенковски пук и 1. власотиначка бригада, команданта Љубе Станковића-Петра и политичког комесара Боре Стојановића, ушли су у Власотинце. Делови 13. СС-пука немачке 7. СС-дивизије „Принц Еуген“ запалили су у граду све своје магацине заједно са зградама, напустили то јако упориште и повукли се у Лесковац.

Кад се добро смрачило, око 20,00 часова, 10. бригада је напустила Брајковац и кренула да поседне свој одсек за напад у нишкој операцији. Заобишла је Оштру чуку и дужим путем преко Липовице, Орашца и Јарсенова, у току ноћи, стигла на падине Бабицке горе. Доласком у села: Доњу Купиновицу, Јарсеново и Доњу Ступницу, 10. бригада је ушла у борбени поредак 22. дивизије на њеном десном крилу. Све бригаде су требале да буду на тим положајима још пре два дана, али је непријатељ пореметио планове Дивизије.

Од јутрос је 22. дивизија, под командом команданта Ратка Софијанића и политичког комесара Живка Живковића, била овако постројена за наступање према Нишу:

У првој борбеној линији 10. српска бригада, команданта Ћире Ристића-Реље и заступника политичког комесара Милана Рунића, била је на десном крилу. На левом крилу налазила се 12. српска бригада, команданта Драгољуба Петковића-Столета и политичког комесара Слободана Цекића-Радована. У другој борбеној линији иза 10. српске бригаде заузела је поредак 1. царибродска бригада, команданта Бранка Вуковића и политичког комесара Драгољуба Станковића. Иза 12. бригаде била је распоређена 26. српска бригада 47. дивизије, команданта Радета Цветковића и политичког комесара Јована Манаеијевића.

На тим положајима, 10. бригада је до сванућа престројавала своје јединице и формирала борбени поредак, такође, у две линије. У првој борбеној линији били су 1. батаљон, команданта Чедомира Ристића (Милан Рунић је заступао политичког комесара бригаде), на десном крилу, и 3. батаљон, команданта Божицара Вуликића и политичког комесара Ивана Пушоњића, на левом крилу. У другој линији иза 1. батаљона наступао је 2. батаљон, команданта Николе Басте и политичког комесара Дмитра Кошпића, а лево је био 4. батаљон, команданта Миливоја Тице и политичког комесара Милана Јовановића. Штаб 10. бригаде налазио се између батаљона друге линије, а истурено командно место са радио-станицом било је у 1. батаљону.

Десетој бригади је наређен правац напада преко Горње Купиновице—Овчарева—Криве буке—Терзине горице (кота 1022)—Врле гарине—Коциног рида—Горњег Барбеша—Виландрице и врха Тумбе.

Десни сусед 22. дивизије и 10. бригаде била је бугарска 4. дивизија, али она још није посела положаје за напад. Ту Дивизију је код Равне Дубраве зауставио само 3. батаљон 13. СС-пука, команданта капетана Виганда, и она није могла да пробије његову одбрану. Кад је тај батаљон сам одступио према Нишу, тек тада је бугарска дивизија могла да крене.

Јесен је. Пожутела је листопадна шума на косама Овчарева и кад мало дуне ветар, лишће својом бојом покрива траву. У очекивању покрета борци Бригаде су се мало одморили. Само за обавештајце и извиђаче нема предаха. Налазили су се у селима на правцу кретања Бригаде и прикупљали податке о непријатељу.

Командири и политички комесари чета детаљно су упознали борце са војним и политичким значајем напада на Ниш. У 1. чети 1. батаљона борце је посебно обрадовало кад је њихов политички комесар Мика Новковић, из Радовнице, нагласио:

— Ми ћемо пре Бугара ући у Ниш и то мора и њима да буде јасно! — одрезао је прстом кроз ваздух.

— Када треба да стигнемо? — питали су борци.

— Трчаћемо, само да будемо први — рекао је Новковић.

— Живео наш комесар! Ура! — загрмела је чета.

Борци су били кивни на Бугаре, јер су читаве генерације у југоисточној Србији запамтиле злочине бугарске војске и полиције. Много су невоља задали томе народу. Кад се помену бугарски војници, и само име је било довољно да се помисли на убијање, паљевину и пљачку, чији су трагови највише били видљиви у врањском, пиротском и лужничком крају.

Пре сванућа, Штаб Бригаде је истурио две чете у обезбеђење наступања: једну према селу Ступници, а другу према Јарсенову. Први и 3. батаљон кренули су тачно у шест часова, пре него што је сунце изашло. У њиховим колонама била су 84 борца који су кренули потпуно боси, а осталима су опанци били у таквом стању да се више ни су могли ни крпити. Бабичка гора иначе није погодна за маршевање, а нарочито њене западне стране којима наступа 10. бригада.

Једанаестог октобра, кад је чело 10. бригаде избило пред село Црковницу, 15. српска бригада 47. дивизије ушла је, у подне, у Лесковац. Народ је **величанствено** дочекао борце и окитио их цвећем. Око педесет дана је вођена борба за Лесковац са немачким 13. СС-пуком који се **јутрос** повлачио према Нишу, левом обалом Јужне Мораве.

Десно од 10. бригаде повлачиле су се и немачке јединице из рејона Равне Дубраве према селима: Лукањи, Великом Крчмиру и Личју. Бугарска 4. дивизија уместо да их напада, није ни кренула из Равне Дубраве. На основу најновије ситуације, коју је обавештајни официр Лазар Лажетић донео у поноћ, немачке јединице су избиле на Бабичку гору. Штаб Бригаде је одмах реаговао. Први батаљон је заустављен на положају код села Бабичког, а 3. батаљон код села Црковнице. Једна чета је избачена на сам гребен Бабичке горе да ступи у борбени додир с непријатељем. Други и 4. батаљон задржани су у Јарсенову, док се не узме довољно одстојање од батаљона прве линије.

Масовни прилив нових бораца

Од када 10. бригада има обавештајну службу, користи је у свакој прилици да прикупи податке о непријатељу. Добро обучени извиђачи, под руководством обавештајних официра, по правилу увек су испред јединице на правцу

њеног кретања. И, од јутрос, обавештајни официр Лазар Лажетић са извиђачким водом Бригаде, пре свих, кренуо је на Бабичку гору, ради извиђачке активности. Како су ушли у село Горњу Купиновицу, око добро наоружаних извиђача почеше да се окупљају младићи, здрави и високи.

— Хоћете ли у нашу Бригаду? — упитао их је Лажетић.

— А која је то бригада? — чуло се из групе окупљених.

— Десета српска.

Одмах су се прикључила 23 младића из 57 кућа колико је Горња Купиновица тада имала. Међу првима су се одазвали: 18-годишњи Јован Младеновић и Божидар Цакић, затим рођена браћа Стојан Тасић и Петар Цветановић, па Благоје и Лазар Костић, Мирко и Добривоје Ристић, онда момци из породице Пејића, Стаменковића, Радовановића, Станковића, и других. У лесковачком, пиротском и влаеотиначком крају био је обичај да детету приликом крпггења понекад по имену његовог прадеде дају презиме. Тако, рецимо, ако се прадеда звао Цветан, онда је дете добило презиме Цветановић. Отуда су често рођена браћа имала различита презимена.

Мобилизација нових бораца је представљала веома значајан политички и морални чин НОП-а и требало је тактички и одмерено прићи сваком домаћинству. Најважније је било да се народу објасне циљеви народноослободилачке борбе. Лажетић је, управо, тако поступао и имао је успеха у селима.

Из села Бељанице, 10. бригаду су попунили: Ђорђе Петковић, Драгољуб Јовановић, Никола Трајковић, и други, а из села Манојловца дошло је осам другова, међу којима су били: Крста Лазић, Драгомир Гроздановић, Лука Митић, и остали. Из села Кумарева је дошло девет другова, од којих је једино Лука Здравковић имао 25 година, а Добривоје Пешић, Алекса Здравковић, Ђорђе Трајковић, и други, нису имали ни по 20 година. Из малог села Големе Њиве, дошли су: Мирко Стојковић и Тодор Станојевић, а из села Ораовице тројица: Алекса Стојковић, Стојадин Лазаревић и Петроније Милић.

Село Доња Лакошница, крај Мораве, дало је 10. бригади једну борбену чету од 104 борца. Најмлађи је био са 17 година Боривоје Миленковић, а остали су имали од 18 до

24 године старости, као што су: Петар Вељковић, Божидар Јовановић, Јосиф Стојановић, Влада Миленковић, Светолик Јовић, Станко и Светислав Павловић, Стојан Марјановић, Сава Недељковић, и многи други. Горња Лакошница је мало село, али је дало Бригади 17 бораца, међу којима: Лазара Влајића, Петра Димитријевића, Тихомира Поповића, Благоја Костића, и друге.

Богојевац је омање село поред реке Ветернице, а попунило је Бригаду са 30 бораца, младића, као што су: браћа Светислав и Ратко Крстић, Живојин Здравковић, Василије Стефановић, Лука Стојковић, Ђорђе Стојановић, Василије Илић, и остали. Село Навалин је упутило бригади: Славка Филиповића, браћу ЈБубомира и Ђорђа Митића, и још осам другова.

Велико село Бабичко дало је 10. бригади око 70 младих бораца и то: Душана Николића, Станислава Стефановића, Арсенија и Видена Митића, Вукадина Стојановића, Петронија Китановића, Милана Марјановића, Боривоја Трајковића, и друге њихове комшије.

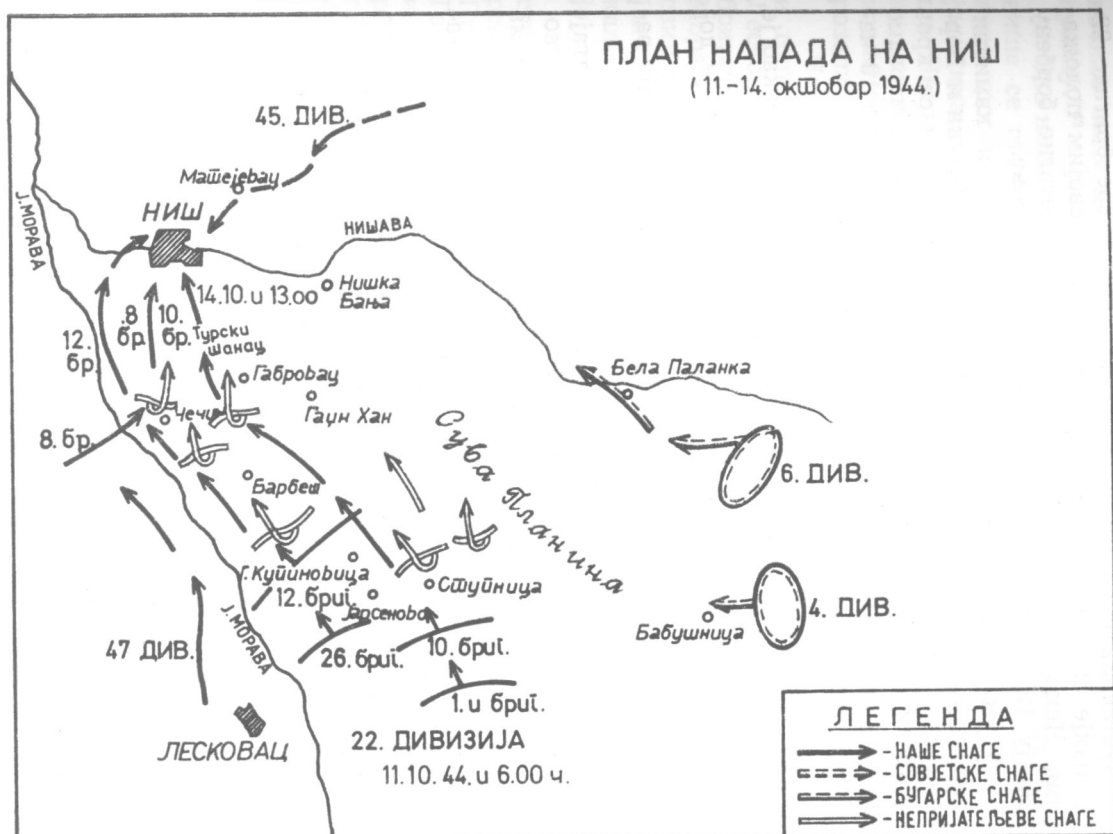
Богато и велико село Разгојна на сливу Јабланице и Лужне Мораве добро се одазвало 10. српској бригади и дало рекордан број врских младића и одраслијих који су већ служили војску — 118 бораца. Треба поменути: Ђорђа Коцића, Јаблана Лазаревића, Тодора Милојковића, Новицу Илића, Љубомира Живковића, Сибина Младеновића, Добросаву Коетића, Никодија Стевановића, Антанаса Илића, Милана Јанковића, и остале другове.

Укупно са лесковачког терена у 10. српску бригаду дошло је око 560 бораца, што је било више него дотадашње бројно стање Бригаде. Лесковачки крај је попунио редове и осталих бригада 22. дивизије. Сви ће они током борбе постати прекаљени борци. Најспособнији ће се уздизати на војне и политичке дужности и постати руководиоци у четама и батаљонима, а касније ће проширити своје знање на курсевима и у школама.

Десета српска бригада — прва у ослобођеном Нишу

Немци су комотно повлачили своје јединице према Нишу на целом фронту. Десета бригада је за један дан одмакла од свог полазног положаја једва десетак километара

ПЛАН НАПАДА НА НИШ (11.-14. октобар 1944.)

и зауставила се. И, сутрадан, 12. октобра, све бригаде 22. дивизије биле су у стању ингчекивања на својим положајима. Чекало се да бугарска 4. дивизија достигне борбену линију 10. бригаде, па да се онда наступа даље.

Друм, преко Доњег Дупшика, су закрчили камиони, тенкови и топови немачког 3. батаљона 13. СС-пука и Борбене групе „Фегтле“ 1. брдске дивизије. Повлаче се кроз бугарски рејон напада. Командант 10. бригаде је наредио да 2. и 4. батаљон крену за Црковницу, а он је, око 10 часова, пре подне, избио на чело 1. батаљона.

— Где су стали Бугари? — питао је.

— Наши осматрачи их још нису приметили — рекао је командант батаљона Чедомир Ристић.

Партијски руководилац батаљона Лука Радоњић је додао:

— Друже команданте, борци су нестрпљиви, питају зашто се од синоћ стоји.

Из рејона бугарске 4. дивизије, дојахао је обавештајни официр 1. батаљона, Чедомир Јовановић, и реферисао:

— Бугари још нису добили наређење да крену према Нишу.

— Крећи! — наредио је командант Бригаде. — Зауставићете се само кад ја наредим.

Први и 3. батаљон су кренули према селу Доњи Барбеш, а 2. и 4. батаљон су стигли у село Бабичко код цркве, где је премештено командно место Штаба Бригаде. У Бабичком је начелник Штаба Душан Лазић одржао говор окупљеном народу који је дуго био под владавином четника. Тог дана је у многим селима тог краја формирана нова народна власт.

Десета српска и 12. српска бригада одлучним наступањем према Нишу, вршиле су снажан притисак на немачке заштитне делове који су без борбе одступали. За то време, бугарска 4. дивизија заостала је око шест километара за борбеним поретком 22. српске дивизије. У свом оперативном извештају Штаб 13. корпуса дао је овакву оцену рада те Дивизије: „Четврта бугарска дивизија која је наступала према Нишу, десно од наше Двадесет друге дивизије, правцем Равна Дубрава—Гацин Хан, заостала је у наступању,

кочила наше наступање и није уопште користила на овом правцу."⁶²

Око немачке 7. ОС-дивизије „Принц Еуген” у Нишу, све више се стезао обруч. Друга пролетерска дивизија је тог дана пресекла комуникацију између Ниша и Сталаћа и са јединицама Црвене армије затворила јој извлачење из Ниша. Четрдесет пета српска дивизија дејством према Градини, у садејству са јединицама Црвене армије, спречила је извлачење немачких јединица из Ниша на север и северо-запад.

Четрдесет седма српска дивизија је успешно нападала и гонила немачке снаге левом обалом Јужне Мораве, од Лесковца према Нишу. У њеном саставу је била и 8. српска бригада, која је једним батаљоном прешла на десну обалу Мораве и ослободила село Чечину. Нападана и окружена са свих страна, немачка 7. СС-дивизија „Принц Еуген” пробијала се према Мрамору и Прокупљу. На том правцу дочекале су је 24. и 47. дивизија и у жестокој борби нанеле јој велике губитке у људству и ратној техници.

Кад је 10. српска бригада, по подне, 13. октобра, достигла северне падине Бабичке горе, ту се њен борбени поредак зауставио. До Ниша је било још око 15 километара. Први и 3. батаљон посели су друм од Доњег Барбеша до Гадиног Хана и последњу косу на северу Бабичке горе по имену Кацин рид. Неколико километара испред друма, у различитим правцима, истурене су јаке извиднице и бригадни и батаљонски извиђачи. Пошли су опрезно да установе да ли немачки војници још држе гребен планине Селичевике, код коте 872 и 791. Одатле су током дана гађали артиљеријом бригаде 47. дивизије на левој обали Мораве.

На тим положајима чекала се смена бригада. По ранијем наређењу Штаба 22. дивизије сада је требала 1. царибродска бригада да се уведе у борбу, а 10. бригада да ступи на њено место у дивизијску резерву. Због те смене је 1. царибродска бригада пребачена код Доњег Барбеша, у село Топоницу.

Касно, после подне, 8. српска бригада је прешла на десну обалу Мораве и у оштрој борби ослободила на Селичевици Ајдучки кладенац и Црно језеро. Избивши у тај ре-

јон, 8. бригада је заузела положај у средини борбеног поретка 22. дивизије и постала леви сусед 10. бригади. Дванаеста српска бригада померила се према Јужној Морави, на лево крило Дивизије.

Чекајући смену, Штаб 10. бригаде је и даље развијао обавештајну активност према Нишу. Тек после 18,00 часова, курир Штаба 22. дивизије, из Разгојне, дошао је у Доњи Барбеш с новим наређењем. За 10. бригаду из тог наређења најважнија је била једна реченица:

„Смену не вршите са Првом царибродском бригадом, с обзиром да Десета на свом правцу кретања није наишла на непријатеља.”⁶³

У Штабу Бригаде радост. Неће бити смене са 1. царибродском бригадом. Курири су појурили да позову штабове батаљона у Доњи Барбеш. Командант Бригаде Ћира Ристић-Реља, с наређењем у руци, расположен је рекао:

— Ево, другови, нашој Бригади је припала част да прва уђе у Ниш. Али, и бугарска Шеста дивизија своје пожурује. Нећемо им дати прилику.

Реч је узео партијски руководиоца Бригаде Милорад Стошић-Шука:

— Зато мислим да би требало уложити последњу снагу да се пробијемо у град пре свих. То од нас очекује и наш Главни штаб. Тако реците борцима и руководиоцима.

Команданти и политички комесари као да су полетели према својим батаљонима. Кренули су још те ноћи према Нишу. Први батаљон је узео правац према селу Виландрини, 3. батаљон према Горњем Барбешу, а у то село пошао је и Штаб Бригаде са 2. и 4. батаљоном.

Ујутро, 14. октобра, извиђачи јављају да немачки војници пале магацине у Нишу, бацају у ваздух складишта. Народ је зауставио 1. батаљон у Габровцу, надомак Ниша, и даровао га венцима и пешкирима. Сваки борац је примио колач и воће, јер ослободиоци кроз та села другачије не пролазе. Одатле је батаљон стрељачким стројем кренуо преко пресушених мочвара Широке падине. Из града се још чују рафали немачких заштитница које се повлаче.

— Ово је Ћеле-кула са десне стране пута за Пирот, а лево Болница — показивао је Лазић на карти.

Пред њима су још били пруга и пут, па преко циглане Војна и Градска болница, према којој су упрте очи Бригаде. То је југоисточни део Нгапа. Није близу.

— Подне је. Милоје, може ли још брже? — питао је командант Бригаде.

— Трком! — наредио је Милоје Ристић својој 1. чети.

Зној кипи, борци су били у голој води. Иако су боои и рањавих ногу ни корак нису заостајали. У Нишу ће се обути. Трећи батаљон, команданта Божидара Вуликића и политичког комесара Ивана Пушоњића, прилазио је граду преко Турског шанца.

У неколико минута до 13,00 часова, 1. батаљон, команданта Чедомира Ристића, пробио се пред масом света до врата Градске болнице. Одушевљење и овације 10. српској бригади. Са свих страна се проламало:

— Живела Титова војска!

Нишлије су засипале борце венцима, цвећем, марамама и пешкирима. Веселе на сваком кораку какво Бригада скоро није доживела. Људи су износили послужење на улицу, позивали у куће, тискали се да загрле борце. Пред Болницом су се окупили заробљени Италијани, који су били послуга немачким рањеницима. Кад им је Душан Лазић рекао, са степеништа Болнице, да ће им наш Врховни штаб омогућити да иду својим кућама, капе су полетеле увис.

Други батаљон, команданта Николе Басте и политичког комесара Дмитра Кошпића, ушао је у Ниш преко Турског шанца, Обреновићевом улицом. Четврти батаљон, команданта Миливоја Тице и политичког комесара Милана Јовановића, такође је ушао у Ниш преко Турског шанца, лево од цркве Светог Николе.

Увече је командант 22. дивизије наишао на комору 10. бригаде, али нису знали да му кажу где је Штаб. Казани су били пуни, борци нису ни ручали ни вечерали. Командант Ратко Софијанић, Миливоје Ковачевић, из ГШ НОВ и ПО Србије, обавештајни официр Тихомир Слијепчевић-Гајо и њихова пратња потерали су коње. Из центра града полетели су светлећи меци увис, пуцало се жестоко.

— Тамо је Десета — рекао је Софијанић. — То Реља пуца.

Кад су стигли код Споменика ослободиоцима Ниша, пронашли су Николу Басту, који их је одвео у Штаб Бригаде, У вилу преко пута Бановине.

— Кад сте стигли у Ниш? — упитао је Софијанић, Рељу.
— Нешто пре 13,00 часова.
— Дакле, први сте ушли у град — потврдио је Софијанић.

Стражв пред кућама и магацинима

Ослобађањем Ниша потпуно је била пресечена одступања немачкој Групи армија „Е“ долином Јужне и Велике Мораве, према северу. Губљењем тог правца, немачке снаге из Грчке усмериле су своје повлачење долином Ибра. С друге стране, разбијањем немачке 7. СС-дивизије „Принц Еуген“ у рејону Ниша, отклоњена је опасност да се немачке снаге из Грчке пробију у позадину наше 1. армијске групе и 3. украјинског фронта Црвене армије. У то време све дивизије НОВЈ су надирале према Београду ради ослобођења главног града.

До 16,00 часова, све јединице 22. српске дивизије биле су у Нишу. О ослобођењу Ниша, политички комесар Дивизије Живко Живковић, истог дана је послао 13. српском корпусу кратак извештај:

„У 16 часова, снаге наше 8, 10, 12. и два батаљона Прве царибродске бригаде ушле су у Ниш. За сада наша Дивизија је једина која се налази у граду од партизанских јединица. Није нам познато да ли ће бити нешто плена.“⁶⁴

Уласком у Ниш 10. српске бригаде, одмах је ступило на снагу наређење Штаба 22. дивизије, издато 3. октобра 1944, у којем, између осталог, стоји:

„Приликом уласка у градове одмах поставити наше страже код свих надлештава, магацина, свих врста јавних зграда, итд. Одмах успоставити команду места, управо наше власти и са јединицама предузети одржавање реда у градовима. Не сме се дозволити да се Бугари ни у ком облику мешају у наше унутрашње ствари, т.ј. у постављање власти и одржавање реда по градовима. У погледу непријатељских магацина и возила поступити на исти начин, т.ј. свуда поставити наше стражаре и не дозволити да Бугари одвезу било које моторно возило. У погледу ратног матери-

јала заплењеног на бојишту — то ћемо у заједници са штабом њихове армије решавати, док у погледу магацина свих **врста** у градовима поново напомињемо да наши треба први да стигну до њих и поставе стражу."⁶⁵

По том наређењу, 10. бригада је на свом правцу уласка у Ниш заузела све немачке магацине и поставила страже, као и код банке, апотеке, поште, болнице и других јавних установа. Сви чланови Штаба Бригаде и штабова батаљона брзо су обезбедили све објекте важне за живот становништва. Народ је сам показивао шта треба заштитити.

Све јединице Бригаде првог дана у Нишу биле су размештене по приватним зградама поред реке Нишаве. Бригада је организовано прикупљала ратни материјал, који су немачке јединице оставиле на све стране приликом свог повлачења. Извиђачи Бригаде и батаљона прикупљали су податке да ли има скривених немачких војника, јатака и где су се налазила њихова складишта.

Око 18,00 часова, из правца Нишке Бање у Ниш је ушла бугарска 6. дивизија, која је раније била у саставу бугарског 1. окупационог корпуса у Србији. Одмах по уласку колоне, бугарски официри и војници су напустили строј и размилели се на све стране. Настала је права пљачкашка трка и отимачина свега што је могло да се помери, откине, ишчупа и понесе. Обијали су војна складишта у Тврђави, где страже још нису биле постављене, и односили муницију, шећер, брашно, конзерве и ратну опрему. Пресретали су људе на улици и отимали бицикле, проглашавајући их ратним пленом.

Бугарска војска је упадала у станове и том приликом крада тепихе, грамофоне, уметничке слике, постељину, девојачку спрему, скидали сијалице, чупали сијалична грла и остављали пустош за собом. Они су пред становништвом, сами себе, представљали пљачкашима. Народ је долазио у штабове и жалио се, а руководиоци 10. бригаде су црвенили од стида и нису се упуштали у то како су нам Бугари постали савезници. Сви ти поступци бугарске војске поразно су деловали на грађане Ниша.

Пред неким кућама су борци 10. српске бригаде чували стражу, јер ни животи појединих становника нису били заштићени пред појединим бугарским војницима. Тако је

штаб 1. батаљона одредио цело одељење, командира Љубомира Јовановића, из 3. чете да заштити фабрику марама и шамија, власника Хранта Муницијана. Фабрика је била на десној обали Нишаве, између железничког и пешачког моста. Његов пушкомитраљецац Петроније Анђелковић, из Црне Траве, морао је шарцем да чува фабрику и да одбија бугарске настртаје.

Четврта бугарска гранична бригада није учествовала у нишкој операцији, али је по ослобођењу града брзо стигла и разместила се у Кнез-Селу само ради пљачке. Већ следеће ноћи граничари су кренули за Бугарску. Пред полазак, они су гвозденим полугама развалили врата Санаторијума и опљачкали сав материјал, почупали све инсталације у згради и браве са врата. У тај Санаторијум је ГШ НОВ и ПО Србије хтео да смести тешке рањенике, али су га бугарски војници тако опљачкали да је био неупотребљив.

Касно увече, командант Дивизије Ратко Софијанић, позвао је све команданте и политичке комесаре својих бригада и од њих је чуо шта се догађало у Нишу. Он је бригадама доделио рејоне разменггаја у гарнизону да у њима заведу ред, заштите становнештво и сваку кућу ако затреба.

Осма српска бригада је добила рејон у јужном делу Ниша у згради где је некада било седиште армије. Десетој српској бригади је додељен гарнизон у источном делу између пута за Нишку Бању и реке Нишаве, па до моста који води у Тврђаву. Дванаеста српска бригада је добила југозападни део града код Бубња у инжењеријским касарнама. Двадесет шеста српска бригада је размештена у Коњичким касарнама на Црвеном Крсту. У центру је била 1. царибродска бригада. Тврђава је додељена 22. српској бригади 45. дивизије и јединицама Утврђеног рејона Црвене армије. Шеста бугарска бригада је остала у југоисточном делу града код војне болнице.

Због раширене пљачке бугарске војске у Нишу, интервенисао је и врховни командант НОВ и ПОЈ код ГШ НОВ и ПО Србије, својом депешом:

„Бугарске трупе имају одмах напустити Ниш. Сви војни трофеји и магацини морају остати на нашем расположењу. Саопштите то бугарском команданту као моју заповест.“⁶⁶

Пошто је пљачкашко насиље бугарских војника узело великог маха, Врховни командант НОВ и ПОЈ је био још оштрији:

„Покрет бугарских трупа био је предвиђен са мном у споразуму. У вези са вашим депешама у којима говорите о отимању и пљачки трофеја, које су заплениле наше јединице и нелојалном држању Бугара, затражио сам од Совјетске команде да бугарске трупе сместа обуставе покрет према Косову и испразне територију Србије. О тој одлуци саопштићу Совјетској влади. Ако би се Бугари томе одупрли, сматраћемо то непријатељским актом.”⁶⁷

После таквог става Врховног команданта НОВ и ПОЈ, у Нишкој Бањи је одржан састанак између команданта ГШ НОВ и ПО Србије, Коче Поповића, и начелника Штаба 3. украјинског фронта, генерал-пуковника Сергеја Бирјузова. Састанку су присуствовали Штаб 13. српског корпуса и Штаб бугарске 2. армије. О резултату састанка говори депеша ГШ НОВ и ПО Србије, ВШ НОВ и ПОЈ:

„Покушали смо да средимо односе са Бугарима. Иде врло тешко, јер њихови руководиоци неће да разумеју. Њихова је теза: прво, борили смо се, плен је наш; друго, потребно је да плен буде наш, ради подизања морала војске.”⁶⁸

Овакав став бугарске команде био је потврда да је бугарска војска остала у Србији да ратује ради пљачке и ратног морала њених официра и војника. ГШ НОВ и ПО Србије затражио је, од ВШ НОВ и ПОЈ, да Бугари не учествују у борбама на Копаонику и на Ибру. Међутим, бугарска војска је учествовала на Косову и још више је пљачкала, па чак и до југословенско-аустријске границе.

Живот у нишком гарнизону

Првих дана у ослобођеном Нишу није било одмора. Скоро сви борци су били распоређени да чувају војне објекте, на дежурства и на многе друге дужности у гарнизону. Извиђачи, појачани патролама, наставили су да тра-

в? Исто.

вв Исто.

гају за заосталим немачким војницима, четницима, њиховим јатацима и шпијунима. Мање четничке групе пронађене су скривене код својих јатака у граду. Једна жена је пријавила да се у њеној кући крије немачки војник, па га је Душан Димитријевић са патролом нашао у орману. Осма српска бригада је на својој територији ухватила 23 немачка војника и неколико шпијуна, па се будност у целом граду још више заострила.

Шеснаестог октобра, у Штабу 22. дивизије одржан је састанак са штабовима бригада на којем је разрађено упутство како да се организује живот у гарнизону. Било је лично примедби на слабо војничко држање бораца, а почела је да попушта и дисциплина. Одмах су уследили четни састанци да се укаже на пропусте, а уједно и да се поуче на понашање ради угледа Народноослободилачке војске. У 10. бригади највећи број бораца никада није био у тако великом граду, али су се брзо привикли на сасвим другачији војнички живот.

У Бригаду је стигло 560 бораца из лесковачког краја, мобилисаних и добровољаца, који су без позива пошли у рат. Услед наглог увећања бројног стања, Бригада се преселила у Мушку гимназију у Бождовој улици. У суседној Основној школи „Вожд Карађорђе“ били су смештени војници Црвене армије и борци 10. бригаде су се с њима радо дружили.

Трећег дана боравка у Нишу, 16. октобра, немачка Група армија „Е“, која се повлачила из Грчке, стигла је делом у Краљево. Њено зачеље је тек из Атине прилазило граду Лариси, што је за 10. српску бригаду било веома значајно. Јер ће и она дати свој велики допринос да се та колона пресече негде на Косову.

Гарнизон је пружао повољне услове за одржавање хигијене бораца, па су по батаљонима одлазили на купање у Нишку Бању. У Градском купатилу је вршено прање и парење веша и одеће, тако да су вашке постале права реткост.

На путу за Нишку Бању, сваки батаљон би мало застао да борци разгледају Ћеле-кулу. Обично би им људи из суседних кућа радо испричали њену историју и руком

показали брежуљак Чегар северно од Ниша, где је, 31. маја 1809, дошло до боја између српских устаника и Турака.⁸⁹

Из 10. бригаде је један број старијих бораца упућен на интендантски курс у Пирот, а болничарке на санитетски курс да се стручно усаврше за превијање рањеника. Од пушкомитраљезаца и других бораца изабрани су најбољи за подофицирски курс при Штабу 22. дивизије, да се оспособе за командире одељења и водова.

У Нишу је обавештајни официр Дивизије организовао осмодневни курс за све обавештајне официре бригада и батаљона. Највише је пажње поклоњено методу прикупљања података о непријатељу. За кратко време савладали су из топографије најважније знаке да би могли да читају војну карту. Научили су и оријентацију на земљишту у разним условима и кретање по азимуту, дању и ноћу.

Тих дана први пут су руководиоци 10. српске бригаде добили официрске чинове. Наредбом ГШ НОВ и ПО Србије, командант Бригаде Ћира Ристић-Реља произведен је у чин мајора, Душан Лазић и заменик команданта 1. батаљона Стратија Аризановић у чин капетана. Заменик команданта 3. батаљона Благоје Станковић произведен је у чин поручника. Командиру чете Петронију Јанковићу, који је пре десетак дана погинуо у Црној Бари, стигао је чин потпоручника.

Кад се Бригада мало средила, отпочела је интензивна војна и политичка обука, нарочито са новодошлим борцима. Пошто није било довољно старих бораца за стражу, ту дужност су вршили и борци који су први пут узели пушку у руке.⁷⁰

0» На центру српског фронта, баш на самом Чегру, положаје је бранио ресавски војвода Стеван Синђелић са око 3.000 Ресавца и четири тона. Кад је нишки Шашит-паша добио појачање, он је са премоћном војском, уз велике губитке, пробио српску одбрану. Да не би с преживелом посадом пао Турцима у руке, Синђелић је из пиштоља запалио складиште муниције и дигао у ваздух шанац са посадом и Турцима који су у њега продрли. Стеван Синђелић је опеван у песми као велики јунак.

После боја на Чегру, Шашит-паша је наредио да се одсеку главе погинулим Србима и са њих скине кожа. Кожу су испунили памуком и послали у Цариград. Међутим, лобање су узидали у четвороугаону кулу, између цигала, са спољне стране у 56 редова по 17 у сваком реду, укупно 952. Тако је настала Ћеле-кула.

⁷⁰ Код још недовољно обучених бораца за вршење стражарске службе дешавале су се и комичне ствари.

У Ниш је, 18. октобра, стигла 3. пиротска бригада, формирана у првој половини августа 1944, у селу Петровцу код Пирота. Бригада је била прилично наоружана и имала је осам минобацача. Сви омладинци из пиротског краја, који су одлазили у ту бригаду, окупљали су се у шуми Падежу, под висом Дренове главе. На том вису је у другом балканском рату, 6. јула 1913, Калнски одред, команданта 2. армије Степе Степановића, потукао бугарске војнике, бранећи Пирот. Пироћанци о тој победи и данас радо кажу: „Бугари су после пораза на Дреновој глави оставили троја кола капа.“

Прва царибродска бригада је ушла у састав 8. српске бригаде, а 1. власотиначка бригада је ушла комплетна у састав 12. српске бригаде. Пета пиротска бригада и Бабички НОП одред су у Нишу расформирани, па је један део њихових бораца добила и 10. српска бригада.

Том великом попуном новим борцима, бројно стање 10. бригаде нарасло је на око 2.400 људи. Сваки батаљон је имао најмање око 500, а свака чета више од 100 бораца.

Поводом ослобођења Београда, у Нишу су, 21. октобра, увече, одржане свечане манифестације. Веселје у граду и у касарнама трајало је до дубоко у ноћ. Следећег дана, 22. октобра, у граду је одржана војна парада у којој је узео учешћа и један батаљон 10. бригаде. Окупљеним борцима у центру Ниша, о значају ослобођења главног града Југославије говорио је политички комесар 13. српског корпуса Василије Смајевић. А, увече, у Команди града приређена је свечана вечера за све штабове бригада и госте из других јединица и политичког и културног живота Ниша.

Жестоке борбе за Београд трајале су седам дана и вођене су заједно са јединицама 3. украјинског фронта Цр-

Када је борац 4. батаљона, Јован Младеновић, постављен на стражу лозинка је била Ниш, а одзив Нишава. Мало касније наишао је његов командир вода да провери како чува стражу.

— Ниш! — рекао је лозинку.

— Јесте, ово је Ниш.

— А што ти на стражи не заустављаш? — оштро ће командир.

— Како мог командира да зауставим!

— Знаш ли да може непријатељ да ти приђе и да те зароби.

— Мене! — зачудио се Младеновић. — Имам ја оружје — показао је на одложено пушку.

Појачаном обуком такве ствари су отклоњене.

вене армије. Заузимањем Калемегдана и Савског моста од стране јединица НОВ и ПОЈ, Београд је ослобођен 20. октобра 1944. У тим борбама немачке снаге су имале око 15.000 избачених из строја и око 9.000 заробљених војника и официра.

Оживео је партијски и скојевски рад. Многи борци су примљени у СКОЈ и Партију. Надокнађено је све што је у току последњих борби било пропуштено. У Бригади се одвијао интензиван политички и културно-просветни рад. Поред културних представа у граду, културно-просветне екипе у батаљонима припремиле су скечеве да их изведу кад Бригада буде напуштала Ниш. У ходницима касарне зидне новине су биле пуне чланака из пређеног ратног пута Бригаде.

Формацијске и кадровске промене

После једнодневне припреме, по наређењу Штаба 22. дивизије, 24. октобра, приступило се формацијским и кадровским променама у свим њеним јединицама. Циљ нове формације био је да се бригаде попуне људством и наоружањем и квалитетније оспособе за вођење самосталних и сложенијих борбених дејстава. Тежило се томе да бригаде постигну већу ударну моћ, а истовремено да задрже своју покретљивост.

Нова формација донела је значајније промене и у 10. српској бригади. Осим попуне људством и наоружањем већ постојећих јединица, њена чета пратећих оруђа добила је више митраљеза и минобацача. На тај начин, била је боље оспособљена да оствари ватрену подршку пешадијским четама у нападу и одбрани. При Штабу Бригаде формирана је противколска чета, која ће касније добити право име противтенковска чета. Од наоружања је имала само противтенковске мине и експлозив, ради минирања путева и спречавања продора непријатељских тенкова и других оклопних возила.

Формирање вода за везу при Штабу Бригаде требало је да, у току борбе, омогући бољу организацију везе са потчињеним јединицама. Међутим, тај вод је технички био најслабије опремљен. Борац Михаило Пешић, из Пирота, коме је поверено да технички опреми вод за везу, претражио је цео Ниш да пронађе једну телефонску централу или неки

телефон. Али, тих средстава није било за све бригаде довољно, па су курири и даље остали као најпоузданији начин одржавања везе.

Санитет је, такође, био боље организован и снабдевен материјалом. У Нишу су формирани бригадно превијалиште и санитетски вод. Задатак им је био да брже евакуишу рањенике до бригадног превијалишта и да обезбеде њихово даље збрињавање и лечење.

И батаљон је претрпео квалитетније промене. Поред три стрељачке чете, у сваком батаљону је формирана и чета пратећих оруђа с једним митраљеским и једним минобацачким водом. Тиме је омогућено да и он укаже ватрену подршку својим четама. Знатно се изменила и улога батаљона. Новом формацијом постао је самосталнији и оспособљен за извршавање појединих задатака самостално и у садејству са осталим јединицама. У батаљонима су формиране и чете бојне коморе чија је намена била да врше до-тур и евакуацију свих потреба за вођење борбе.

Десета српска бригада је у реорганизацији извршила и значајне кадровске промене. Највећи број старешина из 3. пиротске бригаде распоређен је на одговарајуће дужности, а један број руководица померен је унутар Бригаде с једног на други положај.

У Штабу Бригаде је, такође, дошло до извесних промена. Дотадашњи командант, Ћира Ристић-Реља, постао је заменик команданта Бригаде. За политичког комесара Бригаде одређен је тог јутра Илија Драговић. Начелник Штаба Душан Лазић постављен је за команданта подофицирског курса 22. дивизије. Његово место попунио је 31-годишњи Митко Пејчев, раније активни артиљеријски официр Југословенске војске. Пре тога био је на истој дужности у 1. царибродској бригади. Верски референт Бригаде, Аритон Бојковић, определио се за просветну струку и Бригада више није имала свештеника.

Нови командант 10. српске бригаде, од јутрос, 24. октобра, постао је Бранко Вуковић⁷¹ који је командовао 1. царибродском бригадом. Њему је пало у део да са својим

⁷¹ Бранко Вуковић је рођен 3. маја 1916. године у Босанском Новом, у породици сиромашног сељака. Кад је завршио основну школу отишао је на столарски занат, а затим у рударе. Био је међу најмлађим члановима штрајкачког одбора Урсових синдиката, у којем се упорно борио код акционара рудника за боље дневнице.

Штабом за два дана изврши читаву реорганизацију Бригаде по новој формацији.

После реорганизације 10. српске бригаде руководиоци су били овако распоређени:

Командант Бригаде Бранко Вуковић, политички комесар Илија Драговић, заменик команданта Ћира Ристић-Реља, начелник Штаба Митко Пејчев, помоћник политичког комесара Милорад Стошић-Шука, омладински руководиоца Јован Милошевић-Милован, обавештајни официр Лазар Лажетић, референт санитета др Момир Стојановић, интендант Влајко Јовић, заменик интенданта Димитрије Ђорђевић-Мита.

Противтенковском четом Бригаде командовали су: командир Душан Јовановић-Капетан и политички комесар Никола Станковић-Гуштер.

Амбулантна чета Бригаде имала је само политичког комесара Бошка Николића.

У 1. батаљону *гшеновани* су: командант Мирко Јокић, политички комесар Милан Рунић, заменик команданта Стратија Аризановић-Праћка, помоћник политичког комесара Лука Радоњић, омладински руководиоца Душан Младеновић, обавештајни официр Чедомир Јовановић и интендант Владимир Цветковић-Вук.

Четом бојне коморе командовали су: командир Милутин Живковић-Црни и политички комесар Новица Пејчић.

Четом пратећих оруђа командовали су: командир Срећен Тренча, политички комесар Пантелејмон Пејчић и помоћник политичког комесара Душан Додић.

У 1. чети командир је постао Милоје Ристић, политички комесар Мика Новковић, а помоћник политичког комесара Драгутин Цигарчић.

По дизању народноослободилачког устанка у Босни и Херцеговини, Вуковић је као комуниста, од маја 1941, међу првима ступио у 1. козарску чету. Касније прелази у 1. пролетерски батаљон Оперативног штаба за Босанску крајину. После погибије команданта батаљона Здравка Челара, 8. јуна 1942, код села Лепенца на Мотајици, борци су на јавном скупу, као најхрабријег, изабрали Бранка Вуковића за команданта. Током 1944. Вуковић се налазио на лечењу у Италији због тешког рањавања. Променио је више командних дужности све док није стигао у 10. српску бригаду и у њој је остао до краја рата.

У 2. чети командир је постао Благоје Цветковић-Кмет, политички комесар Александар Тасић, а помоћник политичког комесара Бошко Станковић.

У 3. чети командир је постао Јордан Петровић, политички комесар Миодраг-Миша Новаковић, помоћник политичког комесара Новица Михаиловић.

У 2. *батаљону именовани су*: командант Никола Баста, политички комесар Дмитар Кошпић, заменик команданта Јосиф Здравковић, помоћник политичког комесара Драгомир Јовановић-Драгче, омладински руководицац Мирољуб Алексић, обавештајни официр Урош Ђорђевић, референт санитета Зора Тодоровић, интендант Бранко Костадиновић.

У чети бојне коморе командир је био Јован Филиповић, а политички комесар Бранко Пејић.

У чети пратећих оруђа командир је био Јован Јовановић, а политички комесар Чедомир Маринковић.

У 1. чети командир је постао Вељко Антанасијевић, политички комесар Јордан Стефановић, а помоћник политичког комесара Сава Станковић.

У 2. чети командир је био Драгомир Јовановић-Мурча, политички комесар Миладин Цветковић, помоћник политичког комесара Крста Станковић.

У 3. чети командир је постао Тугомир Ранчић, а политички комесар Јордан Стојановић.

У 3. *батаљону именовани су*: командант Божидар Гошовић, политички комесар Иван Пушоњић, заменик команданта Божидар Вуликић, помоћник политичког комесара Драгоје Мацура, омладински руководицац Јелисавета Старчевић, референт санитета Стојадинка Марковић, интендант Радомир Здравковић.

Чета бојне коморе имала је командира Милентија Поповића, а познат је и помоћник политичког комесара Ратко Павловић.

Чета пратећих оруђа имала је командира Милета Црнатовића.

У 1. чети командир је био Душан Станојевић, политички комесар Славко Стошић.

У 2. чети командир је био Апостол Томић, политички комесар Душан Михаиловић, помоћник политичког комесара Милутин Станковић.

У 3. чети командир је био Радоев Јовић, политички комесар Спасоје Станковић, помоћник политичког комесара Душан Стојанчевић.

У 4. батаљону именовани су: командант Миливоје Тица, политички комесар Милан Јовановић, заменик команданта Драгутин Ђорђевић-Брка, помоћник политичког комесара Чедомир Риетић, омладински руководиоца Мирослава Јанковић, обавештајни официр Градимир Николић-Граде, интендант Власко Ристић.

У чети бојне коморе познат је само политички комесар Драгомир Младеновић.

У чети пратећих оруђа познат је само командир Станојко Стаменковић.

У 1. чети командир је Крста Анђелковић, политички комесар Мирослав Стаменковић, помоћник политичког комесара Јован Мачковић.

У 2. чети командир је Стојан Крстић-Столе, политички комесар Васо Бањац.

У 3. чети познат је само командир Михаило Поповић.

Новом формацијом Штаб Бригаде сачињавали су: командант, политички комесар, заменик команданта и начелник Штаба. Штаб је доносио одлуке и био одговоран за њихово спровођење.

Смотра Бригаде испред гимназије

После подне, 24. октобра, командант 22. српске дивизије Ратко Софијанић и политички комесар Живко Живковић, са својим Штабом, дошли су у двориште гимназије да изврше смотру Бригаде. То је било први пут команданту Дивизије да дође пред строј 10. српске бригаде, па је код бораца владало велико узбуђење. Кад је командант Дивизије пришао строју, командант Вуковић је командовао:

— Бригада мирно!

Пре те команде батаљони су се добро поравнали. Команду су прихватили команданти батаљона. Била је потпуна тишина. Командант Вуковић је предао рапорт:

— Друзе команданте, Десета српска бригада је постројена по новој формацији и спремна за смотру. У строју има две хиљаде четири стотине бораца!

— Добро! — рекао је командант и погледао строј. — До пре два месеца овако је изгледала свака наша дивизија.

Са средине строја командант Софијанић је поздравио Бригаду:

— Другови борци и руковдиоци — Смрт фашизму!

Бригада је громогласно одговорила:

— Слобода народу!

— Бригада, на месту вољно! — командовао је Вуковић.

Са командантом Дивизије су били и заменик команданта Милан Атлагић, начелник Штаба Валентин Хорватић, обавештајни официр Јован Павловић, референт санитета др Боривој Кузмановић, интендант Славко Милијевић и шеф наоружања Богдан Марковић.

Борци су настојали да што боље изгледају пред командантом Дивизије. Али босе ноге, поцепане опанке и одећу нису могли да сакрију. Око 80 одсто бораца било је у одећи и обући коју су донели од својих кућа. Није било никаквог изгледа да обуку униформу и замене опанке ципелама. Више од половине бораца имали су исцепане опанке од пресне свињске и говеђе коже које су сами правили. Ретко ко је носио фабричке гумене опанке, зване пиротчанке.

Командант Дивизије је загледао и одећу. Највећи број бораца је имао кудељну или ланену кошуљу и преко ње прслук или џемпер, а зима је била на прагу. Преовладала је одећа пиротског и лесковачког краја. Борци са бабичког терена носили су вунено грубо гуњче са рукавима. Чакшире су биле „на брич“ од материјала тканог од дебеле вуне на кућном разбоју. Кад материјал скину са разбоја носе га у Доњи Душник на ваљање, а после терзија кроји и шије. Било их је и са дебелим гуњом од војног ћебета. Сиромашни сељаци су носили опанке, израђене у селу, од спољне аутомобилске гуме.

Код Пироћанаца је био редак грудњак од памука — памуклија. Понеко је обукао огртач од сукна без рукава — опанцак, који су носили само сиромашни сељаци. Панталоне, такође, од грубог сукна, чарапе црне и ишаране, а преко рамена поњава као најјача заштита од зиме.

Пироћанци су по природи храбри људи. Преци су им, под командом војводе Димитрија Војиновића, били на десном крилу српске војске у Косовској бици. Кад су извршили пробој кроз турски борбени строј, сви су до једног

изгинули. И хајдучија је била бројна. Тако је харамбаша **Новак** Караљук, једном приликом у долини Нишаве, **напао** и самог султана Сулејмана са пратњом. Пироћанци су учествовали и у Првом српском устанку. Карађорђе су дали тројицу војвода и једног ађутанта. До коначног ослобођења од Турака пиротски крај никад није био без хајдука.

Било је разног оружја у строју. Пет држава је снабдевало оружјем и бомбама 10. српску бригаду: Краљевина Југославија, Краљевина Енглеска, Царевина Бугарска, Совјетски Савез и Хитлеров Трећи Рајх. Али, мало ко је хтео да пошаље бар опанке.

Софијанић је похвалио дисциплину бораца, одао је Бригади признање за показану храброст и издржљивост у борбама. Имао је само једну примедбу:

— Много је босих и слабо одевених, иде зима, а предстоје још тешке борбе — рекао је.

— Учинили смо све што смо могли, радионице су крпиле и поправљале — одговорио је Вуковић.

Бригади је недостајало аутоматског оружја, а нарочито пушкомитраљеза. Да би се донекле тај проблем ублажио и повећала ватрена моћ Бригаде, Штаб Дивизије је доделио Бригади 48 пушкомитраљеза немачке производње и један мањи број аутомата. Нису постојале одговарајуће могућности да се Бригада наоружа и опреми у складу са новом формацијом. Тај задатак наоружавања био је трајан и требало је заплењеним оружјем, у току борбе, попунити потребе јединица.

Из Ниша су кренули делегати СКОЈ-а Бригаде на Први конгрес Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије, који ће се одржати од 16. до 18. новембра у Београду. До Аранђеловца делегати су ишли пешице, где су се сакупили из свих јединица, а затим су за Београд отпутовали возом „ћиром“. Испратили су их из Бригаде с поздравом конгресу и Врховном команданту.

Од када је 10. бригада формирана први пут се борцима указала прилика да посете биоскоп и гледају филм „Борба пред Москвом“. Већина њих није знала ни како изгледа биоскоп и то је био заиста велики доживљај: борба у којој се ратује, побеђује и гине, баш као и у њиховој 10. бригади. Следећих дана филм је стигао и у касарну, па су и биоскопске представе биле чешће.

Због нараслог бројног стања Бригаде зграда гимназије је постала тесна. Више није било места за целу Бригаду да легне на под у сламу. У згради гимназије остали су само 4. батаљон и противтенковска чета Бригаде, а главнина се, 27. октобра, преселила, по највећој киши, у Коњичке касарне на Црвеном крсту. Касарна је била толико запуштена, да је прво морала да се изврши дезинфекција просторија и исте ноћи да се изврши парење одеће у партизанским бурадима.

Војна музика Десете бригаде

До краја октобра у 10. бригади је велика пажња обраћена личној хигијени бораца и просторија у касарни ради заштите здравља. Слободни дани били су посвећени политичкој и војној обуци. Из војне обуке јединице су практично изводиле вежбу: место борца, старешине и оружја у разним условима борбе и подилажење јуришном положају и извођење јуриша. Пошто у касарни није било довољно простора да све јединице изводе обуку, чете су излазиле изван града на ливаде. Кад су се враћале у касарну уз пут су увежбавале престројавање у покрету и песме корачнице.

После вечере, ако није била наређена нека друга активност, бригадна војна музика је, у кругу касарне, увежбавала маршеве и свирала борбене песме. Или би се поделила по батаљонима и својим мелодијама разбијала монотони касарнски живот. Песме и коло, уз трубе и хармонике, спадале су у најомиљенију културно-просветну активност јединице. Десета српска бригада је за разлику од других бригада 22. дивизије имала најбројнију војну музику са разноврсним музичким инструментима.

Зачетак војне музике 10. бригаде практично је настао у 3. пиротској бригади, у селу Петровцу код Пирота. У том селу је формирана Бригада и у њему почиње окупљање њених првих музичара. Куир команданта Бригаде, Пироћанац Драгутин Манчић, из села Градишта, сећа се како је рођена идеја о формирању бригадне музике.

Једне вечери, првих дана октобра, док је седео у Штабу Бригаде, слушао је разговор између свог команданта Исидора Козодеровића и команданта батаљона Стратије Ари-

зановића-Праћке. Козодеровића је зачудило да од толиких бораца у Бригади нема музичара да засвирају и унесу весеље међу борце.

— Пироћанци добро свирају, само их нисмо пронашли — рекао је Праћка.

— Ја знам да свирам у кларинет — изненадио их је Манчић.

Командант Козодеровић направи кисело лице.

— Хармоника, труба, бас — тако нешто.

— Пронаћићу ја музичаре, да пођем кући по кларинет?

У Бригади је имао комшију Живадина Раденковића, из Градишта, врсног трубача, па су обојица пошли кући по инструменте. Баш у то време, 3. пиротска бригада је кренула према 22. дивизији, па се Манчић уз пут распитивао у селима за музичаре. Кад су стигли у село Ваву, пред Бабушницом, тамо су нашли одличне свираче Миливоја и Влајка. Обојица су свирали у трубу бас, а она иде уз кларинет. Нешто касније нашли су Ратка-Раку, добошара. Тај музички састав је вежбао свако вече неуморно. Свирали су борбене маршеве и партизанске песме.

Музика је тренгала, забава је трајала. Музичари су се брзо окупљали. У селу Доњем Стрижевцу, код Бабушнице, пронашли су још тројицу музичара, браћу Стојана и Најдана и још једног друга. Двојица су свирали у трубу, а један у тромблон бас. Сад су већ били права бригадна војна музика и још да је имала бубањ — била би у пуном саставу.

То је време када су се наши људи масовно враћали из Бугарске у којој су дуго провели као интернирци. Међу њима је био и познати музичар Стојан Стошић звани Минђушка, јер је у левом уву носио златну минђушу. Он је свирао у трубу. Благоје Станковић је свирао у велики бас елигон, што се носи преко леђа. Милутин и Горча свирали су у трубу и бас. Граде и Бора били су добошари. Сви су са собом носили музичке инструменте и кад су чули да се у 3. пиротској бригади оснива војна музика, нису ни свраћали кући, у своје родно село Предејане. Дошли су у Бригаду и у њој остали.

Са терена Бабушнице, из Стрижевца, међу задњима су дошли бубњари Стојан и Сретен Ристић-Брка. Они ће тек У Косовској (сада: Титовој) Митровици доћи до изражаја када буду запленили бубње од немачких музичара. Кад

је Бригада преноћила у Крушевици, изнад Власотинца, у њене редове су дошла из села Бољара два добра музичара, браћа Сретен и Светислав Јовановић. Један је свирао у бас, а други у трубу. У велики бас је свирао и познати Циганин из Власотинца Драган, који је познат само под именом Гане. Хармоникаши Најдан и Миле били су из села Лакошнице.

С таквом војном музиком, од око 20 музичара, 3. пиротска бригада је ушла у састав 10. српске бригаде. Од тог дана у 10. бригади је било свако вече весеље, а недељом по цео дан. У Нишу су у Бригаду дошла и четири музичара из четника, али извесно време нису свирали, јер нису знали партизанске песме.

Пред крај месеца, 29. октобра, борци 10. бригаде су гледали фудбалску утакмицу између репрезентације 22. дивизије и репрезентације Ниша. Својим бучним навијањем помогли су да фудбалери Дивизије дају четири гола, а Нишлије само два.

Последњег дана октобра, војнолекарска комисија Дивизије, под руководством заменика команданта Дивизије Милана Атлагића и члановима: референтом санитета Зузином, др Божидаром Тодоровићем и хирургом др Луиђијем Серафинијем, прегледала је све борце и руководиоце ради оцене способности. У целој Бригади било је око три одсто неповољно оцењених за ратне напоре. Они су издвојени за лакше дужности у позадинским јединицама или на терену.

По завршеном лекарском прегледу, Штаб 22. српске дивизије наредио је својим бригадама да изврше избор бораца за формирање бригаде Одељења заштите народа — ОЗН-е. У то време предстојало је формирање 1. београдске бригаде ОЗН-е 4. београдске дивизије Корпуса народне одбране Југославије — КНОЈ-а. У 10. српској бригади, штабови баталјона и команде чета су заједно са партијском и скојевском организацијом, међу најбољима, одабрали око 110 бораца. Наоружани су били пушкама, аутоматима и пушкоритраљезима.

Када су се сакупили из свих дивизија 13. српског корпуса, у строју пред Командом војне области у Нишу било је 1050 бораца. Они су представљали елитну јединицу, намењену за борбу против остатака побеђеног непријатеља, ради заштите државног уређења нове Југославије.

Бригада на маршу од Ниша до Прокупља

Убрзана војна обука, допуна наоружања и лекарски преглед — прекинули су нагађања бораца да ће ускоро уследити покрет. Заиста, 4. новембра, на партијским и скојевским састанцима, саопштено је да чланови треба да буду пример маршевске дисциплине. Сутрадан је исто то на војним састанцима прорађено са свим руководиоцима, од команде чете до батаљона, да Бригада креће у нове борбе према Косову.

Шестог новембра трубач Видосав Станковић, из села Бабичког, рано је пробудио Бригаду. Јединице су у строју сачекале да дежурни официр Бригаде Јосиф Здравковић преда команданту Вуковићу рапорт. После рапорта, пред строј је дошао политички комесар Дивизије Живко Живковић. Говорио је о томе како Народноослободилачка војска победоносно наступа и да је ослободила велики део земље. Али, да борба није престала ослобођењем Београда, Ниша и других градова. Између осталог, је рекао:

— Морамо да пружимо помоћ и осталим крајевима да се ослободе.

Живковић је умео да говори. Строј га је у потпуној тишини нетремице пратио. А, завршио је овим речима:

— Десетој српској бригади припала је част да прва у нашој Дивизији настави ту ослободилачку борбу. Штаб Дивизије вам жели ратни успех!

Те речи су запалиле Бригаду, јер близу 2400 бораца никада није имало прилику да чује овакав политички говор. За то време на нишким улицама је одјекивао парадни корак 8. и 12. српске бригаде. Припремале су се за сутрашњу свечану прославу 27-годишњице октобарске револуције и смотру коју ће извршити командант 13. корпуса Љубо Вучковић. Биће то велики народни збор и весеље, али без 10. бригаде.

Пред полазак политички делегати су се вратили из главног магацина с пуним шаторским крилима и ћебадима. Уместо очекиваних ципела донели су муницију и ручне бомбе. Стари борци су пронели вест да ручне бомбе замењују топове, па су се многи отимали за ту „артиљерију”. Тако су Љубомир Јовановић и још неки, из Сукова, Светозар Јовановић и Даме Станковић, из Дарковца, браћа Во-

јислав и Радосав Павловић, из Јабуковика, окачили на опасач по пет-шест бомби и напунили торбице.

На командантовом ручном сату било је тачно пола осам. Врањанац Владан Видосављевић-Млинар, донедавно пушкомитраљезац, а тог јутра политички делегат вода у 1. чети 1. батаљона, са уздигнутом државном заставом на копљу кренуо је на челу Бригаде. После пуних 20 дана одмора и гарнизонског живота Бригада је пошла у сусрет непријатељу. Иза заставе је ишао Штаб 10. српске бригаде, па бригадна војна музика. Уз звуке труба одјекнула је песма:

„По шумама и горама,
Наше земље поносне,
Иду чете партизана,
Славу борбе проносе,
Нека знаде душман клети,
Да ће код нас сломит' врат,
Прије ћемо ми умрети,
Него своје земље дат.”

Пошли су према Прокупљу и Куршумлији да на положајима Сиљевице, Пардуса и Чаногe, у долини Лаба, смене 17. српску бригаду. Борци који су бојеи ушли у Ниш, боси су га и напустили. На путу од Ниша за Прокупље, између села Мрамора и Југбогдановца, све је било закрчено немачком ратном техником. На тој просторији су 24. и 47. српска дивизија, 12. октобра, напале главшгау немачке 7. СС-дивизије „Принц Еуген”. Приликом повлачења из Ниша за Прокупље, успело је само немачкој претходници да се пробије.

У тим жестоким борбама погинуло је око 400, а заробљено око 700 немачких војника и официра. Заплењено је око 700 пушака, 50 аутомата, 80 пушкомитраљеза, пет минобацача, 300.000 метака, 10 радио-станица, 200 коња и две трупне апотеке. На ратишту пред очима бораца налазило се око 700 камиона, око 100 луксузних аутомобила, мотоцикла, 17 тенкова „тигар”, седам моторизованих топова, око 100 запрежних кола и друге ратне опреме. Командант групе армија „Е”, генерал-пуковник Александер Лер, изјавио је да је од свих немачких снага у нишкој операцији једва остало око 4.000 војника.

Командант Бригаде се окренуо свом куриру Пироћанцу **Владимиру** Тасићу, из села Ѓњилана:

— Питај преко везе има ли у Бригади шофера.

— Нема! — стигао је одговор са зачеља.

После подне по стицању на циљ једнодневнoг марша, **на** пољани код цркве пред Прокупљем, сакупила се цела Бригада. Политички комесар Илија Драговић подсетио је борце и руководиоце на сутрашњи дан — 27-годишњицу октобарске социјалистичке револуције. О тој првој пролетерској револуцији, у Русији 1917. године, борци су с великим интересовањем слушали.

При поласку Бригаде из Ниша, из Штаба 22. дивизије, добијен је одређен број првих Партизанских споменица 1941. Она је Одлуком Националног комитета ослобођења Југославије установљена у знак признања за истрајност у борби и оданост народноослободилачком покрету. Право на Партизанску споменицу 1941. имали су сви борци и руководиоци, војни и политички, који су испунили један од четири услова: да су 1941. ступили у партизанске одреде и остали у њима; да су 1941. започели партизанску делатност; да су 1941. ступили у партизанске одреде, па повучени на друге дужности и, најзад, сви они који су 1941. ступили у партизанске одреде, па су после били заробљени, ухапшени и суђени и сада се налазе у НОВ и на раду у позадини.

У 10. српској бригади те услове је испунило 17 руководилаца, две другарице и 15 другова: Бранко Вуковић, Ћира Ристић-Реља, Илија Драговић, Милорад Стошић-Шука, Зора Пауновић, Стратије Аризановић-Праћка, Никола Баста, Божидар Гошовић, Дмитар Кошпић, Јован Милошевић-Милован, Драгоје Мацура, Иван Пушоњић, Лука Рadoњић, Милан Рунић, Јелисавета Старчевић и Миливоје Тица. Мирка Јокића ће ово знамење сачекати кад изађе из болнице.

Подела Партизанских споменица 1941, јавно пред целом Бригадом, оставила је снажан утисак на све борце и руководиоце. Команданти и политички комесари су пред својим борцима на тај начин донекле изашли из анонимности. Сада су имали прилику да виде да су у Штабу Бригаде и у штабовима батаљона искусни борци и ратници. То их је још више охрабрило и улило поверење, поготово што

око две хиљаде младих бораца још није имало ратно искуство.

Шестог новембра, док је 10. бригада била у Прокупљу, Солун је напустио последњи војник немачке Групе армија „Е“. Њене јединице су се повлачиле на север, преко Косовске Митровице и Трепче. У сусрет тој бескрајној колони, чији се реп налазио још у Грчкој, хитала је 10. бригада.

Штаб Бригаде и приштапске јединице разместили су се да преноће у Прокупљу, а интендантура је била у селу Новој Божурни. Први и 2. батаљон су распоређени у селу Бабином Потоку, 3. батаљон у селу Костадиновцу, а 4. батаљон у селу Југбогдановцу.

Из села Бабиног Потока било је људи и у четницима, који су после разбијања њихових јединица остали скривени по таванима. У току ноћи пред кућом на брежуљку, где је заноћио 3. вод 3. чете 1. батаљона, на стражара је са тавана полетела четничка кама и промашила. Стражар је отворио ватру по крову куће, преко којег су бежала двојица четника, и узбунио оба батаљона. Тек тада су борци схватили зашто их је жена из те куће дочекала кукњавом: „Јаој, где ли су моји синови?“ Био је то знак синовима на тавану да су партизани стигли у њихову кућу.

Наступање према Копаонику

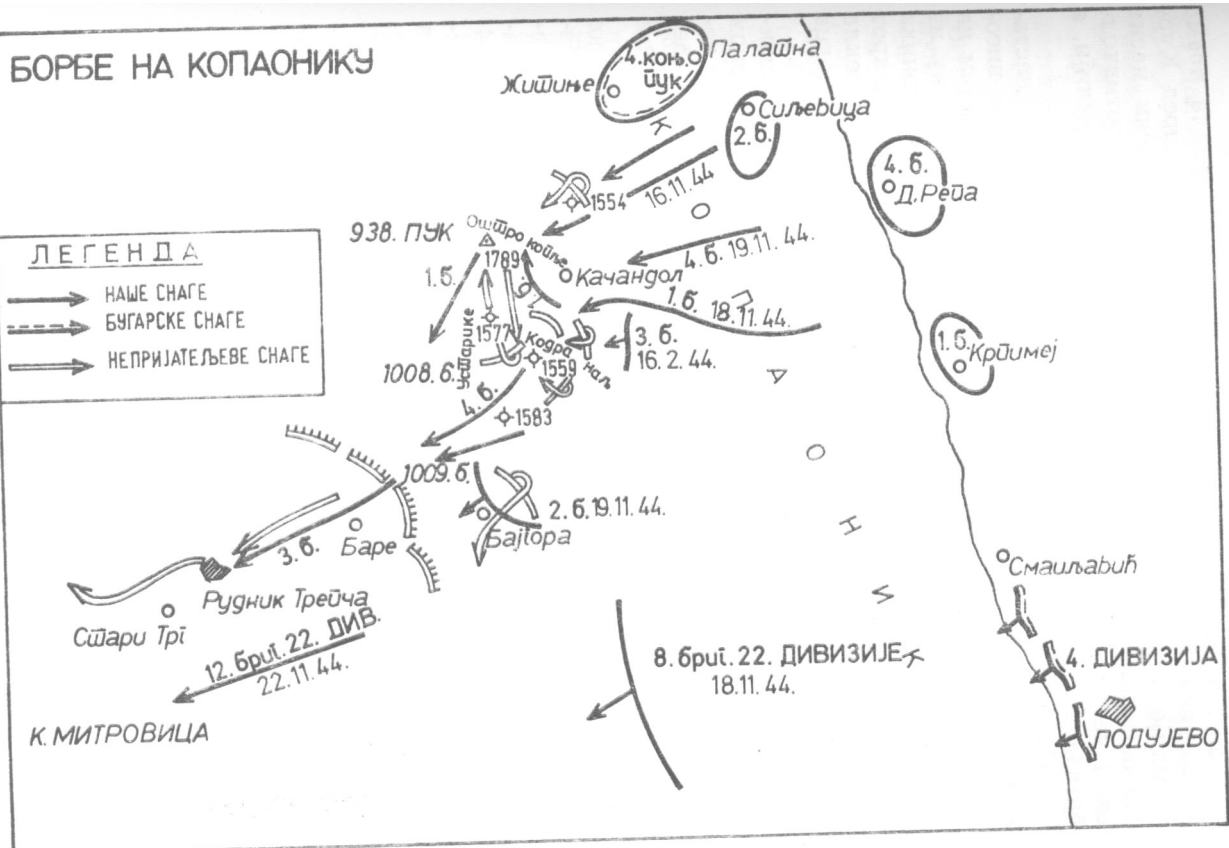
Следеће јутро, 7. новембра, освануло је без иједног облачка. Бригада се сврставала у колону кад су изнад ње прелетали ловачки авиони разних типова. У Нишу је започињала свечана парада, а на нишком небу водила се права ваздушна битка. Дошло је до забуне у којој су амерички ловци „лајтинг“ напали совјетску колону и запалили 18 камиона. Ово је подигло узбуну на нишком аеродрому, са којег су одмах полетели совјетски, енглески и амерички ловци, и у ваздуху су међусобно заратили. Пала су погођена три совјетска и пет америчких ловаца, а преостали су напали наш воз на мосту код Ђуниса, убили возовођу и уништили локомотиву.

После пораза главнине немачке 7. СС-дивизије „Принц Еуген“, у рејону Ниша, пут према Косову био је слободан. Иза Бригаде је остала пространа долина Јужне Мораве и

БОРБЕ НА КОПАНИКУ

ЛЕГЕНДА

- НАШЕ СНАГЕ
- БУГАРСКЕ СНАГЕ
- НЕПРИЈАТЕЉЕВЕ СНАГЕ

Нишаве, а она је путем за Куршумлију наступала према Копаонику. Кад су касно после подне стигли испред Куршумлије, пред њима се указао огромни планински масив Копаоника. Штаб Бригаде, са водом за везу и противколском четом, разместио се за преноћиште у Куршумлији, а батаљони у околним селима поред реке Топлице.

Осмог новембра, ујутро, 10. српска бригада је наставила наступање на југ за Подујево. Десно од колоне високо на хоризонту налази се Панчићев врх са маузолејом на Рудишту. Име је добио по нашем великом природњаку из 19. века Јосифу Панчићу. То је највиша тачка Копаоника на надморској висини од 2017 метара. Бригада маршује кроз кањон друмом поред Бањске реке, која је дубоко усекла источну падину Копаоника. Код планинског врха Преполца је крај кањона, а десетак километара даље је Подујево.

Претходница Бригаде је уз пут срела Штаб 24. дивизије који је упозорио да се опрезно креће. Јер, тереном крстаре групе балистичких банди, које на кечету носе велику петокраку и представљају се за партизане. Трећег дана марша, увече, 8. новембра, Бригада је стигла на циљ у рејон Подујева.

Јединице Бригаде разместили су се с обе стране реке Лаба. Штаб Бригаде, вод за везу, бригадни санитет и 1. батаљон остали су у селу Летанцу. Интендантура и противколска чета распоредиле су се северније, у селу Смаиљавићу. Други батаљон је продужио у Доњу Пакашницу, 4. батаљон у Крпимеј, а најсеверније, у село Метохију, отишао је 3. батаљон. Те вечери је 8. српска бригада заноћила у Прокупљу, а сутрадан ће истим правцем да крене за Куршумлију.

По заповести Штаба 10. бригаде, 2. батаљон је на десној обали Лаба сменио целу 17. српску бригаду 24. дивизије. Заузео је положаје дуге пет километара, од села Сиљевице преко Пардуса до Чаногe, на десном крилу бугарске 6. дивизије. Тако је 22. српска дивизија почела да смењује 24. српску дивизију 13. српског корпуса. Овде су се у два дана одиграли драматични јуриши и противјуриши 11. и 13. српске бригаде и немачких снага, удружених са балистима. Бугарска 6. дивизија отказала је садејство тим бригадама када је било најкритичније.

За два дана непрекидних борби, 24. дивизија је имала 118 погинулих, око стотину несталих и 209 рањених бора-

ца. Докле год је поглед допирао видели су се трагови кр-
вавих борби и зверства албанских и шиптарских фашиста.
Рањеним и погинулим борцима, ножевима су урезали петокраке
звезде на челу и грудима и поређали их у близини
пута. Због великих губитака, заморености у борбама и не-
достатка енглеске муниције, Дивизија је повучена у Ниш
на одмор и да се испита како је дошло до губитака.

У том првом сусрету са фронтом, међу младе борце се
увукла нека узнемиреност. Шиптарска села била су пот-
пуно пуста, као да у њима нико није преживео борбе. Ни
пас луталица се није задржао. Шиптари из тих села узели
су оружје и сврстали се у фашистичке јединице „Омла-
динског комитета за одбрану Косова“, ради борбе против
НОВЈ. Било је и порушених кућа у Летанцу, а оне које
су остале на темељу, начете су ручним бомбама. Просуто
зрнелу пшеницу и кукуруза по двориштима борци су бриж-
љиво сакупљали, јер је завладала глад.

После ледене кише која је пред зору почела тучом, 10.
новембра, пао је први снег. Спустила се густа вејавица но-
шена снажним ветром и за кратко време Копаоник је пот-
пуно побелео. Борци су били затечени на планинским об-
ронцима, практично само у летњем оделу. Зимски капут
и војнички шињел представљали су праву реткост. Снег
их је све изненадио и донео нове невоље.

Штаб 10. бригаде је на састанку са штабовима батаљо-
на извршио анализу марша од Ниша до Подујева. На крају
је командант Бригде саопштио закључак:

— Пренесите борцима и старешинама да је Штаб Бри-
гаде похвално оценио извршење наступног марша. Маршев-
ска дисциплина је била на висини, а посебно се то може
рећи за младе борце.

Сви су потврдили да је успех постигнут зато што су
припреме марша у Нишу биле добро спроведене.

— Сада нам предстоји тежи задатак — рекао је поли-
тички комесар Бригаде Илија Драговић. — Зима је ту, а
почеће и борбе у планини. Не смемо дозволити да нам се
борци смрзну на положају.

Пошто их је командант увео у најновију ситуацију на
борбеном простору Бригаде, поново је упозорио:

— Повећајте будност у јединицама, јер балисти врше
препаде, најчешће на борце који се крећу појединачно и у
мањим групама.

— Има ли нових података о непријатељу? — интересовало се командант 3. батаљона Божићар Гошовић.

— Обавештајни органи су ноћас отишли на терен и кад се врате, знаћемо какав је непријатељ пред нама.

У Летанцу, у кући борци су седели поред ватре на огњишту и грејали се кад их је стражар са капије изненадио:

— Има ли неког Љубомира Јовановића и Јована Стојановића, из Пирота? — упитао је.

— Ја сам Јовановић.

— Дошао ти је отац Алекса, а Јовану је дошла мајка. Излазите, смрзли су се.

Стојановић није могао да поверује да му је мајка дошла. Далеко је Пирот. Долазак родитеља зачас је окупио борце 1. батаљона да чују како је у ослобођеном пиротском крају. У 3. чети борци су позвали помоћника политичког комесара, Новицу Михаиловића, да храну из торби подели на равне делове целој чети. Јовановић је добио зимску одећу, а његову стареж борци су разграбили.

У току дана, 10. бригада се померила на север и заузела нове положаје. Први батаљон је распоредио чете испред села Крпимеја. Други батаљон се прикупио у селу Сиљевици, а на коте 1021 и 885 поставио је борбена обезбеђења. Трећи батаљон је посео положаје у селу Пакаштици, док је једну чету поставио у борбено обезбеђење на коси Устарики, у рејону коте 1577. Штаб Бригаде са превијалиштем и 4. батаљоном пребацио се у село Доњу Репу. Оваквим распоредом јединица, 10. бригада је формирала борбени поредак за напад у косовској операцији. У том селу се заменик команданта, Ћира Ристић-Реља, опростио са друговима и отишао на војни курс.

Штаб 22. дивизије је убрзао довођење својих снага у шири рејон Подујева. Кад је 17. српска бригада преузела обезбеђење нишког гарнизона, 12. српска бригада је кренула за Куршумлију као дивизијска резерва. Штаб Дивизије је стигао у Подујево, дивизијска болница је остала у Куршумлији, а хируршка екипа се разместила у селу Крпимеју код 10. бригаде за све рањенике Дивизије.

Осма српска бригада заузела је положаје, између бугарске 4. и 6. дивизије, да ликвидира непријатеља у Косовској Митровици и да прва уђе у град.

Двадесетак километара даље од Штаба Дивизије, у селу Старом Тргу испод Трепче, налазио се Штаб групе ар-

мија „Е" са генерал-пуковником Александром Лером. Он је издао наређење да се обезбеди извлачење свих армијских снага долином Ситнице и Ибра, а положаји да се задрже све док се не добије шифра за повлачење. Тај задатак је поверио пуковнику Шолцу, а потом је авионом одлетео за Сарајево.

Обавештајна и извиђачка активност

Прикупљање података о непријатељу на положајима испред 10. бригаде није био нимало лак задатак. Обавештајни официри батаљона и извиђачи, непрекидно су се налазили испред Бригаде да би нешто више сазнали о непријатељу. Међутим, немачке јединице су имале истурена јака борбена обезбеђења и патроле које су крстариле шумама и чувале своје скривене положаје. Истовремено је и непријатељева обавештајна служба тежила да дође до података о 10. српској бригади.

Сви прикупљени подаци до тог времена нису дали о непријатељу јаснију слику. Да би благовремено обезбедио Штабу Бригаде тачне информације, обавештајни официр 2. батаљона, Урош Ђорђевић, направио је план акције за хватање живог немачког војника — то се звало хватање „језика". Ђорђевић је рођен у селу Лукову код Врања и био је способан обавештајни официр. Одликовао се храброшћу и смелошћу, што је било неопходно за ту службу. Пошто је његов батаљон, следећег дана, требао први да крене у борбу, Ђорђевић је припремио своје извиђачко одељење за насилно извиђање.

Био је 15. новембар када су, у свануће, у колони по један из Сиљевице ушли у густу четинарску шуму. Кренули су по леденој месечини, а у току преподнева небо се наоблачило и опет је почео снег. Пут је био напоран и са великим успонима. Колона се опрезно кретала шумским путем према голом гребену Оштрог копља, чији тригонометар штрчи високо 1789 метара. Са тог врха се није огласио још ни један метак, али је све говорило да га држи немачка војска.

Прикрадали су се лагано и испитивали сваки грм и уваљу, не би ли наишли на заспалог или неопрезног војника. Пред самим врхом Оштрог копља, од снега се нису видели

ровови, а из њих је допирао нејасан разговор на српском језику. Били су то албански фашисти из оближњих села, који су посели ровове заједно са немачким војницима и обезбеђивали повлачење немачких дивизија из Грчке.

Ђорђевић је руком зауставио извиђаче да ослушне, не знајући да су ушли у заседу, јер су били одавно примећени. Одједном из рова се зачуо глас:

— Стој! Ко је то?

— Ко би то могао да буде? — прошапутао је Ђорђевић.

Из рова се поново чуло:

— Један напред, остали стој!

Тајац. Борци су напрегнуто осматрали.

— 'Ајде горе! — опет ће исти глас.

Ђорђевић је помислио да су то бугарски положаји, јер се у рејону села Житиње налазио бугарски 4. коњички пук 2. коњичке дивизије. Окренуо се извиђачима и рекао:

— Ко зна бугарски, нека иде.

Извиђач Бранко Николић, Врањанац, знао је по неку реч. Док се он колебао да ли да пође, неко је рекао:

— Ја ћу.

Из колне је изашао осамнаестогдишњи Владимир Ђорђевић, из села Мањка код Сурдулице. Откочио је пушку и кренуо. Кад је стигао пред ров, у тренутку је нестао. Кроз снег се видело да га је немачки војник зграбио и повукао.

— Немци! Бежи за мном! — командовао је Ђорђевић.

Истовремено су искочили из рова и остали немачки војници и шиптарски фашисти у немачкој униформи. Покушали су да опколе извиђаче из непосредне близине. Једини излаз је био да се сјуре у увалу залеђеног поточића, тучени унакрсном митраљеском ватром.

Извиђачи су једва успели да се извуку из увале, јер су их гађали и из минобацача. И поред све опрезности, извиђачи су ушли дубље у борбени поредак непријатеља и запретило им је да буду похватани. Пушкомитраљезац се спотакао, испустио шарац и једва умакао. Двојица су бацили шињеле да би брже побегли, а шест торбица је остало у снегу да не сметају при трчању. Тако су избегли сигурну смрт. У задњем тренутку су напустили Оштро копље, јер су немачки војници и балисти поседали положаје иза њихових леђа, код коте 1624. После тог догађаја Штаб Бригаде је

наредио да батаљони истуре јака обезбеђења, да их непријатељ не би изненадио.

Сутрадан, 16. новембра, обавештајни официр Лазар Лажетић се вратио са извиђачким водом после дводневне активности на терену. Дошао је у Штаб Бригаде који се још налазио у Доњој Репи, у кући крај млина, и донео најсвежије обавештајне податке. Отворио је свој блок у којем је била записана тачна слика непријатеља.

— Прва линија непријатеља протеже се у великом луку — показао је на војној карти. — Са севера иде испод села Ржане, преко коте 1624 и 1363, па Обухвата Оштрог копља, косу Устарику, село Баре и Бајгоре и све до виса Градине, код Подујева.

— Колико има њихове војске? — упитао је начелник Штаба Митко Пејчев.

— Прва четири врха, од Ржане до Устарице, држи један немачки батаљон помешан са балистима. На осталим положајима до Градине су само немачке јединице, јачине једног пука.

— По броју људства смо једнаки — рекао је политички комесар Илија Драговић. — Али, њихова је предност што држе доминирајуће положаје.

— Немци имају велики број аутоматског оружја и минобацача. Једна батерија брдских топова је код села Бајгоре, а друга у селу Ковачици. На свим положајима су дубоки и маскирани ровови.

Обавештајни официр 3. батаљона Милорад Станковић, организовао је непрекидну обавештајну и извиђачку активност са јужне стране Оштрог копља. Када су се приближи гребену, извиђачи су из заклона посматрали како немачки војници укопавају минобацаче. У напуштеним кућама села Качандола, примећене су групице балиста и Шиптара, који заједно са немачким јединицама држе заседе испред положаја.

Кажњивници бране фронт

Према законима у Хитлеровој Немачкој изрицање „казне робије“, за разлику од „казне затвора“, била је у прејуди суда повезана са лишавањем „достојности оружја“. Таквим казнама су кажњавани мушкарци за политичка

дела и за тешке крађе, убиства, разбојништва и силовања. Лица „недостојна оружја“ по изласку из затвора нису позивана ни у какву војну службу, била су понижена и нису могла да носе ратно оружје и учествују у ратним победама Трећег Рајха. Жигосани таквом казном могли су само да раде у фабрикама.

Међутим, услед недостатка људства на немачким фронтовима, у лето 1942, судови су казну „недостојан оружја“ преиначили у „условно достојан оружја“. А, ако се покаже у борби, може да буде и потпуно рехабилитован. Говорећи о тој врсти војника, начелник Оперативног одељења Групе армија „Е“, генералштабни потпуковник Освалд Ресигуер, у заробљеништву, у Загребу, је изјавио:

„Као подстицај 'условно достојним оружја' стављено им је у изглед да би потврђивањем пред непријатељем требало да стекну поново пуну достојност оружја. У том случају био је предвиђен премештај у неки други део трупа.“⁷²

Немачка врховна команда није желела да се кажњеници мешају са војницима редовних јединица, већ је од њих формирала посебну јединицу са ознаком „999“ и од њих се очекивала рехабилитација на бојном пољу. Официри и подофицири у тим јединицама нису били кажњеници. Једна таква дивизија требала је да се бори у северној Африци, код Ел Аламејна. Док је њена војска стигла из Немачке у Грчку и првим авионима полетела за Африку, Енглези су заузели Ел Аламејн. Војска је затим пребачена у јуришну дивизију „Родос“ у Грчкој и касније сврстана у 25 батаљона „999“.

Јануара 1944. године од 12 батаљона „999“ формирана је 41. тврђавска пешадијска дивизија. Она је у Грчкој чувала полуострво Пелопонез, да се на њега не би искрцале енглеске трупе. О саставу те дивизије заробљени кажњеник, лаборант Алберт Неминген, рођен 1907. код Бадена, наводи:

„Читава дивизија састављена је од кажњеника, осим руководилаца, и то пола политичких и пола криминалаца.“⁷³

Када је 41. тврђавска дивизија стигла у рејон Косовске Митровице, из њеног састава је издвојен 938. тврђав-

« АВИИ, Фонд немачких докумената, к. 71, ф. 1, док. 20.

⁷³ Исто, к. 257 А, ф. 2, док. 2.

ски пук и упућен у борбену групу „Шолц“. Пук је добио задатак да десним бочним осигурањем заштити немачке дивизије које су одступале у Санџак. Пуковник Шолц је 938. тврђавски пук са 3. и 7. батаљоном кажњеника поставио на своје лево крило, насупрот положајима 10. српске бригаде. Јужно од Оштрог копља пристигли су из тог пука још и 1008. и 1009. тврђавски батаљон.

Увече, 13. новембра, док су Копаоником беснели олуја и снег, кажњенички батаљони су почели да поседају фронт. Предњу линију одбране одредио је командант пука генералштабни мајор Ашоф. Немачки војници су целу ноћ утврђивали ровове, митраљеска гнезда, бункере и заклоне на врлетима Оштрог копља, Кодра наљта и Устарице. Ујутро су сви положаји личили на утврђења као на Родосу и Пелопонезу. До грла укопане кажњеничке тврђавске батаљоне могле су истерати из рова само ручне бомбе.

Била је то велика снага за 10. српску бригаду. Тврђавски 938. пук, поред батаљона, имао је на тим положајима пуковску чету, пионирску чету и чету јуришних топова калибра 75 мм — три вода по два топа. У немачким рововима, испред 10. бригаде, био је распоређен знатан број митраљеза, преко 100 пушкомитраљеза, затим минобацача, извештан број снајперских пушака и око 100 аутомата. Сваки кажњенички батаљон „999“ имао је око 700 војника.

Командант 938. тврђавског пука, мајор Ашоф, рачунао је с тим да ће бити заробљених партизана, па је у Трепчи у неколико кућа организовао прихватни логор. Са 3. батаљоном стигао је и преводилац за српски језик, службеник Крал.

Граната погодила минерски вод

Противколска чета и интендантура 10. бригаде још су биле у селу Смаиљавићу, поред реке Лаба. Чета је била размештена у напуштеним пространим кућама поред пута, у чијем је дворишту власник држао пекару. У чети су била два вода: минерски вод и вод противтенковских пушака. Минерски вод је до ослобођења Ниша био самостална јединица Штаба Бригаде, а у Нишу је ушао у састав противколске чете. За своја дејства вод је имао око 300 килограма експлозива тротила и извештан број противтенковских

нагазних мина. Сва експлозивна средства и пушке ношени су на коњима и чета је била врло покретна.

Претходне вечери, четни кувари су заклали свињу и одрали кожу од које су борци тог преподнева правили опанке. Припремали су се за марш да се приближе Штабу Бригаде, јер је планом било предвиђено да и противколска чета узме учешћа у борби. Противтенковским пушкама подржаће батаљоне у нападу, укопавањем мина запречиће путеве у селима Бари и Бајгори, а експлозивом минираће немачке одбрамбене објекте.

Око подне, док су кувари припремали поделу ручка, у минерском воду су већ почели да товаре експлозив и мине на коње. Командир чете, Душан Јовановић-Капетан, изашао је на двориште да проконтролише руковање експлозивом.

— Експлозив и мине пажљиво на самаре, а упаљаче и детонирајуће штапине на коње позади и на одстојању — рекао је командиру вода Радомиру Стефановићу.

— Све је прописно натоварено — одговорио је Стефановић.

— После ручка, крећемо.

Командир Душан Јовановић је био од формирања Бригаде командир чете пратећих оруђа, а од Енглеске мисије је научио правила руковања минама и експлозивом. Командир минерског вода, Радомир Стефановић, је важио за способног минера и његови борци су били добро обучени. Већина бораца у воду била је са врањске територије од његовог формирања на Таламбасу. За собом су имали искуство из времена минирања централе у Вучју, пруге и мостова код Ристовца и Џепа, тунела и пропуста код Предејана и других објеката.

Борци су из складишта у кући износили засебно упаљаче, а засебно мине упаковане у сандуцима. Изнели су све мине и сав експлозив.

У тренутку када су командир чете и борац Драгољуб Павловић, из Ниша, ушли у кућу, изненада је одјекнула страховита експлозија. Чула се чак десетак километара даље, све до села Крпимеја. Пекарева кућа, у којој је била команда противколске чете, почела је да се руши. И све слабије околне куће биле су оштећене. Кад су, командир Душан Јовановић-Капетан и политички комесар Никола Станковић-Гуштер, истрчали напоље, угледали су стра-

вичну слику. У дворишту више није било минерског вода и ко год се тог тренутка нашао напољу, није преживео. Ни људи, ни коњи. Од 32 коња остало је само неколико који су били привезани позади куће.

Рањеницима је одмах пружена помоћ. Чедомир Јовановић, из Кумарева, Владимир Јовановић, из Врањске Бање, и Стојан Станковић, из Криве Паланке, били су тешко рањени. Аутомобилом бугарског војног црвеног крста хитно су пребачени у болницу 22. дивизије, у Куршумлији, али су сва тројица истог дана умрла од рана.

Испитујући ту несрећу, команда противколске чете је установила да је немачка топовска граната погодила у један сандук са противтенковским минама, који су борци, Трифун Китановић и Душан Митић, хтели да подигну на самар.

Ипак, о тој трагедији остало је више верзија. По једној, претпоставља се да је немачка топовска граната случајно залутала из правца Косовске Митровице, Трепче или Вучитрна, погодила сандук са минама, а од те детонације експлодирао је и тротил. Друга верзија је да су немачки артиљерци гађали кућу противколске чете из рејона села Бајгоре. Остало је нејасно како је баш та једина испаљена немачка граната тог дана тако прецизно погодила кућу команде чете. Постоји мишљење да су немачки војници о размештају чете могли да сазнају од својих шиптарских шпијуна из суседних села, који су ноћу долазили да извиђају јединице 10. бригаде. Поготово што је Смаиљавић било чисто српско село.

Од експлозије су погинули скоро сви борци минерског вода. Међу погинулима су били: Милојко Цветковић и Душан Митић, из села Стајевца, 18-годишњи Добросав Јовановић, из села Лукова, Часлав Костић, Алекса Костић и командир вода Радомир Стефановић, из села Ратаја, Бранко Костић, из Петровца код Пирота, Трифун Китановић, Трифун Митић и Чедомир Поповић, из Кумарева, Добривоје Каранфиловић, из села Бабине Пољане, Алекса Стојковић, из Црковнице, и 41-годишњи Божил Тасић, из Барелића, најстарији борац у чети.

У експлозији је живот изгубило 16 бораца и командир минерског вода, а да та велика људска трагедија нигде није забележена. Нема је ни у једном извештају од Штаба 10. бригаде до Главног штаба НОВ и ПО Србије. Не поми-

ње се ни у извештајима бригадних комитета КПЈ и Скоја, Чак ни многи чланови Штаба Бригаде нису упућени у ту драму, јер је свако сазнање о њој представљало тајну.

Политички комесар противколске чете, Никола Станковић-Гуштер, се сећа:

„За мене је чудно било да нас нико није позвао на одговорност, макар да нас саслуша, да пита како се ово десило. Нико. Као да ништа није ни било.”⁷⁴

Кота 1554 је заузета ручним бомбама

Наређењем Штаба 22. дивизије 10. српској бригади су додељени положаји за напад на скоро непроходном планинском земљишту. Али, тим правцем, преко села Сељанца и Забрђа, могло је најбрже да се избије на Трепчу и Косовску Митровицу. У току борбе Бригада је имала да одржава везу: лево са бугарским 1. армијским пуком, а десно са Ибарским НОП одредом и бугарским 4. коњичким пуком.

Командант 3. украјинског фронта Црвене армије, маршал Фјодор Толбухин, наредио је бугарској 2. армији да тог јутра, 16. новембра, у 6,00 часова, отпочне напад на немачке јединице. А, у следећа два дана да заузме Косовску Митровицу, Вучитрн и Приштину. Међутим, бугарске јединице у то време нису кренуле у напад.

На основу најновијих обавештајних података, Штаб 10. бригаде је одлучио да нападне непријатеља борбеним поретком у две линије, у свакој по два батаљона. Такво груписање јединица за напад било је условљено јачином непријатеља и жестоком зимом која је завладала на Копаонику. У првој линији налазили су се 2. и 3. батаљон. Иза 2. батаљона, на положају села Доње Репе био је 4. батаљон, а позади 3. батаљона, у селу Крпимеју, налазио се 1. батаљон. Штаб Бригаде је полазио од тога да чешћим сменама батаљона и чета заштити борце од смрзавања на ниској температури и изврши задатак.

Износећи задатак, командант Бригаде је на положају код села Сиљевице наредио штабу 2. батаљона да заузме безимени вис (коту 1554) и да гони непријатеља према Ош-

ч Изјава дата аутору 26. 9. 1988. године.

тром копљу. Кад изађе на коту 1554, батаљон ће сву ватру да привуче на себе и обмане непријатеља на Оштром копљу да му из тог правца прети главна опасност. У том међувремену бугарска коњица ће, галопом са северне стране, да изврши јуриш на Оштро копље и разбије одбрану непријатеља, уз тесну подршку 2. батаљона.

Трећем батаљону је наређено да заузме прво врх Кодра наљта (кота 1559), а потом да продужи напад и освоји другу коту 1577, која се налази на коси Устарики, под Оштрим копљем. После заузимања тих важних положаја у систему непријатељске одбране, 3. батаљон ће да нападне Оштро копље с јужне стране и заједно с 2. батаљоном да затвори обруч око немачких војника. Са бугарским штабом је било договорено да својом артиљеријом подржи борбена дејства 10. српске бригаде.

Кад је командант Бригаде, Бранко Вуковић, саопштио да напад почиње у 16,30 часова, командант 2. батаљона Никола Баста је упитао:

— Може ли батаљон да добије бригадну музику да помогне јуриш на Оштро копље? Већини бораца је ово прва борба, па штаб батаљона мисли ...

— Видећемо — рекао је командант Бригаде.

У рејону села Житиња и Палатне до 2. батаљона слегла се велика бугарска војска. Цео 4. коњички пук. Коњи су били привезани у шуми, а војска се одмарала неколико дана под шаторима. На левом крилу био је један коњички ескадрон тог пука, чији се командант јавио Басти:

— Братко, мој ескадрон је одређен да заједно са српским батаљоном нападне Германце.

— Али, сложно да ударимо, немој после да те тражим на фронту — рекао је Баста. — Кад ја заузмем коту, нека коњица одмах креће.

Стигли су командири чета да приме задатак.

— Нападамо на ону коту игто се види лево од нас — руком је показао Баста.

Прва чета, командира Вељка Антанасијевића, прикупљала се да одмах крене.

— Е, ту коту ћемо на јуриш да заузмемо — додао је Баста. — Да знате, пред нама је упоран немачки војник.

— У том случају ће требати више ручних бомби — приметио је командир 2. чете Драгомир Јовановић-Мурча.

Кренули су, без водича, у колони коњском стазом преко коте 1222 и даље гребеном стигли под кату 1554. Са северне стране је шума, а одатле њене косе прелазе у пашњаке с ретким растињем и спуштају се ка Оштром копљу. Батаљон се скривено у шуми распоредио за напад. Прва чета са замеником команданта Јосифом Здравковићем била је на десном крилу, у средини је била 2. чета са командантом Бастом, а 3. левокрилна чета са политичким комесаром батаљона Дмитром Кошпићем. Тако су се приближили непријатељским рововима.

Напред су кроз снег отпузали борци: Петар Денић, из села Горњег Барбеша, један од тројице браће који су дошли у 10. бригаду, Илија Митић и Арсеније Павловић, из Разгојне, ЈБубомир Цветковић, из Доње Лакошнице, Нико дије Станковић и Јован Здравковић, из Бабичког. Био је то њихов први борбени задатак и сви су се добровољно јавили да извиде где се протежу немачки ровови. У 16,30 часова увелико је падао снег, праћен таквим ветром, да су борци дрхтали од хладноће.

Тачно у наређено време, сасређеном ватром и са јаким почетним ударом, 2. батаљон је први започео косовску операцију у оквиру 22. дивизије. Чете су густом рафалном и плотунском паљбом засипале непријатељске ровове и прилазиле јуришном одстојању. Из ровова и бункера штектали су два пута бројнији пушкомитраљежи и батаљон је заустављен на ледини, под котом.

— Немци провирују из ровова — приметио је командир 2. чете.

Подржана јаком ватром, чета је кренула ка коти. Трећа чета, командира Тугомира Ранчића и политичког комесара Јордана Стојановића, у скоковима се приближавала немачким рововима. Најбољи пушкомитраљезац на шарцу из 3. вода и његов помоћник, браћа од стрицева 19-годишњи Драгољуб и 18-годишњи Живојин Стојковић, из Манастиришта код Власотинца, и Урош Миленковић из Бољара, пробили су се у немачки ров. Заједно са помоћником комесара чете Крстом Стаменковићем, из Изумна, начели су центар немачке одбране.

— Не пуштај положаје ни за живу главу! — чуо се командиров глас.

Немачки војници су се грчевито борили за сваки метар рова и за сваки заклон, али су под правом кишом руч-

них бомби били присиљени да одступе. На десном крилу **заузели** су ровове командир одељења Векослав Ранчић и Александар Станојевић, из Калуђерова. Командир 1. вода Врањанац Љубомир Арсић, пушкомитраљезац Петроније Митић и Драгољуб Младеновић, из Богојевца, гонили су непријатеља низ косу. Скривени снежном адећавом и мраком који се хватао, непријатељ је узмакао ка Оштром копљу. Кота 1554 била је заузета.

Борба за коту трајала је два сата без прекида. У њој су се истакли многобројни бомбаши и пушкомитраљесци, међу којима су били: Миладин Ћирић, Мирослав Ранђеловић, из Мале Биљанице близу Лесковца, Радисав Николић, из Мањка, Тодор Костић и Боровоје Стаменковић, из Височке Ржане код Пирота, заменик командира 2. чете Живадин Манчић, из Градишта код Пирота, Павле Николић и Станојко Јовановић, из Старе Брезовице.

По избијању чета на плато заузеле коте, са положаја Оштрог копља дочекала их је снажна пушкомитраљеска ватра. Немачки војници су тукли 2. батаљон свом силином и приковали га у снегу на голом земљишту, без икаквог заклона. Сваки покрет на тим падинама значио је сигурну смрт.

Штаб 2. батаљона је сваког тренутка очекивао да прогутњи бугарски 4. коњички пук и да с њим крене на Оштро копље. Баш као из ината, бугарска коњица се није ни померила из Житиња и Палатне, па је непријатељ са Оштрог копља сву ватру сручио на батаљон. Командантов курир Сава Јовановић дотрчао је са косе:

— Не види се бугарска коњица.

— Ама, нема ни оног команданта ескадрона, недељу му његову — љутито ће Баста.

У штабу више нису хтели да чекају на Бугаре. Кренули су на врх Оштрог копља без коњице. Пред полазак, по највећем невремену и мразу, појавили су се музичари.

— Друже команданте, стигла је бригадна музика — рапортирао је трубач Гоне.

— Дошли сте у прави тренутак — дочекао их је командант расположено.

На једном ћувику заузели су место да трубама и бубњевима осоколе борце у напад.

— Који јуриш умете да свирате?

— „Марш на Дрину“, „Чета смо бомбаша“, „Буђони“ ређали су.

— Добро, свираћете „Марш на Дрину“, али хоћу да се трубе чују до Оштрог копља, а батаљон ће да јуриша — рекао је командант.

Свака чета је добила правац напада, а 1. чета је краћим правцем најдаље одмакла. У њеним редовима било је 20 неустрашивих скојеваца, који су били спремни да ускоче у немачке ровове.

Са планинског виса громко су одјекивале трубе, а ветар је разносио звуке на све стране. Одједном, на месту где је била музика, заређаше експлозије минобацачких мина. У строју бригадне музике разлегао се јаук петорице рањених, један је контузован непомично лежао, један је погинуо, а други је умро на путу за хируршку екипу. Следеће мине тукле су 1. чету.

— Ко нас гађа из позадине? — упитао је командир чете Вељко Антанасијевић.

— Иза нас су само Бугари — рекао је заменик команданта Јосиф Здравковић.

Под ватром минобацача бугарске коњице из Житиња и немачких митраљеза са Оштрог копља, чета је одступила у неред да не би страдала. Бугарска артиљерија је, уместо немачке положаје, тукла 2. батаљон. Ради тога је штаб батаљона наредио да се напад обустави. Да не би дошло до смрзавања бораца, чете су повучене у полазни рејон Силевице. На положају су остала мања борбена обезбеђења и чешће се смењивала.

Смрзли су се и људи и оружје

Борци 10. српске бригаде су били спремни за борбу, али не и за зиму. Док је у долини реке Лаба била позна хладна јесен, висине Копаоника је захватила жестока зима. Појавили су се први знаци промрзлина. Стари борци су остали без доњег веша који ниједном приликом није добијен. Борац Сениша Сибиновић нашао је у напуштеној кући вуну и нагурао је у ногавице панталона да би се заштитио од мраза.

Захваћени зимском невољом, борци су се сналазили како су знали и испољили су велико другарство. Они ко-

ји су имали шињел, зимски капут, ћебе или шаторско крило, а Пироћанци поњаве шаренице, цепали су их на комаде и међусобно делили. С тим коадима су умотавали ноге и правили грудњаке да се супротставе хладноћи.

До сванућа један део стрељачког строја 3. чете 1. батаљона залеглог у снегу савладао је сан. Команда чете се није снашла у новим условима, па је дошло до тешких промрзлина, нарочито ногу. Чета је била скоро преполовљена. Командир, политички комесар и делегати будили су заспале и промрзле борце, односили их дубоко у шуму, склањали их у заветрину и трљали промрзLINE снегом. Неки борци су имали тежа телесна оштећења и остали су без понеког прста на ногама. Такви су уз велике тешкоће отпремани у бригадно превијалиште које је било у селу Качандолу.

У строју од око 130 бораца, колико их је чета имала, остало је здравих само око 80. Чета је смењена са положаја и повучена да избегне ударе ледене олује.

Од силне хладноће и оружје се потпуно укочило, па ни једна ударна игла није функционисала. Кад се непријатељ појавио и кад је требало отворити ватру, сва аутоматска оружја су отказала. На жестокој зими није помагало ни подмазивање оружја, јер се и уље згуснуло као пекмез. Али, и борци су се досетили да доскоче зими, па су пушке, аутомате и пушкомитраље за стављали уз тело и увијали у делове одеће да се откраве.

Енглеске војне ципеле, израђене од најбоље коже, пропале су на теренима југоисточне Србије. Нису издржале напоре. Опанак са опутама био је вреднији од било којих ратних ципела, јер је одолевао свим ђудима времена. Прегазио је и камен и иловачу, али за тако велику Бригаду није ни опанака било довољно. Од јутрос су кувари 1. батаљона заклали овцу за ручак, а пред двориштем се окупило много бораца да сачекају премалену кожу за сувише босих ногу.

Глад је, такође, била велики непријатељ 10. српске бригаде. Главни бригадни пекар Алекса Здравковић, из Куларева код Лесковца, није имао брашна да замеси ни један једини хлеб.

О стању одеће и хране интендант 22. дивизије Славко Милијевић је у свом извештају навео:

„Ступајући у рејон Подујева и борећи се против много јачег непријатеља кроз снег, шуму и лед, мучили смо се и патили слабо обучени и боси ... Превозних средстава није било да би војсци дотурили храну. Другови долазе смрзнутих руку и ногу, гладни и опет се боре, јер су свесни зашто се боре и гину.“⁷³

Штаб 22. дивизије је у свом ратном извештају Штабу 13. корпуса верно одсликао и стање у 10. бригади:

„Наше јединице се одлично држе у борби, нарочито Десета бригада, која под врло тешким атмосферским приликама држи положаје на висини преко 1.500 метара надморске висине. Бораца има много босих, те отуда долази да нам се борци смрзну на положајима. Дешавало се и таквих случајева да су издвајани из јединица они који су боси, но они неће да остану, већ кажу: 'Кад иду наши другови, хоћемо и ми.' Дезертерства уопште није било и поред тога што су наше јединице младе. Морал је код бораца на врло високом ступњу.

Молим вас, ако икако постоји могућност, да нам пошаљете обуће и одеће, јер су нам борци у великом броју боси и голи.“⁷⁴®

Упад у немачке ровове

У току дана, 16. новембра, Штаб 10. српске бригаде преместио је своје командно место у рејон коте 1135, испод села Качандола. Помоћни делови Штаба били су размештени по кућама испод коте. На том положају су борци извиђачког вода Бригаде довели заробљеног немачког војника 3. кажњеничког батаљона „999“ да га саслушају. Два дана су извиђачи лежали у снегу на немачким положајима код пољског клозета и вребали да зграбе војника. Овога су сачекали да допола скине панталоне и скочили на њега кад није могао да бежи.

— Кад смо дошли на Копаоник командир нам је наредио да положаје морамо држати до 21. новембра, по цену живота. По изласку главнине наше војске из Косовог Поља и ми ћемо се повући у неки Санџак.

75 АВИИ, Фонд НОР-а, к. 1052, ф. 2, док. 13.

76 Исто, к. 1051, ф. 2, док. 13.

— Питај га колико их има од Оштрог копља до Бајгоре? — обратио се Лажетић преводиоцу.

— Више од два батаљона — потврдио је Немац податак који је Бригада већ имала.

На положаје код Бајгоре дошао је из Косовске Митровице командант немачке 41. тврђавске дивизије генерал-потпуковник Волфганг Хаузер. У пратњи свог начелника Штаба генералштабног мајора Амана и личног пратиоца потпоручника Шмидела обишао је положаје 938. тврђавског пука. Генерал је био и сликар аматер.

Трећи батаљон, команданта Божидара Гошовића и политичког комесара Ивана Пушоњића, налазио се на положајима села Горње Пакаштице. Због јаке зиме свака чета је заложила ватру, око којих су борци поседали у два круга. Када се први круг угреје, он се измиче, а спољни круг заузима његово место. Трећа чета је одредила дежурног да најављује смену и да пази да се неко не запали. Али, и поред те пажње, због тискања све ближе ватри скоро свима су нагорели опанци и ципеле.

— Устај, гаси ватру, крећемо! — наредио је Гошовић.

Нису сви одмах устали. Једна група бораца није чула команду, уснула је поред ватре. Продрмали су их и једва пробудили. Батаљон је преко села Чаногe и коте 1535 наступао преко планинске голети, где ледени ветар помешан са снегом немилосрдно шиба лица бораца. Тек када су зашли у шуму, изнад села Качандола, избегли су невреме. Било је 16 часова када је батаљон стигао пред коту.

— Ово је та кота Кодра наљт — рекао је Гошовић. — Друга чета ће прва да напада и када је заузме гони непријатеља и напада следећу коту 1577, на коси Устарики. Тамо ће чета бити смењена.

— Само да нас оружје послужи — пожелео је командир чете.

Друга чета, командира Апостола Томића и политичког комесара Милутина Станковића, развила се у стрелце и стигла пред немачке ровове. Снег је био неутабан, па су се нечујно приближили јуришном положају који није био даљи од 50 метара. Услед густе вејавице и видљивост је била слабија. Чета је пришла коти са севера, јер је са југа и запада стрмо и недоступно. Из ровова су се чули немачки војници. Командири одељења и водова су одабрали

одважније борце да пушкама и ручним бомбама униште непријатељску одбрану. Све је било спремно за напад.

— Јурииш! — чуло се из стотине грла.

Из чете се проломила права грмљавина. Пушкомитраљесци: Живадин Митић и Драгомир Костић, из Разгојне, Сима Стевановић, из Градишта, и Стојадин Лазаревић, из Ораовице, рафалима су разнели земљу на грудобранима и проредили немачке војнике у рововима. Борци: Новак Крстић, Бранислав Стојановић и Радомир Николић, из Пирота, Благоје Стојановић и Петар Цветковић, из Горње Лакоснице, и Мирко Стојковић, из Големе Њиве, прецизном ватром из пушака погађали су непријатеља који се извлачио са положаја.

Одељење 34-годишњег командира Недељка Тодоровића, из Чиниглавца код Пирота, ручним бомбама је пробило најтврђи део немачке одбране и ускочило у ров. Његови млади борци: Миливоје Цветковић, Тимотије Павловић, Јосиф Стојановић и Чедомир Димитријевић, показали су храброст у свом првом ватреном крштењу. Истакли су се и пушкомитраљесци Руси **Борко**Е и бркајлија Зотов, из Украјине. Они су као заробљеници радили код Немаца, па су у Косовској Митровици пребегли у 10. српску бригаду. Волели су ракију и никад им чутурице нису биле празне.

Немачки војници су били потпуно изненађени, поготово што је владало велико невреме, и цела 2. чета се нашла у немачким рововима. Успех је био муњевит. Борба се наставила у заклонима и митраљеским гнездима Кодра наљта, најчешће пушкама и кундацима, да би савладали немачке војнике. Борци су у рововима скинули униформу и ципеле са погинулих немачких војника и обукли се. Командир чете Апостол Томић скинуо је са немачког официра крзнену бунду, која је добро дошла, јер је био слабо обучен. Непријатељ је брзо одступао, тако да је оставио своје рањенике који су се за кратко време смрзли.

— Курир, иди извести команданта батаљона да је чета заузела немачке ровове и наставља гоњење — послао га је Томић.

Заузимањем Кодра наљта, чета је омогућила 3. батаљону даљи продор према Оштром копљу. Кад је 2. чета протерала немачке војнике преко изворишта Качандолске реке, избила је на планинску косу Устарику на којој се налази кота 1577. Сви покушаји чете да савлада непри-

јатеља и на тој коти нису успели, јер Је непријатељ на Устарику довео појачање. Снажан ветар још више је снижио температуру и почео да леди оружје. Срећа је што је непријатељ, пре поноћи, извршио јуриш и одбацио 2. чету, јер се касније њено оружје заледило. Команда 2. чете организовала је одбрану на достигнутим положајима, а водови су на смену подмазивали оружје и мотрили на непријатеља.

Командир чете Апостол Томић, политички комесар Милутин Станковић и сви командири водова и политички делегати, целу ноћ су бдели над четом. Непрекидно су обилазили борце да не би заспали, јер је ледени ветар зачас могао да савлада и следи човека. Тако су провели једну од најтежих ратних ноћи, али се нико није смрзао. Немачки војници су целу ноћ викали и пуцали, а албански балисти су претили и псовали борце. Минобацачи су узнемиравали чету, а једна мина је пала поред команде чете и челичним гелерима избушила командирову бунду.

У свитање, 17. новембра, штаб 3. батаљона је на тим положајима још чекао да се појави 2. батаљон из правца Оштрог копља и да заједно затворе обруч око непријатеља. Штаб није знао да је бугарска коњица одустала од напада и да се 2. батаљон морао повући у полазни рејон. Због тога ће следећих дана, кота 1577, у историји 10. српске бригаде бити уписана црним бројкама.

Јутро је било ледено као никада раније.

— Недељко, не спавај — будио га је командир чете.

Касније, када се Томић вратио, командир одељења Недељко Тодоровић је и даље клечао погнуте главе. Био је погођен из немачке снајперске пушке у чело и мраз га је следио.

Три пута освајали коту 1577

Чете су залегле на чистини испред немачких ровова и сачекале да артиљерија бугарског 15. пука 6. дивизије заврши дејство. Топови су дуго тукли по непријатељевој живој сили у рејону коте 1577. Судећи по учесталим експлозијама граната, чинило се да ће немачки положаји брзо пасти. Прва чета, командира Арсенија Анђелковића и политичког комесара Славка Стошића, кренула је с левог

крила батаљона према коти 1577 и упала у јаку плотунску паљбу. Борци су се зачудили како су немачки војници могли да преживе тако жестоку артиљеријску ватру. Чета је била заустављена.

— Устај, напред за мном! — позвао их је командир чете.

Батаљон се тешко пробијао.

— Појачај митраљеску ватру! — наредио је Гошовић командиру чете пратећих оруђа.

Чета је погнуто наступала ка јуришном положају. Вод 20-годишњег командира Добривоја Спасића, из Старе Брезовице, трком је избио на јуришни положај. Пушкомитраљесци су из покрета косили рафалима по непријатељским рововима. Командир одељења Милутин Митровић, из села Јастрепца код Власотинца, био је рањен. Његово одељење на челу са борцима Добросавом Лазаревићем и Душаном Костићем, из Разгојне, и Славком Стаменковићем, из Горње Лакошнице, пробило се кроз немачке рафале до јуришног положаја. Чета је ту залегла у снег да се среди и са чека команду за јуриш.

Истовремено је са десног крила кренула и 3. чета, командира Вучка Тасића и политичког комесара Спасоја Станковића. И она се пробила до јуришног положаја без губитака, захваљујући тактици заваривања непријатеља претрчавањем положаја по одељењима. Најбољи четни пушкомитраљесци са брэнгалима: Божидар Ђорђевић, из Доброг Дола, Милорад Савић, из Дикаве, Спаса Трајковић, из ЈБутежа, и Божидар Стефановић, из Разгојне, заузели су јуришна места испред строја.

Други вод командира Станојка Јовановића, из Старе Брезовице, припремио је групу бораца са пушкама и ручним бомбама, која ће на свом правцу напада уништити немачка митраљеска гнезда. У тој групи су, између осталих, били Пироћанци: Павле Вељић, Гојко Ћирић и Новица Јовановић, затим Стојан Нешић, из Сувојнице, Новко Савић, из Дикаве, и Милорад Стојановић, из Разгојне.

— Треба сатерати Швабе у ровове и не дати им главу да помоле, а онда распалити бомбама и ускочити у ровове — објашњавао је командир чете.

Друга чета, командира Апостола Томића и политичког комесара Милутина Станковића, налазила се у средини борбеног поретка батаљона и добро се припремила за јуриш.

Непријатељ је видео шта му се спрема и пакленом ватром је приковао 2. и 3. чету на бедему код коте. Кад је непријатељска ватра почела да јењава, из батаљона се проломило:

— Урааа! Урааа!

Трећи батаљон је, жестоким јуришем и ватром из пуш-комитраљеза и пушака и ручним бомбама, истерао немачке војнике из утврђења око коте 1577 и рафалима их испратио према Оштром копљу. Они су нестали у вејавици са приличним губицима, нарочито у рањенима. Чете су чврсто поселе ровове, да их више не пусте из руку. Од заробљеника су чули да ни један немачки војник није страдао од -бугарских топова. За време дејства артиљерије, они су се повукли на задњи нагиб коте, а када је артиљерија ућутала, истрчали су на предњи нагиб и прихватили борбу.

Овим успехом 3. батаљона, 22. српској дивизији и 10. бригади је био отворен најкраћи пут према селима Бари и Бајгори, да се непријатељу пресече одступница ка Ковској Митровици.

Рањени и болесни борци нису смели да се задржавају на љутој зими. Њима је указала помоћ референт санитета батаљона Стојадинка Марковић и отпремила их у бригадно превијалиште, у селу Качандолу.

Командант батаљона Божидар Гошовић написао је у пар реченица ратни извештај и кад је хтео да пошаље курира до коте 1135, где се налазило командно место Штаба 10. бригаде, зачула се жестока пуцњава. Немачки војници су се, под заштитом вејавице, груписали изнад коте 1577 и муњевито се сјурили низ косу Устарику на своје старе положаје. Трећи батаљон није имао снаге да одбије противнапад надмоћнијег непријатеља, па су се чете повукле на полазне положаје без губитака.

Око ћодне, попуњен муницијом и ручним бомбама, 3. батаљон је поново кренуо у напад. Његов јуриш је исто тако био силовит као и јутрос, али су немачки војници пружили жилаву одбрану и ни корак нису одступили. Храбрији су, ипак, покушали да се приближе рововима, као што су: Радивоје Златковић, из Барелића, Крста Митић и Урош Недељковић, из Коћуре, Стојан Ивковић, из Разгојне, Живадин Стаменковић, из Доње Лакошнице, и други.

У јуришу пред немачким рововима погинуо је од митраљеског рафала Спаса Трајковић, из Љутежа, најхрабрији пушкомитраљезац 3. чете. Када је ту погибију видео борац Драгомир Лепојевић, из Јабуковика, одложио је своју пушку у снег, дохватио брњгал и са својим братом од стрица Кристом Спасићем, као помоћником, наставио борбу. Четна болничарка 18-годишња Стојанка Вуксановић успела је да се пробије до Трајковића и да му превиди ране, али је он одмах издахнуо.

Видевши да се немачка одбрана неће лако сломити, штаб 3. батаљона је узео од бораца пушкомитраљезе. На челу су кренули партијски руководиоци Драгоје Мацура, командант Вождар Гошовић и његов заменик Божидар Вуликић. Са пушкомитраљесцима: Милорадом Лазаревићем, Миливојем Пејчићем и Павлом Николићем, избили су са батаљоном на коту 1577. Заузели су је огорченом борбом. Командант Гошовић је обишао све чете на положају.

— Нема одступања, не дамо коту за живу главу — рекао им је.

Тога дана, 17. новембра, борци ништа нису јели, јер није могла да стигне храна. Остали су да леже у снегу који је ветар ковитлао. На положају је била тишина. Истурени борци су напрегнуто осматрали. Одједном, борац 3. чете Илија Панић, из Рсовца код Пирота, опалио је метак. Водник Станојко Јовановић потрчао је тамо.

— Као да су Немци — рекао је Панић.

Јовановић је погледао према коси која је благо падала са коте 1704. Вејавица није дозвољавала да се боље види.

— Привиди ти се, немој да пуцаш — рекао је.

У једном тренутку и Јовановићу се учинило да неког види. Како је ветар ударао тако је наносио снежну завесу и заклањао видик, а када би заковитлао у другом правцу непријатељ би се појавио. Протрљао је очи и видео немачке војнике у шлемовима и са оружјем на готово како претрчавају према рововима.

— Пали! — узвикнуо је.

Узбунио је цео батаљон. Команде су падале, а тек би по нека пушка опалила. Пушкомитраљез таман започне рафал, па прекине.

— Удри Влајко, шта чекаш!

— Заледио се шарац...

Рафали су поново захватили батаљон. Немачки војници су, уз вику и паљбу, извршили јуриш. Непријатељски војници су и по други пут заузели ровове из којих су били истерани.

— Јело, држи тамо положај! Забацују се иза леђа — упозорио је политички комесар Пушоњић.

Руководилац СКОЈ-а батаљона Јелисавета Старчевић-Цицвара, учитељ Најдан Крстић, из Великог Боњинца, Ђорђе Стојислављевић, из Пирота, и Крста Живковић, из Разгојне, ручним бомбама су задржавали продор непријатеља. Иако је био јак мраз, пушке су почеле да погађају. Међутим, немачки војници су се дрско приближавали и до 20 метара, а са залеђеним оружјем нису могли бити одбачени. Трећи батаљон је под притиском благовремено одступио без жртава. Морао је да остави коту 1577, да би средио своје редове.

Борци су све предузели да доведу оружје у исправно стање: подмазивали су га уљем, загревали рукама затвараче, пријањали пушке и пушкомитраљезе уз тело. Предвече су били спремни за борбу. Формирали су борбени поредак, у облику клина, на челу с 1. четом, командира Душана Станојевића и политичког комесара Славка Стошића. За тај напад командир Станојевић је у први јуришни строј поставио све пушкомитраљесце. У току затишја су припремљени добровољци који ће ручним бомбама са блиског одстојања направити пролаз кроз немачку одбрану. Политички комесар Славко Стошић натукао је капу преко ушију и стао пред први вод:

— У стрељачки строј! Идемо да повратимо коту — наредио је.

Командант Гошовић је избио на чело борбеног поретка батаљона.

— Другови, опет шарце у руке и растојање — рекао је штабу.

Непријатељ их је дочекао брзом паљбом из свих оружја, али су пушке и пушкомитраљези батаљона прорадили. Борци су подишли рововима и ручним бомбама потерали немачке војнике. Тукли су их и када се од снега више нису видели и испратили их пут Острог копља. Искористили су вејаницу и на препад разбили немачку одбрану. Била је то последња снага 3. батаљона, којом је по трећи пут освојио Устарику са котом 1577. Чете су истуриле све

пушкомитраљезе на гребен и чекале да се непријатељ појави.

У последњем јуришу, поред многих других бораца и руководилаца, истакли су се борци: Сима Јовић, из Горњег Пунушевца, Светомир Станковић и 18-годишњи извиђач Александар Ивановић, из Масурице, Бранко Ђорђевић и Добри Станковић, из Врањске Бање, водник Мирко Димитријевић, из Старе Брезовице, Синиша Сибиновић, из Дарковца, из најжешће борбе изнео је рањеног Ратка Милосављевића, из села Доње Лакошнице, водник Часлав Петровић, из Пирота, 52-годишњи Спаса Златковић, из Радовнице, најстарији борац Бригаде пожртвовано је хватао корак у јуришу, десетар Сокол Пејчић, из Пирота, Велимир Живковивћ и Милутин Стојиљковић, из Разгојне, десетар Радован Станковић и Витомир Милојковић.

Штаб 3. батаљона је испољио умешност и гипкост у командовању. Пратећи стално активност непријатеља, штаб је доносио реалне и правовремене одлуке. Команде чета су показале храброст и снажљивост у извршавању наређења и имале успеха, иако је пред њима био много јачи и боље наоружан непријатељ.

Трећи батаљон 10. српске бригаде је био једина јединица у косовској операцији, који је у дводневним борбама овладала двома кључним котама у систему немачке одбране. У то време ни једна јединица бугарске 2. армије није имала успеха у борби. Први армијски пук одржао је коту 1583, јужно од 3. батаљона, уз једвите јаде, тек када му је у помоћ стигао цео 15. пук. Деветнаести пук бугарске 4. дивизије није успео да заузме ни једну кључну тачку код Подујева.

Повратак на гребен Устарице

Трећи батаљон је био толико исцрпљен борбом и хладноћом да више није могао да издржи на положају. Командант Бригаде Бранко Вуковић преместио је свој Штаб поново у село Качандол. На предлог Штаба 10. српске бригаде, Штаб 22. српске дивизије одобрио је да се 3. батаљон повуче на одмор у село Качандол. Спуштајући се ка селу, стари борци из врањског краја, који су пуних шест месеци ратовали, смогли су снагу и запевали:

„Шест месеци већ је прошло,
Мајка сина не виде ...”

Први батаљон је кренуо да смени 3. батаљон. Чете су се уз пут сусретале. На пространом гребену између Кодра наљта и Устарице углавном је голет и пустиња. Све је оковано мразом. И ноћ је слеђена; чује се како дрво пуца на жестоком мразу, а снег шкрипи при сваком кораку. Тек је започео 18. новембар. Први батаљон је добио задатак да, преко коте 1577, настави напад и у току ноћи заузме следећу коту 1704, најближу Оштром копљу.

Командант 1. батаљона Мирко Јокић још није био сасвим оздравио. Повредио је колено када му се коњ оклизнуо на нишкој калдрми и лежао је у Дивизијској болници. На челу батаљона налазили су се његов заменик, првоборац и искусни ратник, Стратија Аризановић-Праћка и политички комесар Милан Рунић. На око километар од коте 1577 батаљон је успорио кретање и застао. Истурио је патроле и пажљиво испитивао ситуацију. Прва чета, командира Милоја Ристића и политичког комесара Мике Новковића, пришла је ближе коти, али тамо никога нису приметили.

— Срели смо 3. чету 3. батаљона, она је отишла, не знамо ко је на коти — рекао је командир.

— Поново испитај у чијим су рукама ти положаји и одмах ме извести — наредио је.

У штабу батаљона су завладали неодлучност и колебање. Поново се шаљу патроле, извиђачи и претходнице, време одмиче, а извештаји пристижу да су на коту стигли немачки војници. Ни команде чета не знају шта се догађа, али виде застој и неподношљиво ипгчекивање на мразу. На положај су стигли партијски руководиоца Бригаде Милорад Стошић-Шука и обавештајни официр Јтазар Лажетић. Аризановић је изнео своје виђење ситуације и додао:

— Такво наређење нећу да извршим док се кота не ослободи од немачких војника. Видим да ви из Штаба не познајете праву ситуацију. Где је та бугарска артиљерија о којој се толико прича да ће да подржи наш напад!

Аризановић је образложио да у батаљонима има промрзлих бораца, да су слабо обучени и обувени за овакву зиму на Копаонику, немају рукавица, а оружје се заледило. Окренуо је батаљон и повукао га са положаја. Уме-

сто да се чула борба, из Штаба 10. бригаде угледали су колону 1. батаљона, на челу са Стратијом Аризановићем-Праћком, како са Кодра наљта силази према Качандолу.

Командант Вуковић је био забринут, јер је добро знао шта може да се догоди ако је непријатељ заузео ослобођену коту. А, стварност је била управо таква. Док је 1. батаљон лежао у снегу, испитивао ситуацију и губио време, непријатељ га је претекао. Те ноћи су немачки извиђачи пошли на косу Кодра наљта да испитају какве је снаге држе. Изненађење је било утолико веће када су је затекли напуштено. До пет часова ујутро посели су коту 1559, на Кодра наљту, без борбе и до сванућа претворили је у право утврђење. Када је 1. батаљон напустио гробан Устарице, Штаб 10. бригаде је наредио 3. батаљону да хитно изађе на положаје у рејону коте 1577 и да их задржи до даљег.

Пошто ни штаб 3. батаљона није знао шта се за кратко време збило, командант Гошовић је наредио командире 2. чете:

— Томићу, брзо на коту 1577, да смениш чету из 1. батаљона, она има други задатак.

— Тамо где сам већ био?

— Да, одмах!

Мало касније када се све разјаснило, командант Бригаде је окренуо ручицу пољског телефона. Јавила се централа Штаба 22. дивизије.

— Друже команданте, заменик команданта мог 1. батаљона, друг Аризановић, без ичијег одобрења повукао је јединицу са положаја који је 3. батаљон три пута освајао. Ја сам га одмах сменио.

— Пошаљи га овамо — рекао је командант Ратко Софијанић.

— Имам предлог за другог заменика . . .

— Постави га.

Командант Вуковић је послао свог курира Владимира Тасића са поруком да хитно дође у Штаб партијски руководиоца 4. батаљона Чедомир Ристић. Тасић је сусрео 4. батаљон на маршу, па је Ристић галопом дошао до Качандола.

— Слушај, у 1. батаљону старешине и борци траже да се ти вратиш за заменика команданта — рекао му је Вуковић. — Командант Дивизије је одобрио.

— Разумем!

Ристић је до ослобођења Ниша био пуна три месеца командант 1. батаљона и многи су га познавали. Командант Бригаде му је показао на карти:

— Ево, ово је кота 1577. Сменићеш 3. батаљон, тамо су сада немачки војници. Батаљон у руке и да је ноћас заузмеш. Добићеш телефон да јавиш кад извршиш задатак.

За 2. четом 3. батаљона кренула је и 3. чета на исту коту. Али, под врхом Кодра наљта изненада су застале. Уместо да туда прођу и избију на гребен Устарице, на коти коју су пре три дана заузели, дочекао их је непријатељ. Куршуми су реско засвирали изнад глава и прекинули недоумицу ко влада котом. Немачки митраљези и минобацачи су тукли 3. батаљон брзом паљбом. Челик је изрешетао пушкомитраљесца Драгомира Лепојевића, из Јабучовика, који је јуче узео брнгал од свог погинулог друга. Понели су га на рукама његови другови из села Јован Крстић и Стојча Спасић.

Чете су одмах кренуле у напад да одбаце немачке војнике према Устарици, али осим „Јуриш" и „Ура" ни једна пушка није опалила. Непријатељ је осуо још жешћу ватру, изашао је из ровова и кренуо за четама. Командир Апостол Томић је извлачио своју 2. чету из ватре, бранећи јој одступницу руским аутоматом, јер је једино тај аутомат могао да пуца и на мразу. Пушкомитраљези брнгали и шарци само су шкљоцали, јер се неприкладно густо уље смрзло на металу. Када је видео да чета одступа и са два рањена борца, а борба се није чула, Гошовић ју је зауставио:

— Где је командир?

— Горе је ...

— Натраг, командира да извучете живог или мртвог.

Због залеђеног оружја чете нису биле способне за борбу, а немачки војници су се вратили у ровове, јер нису имали наређење да гоне противника. У немачкој заповести, од 13. новембра, наређено је да непријатеља треба тактички заваравати нападима са ограниченим циљем. Под тим се подразумева да не треба освајати земљиште, већ нападом и одбраном ломити нападача и наносити му губитке.

Трећи батаљон је поново смењен са тих положаја, а из села Качандола се враћао 1. батаљон да поправи своју грешку. У његовом строју било је око 50 чланова КПЈ и

равно 130 скојеваца, бројно најјача организација у 10. бригади. Они су били узданица батаљону да ће успети. Наступали су кроз вејавицу у стрељачком строју и, око 20,00 часова, 18. новембра, по најљућој зими избили под ко-ту 1559.

Стратији Аризановићу-Праћки је три дана суђено у Војном суду 22. српске дивизије. Окривљен је да није извршио наређење на коти 1577, мада су га многи сведоци бранили. Коначну пресуду је донео Војни суд 13. српског корпуса, којом се Аризановићу смањује официрски чин капетана на поручника. По једну звездицу са блузе скинуо му је заменик команданта Дивизије Милан Атлагић пред око 70 официра из целе Дивизије. Многи присутни официри су сматрали да је оваква казна за неизвршење наређења била блага.

— Друже мајоре, ја се за ово нисам борио и ово можете скинути — рекао је Аризановић.

Силовити напади на старе положаје

Међу тим младим људима 1. омладинског батаљона многи су били голобради и тек закорачили у младост. Они нису били вични ни пушци ни бомби, али су пошли у борбу, јер су је сматрали својим дугом према отаџбини. На њиховим положајима није било заклона, а непријатељ их је чекао у бункерима, у топлој одећи и са ципелама на ногама.

Штаб 1. батаљона је одлучио да изврши напад на непријатеља са 1. и 2. четом, а 3. чета је одређена у резерви. Ради пружања непосредне помоћи и бољег успеха у нападу, цео штаб се распоредио по четама. Чедомир Ристић је пошао са 2. четом, командира Благоја Цветковића-Чиче и политичког комесара Александра Тасића; обавештајни официр Чедомир Јовановић кренуо је са 1. четом, командира Милоја Ристића и политичког комесара Мике Новковића; политички комесар Милан Рунић и партијски руководац Лука Радоњић били су са 3. четом.

Од полазног ка јуришном положају наступали су беспућем, уз гребен на којем нема ниједне стазе, а лево је амбис. Зачас може да се изгуби оријентација и залута у непријатељски положај. Све их је обузела само једна ми-

са 0 _____ што боље извршити задатак који су команде чета **добиле** у штабу батаљона: нечујно се приближити непријатељу, а затим изненадно енергичном ватром и јуришем **сломити** његову одбрану и заузети ровове.

Тишина! — преноси се шапатам у 2. чети.

Пред котом је прво одјекнуо пуцањ, а за њим је планула бела ракета и обасјала положаје 2. чете. Борци залегоше у снег као један и зауставише дах. Немачки ровови су се слили у снежну белину и нису се добро видели. Не чекајући да их непријатељ претекне, кад је ракета утрнула, чете су уз густу митраљеску и пушчану ватру силовито полетеле на јуриш.

— Напред скојевци! — бодрио их је политички комесар Тасић.

Бојни поклич носили су стрељачки строј. Истовремено су немачки војници одговорили жестоком паљбом, а искричав пламен њиховог оружја оцртавао је прву линију ровова. Јуришни строј се изломио и док су се једни приближили немачким грудобранима, други су заостајали да би помогли својим рањеним друговима. Командир 3. вода 2. чете Јосиф Тасић, из села Брлога код Пирота, поделио је своје борце у две групе да опколе бункер из којег су два митраљеза штектала без прекида.

Командир минобацачког вода Јордан Игњатовић отворио је ватру по немачким рововима из једног јединог минобацача којег је чета имала. Нишанција на батаљонском митраљезу шварцлозе Драгомир Ристић, из Пирота, косио је по предшем крају немачке одбране.

Заменк команданта 1. батаљона Чедомир Ристић и командир чете Благоје Цветковић, са делом чете избили су пред немачке грудобране. На том делу фронта плануле су прве ручне бомбе из руку: Петра Јовановића и Илије Михаиловића, из Богојевца, Владимира Мадића, из Сукова, Љубомира Павловића, из Рсавца, Душана Антића, из Гњилана, Слободана Живковића, из села Блата, Драгољуба Стојковића, из Навалина, Момчила Јоцића, Светозара Костића и Богољуба Андрејевића, из Пирота, браће Петра и Најдана Пејића, из Горње Купиновице, и других.

Смрт је пред котом 1577 била на сваком кораку и није мимоишла ни један вод. Пушкомитраљезац Илија Цолић, из Сукова, рањен је у главу кад је покушао да ускочи у ров, а његов помоћник Крста Јовић, из Кунова, поги-

нуо је док је додавао нови реденик са мецима. Када је погинуо 19-годишњи командир вода Бошко Петровић, из Тибуца, вод је преузео 18-годишњи десетар Арсеније Митић, из Бабичког, који је касније погинуо на немачком бункеру. Јован Миленковић и Јаблан Лазаревић, из Разгојне, и Крста Марјановић из Бабичког, тек су прве кораке направили у јуришу, али су избачени из њега и рањени остали на снегу.

Десно од 2. чете борила се 1. чета и хватала укоштац са немачким војницима. Чета је жестоко нападала, а непријатељ је исто тако храбро бранио сваки заклон и бункер. Трећи вод командира Ненада Јовановића, из села Кијевца код Бабушнице, био је на десном крилу чете.

— Витомире, упадај у ровове! — командовао је.

Треће одељење командира Витомира Ђорђевића, из Суводола, сусрело се с непријатељем очи у очи, али није успело да ускочи у ров. Борци Милован Станковић, из Камика, Милан и Никодије Јовановић, из Царевог Дела, крчили су пролаз ручним бомбама и сваки пут су оили одбијени. Непријатељу је на руку ишао и сам положај коте који није био приступачан за напад, па су га зато и одабрали за своје упориште. Неки борци су долазши сасвим близу немачких војника и чули њихове команде. Борци Јован Јоцић, из Пирота, и Ђорђе Спасић, из Сукова, убили су из пушке немачког пушкомитраљесца, који је са шарцем остао да лежи на грудобрану рова.

Рањеника је током напада било све више, а болничарка 1. чете Стана Љубић, из Масурице, превијала их је и извлачила из борбе, али није могла сама. Неустрашиви бомбаш Радивоје Младеновић-Тарзан, из Врања, пушкомитраљезац Божидар Павловић, из Сувојнице, командир одељења Гвозден Здравковић, бомбаш Новица Илић и Тадија Николић, из Камика, нису успели да се пробију кроз густу рафалну ватру противника.

До јуче је овај гребен Кодра наљта био у рукама 10. српске бригаде, а ноћас се поново претворио у попрште крвавих борби. Прва и 2. чета су вршиле јак притисак на непријатеља, али и поред испољене велике храбрости, њихова снага није била довољна. Када је примећено да непријатељска ватра јењава, штаб 1. батаљона је оценио да је настао погодан тренутак да у борбу убаци и резерву.

— Трећа чета напред! — уследило је наређење.

Иза 2. чете, на стотинак метара, налазила се 3. чета, командира Јордана Петровића и политичког комесара Миодрага Новаковића, која је одмах кренула у напад. Храбри командир 1. вода и заменик командира чете Милић Митић, из села Марганца, истрчао је са својим борцима испред стрељачког строја, да их не би други претекли. Политички делегати вода Војислав Стојковић, из Сливнице, и Владан Видосављевић, из Дреновца, ноћас су пошли у напад с пушкомитраљезима. У том строју су били храбри борци с пушкама и ручним бомбама: Александар Пејчић, из Сукова, браћа Милорад и Драгомир, из Сопотнице, Сретен Павловић, из Раснице, Илија Цветановић, из Горње Купиновице, Вукадин Влајић, из Бабичког, Војислав Ђорђевић, из Разгојне, и други.

У борбеном распореду 1. чете налазили су се прави јунаци: командир 1. вода Александар Јовановић, командир 2. вода Петар Тасић и командир 3. вода Ненад Јовановић. Командири чета и водова поносили су се својим командирима одељења који су истовремено били неустрашиви пушкомитраљесци и бомбаши. Међу таквим командирима одељења у 1. батаљону убрајали су се и: Миодраг Костић, Вукадин Горчић, Душан Јовановић, Добросав Младеновић, Љубомир Јовановић, Видојко Петровић, Витомир Ђорђевић, Игњат Цветковић, Стојан Ђорђевић, Ђорђе Гигић и Живко Ламбевић.

Таквим стројем су кренули на кату Кодра наљта, уз паклену паљбу целог батаљона. Борац Миодраг Недељковић извукао је осигурач ручне бомбе и бацио је у ров међу немачке војнике из којег пушка више није опалила. Помоћник политичког комесара 2. чете Бошко Станковић ускочио је у немачки ров с пушкомитраљезом и први заузео парче коте 1559. Окршај се водио у немачким рововима и испред њих. Погинули и рањени немачки војници лежали су на гребену одбране.

Када је 1. чета пришла коти, командир вода Александар Јовановић, из Корбевца, угледао је пред собом немачког војника.

— Ком, ком! Дођи, дођи! — рекао је Немац.

— Је л' ти то мени, Швабо . . . ! — љутито је узвикнуо Јовановић.

Устао је да потрчи у ров, а тај Немац је опалио пушку, ранио Јовановића и избацио га из строја.

Прва и 2. чета су убитачном ватром из свих оружја и ручним бомбама на јуриш упали у немачке ровове и бункере и запосели предњи крај одбране. Меци су на све стране фијукали, експлозије бомби су грмеле, бункери су се распадали и нестајали. Први батаљон је имао нове рањене и погинуле, али овде није смело да се устукне. Борци су држали коту и све ровове. Снег је полако завејавао погинуле непријатељске војнике. Најслабије обучени борци скидали су са погинулих немачких војника ципеле и шињеле, да би издржали љуту зиму која је била све немилосрднија.

На десном крилу 3. чете задржао се још један бункер из којег је митраљез повремено косио. Кад је уочио одакле гађа, командир одељења Љубомир Јовановић, Пироћанац из села Сукова, пошао је набункер и кроз пушкарницу убадио ручну бомбу. У бункеру је експлодирало још бомби и на коти је завладала тишина. Јовановић је том приликом убио пет немачких војника и запленио пушкомитраљез, аутомат, пушку и пиштољ, доглед и пет ранаца са храном и новцем. Тада је први пут обуо ципеле, јер је био потпуно бос.

Командир вода Јосиф Алексић упртио је свог рањеног борца Ђорђа Спасића, из Сукова, и изнео га са положаја да се не смрзне. Рањене у јуришу: Симу Илића, Томислава Стојановића, Бранимира Костића и Петра Јовића, изнели су другови на рукама до батаљонског превијалишта.

Први батаљон се сређивао и будно осматрао према непријатељу. Чета бојне коморе, командира Милутина Живковића и политичког комесара Новице Пејчића, ужурбано је попуњавала чете муницијом и ручним бомбама.

Заменик команданта 1. батаљона Чедомир Ристић пошао је у увалу где се налазио телефон, да јави команданту Бригаде о успеху. Једва да је измакао из 2. чете када се зачуо глас борца Светолика Цветковића, из села Трњане код Пирота.

— Швабе! — повикао је и пао смртно погођен рафалом.

Није прошло ни пола сата од заузимања Кодра наљта, а немачки згуснути строј избио је из међаве и устремио се према коти. Борба се одмах распламсала свом жестином. Ристић је потрчао у чету и зграбио први шарац да помогне одбрану положаја.

Форверц, форверц! Напред, напред! — командовали су немачки официри.

Противнапад непријатеља је био тако снажан да је 1. батаљон избачен из ровова у које су немачки војници одмах усакавали. Чете су одступале у неред. Помоћник политичког комесара 3. чете Новица Михаиловић покушао је с 3. водом да заустави продор на правцу чете. Његови борци: Тома Савић, из Горње Купиновице, Бранислав Марјановић и Радивоје Стефановић, из Бабичког, Добросав Наумовић, из Пирота, и Радивој Милојковић, из Доње Лакошнице, ручним бомбама су једва обезбедили чети одступницу. Последњи се повлачио храбри пушкомитраљезац Никола Стојановић, из Доње Лакошнице, одбијајући непријатеља рафалима. На положају је остао смртно погођен Живан Илић, из села Бориног Дола код Власотинца.

Јуриши на Кодра наљт су трајали целу ноћ

Први батаљон се повукао на полазни положај да се борци одморе и припреме за нове борбе. Боси борци тешко су савлађивали снежни гребен Кодра наљта. Штаб 1. батаљона је позвао командире и политичке комесаре чета и с њима претресао протеклу борбу и здравствено стање јединица.

— Губици су велики, а задатак нисмо извршили! — закључио је Ристић.

За то време из чета су издвојили изнемогле, болесне и промрзле борце, па се бројно стање знатно смањило. Највише их је издвојено босоногих који су, уместо ципела имали на ногама увезане крпе или само чарапе, и тешко ходали.

— Поравнајте чете, идемо једновременно да нападнемо — наредио је Ристић командирима.

У стрељачком строју био је и санитар, четни и батаљонски, да пружи брзу помоћ. Нису се ни задржавали на јуришном положају, јер их је вукла жеља да што пре окончају са непријатељем на коти. На том путу снег је био угажен и поцрнео од барутних гасова пушкомитраљеза и експлозија ручних бомби. Преморени и изгладнели борци појурили су свом снагом на немачке војнике, али у

првом јуришу нису успели ни да их помере. Пушкомитраљецац 2. чете Станислав Ставрић, из Раснице, рањен је наставио борбу, а када је задобио другу, смртну рану, пушкомитраљез је преузео његов друг из истог села Вукадин Ставрић.

Борили су се за сваки педаљ Копаника и падали, али борбени морал није слабио. Десетар Живко Ламбевић, Македонац из Ресна, погинуо је кад је његова 2. чета пробила брешу у немачком распореду и пољуљала одбрану Кодра наљта. Бомбаш Стојадин Петровић, из села Мањка, остао је да се бори у стрељачком строју, иако је био рањен. Јунаштва и херојства ређала су се без престанка.

Кад је наступила најжешћа борба у немачким рововима, изненада је са чела 2. чете пао у снег њен командир 38-годишњи Благоје Цветковић-Чича. Рафал пушкомитраљеза му је захватио ногу. На левом крилу су немачку одбрану проређивали: Пироћанци Чедомир Панић, из Камика, Витомир Митић, из Присјана, Станислав Станковић, из Сукова, рођена браћа Стојан Тасић и Петар Цветановић, из Горње Купиновице.

— Заломи десно ...

Заменик команданта 1. батаљона Чедомир Ристић није стигао да доврши команду, јер му се пушчано зрно зарило у леву руку. Док је превијала рањенике, рањена је и референт санитета чете Драгица, непознатог презимена. Болничарка Витка Крстић, превијала је ране друговима из 2. чете, а када се број рањеника повећао, помогла јој је Стана Љубић из 1. чете.

Немци су одбауљали кроз снег из ровова и одступили разбијени. На положају је остало неколико резервних цеви за пушкомитраљезе, шлемова и нешто муниције. Ледена олуја је немилице брисала на голом гребену, па је у рововима било топлије. Борци су извиривали изнад грудобрана и будно мотрили у правцу куда је непријатељ ишчекао. Интендант батаљона Влада Вук није ништа могао да донесе да се презалогаци, јер је и у Качандолу била несташница хране. Борци су пребирали торбе и џепове и вадили последњу резерву зрневља пшенице, овса и кукуруза, покупљеног у напуштеним кућама у долини Лаба.

На положају је било затишје и Ристић је тек сада пошао до телефона:

— Друзе команданте, 1. батаљон је заузео коту Кодра наљт и нанги борци су у немачким рововима — рекао је.

— Добро, а губици? — упитао је Вуковић.

Ристић је укратко изређао догађаје и додао:

— Рањени смо Цветковић и ја, али ми можемо да останемо у батаљону.

— Одмах у амбуланту!

— Нису то тешке ране ...

— Нећу да чујем! — прекинуо га је командант Бригаде. — Извршите наређење!

У тим јуришима истицали су се борци 1. чете на челу са командиром Милојем Ристићем, политичким комесаром Миком Новковићем и партијским руководиоцем Драгутином Цигарчићем, и 2. чете са командиром Благојем Цветковићем-Чичом, политичким комесаром Александром Тасићем и партијским руководиоцем Бошком Станковићем.

Командант 1. батаљона Мирко Јокић је стигао баш када је рањени Чедомир Ристић одлазио. Када је Јокић обишао положај на Кодра наљту, обавештајни официр батаљона Чедомир Јовановић је наговестио долазак немачких војника. Сви су напрегли и слух, и вид. Звечи немачко оружје, чује се како се приближавају, али их ноћ скрива. Пола сата касније, они су из покрета осули рафале и пошли на јуриш. Њихов удар је био усмерен на спој између 1. и 2. чете.

Команде чета су предузеле све да онемогуће непријатељу продор на старе положаје. На споју између тих чета рањени су: Илић Божићар, из Раснице код Пирота, десетар Костић Миодраг, из Градишта код Власотинца, Панчић Властимир, из Великог Јовановца, и Трајковић Миодраг, из Грајевца. Непријатељ је за кратко време савладао изморени 1. батаљон и потиснуо га уназад. Поред рањених другова, још су се истакли: Никола Митровић, из Сукова, Вукашин Стаменовић, из Гњилана код Пирота, Костић Новица и Марјановић Милан, из Бабичког, Миљковић Сима, из Бељанице, и Гроздановић Драгољуб, из Манојловца.

Пред поноћ када се 3. чета пребројала, у њеном строју није било браће Станимира и Властимира, из Горњег Барбеша. Пошто се са сигурношћу знало да ти другови нису погинули, заменик командира чете Милић Митић пошао је да их потражи. Забринуло га је што их није нашао. Међутим, Станмир је био рањен испред немачких

ровова из пушкомитраљеза, а Властимир није хтео да га остави, па су их немачки војници обојицу заробили. Преживели су рат и после капитулације немачке војске вратили су се у 10. српску бригаду.

Рањвници су умирали на мразу

Доласком команданта 1. батаљона, отпочеле су интензивне припреме ради поновног напада на Кодра наљт. Штаб батаљона са командантом Мирком Јокићем, политичким комесром Миланом Рунићем и помоћником политичког комесара Луком Радоњићем, одржао је кратко саветовање са свим командама чета. Том приликом Јокић је био критичнији према команди 2. чете:

— Брзо заузимате непријатељске положаје, али их исто тако и брзо губите услед недовољне енергичности, а можда има помало и кукавичлука — рекао је.

— Друзе команданте, нисмо ми кукавице, не бојимо се смрти — устао је политички комесар 2. чете Александар Тасић. — Ми хоћемо да се боримо, хоће борци, али је хладноћа велика, људи су голи.

Командант Јокић је увидео да је био преоштар према команди 2. чете. Он је пре свега мислио на оправдан страх који је постојао код младих бораца, јер нису имали ратно искуство. Те ноћи им је била прва борба и то у најтежим зимским условима. Командант је погледао на свој ручни сат:

— Крећемо кроз пола сата. Ја ћу на челу 1. чете. Задатак морамо извршити по цену живота.

Политички комесар Александар Тасић, из села Криве Феје, имао је 21 годину, студент технике и члан СКОЈ-а од 1942. Када га је отац Недељко посетио, крајем јула, у 10. српској бригади, Александар је тада био политички делегат вода. СЗтац му је прво саопштио новости код куће, а затим је рекао:

— Ми смо се борили од Солунског фронта преко Албаније наовамо и Србија је победила, после је створена Југославија. Сада је на теби и твојим друговима да браните ову земљу.

— Хоћемо.

Из торбе је извадио чарапе.

— Цвета ти је пратила ово и поручила да будеш храбар и да волиш другове.

— Реци мами да ћу све то извршити — обећао је.

Отац је пошао у друге јединице да обиђе још два борца, синове Владимира и Благоја . . .

Поново је наређено да се издвоје боси и евакуишу у село Качандол, али и после свих покушаја борци нису хтели да напусте своју чету. Тада је политички комесар батаљона Милан Рунић заређао по четама. Ноге су им биле побелеле од мрза, као да у њима не тече крв, а некима су и помодреле.

— Бос, излази! И ти, излази. Излази. Болничари, но-сила.

Када се окренуо, нико није изашао.

— Ко ме ја наређујем! — подвикнуо је Рунић.

— Кад могу наши другови да остану у строју, можемо и ми — одговорили су.

Батаљон је по мрклој ноћи кренуо у напад стрељачким стројем. У међувремену су немачким војницима као појачање стигли Шиптари балисти и густо посели ровове заједно са Немцима. Новонастала ситуација није ишла на руку 1. батаљону, али он ће то осетити када буде почела борба. Са одстојања које се по помрчини могло оценити да би то био јуришни положај, чете су уз громку паљбу и бојне поклике кренуле на прву линију одбране Кодра наљта. Очекујући тај напад, непријатељ је јуриш дочекао убитачном ватром митраљеза, пушкомитраљеза и пушака.

Борба је започела на живот и смрт. Нестало је и фронта и ровова, линија одбране коте 1559 више се није видела. Удружени Немци и Шиптари искочили су из ровова и као мрави насрнули на ослабљени 1. батаљон. Од тог првог ратног судара на обе зарађене стране је било рањених и погинулих. Командант Јокић је покушао да задобије иницијативу пред далеко надмоћнијим непријатељем и у неравноправној борби.

Пушкомитраљезац Чедомир Костић, пекарски ученик из Доње Лакошнице, кога су сви у чети познавали као неустрашивог скојевца, борио се храбро и косио рафалима све док му ручна бомба није разнела шарац. Пао је рањен пред самим немачким ровом, одакле га другови нису могли изнети. Још неко време се чуло његово запомагање и издахнуо је на мразу. Неколико корака даље пао је рањен

и помоћник политичког комесара 2. чете Бошко Станковић, из Тибуца. Он је те ноћи и у току дана још био жив и пошто санитет није могао да му пружи помоћ, цича зима га је потпуно следила.

Александар Тасић је, после погибије свог помоћника и рањавања командира Благоја Цветковића-Чиче, остао сам да командује 2. четом. Тасић је још веровао да ће се ратна срећа преокренути у корист 1. батаљона, па је с четом жестоко нападао. Чета је остала без два храбра борца Светолика Цветковића, из села Трњане код Пирота, којима је мраз убрзао смрт. Драгољуб Крстић, из Разгојне, остао је тешко рањен на снегу и због јаке зиме до зоре је умро. Испред непријатељског положаја био је рањен рафалом Владимир Миленковић, из Доње Лакошнице, и после пар сати је умро у снегу.

У јуришу 2. чете истицали су се својом храброшћу и смелошћу, и били рањени: Петар Јовић, из Разгојне, Станко Пауновић, из Дејана код Влаоотинца, Мирослав Пауновић, из Пирота, Петруш Стошић, из Новог Села код Прешева, Војислав Тодоровић, из Бабичког, и Добривоје Видановић, из Кијевца код Бабушнице.

Остатак малобројне чете, на челу са неустрашивим Александром Тасићем, водио је своју последњу борбу за коту 1559 на Кодра наљту. У једном тренутку Тасићев глас испред чете је занемео. Погођен је из немачког бункера смртоносним митраљеским рафалом. Другом четом више нико није командовао и требало је попунити целу команду чете.

Из 1. чете рањени су Драгутин Стефановић, из Камбелевца, и Предраг Ранчић, из Ниша. Чета је изгубила 19-годишњег Војислава Митића, из Моштанице крај Враћа, чији је отац Цветан био болничар у бригадном санитету. Уместо очекиваног рањеног сина, Цветану је стигла вест да је Војислав због мраза умро на носилима.

Трећа чета је имала четири рањена друга, и то: командира вода Чедомира Цветковића, из Модре Стене, борца Манојла Бекана, из Тасовића, Александра Миленковића, из Бабичког, и Илију Михаиловића, из Богојевца, који је после неколико дана умро у болници у Трепчи.

Бројно стање 1. батаљона је због великих губитака у људству било осетно смањено, а изванредан број бораца је био ангажован да изнесе рањенике до којих се могло доћи.

У таквој неповољној ситуацији, штаб 1. батаљона је одлучио да привремено обустави напад и повуче чете у заветрину.

Када се у батаљону сазнало да је 2. чета трагично прошла, командир одељења из 1. чете Вукадин Горчић, из села Бабичког, пошао је да тражи свог рођеног брата Стевана, борца 2. чете.

— Стево, Стево! — дозивао је.

— Је ли неко видео мога Стеву? — питао је.

Нико му није одговорио. Остао је сам међу погинулима који су лежали у удолини испред зараћених страна. Запалио је цигарету и помоћу њеног жара прегледао је лица погинулих на ратишту. Неке је борце препознао, али Стевана није нашао. Он је био у чети, жив и бос.

Чете су се прикупиле у истој ували где је био телефон и истуриле борбена обезбеђења. Командант Мирко Јокић је одатле реферисао команданту 10. српске бригаде:

— Извршили смо напад уз велике губитке, али нисмо могли да освојимо непријатељско упориште — рекао је. — Штаб батаљона предлаже да се обустави даљи напад на Кодра наљуто ...

Први батаљон је у борбама за коту 1559 имао 57 бораца и руководиоца избачених из строја, од којих је 25 рањено, 22 погинула и 10 промрзлих који нису могли да ходају. Од тог броја највеће жртве је поднела 2. чета, која је имала 17 рањених и 15 погинулих бораца и руководиоца. Тако високи губици једне чете у борбама 10. српске бригаде нису запамћени од времена њеног формирања. Прва чета је имала четири рањена и шест погинулих бораца, а 3. чета је имала четири рањена и једног погинулог борца.

После одобрења Штаба 22. српске дивизије, Штаб 10. српске бригаде је наредио 1. батаљону да се повуче у село Качандол. Пешице је морао да маршује и командант 1. батаљона Мирко Јокић, иако је храмао од повреде, јер му је његов курир Александар Крстић-Лека саопштио да је коњ угинуо од зиме. По мркој ноћи и вејавици борци су понели на импровизованим носилима тешке рањенике и промрзле, а лакше рањени су ишли пешице. Они су морали да превале дуг пут до бригадног превијалишта, у коме је лекар др Момир Стојановић све припремио да им помогне. И у хируршкој екипи 22. дивизије су их спремно очекивали.

У односу на уложене напоре и претрпљене губитке у борби за Кодра наљт, 1. батаљон није постигао очекиване резултате. Он ни бројно, ни технички, није имао никакво преимућство над непријатељем. Чак је био у далеко неповољнијем положају него што су то претпостављене команде процениле. Освајање Кодра наљта тада тактички није било реално и превазилазило је могућности бораца 1. батаљона. На једној страни, су храбро јуришали на непријатеља и херојски гинули, а, на другој, зима их је смрзавала и проређивала, јер су били тако рећи голи и боси.

На кључним положајима косовске операције

У то време 8. српска бригада се налазила на десном крилу бугарске 4. дивизије и нападала је непријатеља на вучитрнском правцу. Њен 3. батаљон је, 18. новембра, извршио јак противнапад и преотео од немачких војника своје раније доминантне положаје. После те борбе непријатељ се повукао на десну обалу Качандолске реке, па је 8. бригада дошла у повољнију ситуацију.

Дванаеста српска бригада је још увек остала у дивизијској резерви.

Према новом наређењу Штаба 22. дивизије, Штаб 10. српске бригаде је, у току ноћи, 18./19. новембра, регруписао своје батаљоне и друкчије их распоредио. На место изнуреног 1. батаљона уведен је 4. батаљон, команданта Миливоја Тице и политичког комесара Милана Јовановића. Он је добио задатак да ликвидира непријатеља на Кодра наљту и да с југа блокира Оштро копље. Први батаљон је без одмора кренуо из Качандола да заједно са бугарским 4. коњичким пуком протера непријатеља са Оштрог копља.

Други батаљон, команданта Николе Басте и политичког комесара Дмитра Кошпића, и 3. батаљон, команданта Божицара Гошовића и политичког комесара Ивана Пушоњића, хитно су пребачени на положаје према коти 1583, јужно од Кодра наљта. Они ће, у садејству са 2. батаљоном бугарског 15. пука, да разбију непријатеља и заузимањем села Баре и Бајгоре да му пресеку одступницу. У извршењу тог задатка важну улогу је добила 1. чета 3. батаљона, командира Душана Станојевића и политичког

комесара Славка Стошића. Њој је наређено да избије на косу Устарику и да бочном ватром туче немачке положаје на Оштром копљу, како би помогла његово заузимање.

Новим распоредом су се сви батаљони 10. српске бригаде једновременно нашли на кључним положајима косовске операције. Испред Бригаде се и даље бранио цео 938. тврђавски пук немачке 41. тврђавске дивизије. Његову одбрану су држала четири кажњеничка батаљона: 3. и 7. на Оштром копљу, Устарики и Кодра наљту, а 1008. и 1009. батаљон у рејону села Баре и Бајгоре. Ти планински висови и села били су стуб немачке одбране правца према Косовској Митровици. Јер, ако би непријатељ те положаје изгубио, довео би у тешку ситуацију своју одбрану у рејону Вучитрна и Приштине.

Општи напад 10. бригаде отпочео је, у преподневним часовима, 19. новембра. Затишје које је кратко трајало на том крајњем гребену Копаоника дугом 75 километара, нарушио је 1. батаљон. Он је са својом 1. и 3. четом и бугарском коњицом извршио изненадан напад на Оштро копље и створио услове да 10. бригада заузме боље положаје на фронту. Немачки 3. батаљон је на Оштром копљу претрпео губитке и први пут био присиљен да се повуче у упориште око коте 1789.

Успех на Оштром копљу искористио је 4. батаљон и кренуо у напад на Кодра наљт. Прва чета, командира Крсте Анђелковића и политичког комесара Мирослава Стаменковића, провукла се долином потока и са југа бочном ватром напала непријатеља на коти 1559. Снег је и даље падао ношен леденим ветром, па се видљивост толико смањила да је поглед једва досезао до педесетак метара. Чуле су се само експлозије старих букви које је мраз немилосрдно цепао.

Користећи слабу видљивост, 1. чета се по водовима приближавала непријатељу. Први вод, командира Радомира Трајковића и политичког делегата 17-годишњег Стојана Николића, усмврио је свој напад на један велики немачки бункер. Пошто пушкомитраљезима и пушкама нису могли да неутралишу посаду бункера, из одељења командира Александра Митића, из Разгојне, јавили су се бомбаши којима је то била прва борба. Међу њима су били: Градимир Стојиљковић, Велимир Динић и Станојко Ристић, сви из Дикаве, Стојадин Томић, из Манојловца, Вукашин Ма-

нић, из Трњана, Владимир Филиповић, из Чиниглавца, Данило Пејчић, из Срећковца, Воја Вељковић, из Присјана, Василије Живковић, из Разгојне, и Ђорђе Пејић, из Горње Купиновице.

У нападу на бункер показали су изузетну храброст Сима Илић и Владимир Савић, обојица из села Барбеша. Када су били тешко рањени, другови су их брзо пребацили до бригадног превијалишта. Илић је сутрадан умро у Дивизијској болници у Куршумлији, а Савић је, с великом раном на глави, умро 5. јануара 1945. у Војној болници у Косовској Митровици.

Друга чета, командира Стојана Крстића-Столета и политичког комесара Васе Бањца, извршила је, у исто време, фронтални напад на одбрану Кодра наљта. На чело 2. вода ставио се политички комесар Васо Бањац и повео га на јуриш. Одељење командира Ђорђа Митровића и одељење командира Стојана Јанковића ухватила су се укоштац с немачким војницима. Својом ватром из пушака и ручним бомбама борци су успели да савладају непријатеља и да ускоче у његове ровове. У том подвигу су, поред руководиоца, показали храброст, између осталих, и борци: Божидар Ђирић, из Велике Лукање, Ђорђе Ђорђевић, из Сукова, Велисав Коцић, из Разгојне, Новица Тасић, из Ђиљана, Мирко Живковић, из Пирота, Петроније Ђорђевић, из Разгојне, и други.

Пре него што је 4. батаљон заузео немачке ровове, на положају код Кодра наљта појавио се политички делегат вода из чете бојне коморе Божидар Цакић и дотерао колону натоварених коња. Борци су помислили да је стигао дуго ишчекивани хлеб. Кад су Јован Младеновић, из Горње Купаонице и Бора Милутиновић, из Брода у Црној Трави, растоварили коње, разочарали су батаљон. Уместо хране четама су поделили велику количину ручних бомби и енглеске муниције калибра 7,7 мм, које никад није било довољно. А, та муниција није могла да се заплени.

Штаб 4. батаљона је после подне силовитим нападом разбио одбрану на Кодра наљту и гонио немачку војску све до коте 1577, на кости Устарики. Непријатељ је уз пут одбацио вишак ратне опреме, а понегде и оружје и муницију, бежећи безобзирце. Три километра је трајало гоњење, а пред новом котом је батаљон заустављен снажном ватром и ту се задржао.

Друга чета је у јуришу изгубила неустрашивог борца **Миодрага** Рајковића, из села Рутевца код Алексинца. Рајковић је био тешко рањен и умро је одмах после операције у Дивизијској болници у Куршумлији 22. новембра на свој 30. рођендан. Секретар СКОЈ-а 4. батаљона Мирослава **Јанковић** рањена је ручном бомбом у руку и главу, али је наставила борбу.

Упорна одбрана „Мостобрана Митровица“

Када су 2. и 3. батаљон стигли у рејон коте 1583, немачки положаји су били боље поседнути него дан раније. Претходне ноћи су добро наоружане групе Шиптара, из рејона Косовске Митровице и овдашњих села, појачале немачку одбрану. Немци су у својој заповести линији одбране од Оштрог копља преко Устарице, коте 1583, и села Бајгоре, до тригометра 1364 на Црном врху, дали име „Мостобран Митровица“. На тај мостобран, дуг око девет километара и одлично брањен, пошла је у напад цела 10. српска бригада.

Пре почетка борбе штаб 2. батаљона је у шуми сакупио своје командире и политичке комесаре чета и референте санитета.

— Ни један рањеник и погинули не сме да падне непријатељу у руке, мора бити изнет са положаја и да му се пружи сва помоћ! — рекао је командант Никола Баста и додао: — Ако затреба, ја ћу вратити батаљон да изнесемо нашег друга.

Те командантове речи обишле су сва одељења, водове и чете. Код бораца је завладало још веће поверење у своје руководиоце, а и уверење да ће, истог дана, заузети село Бајгору. Док су припреме још трајале, сви су се зачудили кад су видели да је на два коња стигла храна за цео батаљон. Интендант Бранко Костадиновић и његов помоћник Стојадин Стојковић одрешили су џакове и свакоме дали по два кувана кромпира.

— Шта је ово, можеш коња да убијеш — рекао је заменик команданта Јосиф Здравковић.

— Следио се кромпир, хладно је — узвратио је интендант.

Нису стигли да одмрзну тај једнодневни оброк, јер је курир Штаба Бригаде донео наређење да батаљони одмах изврше напад. Други батаљон је стрељачким стројем кренуо према селу Бајгори. Прва чета је по изласку из шуме избила на чистину у правцу групе кућа с леве стране пута, а 2. чета је ухватила правац у захвату пута што води у село. Трећа чета се кретала на десном крилу, са задатком да преко косе, изнад села, муњевито заузме прве куће и угрози мостобран.

Непријатељ је сачекао да се батаљон што ближе примакне и кад је изашао сасвим на чистину из бункера, ровова и кућа отворена је убитачна пушкомитраљеска и митраљеска ватра. Немачки војници нису штедели муницију, а штаб батаљона је применио лукавију тактику, јер су на први пуцањ све чете залегле и није било губитака. Борци су наставили приближавање јуришном положају пузањем, преко потпуно брисаног простора без иједног заклона.

Најјачи и најсрчанији су се издвајали и брже одмицали испред строја, као: Владимир Ђорђевић, из села Рсавца, Крста Стаменковић, из Славнице, политички делегати Драгутин Станковић, из Првонека, и Радивоје Илић, из Студеног, пушкомитраљесци Василије Мишић, из Бујковца, Драги Митић, из Првонека, Мирко Александров, из Пирота, Милан Крстић, из Градишта, командири на челу својих одељења Добросав Ристић, из Леве Реке, Јеста Милић, из Чиниглавца, Велимир Ђорђевић, из Сурдулице, Миодраг-Драги Петковић, из Изумна, Бора Јовановић, из Кумарева, и други.

Јуриш је почео у свим четама једновремено и уз најјачу пушкомитраљеску и пушчану ватру коју је батаљон могао да оствари. Командир вода у 1. чети Петруш Ђорђевић и његов командир одељења Софроније Цветковић борили су се против немачких војника ручним бомбама у близини ровова. Заменик командира 3. чете Миладин Јовановић ставио се на чело једног вода да би заузео најближу кућу из које је штектао шарац.

Под котом 1583 одјекивала је оштра борба 3. батаљона, а највише су се чуле експлозије ручних бомби бораца: Пироћанаца Миодрага Манића, Велимира Јовановића, Ђорђа Станисављевића; затим Лесковчана Војислава Ранђеловића, из Бељанице, Милорада Лазића, из Манојловца, Петра Јанаћковића, из Разгојне; па Сурдуличана, Власотинчана и

Нишлија. Алекса Стојковић, из Ораовице, погинуо је од **метка из** немачке снајперске пушке, а Трајко Цветковић, из Доње Лакохднице, је био рањен. Трећа чета, командира **Вучка** Тасића и политичког комесара Спасоја Станковића, **која је** имала највише изгледа да се докопа коте, била је **одбачена** противнападом. Батаљон није успео да се уклени у немачки мостобран.

Кад је 2. чета 2. батаљона наступала према свом јуришном положају, немачки осматрачи су приметили опасност и избацили црвену ракету. Не чекајући да се непријатељ прибере, командир чете Драгомир Јовановић-Мурча је командовао:

— Јуриш за мном!

Цео положај је одједном плануо, а чета је у првом налету остала без одличног стрелца и бомбаша Јордана Стојановића, из Крушевице код Власотинца. Јордан је потрчао да ускочи у немачки ров заједно са политичким делегатом Милутином Микићем, али је заустављен смртносним зрном. Благоје Стаменковић, из Црнатога, и Станоје Пешић, из Пелиновца код Враћа, задобили су ране од немачког пушкомитраљеза.

Иако су из првог строја пали рањени: Боривоје Павловић, из Горње Лакохднице, Драгомир Цветановић, из Разгојне, и Добривоје Виденовић, из Кијевца, строј се није поколебао. Достигнути положај су грчевито држали: Профир Ћирић, из Држине, Александар Цветковић, из Војнеговца, Љубомир Марјановић и Вукашин Тодоровић, из Доње Лакохднице, Вукадин Стојановић, из Бабичког, Чедомир Тасић, из Масурице, и Драгутин Цветановић, из Сувојнице, на челу са својим командиром вода Цветаном Ђорђевићем.

Непријатељ је код Бајгоре водио веома активну одбрану често комбиновану са краћим противнападима. После више таквих узастопних јуриша на 1. чету, немачки војници су настојали да се ослободе њеног снажног притиска на тај део мостобрана. Прва чета, командира Вељка Антанасијевића и политичког комесара Јордана Стефановића, нашла се у тешкој ситуацији. Рањених је било прилично на обе стране, а из чете су били рањени: Светислав Филиповић, из Чиниглавца, Вукашин Јанковић и Јован Миленковић, из Разгојне, Крста Марјановић, из Црковнице, Чедомир Михаиловић, из Бабичког, и Станко Пауновић, из

Дејана. Болничарке Драга Ивковић, из Масурице, Зага, из Власотинца, и друге, превијале су и евакуисале рањенике и ни један није подлегао ранама.

Када је видео да се 1. чета ухватила укоштац с немачким војницима у блиској борби ручним бомбама, у њен строј се пребацио и командант батаљона Никола Баста.

— Саво, дај бомбе — затражио је Баста од курира.

— Пазите, бију унакрсном митраљеском ватром из кућа — упозорио је заменик командира чете Михаило Милић.

Охрабрени што је и командант у строју, у прве редове су избили најмлађи и неискусни борци: браћа од стрица, 17-годишњи Милован Марковић и Момчило Манић, из Камика код Пирота, затим Светозар Николић, из Дугојнице, Драгутин Стојановић и Јосиф Глигоријевић, из Розгојне, и Јордан Цветановић, из Доње Лакошнице. Светислав Ћирић, кожарски радник из Градашнице, ударио је упаљач ручне бомбе о кундак, бацио је међу немачке војнике и тог тренутка је погинуо од снајперске пушке. Чета је водила огорчену борбу, а број рањених се увећавао.

Изненада је нешто загрмело, а затим је експлозија артиљеријских граната захватила чистину испред Бајгоре. Борци су залегли где се ко затекао, а бугарски 2. батаљон на левом крилу није се снашао и био је покошен. Када је последња експлозија престала, немачки војници су кренули на јуриш између 1. чете и Бугара, да би и једне и друге обухватили са крила. Други батаљон 10. бригаде није могао да задржи своје положаје и повукао се.

Диа сата су се одмарали и сређивали јединице.

— Хајдемо сада, недељу им њихову — рекао је Баста.

У тај јуриш је повео један вод и из пиштоља гађао немачке војнике. Рука му је одједном клонула, а крвав пиштољ је пао у снег. Пушчано зрно је Басти прошло кроз десну шаку. С њим су јуришали пушкомитраљесци: Драгомир Стевановић, из Криве Феје, Јубомир Станковић, из Горње Лакошнице, и Мирослав Пауновић, из Пирота — и сва тројица су била рањена.

Баста није хтео да одустане од борбе. Узео је пиштољ у леву руку и наставио да пуца. Али, убрзо, болови су били све јачи, па је заменик команданта Јосиф Здравковић преузео команду. Заменику командира 1. чете Михаилу Милићу непријатељев рафал је погодио аутомат у рукама и потпуно га уништио. Са Бастом је бригадни лекар др

Момир Стојановић имао муке, па се пожалио команданту Бригаде:

— Наредите Басти да се одмах врати у амбуланту, јер он неће да слуша. Нестао је кад је камион дошао по рањенике.

— Богами ће ићи као бела лала, ја ћу с њим да разговарам — рекао је командант Вуковић.

Касно после подне борба је прекинута. На целом фронту напада, и поред велике упорности руководица и бораца, 10. српска бригада није могла да помери непријатеља са мостобрана.

Трепча на јуриш ослобођена

Двадесетог новембра из Штаба 22. дивизије су непрекидно тражили команданта 10. бригаде Бранка Вуковића. Његов телефон је звонио у Качандолу, а он се налазио на положају код Бајгоре. Питали су да ли је 10. бригада ушла у Трепчу. Заправо, Штаб Бригаде је у току јучерашњих борби, када је 2. и 3. батаљону пошло за руком да угрозе непријатеља, прерано угледао победу. Он је телефоном јавио Штабу 22. дивизије да су батаљони продрли у Бајгору и Бару. Вест је истог дана стигла у Штаб 13. српског корпуса и даље, и у свим штабовима изазвала изненађење.

Командант 22. дивизије Ратко Софијанић пошао је на школовање у СССР, у Вишу војну академију „Ворошилов“, па су му сви команданти и политички комесари бригада пожелели успех. Вршилац дужности команданта Дивизије постао је Софијанићев заменик Милан Атлагић.

По наређењу команданта Атлагића, Штаб 10. српске бригаде је заједно са бугарским командама, током дана, интензивно радио на новом плану дејства. По том плану, за сутрашњи 21. новембар, било је предвиђено да Бригада свим расположивим снагама нападне непријатеља, претомне његове положаје и гони га према Трепчи.

За време израде плана напада, немачке јединице су неочекивано напустиле Вучитрн. По подне, у 13,00 часова, у град су ушли 2. батаљон 8. српске бригаде и делови бугарске 4. дивизије. Нешто раније немачки војници су

напустили Приштину коју су заузели 25. српска бригада 46. српске дивизије и један бугарски коњички пук.

Испред 10. српске бригаде непријатељ са положаја није повукао ни једног војника. Чак је из рејона Вучитрна довлачио нове јединице да појачају одбрану између Бај-горе и Трепче. А, за време затишја, често су правили испаде на појединим одсечима 10. бригаде и гађали из снајпера. Борац Ратко Милосављевић, из Доње Лакошнице, потрчао је у своје одељење и пао погођен снајпером.

Свитао је 21. новембар и ледено јутро какво није запамћено. Први батаљон је преноћио на смрзнутој ледини Оштрог копља, а са те висине као да поглед додирује небо. Ту је много хладније него на Кодра наљту. Командир 1. чете Милоје Ристић дотрчао је у штаб батаљона и узбуђено рекао:

— Друже комесаре, један борац ми је ноћас умро од зиме, а имам и промрзлих, не могу да ходају.

Штаб батаљона је обишао све борце на положају и издвојио нову групу босих бораца да их повуче у село. Четврти батаљон је на својим положајима под Оштрим копљем, такође, имао смрзнутих бораца. У та два батаљона умрла су у току ноћи три борца, а 19 их је промрзло са трајним последицама.

У батаљонима су биле завршене све припреме и када се разданило били су спремни за напад. Чекали су наређење команданта Бригаде Бранка Вуковића. У међувремену, на изненађење Штаба 10. бригаде, Штаб бугарске 2. армије наредио је да његове јединице прекину борбу и да се повуку у рејон Подујева. У 4. коњичком пуку на Оштром копљу пала је команда: „Јаши!“ Војска је узјахала коње и галопом одјурила према Качандолу. И 2. батаљон бугарског 15. пука напустио је положаје на Бајгори.

Десета српска бригада је остала потпуно сама на „Мостобрану Митровица“ пред далеко надмоћнијим непријатељем, с којим само што није отпочела борба.

Али, тог јутра, обавештајни официри 1. и 4. батаљона, Чедомир Јовановић и Градимир Николић, осматрањем су приметили неко комешање на непријатељским положајима. Немачки војници су прикупљали опрему, напуштали бункере и у мањим групама се повлачили.

Било је то пре сванућа, када је командант немачке борбене групе „Шолц“ упутио својим јединицама лозинку

„Мехур сапунице“. Смисао те шифроване поруке означио је да се распукао мостобран и да га треба напустити. Лозинком је дато до знања да је зачеле колоне немачке 22. пешадијске дивизије из Грчке прошло кроз Косовску Митровицу на путу за Нови Пазар.

Чим је примећено да се непријатељ потајно евакуише, 1. батаљон је кренуо у напад. Немачки војници су се сјурили низ Оштрог копља, а батаљон за њима. У знак коначног заузимања Оштрог копља, борци су на самој коти 1789 побили државну заставу, која је била застава и њиховог батаљона, и оставили је да се лепрша.

Четврти батаљон је са коте 1577 одбацио немачку војску и, заједно са 1. батаљоном, гонио је према селима Бари и Бајгори. Тада су 2. и 3. батаљон извршили напад и протерали немачке војнике из села. Гоњење непријатеља настављено је у стопу све до виса Црног Врха источно од Трепче, где се борба наставила и током ноћи. Из неких кућа се још пуцало на стрељачки строј 1. батаљона који се последњи кретао. Када су приметили да немачки војници беже из кућа, тамо су потрчали командант батаљона Мирко Јокић и обавештајни официр Чедомир Јовановић са извиђачима.

— Ко је овде лежао у слами? — упитао је Јокић Шиптаре.

— Наша војска, немачка — одговорили су.

Јокић је плануо:

— Сунце вам безобразно, јесу ли Немци ваша војска! — повикао је, изашао и треснуо вратима.

Када је непријатељ био протеран, Штаб 10. српске бригаде је одлучио да се сви погинули борци и руководиоци, од Оштрог копља до Бајгоре, сахране на коти 1577. Десета бригада је водила борбе на Копаонику за ту коту и она је остала њен симбол јунаштва и храбрости. За извршење сахране својих ратних другова, штаб 1. батаљона је одредио из 1. чете бомбаше Радивоја-Ратка Младеновића, из Враћа, Милорада Митића, из Сопотнице, Милорада Недељковића, из Ниша, економа чете Војислава Стојиљковића, из Враћа, и још неколико бораца.

Док су једни сакупљали погинуле, а други копали слеђену земљу, наишли су балисти преобучени у женску одећу и из пушака тешко ранили Недељковића у обе ноге.

Недељковић је био последњи рањеник 10. српске бригаде у косовској операцији.

На коти 1577 је, у заједничкој гробници са крстом, сахрањено 25 бораца и руководиоца.

Сутрадан, 22. новембра, 2. и 3. батаљон су наставили борбу за Црни врх и после подне су је окончали. Немачки војници су бежали, а стрељачки строј 3. батаљона их је разбијене гонио до уласка у Трепчу када су га пушкомитраљески рафали зауставили.

— Трк тамо! — наредио је командир 1. чете Душан Станојевић.

Потрчао је цео вод и опколио куће из којих се још пуцало. Борци су заробили једног немачког пушкомитраљесца са шарцем, а остали су побегли из последње одбране разбијеног мостобрана.

Тачно у 17,30 часова, 22. новембра, 3. батаљон, команданта Божицара Гошовића и политичког комесара Ивана Пушоњића, муњевито се сјурио у Трепчу. Трећа чета, командира Вучка Тасића и политичког комесара Спасоја Станковића, прва је ушла у тај рударски град. Већ сутрадан, у Трепчи су изашле зидне новине: у њима је 17-годишња болничарка Јелена Стаменковић, из Пирота, приказана како са аутоматом на јуриш улази у град из којег се повлаче немачки војници.

Десета српска бригада је наставила напад на Косовску Митровицу из које је, у 19,00 часова, истерала непријатеља. Следећег дана, 23. новембра, 1. батаљон је са бугарским јединицама заузео Звечан. Био је то крај косовске операције, коју је 10. српска бригада започела и завршила.

Двадесет четвртог новембра, у 21,53 час, Главни штаб НОВ и ПО Србије послао је радио-депешу Врховном штабу НОВ и ПОЈ у којој га обавештава:

„Јединице Двадесет друге дивизије на јуриш заузеле рудник Трепчу. Детаљних података немамо.“⁷⁷

Народ дочекао Десету бригаду

У Трепчи је много народа изашло пред борце 10. српске бригаде да им честита победу. Настало је весеље, а же-

не су **изнеле** храну и колаче за прегладнеле батаљоне. **Представници** народне власти, Партије и друштвено-политичких организација зауставили су Штаб Бригаде и **затражили** да сви батаљони остану код њих на спавању и **храни**. Остао је само 3. батаљон и Штаб Бригаде. **Разместили** су се по кућама где су били у правом смислу гости. Други и 4. батаљон су продужили за Косовску Митровицу. у центру Трепче борци 2. батаљона су запевали:

„Тамо горе код Бајгоре,
Стотину се гласа оре,
Напред, напред батаљони,
Шваба мора да се гони.
Сутра ћемо ми у Трепче,
Командант нам Бранко рече,
Рудари ће сретни бити,
Немце ћемо изгонити.”

Трепча спада у наш највећи рудник олова, цинка и сребра и један је од највећих рудника те врсте у Европи. Становништво Трепче и ширег рејона највише се бавило рударством и од тога је живело. Радници рударских насеља организовали су радионице за поправку одеће и обуће, да би борце што боље обезбедили за зиму. По кућама је организовано купање и шишање бораца и први пут је у Бригади вршено запрашивање одеће против вашију дидити прашком добијеним од америчког савезника. Омладинке су прале и крпиле борачко рубље и припремале храну, тако да интенданتي батаљона нису имали главобоље.

Када су 2. и 4. батаљон кренули за Косовску Митровицу, народ је ишао за њима до Првог Тунела и делио борцима храну. Ретки су били Шиптари који су изашли да дочекају Бригаду и ни један није ступио у њихове редове.

Десету бригаду је тада попунило двадесет двоје добровољаца из Трепче, Косовске Каменице, Звечана, а највише је дошло из Косовске Митровице. То су: Милован Вукосављевић, Црногорац из Стубице код Никшића, рођен 1896, други по годинама старости у Бригади, а Даница Влаховић са 15 година била је најмлађи борац 10. бригаде; затим сестре Јелена и Радојка Шурбатовић, Лела

Стојиљковић, Даница Ковачевић, Стеван Вељковић, Вукоје Ђорђевић, Будимир Рапајић, Косара Драшковић, Нада Милосављевић, Милка Грубача, Владислав Дурковић, Владимир Перић, Лепосава Петровић, Ксенија Комад и Драган Шевић.

Ових 10 девојака је представљало велику снагу санитетској служби Бригаде, ради ефикаснијег пружања помоћи рањеницима, одржавању хигијене и здравственог стања јединица.

По прикупљеним подацима непријатељ је у седмодневним борбама против 10. српске бригаде имао 67 погинулих, а према изјавама очевидаца имао је и преко 70 рањених. Међу погинулим био је и потпуковник Штадлер са још десетак официра. Од наоружања Бригада је запленила четири пушкомитраљеза, по један митраљез и аутомат, 45 пушака, један вагон пушчане и топовске муниције. У Старом Тргу заплењено је осам топова, од којих су само три имала затвараче. Они ће ускоро бити зачетак формирања Артиљеријске бригаде 22. дивизије.

Од ратне опреме заплењено је 45 ћебади, 47 шаторских крила, 12 пари ципела, 16 шињела, 15 блуза, затим мања количина панталона, веша и ранаца. Борцима се није испунила нада да ће се боље оденути и обути за љуту зиму која је и у долинама завладала.

Губици 10. српске бригаде су били, такође, високи. Преко 100 бораца и руководиоца је избачено из строја, од којег броја су 30 погинули, један заробљен, три умрла од зиме, 47 рањених и око 30 промрзлих. Највеће губитке је имао 1. батаљон: 22 погинула и 25 рањених бораца и руководиоца, а затим 2. батаљон: три погинула, 16 рањених и једног заробљеног.

Оцењујући дејства 10. српске бригаде у косовској операцији, Штаб 22. дивизије је у свом извештају Штабу 13. корпуса навео и ово:

„И поред тешких услова које је имала та Бригада, све постављене задатке извршила је у потпуности. Ни губици које је имала нису поколебали борбеност и морал бораца. Једино се осећа недостатак код бораца у томе што немају борбеног искуства ..”⁷⁸

Штаб Бригаде је у Трепчи извршио детаљну анализу **залагања** и успеха свих својих руководилаца и јединица у косовској операцији. Одмах затим уследио је и предлог **Штабу** 22. дивизије да се похвали као најбољи 3. батаљон на челу са командантом поручником Божидаром Гошовићем. Он је извршио све постављене задатке и наређења тачно и у потпуности. Исто тако у тим борбама показао се чврст и храбар командант 2. батаљона Никола Баста и вршилац дужности команданта 1. батаљона Чедомир Ристић; **затим** заменик командира чете Михаило Милић, командир 2. чете 2. батаљона Драгомир Јовановић и помоћник комесара те чете Мића Зеџ.

Уласком 1. батаљона у Звечан, у кругу флотације олова још се налазила војска Недићеве Српске државне страже која је обезбеђивала олово за немачке ратне потребе. **Када** је обавештајни официр Бригаде Лазар Лажетић са извиђачима ушао у круг касарне, командир страже му је предао рапорт и ставио на располагање 16 Недићевих војника, а затим су се предали један потпуковник и један капетан. Војници су били распоређени у 1. и 2. батаљон и добро су се борили.

Постали су ударници

Батаљони су одржавали ред у својим гарнизонима, прикупљали и сређивали заплењени ратни материјал. Настојали су да што пре поправе мостове, путеве и електричну мрежу, у чему је становништво пружио несебичну помоћ. У Трепчи је 3. батаљон са рударским радницима за кратко време оспособио рудник олова, јер непријатељ није стигао да га разори, иако је поставио експлозив и минирао инсталације.

Приликом прикупљања ратне опреме, обавештајни официр 1. батаљона Чедомир Јовановић нашао је у Недићевој касарни два цака скривеног новца и понео у батаљон.

— Шта то носиш? — сусрео га је политички комесар Бригаде Илија Драговић.

— Паре!

— Шта кажеш, колико има?

— Шеснаест, односно петнаест милиона — присетио се и смањио суму.

Док су пребројавали новац, Јовановић је један милион оставио за свој батаљон. Штаб Бригаде и штабови батаљона нису имали ни један динар и то им је правило велике тешкоће, јер нису могли да плаћају сељацима храну.

Штаб 1. батаљона је извршио померања неких руководилаца у четама ради попуне настрадале команде 2. чете. За командира те чете је одређен Милутин Живковић, а за политичког комесара Пантелејмон Пејчић-Поп — обојца из чете бојне коморе. За помоћника политичког комесара дуго су убеђивали најбољег бомбаша у батаљону и члана КПЈ Радивоја Младеновића-Тарзана. Он се опирао да не уме да руководи и желео је да остане бомбаш.

— Умеш, умеш да руководиш и да предводиш чету — убеђивао га је партијски руководилац батаљона Лука Радоњић.

Младеновић је био члан СКОЈ-а од 1938. године у Дуванској станици у Врању. Борац је од 1941. и тада је по задатку покидао главни телефонски вод између Београда и Солуна, па Берлин није имао неколико сати везу са немачким командантом Балкана. У фебруару 1941. године, Младеновића су бугарски окупатори заробили, а у јуну га је мајка Стана пронашла у скопском затвору и откупила га за шест великих златних дуката.

Владан Видосављевић-Млинар је примио дужност помоћника политичког комесара чете бојне коморе 1. батаљона. У 2. батаљону се уздигао политички делегат Бранко Николић на положај помоћника политичког комесара чете пратећих оруђа. Најдан Крстић је у 3. батаљону постављен за политичког комесара чете бојне коморе.

Док се Штаб 10. бригаде налазио у Трепчи, у Косовску Митровицу је, 26. новембра, дошао командант 13. српског корпуса Љубо Вучковић у обилазак Штаба Дивизије. Он је том приликом саопштио Штабу Дивизије да је Главни штаб НОВ и ПО Србије прогласио 22. српску дивизију ударном. Тада је Бригада добила назив: Десета српска народнослободилачка ударна бригада, а, 17. јануара 1945, наредбом број 31 је то ударништво и озваничено. За борце, команданте, командире и политичке комесаре 10. бригаде било је то велико признање. Они су га својом храброшћу и борбеношћу заслужили.

Наредних дана за време одмора знатно је оживео културни и забавни живот бораца. Четни и батаљонски хорови

су организовали такмичење у певању партизанских песама, а културно-просветни одбори су припремали скечеве. Културни живот 10. бригаде нарочито је развила и употребила културна екипа 22. дивизије, којом је руководио Живојин Костић. Екипа је приказала борцима уживо „Извошење рањеника“ — слике из борби у рејону Оштрог копља, с поуком да се рањени друг никада не остави непријатељу.

У Косовској Митровици, у седишту Штаба Дивизије, борци су са одушевљењем гледали Кочићевог „Јазавца пред судом“ и скечеве из партизанског живота „Партизанска част“ и „Доброволац“. Четне и батаљоноке културно-просветне екипе су организовале скечеве за борце и становништво „Косовка девојка“ и „Жандарм“, затим хорске партизанске песме и рецитације. Бригадна музика је свако вече свирала на игранкама за борце и становништво.

После подне, Штаб 10. бригаде су посетили вршилац дужности команданта Дивизије Милан Атлагић и политички комесар Живко Живковић. Одали су признање за подвиге бораца у косовској операцији. Наредили су да се појача хигијена у Бригади, јер се код становништва појавио пегави тифус. Кад су полазили повели су са собом партијског руководиоца Бригаде Милорада Стошића-Шуку, који је предвиђен за секретара Комитета СКОЈ-а 22. дивизије.

Увече, за време борачког веселја, шесћ обавештајног центра Дивизије Јован Павловић дигао је велику узбуну. Позвао је команданта Бригаде:

— Вуковићу, у Приштини је ухваћен четнички шпијун и диверзант који је у твојим јединицама у казане са храном бацао отров.

— Је ли могуће!

— Долазио је на игранку, преобучен у локалну сеоску ношњу. Признао је да је у нашим јединицама осам пута тровао јело. Ми смо испитали, отров није био ефикасан.

Непријатељ је искористио небудност у батаљонским коморама и довлачио се до кухиња где се припремала храна. Због тога је код казана постављена стража, тако да сем куvara нико други није смео да им приђе.

Обавештајни официри Бригаде Лазар Лажетић и обавештајни официри батаљона са извиђачима блокирали су све путеве у саобраћајном чворишту Косовске Митровице.

Чекали су да им упадне у заседу један жути и један плави аутобомил мерцедес број Б-7326 и ПЈ1-429. Загледали су људе по опису не би ли препознали немачког шпијуна, лажног бугарског мајора Дачева. С њим је требао да буде и лажни пуковник Волон, из околине Босиљграда. Он је имао исправе са печатом бугарске бригаде „Георги Димитров“. Обавештајци нису успели да их ухвате.

Официрски чиновници за успех и храброст

Пред подне, 27. новембра, из Београда се вратила омладинска делегација 10. српске ударне бригаде са 1. конгреса Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије. Делегацију је предводио секретар Комитета СКОЈ-а Јован Милошевић-Милован. Она је три дана учествовала у раду Конгреса, заједно са осталим представницима младих из редова НОВ и ПОЈ. Донео је нову директиву о omasовању омладинске организације у јединицама и превазилажењу секташтва приликом примања бораца у СКОЈ.

Делегати су причали о својим утисцима и како је Врховни командант Тито, приликом уласка у конгресну дворану, био поздрављен од преко две хиљаде делегата и гостију из Србије и јединица НОВ и ПОЈ. Пред почетак рада Конгреса, Моша Пијаде је прочитао Указ о додели Ордена народног хероја Иви Лоли Рибару и предао га његовом оцу Ивану Рибару.

После пет дана одмора на Косову, Главни штаб НОВ и ПО Србије донео је одлуку да снаге 13. српског корпуса заједно са бугарским дивизијама што пре отпочну борбу против немачких снага у Санџаку. Штаб 22. дивизије упутио је у десну колону 8. српску ударну бригаду из Вучитрна, преко Косовске Митровице и Рашке, ка Новом Пазару. У левој колони наступала је краћим путем 12. српска ударна бригада из Косовске Митровице, преко планине Рогозне, за Нови Пазар. Такав распоред бригада је уследио због тога што се немачки 21. армијски корпус повлачио истим правцем, па је требало напасти његове заштитне делове.

Када су те бригаде напустиле Косово, 10. српска бригада је преузела нормализовање живота у оближњим гра-

довима и селима, које су наоружани балисти озбиљно угрожавали. Тешко је било да се сачува државна имовина и ратни плен. Бугарски војници су нападали наше страже код магацина, пљачкали нафту и бензин и одвлачили у **Бугарску**. У Звечану је у кући једног немачког агента пронађено 525 килограма сребра у полугама. У том општем метежу, два немачка војника су покушали да извуку један железнички транспорт хране. Када су их борци дотерали у Штаб 1. батаљона, сви су се изненадили.

— Где сте их заробили? — упитао је командант Јокић.

— Дошли су на железничку станицу да одвезу композицију са робом — одговорио је Милорад Митић. — Е неће, зграбимо ми њих, па овамо.

Крајем новембра, Штаб 10. бригаде је из Трегтче прешао у Косовску Митровицу, где се налазио 2. и 4. батаљон. Ради предстојећих борби у батаљонима је отпочела интензивна војна и политичка обука. Тада су дошли из болнице, са завојима: командант 2. батаљона Никола Баста, заменик команданта 1. батаљона Чедомир Ристић, командир чете Благоје Цветковић-Чича и неколико бораца.

Након предлога за похвале, Штаб Бригаде је предложио један број војних руководилаца за произвођење у официрски чин, а оне који су га већ имали за унапређење у чин више. При томе је узет у обзир успех јединице у борбама, лична храброст и способност у руковођењу и командовању јединицом. Пресудни су били и однос команданта и командира према потчињенима, умешност и брзина у правилном извршавању задатака и друге позитивне особине.

Предложени су за унапређење: у чин капетана команданти 3. и 4. батаљона Божидар Гошовић и Миливоје Тица. За произвођење предложени су: у чин капетана командант 2. батаљона Никола Баста; у чин поручника заменици команданта 2. и 4. батаљона Јосиф Здравковић и Драгутин Ђорђевић-Гуте; у чин потпоручника заменик команданта 3. батаљона Божидар Вуликић, обавештајни официр Бригаде Лазар Лажетић, интендант Бригаде Влајко Јовић и командир чете Милоје Ристић; у чин заставника: командири чета Апостол Томић, Вељко Антанасијевић, Јордан Петровић и Благоје Цветковић-Чича и помоћник интенданта Бригаде Димитрије Ђорђевић-Мита.

Кад је у Лици букнуо народноослободилачки устанак, Никола Баста је већ у јулу 1941. постао борац и ускоро

је гонео пушкомитраљез, а следеће године примљен је у КПЈ. Борци су га знали као строгог, врло правичног и храброг, јер је личним примером бодрио борце и руководиоце свог батаљона.

У току ноћи, 1. децембра, 4. батаљон и две чете 2. батаљона тајно су напустили Косовску Митровицу. У селима Липовици, Локви и Ловцу налазио се 2. четнички косовски корпус команданта Живорада-Жике Марковића, јачине око 300 људи. Према подацима обавештајне службе 22. српске дивизије, Жика Марковић се налазио у једној кући у Липовици и требало га је на препад ухватити заједно са Штабом.

Напад је почео тачно у четири сата ујутро и кад су батаљони опкољавали Липовицу, Жика Марковић је са свјим Штабом, преко села Војмислића, побегао на планину Рогозну заједно са шиптарским одметницима. Борбу је прихватила косовско-митровачка четничка бригада, која је пружила јак отпор, нарочито из села Рујишта. Чете су, уз подршку минобацача, опколиле сва села из чијих се кућа пуцало.

До сванућа, четници су били разбијени и протерани из села. Борци 1. и 2. чете 4. батаљона: Младен Ристић, из Гњилана, Милоје Стојановић, из Доње Лакошнице, Драгомир Стаменковић, из Разгојне, и Боривоје Милановић, из Дикаве, спроводили су заробљенике. Друга чета 2. батаљона имала је своје заробљенике које су дотерали: десетар Јован Ћирић, из Пирота, и борци Ђорђе Спасић, из Сукова, и Живојин Вељковић, из Предејана. Укупно је заробљено 11 четника, седам Италијана и пет белоруских емиграната. Четници су имали и седам рањених.

У Штабу 4. батаљона су добили појачану пратњу четнички официри из Штаба Косовско-митровачке бригаде: обавештајни официр капетан Бошко Бошковић, начелник штаба Душан Крстовић, лекар др Леон Алковић, водник Благоје-Блашко и наредник Васа Радмиловић. Од плена Бригада је задобила 12 пушака, један пушкомитраљез брэнгал, шест оквира, 530 метака и седам ручних бомби. Четврти батаљон је имао једног лакше рањеног борца.

Одлазак Бригаде у Санџак

За време извођења војне обуке уочено је да већи број **нижих** руководилица нема неопходно војно знање да би могао успешније командовати својом јединицом. Нарочито се то испојило код командира одељења и командира водова, као и неких командира чета. Ради тога је Штаб Бригаде¹ направио план за војну обуку тих руководилица и она је у свим батаљонима добро прихваћена. А, затим се прешло на водну и четну обуку.

Петог децембра командант Бригаде Бранко Вуковић до-нео је из Штаба Дивизије одликовања за најхрабрије борце и руководиоце који су се истакли у борбама. На пољани између Косовске Митровице и Звечана били су постројени 10. српска ударна бригада и приштапске јединице² где су на свечан начин подељена одликовања. Међу одликованима у Бригади био је и Италијан Николо, нишанџија на минобацачу. Командир 2. чете 2. батаљона, као и сви команданти батаљона понели су на прсима Орден за храброст. Одличја су украсила многе борце и за херојства код Оштрог копља. Медаљу за храброст добио је, између осталих, и борац Стојан Новаковић.

То су била прва одликовања у 10. бригади. Када се подела завршила, после ручка почело је весеље и забава али су уочени и први пропусти. Од 30 другарица, које су у Бригади бринуле бригу о рањеницима, извлачиле их из борбе и жртвовале се, ни једна није била одликована.

Борци су већ наслућивали скори покрет, а то се, 8. децембра, и обистинило. После доручка, пред Штабом Дивизије постројена је цела 10. српска ударна бригада. У строју је био и лекар бригаде др Момир Стојановић, коме су Пироћанци сашили униформу и први пут је личио на војника. Смотру су извршили нови командант 22. српске ударне дивизије Петар Попивода, политички комесар Живо Живоковић и новодошли партијски руководицац Дивизије Радоје Љубичић. После смотре Штаб Дивизије је одржао састанак са Штабом Бригаде.

— Све смо видели — рекао је политички комесар Живоковић. — Смотра је показала да су борци у слабијој одећи и обући, него када су пошли из Ниша, а у Санџаку је велика зима.

— На терену Санџака нема хране за целу Дивизију, па понесите сву резерву — рекао је командант Дивизије.

— Друже команданте, немамо ми никакву резерву хране — узвратио је командант Вуковић. — И овде је велика оскудица.

Наређено је да у току дана Штаб Бригаде спроведе све припреме за покрет. Командант Дивизије је предао Вуковићу заповест за наступни марш Бригаде, по којој је она била у дивизијској резерви. По одлуци Врховног штаба НОВ и ПОЈ, са тим даном, престао је да постоји 13. српски корпус. Отада је 22. дивизија била под непосредном командом Главног штаба НОВ и ПО Србије. То је уливало наду да ће снабдевање Дивизије из Србије бити брже и богатије.

Сутрадан, 9. децембра, у осам часова, 10. бригада је напустила Косовску Митровицу и долином Ибра кренула за Санџак. После десет дана лепог времена, тог јутра падала је јака киша. Раскаљани путеви успоравали су марш, који је ионако био врло напоран и тежак. Многи изнемогли борци једва су се кретали, јер Бригада, осим двадесетак јахаћих и исто толико товарних коња, других транспортних средстава није имала. Кад су већ одмакли у Штаб 2. батаљона стигао је курир Ђорђе Пауновић.

— Друже команданте, ви и политички комесар позвани сте у Штаб Бригаде.

Командант Баста и политички комесар Кошпић, појали су на коњима до чела колоне.

— Другови, нико не сме да се снабдева храном на терену, јер ће све ићи преко Дивизије — упозорио их је Вуковић.

— Не сећам се да смо то икада радили — приметио је Кошпић.

— Само толико да знате директиву. Немојте да Партија има посла.

Са зачеља колоне тутњао је немачки мотоцикл. Помислили су да је неко из Штаба Дивизије и сви су се склонили у страну и у јарак.

— Види ти писара Бригаде, вози се као командант Дивизије — љутито су добацивали из колоне.

— Уа! — викали су. — Ови ни пушку нису испалили, на фронт са њима да омиришу барут.

Стојан Новаковић, што је цон-булом уништио бугарски бункер код села Цепа и уредник бригадног листа „Омладинац“, претекли су колону на мотоциклу.

Док је 10. бригада маршевала према Новом Пазару, 8. српска ударна бригада је напустила Рашку и кренула према Сјеници. Истовремено је и 12. српска ударна бригада наступала из Новог Пазара за Сјеницу. Те две бригаде требало је да смене 37. санџачку дивизију, која је водила тешке борбе на комуникацији Сјеница—Пријеполје против немачке 41. тврђавске дивизије.

После дугог марша, Бригада је преноћила у два села с десне стране друма, у Улији и Лешку, а сутрадан је, око подне, стигла у Рашку. Трећи батаљон је остао у граду као гарнизона јединица. Једанаестог новембра главнина Бригаде је до Новог Пазара маршевала од раног јутра да би стигла касно увече. Немачке јединице су за собом порушиле све мостове и пропусте и минирали друм. Борци су ноћ провели у рушевинама Новог Пазара, јер су пре тога савезнички авиони бомбардовали немачку дивизију у том граду и све куће порушили. Одавде је 1. батаљон упућен према Сјеници да са становништвом поправи мостове до Дуге Пољане, којих је било на сваком километру. У Сјеници је окупатор попалио све куће, па је свака чета зановила у другом селу.

Двадесет друга српска дивизија се приближавала фронту, а бугарска 9. дивизија се враћала из Новог Пазара који је ослободила 8. српска ударна бригада. Бугарске јединице нису ни виделе непријатеља, већ су потпуно опљачкали Нови Пазар. Из ћилимаре су однели 50 недовршених ћилимова, све мустре и разбоје, из електричне централе однели су све каишеве и виталне уређаје, а из биоскопа апаратуру. По кућама су опљачкали злато и накит, девојачку спрему, радио-апарате, струјомере и лустере. Само у Новом Пазару Бугари су опљачкали 468 кућа и 40 трговачких радњи.

На завјаном Пештвр

Батаљони 10. српске ударне бригаде су постепено наступали у другој линији фронта, одмах иза 8. и 12. српске ударне бригаде. Њени батаљони су од Дуге Пољане према

Сјеници, и дању и ноћу, поправљали друм који су немачке јединице минирале, а Савезници ваздушним нападима разорили. У селу Штављу, на друму за Сјеницу, задржао се 2. батаљон да покупи оружје и ратну опрему коју су немачке јединице у повлачењу оставиле.

Штаб Бригаде се разместио у селу Крће испод пута, а батаљони су били на преноћишту у ретким и удаљеним селима, да не би преноћили под ведрим небом. Ујутро, 18. децембра, у Штабу 22. дивизије у Сјеници одржана је конференција са свим штабовима бригада. Том приликом је изложена новонастала ратна ситуација у долини реке Лима и издата заповест за покрет. Командант Дивизије је прецизирао рејоне борбених дејстава свакој бригади, у духу одлуке Главног штаба НОВ и ПО Србије упућене 22. дивизији:

„Ваш главни задатак је пресећи комуникацију Пријепоље—Бијело Поље на погодним местима. Ликвидирати оне непријатељске гарнизоне које можете да би спречили извлачење непријатеља из Црне Горе и угрозили колоне које од Бијелог Поља надиру ка Мојковцу. Садејствујте са санџачким и осталим јединицама, управљајте се према ситуацији и радите брзо“.⁷⁹

На тај задатак је кренула и 10. српска ударна бригада одозго са сјеничког друма, где су борци последњи пут добили хлеб од овсеног брашна, гњецав и неслан. Наступали су форсираним маршем кроз дубок снег ка Бијелом Пољу, а пред њима се попречио завејани Пештер, висок на том путу и преко 1.300 метара. Штаб Бригаде са три батаљона, у десној колони, хитао је на југ преко села Буђева, а 3. батаљон и интендантура су маршевали, у левој колони, преко села Тузиња ка Пештерском пољу. Десно од Бригаде су врхови Коритника, Бељаковог брда и Глухаре на масивном Пештеру дугом 20 километара. Незапамћени мраз био је као и на Копаонику.

Пештер је беспутан, безводан, пуст, куће ретке. Стари српски живаљ се иселио са Пештера, почетком 18. века, за време сеобе под Чарнојевићима, а населили су га Шиптари из северне Албаније и досељеници из Црне Горе. Снег је завејао све стазе, па се маршује кроз пртине. За једну ноћ нападао је 20 сантимера. Кад дође зима, на

Пештеру се човек осећа као на усамљеном острву. У том беспућу вуци крстаре и опседају торове. Само водич може да се снађе, који је упућен у ту природу, и ако зна да се управља по звездама на небу. Пред Бригадом је поуздани водич из села Буђева.

Последњи транспорт хране који је из Дивизије кренуо запрегама за Бригадом, није стигао. На температури преко 20 степени испод нуле угинули су и коњи и волови. Од јутрос је подељен на борца по комад куване и несољене овчетине — и то је за цео дан. Интенданти су кренули, чак, у Крагујевац да у Главном штабу НОВ и ПО Србије затраже храну и одећу, али Дивизија нема никаквих транспортних средстава.

Целокупан транспортни парк 22. српске дивизије био је до те мере сиромашан, да није могао да опслужи ни један бројнији батаљон. На располагању Штабу Дивизије, свим бригадама и самосталним јединицама било је свега 14 воловских двоосовних и 28 двоосовних коњских кола, 240 товарних коња, 113 јахаћих коња, један луксузни ауто, један камион од три тоне, један мотоцикл са приколицом и осам бицикла.

Снег је целог дана падао. Штаб Бригаде је стигао у село Угао, на самој граници између Србије и Црне Горе, а батаљони су остали у селу Долићу да се одморе. Следећа два дана су била гладна. Интендант 2. батаљона Бранко Костадиновић, из села Црвеног Града код Трговишта, није имао ни комад хлеба у комори.

— Хајде мало у село, крени, снађи се — саветовао му је командант Никола Баста. — Војска је гладна, а сутра ће на положај.

— И ја сам гладан — узвратио је интендант. — На-ређено је да се не сме узимати од сељака.

Касније је Баста одјахао у село Бољаре код кмета и политички објаснио зашто се бори Народноослободилачка војска Југославије. На крају је додао да ће виша команда морати да нареди реквизицију хране, јер војска не може гладна да ратује. Кмет је био утицајан у селу и пред подне колона саоница дотерала је хлеб, месо, со, пасуљ и сир, више него што је батаљону требало за дан-два. Када је Штаб Бригаде стигао у 2. батаљон, из узаврелих казана, пуних чувене пештерске овчетине, шикљала је пара.

— Одакле вам ово, Кошпићу? — показао је главом на казане политички комесар Илија Драговић.

— Кмет је донео, пита човек треба ли још, а ми одбијамо.

Тада ни у Штабу Бригаде није имало шта да се једе. Командант Бранко Вуковић и новодошли партијски руководиоц Бригаде Новак Матијашевић погледали су у Басту.

— Јесте, ја сам неке људе вратио с пуним торбама — потврдио је.

— Испитаћемо то.

Продужили су у 1. батаљон да виде шта се тамо једе. Узели су кашике и пробали. Чорба и месо били су слани. Нису могли да поверују, јер соли није било ни за лек, па поново кашикама у казан.

— Со! — изненадили су се.

Храну и џак соли штаб батаљона је купио за новац који је обавештајни официр Чедомир Јовановић запленио од недићеваца у Звечану. Наредили су борцима да понесу џак соли у Штаб Бригаде где ће равномерно да се подели и осталим јединицама. Команданту Мирку Јокићу и политичком комесару Милану Рунићу, су поручили:

— Припремите се за партијски састанак. Биће само једно тачка дневног реда: Со.

У борби против немачких гренадира

У току новембра и децембра 1944. у долини реке Лима и Таре вођене су тешке борбе против немачких јединица и ситуација се сваког дана погоршавала. Када је 10. српска бригада стигла на границу Црне Горе, обале Лима, од Пријепоља до Бијелог поља, запосела су три гренадирска пука немачке 22. пешадијске дивизије. Шеснаести гренадирски пук је наступао према Колашину да ослободи немачки 21. армијски корпус, којег је 2. црногорски ударни корпус држао у окружењу. Четрдесет седми гренадирски пук обезбеђивао је друм од Пријепоља до Мсџковца, којим ће се повлачити 21. армијски корпус.

Шездесет пети гренадирски пук са два батаљона налазио се у бочном осигурању повише Бијелог Поља на десној обали Лима. Командант пука, пуковник Бекман, поставио је свој 2. батаљон код села Одрина, у рејон коте 984, а

3. батаљон на наЈВише узвишење, у рејон тригонометра 1006, код села Оброва. То су били најважнији положаји у систему немачке одбране комуникације у долини Лима и гренадири су их жестоко бранили.

Почев од 4. децембра, када су немачке јединице изашле на те положаје, 7. црногорска омладинска бригада „Будо Томовић“ је извршила многе нападе на Обров и Одрин. Сви покушаји омладинаца да одбаце немачке јединице на лакат Лима и да им пресеку одступницу били су одбијени. У 12,30 часова, 18. децембра, гренадири⁸⁰ су разбили обруч 2. црногорског ударног корпуса испод Мојковца и извукли свој 21. корпус. У то време, када су се друмом према Пријеполу повлачиле три немачке дивизије, на положаје код Бијелог Поља стигла је 10. српска бригада.

Снег је већ четврти дан упорно падао и високим сметовима затрпао превоје на планини Остроноши. На том правцу је 1. батаљон савладао гребен Корита и кроз пртину избио у село Дубово, ближе Лиму. Батаљон је сменио 7. црногорску омладинску бригаду „Будо Томовић“ и уз њене положаје добио неколико казана качамака. Северно од Дубова, преко села Костенице, стигао је 4. батаљон и распоредио се на пошумљеном врху Влаху, са котом 813, и Соколовцу, са котом 947.

Десетој српској ударној бригади је наређено да одбаци гренадире на супротну обалу и нападне немачку колону на друму. Због тога су батаљони изашли на положаје за напад, у току ноћи, и у снегу сачекали јутро 22. децембра.

У осам сати оба батаљона су кренула у напад без обешане артиљеријске потпоре. Пошто камион није могао да вуче топ преко порушеног моста, догурали су га на километар до Сјенице и упрягли волове. Када су загазили у речицу Туовац, испод моста, наишли су на противтенковску мину. У експлозији су нестали и волови и топ. Једино је затварач остао читав, па су чекали да из Косовске Митровице стигне топ без затварача.

⁸⁰ Гренадири су бомбаши и први пут се јављају у Француској војсци за време ратова почетком 17. века. Име су добили по ручној бомби, чиме су у почетку били наоружани, која се на француском назива: гренад. Обично је у свакој чети било по четири таква бомбаша ради извршења тежих ратних задатака. Сада је име гренадира звање за елитну војску, увежбану за ратовање у свим условима и на сваком земљишту.

Жестока борба се распламсала на свим положајима. Први батаљон је са две чете, у првој линији, савладао истурена непријатељска обезбеђења према селу Дубову и истерао их из ровова. Прва чета, командира Милоја Ристића и политичког комесара Мике Новковића, на десном крилу, енергичним нападом је потисла гренадире према коси Крстацу. Командир Јордан Петровић је повео чету у обухватни напад с левог крила и присилио истурено обезбеђење, јачине једног вода, да се у нeredу повуче према Градини и селу Одрину.

Непријатељ је брзо одступао на своје главне положаје, а 1. и 4. батаљон су заустављени јаком топовском ватром немачког 2. дивизиона са коте 1006 и приморао их да залегну у снег. Од експлозија шест бораца је контузовано. Четврти батаљон је продирао према Оброву и могао је лако да падне у окружење да га није зауставила немачка бочна ватра са Градине.

Када је артиљеријска ватра престала, 1. батаљон је наставио да се пребацује на јуришни положај, тучен јаком плотунском и пушкомитраљеском ватром из ровова. Али, та ватра најсмелије борце није задржала. Нишанција на шарцу и бомбаш кад затреба у 1. чети, Милован Станковић, из села Камика код Пирота, претрчао је чистину и са неких тридесетак корака бацио бомбу у ров. И друга бомба је пала у ров, а Станковићу је хитац прошао кроз стомак. Болничарка Вера Крстић прискочила је с пуном торбицом завоја. Његов шарац узео је командир одељења Вукадин Горчић, из Бабичког. Другови су понели рањеног Станковића у село Угао, где се налазила хируршка екипа Дивизије са хирургом, Италијаном, др Луиђијем Серафинијем.⁸¹

Немачки гренадире су жилаво бранили своје положаје и противнападима одбијали 1. и 4. батаљон. Борци Никола Трајковић, из Грајевца, и Лазар Мишић, из Бабичког, ручним бомбама су ликвидирали посаду немачког митраљеца,

81 Милован Станковић је од последица рањавања умро у хируршкој екипи у селу Углу. Када су га болничари понели да сахране, зауставио их је десетар Вукадин Горчић:

— Чекајте, немојте тако да га сахрањујете, он није био као сваки борац.

Капетан др Серафини је слушао тај разговор.

— Узмите моје шаторско крило, па га у њему сахраните.

који је у бункеру одолевао свим рафалима. У нападу су показали храброст, и: Слободан Цветковић и Илија Михаиловић, из Богојевца, Глигорије Станковић, из Горње Купиновице, Станко Илић, из Манојловца, Драгољуб Крстић, из Разгојне, Драгутин Миленковић, из Доње Лакошнице, Борисав Ранчић и Томислав Виденовић, из Пирота.

— Сада не смемо посустати — рекао је командант Мирко Јокић и ушао у стрељачки строј 3. чете.

— Бомбе у руке и за мнош! — наредио је командир 1. чете Милоје Ристић.

Кренули су у напад да заузму немачке положаје испред виси Градине. Пушкомитраљесци Радивоје Станковић, из Левог Река, и Никола Модић, из Пирота, избили су на чело 3. вода 1. чете командира Ненада Јовановића. У узаврелој борби Модић је био смртно погођен. Са пушкама и ручним бомбама нападали су: Милан Максић, Тодор Станковић, Александар Анђелковић, Стојадин Петровић, Милан Станковић и Лука Јовановић, из Камика; Величко Недељковић, из Разгојне, Крста Петровић, из Пирота, и други.

Да би зауставили напад, немачки војници су отворили минобацачку ватру по стрељачком строју. Једна мина је пала близу командира одељења Вукадина Горчића, тешко га контузовала и ранила у руку и ногу, а земљом га скоро затрпала. Кад је притрчала Стана Љубић да га превиде, немачки војници су кренули у напад и косили рафалима по снегу из којег нико није смео да се подигне. Стана је ухватила за цев шарца, а Горчић се грчевито држао за кундак и тако га је потрбушке извукла до заклона иза стабла. Чете су почеле да одступају. Нови командир вода у 3. чети Љубомир Јовановић, из Сукова, бранио је одступницу с пушкомитраљезом, све док га челик минобацачке мине није изрешетао. Задобио је рану кроз груди и сломљену вилицу.

Упркос испољеној храбрости бораца и руководиоца и добром руковођењу у нападу, батаљони нису успели да разбију одбрану гренадира. На тим положајима непријатељ је имао око 1.800 војника сврстаних у осам чета, а свака чета је поред аутомата и пушака имала 12 пушкомитраљеза, два митраљеза, два минобацача, два топа од 75 мм, шест тромблонских пушака и 10 снајперских пушака. У борбама које су без прекида трајале до после под-

не, 1. батаљон је изгубио многе срчане борце и командире одељења.

Кућа председника Месног НО одбора у селу Углу била је пуна рањеника. О њима су се уз пут бринуле болничарке: Лепосава Петровић, Вера Ристић, Даница Ковачевић, Косара Драшковић, Стојанка Љубић и друге. Ране су задобили, и: Јаблан Крстић, из Разгојне, Илија Цветковић, из Горње Купиновице, први рањеник из свог села, Петроније Јовановић, из Бабичког, Ненад Чолић, из Доброг Дола, а Војислав Петровић, из Петровца, тешко је контузован. Славко Младеновић, из Грачанице код Приштине, и Живадин Митић, из Разгојне, умрли су на носилима због рањавања. Десетару Сретену Стојановићу пружили су помоћ хирурзи др Бранка Милутиновић и др Маријан Бернар, али је умро 31. децембра у евакуационој болници у Новом Пазару.

Рафалима и бомбама на противника

Штаб 10. бригаде је, у току дана, прешао из села Угла у село Ивање, ближе борбеном положају. Први и 4. батаљон су се задржали на достигнутој линији пред Затоном, Одрином, Градином и Обровом и по подне сређивали јединице. Борци су све теже одолевали мразу и дубоком снегу који им је отежавао кретање. Очекивали су да у први сумрак поново крену у напад. Изнурени борци 3. чете 1. батаљона тешко су одолевали сну. Чуло се и хркање. Када је то опрезни командир вода у 1. чети Ненад Јовановић приметио, почео је да их буди. Али, у томе је имао мало успеха. Потражио је њиховог командира Јордана Петровића. У једној увалици нашао је команду чете под ћебадима и шаторским крилима.

— Је ли то команда треће? — упитао је.

— А шта ће ти? — узвратио је неко и само мало подигао ћебе.

— Ваши борци спавају, а Немци могу сваког тренутка да нападну.

— Бре, Ненаде, јуче си дошао у партизанае и сада ћеш да нас учиш како се ратује — одговорио је помоћник политичког комесара и спустио ћебе.

Тек је почео да се хвата први сумрак, а оно што је Јовановић рекао остварило се за кратко време. Немачки војници су изненада извршили јуриш на 3. чету, уз јаку пуцњаву и бојни поклич. Ручне бомбе и рафали пробудили су борце. Командир одељења Игњат Цветковић, из Лопушње, пружио је отпор и убрзо је био рањен. Када је чета почела да одступа гренадири су напали на Јовановићев 3. вод, а преко њега су хтели да избију иза леђа 4. батаљону.

— Никола, дај шарац! — узвикнуо је Јовановић.

Његов ујак, пушкомитраљезац Никола Видановић, из села Кијевца, додавао је добоше са муницијом и ручним бомбама одбијао нападе немачких војника. Јовановић је рафалима дочекао стрељачки строј у стојећем ставу. Када су немачке бомбе поново полетеле, залегао је и косио их да би сачувао батаљон. Њему су се придружили пушкомитраљесци Петар Висановић, из околине Кладова, и Лука Јовановић, из Камика. Непријатељ је ударио на епој између Јовановићевог вода и 3. чете 4. батаљона. Бранећи спој, командир вода Боривоје Богдановић је рањен рафалом у обе ноге, а командир одељења Лазар Гроздановић, из Сопотнице, је погинуо.

На лево крило код Јовановића дотрчао је и командант батаљона Мирко Јокић.

— Не пуштај их, Ненаде! — повикао је командант.

Цев шарца се усијала, а браћа Тодосијевићи, из околине Призрена, додају муницију и бацају бомбе на немачки строј који не одступа. Један немачки војник је устао да што даље добаци бомбу и пао је погођен из пушке командира одељења Витомира Ђорђевића, из Суводола. Бомбаши: Милорад Митић-Роде, Божидар Ћирић, Димитрије Јовановић, из Дојкинца, Јордан Петровић, из Рсавца, Владимир Стојановић, из Доње Лакошнице, Ђорђе Стојановић, из Богојевца, Боривоје Филиповић, из Камика, и други, улетели су у борбу и задржали непријатеља.

Већ десет минута се водила борба. Први јуриш још није престао, а наишао је други талас гренадира.

— Јуриииш! — командовао је Јовановић.

Пошли су у сусрет немачким војницима. Милорад Стаменковић, из Барбеша, и Божидар Ћирић, из Велике Лукање, пали су рањени, а остали нису могли да одбаце противника. Између њих и непријатеља једва да је било 40—50 корака. Јокић се окренуо референту санитета батаљона:

— Персо, дај бомбе!

Перса Лазаревић је донела пуну торбицу бомби. Вадиле је осигураче и додавала Јокићу, а он је бацао бомбе. Рафали Јовановићевог шарца, усијане цеви, и ручне бомбе зауставили су противника испред косе. Пушке више нису пуцале, тек по нека, јер је растојање било сувише мало. Главе су провиривале час са једне, час са друге стране, а рафали аутоматског оружја и бомбе непрекидно су трештали.

Једна бомба прелетела је команданту изнад главе.

— Команданте, склањај се, гађају те — упозорио га је заменик Чедомир Ристић.

Следећа бомба је зашиштала и пала право пред Јокића у шипраг. Стигао је само да зажмури и рукама покрије лице. Експлозија је планула, а ситни комади усијаног челика зарили су му се у руке до рамена.

— Персо, пгга чекаш, бомбе?

— Ова је последња — рекла је.

Бацио је ту бомбу на немачке војнике крвавим рукама. Заменили су га бомбаши Милорад Митић и Новица Илић. Непријатељ је извлачио своје рањенике, а батаљони своје и за то време, као по договору, нико није пуцао. Када су рањеници склоњени, борба је настављена. Трећа чета се средила, па је и она кренула у напад. Јокића су превили и командовао је до краја борбе, која се завршила тек у 18,00 часова.

— Ненад је спасао ситуацију, треба га имати у виду за одликовање — рекао је заменик команданта Ристић.

Затон, Одрин, Градина и Обров, које су немачки гренадири држали, остали су неосвојени. Први и 4. батаљон су имали велике губитке: два погинула, 15 рањених, од којих су четворица умрла, и шест контузованих бораца и руководаца. Непријатељ је, такође, имао осетне губитке у мртвим и рањеним.

Због јаке зиме, сутрадан, 23. децембра, Штаб 10. бригаде је наредио 1. батаљону да се пре сванућа повуче у село Лозну. Истовремено, из села Годијева преко Ивање, стигао је 2. батаљон да га смени и заједно са 4. батаљоном продужи напад на исте непријатељске положаје. Трећи батаљон, противколска чета и интендантура остали су у селу Углу.

Локића су, у међувремену, хитно пребацили у војну болницу у Берану (сада Иванград). Кад је 1. батаљон стигао у Лозну, командант Бригаде Бранко Вуковић је ту дознао како је Локић рањен и да лежи у болници. Позвао је штаб батаљона и команде чета:

— Нећу више да чујем да командири, команданти и политички комесари бацају бомбе — рекао је љутито.

Погледао их је све одреда и објаснио њихово место у борби, од командира одељења до команданта батаљона, и додао:

— Прекините једанпут с том праксом. Обучите младе људе за бомбаше, а ви сте ту да командујете.

Мирко Локић је, као и многи други првоборци, кренуо од борца, бомбаша, пушкомитраљесца и уздигао се до командира чете у крајишким и пролетерским бригадама. Био је познат као прави мајстор у бацању ручних бомби и у 10. бригади је својом храброшћу био пример борцима.

Девета бригада соји на Лиму

По доласку у рејон за напад, командант 2. батаљона Никола Баста је одржао кратак говор борцима и руководиоцима. Позвао их је да и том приликом испоље храброст и протерају непријатеља до Бијелог Поља. У току ноћи је обавештајни официр Бригаде Лазар Лажетић, са обавештајним официрима батаљона и извиђачима, прикупљао податке о непријатељу, ради предстојећег напада. Привлачили су се до ровова који су били добро утврђени и густо поседнути немачким гренадирима.

Командир топовског одељења Дивизије Јордан Маринковић поставио је пољску хаубицу на косу Мушиног брда и цео дан гађао и прекидао немачку колону поред Лима. Немачке јединице су три пута слале шпијуне да открију ватрени положај топа и сви су похватани.

Двадесет петог децембра снег је достигао висину преко колена. На положај су дошли, из Новог Пазара, заменик команданта 22. српске дивизије Милан Атлагић и начелник Штаба Валентин Хорватић. Када су стигли до 2. батаљона борци су запуцали на немачку смучарску патролу која је била у извиђању. Кроз доглед су посматрали како 2. батаљон развија стрељачки строј и креће у напад.

Чете су отвориле јаку концентричну ватру по немачким положајима код села Одрина и на коси Градини, поседнутим у две линије ровова. Грмљавина пушкомитраљеске и пушчане ватре уплашила је 15-годишњу болничарку 2. чете Даницу Влаховић, па је код првих рафала ударила у плач. У страху од жестоке пуцњаве око себе, у којој први пут и она учествује, никако није могла да заустави сузе. Тако је стухшла добровољно у рат.

— Мала, немој да плачеш, код нас долазе само храбри — тешио је обавештајни официр батаљона Урош Ђорђевић.

Немачки војници су приближавање строја дочекали тромблонским минама. Двојици контузованих бораца указала је помоћ новодошла болничарка 17-годишња Лела Стојиљковић. Са положаја су повукли и командира одељења Векосава Ранчића, јер су му са промрзлих ногу отпадали прсти. Вод командира Живојина Тасића из 2. чете успео је да се накратко уклони у немачки положај између Одрина и Градине. Борци: Светозар Јовановић и Драгомир Гроздановић, из Дикаве, Петроније Станојевић, из Разгојне, Љубисав Илић, из Кијевца, и Сава Влајић, из Бабичког, одолевали су извесно време у том клину, али су их немачки војници противнападом присилили да одступе. Други батаљон, такође, није успео да пробије немачке положаје.

На десном крилу 10. српске бригаде налазила се 8. српска ударна бригада, од ушћа реке Бистрице у Лим до села Врбнице. Она је из заседе запалила четири немачка камиона и убила шест војника. За време борбе 2. батаљона, 8. бригада је напустила положаје. На висини од преко 1.300 метара њени борци више нису могли да издрже под ведрим небом полубоси, слабо одевени и гладни. Ради тога је Штаб 22. дивизије наредио да Бригада дође у Рашку, да се угреје и одмори.

Десно крило Дивизије, између Бродарева и Пријепоља, држала је 12. српска ударна бригада. У њеним редовима запретила је деморализација бораца, јер им је изгледало да су они и њихови руководиоци препуштени сами себи. На положајима планине Златара и Јадовника владала је велика зима, а један њен батаљон провео је под ведрим небом два дана и две ноћи. Промрзла и изгладнела Бригада пребачена је у Нови Пазар.

После повлачења тих бригада, 10. српска ударна бригада је по дубоком снегу и великој хладноћи, слабо обучена и одевена, и без хране, остала сама на Лиму. По наређењу Штаба Дивизије, 3. батаљон, команданта Божицара Гошовића и политичког комесара Ивана Пушоњића, кренуо је из села Угла и преузео све положаје 8. бригаде.

Четврти батаљон је усред дана поставио заседу на Лиму. Штаб је направио план: кад наиђу камиони, извршити препад рафалима и бомбама, прекинути колону и нанети непријатељу губитке. Чим су угледали камионе, борци 1. чете, командира Крсте Анђелковића и политичког комесара Мирослава Стаменковића, истрчали су муњевито на друм. Пушкомитраљесци: Ђорђе Петровић, из Бељанице, Благоје Митровић, из Врања, и Градимир Стојилковић, из Дикаве, распалили су рафалима по колони и разјурили је. Одмах затим, на камионе су полетеле бомбе из руку: Луке Митића, из Манојловца, Боривоја Илића, из Разгојне, Ђорђа Митића, из Навалина, Радисава Ивановића и Стојадина Димитријевића, из Дикаве, и других. Три камиона су зачас планула, а пет немачких војника је рањено. После акције чета се повукла без губитака.

Био је 31. децембар, последњи дан старе године. Други и 4. батаљон су остали на истим положајима у снегу и припремали јединице за напад. Дивизијски топ није могао да их подржи, јер је хитно пребачен у Сјеницу да га снег не би заробио. После подне је Нацић Петар, из Велике Лукање, дотерао на коњима муницију и ручне бомбе за 4. батаљон. Кад је пролазио поред штаба 2. батаљона, командант Никола Баста је угледао на њему нове ципеле.

— Друже, имам босог пушкомитраљесца, па ако би . . .

— Ако је бос, даћу му.

Нацић је скинуо ципеле и остао бос. Купљене су 1940. и носио их је само кад је ишао у школу. Уз пут је направио дрвене игле и на њима је исплео себи вунене чарапе за једну ноћ.

Батаљони су увече по мраку изашли на положаје за напад и, у 18,00 часова, отпочели тешке окршаје. Други батаљон је на левом крилу кренуо на немачке ровове убитачном ватром. Непријатељска одбрана, подржана минобачницама и тромблонима, пружио је снажан отпор на целом фронту. Најжешћа борба, код Одрине и на Градини, била је до поноћи. Борци Јосиф Милосављевић, из Бабишког, и

Рајко Петровић, из Црвенчева код Пирота, били су рашени пред немачким рововима. Командира 1. чете Вељка Антанасијевића тромблон је ранио кад је са групом бораца покушао да заузме немачки бункер.

Пушкомитраљезац Светомир Николић, из Пољске Ржане, оставио је свој шарац и ручним бомбама наставио борбу на Градини, а следећа немачка бомба разнела му је пушкомитраљез и њега ранила. Немачки гренадири су истрчали из ровова и покушали да заобиђу крило 2. чете, али су их борци убитачном ватром одбацили у ровове. У тој борби су се истакла одељења командира Уроша Здравковића, Голуба Мијалковића и Јордана Тодоровића. У јуришу код Градине су испољили борбеност и борци: Славко Стошић, из Тибужда, браћа Димитрије и Петар Денић, из Горњег Барбеша, Миодраг Лазаревић, из Разгојне, Младен Илић, из Сувојнице, и Радован Милошевић, из Кијевца.

Од великог значаја је било задржавање и одбијање непријатеља, а ту су се истакли командир вода Новица Илић, из Разгојне, и борци: Драгољуб Ђокић, из Кијевца, Властимир Стојановић, из Сувојнице, Најдан Јовановић и Милован Марковић, из Пирота, Драгољуб Николић, из Старе Брезовице, Боривоје Павловић, из Бабичког, Стојадин Стојковић, из Доње Лакошнице, и Ђорђе Трајковић, из Кумарева код Лесковца.

Трећи батаљон је у борбама код Бродарева у неколико наврата напао немачку колону поред Лима и наносио јој губитке у људству и техници. Батаљон је имао рањеног командира вода у 2. чети Новицу Јовића, из села Биновца код Сурдулице.

Ту, на положају пред Одрином и Обровом, 2. и 4. батаљон су у жестокој борби дочекали Нову 1945. годину и у њој су се тукли пуна три сата. После деветочасовне борбе 2. батаљон је имао седам рањених бораца, док је 4. батаљон прошао без губитака. Ипак, чете су се и даље задржале на положајима у близини непријатеља и следећа три дана, непрекидно су их нападале, тако да немачки војници нису могли да макну из ровова.

Четвртог јануара, око два часа после поноћи, обавештајни официр 2. батаљона Урош Ђорђевић донео је прву вест:

— Немци напуштају положаје, повлаче се.

Јоско, дижи чете! — наредио је Баста свом заменику.

Гонили су немачке војнике у стопу до моста на Лиму, који води у Бијело Поље. Када су му се приближили, снажна експлозија бацила је мост у ваздух. Трећа чета је посматрала град са десне обале. Борци су немоћно бацали поглед на мост. Када је свануло, у Лиму се видео сваки камичак, вода бистра, али дубина варљива. Борац Ашим Адемовић скинуо је шињел и блузу:

— Ја идем преко — рекао је одважно.

Политички комесар чете Јордан Стојановић се осмехнуо. То је његов борац, познат из ранијих борби.

— Видиш да ти је иње на лицу, а хоћеш да пливаш — рекао му је заменик команданта Јосиф Здравковић. — Остави се тога.

— Умем ја да пливам — упорно ће Адемовић.

Кад се погледа у ледени Лим, човеку се кожа јежи.

— Одакле си?

— Из Ниша, Душанова 18.

Скинуо је ципеле и кроз снег избио на обалу. Прегазио је воду до појаса пред целом четом. На другој обали мештани су му помогли да на рушевине моста набаци греде и даске. Преко тог импровизованог моста батаљони су упали у град и стигли да заробе два немачка војника, а једног да убију. С југа је у град упала 7. црногорска омладинска ударна бригада „Будо Томовић“ и тиме је из Црне Горе био протеран и последњи немачки окупаторски војник.

Народ је у Бијелом Пољу лепо дочекао 10. српску ударну бригаду. Припремио је храну за све борце, а у току дана организовано је весеље. По подне су батаљони напустили Бијело Поље и кренули у састав Бригаде на територију Санцака.

Активност партијске и скојевске организације

Активност партијске и скојевске организације у 10. српској ударној бригади знатно се побољшала од претходног извештајног периода. Време од доласка на Копаоник и боравака у Санцаку било је испуњено многим радним и теоретским састанцима. План који је донео Бригадни ко-

митет КПЈ и шегов доскорашњи секретар Милорад Стошић-Шука, био је скоро потпуно реализован. У свакој партијској ћелији било је одржано по два-три радна и по три, а негде и четири, теоретска састанка.

Радни састанци су били посвећени углавном свакодневном животу и раду чланова КПЈ и јединици као целини. Најчешће су били на дневном реду дисциплина на маршу, у борби и за време смештаја по селима, затим будност, улога комунисте у борби, извршавање наређења, однос бораца према народу, брига о људима, брига о оружју и о васпитању и обуци бораца и руководиоца. У оквиру тог рада, услед непознавања ситуације у Трепчи и Косовској Митровици, борцима и руководиоцима је објашњена јасна разлика између шиптарског становнштва и припадника албанских фашистичких јединица.

Бригадни комитет је закључио да борци политички слабо стоје. Основни разлог томе је што су политички комесари чета млади и немају искуство у раду са борцима. Политички комесари батаљона нису искористили све форме рада на васпитању бораца и нижих политичких руководиоца. Ради тога је Комитет одлучио да политички комесари батаљона, политички комесари чета и политички делегати вођа, обавезно дискутују на сваком састанку и објашњавају борцима нејасна питања.

Значајна је и оцена да су обавештајни официри постигли веома добре резултате у прикупљању података о непријатељу. Комунисти у јединицама везе, у санитету и интендантури Бригаде и интендантурама батаљона, такође, су правилно обављали своје дужности.

Теоретски рад на уздизању чланова КПЈ одвијао се највише у четним ћелијама, а по потреби и за све чланове у оквиру батаљона. Теме су биле: О масовном партијском раду, Радничка класа и радничка партија, Учење о Партији, Фашизам и радничка класа, Национално питање и Диктатура пролетеријата.

У редовима 10. српске бригаде, у то време, било је 138 чланова КПЈ распоређених у 21 партијску ћелију, од чете до Штаба Бригаде. Међу члановима Партије огромну већину су представљали сељаци, а један мањи број су били интелектуалци и радници. Због таквог социјалног састава, теоретски рад је зато био упорнији и захтевао је и ванредне састанке ради допунских објашњења.

Бригадним комитетом КПЈ руководио је нови секретар и помоћник политичког комесара Новак Матијашевић. Партијским радом у батаљонима руководили су помоћници политичког комесара батаљона, који су били и секретари партијског бироа КПЈ и то: у 1. батаљону Лука Радоњић, у 2. батаљону Драгомир Јовановић-Драгче, у 3. батаљону Драгоје Мацура и у 4. батаљону Александар Младеновић-Санде.

Видан напредак и активност постигнути су и у скојевској организацији. Она је у последње време примила већи број младих у своје редове и сада је имала 373 члана СКОЈ-а. Скојевска организација 1. батаљона била је најбројнија у Бригади и бројала је равно 130 чланова. У предности је била са оволиким чланством и због тога што је 1. батаљон имао највише младих људи. Друга чета и чета пратећих оруђа биле су по броју скојеваца најјаче у Бригади са по 40 чланова. Други батаљон је имао 86 чланова СКОЈ-а, 3. батаљон је имао 89 чланова СКОЈ-а и 4. батаљон је имао 62 члана СКОЈ-а. Чланови СКОЈ-а су били распоређени у 30 скојевских актива.

Активност скојевске организације била је, између осталог, сконцентрисана и на ликвидацији неписмености у Бригади. Још увек је било преко 170 неписмених бораца, а највише у 2. и 3. батаљону, по 45 неписмених. У протеклом периоду скојевци су одржали 25 радних, 30 теоретских и 20 ванредних састанака. На радним састанцима се углавном расправљало о лику члана СКОЈ-а, а од теоретских тема обрађиване су: Неколико питања масовног партијског рада, Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а, Национално питање у светлости НОБ-а и Борба народа поробљене Југославије.

Упркос свим слабостима испољеним у раду партијске и скојевске организације, борци су задивили својом храброшћу у борбама на Копаонику и на прилазима Лиму. Борили су се у веома тешким условима по дубоком снегу, слабо одевени и обувени, и уз то гладни.

На руководећим местима у СКОЈ-у, од чете до Бригадног комитета СКОЈ-а, било је ангажовано око 60 другарица и другова. Половином јануара 1945. дошло је и до извесних измена у руководећем саставу. Дотадашњи секретар Комитета Јован Милошевић-Милован отишао је за

политичког комесара 8. српске бригаде, а на његово место је дошла Јелисавета Старчевић,⁸² која је руководила СКОЈ-ем у 3. батаљону. Скојевским радом у батаљонима руководили су: у 1. батаљону Душан Младеновић, у 2. батаљону Милорад Тројановић, у 3. батаљону Најдан Крстић, који је дошао са положаја политичког комесара чете, и у 4. батаљону Србољуб Стојановић.

Марш дуг свдам дана

Петог јануара 1945. Штаб 10. бригаде, са 2. и 4. батаљоном, је извршио покрет из села Лозне у село Угао, где се већ налазио 1. батаљон. Трећи батаљон је био повучен из заседе на Лиму, па се цела Бригада окупила у селу.

Друга чета 2. батаљона по наређењу Штаба 22. дивизије кренула је у заседу поред Лима изнад Бродарева. Заменик командира чете Живадин Манчић испео се са групом бораца на Орловску главу, а доле на Лиму немачка заштитница се понтонским чамцима пребацивала на леву обалу. Манчић је сачекао да се понтон отисне на реку, а затим је брэнгалом гађао војнике на обали и једног је убио, а једног ранио. Следећим рафалима напао је понтон усред речне матице и потопио га. Сутрадан је убио и једног војника на мотоциклу. Касније су у селу Гробници чули да се у понтону удавило 18 немачких војника.

У селу Углу прво је очишћено оружје, а потом је почело шишање бораца, купање, парење одела и рубља. Вашке су се толико намножиле да су их борци шакама вадили испод пазуха и бацали у снег. Од чешања многи су се бор-

⁸² Јелисавета Старчевић је као текстилна радница рано пришла радничком покрету, а 1939. године је примљена у КПЈ и била је најстарији комуниста у 10. српској бригади. У Београду је радила илегално под именом „Мала“. Хапшена је и мучена у Специјалној полицији и у Гестапоу, али ништа није признала. Јелисаветина сестра Деса је радила за НОП, брат Радослав је заробљен као партизански курир и стрељан на Бањици, а брат Константин је заробљен као командир чете Нишког НОП одреда. Када су га извели на стрељање 1942. године, шеф Бањичког логора Светозар Вујковић му је добацио:

— Хајде командире, сада командуј.

— Идем у смрт, али никада нећу служити окупатору као ти — одговорио је.

ци искрастали и затражили помоћ у бригадној амбуланти. Хигијена је пала на најнижи ниво откако је 10. бригада формирана. Становништво је било у још горем стању и запретио је тифус. Цео санитет Бригаде је дан и ноћ вршио дезинсекцију по кућама, да заштити и борце и становништво од опакe болести.

Радионице су убрзано крpile одећу и обућу да би се лакше пребродила зима. Али, хране није било. Пушкомитраљезац Петроније Станковић, из Разгојне, био је у обезбеђењу транспорта са храном из Сјенице. Негде у пртини на Пештеру запуцали су Шиптари пушкомитраљезима, покосили коњима ноге, разјурили обезбеђење и отели транспорт. По неки су се сами сналазили за храну. Борци командира одељења Сретена Павловића, из Раснице, обећали су сељаку, у чијој су кући спавали, да ће га за кромпир научити да чита и пише. За десет дана су га описменили, а трап са кромпиром им је цело време стајао на располагању.

Било је и оних који су без питања вадили кромпир из трапа. Нагурају кромпир у ногавице и само што га сакрију у снег и оперу руке, наиђе комисија са политичким комесаром Бригаде и оштећеним сељацима. Сељаци загледају борце не би ли их препознали, а комисија обилази ватре и преврће пепео. Кад се они измакну једни дежурају, а други пеку кромпир.

Да би се отарасио вашију, политички делегат вода Божидар Цакић везао је свој кожух канапом и протурио га кроз прозор на мраз да вашке угину. Ујутро је нашао само вуну, јер су изгладнели пси појели кожу. Сретен Павловић је изнео кошуљу и док је чекао да се вашке смрзну крава је појела кошуљу.

Шестог јануара је Штаб 10. српске бригаде организовао прославу Божића, па су из суседне шуме донели бадњак. Два дана су славили без хране, уз мало печеног кромпира и повремену пуцњаву.

Један довитљиви борац чете бојне коморе 3. батаљона је понео из Трепче стару књигу Кемал паше Ататурка и у селу Углу је од сеоског хоће добио за књигу повећу чинију сланог сира.

Због недостатка хране и слабог смештаја јединица, следећег дана Бригада је кренула ивицом Пештерског поља и разместила се у селима Точилову, Делимеђи, Расном и Ме-

лају. Ни у тим селима нису били бољи услови за живот, али је Бригада на време измакла још љућој пештерској зими која је тек долазила.

Око 21,00 час, 11. јануара 1945, Штаб 10. бригаде је добио заповест Штаба 22. српске дивизије за марш. Главни штаб НОВ и ПО Србије наредио је да се 22. дивизија прикупи у западној Србији, ради дејства у рејону Вишеграда, Ужица (сада: Титово Ужице) и Прибоја.

У косовској и санџачкој операцији бригаде 22. српске ударне дивизије дале су велике људске жртве, а постигле скромне успехе. Њихова дејства на Копаонику и у долини Лима нису знатније угрозила планове немачког повлачења из Грчке, преко Косова и Санџака, за Босну. Одлука Главног штаба НОВ и ПО Србије да 22. српска дивизија пресече повлачење немачким моћним дивизијама није била реална. За све то време, борци 10. српске бригаде су гладовали, умирали на мразу и борили се у неподношљивим животним условима, без икаквог материјалног обезбеђења.

Осма српска бригада је 3. јануара извршила покрет из Рашке за Ужице да смени 2. пролетерску ударну дивизију. Уз пут је очистила терен планине Голије и Чемерне планине, ухватила 12 четника и пет немачких војника. Дванаеста српска бригада је кренула из Новог Пазара, 12. јануара, преко Нове Вароши за Горњу и Доњу Јабланицу код Вардишта. Ту ће да испита ситуацију о непријатељу у Вишеграду и Вардишту и сачека ново наређење.

Ујутро, 15. јануара, 10. српска ударна бригада је после два дана припреме кренула на велики марш, са задатком да за пет дана мора бити у Чајетини. Шеф наоружања Дивизије прегледао је сво наоружање и неисправне пушке и пушкомитраљезе заменио. Командант Дивизије Петар Попивода је имао у виду да је 10. бригада била најдаље размештена, па је руком дописао на заповести да она може стићи на циљ дан каеније. Правци кретања су држани у тајности, а штабовима батаљона је могла да се саопшти дужина марша највише до једног дана.

Десета бригада није била спремна за тај дуги марш по великој зими и дубоком снегу. Највећи број бораца је био слабо одевен и полубос. Страхovalo се да ће тај марш увећати број босих.

С првим батаљоном на челу Бригада је дан раније изашла на пут код Дуге Пољане и, 15. јануара, започела марш

за Сјеницу. По пристизању на циљ првог дана марша, Штаб Бригаде и интендантура су преноћили у Сјеници, 1. и 3. батаљон испод пута у селима Тријебну, Шушури и Масовићу, а 2. и 4. батаљон још ниже у селима Рождагињи, Крћу, Зајечићу и Дубици. Тог дана је Штаб Дивизије са пратећим батаљоном кренуо из Сјенице за Нову Варош, а Дивизијска болница се из Косовске Митровице премештала у Сјеницу.

Сутрадан је 10. бригада сишла са друма Сјеница—Пријеполје и краћим путем преко ливада наставила покрет за Нову Варош, путем који је прошла и 12. српска бригада. Маршевала је у две колоне: у првој 1. и 3. батаљон, а у другој 2. и 4. батаљон. Кад је чело избило у Нову Варош, Штаб Бригаде и прва колона су остали у граду на преноћишту, а друга колона десетак километара позади, у селима Радијевићу и Дрмановићу.

Јутро, 17. јануара, освануло је оловно и тешко, пуно снега, као да је од терета пало на земљу и не диже се. Вејавица је целим путем пратила Бригаду. Покрет према северу је све напорнији. Десета бригада је на путу од Нове Вароши за Чајетину једва превалила 20 километара. Штаб Бригаде и 1. батаљон разместили су се у Негбини, а остали батаљони у Кокином Броду, Сеништу и Драглици. Од доласка 10. бригаде на Косово, пре два месеца, па преко Санџака до Негбине, први пут је записано, 18. јануара, да је храна добра.

Осамнаестог јануара је био четврти дан марша и за то време Бригада је савладала пут дуг 92 километра. Маршевала је у великом луку на северозапад преко планина Златара и Златибора, а десно су остајале непроходне планине Мучањ и Јавор. Кад су кренули према Чајетини, на успонима Златибора најбољи певач и хоровађа 1. батаљона Ђорђе Спасић, из Сукова, запевао је:

„Златиборе шири своје гране,
И прихвати младе партизане.
Свакој мајци треба да је дика,
Која има код Тита војника.”

У следећа два дана Бригада је стигла у рејон Чајетине. Трећи батаљон је, 22. јануара, из Мачката заобишао Ужице с југа и ушао у село Дрежник. Када је Бригада

приспела у Пожегу, Штаб Бригаде и 3. батаљон су, 23. јануара, продужили за Чачак, у којем се све могло купити. Бурек и печење су мирисали, али нико није имао новаца. Остали батаљони су тај дан провели у одмору и парењу одеће и рубља.

За време тог седмодневног марша по великој зими и кроз планинске пределе, борци су препешачили око 180 километара најтежег пута. Велики број их је стигао у Чачак потпуно бос. Један камион одеће и обуће додељен од Главног штаба НОВ и ПО Србије за целу Дивизију — није се ни осетио.

У резерви Врховног штаба НОВ и ПОЈ

Почетком 1945. године НОВ и ПОЈ је започела велике завршне операције за коначно ослобођење земље од окупатора. На територији Југославије су се још увек налазиле крупне непријатељске снаге, и то: немачких 26 дивизија са око 450.000 војника и 18 дивизија колаборациониста са око 230.000 војника. Укупно је на југословенском ратишту било око 680.000 непријатељских војника распоређених у 44 дивизије, 13 самосталних бригада и 50 пукова.

Ради уништења тих непријатељских снага, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је, 1. јануара 1945, извршио реорганизацију својих оружаних снага и формирао три армије: 1, 2. и 3. армију. Приликом реорганизације, Врховни штаб је формирао и своју ратну резерву. Двадесет друга српска ударна дивизија је била сада изузета од Главног штаба НОВ и ПО Србије и стављена у резерву Врховног штаба НОВ и ПОЈ за посебне ратне задатке.

Када је Штаб 22. српске дивизије стигао у Ужице и почео да се размешта, Врховни штаб је наредио да се цела Дивизија што пре пребаци из западне Србије у Београд. За покрет је био обезбеђен воз, а 8. српској бригади је наређено да се прва укрца. Пошто је задатак тог марша био чуван у потпуној тајности, ни Штаб Дивизије није знао зашто се креће за Београд и где је циљ.

У то време у долини Дрине, у источној Босни, вођене су драматичне борбе. Немачка 963. тврђавска бригада, команданта пуковника Клоца, ојачана 1004. и 1005. тврђавским батаљоном, била је окружена у Власеници и претило

јој је уништење. У таквој ситуацији, командант групе армија „Е“, генерал-пуковник Лер, упутио је из Вишеграда преко Соколца немачку 22. дивизију⁸³ да спасава бригаду. Огорчене борбе вођене су три дана. Гренадири су, 19. јануара, пробili обруч који су држале наше три дивизије и ушли у Власеницу.

Сличан подвиг је раније направио командант те Дивизије генерал-потпуковник Хелмут Фрибе. Он је код Колашина извукао испод уништења немачки 21. армијски корпус. После га је код Бијелог Поља напала 10. српска бригада и наносила му губитке.

Немачке јединице су из Власенице потискивале 25. српску дивизију и левом обалом Дрине, 3. фебруара, продрле у Зворник. На појаву немачке 22. дивизије поред Дрине брзо је реаговано. Штаб 2. армије је своје дивизије усмерио према Дрињачи и Зворнику да онемогући непријатељу пробој према Бијељини. Истовремено је и Врховни штаб НОВ и ПОЈ, из своје резерве, пребацивао 22. српску дивизију у рејон Зворника, да заштити десну обалу Дрине.

Двадесет друга српска дивизија кренула је возом према Београду, 22. јануара, у време када су се Немци пробијали из Власенице за Дрињачу. Осма српска бригада се прва укрцала у вагоне на железничкој станици у Љубићу код Чачка. Штаб Бригаде и три батаљона у три композиције за један дан су стигли делом у Обреновац, а делом у Београд. Први батаљон је остао на положају код Вардишта.

Следећег дана, 23. јануара, 10. српска бригада се прикупљала у Чачку, а њен 3. батаљон кренуо је за Љубић. Кад су борци на станици угледали железничке вагоне, Велимир Богдановић, из 3. чете, је узвикнуо:

— Другови, за нас је рат завршен! Ова пруга води за Београд.

вз Немачка 22. дивизија била је елитна јединица са великим ратним искуством. Формирана је 1935. у околини Бремена од војника Доње Саксоније. Дивизија се борила у Пољској, Холандији, Француској, у Совјетском Савезу на Дњепру и Дњестру и код Севастопоља, на Криму. Њени војници су носили на рукаву ознаку полуострва Крима као његови први освајачи. После борбе у Африци дивизија је дошла у Грчку, као посадна јединица Крита. Југославија је била седма држава у којој су се ови гренадири борили.

Обузела их је радост када су се попели у воз, јер су мислили да више нема пешачења. Били су то затворени теретни и сточни вагони узаног колосека и како их није било довољно, улазили су и по 50 у један вагон. Већини бораца је то била прва возња возом. Тако су кренули 3. батаљон и део интендантуре за Обреновац, крај Београда. Воз „ћира“ је вијугао и тресао, а кроз отворе сточних вагона ледени ветар је резао. Неко је запалио ватру на средини вагона да би се угрејао, а после су је једва угасили.

По доласку 3. батаљона у Обреновац, 8. српска бригада је кренула за Шабац. Сутрадан су Штаб 10. бригаде, 2. батаљон и противколска чета, око подне, стигли у Обреновац. Двадесет четвртог јануара 1. и 4. батаљон су стигли у Обреновац, па је цела 10. српска бригада била на окупу. Први батаљон се сместио у селу Кртинском, код фамилије Церовића, 3. батаљон у селу Звечки, а остали батаљони у оближњим селима. Народ је лепо дочекао Бригаду, хране је било у изобиљу и борци су се безбрижно одмарали.

Али, нису наслућивали да крећу у сусрет великим борбама и да ће се још једном срести са гренадирима немачке 22. пешадијске дивизије. Парили су одећу и мислили да је рат готов.

Тај велики марш 22. српске дивизије био је планиран тако да њене бригаде стигну на циљ пре непријатеља. Ујутро, 28. јануара, цела Дивизија је била у покрету. Хитала је да не дозволи немачким јединицама да пређу на десну обалу Дрине, како би обезбедила себи комуникацију за брже извлачење ка Бијељини.

Десетој српској бригади је наређено да најхитније стигне на простор Прњавор—Лешница. Добила је задатак да са три батаљона контролише Дрину на одсеку од Лешнице до Бадовинца, читавих 15 километара, а један батаљон да остави у Лозници, у резерви.

Осма српска бригада је возом кренула из Шапца за Бању Ковиљачу, а одатле форсираним маршем прва да стигне на фронт. Додељени су јој положаји на левом крилу Дивизије, од Љубовије до Зворника. Са њом је маршевао и инжењеријски батаљон Дивизије, да изврши фортификацијско утврђивање на целом сектору одбране.

Дванаеста српска бригада је тог дана стигла у Обреновац на одмор, а кроз два дана ће да крене усиљеним маршем на десно крило Дивизије, од Бадовинца до Богатића.

Поседањв ровова на Дрини

Док су бригаде 22. српске дивизије наступале према Дрини и заузимале положаје, а инжењерци дан и ноћ копали ровове, немачки извиђачки делови су се приближавали Зворнику. Продирући том комуникацијом, немачке снаге су угрожавале леви бок 2. армије. Постојала је опасност да се немачке снаге из правца Зворника и оне из Бијелине споје и пресеку пут Тузла—Зворник—Лозница. Тиме би 2. армија била одсечена од својих база за снабдевање у Србији.

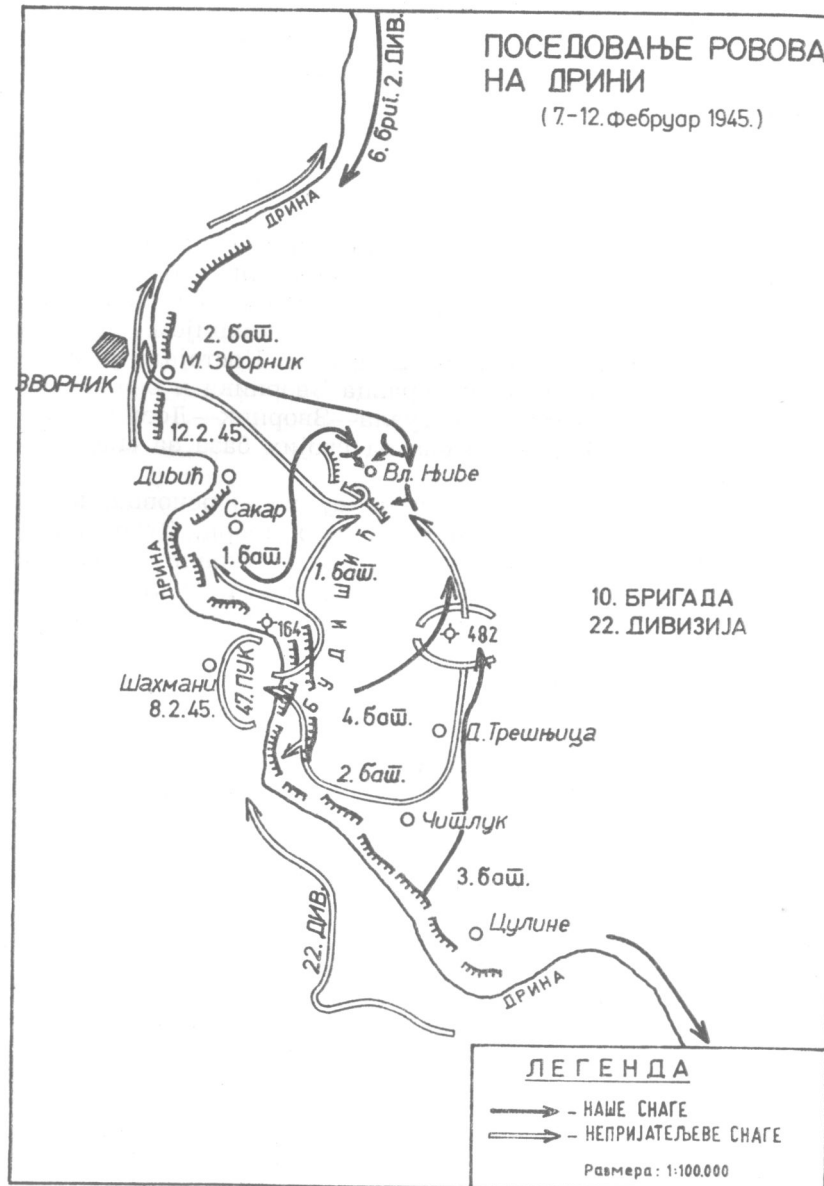
Батаљони 10. српске бригаде су из Обреновца, преко Посавине, за један дан стигли у село Дебрц. Сутрадан су ушли у Мачву и зауставили се у селу Метковићу, јужно од Шапца, да преноће. Био је велики мраз појачан снажним равничарским олујама поред Саве, а снег дубок и још је падао. Мачва је пространа богата равница коју су кроз историју освајали Турци, Мађари, Немци и Аустријанци. У Мачви се у оба српска устанка борио против Турака Карађорђевог војвода Стојан Чупић. Она је била поприште борби у Првом и Другом светском рату.

Последњег дана јануара, 10. српска бригада је дугачком колоном наступала ка Прњавору. Зимски ветрови су одували снег са поља и оставили залеђене баре и језера створена подземним водама. Одстојање између чета и батаљона се све више повећавало. На леду су падали и људи и коњи, а колона се често прекидала. Из Штаба Бригаде ниједан јахаћи коњ није посрнуо на леду, јер их је пред покрет потковао Радомир Јовановић, из Врања. Годину дана је носио пушкомитраљез у јужноморавским српским јединицама, па су га сменили да се бави својим занатом.

Под теретом оружја и муниције, борци су се тешко кретали. Командири, политички комесари и команданти су помагали пушкомитраљесцима. Командант 2. батаљона Никола Баста је понео шарац пушкомитраљесца 2. чете Драгољуба Здравковића, из села Рупља код Црне Траве. Здрав-

ПОСЕДОВАЊЕ РОВОВА НА ДРИНИ

(7-12. Фебруар 1945.)

ковића су за показану храброст код Бајгоре, у паузи борбе, примили у СКОЈ.

Трагом 10. српске бригаде је ишла, такође, једна дугачка колона, коју нису могли да зауставе ни мраз, ни снег. Мајке и очеви бораца су упорно савлађивали планине и беспућа, од фронта до фронта. Натоварени торбама и ранчевима носили су, већ одавно понет, скамењен хлеб, затим месо, чарапе, цемпере, рукавице и опанке. У међувремену се ситуација са храном у Бригади темељито изменила. Борци су у Мачви у својим торбама носили свеж бели „двоспратни“ округли хлеб од два-три килограма. Недостајала је само одећа и обућа.

Око подне Бригада је под обронцима планине Цера, кроз дубок снег, стигла у Прњавор. Ту је у Штаб Бригаде дошао са војног школовања заменик команданта Ћира Ристић-Реља, баш кад је највише требао. Обавештајни официри су са извиђачима продужили према Дрини, ради прикупљања података о непријатељу. У Прњавору су, командири водова и командири одељења, теоријски упознати са основним правилима како се води фронтална борба.

Под руководством начелника Штаба Бригаде Митка Пејчова, извођена је практична обука у изradi фортификације и рововског система у равници. После прикупљања лопата, ашова и крампова у селима, у сваком батаљону су ископали по неколико ровова и пушкомитраљеских гнезда, да би прво руководиоци научили како се поседају и маскирају ровови.

На тим просторима су у свим ратовима и устанцима вођене борбе. На планини Церу се одиграла чувена Церска битка августа 1914. године. За 12 дана су две српске армије потукле аустроугарску 5. армију. Тада је и последњи непријатељски војник истеран из Србије преко Дрине, одакле је и дошао. Непријатељ је изгубио 25.000 људи, од чега је 4.500 заробљено. Победа на Церу била је прва савезничка победа у Првом светском рату.

У првој непријатељској офанзиви у Србији, октобра 1941. године, надмоћнији делови немачке 342. дивизије нису успели да на простору Цера униште Мачвански НОП одред. Последња победа на Церу била је у септембру 1944. Том приликом је 12. војвођански корпус у операцијама за ослобођење Србије потпуно разбио немачке, четничке и недићевске јединице.

Дводневни одмор у Прњавору завршио се 2. фебруара, када је цела 10. српска бригада кренула на Дрину. Следећег дана су 2. и 3. батаљон изашли на положаје уз десну обалу Дрине, од Малог Зворника до Ковиљаче. С друге стране реке био је древни град Зворник, чије је прво име било Звоник. Борци су се одмах дали на копање ровова и утврђивање предњих положаја. Штаб Бригаде је био у Ковиљачи, 4. батаљон у Горњој Ковиљачи, а 1. батаљон у бригадној резерви у Лозници.

До доласка 10. бригаде на Дрину, њени борци су превазили преко 360 километара пута по највећој хладноћи и вејавици. Највише су маршевали пешице. За све то време, откако је Бригада кренула из Санцака, из 10. српске бригаде није дезертирао ни један борац. Из целе Дивизије дезертирала су само два борца, и то из 8. српске бригаде.

Баш у време када су батаљони копали ровове, левом обалом Дрине, друмом из Дрињаче у Зворник, ушло је чело немачке 22. дивизије. Напред су се пробијали гренадири 47. пука, команданта потпуковника и доктора права Ериха Лавала, а иза пука био је командант дивизије генерал Хелмут Фрибе са својим штабом. Борци нису могли одмах да уоче немачке војнике, јер је та дивизија у Вишеграду, почетком јануара, добила специјалну зимску опрему. Сваки војник је носио белу крзнену капу, навлаку за шлем и оружје, белу зимску бунду, огртач и рукавице. Тако је дивизија била потпуно маскирана за дејства на снегу.

Са положаја 2. батаљона маскиране немачке војнике први је приметио политички делегат 3. вода 2. чете Божидар Стојановић. Он је још увек носио шарац, и кад борцима држи политичку наставу шарац му је био о рамену, а ноге потпуно босе на снегу и леду. Водио је специјалну групу бораца која је око порушеног моста извиђала обалу, претраживала увале, шпиље и природне заклоне, трагајући за немачким обавештајцима и шпијунима. Стојановић је дугим рафалом отворио ватру на немачке војнике на супротној обали и означио почетак борбе 10. бригаде. Други батаљон је својом снажном ватром зауставио немачку колону.

Брзи развој ситуације на непријатељској страни нису критички процењиване, па су доношене и погрешне одлуке које су имале тешке последице. Тако је појаву око 800

устаха на левој обали Дрине, у рејону Братунца, Штаб 22. дивизије ценио као припрему за прелаз на десну обалу Дрине. Када су усташе код Братунца напаале Сребренички НОП одред, Штаб Дивизије је у томе видео да ће немачке јединице сигурно форсирати Дрину код Љубовије. Он је то пренео Врховном штабу, који је одлучио да се у рејон Љубовије хитно пребаци једна бригада, па је радио-депешом, од 6. фебруара, наредио:

да по сваку цену Двадесет друга дивизија спречи прелаз на десну обалу Дрине и да не дозволи саобраћај цестом Дрињача—Зворник. Неопходна будност и осматрање дању и ноћу."⁸⁴

Шестог фебруара састао се најужи део Штаба 10. српске бригаде да проучи заповест број 27 Штаба 22. дивизије написану у 12,20 часова.

— Наша Бригада смењује Осму српску бригаду и презузима положаје од Дрињаче до Малог Зворника — рекао је командант Бригаде Бранко Вуковић.

У заповести се за додељени одсек 10. бригади каже:

„Највероватније да ће непријатељ покушати да изврши главни прелаз на овом сектору, што Бригада мора спречити по сваку цену... Ова смена мора се извршити најдаље до 24 часа 6. о. м."⁸⁵

После подне у батаљонима 10. српске бригаде одржано је саветовање са свим руководиоцима. Саопштено је наређење Врховног штаба НОВ и ПОЈ, да се положаји на обали морају бранити по сваку цену, а наређења извршавати безусловно.

Не сумњајући у то да су усташе напаале Сребренички НОП одред с циљем да обману Штаб 22. српске дивизије у погледу места форсирања Дрине, Врховни штаб је одлучио да хитно прегрупише њене бригаде. Он је, 6. фебруара, својом радио-депешом наредио:

„Једну бригаду поставити на сектор Црнча, главнина да буде код Љубовије; једну бригаду на сектор Црнча—Цулине. Трећа бригада нека остане на досадашњем задатку Дрињача—Зворник."⁸⁶

⁸⁴ АВИИ, Фонд НОР-а, к. 1052, ф. 4, док. 4.

⁸⁵ Исто, к. 1052, ф. 1, док. 3.

⁸⁶ Исто, к. 1052, ф. 4, док. 4.

Од тог тренутка сваки минут је био драгоцен. На основу одлуке Врховног штаба, штаб 22. српске дивизије наредио је 8. српској бригади да своје укупне положаје преда 10. бригади, а она усиљеним маршем да крене ка Љубовији. Та дивизијска одлука била је погубна и она ће, већ кроз два дана, донети поразне резултате и велике жртве.

Други батаљон 10. бригаде је остао на својим положајима у рејону Малог Зворника. Први, 3. и 4. батаљон имали су пред собом, до новот одсека за одбрану, сваки око 20 километара и одмах су почели наступање форсираним маршем.

Дванаеста српска бригада се прикупила у Лозници и следећег дана је кренула на лево крило 10. српске бригаде. Она је упућена на марш обилазним путем преко Крупња и тек после два дана, могла је да стигне у свој одсек одбране. За то време, њене положаје дуге око 12 километара контролисаће 8. и 10. српска бригада.

Ранији рејон 10. бригаде требало је да поседне 6. српска бригада 2. пролетерске дивизије, придодата као појачање. Међутим, она је била размештена у Лозници и чекала наређење. У тако критичној ситуацији, 10. српска бригада се по стицању на свој одсек за одбрану нашла усамљена на делу обале најпогоднијем за форсирање реке.

Две ноћи на опрвзу

Шестог фебруара, увече, цела 10. српска бригада је стигла на свој одсек за одбрану. На том делу фронта је Дрина шири, дубља и спорија. Некада су туда саобраћале лађе „зворникуше“, дугачке око 20, а широке до три метра. Мogle су да понесу и до 10 тона товара, па је с јесени њима превожено воће и жито. Немачка обавештајна служба је знала да је на десној обали Дрине 22. српска дивизија посела положаје. Јер, покрет око 10.000 бораца није могао да се потпуно замаскира.

Током дана, ггреко 2. батаљона су непрекидно летеле гранате дивизиона пољских топова 25. српске дивизије, који је дан раније стигао из Ваљева. Из села Борине тукао је немачку колону на друму, Зворник и Кулу Град, а немачка артиљерија је гађала села Борину и 2. батаљон са десетак топова и минобацача. Кад је борац 3. чете Војислав

Видановић, из села Рупља, потрчао до казана да прими ручак и да иде у заседу, немачка мина је погодила баш у казан. Кувар је у експлозији погинуо, неколико бораца је рањено, а храна уништена. Политички комесар 2. чете Стојан Новаковић, одређен да управља ватром батаљонских минобацача, узвратио је непријатељу истом мером.

— Друзе команданте, минобацачи спремни за дејство! — рапортирао је.

— Туци по друму — одобрио је командант Никола Баста.

Био је потпуни мрак када је 1. батаљон стигао у село Сакар, поред Дрине. Командант батаљона Мирко Јокић објаснио је командирима и политичким комесарима чета како да изврше смену и поседну ровове 3. батаљона 8. српске бригаде.

— Смена мора бити у највећој тишини, а повлачење са положаја само по писменом наређењу — подвукао је.

Пред рововима је командант разговарао са тројицом храбрих командира водова, Стеваном Јанковићем и Ненадом Јовановићем, из 1. чете, и Милићем Митићем, из 3. чете:

— Ако Немци покушају преко Дрине, поведите борце у напад. Не дајте положаје, будите упорни.

— Бићемо — потврдили су.

Село Сакар је смештено на брежуљку, са раштрканим кућама испод виса Тезге. Испред села је друм што кривуда обалом Дрине, а од друма до воде је мала пешчана плажа, коју на тој окуци насипају вирови одбијајући се од падина Млађевца. Уз сам пут, на кривини испод села, ископани су ровови за стојећи став, из којих пушкомитраљежи могу да спрече форсирање реке чамцима. Тај положај географски личи на прави цеп, чији је отвор на десној обали. У те ровове је командир 1. чете Милоје Ристић довео 3. вод командира Ненада Јовановића да смени 1. чету 8. српске бригаде.

— Немци овуда не смеју проћи! — рекао је командир.

— Разумем!

— Ја ћу довести смену пре сванућа.

Када је 3. батаљон примио положаје од 4. батаљона 8. српске бригаде, скоро цела 10. бригада се нашла у ро-

вовима. У свануће, 7. фебруара, њени батаљони су на десној обали Дрине заузели следећи распоред:

Трећи батаљон је посео положаје на левом крилу Бригаде, од села Цулине, па низводно до села Читлука. Улево од њега, на положајима дугим око 12 километара, није било никога, јер је 12. бригада била још у Лозници. Први батаљон је држао положаје десно од 3. батаљона, од последњих кућа села Будишића до села Дивића. Други батаљон је био на десном крилу Бригаде, од села Малог Зворника до села Жарковића. Десно од батаљона, према Ковиљачи, положаји нису били поседнути, пошто 6. српска бригада 2. пролетерске дивизије није пошла из Лознице.

Између 3. и 1. батаљона, у рејону села Читлука, била је постављена противтенковска чета Бригаде. Некако у средини тог распореда, на косама развученог села Будишића, још се задржао 1. батаљон 8. српске бригаде, команданта Петра Денде и политичког комесара Андре Антанасијевића. За његову смену чекала се следећа ноћ, јер је непријатељ по дану држао те положаје под ватром.

Позади тих положаја, у селу Доњој Трешњици, налазио се Штаб 10. бригаде са четом пратећих оруђа и 4. батаљоном у резерви. Дивизијска батерија пољских топова, додељена 10. бригади за подршку, налазила се на ватреним положајима у истом селу. Штаб Бригаде је био повезан телефонском везом са Штабом 22. дивизије у Лозници и са својим батаљонима.

У току прве ноћи поред Дрине за 10. бригаду није било сна. Сви борци и руководиоци су били на опрезу, очекујући сваког тренутка да угледају на реци немачке чамце. Патроле су сву ноћ крстариле поред обале. Са раздањивањем, 7. фебруара, чете су пушчаном и пушкомитралјеском ватром прекинуле немачку колону на више места и зауставиле њен покрет. Преко дана борци на положају нису добијали храну, јер ко год се макне немачки снајпери га гађају.

Пред крај тог дана, кад се добро смрачило, командир 1. чете Милоје Ристић постројио је 2. вод командира Стевана Јанковића. Требао је још од јутрос, пре сванућа, да смени 3. вод командира Ненада Јовановића у рововима поред пута.

— Хајде, крећемо — чула се команда.

— Друже командире, дошао нам је отац, можемо ли ја и Драгомир да га видимо? — упитао је борац Милорад Митић-Роде.

— Изађите — одобрио је командир Риетић.

Зод је отишао без браће Митића, којима је отац Стојадин донео топлу одећу и храну. Пошао је из села Сопотнице код Гациног Хана, пре двадесетак дана.

Истовремено је и 4. батаљон кренуо из села Доње Трешнице, према селу Будишићу, да смени 1. батаљон 8. српске бригаде. Смени чета присуствовао је цео Штаб 4. батаљона: командант Миливоје Тица, политички комесар Милан Јовановић, заменик команданта Драгутин Ђорђевић-Брка и помоћник политичког комесара Александар Младеновић-Санде. Али, сви борци нису успели до сванућа да уђу у ровове, јер су положаји били развучени дуж села. Код села Амајића, са десне стране пута, командант је приметио:

— Милане, добили смо гадан терен, сама стрмина.

— Видим, ја сам служио војску, ово земљиште није за одбрану — потврдио је политички комесар.

Доле према самој реци командант је са командиром 3. чете и командиром 3. вода постављао пушкомитраљеске заседе.

— Не бојте се. Ко год наиђе са оне стране реке тучите рафалима, а чета ће да вас подржи — рекао им је командант Тица.

Изабрао је најбоље бункере око 200 метара од обале и показао руком:

— Овде један шарац.

У бункер су ушли нишанција Добривоје Весковић, из Доњег Барбеша, и помоћник Душан Костић, из Гњилана код Пирота. Ближе реци у следећи бункер су ушли нишанција на шарцу Богосав Милошевић, из Дејана покрај Власотинца, и његов помоћник Пироћанац Момир Милошевић, из Велике Лукање.

— А вас двојица са бренгалом из овог бункера имате добар преглед да контролишете реку према кривини.

У тај бункер су ушли нишанција Божидар Дамјановић, из Горњег Барбеша, и његов помоћник Станко Максимовић, из села Гњилана код Приштине.

Чете су овим редом поселе положаје: на левом крилу батаљона била је 1. чета, командира Крсте Анђелковића и политичког комесара Мирослава Стаменковића; у средини

се налазила 2. чета, командира Стојана Крстића-Столета л политичког комесара Миливоја Вацића; десно крило батаљона држала је 3. чета, командира Михаила Поповића. Друга чета је поред Дрине истурила две заседе са шарцима: у првој заседи је био нишанција на пушкомитраљезу Пироћанац Спасоје Тодоровић, из Пољске Ржане, са два помоћника; а у другој заседи је био нишанција Радивоје, из Биљанице код Лесковца, такође, са два помоћника.

Тако је борце 10. српске бригаде затекла још једна ноћ на опрезу, мирна, али напета. У рововима поред обале нико није спавао. Био је јак мраз. Стално куцкаље на супротној обали био је знак борцима да непријатељ нешто спрема. Сви су веровали да прави скеле и сплавове, па су више повећали будност. Гломазна комора немачке дивизије толико се истањила због убитачне ватре 10. бригаде, да је преко дана обуставила покрет. И то је говорило да ће покушати да форсирају реку и обезбеде својој дивизији брже извлачење.

Затвчени на спавању

После поноћи, кад је започео 8. фебруар, Штаб Десете српске бригаде је био на ногама. Командант Бранко Вуковић, политички комесар Илија Драговић и обавештајни официр Лазар Лажетић обилазили су 1. и 4. батаљон. И то, у првом реду, борце у најистуренијим рововима, указујући им на значај одбране десне обале Дрине. У рововима 1. батаљона чула се тиха песма, коју је дан раније испевао борац 1. чете Јаблан Крстић, из Разгојне.

„Хладна Дрина брзо тече,
У заседу свако вече.
Сигурна је сад обала,
Јер је на њој чета стала.”

Провејавао је нови снег, мада је претходни био висок до колена. Мраз је све следио, осим бучне Дрине. Командант је ушао у ров:

— Како је, другови ударници?

— Добро, друже команданте — узвратили су сложено.

— Осматрајте будно да вас непријатељ не превари, лукав је.

Борци су упрли очи у ледену Дрину и другу обалу да се непријатељ не приближи, а босе ноге, црвене као рак, провирују из подераних опанака. Сналази се и пакује крпе око ногу. У 10. бригади је било око 500 босих бораца или скоро 20% од њеног бројног стања.

Политички комесар 22. дивизије Живко Живковић приликом обиласка положаја на Дрини затекао је много бораца потпуно босих. У свом телеграму Врховном штабу, од 24. фебруара 1945, рекао је:

„Рима их 1500 потпуно босих, као од мајке рођених.”⁸⁷

И одећа је била у очајном стању. Бригада већ трећи дан није добила следовање хране. У Бањи Ковиљачи, недалеко одавде, налазила су се огромна складишта хране, из којих је снабдевана цела 2. армија у источној Босни, само је 22. српска дивизија гладовала. Штаб Дивизије је упорно слао захтеве Врховном штабу и Штабу 2. армије да му издају храну, али одговора није било.

Ништа боља ситуација није била и са муницијом. Доласком на одсек Дрине, Штаб Дивизије је, 26. јануара, из Шапца известио Врховни штаб о недовољном наоружању и недостатку муниције. Врховни штаб је одговорио да Дивизију не може снабдевати муницијом. Тако је 10. бригада ушла у жестоке борбе без довољно муниције. Када су борбе на Дрини биле завршене, Врховни штаб је, 12. фебруара, доставио Дивизији муницију у Крупань.

Командант 10. бригаде је посматрао како противтенковска чета гађа непријатеља у Зворнику. Командир минобачачког вода чете пратећих оруђа Бригаде Гвозден Стојиљковић и нишанција Тодор Станојевић из села Ораовица, тукли су минама друм на другој обали. Курири Штаба Бригаде Пироћанци браћа Петар и Владимир Тасић, провели су команданта до последње заседе уз реку. Свуда су били прописно заустављени. У то време ни један помоћник политичког комесара није био у својој јединици. Они су проучавали марксизам и лењинизам на семинару који је организовао Бригадни комитет КПЈ, јер су га дуги маршеви до те ноћи више пута одлагали.

87 Архив Србије, Фонд ПК КПЈ Србије, докуменат број 659.

Док су командири распоређивали своје борце и поселили ровове, извиђачи немачког 122. извиђачког батаљона, команданта капетана Еглерта, прешли су Дрину. Из засека Шахмана стигли су у гуменим чамцима у врбак и, скривено под обалом села Будишића, осматрали пута се на положајима догађа. Видели су смењену колону 8. српске бригаде како обалом одмиче на југ. Мада нису знали о каквим се јединицама ради, могли су да закључе да се на десној обали снаге померају и врши смена.

Штаб немачке 22. дивизије рачунао је с тим да ће искрцавање на десној обали бити дочекано жестоким отпором. Због тога је у рејон Дрињаче поставио 4. артиљеријски дивизион са 10 топова, да заштити искрцавање својих снага код Будишића. Командант немачког 22. артиљеријског пука, потпуковник фон Салвиати, пре форсирања Дрине је послао своје осматраче на десну обалу. Описујући те борбе, потпуковник Салвиати, у заробљеничком логору у Зрењанину, 16. јула 1947, у својој изјави је написао:

„Ради пребацивања батаљона на источну обалу Дрине, за обезбеђење даљег напредовања дивизије према Зворнику, поједини истурени осматрачи са радио-станицама пребацили су се на источну обалу.“⁸⁸

Око два часа ујутро, пре сванућа 8. фебруара, командант Бригаде је стигао у село Доњу Трешњицу, незадовољан и љут. На положају је сусрео политичког комесара 4. батаљона Милана Јовановића, и осуо ватру:

— Тамо у чети спавају, а ми очекујемо да Немци ноћас покушају прелаз преко Дрине — рекао је оштро командант Вуковић.

— Где сте видели да спавају, ја стално обилазим јединице?

— У оним кућама — показао је.

Командант је с Лажетићем и куририма одјахао у Штаб Бригаде у Горњу Трешњицу. Уз пут су се зауставили код велике зграде на спрат, у којој је био штаб 4. батаљона.

— Позови ми команданта! — наредио је Вуковић куриру.

Владимир Тасић је потрчао у зграду, али му стражар није дао да уђе, јер је дежурни официр спавао. Кад се он

пробудио, пошли су на спрат. И тамо су спавали. Касније се курир сам вратио.

— Шта је с командантом батаљона? — питао је Вуковић.

— Сад ће, док се обуче.

У то време, војници немачког 47. гренадирског пука отискивали су се са супротне обале у два гумена чамца. Место за форсирање реке изабрали су на највећој речној избочини према селу Будишићу, а ту је обала пумовита и непосредна. На прамце су поставили пушкомитраље и нечујно се искрцали испод коте 164, на десној обали Дрине. Била је потпуно тамна ноћ и нико их није приметио, па немачки војници нису напали прве ровове на коси Велике стене.

Местом прелаза руководио је командант 122. пионирског батаљона капетан Терслегер. На том делу је Дрина била најужа због ниског водостаја и његови пионири су веслима брзо савлађивали реку. Сваки чамац је превозио по један вод војника и за пола сата немачки гренадири су овладали мостобраном испод положаја 4. батаљона. На одсеку одбране 10. српске бригаде борци су очекивали да угледају масу немачких чамаца како хрле преко Дрине. А, они су одлучили да два батаљона форсирају реку са два чамца и да превезу око 1.500 војника. Без буке и гужве на реци и обали. У највећој тишини.

Предњи делови немачког 2. батаљона, команданта капетана Јоахима Шульца, брзо су избили у село Будишић. Скривени помрчином и маскирани белим огртачима, они су прошли непримећено кроз борбени распоред 4. батаљона. Да би заузели доминантну коту 482, изнад села Ерића, забацили су се у село Доњу Трешњицу и нашли се борцима иза леђа. Када су стигли до најближе куће, испод Лазиног шанца, блокирали су је и грунули на врата. Упалили су батеријске лампе и осветлили собу.

— 31:еће аи! (дижи се!) — викали су.

На поду је лежало одељење промрзлих и уснулих бораца 3. вода 3. чете 4. батаљона. Спавали су дубоким сном, јер су после поноћи били смењени у рововима. Командир одељења, Стојан Мицић, из села Луковице код Лесковца,

тргао се из сна и први скочио. Сноп светлости засенио му је очи.

— \Уб з!псl аш!еге Котигабl;еп? (где су други комунисти?)

Био је запрепашћен када је у соби угледао немачке војнике у шлемовима и огртачима белим као снег. Није веровао да је сан нестао и да је то јава. Пушка му је остала на поду. Немачки гренадир га је гурнуо према вратима, где су га остали дочекали и наредили да дигне руке изнад главе. Скинули су му опасач са бомбама и фишек-лијама. Друге су гурали чизмама и пробудили их. Разоружали су их и покупили све оружје са пода. Нису стигли ни гласа да пусте и да упозоре своје другове на смртну опасност.

— Боз! — потерали су их из куће.

У Мицићевом одељењу су били борци: Борисав Станковић, из Доње Лакошнице, Добросав Стојановић, Никола Денић и Антанас Живковић, сва тројица из Горњег Барбеша крај Гациног Хана, Миодраг Адамовић, из села Велике Лукање код Пирота, Живојин Боцић, из Доњег Матејевца код Ниша, Тихомир Вучковић, из Покровеника код Пирота, Ратко Ристић, из села Мањка код Сурдулице, и 17-годишњи Петроније Станковић, из села Сопотнице код Гациног Хана.

Напољу су их немачки војници опколили упереним аутоматима. Нису имали никаквих могућности да пружи отпор. У 10. српској бригади још нико није знао да им се немачки војници врзмају у позадини. Пробијајући се према Доњој Трешњици, немачки војници су хватали гробен, који се протеже упоредо с реком и наткриљује обалу. Заменик команданта Бригаде Ћира Ристић-Реља и заменик команданта 4. батаљона Драгутин Ђорђевић-Брка враћали су се са обиласка положаја. За њима су скоро у стопу наступали немачки војници кроз помрчину.

Командант немачког 1. батаљона мајор Фрејзе, одмах након форсирања Дрине, пробијао се са својим гренадирима улево од коте 164. Његови предњи делови су непримећено и без отпора напредовали према левом боку 1. батаљона који је држала 3. чета. При томе су се гренадири кретали узвишењима изнад џепа поред Дрине и опкољавали чете и штаб батаљона.

Драма на положајима

Претходног дана, са 4. батаљоном у Доњу Трешњицу је дошао и референт санитета Бригаде др Момир Стојановић. Изабрао је положај одакле су сви батаљони могли да упућују рањенике, али није скидао санитетски материјал са коња, нити се борба чула. Јутро се лагано раздањивало, али магла није дала да се дан брже пробије. Командант Бригаде Бранко Вуковић добро је читао штабу 4. батаљона и, који минут раније, отишао у свој Штаб. Одмах иза тога, дошао је један отресит сељак и упитао Стојановића:

— Где је командант ове јединице?

— Горе је. А о чему се ради?

— Наша војска је ноћас настрадала — рекао је команданту Миливоју Тици.

Командантово лице тренутно је побледело.

— Изгледа да су доушници довели немачку војску на ову обалу. Прешли су у гуменим чамцима и белим огртачима ... — наставио је сељак.

— Сви на положај! — наредио је Тица.

Сјурили су се низ степенице и појахали коње према Будишићу. Стојановић је пожурио у суседну кућу код команданта Бригаде и рекао шта је чуо од сељака. Курири су потоварили архиву на коње, а извиђачки вод и курс командира одељења обезбеђивали су Штаб Бригаде. Политички комесар Илија Драговић стигао је на положај 4. батаљона. Испод засеока Сировљанића нашао је 2. чету на положају.

— Командире, шта чекаш, зар не видиш да су ти Немци иза леђа? Крећи за Влашке њиве, овуда — показао му је руком.

Командир Стојан Крстић је био изненађен. До тог тренутка се није чуо ниједан пуцањ. Подигао је чету и кренуо, а његове две заседе са пушкомитраљезима остале су уз обалу. Оне ће следеће ноћи успети да се пробију до чете кроз немачки распоред.

— Немци! — узвикнуо је борац 3. чете Тодор Дамјановић, из села Горњег Барбеша.

Немачки војник га је из близине смртно погодио. Командир вода Петар Цветановић, из Горње Купиновице, из свог аутомата убио је и ранио неколико немачких вој-

ника. У тој борби је био тешко рањен, али су га његови борци и политички делегат вода Божидар Цакић извукли испред непријатеља и понели у болницу. Касније је Цветановић умро у Војној болници у Нишу.

Продирући кроз село Доњу Трешњицу, немачки војници су блокирали куће и трагали за уснулим командама чета и штабовима. Тако су стигли до куће у којој се налазио део вода осамнаестогодишњег командира Радомира Антића, из села Бујковца. Пушкомитраљезац Благоје Стефановић, из села Црне Баре, чуо је разговор око куће и пробудио командира Антића:

— Немци су на вратима — рекао је командир. — За мном!

Сви су скочили и дохватили оружје. Тог тренутка је одјекнула експлозија. Немачки војници су опколили кућу, убацили ручну бомбу кроз прозор у суседну собу и убили власницу куће. Антић је нагло отворио врата, ударио кундаком у чело немачког војника и оборио га. Немачки војници су осули ватру на вод који је бежао, а командир Антић и Стефановић са шарцем бранили су одступницу и обојица су погинули. Борац Радомир Лепојевић, из Махале Каракуши у Црној Трави, погинуо је приликом искакања кроз прозор. Неколико кућа даље одавде чули су се дуги рафали. Немачки војници су стрељали цело одељење командира Стојана Мицића.

У бункерима поред Дрине остале су све три заседе 3. чете. Помоћник пупкомитраљесца Душан Костић подигао се из бункера да осмотри околину.

— Добри, видео сам Немце у белим оделима око куће где је наш вод ...

— Шта ти је! — прекинуо га је нишанција на шарцу Добривоје Васковић. — Малопре је командант Бригаде био овде.

Заседе су још могле да се извуку, али борци нису хтели да напусте бункере без наређења. Костић се поново подигао:

— Ено командира чете, он се повлачи, а нама није ништа поручио. Шта ћемо?

Немци су хватали свиње и кокошке у напуштеним двориштима. Једна свиња је бежала према рововима, а војници за њом и тако су стигли до заседе. Из рова је вирио скри-

вач пламена на шарцу, јер је Васковић био спреман да пуца- Немачки војник је ухватио за скривач пламена и вукао к себи, а Васковић је слеђени пушкомитраљез вукао у ров и шкљоцао. Костић је потегао своју пушку и истог тренутка задобио ударац кундаком и изгубио свест.

Немци су претражили околину и открили и остала два бункера. У једном су били пушкомитраљезац и секретар СКОЈ-а у 3. чети Богосав Милошевић и помоћник Момир Милошевић, а у другом пушкомитраљезац Божидар Дамјановић и помоћник Станко Максимовић. Три најважније истурене заседе са три шарца, заробљене су на препад, без иједног метка. Заробљенике су потерали на Дрину са празним шарцима да их виде немачки војници. Мостобран је био закрчен војском и муницијом.

Момира Милошевића су одмах тукли, јер је на себи имао немачку блузу, а Душана Костића због руске капе које су добили из интендантуре у Трепчи. Затим су се окомили на Станка Максимовића, из Гњилана код Приштине. Тукли су га, јер им је личио на Јеврејина, а он то није хтео да потврди, јер није био Јеврејин. Онда су Богосава Милошевића тукли зато, што није хтео да потврди да је Максимовић Јеврејин. Љут због тога, немачки војник који их је чувао узео је телефонску жицу и један крај привезао Костићу за руку, а на другом крају направио омчу и ставио је Богосаву Милошевићу око врата.

— Шта овај спрема, Богосаве! — зачудио се Костић.

— Хоће да ме угуши.

— Е неће! Може само да нас убије.

Војник је наредио Костићу да затеже жицу и када је видео да одмахује главом, он је изненада скочио ногама на жицу. Настало је рвање. Костић је ударио војника лактом и оборио га, а овај му је пиштољем разбио чело. Немац је ипак спровео своју злочиначку намеру. У Бијелини је убио пушкомитраљесца Добривоја Васковића, зато што је клекнуо да привеже опуту на опанку. Притрчао му је, испалио метак у затиљак и оставио га на друму.

Петорица преживелих бораца 10. српске бригаде вратила су се кући после рата. Када је, 20. маја 1945, Момир Милошевић стигао ноћу у Велику Лукању, прво је закуцао на прозор свом брату од стрица и рекао ко је.

— Какав Момир! Он је погинуо — одговорио је.

Цела Милошевићева кућа је три месеца била у црнини. Сахранили су по обичају његово одело, подигли гроб и оплакали га.

Због тешке ситуације код 4. батаљона, заменик команданта Бригаде Ћира Ристић-Реља одјахао је најбрже што је могао до села Будишића, да процени ситуацију.

— Ено у оним кућама су заробљени — објашњавали су у штабу.

— Одмах да се испита где су били командири и зашто су борци заспали — наредио је Реља и оштро замерио штабу батаљона.

Драма на положајима се током дана наставила. Прва чета командира Крсте Анђелковића била је одсечена од батаљона, али је кренула у напад на коту 482, изнад села Ерића.

— Питомац, да одбациш непријатеља са коте! — наредио је.

Први вод, командира Радомира Трајковића-Питомца и политичког делегата Стојана Николића, ухватио се укоштац са бројнијим непријатељем. Дошло је до кратке, али жестоке борбе за коту. Том приликом рањени су командир Трајковић и политички делегат Николић; затим и борци: Радомир Николић, из Доњег Матејевца, Радивоје Удовчић, из Доброселца, Стојан Митић, из Брода у Црној Трави, Тома Савић и десетар Спасоје Илић, из Горњег Барбеша, и Младен Станковић, из Рупља.

У јуришу на коту погинуо је храбри командир Крста Анђелковић, затим један од најхрабријих пушкомитраљезаца Мирко Милошевић, из Горње Купиновице, и командир одељења Радомир Лепојевић, из Власотинца. Од хитаца слеђа, у окружењу, погинули су: Тихомир Поповић и Драгутин Вељковић, из Горње Лакошнице, Срећко Ђорђевић, из Доње Купиновице, Драгољуб Тодоровић, из Горњег Барбеша. Први је погинуо осамнаестогодишњи Благоје Антић из Велике Лукање, из које је у 10. бригаду дошло око 40 бораца.

Доњу Трешњицу су потресале експлозије, када је Јован Младеновић са групом бораца, на коњима, дотерао хлеб чак из Лознице. Пуцало је са свих страна. Само што су истоварили хлеб испред конака, код цркве, наишао је немачки стрељачки строј.

— Остави хлеб и са мном у напад! — наредио је командант батаљона Миливоје Тица.

Пошли су у јуриш и били одбијени. На положају су остали хлеб, две четне кухиње и коњи, које су немачки војници одмах запленили. Био је то последњи јуриш 4. батаљона.

Рафал зауставио наређење

Пре него што је Штаб Бригаде почео повлачење у село Жарковиће, код 2. батаљона, командант 10. бригаде Вуковић је преко телефона затражио Штаб 22. српске дивизије:

— Друзе пуковниче, непријатељ се од јутрос пребацио преко Дрине, код села Будишића, на сектору четвртог батаљона.

— Каква је сада ситуација? — упитао је Петар Попивода.

— Батаљон се повлачи, а непријатељ напредује према Влашким њивама.

— Немце да зауставиш, а све руководиоце четвртог батаљона да смениш! — наредио је командант Дивизије.

Неповољна вест одмах је стигла у Врховни штаб НОВ и ПОЈ и у штабове 1. и 2. армије, јер се ситуација погоршала на широком фронту.

Куирске везе у 4. батаљону биле су потпуно онемогућене. Батаљонски курири Светозар Николић, из Дарковца, и Милоје Костић, из Доње Лакошнице, нису могли да повежу чете са штабом батаљона, јер су их немачки војници спречавали. Од самог почетка догађаја, штаб батаљона није имао ситуацију у рукама, нити је командовао четама. Борци су се у мањим групама повлачили преко реке Трешњице и Мале реке, а немачки војници су их проређивали на чистини. Пушкомитраљесци: Петроније Станковић, из Разгојне, Ратко Митровић, из Кумарева, и Благоје Митровић, из Враћа, својим рафалима успоравали су напредовање непријатеља.

Заменик командира 3. чете Владимир Јовановић и командир водава Добросав Ристић и Властимир Стаменковић, прикупљали су заостале борце и усмеравали их ка платоу Влашких њива. Вод командира Томе Живковића,

из чете пратећих оруђа, гађао је непријатеља минобацачима и прикупљао оружје и муницију погинулих и рањених бораца. Болничарка Добринка Момчиловић, из Масурице, међу последњима се повлачила и превијала нове рањенике.

Најхрабрији су још бранили одступницу и водили борбу с немачким гренадирима, као што су: Раденко Петковић, из Гумеринга, 17-годишњи бомбаши Божидар Ристић и Драгољуб Зекић, из Горње Купиновице, Војислав Јанковић, из Петровца на Косову, 18-годишњи Александар Станковић, Радован Глишић, Сима Величковић и Стојимир Станковић, сви из Дикаве, Павле Митић и Војислав Стојановић, из Разгојне, Божидар Ранчић, из Сукова, и други.

До зоре, 9. фебруара, у 4. батаљону су погинула 22, рањено 10 и заробљено 16 бораца и руководилаца. Од наоружања је изгубљено пет пушкомитраљеза, известен број пушака, муниције и друге ратне опреме. Непријатељ је, такође, имао губитака у људству.

После повлачења 4. батаљона, немачки 47. гренадирски пук је напредовао десном обалом Дрине према Зворнику у две колоне. Други батаљон, у десној колони, заузимао је гребен од Доње Трешњице, преко виса Лађе, до платоа Влашких њива. Први батаљон, у левој колони, одмах у свануће, 8. фебруара, после напада на Будишић, кренуо је низ обалу. Он се преко виса Тезге пробијао на север, да се код Влашких њива споји са десном колоном и учврсти мостобран. Истовремено је једна чета тог батаљона пошла друмом поред реке према селу Сакару. Због мрака колоне није могла бити примећена, па је несметано наставила покрет.

Штаб 1. батаљона налазио се у кућама села Сакара, поред путељка и залеђеног поточића чија вододерина изводи према Влашким њивама. У штабу нису знали да су немачки војници форсирали Дрину и да им тог јутра долазе у сусрет. Одмах поред друма су били положаји 1. чете. У рововима борци 2. вода су провели целу ноћ и требали су тек увече, тог дана, да се смене.

Командир 2. вода био је Стеван Јанковић, по годинама и по учешћу у борби најстарији у воду Храбар и одлучан у свим борбама од формирања 10. српске бригаде. Његов вод је штитио десно крило батаљона. Стеван Јанковић је рођен 1915. године у селу Кусатку, тадашњи јасенички срез. Због важности тог положаја, у његовом воду је пре-

ноћио и командир чете Милоје Ристић, јунак са коте 1577 на Копаонику и на положајима поред Лима код Бијелог Поља. Он је од формирања 10. српске бригаде био четврти командир 1. чете у 1. батаљону. Рођен је 1916. године у селу Клисурсици, недалеко од Врања.

У само свануће на положајима 1. батаљона била је тишина, а пучњава у Будишићу и у Доњој Трешњици није се чула. Трећа чета је држала положаје на левом крилу батаљона, према вису Великој стени. Одједном, референт санитета у чети, 17-годишња Стојанка Вуксановић, из Врања, застала је од страха и узвикнула:

— Каква је оно војска, командире! Иде право на нас.

Заменик командира чете Милић Митић угледао је немачке војнике, у белим огртачима, како стрељачким стројем обилазе десни бок чете и одсецају је од батаљона.

— Немци опкољавају, повлачи се! — викао је да га сви чују.

Када су видели да су откривени, немачки војници су рафалима из аутомата и пушкомитраљеза прекинули тишину. У 1. чети 1. батаљона спавао је само 3. вод, који је те ноћи предао заседу поред Дрине командир Стевану Јанковићу. Само што је командира вода Ненада Јовановића ухватио први сан, курир га је продрмао:

— Брзо код комесара!

— Устај, сви на положај! — одјекнула је Јовановићева команда.

Политички комесар Мика Новковић му је наредио:

— Узми вод и трком код Јанковића! Изгледа да су се Немци негде узводно пробии.

Трчали су свом снагом и на 150 метара изнад Јанковићевих ровова зауставили се у шумици.

— Ево Немаца! — приметио их је пушкомитраљезац Никола Видановић.

Затварали су онај цеп поред Дрине у којем је Јанковићев вод држао положај. Видевши шта непријатељ смера, Јовановић је послао командира 3. одељења Витомира Ђорђевића да задржи немачки напад. Истовремено је упутио курира да извести командира чете Милоја Ристића каква је ситуација, и предложио му да се одмах повуче. Одговор је брзо стигао какав је и очекиван: без писменог наређења нема повлачења.

Командир Витомир Ђорђевић се први ухватио укоштац с непријатељем, али није успео да заустави њихов густе стрељачки строј. На другој обали Дрине немачки војници су изашли из тенкова и догледима осматрали положаје 1. батаљона. Пушкомитраљесци Никола Видановић и Љубомир Јовановић отворили су ватру на њих, а они су ускочили у тенкове и топовима тукли батаљон. Одједном је почела брза паљба и са Тезге, па се вод нашао у унакрсној ватри. Командир вода Радомир Митровић и нишанџија Борисав Ранчић гађали су тенкове и возила противтенковским пушкама. Командир минобацачког вода батаљона Јордан Игњатовић распалио је минобацачима преко Дрине.

Чим су се чули пуцњи, штаб 1. батаљона је истрчао на косу, а непријатељев стрељачки строј је већ улазио у борбени распоред батаљона. Командант Мирко Јокић је ађутанту Јовану Филиповићу одмах наредио:

— Пиши наређење за повлачење 1. и 2. чете према Влашким њивама. Додај: најхитније!

Цео штаб је пожurio према 3. чети, иза које су наступали немачки војници са виса Тезге. Командир чете Јордан Петровић развио је стрељачки строј и кренуо са штабом у противнапад. У жестоком окршају против гренадира пали су рањени: Драгољуб Стојановић и Василије Илић, из Богојевца, Благоје Милић, из Бабичког, Радоје Стојановић, из Самарнице, пушкомитраљесци десетар Видојко Петровић, из Темске, и Златко Ристић, из Ратаја, а погинуо је Бранко Станојевић, из Доњег Крњева.

Чету је зауставило дејство немачке артиљерије с друге стране обале, из рејона Просјеке и Нове Касабе. Непријатељ је из четири тенка, два минобацача и два топа брзом паљбом тукао положаје батаљона. Тезга се потресала од силних експлозија. Командант Јокић је усред ватре претрчао до командира чете.

— Јордане, узми све борце, ево ти наређење за Милоја и да га на сваки начин извучеш.

Ни после пола сата енергичне борбе, 3. чета није имала снаге да одбаци непријатеља. Био је дубок снег, а немачки гренадири су били увежбани за вођење борбе у свим временским условима и на сваком земљишту. Они су добили појачање и потискивали чету.

— Друже команданте, не можемо да се пробијемо ...
— рекао је Петровић.

— Јееси ли добио наређење?

— Јесам.

— На извршење! — рекао је упорни Јокић.

Штаб 1. батаљона је увео у борбу и делове 2. чете. Непријатељ није могао да брзо избије у рејон Влашких њива, а у борби против 1. батаљона имао је девет погинулих и 15 рањених војника и старешина.

За то време, 1. чета је водила борбу да се Јанковићев вод повуче из ровова поред Дрине. Немачки војници су брзо надирали, па је сваки минут био пресудан. Политички комесар 1. чете Мика Новковић написао је за сваки вод наређење за повлачење са положаја. У 1. вод је потрчао курир Ставра Коцић, из Разгојне, а у 3. вод Драгомир Митић, из Сопотнице. Он је један од двојице браће која нису пошла са Јанковићевим водом, јер им је дошао отац у посету. Ускоро су оба вода дошла, али Јанковићевог вода није било.

У 2. вод је пошао курир Милутин Пешић, из села Височке Ржане код Пирота. Док је трчао према командиру Стевану Јанковићу, немачки војници су га приметили и рафалом ранили у руку поломивши му кост. Догодило се то на стотинак метара од Јанковићевог вода. Када је видео да не може да му приђе, сакрио се у жбун и уз бол посматрао драму на обали. После се пузањем довукао до једне страћаре. Требало је само који минут пре непријатеља да стигне с наређењем до командира, али га је рафал спречио.

Хероји Јанковићевог вода

После драматичних јутарњих борби, Штаб 10. српске бригаде је проценио да у таквој ситуацији 1. батаљону нема опстанка на Дрини. Зато је наредио да се са својим четама повлачи према Влашким њивама и да организује задржавајућу одбрану, како се непријатељ не би брзо пробио и угрозио 2. батаљон. Штаб 2. батаљона није био обавештен да су немачки војници форсирали Дрину. Ни штаб 3. батаљона није знао шта се догађа на десној обали.

Осма српска бригада је код Љубовије још ишчекивала да непријатељ покуша форсирање Дрине на њеном одсеку. Дванаеста српска бригада је, пре подне, 8. фебруара, стигла на своје положаје улево од Доње Трешњице где није било никакве борбе.

У то време само се чула борба код 1. батаљона 10. српске бригаде. А доле, на путу уз Дрину, 2. вод командира Стевана Јанковића био је потпуно одсечен. Тамо је кључала беспштедна борба. Вод се тукао на живот и смрт са целом немачком четом, наоружаном највише аутоматима и пушкомитраљезима.

— Другови, борићемо се часно до последњег — храбрили су их Стеван Јанковић и Милоје Ристић.

— Хоћемо! — потврдио је цео вод.

Унаоколо су лежали лешеве немачких гренадира и чуо се јаук рањених, који су покушали да продру у херојску одбрану. Нестала је и група немачких војника која се пузањем приближила рововима. До друма снег је поцрнео од дима и експлозија ручних бомби, а у рову босим ногама газе по врелим чаурама испаљене муниције. Вод је остао без свог пушкомитраљесца 20-годишњег Глигорија Стојановића, из Горње Купиновице крај Лесковца. Заменио га је његов вршњак, из села Бабичког, Лазар Митић, али је ускоро и он погинуо.

Један немачки војник допузао је крадом до рова и, када је подигао аутомат да испали рафал, командир чете Милоје Ристић га је спречио својим аутоматом. Мало касније и сам је био смртно рањен.

— Командире! — узвикнуо је Јанковић када је видео да се он срушио.

Притрчао му је и ставио руку под главу. Није се одвајао од њега, све док му се живот није угасио.

— Морамо да се пробијамо, ко ће са мном? — упитао је Јанковић.

— Ја ћу! — одазвао се Благоје Крстић.

Имао је 22 године, а рођен је у селу Острцу код Властотинца. Изашла су и оба Милана Китановића. Један стар 24 године, из Мачкатице, а други 20 година, из Бабичког. Командир Јанковић је повео добровољце. Искочили су из рова и после неколико корака Јанковић је тешко рањен, а они су погођени митраљеским рафалима и остали на

друму. Иако рањен на више места, Јанковић је још командовао, бодрио другове на храброст и јунаштво.

Чула се борба 3. чете, која је покушавала да се пробије до друма и све више се губила у даљини. У 9,30 часова, Јанковић је задобио још једну рану од ручне бомбе и брзо издахнуо. Тог дана је била годишњица његовог ступања у Народноослободилачку војску, када је као пушкомитраљезац започео борбу у 2. јужноморавском НОП одреду.

Нови пушкомитраљезац постао је 23-годишњи Тодор Јовановић, из села Горњег Барбеша, а његов помоћник Стојан Цветановић-Цоне, из Горње Купиновице. Обојица су били избачени из строја.

Од њих су шарап преузели Ранко Цветковић, из Малог Суводола код Пирота, и Владимир Марковић, из Горњег Барбеша, али нису преживели 10 часова тог јутра. Са бомбом у руци погинуо је и Чедомир Ивановић, из Острца. Било их је још 10 живих када је јењавала борба 3. чете. Чули су своје другове из 1. батаљона када су последњи пут узвикивали „Јуриш, јуриш!“ Тог тренутка појачала се и ватра из ровова. За кратко време пали су Светислав Стојановић, из Црковнице код Лесковца, и Младен Стојиљковић, из Богојевца, који је имао 18 година.

Последњу одбрану пружио је шесторица јунака: Благоје Станковић, из Доње Лопушње, осамнаестогодишњи Светислав Младеновић, из Разгојне, Чедомир Ивковић, из села Брезовице код Власотинца, Велимир Стевановић, из Бабичког, Нацко Стојковић, из Радовнице, и Сретен Николић, из Богојевца, који није имао пуних 18 година.

Када су они пали, на обали су замрли и борба и живот. Двадесет бранилаца Дрине борили су се до краја живота. Издржали су дуже него што је изгледало да ће моћи, јер је немачких војника било неколико пута више од Јанковићевог вода. Пуних пет сати су се часно борили. Они су до краја извршили наређење Врховног штаба, који је пред 22. дивизију поставио задатак да се обала Дрине мора бранити по сваку цену.

По паду мрака, командант Јокић је са главнином 1. чете пошао ка Дрини. Уз пут су чули јечање. Био је то глас курира Милутина Пешића, који је командиру Стевану Јанковићу понео наређење да се повуче са положаја.

Још је чувао ту цедуљицу коју никада није предао. Нашли су га у тешком стању, па га је у болницу повео његов друг Милорад Митић-Роде.

Увече је батаљон зашао у шуму ка врху Бобији. У једној бараци били су смештени рањеници, па је и њих требало евакуисати. Политички комесар 1. батаљона Душан Младеновић, који је на тај положај дошао пре седам дана, пошао је да види да ли су сви тамо. Из шуме је за-помагао изнемогли женски глас болничарке чете пратећих оруђа Наде Петковић, из Прћиловице код Алексинца. Први рањеник кога је из борбе изнела и превила, умро је на путу за бараку. Она га ни тада није напустила. Касније су Наду смрзнуту и оболелу на плућима пренели у болницу.

После неколико дана, када су немачки војници протерани преко Дрине, у село Сакар су дошли заменик команданта Чедомир Ристић, партијски руководицац батаљона Лука Радоњић, обавештајни официр Чедомир Јовановић и неколико бораца. Сељаци су се окупили око њих. Неки су били и сведоци те неравноправне борбе. Живо су казивали како је то херојство 2. вода дуго трајало. Видели су како са обе стране лете ручне бомбе и рафали који су косили.

Помоћник пушкомитраљесца Стојан Цветановић-Цоне био је погођен рафалом у стомак и још је давао знаке живота кад су немачки војници заузели ровове. Немачки болничар, са црвеним крстом око руке, прошао је поред немоћног Цветановића и оставио му завој, али је он брзо издахнуо. Стојанов рођени брат Петар, командир вода у 4. батаљону, такође је тешко рањен у селу Будишићу. Док је био на носилима он се распитивао да ли је Цоне преживео борбу на Дрини. Његов друг из истог села Јован Младеновић, који је обишао бојиште у Сакару и видео Цонета, храбрио је Петра да издржи, али ни он није преживео ране.

Погинуле борце су мештани села Сакара сахранили на сеоском гробљу са крстом и рекли да ће ту подићи споменик. Немачки официр је наредио да сахране и 30 његових војника погинулих у борби са Јанковићевим водом. Међутим, сељаци су их покопали на ледини крај Дрине. Поред погинулих непријатељ је имао и већи број рањених војника и старешина.

Два дана после погибије командира чете Милоја Ристића стигло му је писмо од куће. Први пут се јавио својој породици откако је у 10. бригади и брзо је добио одговор. Писмо је остало непрочитано.

Референт санитета батаљона Стојадинка-Динка Марковић отпремила је колону од 13 рањеника 1. батаљона. Борци су носили своје другове на носилима и на рукама чак у Лозницу, где се налазила Дивизијска болница. Када су јој се придружили и рањеници 4. батаљона, колона се још више отегла кроз снежну пртину.

Хитно на Влашке њиве

О најновијем развоју догађаја командант 10. српске бригаде Бранко Вуковић је из часа у час извештавао Штаб 22. дивизије. На основу тих података, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је проценио да непријатељ брзо шири свој успех на десној обали Дрине. Због тога је Штабу 22. дивизије, 9. фебруара, послао радио-депешу:

„Нисте смели дозволити да вас непријатељ изненади. Ви имате четири бригаде на том сектору, од ЈБубовије до Малог Зворника, са којима морате спречити прелаз.“⁸⁹

Штаб 22. дивизије одлучио је да тај задатак изврши 10. српска бригада. Тек када је са других положаја померио снаге на тај критични одсек Дрине, командант Дивизије је, преко телефонске централе 10. бригаде, којом је руковао Милан Пешић, из Пирота, добио везу са Штабом 2. батаљона у Малом Зворнику. Јавио се командант Никола Баста.

— Пуковник Попивода овде. Баста, Немци су се пробили преко Дрине. Узми секцију Зворника и нађи Влашке њиве повише села Будишића.

— Нашао сам . . .

— Онда сместа крећи — прекинуо га је. — Тамо ћеш наћи Немце. Да их истераш и бациш у Дрину по сваку цену, макар сви изгинули.

Тај разговор се водио око подне, 9. фебруара. За то време су прикупљени делови 4. батаљона и 3. батаљон 12. српске бригаде водиле борбу на гребену Лађе. Други батаљон те

89 АВИИ, Фонд НОР-а, к. 1052, ф. 4, док. 4.

Бригаде и 3. батаљон 10. српске бригаде на јуриш су заузели рејон коте 482, изнад села Ерића. На тим положајима су непријатељу пресекли пут према Будишићу. Дванаеста српска бригада је код Лађе имала четири погинула, три заробљена и 16 рањених. И, 1. батаљон 10. српске бригаде је уз велике напоре задржавао притисак немачких гренадира из рејона Тезге ка Влашким њивама.

У целом Подрињу је био јак мраз и дубок снег, а на многим местима и преко пола метра. Према Малом Зворнику је наступала 6. српска бригада 2. пролетерске дивизије, из рејона Бање Ковиљаче, да преузме положаје 2. батаљона. Док Бригада не стигне, Штаб 2. батаљона је из сваке чете оставио по један вод на положајима, са замеником команданта Јосифом Здравковићем. Када преда те положаје и он је требало да крене на Влашке њиве.

Други батаљон је форсираним маршем кренуо најкраћим путем који води уз падине Рујеве главе и косе Биљевине, маршујући кроз још дубљи снег. Тако се између Каменог шанца и врха Бобије, са тригонометром 662, приближавао платоу Влашких њива. Са јужне стране је гола ледина и под њом две последње куће села Будишића. Затим дође Бучева река која ту извире и тече у Дрину, јер земљиште пада ка обали, а преко реке на северу је пространа храстова шума. Зараван Влашких њива је висок око 700 метара, доминира земљиштем све до обале Дрине и најпогоднији је за одбрану. Немачки гренадири су ту први стигли и почели да се укопавају.

Око 16,00 часова 2. батаљон је испод косе Нинковца, са североисточне стране, избио на Влашке њиве. Чете су се кроз први сумрак кретале у највећој тишини да их непријатељ не би приметио. Ту је штаб батаљона сустигао бригадни курир Ђорђе Пауновић и донео наређење команданта 10. бригаде да се немачки војници морају протерати преко Дрине, најдаље до зоре.

Штаб 22. српске дивизије и Штаб 10. српске бригаде изашли су на безимени ћувик, одакле се Влашке њиве добро виде. Ту су поставили командна места и осматрачнице да би непосредније руководили борбеним дејствима.

Други батаљон се овако распоредио за напад: 3. чета, командира Тихомира Младеновића и политичког комесара Јордана Стојановића, била је у средини борбеног поретка; 1. чета, командира Вељка Антанасијевића и политичког

комесара Јордана Стефановића, на левом крилу, а 2. чета, командира Драгомира Јовановића-Мурче и политичког комесара Стојана Новаковића-Столета, на десном крилу. У то је стигла и једна чета 1. батаљона 12. српске бригаде и заузела положај лево од 2. батаљона.

На Влашким њивама је владало затишје. Чуло се само како немачки војници копају ровове. Кад се већ потпуно смрачило, са Дрине је стигао вод бораца од 25 Италијана командира Чедомира Стојановића, који су из Лесковца дошли у Бригаду. Скинули су пелерине и помогли да се за кратко време ископају ровови. Из батаљонске чете бојне коморе поделили су ручне бомбе и муницију за два дана борбе. Хране није било. Борци су задњи пут јели јуче наноћ, поред Дрине.

То вече, 9. фебруара, тачно у 19,45 часова, батаљон је кренуо у напад. Чете су се развиле у широк стрељачки строј. Непријатељ се ућутао, престао је да копа. Кад су борци изашли на јуришно одстојање, одједном се проломила команда команданта Николе Басте:

— Напред ударници! Урааа!

Јуришали су преко чистине кроз снег. Када су се приближили немачким рововима, дочекала их је ураганска ватра аутомата и пушкомитраљеза, решетајући строј. Рањени и погинули борци истачкали су снег. Непријатељ је тукао ниско и зрна су највише погађала у ноге. Строј се зауставио и легао за тренутак. Пушкомитраљезац Добривоје Адамовић, из Горчинца, иако рањен у ногу, наставио је борбу. Рањени су и: Донча Бојковић, из Стајковца, Станко Ђорђевић, из Голочеваца, у колено, Радисав Ђорђевић, из Суве Реке, а Славка Филиповића, из Присјана, два пута су рањили, у јуришу и на носилима.

Међу првима су били у нападу: Живојин Ђорђевић и седамнаестогодишњи Владимир Нешић, из Сувојнице, Цветко Јанковић, из Бабичког, Никола Јовановић, из Кумарева код Лесковца, Станислав Стојановић, из Црковнице, Милан Јовановић, из Доње Лакошнице, извиђач у батаљону Влајко Стошић, из Тибуца, и други. Док је строј јуришао, немачки војници су отпочели брзу минобацачку паљбу по положају 2. батаљона. Мине су фијукале и прецизно падале близу строја, али је, по прилици, свака двадесета експлодирала.

Командир 1. вода 1. чете Петруш Ђорђевић, из Стајевца код Враћа, одликован Орденом за храброст, пузањем се привукао рову и са две ручне бомбе уништио немачки митраљез и посаду. Када је потрчао да баци још једну бомбу и да ускочи у ров, непријатељски рафал га је покосио. У помоћ му је прискочио политички делегат вода Божидар Стојановић, али је Ђорђевић брзо издахнуо. Са 1. четом на левом крилу батаљона су јуришали заменик команданта Јосиф Здравковић и партијски руководилац батаљона Драгомир Јовановић-Драгче, који је рањен у руку.

Чета је нападала кроз читаву кишу куршума све док се на њеном челу чуо командир 35-годишњи Вељко Антанасијевић. Он је био један међу најхрабријим командирима чета које је имала 10. српска бригада. Само што је испалио рафал, немачки војник га је уочио и из близине погодио у леви кук. Одмах су му притрчале болничарке Лозинка Живковић и Даница Влаховић да му превију тешку рану. Да би га што пре извукли са положаја, борци су га ухватили за руке и вукли по снегу до једне шумице. Немачки војници су ишли крвавим трагом и тражили га. Командант Никола Баста је одвојио једну деесетину бораца да понесу храброг командира до хируршке екипе у Крупњу.

На ћувику су борци угледали немачког осматрача, па га је један Пироћанац узео на нишан и погодио у ручну бомбу на опасачу која га је разнела. Храброст су показали Владимир Јовић, из Липовице и Момир Павловић, из Радошевца, штитећи акцију бомбашке групе, затим борци с пушкама и ручним бомбама: Драгомир Петровић, из Бабицког, Василије и Никодије Станковић, из Црковнице, Сима Милић, из Сукова, Светозар Николић, из Пирота, Станча Стојановић, из Црвеног Града, Александар Стојановић, из Масурице, Петроније Митић, из Ораовице, и други борци.

Батаљон се огорчено борио да истера немачке војнике из ровова са Влашких њива и одбаци их према Дрини. Код бункера је 2. чета водила жестоку борбу са посадом једног немачког митраљеза. Политички делегат вода Божидар Стојановић приближио се бункеру са шарцем и из стојећег става испалио рафал. Одједном је у бункеру ватра умукла, а затим су истрчала тројица немачких војника. Док су двојица рафалима гађали строј и убили Стојановићевог помоћника Драгољуба Стевановића, из Разгојне, један од њих је насрнуо на Стојановића. У рвању немачки војник га је

ударцем кундака оборио у енег с намером да га живог ухвати. Стојановић је повукао окидач, али се метак заглавио у лежишту. Уз помоћ другова успео је да савлада тог војника.

Док је штаб 2. батаљона вршио припрему новог напада, немачки војници су изненада искочили из ровова и пушкомитраљезима и ручним бомбама напали цео борбени строј. Пушкомитраљезац Мирко Станковић наносио је непријатељу губитке и одбио јуриш једног немачког вода, па су се немачки војници устремили на вод рањеног командира Јосифа Павловића. Борци нису могли да их задрже и 3. чета је попустила када је на њеном десном крилу рањен и командир вода Драгутин Цакић. Немачки гренадири су засули чете ручним бомбама и одбацили цео борбени поредак батаљона са платоа Влашких њива у своје ровове.

Окршаји прса у прса

Погоршање ратне ситуације те ноћи на одсеку 22. дивизије, имало је утицаја и на дејство 10. српске бригаде. Ради проширења мостобрана, у рејон Сакара се пребацио командант немачког 47. гренадирског пука потпуковник Ерих Лавал. Његовим доласком отпочели су шири немачки напади на десној обали Дрине.

Снажним противнападима непријатељ је одбацио батаљоне 10. и 12. српске бригаде, на јуриш преотео коту 482 и вис Лађу. Тиме је избио на Бобију код Влашких њива. У току ноћи немачки војници су напали и 6. српску бригаду 2. пролетерске дивизије и преотели њене положаје код Малог Зворника. Покушаји да се изгубљени положаји поврате нису успели. Немачке јединице су одмах отвориле скелско место прелаза и код Зворника, ради бржег пребацивања својих рањеника на леву обалу Дрине.

Око поноћи, 9/10. фебруара, 2. батаљон се средио и поново кренуо у напад. У средини и на крилима строја били су истурени пушкомитраљесци, храбри и искусни, као што су: Драгољуб Здравковић, из Рупља, који је на ногама имао само чарапе, осамнаестогодишњи Драгољуб Стојковић са помоћником Живојином Стојковићем, из Манастиришта, Миодраг Крстић, из Црне Траве, Василије Мадић, из Вели-

ке Лукање, Влајко Пешић, из Црнатова, Виден Стојковић и други.

Кад је батаљон избио на јуришни положај, са суседног ћувика засвирала је бригадна музика борбени марш „Чета смо бомбаша“. Трубе и бубњеви су грмели на Влашким њивама.

— Јуриииш! — орило се из стотине грла.

Пушкомитраљески рафали и пушчани плотуни тукли су по немачким рововима, а када се строј приближио борци су ручним бомбама покушали да истерају немачке војнике на чистину. Политички делегат вода Никола Цветковић-Црни повео је борце у напад на непријатељево лево крило и накратко су их истерали из ровова. Пушке су прецизно погађале немачке гренадире из руку: Божидара Живковића, из Пирота, Илије Стаменковића и Јована Милошевића, из Бабичког, седамнаестогодишњег Милована Марковића, из Камика, Светомира Јовановића, из Доње Лопушње, Сотира Николића, из Марганца, и других.

Непријатељ је и тај јуриш дочекао густом рафалном ватром и ручним бомбама. Многи борци су поново рањени. Мирка Динића, из Црне Траве, зрно је погодило у раме када је чета залегла, Живадину Вељковићу, из Доње Лакоснице, зрно је прошло кроз врат. Осамнаестогодишњи Радивоје Златковић, из Барелића, са четири ручне бомбе уништио је једну немачку десетину и рањен пред ровом. Крста Новаковић, из Бабине Пољане, и Драгутин Стевановић, из Разгојне, погинули су на немачком грудобрану. Кад је болничар Радивоје Игњатовић, из Разгојне, понео рањеног Живојина Стојковића непријатељ га је поново ранио и Живојин је после 15 дана умро у евакуационој болници 2. армије. Рањеног Видена Митића зрно је погодило у главу на носилима, и убило га.

Болничарке Нада Милосављевић, Лела Стојиљковић, Лозинка Живковић, Зага, из Шишаве, и Даница Влаховић без предаха су превијале рањенике. Свуда наоколо видели су се бели завоји, а највише на главама, рукама и ногама. Воде их и носе на рукама једином пртином што је утабана према болници 22. дивизије у Крупњу. Батаљон није успео да покрене надмоћнијег непријатеља.

Сутрадан, 10. фебруара, пред зору, десно од 2. батаљона стигао је штаб 1. батаљона са делом својих јединица. Обавештајни официр Чедомир Јовановић довео је на Влаш-

ке њиве заробљеног немачког гренадира, којег су његови извиђачи зграбили поред Дрине. Борци су још препричавали како се писар 3. чете Властимир Стојановић, из Доњег Душника, сам ранио да не би ишао у борбу. Био је то други случај саморањавања у 10. српској бригади. А, следећи писар исте чете, Јефта Николић, из Доњег Душника, погинуо је случајно од пушке свог друга, што се често дешавало у Бригади.

Батаљони су се цело пре подне припремали за одлучујући напад, решени да одбаце непријатеља и да га гоне преко Дрине. Сви су жељно очекивали тај тренутак. Али, око 12 часова и 45 минута, Влашке њиве су изненада поново плануле. Немачке јединице су отпочеле јаку артиљеријску припрему и предухитриле 10. српску бригаду. Експлозије су одјекивале са свих страна, али су ровови сачували батаљоне.

У 13,00 часова, непријатељ је кренуо у напад да збаци батаљоне са Влашких њива. Из ровова их је дочекала прецизна пушчана и рафална ватра и решетала немачки строј. Позади батаљона била је велика стрмина. Борци су искочили из ровова и сударили се са немачким војницима. Вођила се борба прса у прса, без милости, за мале Влашке њиве. Противнике је делио угажен и крвав снег, шлемови, торбице са гас-маскама и оружје погинулих и рањених. Када је први строј залегао, за њим је наишао и други, још гушћи.

Поново су полетеле mine таквом густином да су орале сваки метар земље, али опет нису све експлодирале.

— Зорка, мичи се одатле — опоменуо је командир чете Боривоја Станковића.

— Мокра им је муниција — приметио је самоуверено.

Командир вода Станковић је из пушкомитраљеза гађао јуришни строј, а непријатељски минобацач га је уракљио. Једина мина која је експлодирала пала је недалеко од њега, отргла му ранац слеђа и контузованог бацила у снег. Због сталног јуриша немачких војника, пушкомитраљезац Виден Стојковић није имао времена да промени усијану цев на шарцу. Зарио га је у снег и само што је сукнула пара, а цев поново поцрнела, наставио је паљбу.

Непријатељ је већ пола сата упорно нападао. Пред рововима су оставили пет погинулих и седам рањених, које нису могли да изнесу. Приликом премештања једног вода

на десном крилу, кога је повео политички комесар чете Стојан Новаковић, слеђа су их напали немачки смучари. Вод се разбежао по шумарцима, а Новаковић је оставио ципеле у снегу и бос умакао.

У узаврелој борби, на положај 1. батаљона, дошли су заменик начелника Врховног штаба НОВ и ПОЈ Велимир Терзић и командант 22. српске дивизије Петар Попивода. Политички комесар батаљона, који је чекао да уведе 2. чету у борбу, изашао је пред Терзића.

— Друзе генерале, стање 1. батаљона ратно. Рапортира комесар батаљона Душан Младеновић.

— Морате задржати ове положаје — рекао је Терзић.

Обавештајни официр Бригаде Лазар Лажетић сјахао је са коња и представио се. Генерал Терзић је хтео да чује и његово мишљење о непријатељу на Влашким њивама.

— Хоће да обезбеде мостобран, док се њихове снаге не извуку ка Бијељини — рекао је Лажетић.

— Да, тако је. Вратићемо их преко Дрине.

Немачки војници су поновили јуриш и ударили на ослабљену 1. чету са којом је био командант Мирко Јокић. Потиснули су је на сам руб поред амбиса. Јокић је дохватио најближи брэнгал и са помоћником политичког комесара чете Радивојем Младеновићем-Тарзаном залегао испред чете. Пушкомитраљезац је клечао корак-два иза команданта и из торбице додавао шаржере. Немачки војници су се примицали.

— Дај — поновио је Јокић и пружио руку.

Када се окренуо, угледао је пушкомитраљесца клонулог са шаржером у руци. Зрно му је погодило пиштољ, поцепало футролу и клизнуло у стомак. Издахнуо је без гласа. У току борбе у 1. батаљону су се истакли у одбијању непријатеља и борци: Боривоје Филиповић, из Камика, Стојан Марјановић, из Доње Лакошнице, Божидар Илић и Милан Јанковић, из Разгојне, Илија Тасић, из Богојевца, Светислав Матић, из Пирота, Петроније Нешић и Душан Николић, из Бабичког, и Божидар и Тодор Ђорђевић, из Великог Суводола.

У 17,00 часова, 10. фебруара, борба је престала. Десета српска бригада је уз велике жртве нападала надмоћније немачке гренадире на најважнијим положајима 22. српске дивизије — на Влашким њивама. Једанаестог фебруара, 3. батаљон, команданта Божидара Гошовића и новог политич-

ког комесара Јована Кратохвила, предао је своје положаје 12. српској бригади и сменио батаљоне на Влашким њивама. Када је око поноћи откривено да се непријатељ припрема за повлачење, батаљон га је гонио све до пребацивања преко Дрине код Малог Зворника.

Први и 2. батаљон су, после три дана узастопних борби, били толико изнурени напорима, глађу и несаницом да су одмах упућени на неопходан одмор. Штаб 22. дивизије похвалио је команданта 1. батаљона Мирка Јокића и његов штаб у којем су били политички комесар Душан Младеновић, заменик команданта Чедомир Ристић и помоћник политичког комесара Лука Радоњић. Било је то признање за храброст и умешно командовање у најтежим часовима и за јуначко држање Јанковићевог вода. Командант Дивизије Петар Попивода и политички комесар Живко Живковић обишли су рањенике у болници у Крупњу и одали признање рањеницима 2. батаљона за храброст у борбама на Влашким њивама.

Сређивање редова 10. бригаде и отклањање слабости

После тешких окршаја против немачких војника, батаљони 10. српске бригаде нису имали времена за прави одмор. Бригада је одмах добила нови одсек одбране, од Малог Зворника до Зејтин воде, код Доње Ковиљаче, са задатком да енергично туче непријатеља на левој обали Дрине.

Трећи батаљон се налазио на левом крилу Бригаде, од Малог Зворника до пута уз речицу Радаљ; удесно од пута до села Борине био је 1. батаљон, а 2. батаљон на десном крилу Бригаде до Зејтин воде. Између та два батаљона били су ватрени положаји противтенковске чете Бригаде. Штаб 10. бригаде са приштапским деловима се разместио иза средине борбеног поретка у селу Борини. Ту се налазио и 4. батаљон у бригадној резерви.

Лево од 10. бригаде држала је положаје 12. српска бригада, на одсеку од Доње Трешњице до села Сакара, а десно су биле јединице 2. пролетерске дивизије. Тог 13. фебруара, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је ставио 22. српску дивизију под команду 2. југословенске армије.

У тим четвородневним огорченим борбама на десној обали Дрине, 10. српска бригада је имала веома високе гу-

битке. Од 153 борца и руководилица избачених из строја: 64 је погинуло, 74 рањено, шест нестало у току борби за чију се судбину није сазнало, четири контузована, а пет отерано у заробљеништво. Ако се броју погинулих дода осам рањених који су умрли у болницама и шест несталих, онда је укупан број жртава 78. Само у 2. батаљону на Влашким њивама пошнуло је 13, рањено 42, нестало два и контузована три борца. Касније је у болници умрло пет рањеника и кад се томе додају још двојица несталих, онда је у том батаљону било 20 жртава.

Према проценама командира чета и причама очевидца из ових села поред Дрине, борци су убили око 70 немачких војника и старешина и толико их отприлике ранили и једног заробили.

Тако високи губици 10. бригаде нису били само последица небудности у 4. батаљону. Него, пре свега, нерационалне одлуке, као и развој догађаја који је уследио, ишли су на руку немачким јединицама.

Одлука Врховног штаба да пребаци једну бригаду у рејон Љубовије и одлука Штаба 22. дивизије да 8. бригаду премести из рејона Будишића у Љубовију, није одговарала ни времену ни тактичким захтевима одбране обале. Положаји те Бригаде били су најбоље утврђени, а њени батаљони су извиђањем упознали и земљиште и обалу. Када је 4. батаљон 10. бригаде дошао на те положаје, он због краткоће времена није стигао да поседне све ровове. Још мање је имао могућности да упозна земљиште, а без тог познавања није могао да организује успешну одбрану.

Друга неповољна околност, такође, изненада је искрсла. У то време Штаб 2. армије је започео концентрацију својих дивизија, с намером да у ноћи, 7/8. фебруара, нападне немачку колону од Дрињаче до Зворника. Међутим, Штаб немачке 22. дивизије открио је те припреме, па је по подне, 7. фебруара, наредио напад на армијске снаге из рејона Куле Града и Змајева. Ради тога је Штаб 2. армије померио свој напад за следећу ноћ, 9. фебруара.

Пошто напад 2. армије није уследио у одређено време, немачке јединице нису оклевале. Одлучиле су се да пре сванућа, 8. фебруара, форсирају Дрину код Будишића, на одсеку 4. батаљона.

Најзад, Врховни штаб је преценио борбене могућности бригада 22. српске дивизије. Међу њима је и 10. српска

бригада била бројчано јака, али слабо наоружана аутоматским оружјем, а њена опремљеност за зимско ратовање никаква.

У таквим повољним околностима, немачки 47. гренадирски пук је задатак своје дивизије докраја извршио. Он је упорном одбраном Влашких њива омогућио главнини немачке 22. пешадијске дивизије да прокрчи себи пут ка Бијељини. Када је последњи немачки војник напустио Зворник, 47. пук је у току ноћи, 12. фебруара, напустио десну обалу Дрине.

О тим дејствима је, у заробљеничком логору у Зрењанину, начелник Штаба немачке 22. дивизије потпуковник Ролф Евалд, 16. јула 1947, у изјави написао:

„Пошто је пут у долини Дрине, код Дрињаче, био под сталном ватром, два батаљона 47. пука су истурена за три дана на коте од 2 до 4 километра источно од реке. Сада су возила могла да се крећу у простору око Зворника.”⁹⁰

Командант 47. гренадирског пука потпуковник др Ерих Лавал је, у истом логору, 15. јула 1947, у изјави написао:

„Задатак је био: са 1. и 2. батаљоном 47. пука прећи Дрину и обезбедити мостобран, у којем би онемогућили непријатељу непосредно дејство на пут Дрињача—Зворник. Батаљони се пребацују ноћу, у два гумена чамца, 8—10 километара јужно од с. Дивића. Након испуњења овог задатка, три дана касније, мостобран напустити.”⁹¹

Командант 2. батаљона немачког 47. гренадирског пука мајор Јоахим Шулц, који се борио код села Сакара и на Влашким њивама, 11. јула 1947, у истом заробљеничком логору, је написао:

„Продор преко Дрине био је ради посудања висинских тачака источно од Зворника. Батаљон је пребачен у два гумена чамца јужно од села Дивића. Добио је задатак да ослободи коте источно од Дивића и Зворника, одакле је могуће дејство непријатеља на маршевску колону дивизије.”⁹²

Одмах по доласку у село Борину, Штаб 10. бригаде је предузео мере да среди редове Бригаде и енергично уклони уочене слабости у својим јединицама. Због небудности у 4. батаљону смењени су сви чланови штаба батаљона и

АВИИ, Фонд немачких докумената, к. 72, ф. 3, док. 1—19.

⁹¹ Исто, к. 72, ф. 3, док. 31.

⁹² Исто, к. 72, ф. 3, док. 33.

сви чланови команди чета и постављени на ниже дужности у другим јединицама Бригаде. Штаб Бригаде је изабрао нове командире чета међу најбољима у Бригади и поставио: у 1. чети Драгомира Јовановића-Мурчу, у 2. чети Душана Станојевића и у 3. чети Милутина Живковића.

Ради сређивања партијске организације у 4. батаљону, Дивизијски комитет КПЈ поставио је за помоћника политичког комесара батаљона Милана Рунића. Он је требао да пође у Артиљеријску бригаду Дивизије, али је привремено задржан у 10. бригади. За политичког комесара батаљона одређен је дотадашњи политички комесар чете у 2. батаљону Стојан Новаковић-Столе.

Милан Рунић је из породице сиромашног сељака. До 1941. радио је као сезонски радник на унској прузи, а на позив у оружану борбу, 27. јула, као предратни скојевац ушао је у ратни строј. У 10. бригаду је премештен са дужности руководиоца СКОЈ-а у батаљону 4. крајишке ударне бригаде.

Под руководством секретара Бригадног комитета КПЈ Новака Матијашевића, у Борини се развио жив партијски рад. На састанцима четних ћелија и батаљонских бироа извршена је анализа протеклих догађаја, оцењени успеси, а критиковане слабости. Најхрабрији борци, а посебно командири одељења, пушкомитраљесци и бомбаши, примљени су у Партију и СКОЈ. Међу тим друговима одабрани су нови командири одељења, командири и политички делегати вода, да попуне упражњена места рањених и погинулих другова.

Покрет у рејон Љубовије

На одсеку напада 22. српске дивизије поново су се распламсале жестоке борбе. Јака заштитница немачке 22. дивизије, приликом пробијања од Зворника ка Бијељини и Тузли, била је пресечена и заустављена. Она се нашла уклештена на простору између Зворника и леве обале Дрине, где их је 2. армија окружила. Са југа је немачке јединице нападала 8. српска бригада, која је код Љубовије прешла на леву обалу Дрине, наносећи им велике губитке. Са севера, од Козлука према Зворнику, немачку колону

су напале две бригаде 2. пролетерске ударне дивизије, такође пребачене на леву обалу Дрине.

Десета српска бригада је тукла жестоком ватром са својих положаја на десној обали Дрине. Чете су из ровова гађале окружене немачке јединице пушкомитраљезима, пушкама и противтенковским пушкама. Батаљонски и бригадни минобацачи уништавали су немачку комору и моторизацију сабијену код Зворника. Немачки војници су са друге обале Дрине гађали и снајперским пушкама. Од снајперског зрна погинуо је Витомир Ђорђевић, из Малог Суводола, који је тек постао командир попуњеног 2. вода наместо Стевана Јанковића.

Оцењујући важност положаја 10. српске бригаде, Штаб Дивизије је под њену команду ставио као појачање 4. батаљон 12. српске бригаде у Малом Зворнику. Преко тих положаја, у правцу Зворника, по цео дан је дејствовала совјетска ловачка и бомбардерска авијација. У току борби није било ни хране, ни одмора, па је 3. батаљон извучен на одмор у Борину, а 4. батаљон убачен у борбу између 1. и 2. батаљона. На положајима је подељена велика количина пешадијске муниције из дивизијског складишта, ради остваривања масовне ватре на непријатеља. Борци су и даље копали ровове и утврђивали десну обалу, јер је постојала опасност да немачке јединице покушају пробој обруча преко Дрине.

Пошто је и код Лешнице постојала могућност да Немци убаце четнике из Босне у Србију, ради дејства у позадини, Штаб 22. дивизије је на тај одсек пребацио 12. српску бригаду. У ноћи, 18/19. фебруара, на левој обали Дрине вођена је одсудна борба. Друга армија је са четири дивизије тукла немачку 22. дивизију и запретила јој уништењем. Те ноћи је 2. пролетерска дивизија држала део обруча око немачких јединица код Козлука и спречавала непријатеља да се пробије из Зворника преко Козлука за Бијељину.

У међувремену је немачки 734. ловачки пук из Бијељине напао слеђа пролетерске бригаде код Брањева. Он је уз велике губитке пробио обруч 2. армије, повезао поцепане колоне немачких гренадира, а пролетерске бригаде повукле су се на десну обалу Дрине. Истовремено, 8. српска бригада код села Дивића је прешла на десну обалу Дрине

и по наређењу Штаба Дивизије похитала да брани обалу код Лознице.

Током борби немачки војници су из једног тенка и више противавионских митраљеза жестоко тукли положаје 10. бригаде. Да би неутралисао непријатељско дејство, Штаб дивизије хитно је ставио под команду Бригаде свој артиљеријски дивизион, да из села Радља отвори ватру по немачкој колони. Паљба је грмела целу ноћ, а ујутро, 21. фебруара, оружје је ућутало, осим појединачних пушкарања са обе стране реке. Био је то крај великих борби које су на Дрини водиле бригаде 22. српске дивизије. Непријатељ је успео да се пробије према Бијељини.

Борци 10. српске ударне бригаде држали су 18 дана положаје на Дрини. Приликом преласка непријатеља на десну обалу Дрине због небудности штаба 4. батаљона и његових команди чета, дошло је до борби у неповољним условима и до већих губитака, али то није умањило борбене квалитете осталих јединица Бригаде. Напротив, борци и руководиоци 1. батаљона испојили су велику храброст и високу свест у извршавању задатака у борбама, у селу Сакару и на Влашким њивама. Други батаљон, такође, је показао храброст и упорност у нападу и одбрани на Влашким њивама против надмоћнијег непријатеља. Све то је говорило да је 10. бригада способна за извршавање овако сложених ратних задатака. Међутим, високи губици у људству, слабо обезбеђење храном, одећом и обућом, имали су и одређеног утицаја на расположење борачког састава.

Падом мрака, 22. фебруара, 3. батаљон је изашао на положај и сменио 4. батаљон, који се повукао на одмор у Борину. Сутрадан је Штаб Бригаде повукао са положаја 1. и 2. батаљон, јер се пред њиховим положајима непријатељ повукао. Пред постројеним борцима у Борини политички комесар Бригаде Илија Драговић је говорио о значају Црвене армије, која је формирана 23. фебруара 1918. Затим је командант Бригаде Бранко Вуковић укратко изнео развој Народноослободилачке војске Југославије. По подне је било весеље уз бригадну музику и одмор.

Када се фронт на Дрини потпуно смирио, из Шапца су кренули родитељи у 10. бригаду, у сусрет својим синовима и кћерима. Много их је дошло. Уроша Младеновића, из

Разгојне, умеето осамнаестогодишњег сина Светислава, који је погинуо у Јанковићевом воду, дочекали су стихови Јаблана Крстића, борца из истог села:

„Зима јака, Дрина љута,
Света паде поред пута.
Убише га Швабе клети,
Чета ће да га освети.”

Двадесет четвртог фебруара, 1. батаљон је изводио обуку из стражарске службе: поступак стражара на стражарском месту у разним ситуацијама. А, после подне, са командирима одељења и командирима водова, одржана је настава по теми: Дужности нижих руководилаца у појединим тактичким радњама и: О значају војне дисциплине. У 2. батаљону је изведено бојево гађање на стрелишту из пушака и пушкомитраљеза и оно је показало да борци добро нишане. Трећи батаљон је био на положају поред Дрине. У штабу 4. батаљона, тог јутра, новопостављени помоћник политичког комесара Милан Рунић је примио све дужности од смењеног штаба.

Штаб 10. бригаде је предложио Штабу 22. српске дивизије да се произведу у чин официра војни руководиоци: заменик команданта 1. батаљона Чедомир Ристић у чин поручника, а у чин заставника референт санитета 1. батаљона Перса Лазаревић и командир чете Душан Станојевић.

Сутрадан, 25. фебруара, освануло је врло хладно и магловито јутро. Промицао је и ситан снег. Тога дана, по наређењу Штаба 22. српске дивизије, 10. бригада је кренула обалом Дрине у рејон Љубовије. На челу је маршевао 1. батаљон, али без свог интенданта Владимира Цветковића-Вука. Сменио га је, такође, поуздани економ 1. чете Врањанац Војислав Стојиљковић.

Борци су првог дана марша прешли око 30 километара пута и преноћили поред Дрине у кућама, на одсеку од села Пулине до Велике реке. Наредног дана су превалили још око 20 километара и у подне стигли у Љубовију. Док су се водиле борбе против немачких јединица код Зворника, усташе су се поново појавиле на том одсеку Дрине, код Сребренице. Усташе су опет нападе Сребренички НОП одред у Братунцу. Врховни штаб НОВ и ПОЈ оценио је тај напад непријатеља као стварање могућности за пре-

бацивање четника код Љубовије, преко Дрине, у Србију. Ради тога је 10. бригада форсирала марш за Љубовију и обезбедила десну обалу Дрине.

Батаљони су се развукли поред Дрине на фронту дугом око 40 километара. Штаб Бригаде, са приштапским јединицама и 1. батаљоном, разместио се у Љубовији, с тим да батаљон контролише обалу од Љубовије до села Хан Бјеловица на југу. Трећи батаљон је посео обалу улево од Хан Бјеловца до села Бачевца; 2. батаљон је обезбедио обалу од Бачевца до села Рогачице, а на левом крилу Бригаде, од Рогачице до Бајине Баште обалу је контролисао 4. батаљон. После горког искуства код Будишића, у свим јединицама је будност још више повећана.

Пошто није било тачних података колико има усташа и где су, обавештајни официр Бригаде и обавештајни официри батаљона са својим извиђачима кренули су у потрагу. Они су, у току ноћи, тајно у рибарским чамцима прешли Дрину да изврше извиђање.

Према прикупљеним подацима усташке јединице у том рејону формиране су од муслиманског становништва из сребреничког среза, јачине од 1.200 до 1.500 војника. Од наоружања су имали пушке, око 20 пушкомитраљеза, два тешка и један лаки минобацач без мина. Штаб се налазио у селу Осмачи, крај реке Јадра. Везу су одржавали са Сарајевом телефоном, а падом Вишеграда веза је ишла преко радио-станице у селу Језерима. Положаји су им се налазили у великом речном луку који Дрина чини код Бајине Баште, у селима: Мочевећу, Градини, Љесковику, Скелану, Јагодњи, Факовићу и другима.

Напад на усташка упоришта

На основу тродневног извиђања непријатеља, Штаб 10. бригаде издао је, 2. марта, батаљонима заповест за напад на усташка упоришта. Ради покретљивости јединица наређено је да се на леву обалу пребаце само пешадијске чете, без митраљеза и минобацача. У току претходне ноћи, тајно су прикупљени рибарски чамци на обали у местима прелаза и сакривени у шибљак. Због малог броја чамаца, сељаци су помогли да се направи неколико сплавова који могу да превезу по једно одељење бораца.

Први батаљон је добио задатак да пређе Дрину код ЈБубовије и нападне непријатеља у Сребреници. Одатле продужава дејства на југ и од Сребренице, преко Чичевца, до села ЈБесковика поседа положаје ради спречавања извлачења усташа на запад, преко Палежа ка Сарајеву.

Сребренички НОП одред, потчињен 10. српској бригади, са своја два батаљона, напада истим правцем само лево од 1. батаљона.

Други батаљон, ојачан 1. четом 4. батаљона, изводи напад у две колоне, свака јачине по две чете. Лева колона продире левом обалом Дрине, од села Загаја и Бујаковића до Склана, а десна колона, преко села Јагодње и Блажијевића, избија на Токољак где се затварају краци обе колоне.

Трећи батаљон је добио задатак да чврсто поседне ко-те 228, 375 и 268, код села Јелаха и Подчауша, затвори фронт са севера и не дозволи усташама да се у том правцу пробију.

Четврти батаљон је остао на десној обали Дрине. Друга чета је кренула, долином реке, да заузме положаје код села Цанића. Преко Дрине, изнад села Клотијевца, налази се велика пећина у коју су се усташе, кад осете опасност, склањале. Да се не би и овога пута сакриле, чета је у том правцу усмерила цеви митраљеза и пушкомитраљеза. Трећа чета је преузела контролу десне обале од Бајине Баште до села Заузлине, да рафалном ватром туче усташе на левој обали Дрине.

Борци су оставили сву опрему и кренули само са оружјем и муницијом на место прелаза. Највише су страховали од воде, јер је мали број бораца знао да плива. У први сумрак, 2. марта, почели су да се отискују од обале у малим чамцима, и то по један на чету, а у сваки је могло да стане највише једно одељење. Брза река занела их је око пола километра. Један сплав 3. батаљона налетео је на остатке моста који су, у децембру, немачке јединице подигле и — распао се. Умало се нису подавили заједно са референтом санитета Стојадинком Марковић. После поноћи сви су прешли Дрину, а Штаб Бригаде је у зору стигао у Братунац.

Са десном колоном 2. батаљона, којом је командовао командант Никола Баста, ишли су заменик команданта Бри-

гаде Ћира Ристић-Реља и обавештајни официр Бригаде Лазар Лажетић. Кад су достигли село Токољка, почео је да пада густ снег. И поред сигурних водича, који су добро познавали терен, колоне су споро одмицале. После поноћи, 1. чета је несмотрено ушла између гребена Пашиног брда и виса Градине. Од снега се скоро прст пред оком није видео. Напред је наступао вод командира Мирка Николића и испитивао терен.

— Што сте стали? — упитао је командир.

— Изгледа да неко говори — рекао је Десимир Стефановић из извиднице.

Нашли су се у усташкој одбрани код Градине. На положајима се чула вика и псовка. Командир 2. чете Живадин Манчић је пошао мало назад да развије чету, али иза њега на стрмини никог није било.

— Где је чета? Стојановићу, трк да пронађеш чету — наредио је командир.

Политички делегат вода Божидар Стојановић нашао је чету, доле под косом. Први борац је заспао у колони и прекинуо везу, па је уекоро сан савладао и оне позади. Из засеока Ивчића, повише млина, залајали су пси и узбунили усташе. Таман је чета стигла и успела се уз Градину, одозго је почела брза паљба. Напред су одмах истрчали пушкомитраљесци Јосиф Глигоријевић, из Разгојне, Светомир Николић, из Пољске Ржане, и Драгољуб Здравковић, из Црнатога, и зауставили усташки напад. Они су ухватили двојицу усташа, а 3. вод усташког извиђача, који се убацио у распоред чете.

На положајима 1. батаљона наишли су на тек заклатог вола, којег усташе нису стигле да одеру. Подалје, на друму, лежао је човек одсечене главе. Мало је недостајало да борци 1. чете ухвате усташког команданта Кадрију. Нашли су његовог коња за јаслама, свог у пени и блатњавог. Зграбили су Кадријиног курира и посилног. Лева колона, под командом заменика команданта батаљона Јосифа Здравковића, избила је преко Токољка према Пашином брду и отпочела борбу са много надмоћнијим непријатељем. Пошто је било уговорено да се колоне негде у тој висини споје, и после две упућене патроле, веза са командантом Бастом није успостављена.

Групација од око 800 усташа, протераних са других положаја, напала је цео 2. батаљон. Одозго са Градине и Пашиног брда јурнула је кроз ноћ руља усташа и дошло је до огорчене борбе. Ноћ и магла, непрозирни као тесто, омогућила је усташама да се приближе, јер су добро познавали терен. Борци су их ручним бомбама дочекали. У одбрани су се истакли: Светозар Стојковић и Живојин Здравковић, из Бабичког, Војислав Јанковић, из Петровца, Божидар Ђорђевић, из Пирота, Новица Димитријевић, из Великог Суводола, Славко Цветковић, из Горње Лакошнице, Стојан Јанковић, из Манојловца, Живко Анђелковић, из Бељанице, и Јаков Станковић, из Горње Купиновице.

Непријатељ је наступао за десном колоном која се жестоко борила у повлачењу. Пружајући узастопну одбрану, рањени су: Никола Јовић, из Власотинца, Боривоје Крстић, из Разгојне, Јосиф Милосављевић, из Бабичког, и Светозар Митровић, из Црнатога. Политичком делегату Божидару Цакићу зрно је погодило у џепу кутију за дуван са златником, који му је мајка дала као амајлију. Зрно није прошло кроз металну амајлију, али је она од ударца зрна Цакићу направила велику рану.

У току ноћи, док је 1. чета одступала, борци Александар Спасић и Данило Живковић, из Калуђерова код Бабушнице, ушли су у једну кућу да траже хлеба. Жена из те куће их је потказала усташама, а они су их извели у двориште и убили. Десна колона је гоњена кроз помрчину све до села Факовића и пребачена на десну обалу Дрине. Не знајући шта се мало пре догодило, заменик команданта Бригаде Реља и обавештајни официр Лажетић, са 1. четом 4. батаљона, опрезно су пошли уз Градину.

— Стој, предајте се! — повикале су усташе.

Чета их је дочекала јаком паљбом. После борбе морали су да се повуку низ Коларску реку, јер су им усташе избиле иза леђа и одвојиле те две колоне. Командир те чете Драгомир Јовановић-Мурча повео је чету у некадашње аустро-угарске ровове и организовао одбрану. Касније је и Здравковићева колона одбачена, па се цео батаљон нашао на месту прелаза где су форсирали Дрину.

У борбама те ноћи, 2. батаљон је имао седам рањених и четири погинула борца. Усташе су имале девет погинулих, осам рањених и два заробљена. У 1. батаљону је

био рањен Градимир Коцић, из Црнатога, а 23. марта је умро у болници. Четврти батаљон је имао тројицу рањених бораца.

Истовремено су жестоке борбе вођене и на положајима 8. српске бригаде, на левој обали Дрине, у висини Бијељине. Тамо су немачке јединице и четници покушали да избију на Дрину, али су протерани у села Попове и Дворове. Дванаеста српска бригада је у рејону Лешнице спречила покушај немачких војника да се у гуменим чамцима пребаце на десну обалу Дрине.

Сутрадан, 4. марта, Штаб Бригаде се пребацио у Сребреницу, а 1. батаљон и Сребренички партизански одред продирали су према усташком штабу у Осмачи. У ноћи, 5/6. марта, 2. батаљон је поново форсирао Дрину код Овчиње. Када су борци ушли у чамце, политички делегат Божић Стојановић је повео и мазгу да на другу обалу пренесе муницију. Хтео је да је из чамца држи за узде док она буде плувала. Али, мазга није хтела у ледену воду, већ је ускочила у чамац и преврнула га. Дрина је понела борце, а другови су скакали у воду да их спасавају.

На основу нове заповести Штаба 10. бригаде настављено је окружење и разбијање непријатеља. Први батаљон је посео положаје на вишим котама да онемогући усташама пробој из обруча. Други батаљон је продро према Осмачи са севера, преко села Присоја, а 3. батаљон са северозапада, из правца села Брежана. Сребренички НОП одред је 1. батаљоном напао Осмачу долином реке Јадра, а 2. батаљоном с југа преко села Карачића.

Када су се батаљони приближили непријатељским положајима, по подне је извршен једновремени напад са свих страна. Непријатељ је бежао с једног на други положај и нигде није сачекао батаљоне. Где год је кренуо наишао је на убитачну ватру. С падом мрака, чим се спустила магла, непријатељ се дао у бекство. Притиснути 1. и 2. батаљоном усташе су измицале долином Јадра. На западу су упали у ватру 3. батаљона и, одбачени преко његовог левог крила, пробили се према Палежу.

Бригада је у четвородневним борбама заробила 45 усташа, а већи број убила и ранила. Приликом гоњења непријатеља многе његове заостале групе по селима и брдима биле су уништене.

Преформирање Десете српске ударне бригаде

Десета бригада се после борбе у источној Босни вратила у Љубовију 8. марта. Тог дана је омладински руководилац Бригаде Јелисавета Старчевић окупила жене те варошице и говорила им о значају Дана жена. Сутрадан је Бригада кренула низ Дрину за Бању Ковиљачу. Пут је био дуг, цео Штаб је јахао на коњима, осим лекара Бригаде др Момира Стојановића, чијег је коња јахао курир.

— Момо, ни једанпут ниси узјахао коња, вечито пешице — рекао му је командант Бранко Вуковић.

Он се насмејао:

— На коњу сам виши, може да ме погоди зрно. Није ми због главе, него ко ће после да вас лечи.

Штаб Бригаде је продужио за Бању Ковиљачу. Први батаљон, са приштапским јединицама Бригаде, преноћио је крај Дрине у селу Чулинама, 2. батаљон у селу Ивановићу, 3. батаљон у селу Великој Реци. Четврти батаљон се због велике удаљености прикупио у Бајиној Башти и маршевао самостално. Следећег дана, Бригада је наставила покрет и предвече стигла у стари рејон размештаја села Борине, Радља и Брасине.

Једанаестог марта, 10. српска бригада је стигла на циљ у Бању Ковиљачу. Први батаљон, са приштапским јединицама Бригаде, и 2. батаљон остали су у истом селу на преноћишту, Трећи батаљон у селу Трбушници крај Тршића, родног села Вука Караџића, а 4. батаљон је стигао у Бању Ковиљачу два дана касније.

Првог марта 1945, Повереништво народне одбране Демократске Федеративне Југославије донело је одлуку о реорганизацији своје оружане силе. По тој одлуци, Врховни штаб НОВ и ПОЈ реорганизован је у Генералштаб Југословенске армије, Народноослободилачка војска Југославије преименована је у Југословенску армију, а Морнарица НОВЈ у Југословенску морнарицу. По наређењу Генералштаба ЈА од 7. марта, 22. српска ударна дивизија почела је преформирање свих својих јединица.

Ујутро, 15. марта, нови начелник Штаба Божидар Гошовић постројио је Бригаду у Бањи Ковиљачи. Када је пред строј дошао командант Бранко Вуковић, начелник Штаба је предао рапорт:

— Друже команданте, Десета српска ударна бригада је постројена за преформирање.

Био је то последњи строј Бригаде под називом 10. српска народноослободилачка ударна бригада. Од тог јутра понела је назив „Десета стрељачка бригада“, а изгубила старо име „српска“ и „народноослободилачка“. Нови назив „стрељачка“ био је преузет из Црвевне армије. Међутим, руководиоци нису могли да се одрекну првобитног имена своје Бригаде. У њој су били исти они људи који су је формирали и они који су у њеним редовима дуго ратовали. За све те борце она је и даље остала 10. српска ударна, и уз то, и народноослободилачка бригада.

Из строја Бригаде је издвојено око 180 бораца старијих од 35 година, за које се говорило да су неборачко годиште и да ће ићи у позадину. Из целе Дивизије је сакупљено око 650 тих бораца и, уместо у позадину, упућени су 1. армији за ослобођење Загреба, где је велики број њих погинуо или рањен у борбама у Хрватској. Затим се прешло на формирање десетина, водова, чета и батаљона, као и приштапских јединица. До подне је преформирање било завршено, али ново оружје није стигло. Предвиђено је да се реорганизација настави према материјалним могућностима.

Нова формација предвиђала је бригаду са три батаљона. Због тога је 4. батаљон престао да постоји, а његови борци и старешине распоређени су по јединицама Бригаде. По формацији у Бригади је требало да буде 1.485 људи, што је знатно мање од њеног дотадашњег бројног стања. У тај број је ушло 184 официра, 378 подофицира и 923 борца. Међутим, после издвајања старијих годишта у њеним редовима је остало 1.900 бораца и руководилаца.

По новој формацији, бригада је и даље остала основна ударна снага дивизије, као здружена тактичка јединица, с којом је дивизија решавала све борбене задатке. Увођењем већег броја аутоматског пешадијског наоружања, повећана је ватрена моћ и ударна способност бригаде.

Уместо дотадашњег Штаба Бригаде формирана је Команда Бригаде са командним делом и штабом. У командном делу били су: командант, политички комесар, заменик команданта, помоћник политичког комесара Бригаде и ађутант. На челу Штаба налазио се начелник Штаба Бригаде. а Штабу су припадали: оперативни и обавештајни одсек.

затим одсек за везу, за организацију и попуну, одсек за шифру и економат Штаба.

У Команди Бригаде су по формацији предвиђени: политичко-просветни одсек, клуб, инжињеријски официр Бригаде, шеф хемијске службе, командант артиљерије, командант позадине са војно-техничким одсеком, интендантуром, финансијским одсеком, бригадним лекаром и бригадним ветеринаром. У Штабу Бригаде предвиђен је и официр Одељења за заштиту народа — Озне. Неки од тих органа су формирани тек после рата.

Од самосталних јединица Бригада је имала извиђачки вод, чету аутоматичара, чету за везу, чету противтенковских пушака, санитетску чету и транспортну чету. Нису били формирани артиљеријска батерија 76 мм, пионирски вод и вод за хемијску заштиту, јер нису постојала потребна средства и опрема.

Стрељачки батаљон је по свом саставу и наоружању представљао основну ударну снагу Бригаде за извршење и сложених тактичких задатака. Батаљон је, такође, имао команду и штаб батаљона. У команди су били: командант, политички комесар, заменик команданта и помоћник политичког комесара батаљона. Штабом је руководио први ађутант, а имао је другог ађутанта, водника вода за везу, телефонско одељење и телефонску централу.

Стрељачки батаљон је бројао 359 бораца и руководилаца. Од јединица је формирао вод за везу, три стрељачке чете, санитетски вод, вод аутоматичара, митраљеску чету, чету минобацача 82 мм, вод противтенковских пушака и вод за снабдевање.

Стрељачка чета је имала команду, у којој су били: командир, политички комесар и помоћник политичког комесара чете, као и четни подофицир. Стрељачка чета се састојала од два стрељачка вода, у сваком по три стрељачке десетине, а трећи вод је био вод аутоматичара који је имао и два снајпера са дурбином. Јачина чете је износила 79 бораца и старешина.

Новом формацијом предвиђено је да **10.** бригада има 378 пушака са ножем за блиску борбу, 54 снајперске пушке са дурбином, 182 карабина, 216 пиштоља, 526 аутомата, 82 пушкомитраљеза, 18 митраљеза калибра 7,62 мм, 36 противтенковских пушака и 18 минобацача 82 мм. Оружје је било искључиво совјетског порекла. Али, од основног на-

оружања, Бригада није добила све што јој је следовало, нарочито аутоматско оружје. Због тога су задржани сви пушкомитраљеци који су се у Бригади затекли.

Приликом формирања чете аутоматичара Штаб Бригаде јој је поклонио посебну пажњу. Заменик команданта Ћира Ристић-Реља је, уз помоћ партијске и скојевске организације, изабрао најхрабрије борце и руководиоце. За командира чете је одређен Драгомир Јовановић-Мурча, један од најбољих командира чета у Бригади. Када га је Реља позвао пред строј и показао чету, кратко му је рекао:

— Овом четом ћеш ти да командујеш. То ти је Штаб Бригаде поверио.

— Хоћу! — узвикнуо је радосно.

Јовановић је био рудар у Сењским рудницима. У 2. јужноморавском НОП одреду је започео борбу као пушкомитраљезац, а у 10. бригади је био заменик команданта 3. батаљона. Пред њим је било постројено 80 бораца, највише Пироћанаца, а од тога 28 чланова КПЈ, а остали сви скојевци. По формацији, чета је требала да има 63 борца и старешине, али је Штаб Бригаде појачао њено бројно стање. Политички комесар је био Пироћанац Драгомир Ћирић, а помоћник политичког комесара Босанац Васо Баћац.

Возом на Сремски фронт

Тог дана је у Лозници преформирана 12. бригада, а дан касније у Лешници је преформирана и 8. бригада. Двадесет друга стрељачка дивизија је поред три стрељачке бригаде имала још и Артиљеријску бригаду. Заједно са бригадама и пришталским јединицама, бројно стање Дивизије по списку је износило 7.319 бораца и старешина.

Код 10. бригаде су настале извесне промене у командама и штабовима. Начелник Штаба Митко Пејчов и политички комесар 1. батаљона Милан Рунић премештени су у Артиљеријску бригаду. Референт санитета др Момир Стојановић отишао је у Београд на санитетско усавршавање, а политички комесар 2. батаљона Дмитар Кошпић постављен је за политичког комесара Војне болнице 22. дивизије.

По новој формацији, у Команди 10. бригаде и команда батаљона, старешине су биле овако распоређене:

Команда Бригаде: командант Бранко Вуковић, политички комесар Илија Драговић, заменик команданта Ђира Ристић-Реља, помоћник политичког комесара Новак Матијашевић, омладински руководиоца Јелисавета Старчевић, командант позадине Влајко Јовић, бригадни лекар др Данило Стојиљковић. У Штабу: начелник Штаба Божидар Гошовић, обавештајни официр Лазар Лажетић.

Команда 1. батаљона: командант Мирко Јокић, политички комесар Душан Младеновић, заменик команданта Чедомир Ристић, помоћник политичког комесара Лука Радоњић, омладински руководиоца Александар Пејчић, интендант Војислав Стојиљковић, референт санитета Перса Лазаревић. Начелник штаба Јован Филиповић, обавештајни официр Чедомир Јовановић.

Команда 2. батаљона: командант Никола Баста, политички комесар Теофило Димитријевић, заменик команданта Јосиф Здравковић, омладински руководиоца Милорад Тројановић, интендант Стојадин Стојковић. Начелник штаба Јован Петковић, обавештајни официр Урош Ђорђевић, референт санитета Зора Тодоровић.

Команда 3. батаљона: командант Божидар Вуликић, политички комесар Јован Кратохвил, помоћник политичког комесара Драгоје Мацура, омладински руководиоца Најдан Крстић, интендант Радомир Здравковић, обавештајни официр Милорад-Миле Станковић, референт санитета Стојадинка Марковић.

Јединице Бригаде су у Бањи Ковиљачи свакодневно изводиле војну обуку, припремајући се за дејства. Команде батаљона су одржавале састанке са командама чета и с њима изводиле обуку из борбених радњи на земљишту. Омладински руководиоца Бригаде Јелисавета Старчевић развила је активност скојевске организације, па је у Бригади било око 400 чланова СКОЈ-а. За чланове Партије организовано је проучавање теме: „Шта значи бити члан КПЈ и које су његове дужности“, а за скојевце „Основни појмови о СКОЈ-у“. Мада су те теме и раније проучаване, сада се теоретско уздизање комуниста заострило.

Двадесетог марта окупљени су сви војни и политички руководиоци Бригаде да проуче најновије војне прописе. У присуству начелника Штаба Дивизије Валентина Хорватића, судија дивизијског Војног суда упознао их је са Уредбом о војној дисциплини у Југословенској армији.

После подне, 21. марта, сви политички руководиоци Бригаде присуствовали су кратком политичком семинару у Команди Дивизије, којим је руководио политички комесар Живко Живковић. Предвече су команде батаљона, на челу са Командом Бригаде, у Штабу Дивизије у Лозници примили одликовања за своје јединице.

Сви команданти су добили Орден партизанске звезде за умешно командовање. Тира Ристић-Реља, уз Партизанску звезду, добио је и Орден за храброст. Између осталих, Медаљу за храброст су добили заменик команданта батаљона Чедомир Ристић и извиђач Влајко Стошић који се истакао на Влашким њивама. Орден за храброст добили су: командир вода Ненад Јовановић за подвиг на Градини, код Бијелог Поља, борац Ашим Адемовић, који је усред зиме прегазио Лим и поправио мост, помоћник политичког комесара чете Радивоје Младеновић-Тарзан за бомбашку храброст, а командира чете Вељка Антанасијевића орден је стигао у Војној болници у Нишу. У тој последњој ратној подели одликовања само је руководилац СКОЈ-а Бригаде Јелисавета Старчевић добила Орден за храброст, као стари борац, а осталих 30 другарица нису добиле ни медаљу.

По подне, 23. марта, и сутрадан била је подела новог оружја по најновијој формацији и упознавање са начином његовог дејства. Оружје је стигло из Совјетског Савеза у сандуцима и конзервирано, па га је требало деконзервирати.

Руководилац СКОЈ-а 1. батална Александар Пејчић сакупио је скојевце у основној школи да им објасни одлуке Кримске конференције. Док је он говорио, изненада је дошао партијски руководилац Дивизије Радоје Љубичић.

— Мирно! — командовао је Пејчић и предао рапорт.

— Добро, седите — рекао је Љубичић и завртео главом.

Сви су и даље стајали. Кад је Пејчићева команда поново одјекнула, тада су сели.

— Не би требало тако ...

— Друже потпуковниче, код скојеваца мора да буде реда — објаснио је Пејчић.

У току 27. марта, 10. бригада је дошла у Лозницу да прослави годишњицу тог значајног датума, када је одбачен Протокол о приступању Југославије Тројном пакту. После говора команданта Дивизије Петра Попиводе и по-

литичког комесара Живка Живковића, Бригада је присуствовала паради приштапских јединица Дивизије.

Одатле је Бригада по усменом наређењу команданта Дивизије, у ноћи, 29. марта, кренула на север да запггити десну обалу Дрине од четника из Босне. На левој обали реке налазили су се обавештајни официри батал>она и извиђачи да пресретну четнике. Штаб Бригаде и његови делови прешли су у село Глоговац. Први батаљон је био у селу Црној Бари, а у дворишту, где је била команда батаљона, домаћин куће је седео под дудом и причао борцима:

— На овој грани су аустријски војници 1915. године обесили моју мајку, оца, моју жену и једно дете из суседне куће. Ја сам онда био војник и пробио сам се до села, али каоно.

Други и 3. батаљон су по стицању распоређени у селу Салашу Црнобарском, завичајном месту писца Јанка Веселиновића. По једна чета из сваког батаљона налазила се на положају поред Дрине, а остале чете су изводиле стројеву обуку.

Четвртог априла, Генералштаб ЈА је ставио 22. ударну дивизију под команду 1. армије, ради учешћа у пробоју Сремског фронта.

Сутрадан, 5. априла, у преподневним часовима, Штаб Бригаде је наредио да се сви батаљони прикупе на пољани код Салаша Црнабарског ради смотре. Све је говорило да предстоји покрет, али нико није знао када ће уследити и на коју страну. Ујутро, 6. априла, по наређењу Штаба 22. српске дивизије 10. бригада је извршила покрет низ Дрину и око подне стигла у село Ноћај на кратак одмор. Увече, 6. априла, у 20,30 часова почело је пребацивање бораца моторном дереглијом преко Саве код Сремске Митровице. За кола и коње биле су само две скеле и превожње је трајало до ујутро, пуних 12 часова.

Када су ушли у Сремску Митровицу, на железничкој станици чекало их је изненађење. Укрцали су се у вагоне и воз је одмах кренуо. Одједном је повезао целу 10. ударну бригаду. Пруга их је водила на запад, преко села Мартинаца и Кузмина, до Кукујеваца, где је био крај вожње.

За 10. бригадом почела је да се превози преко Саве 12. бригада. Превезла је само две своје чете и даљи покрет

је прекинут, да би ее хитно превезла 8. бригада. Дванаеста бригада је последња прешла Саву моторним чамцима.

Десета бригада је кренула путем ка селу Батровцу. Борци су се зачудили када су сазнали да постоји село Нијемци, истоимено са окупаторским војницима против којих се они боре. Док су маршевали, једном борцу је изненада испала ручна бомба, ударила у друм, активирала се и зашиштала. Строј се за трен ока разбежао по пољу. На друму је остала само референт санитета Стојадинка Марковић. Она је зграбила бомбу, бацила је у јарак, залегла и сачекала да експлодира. Касније је колона наставила марш.

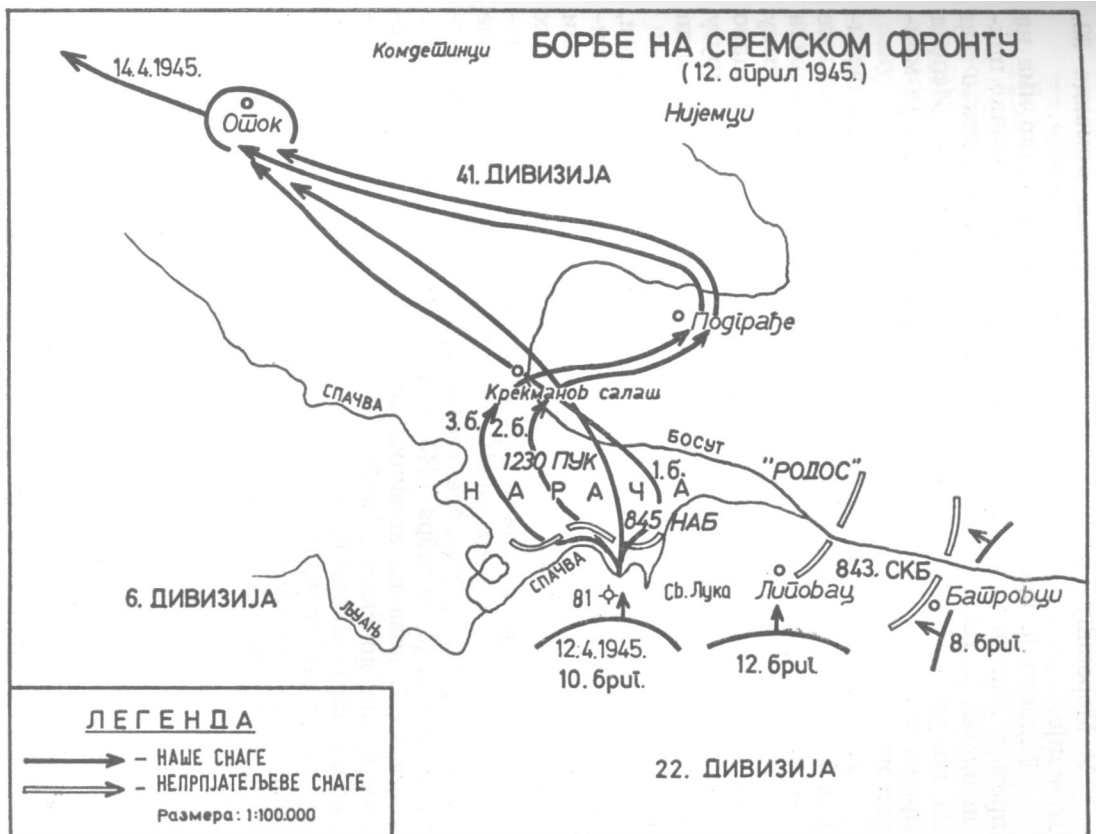
После снежних гудура Копаоника, Пештера и Златибора, пред борцима је пуцала бескрајна равница Срема, све до хоризонта где се спајају небо и земља. Многи борци 10. бригаде никада нису видели оволику равницу. Да их непријатељ не би открио, сачекали су вече да изађу на положаје Сремског фронта.

Уз обале Босута и Стгачве

Десета бригада је, 7. априла, сменила 1. личку пролетерску бригаду 6. пролетерске ударне дивизије „Никола Тесла“. Први батаљон је посео положаје на левом крилу Бригаде. Развукао се од ушћа реке Љубањ у Спачву, па удесно до села Липовца. То је десна обала реке Спачве, чије препуно корито у великим луковима кривуда кроз густе храстове шуме што леже на подземним водама. На положају батаљона, у шуми Тополовцу, нема ни стазе ни куће, ништа не може да опстане због мочвара.

Трећи батаљон је био у средини борбеног поретка, од леве ивице Липовца, па удесно до канала који пресеца село. Празнину између та два батаљона затворила је чета аутоматичара Бригаде. Испред села је ушће Спачве у Босут, који се улива у Саву као њена лева притока. Југоисточно од села, на отвореном пољу код Ћерма, разместила се Команда 10. бригаде. Десну обалу Босута, испред села Батровца и до речног савијутка код села Градине, на десном крилу Бригаде, посео је 2. батаљон.

Десно од 10. бригаде тренутно је била 16. бригада 42. дивизије.

У Моровићу је скоро све куће заузела Команда 22. дивизије.

Липовац је права немачка тврђава. Свака кућа има на прозору или на крову митраљез. Из звоника липовачке цркве шарац је гађао све живо и где год је кога затекао дан на положају близу села, није смео да се макне. Испред првих кућа, на дубини до 200 метара, постављено је минско поље од нагазних, потезних и одскочних мина.

Код Батровца су остали трагови јануарских и каснијих борби између делова немачког 34. корпуса и 21. српске дивизије. После је 2. пролетерска дивизија стабилизovala тај фронт и отада траје позициона одбрана. Унаоколо су поломљена запрежна кола, запаљени камиони, разбацано гушчје перје, па га ветар носи час на једну, час на другу страну. Увече, кад га роса залепи за земљу, изгледа као да је на том терену пао снег.

Иза леђа 10. бригаде се протежу мочваре унедоглед и, где год нога крочи, упада у глиб. Немачки војници скривени у храстовим крошњама, осматрали су реку и гађали снајперима. Чим запуца узмува се крдо свиња, истераних још у јесен са салаша у шуму, да презими на жиру. Немачки војници и њих гађају. И мочваре откривају трагове борбе. Остале су "зарђале сабље и растурени коњски костури. Овуда је, октобра 1943. године, 15 дана вођена борба. Немачка 1. козачка коњичка дивизија, састављена од руских брзих донских и кубанских козака, напала је војвођанске партизанске одреде, али није могла да их уништи.

Следећег дана, 8. априла, командант Бригаде и његов заменик су пошли на положај 1. батаљона. Када су зашли у шуму, приметили су борца како ножем барата око угинуле свиње.

— Остави ту цркотину, отроваћеш се! — изненадио га је командант Бранко Вуковић.

Борац је скочио. Босоног је стао мирно.

— Друже мајоре, дерем гу кожу за опанци.

— Умеш ли ти то? — упитао га је заменик Ћира Ристић-Реља.

— Ама, од Пирот сам — узвратио је одважно.

Мало даље су срели другог борца у крзненим опанцима, па су их зачуђено загледали:

— Богати, од чега си их направио?

— Од зецову шубару.

— Е, прави си мајстор. А одакле си?

— Врањанац.

Вода прнгни под копитама.

А са друге стране реке налази се немачка 41. пешадијска дивизија са 9.500 војника, с којом је 10. бригада водила борбе на Копаонику. Тада се звала тврђавска дивизија, а од 18. јануара је преформирана и пукови јој се зову гренадирски. Њен 1230. гренадирски пук, команданта потпуковника Јунга, држи мостобран на левој обали Спачве и Босути. Пук има два батаљона са око 2.200 војника из Саксоније, Баварске и Пољске. Дали су му име „Омладински пук“, јер је имао војнике млађих годишта.

Од наоружања је имао преко 100 пушкомитраљеза, 16 митраљеза, довољан број аутомата, аутоматских и снајперских пушака, 20 средњих минобацача од 81 мм, четири јуришна пешадијска топа од 75 мм и четири противтенковска топа.

Први батаљон, команданта мајора Обернауфа, посео је мостобран уз леву обалу Спачве, преко пута 1. и 3. батаљона 10. бригаде. Други батаљон, команданта капетана Биркнера, био је на мостобрану код села Батровца, наспрам 2. батаљона 10. бригаде.

Ради појачања тих положаја, пуку је додељен 845. немачко-арапски батаљон, команданта мајора Паула Хермана. У њему су били Немци из Немачке, палестински Немци и Немци који су служили у француској Легији странаца. Арапи су били добровољци из Ирака, Ирана, Египта и још неких афричких земаља. Када је Француска капитулирала, сви легионари немачког порекла прешли су у немачке јединице и борили се у Африци и на источном фронту. На десном рукаву су носили ознаку палме и сунца. Они су држали мостобран уз саму Спачву до Липовца.

Немачко-арапски батаљон је имао четири чете и приштапске делове, укупне јачине нешто преко 300 људи. Био је наоружан са 34 пушкомитраљеза, десетак митраљеза, аутоматима, аутоматским и снајперским пушкама и четири брдска топа. Батаљон је припадао немачком 34. армијском корпусу и живео је ван насељених места, увек смештен у око стотину тропских шатора.

Крајем фебруара, на мостобран код Батровца је пристигао као појачање и 843. северокавказки батаљон, команданта мајора Крафта, јачине око 300 људи. Формиран је

1942. у Миргороду од українських добровольца. Кратко иза њега, у другу линију одбране, пребачен је и стрељачки батаљон „Родос“, јачине шест официра, 70 подофицира и око 550 војника. Његови војници су били стари између 24 и 25 година. Од наоружања је имао и 30 пушкомитраљеза.

Позади прве линије одбране, у Новом Селу, налазио се 141. допунски батаљон за обуку, команданта мајора Јохана Хорста. Он је обучавао командире водова и одељења и пушкомитраљесце како да маскирају своје положаје. О значају те обуке командант немачке 41. пешадијске дивизије генерал Волфганг Хаусер, каже:

„Да би постигли боље разумевање за камуфлажу положаја, одржани су курсеви за обуку, где су људима показани добри и лоши положаји пушкомитраљеза. То је направило чудо. До 12. 4. 1945. године уредили су први и други ров. У Новом Селу је владала велика трка, јер се тамо ужурбано одржавала настава. На тим курсевима је људима говорено да се боље маскирају, како би без жртава што пре стигли у Немачку.“⁹³

Заробљени капетан Хајнрих Брем, из штаба 1230. пука, дао је изјаву о том маскирању:

„Посебно се показао добар систем дубоко распоређених положаја са бункерима и појединачним гнездима. У шуми, у висини човека, направљени су заклони од обореног дрвећа са покривеним пролазима. За борбу са подземним водама ископане су посебне рупе за дренажу бункера и сакупљање воде.“⁹⁴

Обавештајни официр немачке 41. дивизије капетан Тифел предузео је све мере да се не открије тајна њених положаја. На целој обали је организовано извиђање. Најужи појас фронта, према 10. бригади до Батровца, био је херметички затворен. Немачка команда места у Нијемцима издавала је становништву специјалне пропуснице за кретање. Сви путеви, пролази и раскрснице били су контролисани, нико није могао да се провуче. Сумњиви су хитно пребацивани на истрагу у Нијемце. Сељаци који су обрађивали земљу на левој обали Спачве и Босута, морали су да сачекају код куће немачке стражаре да их одведу на њиве и, кад заврше посао, да их врате кући.

»з АВИИ, Фонд немачких докумената, к. 73, ф. 1, док. 1.
м Исто, к. 73, ф. 1, док. 30.

Тако је изгледао део Сремског фронта који је 10. ударна бригада требала да пробије.

Немачке команде су о јединицама 1. армије имале потпуну слику, као и о распореду свих снага на Сремском фронту. Немачки официри су о томе, у заробљеничком логору, написали:

„У Нијемцима је нађено Титово наређење о новој организацији Прве армије, уз које је био и један циркулар свим југословенским армијама, тако да нам је њен састав био познат. У Илинцима су нађена акта Месног одбора са појединостима о партизанским јединицама које су биле распоређене на фронту, те подаци о проблемима снабдевања југословенских трупа.“⁵

Та документа су запленили током борби, у јануару 1945. године, када су поседали Сремски фронт.

Заседе и патроле на мостобрану

На десном крилу 10. бригаде код села Батровца, 2. батаљон је ишчекивао смену. Командант 8. бригаде Никола Звицер послао је свој 1. батаљон да преузме те положаје. Док су чекали први сумрак за смену, патроле 2. батаљона су непрекидно извиђале непријатеља. Батровац је био потпуно пуст, људи су још у јануару напустили куће, јер су осећали да ће фронт дуго трајати.

Када је патрола 2. батаљона, 8. априла, око подне, пролазила кроз Батровац, да извиди другу обалу, одједном је одјекнула експлозија мине из минобацача посред улице. Гађали су је немачки минобацачи са друге стране Босута. Борци 1. чете Ашим Адемовић, из Ниша, и Градимир Живковић, из Разгојне, били су тешко рањени и умрли су на путу за бригадно превијалиште. Они су постали прве жртве на Сремском фронту из 10. српске бригаде и 22. српске дивизије. Адемовић је само пре 16 дана у Лозници добио Орден за храброст за подвиг пгго је бос прешао преко Лима. Рањени су још Пане Дивчић, из Горњег Стајевца, и Војислав Ранђеловић, из Велике Биљанице.

Батаљон је предао своје положаје, око 19,00 часова, и посео нове положаје између 1. и 3. батаљона, где је сменио

чету аутоматичара. Сада је фронт 10. бјзигаде био упола екраћен. Она је прикупила своје батаљоне на левом крилу 22. дивизије и држала положаје од Спачве до Липовца. Лево од 10. бригаде сгитла је Коњичка бригада 6. пролетерске дивизије „Никола Тесла“.

Предвече истог дана, 8. априла, обавештајни официр Бригаде Лазар Лажетић није успео да убаци обавештајну групу на непријатељев терен ради прикупљања података. И обавештајни официр 1. батаљона Чедомир Јовановић је покушао једну такву акцију, па је чак хтео и сам да се пребаци преко Спачве, али је примећен. Извиђачи су и даље настојали да завире преко реке. У Штабу Бригаде и Штабу Дивизије баш се ништа није знало о јачини непријатељеве одбране, о рововима и бункерима.

На другој страни Спачве и Босута, сви су припадници немачке 41. пешадијске дивизије добили упутство под насловом: „Активна борба против банди“. Од пролећа 1943. године израз „банде“ и „бандити“ био је службени назив у нацистичкој Немачкој за припадника НОВ и ПОЈ. У упутству се немачке патроле и заседе упозоравају:

„Ловачка патрола не сме бити виђена. Али, она мора сама пуно да види и све да чује. На маршу и у заседи се не изговара ни једна реч. Свако потребно споразумевање врши се знацима. Сваки човек у патроли претвара се у око и уво. Бандити долазе најчешће пред смркавање. Банда се пушта да приђе, а то значи пуца се тек када се она потпуно приближи. То је најстрожије наређење. Вођа иде, углавном, напред, важно је прво њега погодити..

На свим положајима 10. српоке бригаде, уз обалу Спачве и Босута, биле су истурене заседе ради заштите јединица и благовременог откривања непријатеља. Патроле су по дану претраживале шуму и шипраг пред Спачвом, јер су положаји развучени и тешко се могу потпуно контролисати. Кад се смрачи, патроле и заседе прилазе саевим уз обалу и ослушкују, а пре сванућа се повлаче. Тако је сваког дана и ноћи.

Деветог априла, немачки 3. артиљеријски дивизион из Илинаца отворио је јаку ватру по положајима 10. бригаде. На одсек 1. батаљона испаљено је 13 граната, а код 3. батаљона експлодирале су четири топовске гранате и 17 ми-

на из минобацача, од којих су два борца рањена и два контузована. Нишанција на минобацачу Србислав Костић, из Доброг Дола, изнео је свој минобацач на положај и на-нишанио на Липовац. Са првом мином однео је кров на кући која је одмах планула и почела да се руши.

Када је немачка артиљерија ућутала, отпочела је митраљеска ватра из кућа и из црквеног торња у Липовцу. Партијски руководилац 3. батаљона Драгоје Мацура поте-рао је коња у галопу да избегне ватру, али му је рафал убио коња који се стропоштао под њим. Да би се решио митраљеза у торњу, командант батаљона Мирко Јокић пре-бацио се до чете минобацача командира Сретена Тренче:

— Да скинеш онај торањ како знаш — рекао му је.

Поставили су минобацаче иза једне куће. Јубомир Јо-вановић и Вукадин Горчић су узели потребне елементе.

— Пали! — командовао је Тренча.

Сви минобацачи су промашили. Мине су одлетеле пре-ко села у рејон 843. северокавказског батаљона. Непријатељ је уочио ватрене положаје минобацача и осуо је на њих ватру из митраљеза. Каеније је покушао да скине торањ и командир чете минобацача 2. батаљона Јован Јовановић, али му то није пошло за руком.

Курири Штаба Бригаде нису могли да савладају бри-сани простор поља Томевца, ради хватања везе са 8. срп-ском бригадом. Непријатељ их је митраљеском ватром вра-тио и двојицу ранио. Немачки минобацачи и топови су већ седми пут кидали телефонске линије између Штаба 10. бригаде и Штаба 22. дивизије. Због тога су телефоне за-менили курири, који су могли да се пробију само у ноћ-ним часовима.

Нишанција на противтенковској пушци типа „симо-нов" Јован Ранчић, из Сукова, неколико пута се подвлачио под немачки положај да се приближи манастиру Свети Лу-ка. Поред манастира су борци открили један бункер са ми-траљезом који је штитио јужну ивицу села Липовца. Нај-зад је успео да приђе бункеру и са два експлозивна метка погодио је у пушкарницу. Рафали оданде више нису косили 1. батаљон.

Непријатељ је будно осматрао десну обалу Босута и Спачве. Тако је увече, 9. априла, осујетио покушај форси-рања Босута од стране 8. и 12. српске бригаде, које је тре-бало да отпочне у току ноћи код Батровца. Када је колона

12. бригаде од Моровића пришла на један километар до Батровца, непријатељ ју је дочекао топовском и митраљеском ватром. Осам бораца је рањено, од којих три теже, па је Штаб 22. дивизије одустао од тог задатка који је дала 1. армија.

У току 10. априла, батаљони 10. бригаде су се задржали на истим положајима. Батаљонски извиђачи су упорно настојали да се приближе обали Спачве и извиде непријатељев распоред уз обалу и у дубини. Тишину су повремено прекидали рафали са обе стране. Патроле 1. батаљона и немачке патроле често су пушкарале на кривини реке. Сунце је упекло као усред лета. Вода је на положајима била до глежња, али воде за пиће није било ни за лек. Подземне воде су загадиле све бунаре.

Немачки војници су ужурбано утврђивали истурене куће села Липовца и постављали нове нагазне мине. Из непријатељеве позадине допирале су снажне детонације. Рушили су мостове на реци Босуту у дубини мостобрана.

Трећа чета 1. батаљона је цео дан крчила пут кроз шуму и правила просеку. Вод аутоматичара је радио од јутра до вечери, али нико није знао зашто то раде. Када је просека била готова, борци пионирског батаљона Дивизије довели су на коњоким колима два велика чамца и истоварили их у шуми Тополовцу. Тек тада је било јасно да су то чамци за превозење преко Спачве на непријатељеву страну. Борци су под тешке чамце потурили рамена и упрегли последње снаге да их кроз мочвару и глиб пренесу око три километра до обале. Пре сванућа, 11. априла, донели су их у шевар и маскирали поред обале. Стрели су да их не пробије непријатељска артиљерија, јер су им они били једино превозно средство за пробој Сремског фронта.

Борбени знаци Срем — Србија

Једанаести април је освануо сунчан. Батаљони су дан провели поред Спачве у ишчекивању. Касно после подне, ча положај 1. батаљона дошао је начелник Штаба Бригаде Божидар Гошовић.

— Мирко, померај батаљон улево, брзо! — наредио је. Локић се окренуо свом куриру:

— Леко, пођи код 2. и 3. чете, нека одмах крену овамо.

— Покрет, другови! Устај! — наређивали су командири.

Померала се цела 10. бригада. Напуштала је једну мочвару да би залегла у другу. Командант 2. батаљона Никола Баста и командант 3. батаљона Божидар Вуликић стигли су сами ради пријема задатка. Њихови батаљони су већ кренули са положаја наспрам села Липовца у рејон 1. батаљона. Тамо су их сменили два батаљона и чета аутоматичара 12. бригаде, јер ће они нападати на утврђени Липовац.

— Стигла је заповест из Штаба Дивизије за пробој Сремског фронта — рекао је Гошовић. — Наша Бригада добила је сектор: лево кота 81, десно манастир Светог Луке.

Када је завршио оријентацију, додао је:

— Ево, баш на овој кривини Спачве где ми стојимо, ту ће бити место прелаза.

Заповест је написана тог дана у 15,50 часова. Десета бригада је имала задатак да преласком реке ликвидира непријатеља у мостобрану. Кад тај ближи задатак изврши продужава напад кроз шуму Нарачу према Крекмановом и Божановићевом салашу. У том рејону прелази Босут и са два батаљона напада село Подграђе са западне и јужне стране, а једним батаљоном напада са северне стране и заузима мост. После проширења мостобрана Бригада наставља напад према западу и 13. априла, у зору, мора по сваку цену да заузме село Комлетинце. Јуриш треба да почне кад се испале две беле ракете у правцу непријатеља.

У заповести је наглашено:

„Ове операције у склопу наше Армије имају велику политичку и војничку важност, морају потпуно и на време успети. Сви руководиоци имају се заложити до крајњих граница за хитро и тачно извођење плана. Не може и не сме бити никаквих препрека на путу пуног извршења задатка. Јединице водити најенергичније, упорно, смело и одлучно.“⁹⁷

Штаб Бригаде је донео одлуку да се насилни прелаз реке изврши на положају 1. батаљона, код коте 81, где су се налазили чамци. Приликом извиђања земљишта са

командантима батаљона, по мраку, није могло ништа да се види осим насипа. Место за прелаз, одређено по карти, било је у облику цепа, са отвором окренутим према непријатељу и са обалом погодном за одбрану.

Редослед напада је био следећи: чета аутоматичара прва форсира Спачву, заузима мостобран и продужава право кроз шуму Нарачу; за четом аутоматичара иде 1. батаљон и шири мостобран удесно низ реку; 2. батаљон напада лево од чете аутоматичара, а 3. батаљон шири мостобран лево од 2. батаљона. Са њим се креће и Штаб Бригаде. Готовост свих припрема мора бити у 23,00 часа.

Осма српска бригада, ојачана 3. батаљоном 12. бригаде, добила је задатак да у поноћ, 11. априла, форсира Босут код Батровца и заузме мостобран најкасније до четири сата ујутро. Одатле пробија линију немачке одбране према Апшевцу и Подграђу, где се спаја са 10. бригадом. После продужава за село Нијемце и Комлетинце. Када 8. бригада заузме мостобран, онда 12. бригада напада Липовац са јужне и југоисточне стране. У току ноћи, 11/12. априла, мора да ликвидира непријатеља у Липовцу по сваку цену и продужи дејства за 8. и 10. бригадом.

Двадесет друга српска дивизија је на Сремском фронту била на левом крилу 1. армије и на помоћном правцу напада, а главни правац напада је предвиђен на десном крилу Армије: село Ловас—кота 141. У заповести Штаба Армије наређено је да све јединице крену у напад, у пет часова ујутро, 12. априла. Нападу ће претходити артиљеријска припрема од 15 минута из 120 совјетских топова „зис“ од 76 мм и налетом два таласа од по 50 авиона.

У међувремену Штаб 1. армије је изменио своју одлуку. Наредио је да 22. српска дивизија прва изврши пробој Сремског фронта. Без артиљерије и авијације, само с пушком у руци.

Приближавала се поноћ. Још мало па ће престати да важе борбени знаци „Борба—Победа“. Десетар у 1. чети 1. батаљона Душан Јовановић шапатом се обратио својим борцима:

— Од поноћи су знаци „Срем—Србија“ — а затим је гласно опоменуо: — Немој неко да заборави, може га главе стати.

Обавештајни официр Бригаде Лазар Лажетић је за дана кренуо на Спачву са групом извиђача, да пронађу не-

мачке бункере и митраљеека гнезда. На другој страни су приметили немачке извиђаче и поставили им заседу ако покушају преко реке. Нису их дочекали. Вратили су се у Штаб Бригаде после поноћи, мокри до појаса. Залутали су у бескрајним просекама и шевару. По мраку је све друкчије изгледало, једва су нашли излаз из мочваре.

Увече је помоћник интенданта 1. батаљона Петар Наџић, из Велике Лукање, донео на положај вечеру. Поделио је кромпир паприкаш са добрим комадима свињског меса и бели хлеб. Порција је требала да буде довољна докле год борба буде трајала. Из бојне коморе су на коњима донели сандуке са муницијом и ручним бомбама. Поставили су их у шуми поред стазе која изводи ка реци и отворили да свако узме колико му треба.

Чета аутоматичара је у шуми Тополовцу два дана интензивно изводила обуку. По правилима Црвене армије и под контролом заменика команданта Ћире Ристића-Реље чета је увежбавала форсирање реке и борбу у непријатељској позадини. Поред тога, борци су научили да везаних очију расклапају и склапају аутомате, брзо пуне шаржере и отклањају мање кварове. Сваки аутоматичар је понео два шаржера, у облаку добоша, по 72 метка и један шаржер од 32 метка.

Штаб Бригаде је дојахао до места прелаза.

— Јесу ли стигли батаљони? — упитао је Реља Гошковића.

— На маршу су.

Пред поноћ, у 23,00 часа, батаљони су маршевали кроз баруштине. У то време на десном крилу Дивизије одвијале су се драматичне борбе. Под заштитом својих митраљеза и минобацача један вод из 1. батаљона и вод чете аутоматичара 8. српске бригаде извршили су форсирање Босута код Батровца. Кад су ручним бомбама створили мали мостобран, на леву обалу су се пребацила сва три батаљона. У крвавој борби на нож са северокавказцима и 2. батаљоном 1230. пука гренадира, 8. бригада је после четири неуспела јуриша одбачена на десну обалу Босута.

Осма бригада је била прва јединица 1. југословенске армије која је покушала да пробије Сремски фронт пре него што ће отпочети напад свим снагама. Те ноћи Бригада је имала 18 погинулих руководилаца и 49 бораца, а рањених 105 руководилаца и 279 бораца и 10 несталихј Не-

пријатељ је имао мање губитке. Међу погинулим Немцима налазио се и командант одбране тог сектора капетан Бирнер.

Најдуже ратно јутро

Започео је 12. април. Други и 3. батаљон још нису стигли. Пут је у ноћи изгледао дужи него што јесте. Требало је савладати мочваре и сачувати тајност покрета, јер су немачки војници, после напада 8. бригаде, још више појачали извиђање. Маршевали су без застанка, али су ипак закаснили. Пре пола три, изјутра, јавили су да колоне стиже. У Штаб Бригаде је стигао политички комесар Дивизије Живко Живковић да помогне, како се не би поновио случај код Батровца.

— Јордане, дођи са командом чете код мене — рекао је Јокић.

Одмах су дошли командир митраљеске чете Јордан Петровић, политички комесар Пантелејмон-Панта Пејчић и помоћник политичког комесара Владан Видосављевић-Млинар.

— Митраљезе на овај насип, а до вас ће бити противтенковске пушке и, кад будемо прелазили, ако непријатељ отвори ватру, хоћу да га збришете.

Било је близу три сата ујутро. На обали је владала мртва тишина, а под њом све у покрету.

— Јовановићу, чамце у воду и крећите, а ти Јокићу за њим — наредио је командант Бригаде Бранко Вуковић.

Аутоматичари су изнели чамце на обалу. Чамац је напред имао кљун, а позади као да је напола пресечен. У њега може да стане одједном цео вод. Кад су изашли на насип, борци су застали да виде непријатељеву страну. Чамци су плуснули у воду и пореметили тишину. У први чамац се укрцао 2. вод аутоматичара командира Владимира Анђелковића, из Трговишта.

— Седај, откочи оружје! — наредио је Анђелковић.

Са водом је пошао и командир чете Драгомир Јовановић-Мурча, а затим су ушли веслачи пионирског батаљона Дивизије. На челу чамца био је Тугомир Крстић са

аутоматом, из села Сопота код Пирота. У другом чамцу је био 1. вод командира Живојина Тасића, из села Тибужда.

Чим су спустили весла у воду, са обале се проломило заглушујуће штектање шест митраљеза „максима“, а између њихових рафала грувале су противтенковске пушке. Сви су пуцали у помрчину шуме Нараче, а оданде је полетела читава река светлећих зрна. На немачкој страни се заметнула тешка борба између чете аутоматичара 10. српске бригаде и гренадира 1. батаљона немачког 1230. пука. Из шуме се винула увис бела ракета и означила где се чета налази.

Тачно у три часа ујутро, 12. априла, 10. српска бригада је пробила свој део Сремског фронта и заузела узан мостобран уз обалу. Она је била прва и једина бригада Југословенске армије која је у то време форсирала Спачву и усамљена се борила на немачком мостобрану. Тек након два сата, у пет ујутро, после јаке артиљеријске припреме отпочео је напад 1. армије на главном правцу пробоја код Товарника.

Упоредо са остатком аутоматичара, у другом таласу укрцавала се и 1. чета 1. батаљона командира Драгутина Ђорђевића-Брке и политичког комесара Мике Новковића.

— Брже! Упадај! — пожуривао их је командир 1. вода Жарко Панчић, из Раснице.

У чамац је ушло 1. одељење десетара Мирослава Ћирића, из села Горчинца, и болничарка Стана Љубић, из Масурице. Пушкомитраљсци: Душан Миленковић, из Сливнице, Радивоје Станковић, из Лево Реке, и Бора Милутиновић, из села Брода, окренули су цеви својих брэнгала према непријатељу. Зачас је ушао цео вод, затим политички делегат Гвозден Здравковић и командир чете Брка.

— Чедо, у први чамац — рекао је Јокић свом заменику.

Прикупили су храброст и кренули, очекујући да на другој страни наиђу на цеви. Почиње да се раздањује. Спачва тако лењо тече, као да се не миче. Широка је око 30 метара. Весла упиру свом снагом, а понтонски чамац загазио теретом до таласњаче и мили као вечност. Вода само што не прелије. Достигли су средину реке. Још мало је требало па да осете тло под ногама.

— Припремај ...

Непријатељски рафали из бункера пресекли су команду и осули по чамцима. Аутоматичари и пушкомитраљесци усмерили су снопове рафала преко леве обале. Гађали су у правцу одакле је титрао пламен немачких шараца. Један рафал захватио је чамац и одрезао комад весла. Када су се чамци приближили обали, одјекнуло је:

— Искачи!

Неки су искочили у воду и почели да запомажу. Док су их једни спасавали, остали су се сјурили низ насип кроз кишу куршума, хватајући се поплављене шума Нараче. Из првог таласа на самом насипу погануо је аутоматичар/Јбрдан) Тодоровић, из Дојкинца, а доле под обалом погинуо је немачки војник. Искрцали су се недалеко од бункера углављеног између стабала, маскираног грањем из којег су митраљежи бесомучно тукли дуж обале. На тај бункер повео је своје одељење десетар Славко Филиповић, из села Навалина, и ућуткао га.

Чета 1. батаљона је пошла удесно да прошири мостобран у рејону легионара 845. немачко-арапског батаљона. У том правцу су кренуле по искрцавању 2. и 3. чета. Ватра из бункера је тукла у висини појаса. Погођени су падали један за другим, а рањенике су превијале болничарке Милка Грубач, Косара Драшковић, Вера Ристић и друге. Божидар Стојиљковић, из Бољара, погинуо је пред бункером, а мало даље рањен је пушкомитраљезац Драгомир Митић, из Сопотнице. Снага му је измицала, а његов брэнгал је тукао све краћим рафалима кад су се немачки војници припремали за противнапад. Поред њега је погинуо Миладин Виденовић, из Бердуја.

Са 2. четом се искрцао цео штаб 1. батаљона. На попришту борбе остајали су погинули, а рањене су превијали и извлачили из борбе. Немачки војници су из бункера митраљезима косили прве редове који су настојали да прошире мостобран, јер повратка на десну обалу више није било. Пушкомитраљесци са брэнгалом Светозар Николић, из Дарковца, и Петроније Станковић, из Разгојне, водили су борбу против легионара 845. немачко-арапског батаљона, који су се кроз шуму приближавали.

Јутро се споро пробијало као никад дотада, а рањеници су се гомилали на положају и у превијалишту на десној обали Спачве. Милисав Анђелковић, из Црне Траве, рањен

је ручном бомбом у главу, Славко Цветковић, из Разгојне, Драгослав Ђорђевић, из Богојевца, Владимир Ивановић, из Барбеша, и Светиелав Крстић, из Пирота, рањени су у руке и ноге. Чета аутоматичара је надирала кроз Нарачу. У њеним редовима, истовремено, пред немачким бункерима су погинули Костадин Стојковић, из Навалина, и Александар Марковић, из Јеловице. Марковић је прво рањен и док су га другови износили са положаја по други пут је погођен смртоносним хицем.

Од два чамца колико их је 10. бригада имала, један је превозио рањенике, а са другим чамцем је форсирао Спагчу 2. батаљон. Прва чета, командира Милутина Живковића и политичког комесара Јордана Стефановића, ширила је мостобран лево од чете аутоматичара. Командир митраљеске чете Тугомир Ранчић и командир чете минобацача Јован Јовановић утоварили су оружје у чамац, да га касније чете понесу на леђима, а коње и опрему су оставили на обали. Последњи је ускочио Бастин заменик Јосиф Здравковић. Заменик команданта Бригаде Ћира Ристић-Реља наредио је да се и музичари пребаце преко реке. Непријатељ је на води дочекао чамац брзом паљбом из ровова. Један немачки војник је бацио бомбу на чамац и промашио. Вода је шикнула високо.

— Не мрдај, преврнућемо се — викао је командир вода Мирко Николић.

Већ је требало да сване, јутро се одужило, а дан као да је негде застао. Непријатељ је против 10. бригаде убацио много јаче снаге на мостобран, јер на другим деловима фронта није било борбе.

Дванаеста бригада налазила се, у то време, у рововима на полазним положајима за напад са јужне стране села Липовца. Припремала се за одлучан продор кроз мостобран на реци Босуту. Тачно у пет часова ујутро, 12. априла, Бригада је отпочела ватрену припрему по непријатељским положајима, тукући их из минобацача и митраљеза. После 15 минута жестоке паљбе, два батаљона и чета аутоматичара кренули су у напад кроз унакрсну ватру из бункера и ровова поред Спагче и Босута. За четири сата огорчене борбе и обилажења око минских поља, Бригада је уз велике жртве стигла на 100 метара до првих кућа Липовца. Али, даље није могла.

Паклене борбе у шуми Нарачи

Када се чета аутоматичара пробила до густих бункера, један немачки строј је извршио напад счела, а други се уклинио између чете и 1. батаљона и одвојио је од Бригаде.

— Немци иза леђа! — упозорио је Момчило Манчић, из Камика.

Непријатељ је долазио из правца леве обале и то је направило забуну, јер му се са те стране нису надали. Та наеије Синадиновић је штитио леви бок, а у пробоју је погинуо Благоје Миленковић, из Горњег Барбеша, док је Вукадин Манић, из Доброг Дола, умро од рана у Војној болници у Београду. Међу рањенима били су Јован Милошевић, из Бабичког, и Никола Михаиловић, из Средора. Једног рањеног аутоматичара другови су сакрили у жбуну и када су дошли по њега био је заклан. Чета је запленила три шарца, а један је понео командир чете Јовановић. Аутоматичари су имали седам погинулих и 13 рањених бораца.

— Убијен је један немачки војник са пуно одликовања — јавили су.

Јовановић га је преврнуо. Блуза му је била окићена ордењем. Погинули војник се звао Јоханес Кастан, рођен 17. 12. 1923. у Кемницу. Имао је богату биографију. Био је шофер, па пушкомитраљезац на источном фронту. У 19. години је за подвиге одликован Гвозденим крстом II реда, а следеће 1943. године Гвозденим крстом I реда. Напредовао је до ађутанта батаљона и чина потпоручника. За заслуге у борбама против НОВЈ, Кастана је његов командант 3. батаљона 1230. пука, капетан Јенке, предложио, 11. новембра прошле године, за Златан крст. С тим батаљоном је потпоручник Кастан од јутрос погинуо у противнападу.⁹⁸

Када се јутарња светлост пробила кроз мрачну шуму указала се потресна слика. Погинули и рањени су лежали на све стране, и немачки гренадири и ударници 10. бригаде. Поплављена шума Нарача била је мутна и крвава. Многи изгинули и рањени немачки војници носили су на блузама значке јуришника, а за борбе прса у прса значке „дани блиске борбе“, које су представљале посебно признање.

⁹⁸ АВИИ, Фонд немачких докумената, к. 24, ф. 3, док. 9.

Поласком у напад на бункере борци су згуснули строј. Никада слободи нису били ближе него данас, али исто тако и смрти.

— Не иди у гомилу, трком лево и десно! — упозорио их је командант Јокић.

Великог весељака 2. чете Добросава Младеновића-Добрија, из Јалботине, другови су нашли под једним дрветом погинулог од снајперске пушке. Лежао је у гуњу с руком под главом, као да је заспао. Имао је тек 18 година. Такође, увек весео и омиљен у својој чети Станко Младеновић, из Раснице, погинуо је код бункера као јединац. Строј је стигао на око 150 метара до бункера повезаних ватром и рововима, али им пушке и пушкомитраљежи ништа нису могли.

— Без ручних бомби нећемо проћи — приметио је Јокићев заменик Чедомир Ристић.

Један борац је бацао бомбе на бункер и ни једна није погодила. Код тог бункера је погинуо Бранислав Ђорђевић, из Бердуја.

— Бомбаши овамо! — позвао их је Ристић.

Из строја су истрчали командири вода Ненад Јовановић и Новица Илић, политички делегат вода Гвозден Здравковић и борац Милан Јовановић, из Царевог Дела. Понели су по две руске противтенковске бомбе, тешке по килограм и 200 грама, које су због широке ручице за активирање назвали „кашикарџе“. Привукли су се пузањем на око 20 метара до бункера, с намером да после експлозије кроз дим бомбе јурну у бункер. Немачки војници су их приметили и отворили на њих ватру. Новица Илић је погинуо од рафала, Гвозден Здравковић је погинуо када је по други пут рањен, Милан Јовановић је рањен у десну руку, а Ненад Јовановић је једва извукао живу главу.

Затим је Чедомир Ристић потрбушке стигао до храета и усправио се да припреми бомбу. Рафал је севнуо и сломио му леву ногу. Болничарка Вера Ристић, из Пирота, притрчала је и превела га. Командир вода минобацача Јордан Игњатовић пребацио је на леву обалу три минобацача и тукао бункере. Политички комесар Илија Драговић био је на ватреном положају и када је видео да минобацачи прецизно погађају, упитао је нишанцију:

— Како се зовете вас двојица?

— Ја сам Ђорђе Спасић, из Сукова, а он је Никола Пејчић, из Камбелевца.

У Винковцима им је Драговић саопштио да су примљени у чланство КПЈ. У 1. батаљон је стигао и политички комесар Дивизије Живко Живковић.

— Шта је Чедо, који ти је то пут да си рањен? — упитао га је Живковић.

— Једанпут од Бутара, два пута од Немаца.

Други батаљон је кренуо лево од 1. батаљона, продирући фронтом у дубину шуме Нараче. Митраљези и пушкомитраљези су разбили немачку одбрану да би олакшали борбу 1. батаљону. Немачки војници су одступали, али чете су добијале ватру и слеђа од оних који су заостали у рововима. Поново су се чули рафали из ровова који су већ прегажени. Трећа чета, командира Стојана Крстића и политичког комесара Јордана Стојановића, окренула је фронт делом према обали, ради чишћења окуке Спачве.

Батаљон се нашао уклештен у пакленој ватри између две борбене линије. Борци су позивали непријатеља на предају, а они су заједно са шарцем скакали у Спачву и давили се. У тој борби погинули су: Станко Цветановић, из Горње Купиновице, Божидар Митровић, из Црнатова, Сима Милошевић, из Горњег Пунушевца, пушкомитраљезац Десимир Огевановић, из ЈГГрисјана, и други. Рањени су: командир вода Јордан Величковић, Миладин Ћирић, из Бабичког, Влајко Костић, из Сурдулице, Драгољуб Јовановић, из Призрена, и још десетак бораца. Болничарке: Даница Влаховић, Лела Стојиљковић, Ксенија Комад и друге, неуморно су превијале рањенике и износиле их са положаја.

На положајима је лежало десетак погинулих бораца. Док је борац Милован Марковић, из Камика, водио борбу са делом 1. чете на челу батаљона, његов брат од стрица Момчило Манчић погинуо је, у истој чети, на зачељу код Спачве. Тек када се борба завршила и Бригада пробила фронт, Милован је сазнао о Момчиловој погибији. У нападу на непријатеља истакли су се пушкомитраљесци: Драгољуб Здравковић и Јеленко Пантић; затим борци са пушкама: Лука Здравковић, из Кумарева, Љубомир Стојановић, Јеста Милић, Чедомир Перић, Крста Марјановић, Војислав Јанковић, Петар Јовановић, Драгутин Цветковић, командир вода Јордан Величковић и политички делегат вода Ђорђе Вујачић.

Штаб 3. батаљона је са главнином, осим 2. чете, која је све време обезбеђивала форсирање реке, прешао на леву обалу. Борба је кључала без престанка. Немачки војници који су били на обали делом су одступили и борба се водила у дубини мостобрана.

Међу првима су рањени: десетар Вукадин Цветковић, из Горњег Барбеша, Стојан Димитријевић, из Марковца, командир вода Драгутин Ђорђевић, из Првонека, политички комесар 1. чете Мика Јанковић, Владимир Јовановић, из Фирлхиса, Милорад Лазаревић, из Доброг Дола, и Радисав Николић, из Мањка. Збринуле су их болничарке сестре Јелена и Радојка Шурбатовић и Стојанка Вуксановић. Рањеници су стизали у бригадно превијалиште на десној обали Слачве са целог фронта. Лекар Бригаде др Данило Стојиљковић је радио у шуми под фењерима.

— У чамац другови, крећемо — наредио је командант Вуковић.

Штаб Бригаде је ушао у чамац са 2. четом, командира Алостола Томића и политичког комесара Душана Михаиљковића. Негде преко половине реке чету и Штаб су немачки војници дочекали рафалима. Чамац је успорио.

— Веслај, брже! — наредио је политички комесар батаљона Јован Кратохвил.

Командир Томић се грчевито држао за таласњачу чамца, јер није знао да плива. Било је чудно како су се немачки војници задржали поред обале, када их је 1. чета командира Арсенија Анђелковића разбила и потерала кроз шуму. У тој борби, политички комесар чете Славко Стошић је био рањен.

Орден за подвиг

Први и 2. батаљон 10. бригаде морали су да савладају немачку одбрану у шуми Нарачи и да избију на Крекманов салаш. До њега је било читавих пет километара, а у том простору, од силних рафала стотине аутоматских оружја, мочвара је шикљала као водоскок. На километар од обале наишли су на највећи немачки бункер, из којег је провиривало неколико митраљеских цеви. Немци су гађали и из других мањих бункера, али овај је био најопаснији. Зауостављен је цео батаљон. Залегли борци држали су отворе бункера на нишану.

Ко год би покушао да му се приближи, падао је погођен. Борци Драгољуб Стојановић, из Бабичког, и Илија Тасић, из Јелашнице, два пута су полазили да га униште и били су рањени, а Радивоје Аранђеловић, из Добротина, је погинуо. Непријатељ је испред бункера посекао шум/ и преко те чистине није могло да се претрчи — тешко се и пузањем могло доћи. Чим се неко на положају покрзне, запггектали би рафали. Када се мало зађе у шуму, с десне стране бункера видела су се врата, одакле је штектао шарац.

Недалеко од бункера, иза дебелог стабла, заклонио се заменик командира 3. чете Бранко Ђорђевић и бацао бомбе, али балване и цакове са земљом никако није могао да пољуља.

— Чекај, Бранко, да ја опробам — рекао му је командант Мирко Јокић.

Скинуо је са опасача противтенковску бомбу „кашикару" и заузимао погодан положај да је баци на бункер.

— Друзе команданте, дајте мени, ближи сам — затражио је Ђорђевић. — Убацићу је баш кроз врата.

— Држи, али пажљиво, имам само ту једну.

Пре тога су код врата бункера погинули скојевци Свзтислав Ђорђевић, из Паклештице, и осамнаестогодишви Богдан Младеновић, из Новог Села, а Влајко Димитријевић, из Биљанице рањен је у обе ноге. Ђорђевић је извадио осигурач и завитлао бомбу према вратима. Док је она још шиштала, зрно из снајперске пушке га је погодило у главу и тренутно усмртило. Он је погинуо, а неколико секунди касније одјекнула је експлозија. Бомба није могла да сруши бункер.

Један омањи црнооки борац гледао је у бункер, као да ће га очима срушити. Размишљао је како да га освоји без жртава.

— Има ли добровољаца? — обратио се командант залеглим борцима 2. чете.

— Има, ја сам — јавио се тај борац.

На себи је имао сиви исхабани сако, а на ногама нешто што је личило на опанке. Изненадио је многе своје другове, поготово што се раније није посебно истицао у борби.

— Како се зовеш? — упитао га је Јокић.

— Осман Бајрамовић, друже команданте.

— Одакле си?

— Лесковчанин.

— Слушај, ако убадиш макар једну бомбу у тај бункер, добићеш Орден за храброст. Ја ћу те предложити Дивизији.

Политички комесар Дивизије Живко Живковић је залегао у строју и слушао овај разговор. Бајрамовић је оставио пушку и у торбици понео ручне бомбе. Стајао је неко време иза дрвета и осматрао како да се пребаци, а онда у кратким скоковима кренуо је према бункеру. Кад запуца, он би прилегао, а кад престане паљба, опет би потрчао који метар и бацио се на земљу. Око њега су се забадала зрна. Тако је савладао чистину и укосо потрчао да ухвати заклон. Прву бомбу убацио је право кроз врата наочиглед скоро половине батаљона.

— Алал му вера! — рекао је политички комесар Живковић.

Експлозија противтенковске бомбе растресла је бункер. Бацио је другу, па трећу. Рушиле су се греде и земља. Из бункера се није чуо ниједан рафал.

Извиђачки вод Штаба Бригаде дотерао је немачког командира чете који је држао један одсек одбране у шуми Нарачи. Био је наоружан аутоматом и пиштољем, а о рамену је још имао ловачку пушку, доглед и фото-апарат. Изненађен брзим продором батаљона кроз шуму, није успео да благовремено побегне.

Тек после Бајрамовићевог подвига, 1. батаљон је могао да крене на немачке ровове у дубини шуме. Само што су чете мало одмакле, око 8,00 часова ујутро, борци су угледали како им се из шуме приближава велики немачки стрељачки строј. Командант 1. батаљона немачког 1230. гренадирског пука, капетан Ханс Обернауф, повео је две чете у противнапад да би повратио мостобран. Сваки други његов војник имао је аутомат или пушкомитраљез, за опасачем заденуте бомбе, а шлемови су били маскирани гранчицама.

— Нож на пушку! — чула се команда.

Тог тренутка, када су се немачки војници приближили на око 150 метара до положаја 1. батаљона, њихов стрељачки строј је кренуо на јуриш. Противнапад непријатеља био је усмерен на 1. и 2. чету, које су га заиста на нож дочекале. Борба је отпочела без команде. Десетар Владимир Младеновић и пушкомитраљезац Боривоје Пешић, из

Самарнице, Илија Тасић, из Јелашнице, и Душан Петровић, из Радовнице, разбили су један немачки вод, преполовили га у борби прса у прса, али су и сами били рањени.

Под најјачим ударом непријатеља нашла се 2. чета командира Томе Живковића. И поред великих губитака, чета је пружила снажну одбрану. Када је био рањен храбри помоћник политичког комесара те чете Радивоје Младеновић-Тарзан, борци су почели да одступају. Младеновићу је рафал из близине захватио леву ногу и кук. Из борбе га је извлачио омладински руководилац батаљона Александар Пејчић, застајући често да се одбрани аутоматом, јер су их немачки војници у стопу пратили.

— Лези и отварај ватру, нема повлачења! — понављао је командир 1. чете Драгутин Ђорђевић-Брка.

За кратко време непријатељ је имао 15 погинулих и још више рањених, али је са великом упорношћу нападао. Борба је била тако блиска да су се борци помешали са немачким гренадирима и гушали. Иза батаљона је била Спачва на коју је непријатељ хтео да набаци целу 10. бригаду. Трећа чета командира Благоја Цветковића-Чиче, са десетак бораца избачених из строја и рањеним командиром вода Наском Николићем, узмицала је према обали.

Командант Јокић је у првим редовима распоређивао пушкомитраљесце:

— Овде имаш да останеш и рафалима да бијеш — рекао је Петронију Станковићу, из Разгојне.

Када се Станковић пожалио да нема муниције, командант је потрчао код рањених пушкомитраљезаца и донео пуне шаржере. Пушкомитраљесца Светозара Николића истурио је напред иза једног дрвета:

— Само преко тебе мртвог могу да пређу.

Таман је Николић испалио неколико рафала, зрно из снајпера погодило је у зглоб ножица његовог брэнгала и скоро Јих^оезало, али он није одступио. Храбри командир Жарко Панчић погинуо је на челу свог вода, покушавајући да заустави немачки напад. Пали су смртно погођени и борци: Радосав Панић, из Бериловца, седамнаестогодишњи Тадија Николић, из Камика, осамнаестогодишњи Боривоје Стаменковић, из Височке Ржане, Ранђел Анђелковић, из Добротина, Павле Николцћ, из Нове Брезовице, и Тома Милчић, из Горње Купиновце.

Ватра 1. батаљона била је све слабија, јер му је нестала муниција. Доносиоци муниције, који су били упућени по њу на десну обалу, уз пут су рањени или погинули.

— Натраг, натраг! — командовао је Јокић.

Чете су се помешале и у неред одступале, када је из рејона Апшевца извршила напад и 3. чета 845. немачко-арапског батаљона командира поручника Хустана.

— Мићо, хајде, твоја чета је отишла на десно крило

— рекао му је пушкомитраљезац Бора Милутиновић.

^o/ч/j, Јиилан Спасић, из Дарковца, ништа није одговорио. Кле-
чао је поред једног дрвета окренут према непријатељу, по-
гођен снајперском пушком у главу.

Крај великих борби

Одједном су с левог крила батаљона заштектали ми-
траљези. Само пола сата пре немачког напада, партијски
руководилац батаљона Лука Радоњић наредио је да се и
митраљези пребаце на леву обалу. Помоћник политичког
комесара митраљеске чете Владан Видосављевић превезао
је три митраљеза на мостобран. Најбоље нишанције: десе-
тари Божидар Павловић, из Сувојнице, Драгомир Ристић,
из Пирота, и Чедомир Анђелковић, из Грделице, решетали
су немачки строј. Немачки легионари су рафалима и снај-
перима гађали митраљезе. Ускоро је Павловић погинуо, а
заменио га је четни старешина Бранко Ђорђевић, док је
рањеног Анђелковића заменио Видосављевић. Они су спа-
савали чете.

Када су стигли први сандуци са муницијом, били су
разграбљени. Борци су брзо пунили пушке, аутомате и
пушкомитраљезе. Ручне бомбе су поново прорадиле и сада
је отпочела одлучујућа борба. Борци су запазили једног
немачког болничара како се пребацује од једног до другог
храста и гађа заостале борце и рањенике. Сачекали су га
иза стабла и рафалом збрисали.

Фронт је кренуо напред, а куршуми су слеђа свирали
изнад глава. Аутоматичари су потрчали према рову из ко-
јег су потекли хици. Један немачки официр је искочио из
рова и ухватио пут ка Спачви. На њему су били пиштољ,
аутомат и доглед. Борци су покушали да му препрече пут
и пуцали су за њим, али нико да га погоди. Офипир је

стао на обалу, подигао руку као да је пред Хитлером и бацио се у Спачву заједно са оружјем.

У одбијању немачког напада истакли су се: Сретен Павловић, из Раснице, политички делегат вода и секретар СКОЈ-а у 1. чети Војислав Стојковић, из Сливнице, Јован Младеновић и Сретен Станковић, из Горње Купиновце, Светислав Павловић, из Доње Лакошнице, десетар Душан Јовановић, из Дејанца, Добривоје Костић, из Богојевца, Светозар Тодоровић, из Грајевца, Ратко Николић и Благоје Стојковић, из Бабичког, Милорад Тодоровић, из Горњег Барбеша, и многи други.

Када су се немачки војници сударили са 1. батаљоном, истовремено су напали 2. и 3. батаљон, који су продрли дубље у немачку одбрану. Док се тамо водила борба, из шуме се појавила бригадна музика, која се лењо вукла из фронта. Стојан Стошић-Минђуша, из Предејана, свирао је из све снаге у трубу. Капелник Мика истрчао је пред команданта Бригаде Бранка Вуковића:

— Друже команданте, заробили смо опасног Немца.

Курири су праснули у смех. Заиста су довели немачког војника. Залутао је у шуми и налетео на музичаре који су му канапом везали руке. А, пре тога, борци су препричавали једну храброст коју су јутрос видели, пошто је непријатељ зауставио 2. батаљон. Пред њим су били ниски бункери повезани рововима и тако маскирани да се није могло уочити одакле митраљежи гађају. Док су заменик команданта Бригаде Ћира Ристић-Реља и командант 2. батаљона Никола Баста догледима осматрали немачке положаје, пришао им је један борац 3. чете командира Стојана Крстића. Обратио се Рељи којег је запамтио као команданта Бригаде.

— Друже команданте, да ја пођем на оне бункере?

Гледају га. Наочит, млад и стамен. У чети га зову Драги.

— А зашто да погинеш на крају рата, разбићемо ми њих чим кренемо — рекао је Реља.

— Хоћу лично да запленим један пиштољ и један шмајсер, па да ми остану као моји — рекао је разлог.

Командир вода му је дао аутомат и ручне бомбе. Гледали су га кроз доглед када је одмицао према рововима. Немачки војници припуцају на њега и он отпусти рафал,

тако док није стигао до бункера. Видели су када је бацио три бомбе и ускочио у ров. Учинио им се да га дуго нема.

— Ено га! — узвикнуо је Баста.

Трчао је цик-цак, а за њим су прштала зрна по води. Гађали су га из других бункера рафалима. Он се у рову опасао немачким опасачем са пиштољем и донео два аутомата. Одједном је заупцало у леђа батаљону и Штабу Бригаде. Музичари су оставили заробљеника и побегли.

— Живковићу, дај чету! — наредио је Баста.

Командир 1. чете Милутин Живковић издвојио је 3. вод аутоматичара и 1. вод коме је додао још неколико пушкомизраљеза. Заостали непријатељски војници у бункерима пошли су у пробој кроз распоред 2. и 3. батаљона. И, Штаб Бригаде је повео борбу, јер је одмах окренуо фронт на супротну страну. У оштрој борби против немачких војника погинуо је командир вода у 2. батаљону Мирко Николић, из Доње Лакошнице, а рањен је политички делегат вода Ђорђе Вујачић, из Голубовца.

Укоштац са непријатељем су се ухватили: Боривоје Павловић, из Горње Лакошнице, Јордан Јанковић, из Пирота, пушкомизраљеза Живојин Анђелковић, Миодраг Крстић и Војислав Видаровић, из Рупља. Они су упали међу немачке гренадире и разбили их. Командир чете Живковић понео је шарац и убио три немачка војника. Борци су поново гледали како немачки војник са шарцем око врата скаче у Спачву и дави се. Ватра из немачких ровова на махове се појачавала. Курир Штаба Бригаде Ђорђе Тауновић, из Стајевца, погођен је на шумском пропланку кад је носио пошту. Курир Владимир Тасић је дугачком мотком закачио Пауновића за опасач и извукао га из опасне ватре, али је Пауновић већ издахнуо.

После два сата борбе 2. батаљон је ликвидирао заосталу немачку групу. Непријатељски строј који је напао 2. батаљон био је јуришем потиснут и налетео је на 3. батаљон.

— Швабе! — узбунио је неко чету.

Паљба је грунула из леђа. Борци су потрчали за немачким војницима и једног су ухватили.

— Не убије! Ја социјалист, Аустријанац — објашњавао је нашим језиком.

У последњем нападу и гоњењу непријатеља истакли су се пушкомизраљесци: Божидар Ђорђевић, из Доброг До-

ла, Драгољуб Николић, из Старе Брезовице, и Душан Петровић, из Кумарева; затим борци са пушкама: Чедомир Перић, из Косовске Каменице, десетари Миливоје Станковић и Боровоје Стојиљковић, из Новог Села, Василије Живковић, Антанас Илић и Божидар Лазић, из Разгојне.

Чета минобацача, командира Јована Јовановића, политичког комесара Чедомира Маринковића и помоћника политичког комесара Бранка Николића, тукла је брзом палбом последњу линију немачке одбране. Непријатељ је напуштао ровове и повлачио се према Крекмановом салашу. Последњи је погинуо борац Радомир Николић, из Бујковца, који је увесељавао дудуком и гајдама 2.~чету 3. батаљона.

У 10,00 чаеова, после узастопних јуриша, сва три батаљона су пробила немачку одбрану. Борци су још 12 непријатељских војника убили и осам заробили, док су остали бежали кроз шуму Нарачу. У 11,00 часова, командант немачког 34. корпуса наредио је да се 41. пешадијска дивизија повуче са Сремског фронта. Командант 1230. гренадирског пука наредио је својим батаљонима да се повуку у 13,00 часова.

Дванаеста бригада је у 13,00 часова заузела село Липовац. Непријатељ је за собом рушио све мостове на Спацви и Босуту, по дубини одбране, и успорио бригадама гоњење. Осма бригада је прво збринула велики број својих рањеника и сахранила погинуле, а сутрадан, 13. априла, наступила је из Батровца, преко Апшевца и Подграђа, за Комлетинце.

Био је то крај великих борби на Сремском фронту. Тог 13. априла, немачко командовање је планирало да се јединице повуку са Сремског фронта, али их је за један дан 1. армија предухитрила. Немачки официри су у обради историјата своје 41. дивизије, у заробљеништву, записали:

„Почетком априла 1945. године, Штаб немачког 34. армијског корпуса је наредио дивизији да припреми повлачење са Сремског фронта до средине априла.”⁹⁹

О том повлачењу, командант немачке 41. дивизије генерал-потпуковник Волфганг Хаузер, у заробљеништву је изјавио:

„Било је планирано од стране 34. армијског корпуса да се, средином априла, повучемо на неки положај код Врпоља, који је корпус пронашао, и да се тамо утврдимо. Већ је било издато наређење за повлачење и извршене су припреме ... Главни напад уследио је у зору на очекиваном месту ... На основу таквог стања корпус наређује повлачење на положај Винковца. Велика предност дивизије била је у томе што је повлачење већ било припремљено. Сада је то требало да буде у 13 часова.“¹⁰⁰

Што се тиче губитака 1230. гренадирског пука, чији су се делови бранили и пред фронтом 10. бригаде, постоје различити подаци. Резервни капетан Ханрих Брем наводи да је пук имао 20 до 25% мртвих и рањених. Непознати аутор из штаба 1230. пука написао је, у заробљеништву, да је пук имао око 500 мртвих и тешко рањених. Поручник Роберт Монтау, командир чете у 843. северокавказком батаљону, изјавио је да је батаљон имао око 10 погинулих и 20 рањених, док је 70 војника пребегло на противничку страну.

Десета српска бригада, такође, нема поузданих података какве је губитке непријатељ претрпео на њеном правцу напада. У операцијском дневнику је наведено:

„Губици непријатеља нису тачно утврђени, али је нађено 35 мртвих, 10 заробљено, рањених је било много.“¹⁰¹

Губици 10. бригаде на Сремском фронту били су изузетно високи. Само 1. батаљон је имао преко 20 погинулих и преко 50 рањених бораца и руководилаца. Операцијски дневник Бригаде је забележио:

„Сопствени губици: 25 мртвих и 69 рањених.“¹⁰²

Међутим, по књигама погинулих, рањених и несталих, које нису све сачуване, уписано је 70 погинулих и 80 рањених, а у извештају Штаба 10. бригаде стоји да је било 143 рањена. Овај број не може да се узме као коначан, јер се из операцијског дневника Бригаде види да су штабови батаљона умањивали своје губитке. Ни подаци 22. дивизије — да је само за један дан последње борбе имала 301 погинулог и 643 рањена — нису коначни. Јер, губици су по бригадама били знатно већи.

¹⁰⁰ Исто, к. 73, ф. 1, док. 1.

¹⁰¹ АВИИ, Фонд НОР-а, к. 1054, ф. 1, док. 2.

¹⁰² Исто.

У Београду на паради

Када су батаљони дошли до ровова и бункера из којих су истерали немачке војнике, тек тада су сазнали зашто нису могли брже да их пробију. Непријатељ је великим сајлама сапео круне дрвећа, повио их изнад ровова и бункера и тако их маскирао. Немачки војници су још искакали из ровова и бежали. Командант Бригаде пошао је да види где су се они то скривали. На дну дубоких ровова биле су даске, а испод њих исте дубине и грађе да се не стоји у води. Ту су се они притајили када је Бригада заузела њихове положаје.

— То још нисам видео, ровови на спратове — зачудио се начелник Штаба Божићар Гошозић.

Први батаљон је наступао уз Босут према селу Отоку, а 2. и 3. батаљон су стигли у село Предграђе. Кад је пионирски батаљон Дивизије направио понтонски мост од бубаради, преко Босута су и ти батаљони кренули за Штабом Бригаде. После две бесане ноћи Бригада је преноћила у селу Отоку, а ујутро рано кренула је за Бинковце.

Штаб Бригаде је пред полазак из Отока задужио политичког комесара 1. батаљона Душана Младеновића да са једним водом пође у шуму Нарачу и сахрани погинуле другове. Трагајући за погинулима, изненада су застали пред необичним призором: један борац 10. српске бригаде и један немачки војник лежали су један поред другог и обојици је био забоден бајонет у стомак. Истовремено су потегли оружје, сударили се и тако пали, још увек држећи грчевито пушке у рукама.

Младеновић се с пијететом односио према својим погинулим друговима, од којих је многе лично познавао. Сахранио их је у заједничкој гробници у шуми Нарачи где су и пали. И Младеновића су, од формирања Бригаде, познавали сви руководиоци и велики број бораца. За те задње жртве 10. српске ударне бригаде у Другом светском рату Штаб Бригаде није искористио прилику да тим погинулим јунацима војна музика и почасна чета одају последњи поздрав.

У Винковце је 10. бригада стигла око 14,00 часова и сместила се у коњичку касарну. Борци су још препричавали како су их становници појединих кућа у Кватерниковој и Хитлеровој улици пољивали са спратова врелом

водом. Из усташких кућа одшкрину мало прозор, изруче лонац вреле течности на тротоар којим пролазе борци и брзо навуку завесу.

Батаљони су на смену вршили обезбеђење градског подручја и трагали за прикривеним усташама и немачким војницима. Наредних дана су штабови батаљона извршили смотру бораца, рседили јединице и организовали уређење касарне. Најслабије обучени борци добили су немачке и домобранске униформе заплењене у касарни.

Шеснаестог априла, у Штабу Дивизије је одржано војно-политичко саветовање са свим штабовима бригада. После подне, 17. априла, политички комесар дивизије Живко Живковић са Штабом 10. бригаде и штабовима њених батаљона је извршио анализу борбе на Сремском фронту. Том приликом је дао високу оцену Бригади. Сутрадан су сличну анализу извршили штабови батаљона са командама чета.

На дан 21. априла, све бригаде су учествовале у генералној проби за параду 22. дивизије, предвиђене за 22. април. У недељу пре подне, уместо параде коју је киша омела, у сали бившег Хрватског дома у Винковцима било је свечано и дирљиво. Половину сале су испунили гости из тог града, а другу половину борци и руководиоци. На средини је стајао сто и на њему одликовања. Командант Дивизије Петар Попивода узео је Указ о одликовањима и почео да чита. Када је дошао на 10. бригаду, прозвао је:

— Тадија Николић (био је пушкомитраљезац)!

— Погинуо.

— Рањен..., рањен ... , погинуо ...

Командант је држао орден у руци, али нико није излазио. Њихова одликовања су се гомилала. Међу гостима — по који јецај и сузе.

— Јосиф Здравковић. Орден за храброст.

— Ја.

Недалеко од стола стајао је политички комесар 3. батаљона Јован Кратохвил и цртао. Командант Дивизије је дао Здравковићу орден, а Кратохвил карикатуру.

Ненад Јовановић и Радивоје Младеновић-Тарзан добили су по други Орден за храброст. Осман Бајрамовић и борац Драги, такође су одликовани истим орденом, за нарочите подвиге на бункерима. Орден за храброст добили су: Чедомир Ристић, Божидар Вуликић, Чедомир Јовановић,

Душан Младеновић, Васо Бањац и други руководиоци. Између осталих, Медаљу за храброст добили су: Драгутин Цигарчић, Вукадин Горчић, Јордан Игњатовић, Владан Видосављевић, а Влајку Стошићу је то била друга медаља. И овога пута ни једна другарица није одликована.

Одлуком Генералштаба ЈА, 22. дивизија је упућена у Србију и стављена под команду Главног штаба Србије. По заповести Штаба Дивизије, 23. априла, у 5,00 часова, 10. бригада је извршила покрет из Винковаца. До Шида је маршевала пешице, а сутрадан се укрцала у воз и преко Сремске Митровице и Руме стигла у Стару Пазову 24. априла у 14,00 часова. Чете су биле распоређене у државним и приватним зградама. Борци су имали на себи разне униформе: немачке, усташке и домобранске. Већина их је била у цивилном оделу у којем су пошли од кућа.

Десета бригада је, 25. априла 1945, у свом саставу имала по списку 1.762 борца и руководиоца, а од тога 31 другарицу. На лицу је било 1.643, док је 119 било на курсевима и у болницама. Укупно је било 1.667 наоружаних и 95 ненаоружаних бораца, јер није добијено све оружје које је по формацији следовало. Бригада је од превозних средстава имала 84 двоосовних кола, један мотоцикл без приколице, затим 27 јахаћих, 25 товарних и 173 теглећа коња.

У Старој Пазови је извршен избор бораца и руководиоца из 10. бригаде да би формирали један батаљон, који ће са осталим јединицама Дивизије учествовати на првомајској паради у Београду. За команданта парадног батаљона 10. бригаде одређен је заменик команданта 2. батаљона Јосиф Здравковић. Одатле је парадни ешелон прешао у Земун, да би био ближи Бањици где су увежбавани парадни корак и поздрав.

Дан уочи параде, ешелон је на генералној проби на земунском аеродрому показао да је потпуно спреман за сутрашњу прославу. Тог дана, све јединице 10. бригаде су прешле из Старе Пазове у Земун и разместили се у коњичким касарнама. Позадински делови су остали у Земуну, а чете су продужиле марш за Београд, ради учешћа у обезбеђењу града и параде.

Освануо је Први мај. Још у пет часова ујутро, парадни батаљон се пребацио у Београд и заузео место у парадној колони. На Бањици је још једном одржана кратка проба.

а затим је колона од око 15.000 бораца кренула преко Славије ка Теразијама, где је била трибина. На целом том путу окупило се око 250.000 људи који су поздрављали учеснике параде.

Испред трибине на Теразијама, корак је био још снажнији да поздрави свог Врховног команданта и највише војно и политичко руководство нове Југославије. За 10. српску бригаду је то било велико признање.

Други пут на Дрину

После успешно обављеног задатка на првوماјској паради, све јединице су се вратиле у Земун на одмор. Али, већ сутрадан, 2. маја 1945, Штаб 10. бригаде је примио наређење Штаба 22. дивизије за покрет. Бригада се, 3. маја, укрцала у воз на железничкој станици у Београду и истог дана стигла у Ваљево, на дводневни одмор у касарнама. Петог маја, у 4,00 часа, настављен је покрет пешице преко Дебелог брда и следећег дана Бригада је заузела нове положаје на десној обали Дрине, где је већ била у марту месецу.

Штаб 10. бригаде, приштапски делови и 1. батаљон били су у Бајиној Башти, 3. батаљон је посео рејон Рогачице, а 2. батаљон је био на десном крилу Бригаде у Љубовији. Обезбеђивали су десну обалу Дрине од преласка четника из Босне. Због важности тих положаја, у Штаб Бригаде је дошао партијски руководиоцац 22. дивизије Радоје Љубичић да прати рад.

Дванаеста бригада је држала положаје северно од 10. бригаде, а 8. бригада је била на одсеку између река Колубаре и Западне Мораве, ради ликвидације четника на планини Руднику.

Из 10. бригаде су два делегата пошла у Београд на Оснивачки конгрес Комунистичке партије Србије, и то: политички комесар 1. батаљона Душан Младеновић и помоћник политичког комесара 3. батаљона Драгоје Мацура. Конгрес је почео са радом 8. маја 1945. и тог дана је Моша Пијане обавестио делегате да је Немачка капитулирала. Конгрес је прекинуо рад, а делегати су изашли на Теразије да се веселе.

Девети мај 1945. затекао је Бригаду поред Дрине. Дан раније, у Берлину је потписан акт о безусловној и коначној капитулацији немачких оружаних снага. Тиме је био завршен Други светски рат у Европи. Када је за то чуо у Штабу Бригаде, командант 1. батаљона Мирко Јокић постројио је батаљон и наредио покрет. Зауставио га је и окренуо према једном брду изнад пута.

— Пуни! У брдо нишани! Пали! — командовао је.

Ватра је сукнула из целог батаљона, али нико није знао зашто се пуца. Опет је командовао:

— Прекини! Укочи! Налево круг!

Стајали су у таласастом строју.

— Другови, Немачка је капитулирала, пропала. Нема више окупатора, нема борбе. У Југославији победници смо ми, Титова војска — рекао је најкраће.

Командант 2. батаљона Никола Баста је на вест о капитулацији фашистичке Немачке отворио ватру у Љубовији из противавионског митраљеза и испалио сву муницију, јер је морао да га преда у трофејно оружје.

Тог дана су сви батаљони, заједно са народом, учествовали у манифестацијама, а командант Бригаде Бранко Вуковић говорио је о значају капитулације Немачке.

Први батаљон је, 15. маја, извршио покрет уз обалу Дрине, у правцу села Перућца, на терен Заовине—Влаховића—Старог Брода, да хитно затвори правац преко Дрине једној четничкој групи. Чета аутоматичара Бригаде прешла је преко Дрине у источну Босну у рејон Осмаче, а делови 2. батаљона у рејон Сребренице. Скоро сваког дана су патроле заробљавале четнике и усташе.

Али, четвртог јуна, командант Бригаде је послао Штабу Дивизије несвакидашњу радио-депешу:

„Ухваћена су два четника код којих је пронађен пиштољ и торбица од бившег политичког комесара ове Бригаде, и објава са штамбиљем 10. бригаде. Бранко.“¹⁰³

Један четник је био поручник, а други потпоручник. На капама су имали петокраке и представљали се за официре Југословенске армије. Тако су успели да стигну до заседе извиђачког вода Бригаде. Када су их борци дотерали у Штаб код шефа Озне Лазара Лажетића, он је прочитао објаву и упитао:

— Ко је од вас Лазар Лажетић?

Одмах им је било јасно да су на правом месту пали у клопку. Тај четнички поручник се служио објавом на име Лазара Лажетића, коју је потписао тадашњи командант Бригаде Ћира Ристић-Реља. Лажетић је у то време био обавештајни официр 10. бригаде и имао је објаву да би се легитимисао код органа народне власти, када је на терену прикупљао обавештајне податке о непријатељу.

Четнички официри су признали да су учествовали у борби код школе у Липовици, 28. септембра прошле године, у којој је погинуо политички комесар Бригаде Бранко Вучелић-Цикси. Они су запленили комесаров пиштољ, торбицу са партијским документима, печат и штамбиљ 10. српске бригаде, које је Вучелић чувао. У торбици је била и та објава. Четници су стрељани, 8. јуна, на пијачни дан, на фудбалском игралишту у Бајиној Бапги пред око 3.000 људи.

На положајима са обе стране Дрине, јединице 10. бригаде су до 6. јула убиле четири четника и ухватиле 36 четника и њихових официра, двојицу усташа и једног усташког официра. Сутрадан, 7. јула, Бригада се сакупила у Бајиној Бапги и присуствовала прослави народноослободилачког устанка у Србији. Осмог јула Бригада је напустила Србију и преко Заглавка, Ужица и Крушевца стигла у Прилеп 12. јула, у 20,00 часова.

УМЕСТО ЗАКЉУЧАКА

У 10. српској ударној бригади огромна већина бораца и руководиоца била је из редова сиромашне сеоске омладине југоисточне Србије. Традиционално надахнута слободарским духом, жилава и издржљива у борби, свесно је подносила највеће жртве, ратне напоре, глад и немангину.

На свом ратном путу, под разним неповољним временским и другим условима, Бригада је водила 56 већих и мањих борби против окупатора и њихових квислинга. Заробила је 290, ранила 504 и убила око 520 непријатељских војника. Запленила је знатне количине разне ратне опреме и хране. Јединице 10. српске бригаде за 370 ратних дана су прешле пут дуг око 2.500 километара и ратовале на територији југоисточне и западне Србије, Косова, Санџака, Црне Горе, источне Босне, Срема и Хрватске.

Бојни и политички руководиоци Бригаде су испојили вештину и личну храброст у руковођењу на бојном пољу против елитних немачких и бугарских јединица и добро наоружаних четничких, усташких, недићевских и љотићевских јединица, ослобађајући села и градове.

Бројно стање Бригаде било је променљиво и кроз ње не јединице је прошло око 3.500 бораца, који су се у борби увежбавали, калили и војнополитички уздизали.

Највеће губитке у људству Бригада је имала: у долини Лужне Мораве, у рејону Суве планине, у косовској операцији, код Бијелог Поља, на Дрини у рејону Малог Зворника и на Сремском фронту. Према прикупљеним подацима, који се не могу сматрати коначним, из Бригаде је, од њеног формирања до краја рата, живот за слободу дало 389, а рањено 425 бораца, команданата, командира и политичких руководиоца.

Осмог јула 1945. године, Бригада је у саставу Дивизије извршила покрет за Македонију и 12. јула, у 20,00 часова, стигла у Прилеп. До почетка фебруара 1946. године, водила је борбе са наоружаним одметницима — Шиптарима на територији Македоније и Косова и Метохије и дала нове жртве. У првој половини фебруара, расформирана је 22. српска дивизија, а с њом и 10. српска ударна бригада.

Десета бригада је часно и пожртвовано извршила све ратне задатке и тиме дала свој удео у коначној победи над окупаторима и домаћим издајницима. За заслуге на бојном пољу и за развијање братства и јединства, Указом број 176 од 1961. године, Врховни командант је одликовао Бригаду Орденом заслуга за народ за златном звездом.

У гарнизону у Нишу постоји мирнодопска јединица Југословенске народне армије, која негује и чува традиције Десете српске народноослободилачке ударне бригаде.

ПРИЛОЗИ

РУКОВОДИОЦИ ДЕСЕТЕ СРПСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ

ШТАБ БРИГАДЕ

Командант

СТЕВАНОВИЋ Станојка ДАНИЛО-ДАЧА, рођен 11. 10. 1912. у селу Клиновац, Бујановац, Србин, дипломирани правник, у НОБ од прве половине 1942, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 14. 7. 1944. Умро 3. 8. 1969. у Врању.

РИСТИЋ Станислава ЋИРА-РЕЉА, рођен 20. 7. 1920. у селу Биљача, Бујановац, Србин, земљорадник, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 14. 7. до 23. 10. 1944.

ВУКОВИЋ Петра БРАНКО, рођен 3. 5. 1916. у Босанском Новом, Србин, рудар и столар, у НОБ од 1941, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до краја рата.

Политички комесар

ПАВЛОВИЋ Михаила БРАНКО-УЧА, рођен 3. 5. 1916. у селу Ариљу, Ужице, Србин, учитељ, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 4. 6. 1944. Умро марта 1984. у Београду.

ВУЧЕЛИЋ Станоја БРАНКО-ЦИКСИ, рођен 7. 1. 1920. године у селу Братоножићи, Подгорица, Црногорац, студент технике, у НОБ од 1941, у Бригади од 6. 6. 1944. На положају од 6. 6. до 28. 9. 1944, када је погинуо у селу Липовици, Власотинце.

ДРАГОВИЋ ИЛИЈА, Црногорац, ђак, у НОБ од 1941, у Бригади од 2. 11. 1944. На положају од 2. 11. 1944. до краја рата. Умро у Београду. Других података нема.

Заменик команданта

РИСТИЋ Станислава ЋИРА-РЕЉА, на положају од 14. 7. 1944. и од 23. 10. 1944. до краја рата.

ЦВЕТКОВИЋ Трајка РАДЕ, рођен 10. 8. 1917. у селу Ђурковица, Сурдулица, Србин, радник, у НОБ од јула 1943, у Бригади од 8. 8. 1944. На положају од 8. 8. до 18. 9. 1944. Умро августа 1948. у Нишу.

КОЗОДЕРОВИЋ ИСИДОР, рођен 28. 2. 1922. у селу Трбушани. Чачак, Србин, питамац пилотске школе Југословенске војске, у "НОБ од 1941, у Бригади од 9. 9. 1944. На положају од 18. 9. до 1. 10. 1944.

Помоћник политичког комесара

СТОЈИЉКОВИЋ Стојана ВЛАСТИМИР-ВЛАСТА, рођен 12. 4. 1923. у Врању, Србин, ђак, у НОБ од јула 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 4. 6. 1944. Умро 11. 12. 1984. у Београду.

ПОПОВИЋ Боривоја СЛАВКО, рођен 17. 1. 1925. у селу Прекодолцац, Владичин Хан, Србин, ђак, у НОБ од 1941, у Бригади од 4. 6. 1944. На положају од 4. 6. до 8. 8. 1944.

СТОШИЋ Денка МИЛОРАД-ШУКА, рођен 4. 5. 1924. у селу Биљача, Бујановац, Србин, ђак, у НОБ од 1941, у Бригади од 8. 8. 1944. На положају од 8. 8. до 1. 12. 1944. Умро 15. 7. 1975. у Београду.

МАТИЈАШЕВИЋ Перка НОВАК, рођен 11. 1922. у Ншшшћу, Црногорац, ђак, у НОБ од 1941, у Бригади од 1. 12! 1944. На положају од 1. 12. 1944. до краја рата.

Начелник Штава

ЛАЗИЋ Илије ДУШАН, рођен 10. 3. 1917. у Приштини, Србин, активни официр Југословенске војске, у НОБ од 1941, у Бригади од 8. 8. 1944. На положају од 8. 8. до 23. 10. 1944.

ПЕЈЧЕВ Александра МИТКО, рођен 15. 1. 1915. у селу Зељуша, Димитровград, Македонац, активни официр Југословенске војске, у НОБ од 28. 9. 1944, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до 11. 3. 1945. Умро 2. 3. 1988. у Београду.

ГОШОВИЋ Алексе БОЖИДАР, рођен 4. 1. 1917. у селу Кржања, Подгорица, Црногорац, земљорадник, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 12. 3. 1945. до краја рата. Умро 15. 12. 1964. у Београду.

Обавештајни официр

СЛИЈЕПЧЕВИЋ Алексе ТИХОМИР-ГАЈО, рођен 3. 11. 1922. у селу Самобор, Гацко, Југословен, ђак-питомац Југословенске војске, у НОБ од новембра 1941, у Бригади од 2. 8. 1944. На положају од 2. 8. до 30. 8. 1944.

ЛАЖЕТИЋ Јована ЛАЗАР, рођен 19. 3. 1925. у селу Кнежак, Невесиње, Србин, трговачки помоћник, у НОБ од 25. 9. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 7. 9. 1944. до краја рата.

Омладински руководиоци

ЛАЖЕТИЋ Јована ЛАЗАР, на положају од 10. 5. до 7. 9. 1944.

МИЛОШЕВИЋ Прокопија ЈОВАН-МИЛОВАН, рођен 17. 12. 1919. у Лесковцу, Србин, ђак, у НОБ од 1941, у Бригади од 7. 9. 1944. На положају од 7. 9. 1944. до 15. 3. 1945. године.

СТАРЧЕВИЋ Драгољуба ЈЕЛИСАВЕТА-ЈЕЛА, рођена 13. 4. 1922. у Ваљеву, Срипкиња, текстилна радница, у НОБ од 1941, у Бригади од 8. 9. 1944. На положају од 15. 3. 1945. до краја рата. Умрла 18. 5. 1971. у Београду.

Интендант

ЈОВАНОВИЋ Милана СЕРАФИМ, рођен 3. 7. 1912. у селу Бунушевци, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 15. 6. 1944.

МИЛЕНКОВИЋ Зафира ПЕТРУН, рођен 1919. у селу Доња Лешница, Крива Паланка, Србин, службеник, у НОБ од 19. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 15. 6. до 10. 8. 1944.

ЈОВИЋ Ђорђа ВЛАЈКО, рођен 10. 1. 1920. у селу Радовница, Трговиште, Србин, службеник, у НОБ од 1. 8. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 8. 1944. до краја рата.

Референт санитета

ЈОВИЧИЋ Марка ДАНИЦА, рођена 16. 5. 1924. у селу Пиносава, Београд, Срипкиња, ученица фармације, у НОБ од прве половине маја 1944, у Бригади од 26. 5. 1944. На положају од 2. 8. до 10. 9. 1944.

СТОЈАНОВИЋ Бошка др МОМИР, рођен 6. 10. 1911. у селу Кална, Кшажевац, Србин, лекар, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 13. 9. 1944. На положају од 13. 9. 1944. до 27. 3. 1945.

СТОЈИЉКОВИЋ Сотира др ДАНИЛО, рођен 1. 3. 1914. у селу Дадинце, Лесковац, Србин, лекар, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 27. 3. 1945. На положају од 27. 3. 1945. до краја рата.

Верски референт

БОЈКОВИЋ Младена АРИТОН, рођен 10. 5. 1917. у селу Коштица, Бујановац, Србин, свештеник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 2. 8. 1944. На положају од 2. 8. до 23. 10. 1944.

ПРИШТАПСКЕ ЈЕДИНИЦЕ — ЧЕТА АУТОМАТИЧАРА

Командир

ЈОВАНОВИЋ Уроша ДРАГОМИР-МУРЧА, рођен 8. 11. 1922. у селу Сливница, Врање, Србин, рударски радник, у НОБ од прве половине октобра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Политички комесар

ЋИРИЋ ДРАГОМИР, рођен 1917. у Пироту, Србин, радник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 15. 3. 1945. до краја рата

Помоћник политичког комесара

БАЊАЦ Марка ВАСО, рођен 8. 7. 1926. у селу Доњи Дубовик, Босанска Крупа (СР Босна и Херцеговина), Србин, столарски радник, у НОБ од прве половине маја 1944, у Бригади од 20. 5. 1944. На положају од 16. 3. до 1. 5. 1945.

СТОЈАНОВИЋ СРБОЉУБ-СРБА, рођен у селу Бистрица, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 1. 9. 1944. На положају од 5. 1. 1945. до краја рата. Других података нема.

ЧЕТА ПРАТЕЋИХ ОРУЂА (ОД 23. 10. 1944. ПРОТИВКОЛСКА ЧЕТА:

Командир

ЈОВАНОВИЋ Саве ДУШАН-КАПЕТАН, рођен 15. 11. 1910. у селу Кумарево, Врање, Србин, цигларски радник, у НОБ од 22. 4. 1944,

у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. 1944. до 15. 3. 1945.
Умро 7. 1. 1983. у Кумареву.

Политички комвсар

СТАНКОВИЋ Добривоја НИКОЛА-ГУШТЕР, рођен 1. 12. 1924. у селу Врањска Бања, Врање, Србин, кројачки радник, у НОБ од јула 1943, у Бригади од 11. 5. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до 15. 3. 1945. Умро 6. 5. 1989. у Панчеву.

ЧЕТА ПРОТИВТЕНКОВСКИХ ПУШАКА

Командир

СТАНОЈЕВИЋ Стоила ДУШАН, рођен 2. 8. 1922. у селу Горњи Стајевац, Трговиште, Србин, кројачки радник, у НОБ од 3. 3. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Политички комвсар

СТАНКОВИЋ Добривоја НИКОЛА-ГУШТЕР, на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Помоћник политичког комесара

МЛАДЕНОВИЋ Јање АЛЕКСАНДАР-САНДЕ, рођен 13. 3. 1918. у селу Барелић, Врање, Србин. земљорадник, у НОБ од 10. 8. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 15. 3. 1945. до краја рата. Умро 27. 9. 1976. у Каравукову.

ЧЕТА ЗА ВЕЗУ

Политички комесар

ЈАНКОВИЋ Михаила МИРОСЛАВА, рођена 16. 5. 1925. у Београду, Сркиња, ђак, у НОБ од друге половине априла 1944, у Бригади од 25. 5. 1944. На положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

АМБУЛАНТНА ЧЕТА

Политички комсар

НИКОЛИЋ Димитрија БОШКО, рођен 13. 11. 1922. у селу Доњи Нерадовац, Брање, Србин, студент медицине, у НОБ од прве половине августа 1944. у Бригади од 20. 8. 1944. На положају од 20. 8. 1944. до краја рата.

МИНЕРСКИ ВОД

Командир

СТЕВАНОВИЋ Александра МИЛАН, рођен 1917. у селу Изумна, Брање, Србин, земљорадник, у НОБ од децембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 23. 10. 1944. Умро 7. 1. 1968. у Изумном.

ИЗВИЋАЧКИ ВОД

Командир

СТОЈИЉКОВИЋ СПИРИДОН-СПИРА, рођен 1911. у селу Доња Отуља, Брање, Србин, државни службеник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 15. 8. 1944. На положају од половине септембра до 23. 10. 1944. Умро у Доњој Отуљи.

ШТАБ 1. БАТАЉОНА

Командант

ЦВЕТАНОВИЋ Ђорђа СЕРАФИМ, рођен 1. 8. 1905. у селу Сурлица, Брање, Србин, рударски радник, у НОБ од 10. 4. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 27. 7. 1944.

РИСТИЋ Цветана ЧЕДОМИР, рођен 14. 6. 1924. у селу Себеврање, Брање, Србин, земљорадник, у НОБ од 6. 7. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 28. 7. до 23. 10. 1944.

ЈОКИЋ Луке МИРКО, рођен 20. 10. 1912. у селу Врбљани, Кључ, Србин, радник, у НОБ од 1941, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до краја рата.

Политички комесар

МИШИЋ Душана ЈЕВРА, рођен 1914, Србин, у НОБ од прве половине септембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 1. 9. 1944. Умро у Београду. Других података нема.

РУНИЋ Стојана МИЛАН, рођен 29. 8. 1921. у селу Ресановци, Босанско Грахово, Србин, физички радник, у НОБ од 1941, у Бригади од 9. 9. 1944. На положају од 9. 9. 1944. до 1. 2. 1945.

МЛАДЕНОВИЋ Благоја ДУШАН, рођен 5. 10. 1920. у селу Сливница, Врање, Србин, кројачки радник, у НОБ од 10. 11. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 1. 2. 1945. до краја рата.

Заменик команданта

СТАНКОВИЋ Ђорђа БЛАГОЈЕ, рођен 1911. у селу Ћуковац, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 1. 10. 1944.

ПЕТКОВИЋ ЈОВАН, рођен у Сурдулици, Србин, службеник. На положају од 1. 10. до 23. 10. 1944. Других података нема.

АРИЗАНОВИЋ Михаила СТРАТИЈА-ПРАЋКА, рођен 15. 8. 1913. у Црној Трави, Србин, грађевински техничар, у НОБ од 1941, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 23. 10. до 17. 11. 1944.

РИСТИЋ Цветана ЧЕДОМИР, на положају од 17. 11. 1944. до краја рата.

Помоћник политичког комесара

КАДРИ Мухамеда Абдуреуфа РЕУФИ-СКЕНДЕР, рођен 24. 6. 1922. у Косовској Митровици, Турчин, завршио државну занатску школу, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 21. 6. 1944. Умро 1981. у Београду.

РАДОЊИЋ Филипа ЛУКА, рођен 2. 10. 1924. у селу Добруша, Исток, Црногорац, ђак, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 8. 8. 1944. до краја рата.

Омладински руководиоцац

МЛАДЕНОВИЋ Благоја ДУШАН, на положају од 4. 6. 1944. до 4. 2. 1945.

ПЕЈЧИЋ Величка АЛЕКСАНДАР, рођен 22. 9. 1921. у селу Суково, Пирот, Југословен, ђак, у НОБ од 10. 9. 1944, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 4. 2. 1945. до краја рата.

Ађутант

ФИЛИПОВИЋ ЈОВАН, на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.
Других података нема.

Обавештајни официр

ЈОВАНОВИЋ Благоја ЧЕДОМИР, рођен 29. 11. 1919. у селу Бујковац, Врање, Србин, кројачки радник, у НОБ од 1. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 8. 8. 1944. до краја рата. Умро 10. 3. 1989. у Скопљу.

Интендант

ЂОРЂЕВИЋ Јосифа ДИМИТРИЈЕ-МИТА, рођен 21. 8. 1919. у селу Кумарево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 15. 4. 1944. у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 25. 5. 1944.

ЦВЕТКОВИЋ ВЛАДИМИР-ВУК, Србин, службеник, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 25. 5. 1944. до 10. 2. 1945. Других података нема.

СТОЈИЉКОВИЋ Ђорђа ВОЈИСЛАВ, рођен 22. 3. 1921. у Врању, Србин, кројачки радник, у НОБ од прве половине јуна 1944, у Бригади од 20. 6. 1944. На положају од 15. 2. 1945. до краја рата.

Референт санитета

ЛАЗАРЕВИЋ К. ПЕРСА, рођена 1925. у Брчком, Српкиња, домаћица, у НОБ од 6. 3. 1943, у Бригади од 9. 9. 1944. На положају од 9. 9. 1944. до краја рата.

ПРИШТАПСКЕ ЈЕДИНИЦЕ — ЧЕТА БОЈНЕ КОМОРЕ

Командир

ЖИВКОВИЋ Саве МИЛУТИН, рођен 21. 4. 1914. у селу Срећковац, Пирот, Србин, активни подофицир Југословенске војске, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 23. 10. до 25. 11. 1944. Погинуо 23. 1. 1946.

ЦВЕТКОВИЋ Петра БЛАГОЈЕ-ЧИЧА, рођен 15. 3. 1906. у селу Црни Врх, Врање, Србин, сеоски надничар, у НОБ од 8. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 25. 11. 1944. до 15. 3. 1945.

Политинки комесар

ПЕЈЧИЋ Милутина НОВИЦА, рођен 1921. у селу Суково, Пирот, Србин, ђак, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до 15. 3. 1945. Умро у Сукову.

Помоћник политичког комесара

ВИДОСАВЉЕВИЋ Душана ВЛАДАН-МЛИНАР, рођен 9. 8. 1922. у селу Дреновац, Врање, Србин, млинар, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 8. 8. 1944. На положају од 18. 11. 1944 до 15. 3. 1945.

ЧЕТА ПРАТЕЋИХ ОРУЂА

Командир

ТРЕНЧА СРЕТЕН, рођен у околини Пирота, Србин, у НОБ од 8. 8. 1944, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до 15. 3. 1945. Других података нема.

Политички комесар

ПЕЈЧИЋ Крсте ПАНТЕЛЕЈМОН-ПАНТА, рођен 1. 4. 1924. у селу Суково, Пирот, Србин, свршени богослов, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 23. 10. до 25. 11. 1944. Погинуо несрећним случајем 11. 9. 1967. у Београду.

Помоћник политичког комесара

ДОДИЋ Анте ДУШАН, рођен 19. 9. 1926. у селу Средњи Дел, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 25. 8. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до 15. 3. 1945.

МИТРАЉЕСКА ЧЕТА

Командир

ПЕТРОВИЋ Милутина ЈОРДАН, рођен 19. 12. 1919. у селу Сувојница, Сурдулица, Србин, ђак, у НОБ са прекидом од маја 1942,

у Бригади од 5. 8. 1944. На положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Политички комесар

ПЕЈЧИЋ Милутина НОВИЦА, на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Помоћник политичког комесара

ВИДОСАВЉЕВИЋ Душана ВЛАДАН-МЛИНАР, на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

ЧЕТА МИНОБАЦАЧА 82 мм

Командир

ТРЕНЧА СРЕТЕН, на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Политички комесар

ПЕЈЧИЋ Крсте ПАНТЕЛЕЈМОН-ПАНТА, на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Помоћник политичког комесара

ДОДИЋ Анте ДУШАН, на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

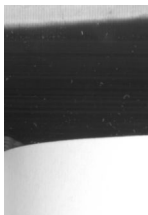
ПРВА ЧЕТА

Командир

ЦВЕТКОВИЋ Анђела СТАМЕН, рођен 1923. у селу Барелић, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од јануара 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 26. 5. 1944, када је погинуо.

ЈАНКОВИЋ Станка ПЕТРОНИЈЕ, рођен 30. 10. 1924. у селу Првонек, Врање, Србин, надничар, у НОБ од септембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 26. 5. до 6. 10. 1944, када је погинуо.

РУМИЧИЋ БРАНКО, рођен у Пећи, Србин, на положају од 6. 10. до 10. 10. 1944, када је рањен. Других података нема.

РИСТИЋ Стојадина МИЛОЈЕ, рођен 30. 8. 1916. у селу Клисурсица, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 1. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 10. 1944. до 8. 2. 1945, када је погинуо.

ЂОРЂЕВИЋ Николе ДРАГУТИН-БРКА, рођен 7. 9. 1915. у селу Барелић, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 11. 8. 1943, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 15. 3. до 12. 4. 1945, када је рањен. Умро 19. 4. 1981. у Каравукову.

Политички комесар

ДОДИЋ Анте ДУШАН, на положају од 10. 5. до 26. 5. 1944.

НОВКОВИЋ Томе МИКА, рођен 1. 8. 1914. у селу Радовница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од 9. 9. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 26. 5. 1944. до краја рата. Умро 9. 7. 1981. у Каравукову.

Помоћник политичког комесара

ДОДИЋ Анте ДУШАН, на положају од 26. 5. до 23. 10. 1944.

ЦИГАРЧИЋ Божидара ДРАГУТИН, рођен 23. 1. 1926. у Врању, Србин, ђак, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 8. 8. 1944. На положају од 23. 10. до 25. 11. 1944. Погинуо несрећним случајем 10. 1. 1989. у Загребу.

МИХАИЛОВИЋ Светозара НОВИЦА, рођен 20. 3. 1920. у Сурдулици, Србин, радник, у НОБ од 6. 8. 1944, у Бригади од 1. 9. 1944. На положају од 25. 11. 1944. до краја рата. Умро 13. 6. 1986. у Сурдулици.

ДРУГА ЧЕТА

Командир

ЂОРЂЕВИЋ Сенте ЖИВКО, рођен 1922. у селу Дуга Лука, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од новембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 28. 6. 1944, када је погинуо.

ВЕЛИЧКОВИЋ Саве УРОШ, рођен 1923. у селу Кумарево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 12. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 28. 6. до 10. 9. 1944, када је погинуо.

СТОШИЋ Николе ВЕЛИМИР, рођен у селу Кална, Књажевац, Србин, земљорадник, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 9. до 28. 9. 1944. када је рањен. Других података нема.

ЦВЕТКОВИЋ Петра БЛАГОЈЕ-ЧИЧА, на положају од 1. 10. до 18. 11. 1944. када је рањен.

ЖИВКОВИЋ Саве МИЛУТИН, на положају од 25. 11. 1944. до 9. 2. 1945.

ЖИВКОВИЋ Петра ТОМА, рођен 31. 5. 1917. у селу Гњилан, Пирот, Србин, радник, у НОБ од 3. 7. 1944, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 9. 2. 1945. до краја рата.

Политички комесар

ВЕЉКОВИЋ Владимира РАНЂЕЛ, рођен 18. 9. 1927. у селу Барбарушинце, Врање, Србин, угоститељски радник, у НОБ од 1. 1. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 13. 5. 1944.

МИТИЋ Владимира СТАНКО, рођен 1925. у селу Ћуковац, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 14. 5. до 15. 7. 1944. Умро у Ћуковцу.

ЕРЦЕГ Вида НИКОЛА, рођен 18. 12. 1925. у Босанском Новом, Србин, ђак, у НОБ од прве половине маја 1944, у Бригади од 26. 5. 1944. На положају од 15. 7. до 10. 9. 1944, када је погинуо.

ТАСИЋ Недељка АЛЕКСАНДАР, рођен 21. 3. 1923. у селу Крива Феја, Врање, Србин, студент технике, у НОБ од 17. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 9. до 18. 11. 1944, када је погинуо.

ПЕЈЧИЋ Крсте ПАНТЕЛЕЈМОН-ПАНТА, на положају од 25. 11. 1944. до 15. 3. 1945.

Помоћник политичког комесара

СТАНКОВИЋ Јована БОШКО, рођен 10. 5. 1924. у селу Тибужде, Врање, Србин, ђак, у НОБ од 10. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 18. 11. 1944, када је погинуо.

МЛАДЕНОВИЋ Антанаса РАДИВОЈЕ-ТАРЗАН, рођен 1. 4. 1922. у Врању, радник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 8. 8. 1944. На положају од 25. 11. 1944. до 12. 4. 1945, када је рањен. Умро 23. 8. 1985. у Врању.

ТРЕЋА ЧЕТА

Командир

СТАНОЈЕВИЋ Стоила ДУШАН, на положају од 10. 5. до 15. 7. 1944.

ВУЛИКИЋ Раша БОЖИДАР, рођен 29. 10. 1922. у Будви, Црногорац, земљорадник, у НОБ од 8. 8. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944.

На положају од 15. 7. до 9. 8. 1944. Умро 25. 5. 1982. у Фекетићу, Бачка Топола.

СТОШИЋ Милана ВЛАДИМИР-БАЊА, рођен 6. 2. 1906. у селу Врањска Бања, Србин, активни каплар Југословенск[^] војске, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 8. 8. 1944. На положају од 9. 8. до 6. 10. 1944, када је рањен.

ПЕТРОВИЋ Милутина ЈОРДАН, на положају од 6. 10. 1944. до 15. 3. 1945.

ЦВЕТКОВИЋ Петра БЛАГОЈЕ-ЧИЧА, на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Политички комесар

ЈОВИЋ Ђорђа ВЛАЈКО, на положају од 10. 5. до 10. 8. 1944.

НОВАКОВИЋ Максима МИОДРАГ-МИША, рођен 26. 3. 1922. у Скопљу, Србин, студент, у НОБ од прве половине маја 1944, у Бригади од 25. 5. 1944, на положају од 17. 9. 1944. до краја рата.

Помоћник политичког комесара

РАДОЊИЋ Филипа ЛУКА, на положају од 10. 5. до 8. 8. 1944.

МИХАИЛОВИЋ Светозара НОВИЦА, на положају од 1. 9. до 25. 11. 1944.

ЦИГАРЧИЋ Божидара ДРАГУТИН, на положају од 25. 11. 1944. до краја рата.

ШТАБ 2. БАТАЈБОНА

Командант

СТОШИЋ Петра ЈОВАН-БОКЧАН, рођен 29. 6. 1919. у Врању, радник, у НОБ од 1. 7. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 15. 8. 1944.

ТРАЈКОВИЋ Јована ЉУБОМИР, рођен 20. 10. 1914. у Сурдулици, Србин, трговачки помоћник, у НОБ од 1941, у Бригади од 22. 8. 1944. На положају од 22. 8. до 10. 9. 1944. Умро 27. 6. 1990. у Сурдулици.

БАСТА Саве НИКОЛА, рођен 7. 4. 1919. у селу Средња Гора, Кореница, Србин, земљорадник, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 9. 1944. На положају од 11. 9. 1944. до краја рата.

Политички комесар

ЛЕПОЈЕВИЋ Симе БОГОМИР-БОГИ, рођен 1919. у селу Дејићево, Црна Трава, Србин, грађевински радник, у НОБ од децембра 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 14. 5. 1944, када је погинуо.

МИЛОШЕВИЋ Борише РАДОЈЕ, рођен 14. 2. 1910. у селу Пајков Вир, Колашин, Црногорац, земљорадник, у НОБ од 1941, у Бригади од 7. 6. 1944. На положају од 7. 6. до 21. 6. 1944.

КОШПИЋ Паје ДМИТАР, рођен 6. 10. 1910. у селу Шиповљани, Дрвар, Србин, ливнички радник, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 9. 1944. На положају од 11. 9. 1944. до 8. 2. 1945.

ДИМИТРИЈЕВИЋ ТЕОФИЛО, Србин, учитељ, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 8. 2. 1945. до краја рата. Других података нема.

Заменик команданта

КРСТИЋ Димча МИРКО, рођен 10. 4. 1916. у селу Радовница, Трговиште, Србин, радник, у НОБ од 9. 6. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 25. 6. 1944, када је рањен. Умро 24. 11. 1983. у Новом Саду.

ПЕТРОВИЋ М. ЈОВАН, рођен 1910. у селу Мазараћ, Врање, Србин, путар, у НОБ од фебруара 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 9. 9. 1944. Погинуо несрећним случајем.

ЗДРАВКОВИЋ Спасе ЈОСИФ, рођен 15. 3. 1914. у селу Врбово, Владичин Хан, Србин, радник, у НОБ од 20. 6. 1944, у Бригади од 23. 8. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до краја рата.

Помоћник политичког комесара

МЛАДЕНОВИЋ Јање АЛЕКСАНДАР-САНДЕ, на положају од 10. 5. до 9. 9. 1944.

ЈОВАНОВИЋ Трајка ДРАГОМИР-ДРАГЧЕ, рођен 15. 6. 1923. у Прешеву, Србин, ковачко-браварски радник, у НОБ од априла 1943, у Бригади од 18. 9. 1944. На положају од 18. 9. 1944. до 9. 2. 1945, када је рањен. Умро 1. 11. 1978. у Београду.

Омладински руководицац

СТАНКОВИЋ Добривоја НИКОЛА-ГУШТЕР, на положају од 10. 5. до 15. 9. 1944.

АЛЕКСИЋ Јована МИРОЉУБ, рођен 16. 6. 1922. у Врању, Србин, ђак, у НОБ од јануара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 15. 9. до 17. 12. 1944. Умро 16. 3. 1985. у Нишу.

ТРОЈАНОВИЋ Манасије МИЛОРАД-МИЛЕ, рођен 25. 7. 1922. у селу Масурица, Сурдулица, Србин, ђак, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 1. 8. 1944. На положају од 17. 12. 1944. до 1. 5. 1945. Умро 20. 6. 1963. у Масурици.

МАНИЋ Љубомира АЛЕКСАНДАР, рођен 29. 5. 1925. у селу Блато, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од 8. 9. 1944, у Бригади од 20. 10. 1944. На положају од 1. 5. 1945. до краја рата.

Ађутант

ПЕТКОВИЋ М. ЈОВАН. на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Обавештајни официр

БОРЂЕВИЋ Василија УРОШ, рођен 1922. у селу Луково, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 2. 8. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 8. 8. 1944. до краја рата. Умро 9. 5. 1984. у Иригу.

Интендант

КОСТАДИНОВИЋ Стојка БРАНКО, рођен 16. 11. 1919. у селу Црвени Град, Трговиште, Србин, рударски радник, у НОБ од јула 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до 10. 2. 1945.

СТОЈКОВИЋ Станојка СТОЈАДИН, рођен 16. 7. 1922. у селу Голочевац, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 15. 12. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 2. до 15. 3. 1945.

РИСТИЋ Михаила ВЛАЈКО, рођен 16. 9. 1918. у селу Изумно, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1943, у Бригади од 20. 5. 1944. На положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Референт санитета

ЛАЗАРЕВИЋ Милана ПЕРСА, рођена 1. 6. 1922. у селу Масурица. Сурдулица, Српкиња. домаћица. у НОБ од јуна 1942, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 28. 9. 1944, када је погинула.

ПРИШТАПСКЕ ЈЕДИНИЦЕ — ЧЕТА БОЈНЕ КОМОРЕ

Командир

ФИЛИПОВИЋ ЈОВАН, Србин, радник, на положају од 23. 10. 1944. до 15. 3. 1945. Других података нема.

Политички комесар

ПЕЈИЋ Јована БРАНКО, рођен 12. 6. 1924. у селу Тибужде, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 3. 3. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до 15. 3. 1945.

ЧЕТА ПРАТЕЋИХ ОРУЂА

Командир

ЈОВАНОВИЋ Драгомира ЈОВАН, рођен 15. 8. 1917. у селу Ћуковац, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јуна 1944, у Бригади од 2. 7. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до 15. 3. 1945.

Политички комесар

МАРИНКОВИЋ Крсте ЧЕДОМИР, рођен 8. 2. 1922. у селу Кумарево, Врање, Србин, цигларски радник, у НОБ од 15. 3. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до 15. 3. 1945.

Помоћник политичког комесара

СТАНКОВИЋ Младена КРСТА, рођен 29. 5. 1922. у селу Изумно, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 12. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 23. 10. до 25. 11. 1944.

НИКОЛИЋ Стојадина БРАНКО, рођен 2. 12. 1926. у селу Тибужде, Врање, Србин, ђак, у НОБ од друге половине јуна 1944, у Бригади од 2. 7. 1944. На положају од 25. 11. 1944. до 15. 3. 1945.

МИТРАЉЕСКА ЧЕТА

Командир

РАНЧИЋ ТУГОМИР, рођен у селу Суводол, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 23.

10. 1944. На положају од 15. 3. 1945. до краја рата. Других података нема.

Политички комесар

ЋУКИЋ РАДОМИР, рођен у селу Суводол, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од 9. 8. 1944, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 15. 3. 1945. до краја рата. Других података нема.

ЧЕТА МИНОБАЦАЧА 82 мм

Командир

ЈОВАНОВИЋ Драгомира ЈОВАН, на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Политички комесар

МАРИНКОВИЋ Крсте ЧЕДОМИР, на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Помоћник политичког комесара

НИКОЛИЋ Стојадина БРАНКО, на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

ПРВА ЧЕТА

Командир

ЈОВАНОВИЋ Стојана АЛЕКСАНДАР, рођен 1912. у селу Врањска Бања, Врање, Србин, поткивач, у НОБ од 1. 9. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 8. 8. 1944. Умро 1985. у Врањској Бањи.

АНТАНАСИЈЕВИЋ Мирка ВЕЉКО, рођен 13. 3. 1910. у селу Курарево, Врање, Србин, црепарски радник, у НОБ од 15. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 8. 1944. до 9. 2. 1945, када је рањен.

МИЛИЋ Милорада МИХАИЛО, рођен 15. 8. 1918. у селу Власина Рид, Сурдулица, Србин, грађевински радник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 15. 8. 1944. На положају од 9. 2. до 15. 3. 1945.

ЖИВКОВИЋ Саве МИЛУТИН, на положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Политички комвсар

ТРАЈКОВИЋ СТАМЕН, рођен у селу Коћура, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од јула 1942, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 25. 6. 1944, када је погинуо. Других података нема.

ЂОРЂЕВИЋ Драгутина МИЛОРАД, рођен 19. 9. 1922. у селу Кумарево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 15. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 25. 6. до 10. 9. 1944.

СТЕФАНОВИЋ Василија ЈОРДАН, рођен 9. 4. 1927. у Врању, Србин, ђак, у НОБ од 18. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до краја рата.

Помоћник политичког комесара

ЂОРЂЕВИЋ Василија УРОШ, на положају од 10. 5. до 8. 8. 1944.

АНЂЕЛКОВИЋ Величка ЂОРЂЕ, рођен 1. 8. 1922. у селу Бујковац, Врање, Србин, трговачки помоћник, у НОБ од 3. 2. 1944, у Бригади од 4. 6. 1944. На положају од 8. 8. до 2. 9. 1944, када је погинуо.

СТАНКОВИЋ Стојана САВА, рођен 1915. у селу Врањска Бања. Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 1. 9. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 5. 9. 1944. до краја рата. Умро 9. 10 1987. у Каравукову.

ДРУГА ЧЕТА

Командир

АЛЕКСАНДАР — ЛИСИЦА, рођен у селу Црвенковића Махала, Црна Трава, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине септембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 14. 5. 1945, када је рањен. Других података нема.

ТАСИЋ Арсе СЛАВКО-ВОДЕНИЧАР, рођен 26. 6. 1912. у селу Изумно, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 27. 10. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 12. 7. 1944. Умро 8. 10 1976. у Изумном.

АНТАНАСИЈЕВИЋ Мирка ВЕЉКО, на положају од 12. 7. до 10. 8 1944.

СПАСИЋ Ђорђа БОРИСАВ, рођен 5. 10. 1915. у селу Првонек, Врање, Србин, надничар, у НОБ од 5. 12. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 8. до 28. 9. 1944, када је погинуо.

ЈОВАНОВИЋ Уроша ДРАГОМИР-МУРЧА, на положају од 28. 9. 1944. до 10. 2. 1945.

МАНЧИЋ Косте ЖИВАДИН, рођен 9. 4. 1911. у селу Градиште, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од 8. 9. 1944, у Бригади од 20. 10. 1944. На положају од 10. 2. 1945. до краја рата.

Политички комесар

ЦВЕТКОВИЋ Влајка МИЛАДИН, рођен 22. 2. 1922. у селу Бујковац, Врање, Србин, кројачки радник, у НОБ од прве половине јануара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 15. 12. 1944, када се разболео.

НОВАКОВИЋ Милета СТОЈАН-СТОЛЕ, рођен 31. 10. 1919. у Београду, студент права, у НОБ од прве половине маја 1944, у Бригади од 25. 5. 1944. На положају од 15. 12. 1944. до 10. 2. 1945.

ЦВЕТКОВИЋ Сретена НИКОЛА-ЦРНИ, рођен 22. 11. 1924. у селу Градашница, Пирот, Србин, ђак, у НОБ од 8. 8. 1944, у Бригади од 6. 9. 1944. На положају од 15. 2. 1945. до краја рата. Умро 30. 4. 1987. у Новом Саду.

Помоћник политичког комесара

КОСТАДИНОВИЋ Стојка БРАНКО, на положају од 10. 5. до 23. 10. 1944.

СТАНКОВИЋ Младена КРСТА, на положају од 25. 11. 1944. до краја рата.

ТРЕЋА ЧЕТА

Командир

ЈОВИЋ Станка ЈОВАН, рођен 15. 7. 1910. у селу Тополац, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 4. 9. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 25. 5. 1944.

ТАСИЋ Косте НИКОДИЈЕ, рођен 1911. у селу Ђуковац, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 9. 9. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 25. 5. до 11. 7. 1944, када је погинуо.

АНЂЕЛКОВИЋ Јована КРСТА, рођен у селу Бабина Пољана, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од 10. 1. 1944, у Бригади

од 10. 5. 1944. На положају од 14. 7. до 1. 8. 1944. Других података нема.

СТАНКОВИЋ Чедомира ГРАДИМИР-ГРАДЕ, рођен 1921. у селу Масурица, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од јуна 1942, у Бригади од 1. 8. 1944. На положају од 1. 8. до 2. 9. 1944. када је погинуо.

МЛАДЕНОВИЋ ТИХОМИР, Србин, земљорадник, на положају од 4. 9. 1944. до 10. 2. 1945. Умро 1988. у Каравукову. Других података нема.

ТИЦА Пантелије МИЛИВОЈЕ, рођен 2. 8. 1917. у селу Преодац, Босанско Грахоао, Србин, радник, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 9. 1944. На положају од 10. 2. до 15. 3. 1945. Умро 24. 1. 1987. у Загребу.

КРСТИЋ Милана СТОЈАН-СТОЛЕ, рођен 8. 7. 1919. у селу Изумно, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 6. 4. 1944, у Бригади од 14. 9. 1944. На положају од 30. 3. 1945. до краја рата.

Политички комесар

ЈОВАНОВИЋ Анђела МИЛАН, рођен 6. 3. 1918. у селу Барелић. Врање, Србин, поткивачки радник, у НОБ од 20. 12. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 15. 9. 1944.

СТОЈАНОВИЋ Тодора ЈОРДАН, рођен 7. 1. 1927. у селу Ристовац, Врање, Србин, ђак, у НОБ од 1941, у Бригади од 3. 8. 1944. На положају од 10. 10. 1944. до краја рата.

Помоћник политичког комесара

МЛАДЕНОВИЋ Благоја ДУШАН, на положају од 10. 5. до 4. 6. 1944.
ПЕЈИЋ Јована БРАНКО, на положају од 4. 6. до 23. 10. 1944.

ШТАБ 3. БАТАЉОНА

Командант

ИВАНОВИЋ Крсте ЈОВАН, рођен 1906. у селу Бабина Пољана, Врање, Србин, рударски радник, у НОБ од 8. 8. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 9. 9. 1944. Умро 26. 5. 1972. у Каравукову.

КОЗОДЕРОВИЋ ИСИДОР, на положају од 9. 9. до 18. 9. 1944.

ВУЛИКИЋ Раша БОЖИДАР, на положају од 18. 9. до 23. 10. 1944. и од 13. 3. 1945. до краја рата.

ГОШОВИЋ Алексе БОЖИДАР, на положају од 23. 10. 1944. до 13. 3. 1945.

Политички комесар

БОРЂЕВИЋ Аритона СТОЈАН-ШУЦА, рођен 15. 5. 1913. у селу Врањска Бања, Врање, Србин, обућарски радник, у НОБ од 2. 2. 1943 у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 10. 9. 1944.

ПУШОЊИЋ Милојине ИВАН, рођен 7. 7. 1919. у селу Расно, Пријеполје, Србин, радник, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 9. 1944. На положају од 10. 9. 1944. до 5. 2. 1945. Умро 15. 1. 1985. у Ровињу.

КРАТОХВИЛ Боривоја ЈОВАН, рођен 17. 4. 1924. у Београду, Србин, студент, у НОБ од прве половине маја 1944, у Бригади од 25. 5. 1944. На положају од 5. 2. 1945. до краја рата.

Заменик команданта

ЈОВАНОВИЋ Уроша ДРАГОМИР-МУРЧА на положају од 10. 5. до 1. 10. 1944.

СТАНКОВИЋ Ђорђа БЛАГОЈЕ, на положају од 1. 10. до 23. 10. 1944.

ВУЛИКИЋ Раша БОЖИДАР, на положају од 23. 10. 1944. до 13. 3. 1945.

Помоћник политичког комесара

РИСТИЋ Цветана ЧЕДОМИР, на положају од 10. 5. до 5. 8. 1944.

МАЦУРА Петра ДРАГОЈЕ, рођен 21. 11. 1922. у селу Орловац, Приједор, Србин, грађевински радник, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 9. 1944. На положају од 10. 9. 1944. до краја рата.

Обавештајни официр

СТАНКОВИЋ Илије МИЛОРАД-МИЛЕ, рођен 23. 3. 1924. у селу Бујковац, Врање, Србин, трговачки радник, у НОБ од 12. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 9. 1944. до краја рата. Умро 28. 9. 1967. у селу Деспотовац, Сомбор.

Омладински руководиоцац

СТАНКОВИЋ Илије МИЛОРАД-МИЛЕ, на положају од 10. 5. до 8. 8. 1944.

СТОШИЋ. Спице СЛАВКО, рођен 27. 1. 1926. у селу Доњи Стајевац, Трговиште, Србин, ђак, у НОБ од прве половине децембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 8. 8. до 10. 9. 1944.

СТАРЧЕВИЋ Драгољуба ЈЕЛИСАВЕТА, на положају од 10. 9. 1944. до 15. 1. 1945.

КРСТИЋ Станојла НАЈДАН, рођен 16. 7. 1921. у селу Велико Боњинце, Бабушница, Србин, учитељ, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 7. 8. 1944. На положају од 15. 1. 1945. до краја рата.

Интендант

СТОЈИЉКОВИЋ Крсте ВОЈИСЛАВ, рођен 1912. у селу Првонек, Врање, Србин, рударски радник, у НОБ од 4. 1. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 10. 9. 1944.

РИСТИЋ Михаила ВЛАЈКО, на положају од 10. 9. до 20. 9. 1944.

АНДРЕЈЕВИЋ Душана ВЕЛИМИР, рођен 1. 3. 1919. у селу Изумно, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 5. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 20. 9. 1944. до 15. 3. 1945.

ЗДРАВКОВИЋ Благоја РАДОМИР, рођен 28. 4. 1920. у селу Првонек, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 4. 4. 1944, у Бригади од прве половине септембра 1944. На положају од 15. 3. 1945. до краја рата.

Референт санитета

АНЂЕЛКОВИЋ СЛАВКА, рођена 1921. у селу Средњи Дел, Врање, Српкиња, домаћица, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 20. 6. 1944.

ЈОВИЧИЋ Марка ДАНИЦА, на положају од 20. 6. до 2. 8. 1944.

МАРКОВИЋ Цветана СТОЈАДИНКА-ДИНКА, рођена 6. 5. 1925. у селу Јелашница, Сурдулица, Српкиња, домаћица, у НОБ од прве половине јануара 1944, у Бригади од 25. 7. 1944. На положају од 1. 9. 1944. до краја рата. Умрла 1. 2. 1990. у Врању.

ПРИШТАПСКЕ ЈЕДИНИЦЕ — ЧЕТА БОЈНЕ КОМОРЕ

Командир

ЈОВАНОВИЋ МИЛЕНТИЈЕ, на положају од 23. 10. 1944. до 15. 3. 1945. Других података нема.

Политички комесар

КРСТИЋ Станојла **НАЈДАН**, на положају од 25. 11. 1944. до 15. 1. 1945.

Помоћник политичког комесара

ПАВЛОВИЋ **РАТКО**, на положају од 23. 10. 1944. до 15. 3. 1945.
Других података нема.

ПРВА ЧЕТА

Командир

ПЕТКОВИЋ Аритона **БЛАГОЈЕ-КОВАЧ**, рођен 1909. у селу Изумно, Врање, Србин, ковачки радник, у НОБ од 10. 12. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 14. 7. 1944. Умро 1987. у Изумном.

МИТРОВИЋ Јована **ВУКАШИН**, рођен 19. 12. 1898. у селу Стара Брезовица, Врање, Србин, активни граничар Југословенске војске, у НОБ од 2. 8. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 14. 7. до 11. 8. 1944, када је рањен. Умро 1984. у Врањској Бањи.

АНЂЕЛКОВИЋ Дојчина **АРСЕНИЈЕ**, рођен 1911. у селу Стари Глог, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од децембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 11. 8. до 28. 9. 1944. и од 10. 2. 1945. до краја рата. Умро 1984.

СТАНОЈЕВИЋ Стојла **ДУШАН**, на положају од 28. 9. 1944. до 10. 2. 1945.

Политички комесар

НИКОЛИЋ Стојадина **БЛАГОЈЕ**, рођен 24. 3. 1924. у селу Крива Феја, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 15. 3. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 11. 8. 1944, када је рањен.

МАРИНКОВИЋ **ЈОРДАН**, рођен у селу Кумарево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 4. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 9. до 23. 10. 1944. Других података нема.

СТОШИЋ Спире **СЛАВКО**, на положају од 23. 10. 1944. до 12. 4. 1945, када је рањен.

Помоћник политичког комесара

СТАНКОВИЋ Аризана **МИЛУТИН**, рођен 3. 9. 1918. у селу Крива Феја, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 12. 4. 1944, у Бри-

гади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 5. 9. 1944. Умро 30. 11. 1982. у Каравукову.

ДРУГА ЧЕТА

Командир

НИКОЛИЋ СТОЈАДИН, рођен у селу Александровац, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 12. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 11. 8. 1944, када је рањен.

ТОМИЋ Манасија АПОСТОЛ, рођен 7. 11. 1919. у селу Доња Отуља, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 11. 8. 1944. На положају од 22. 9. 1944. до краја рата.

Политички комесар

СТАНКОВИЋ Ђорђа СТОЈАДИН-ЈАКОВ, рођен 1919. у селу Коћура, Врање, Србин, студент медицине, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 13. 5. 1944, када је заробљен. Умро 1980. у Београду.

МИЛЕНКОВИЋ Владимира СРБОЉУБ-СРБА, рођен 1924. у селу Врањска Бања, Врање, Србин, радник, у НОБ од 15. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 2. 9. 1944, када је погинуо.

МИХАИЛОВИЋ Станка ДУШАН, рођен 15. 3. 1919. у селу Бабина Пољана, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од августа 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од септембра 1944. до краја рата.

Помоћник политичког комесара

СТОШИЋ Спире СЛАВКО, на положају од 10. 5. до 8. 8. 1944.

СТАНКОВИЋ Аризана МИЛУТИН, на положају од 6. 9. 1944. до краја рата.

ТРЕЋА ЧЕТА

Командир

ВЕЉКОВИЋ Владимира УРОШ, рођен 10. 3. 1922. у селу Барбарушинце, Врање, Србин, поткивачки радник, у НОБ од 1. 1. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 13. 5. 1944, када је погинуо.

ПЕТРОВИЋ Јована КРСТА, рођен 1904. у селу Кумарево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 20. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 13. 5. до 23. 8. 1944. и од 20. 9. до 23. 10. 1944. Умро 1980. у Кумареву.
ЗДРАВКОВИЋ Спасе ЈОСИФ, на положају од 23. 8. до 20. 9. 1944.

Политички комесар

СТАНКОВИЋ Стојана СПАСОЈЕ, рођен 20. 4. 1911. у селу Врањска Бања, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од октобра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 10. 5. до 23. 10. 1944. и од 15. 3. 1945. до краја рата. Умро 1987. у Врањској Бањи.

Помоћник политичког комесара

СТОЈАНЧЕВИЋ Богдана ДУШАН, рођен 20. 9. 1926. у селу Радовница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од 22. 4. 1944, у Бригади од 20. 6. 1944. На положају од 20. 6. до 8. 8. 1944.

ШТАБ 4. БАТАЉОНА (ПРВИ ВРАЊСКИ НОП ОДРЕД)

Командант

ИВАНОВИЋ Стојана МИРКО, рођен 25. 7. 1903. у селу Големо Село, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од јула 1942, у Бригади од 4. 6. до 26. 6. 1944.

Политички комесар

СТАНКОВИЋ ВОЈИСЛАВ-МОНТЕР, у Бригади од 4. 6. до 26. 6. 1944. Других података нема.

Заменик команданта

МИТРОВИЋ Стамена МИЛОЈЕ, рођен 1923. у селу Врбово, Владичин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од 1941, у Бригади од 4. 6. до 26. 6. 1944.

Помоћник политичког комесара

МИТИЋ Уроша СРЕТЕН, рођен 10. 7. 1921. у селу Прибој, Врање, Србин, столарски радник, у НОБ од септембра 1943, у Бригади од 4. 6. до 26. 6. 1944.

Омладински руководилац

І
МИТИЋ Цветка СТАНИША, рођен 27. 1. 1923. у Врању, Србин,
кројачки радник, у НОБ од 1941, у Бригади од 4. 6. до 26. 6. 1944.

Интендант

РИСТИЋ Диме ЗАРИЈЕ-ЗАФИР, рођен 1919. у селу Врбово, Влади-
чин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од 4. 4. 1944, у Бригади
од 4. 6. до 26. 6. 1944. Умро 1987.

Референт санитета

НЕДЕЉКОВИЋ Јована БРАНКО, рођен 14. 10. 1920. у селу Тибужде,
Врање, Србин, земљорадник, у НОБ са прекидом од 1941, у Бри-
гади од 4. 6. до 26. 6. 1944.

ШТАБ 4. БАТАЉОНА (ФОРМИРАН 15. 9. 1944.)

Командант

ТИЦА Пантелије МИЛИВОЈЕ, на полжају од 15. 9. 1944. до 10. 2.
1945.

Политички комесар

ЈОВАНОВИЋ Анђела МИЛАН, на положају од 15. 9. 1944. до 10. 2.
1945.

НОВАКОВИЋ Милете СТОЈАН-СТОЛЕ, на положају од 10. 2. до
15. 3. 1945.

Заменик команданта

ЂОРЂЕВИЋ Николе ДРАГУТИН-БРКА, на положају од 23. 10. 1944.
до 10. 2. 1945.

Помоћник политичког комесара

КОСОВАЦ Илије ИЛИЈА, рођен 2. 8. 1908. у селу Лучан, Огулин,
Србин, рударски радник, у НОБ од прве половине јуна 1944, у
Бригади од 31. 8. 1944. На положају од 15. 9. до 23. 10. 1944.
Умро 4. 11. 1976. у Титовој Митровици.

РИСТИЋ Цветана ЧЕДОМИР, на положају од 23. 10. до 17. 11. 1944.
МЈАДЕНОВИЋ Јање АЛЕКСАНДАР-САНДЕ, на положају од 25.
11. 1944. до 10. 2. 1945.

РУНИЋ Стојана МИЛАН, на положају од 10. 2. до 15. 3. 1945.

Обавештајни официр

НИКОЛИЋ ГРАДИМИР, рођен у селу Масурица, Сурдулица, Србин,
земљорадник, на положају од 23. 10. 1944. до 15. 3. 1945. Других
података нема.

Омладински руководицац

ЈАНКОВИЋ Михаила МИРОСЛАВА, рођена 16. 5. 1925. у Београду,
Српкиња, ђак, у НОБ од друге половине априла 1944, у Бри-
гади од 25. 5. 1944. На положају од 15. 9. до 17. 12. 1944.

СТОЈАНОВИЋ СРБОЉУБ-СРБА, на положају од 17. 12. 1944. до
15. 3. 1945.

Интендант

ЈАНКОВИЋ Михаила МИРОСЛАВА, на положају од 17. 12. 1944.
до 15. 3. 1945.

Теферент санитета

РИСТИЋ Михаила ВЛАЈКО, на положају од 15. 9. 1944. до 15. 3.
1945.

ПРИШТАПСКЕ ЈЕДИНИЦЕ — ЧЕТА ПРАТЕЋИХ ОРУЂА

Командир

СТАМЕНКОВИЋ Мирче СТАНОЈКО, рођен 19. 2. 1915. у селу Го-
лочевац. Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине
априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 23. 10.
1944. до 15. 3. 1945.

Политички комесар

СТАНКОВИЋ Стојана СПАСОЈЕ, на положају од 23. 10. 1944. до
15. 3. 1945.

ЧЕТА БОЈНЕ КОМОРЕ

Командир

МЛАДЕНОВИЋ ДРАГОМИР, рођен 18. 8. 1916. у селу Голочевац, Врање, земљорадник, Србин, у НОБ од друге половине октобра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до 10. 2. 1945. Умро 4. 12. 1986. у Каравукову.

ПРВА ЧЕТА

Командир

АНЂЕЛКОВИЋ Јована КРСТА, на положају од 15. 9. 1944. до 8. 2. 1945, када је погинуо.
ЈОВАНОВИЋ Уроша ДРАГОМИР-МУРЧА, на положају од 10. 2. до 15. 3. 1945.

Политички комесар

СТАМЕНКОВИЋ Ђорђа МИРОСЛАВ, рођен у Скопљу, Србин, на положају од 15. 9. до 10. 2. 1945. Других података нема.

ДРУГА ЧЕТА

Командир

КРСТИЋ Милана СТОЈАН-СТОЛЕ, на положају од 15. 9. 1944. до 10. 2. 1945.

СТОЈАНОВИЋ Стоила ДУШАН, на положају од 10. 2. до 15. 3. 1945.

Политички комесар

СТАНКОВИЋ Ђорђа СТОЈАДИН-ЈАКОВ, на положају од 15. 9. до 23. 10. 1944.

ВАЦИЋ В. МИЛИВОЈЕ, рођен 1923. у Пироту, Србин, ђак, у НОБ од 5. 8. 1944, у Бригади од 23. 10. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до 10. 2. 1945.

Помоћник политичког комесара

БАЊАЦ Марка ВАСО, на положају од 23. 10. 1944. до 10. 2. 1945.

БОРЂЕВИЋ Миливоја **ВУКОЈЕ**, рођен 27. 5. 1926. у селу Меровцац, Прокупље, Србин, електроинсталатер, у НОБ од друге половине новембра 1944, у Бригади од 1. 12. 1944. На положају од 10. 2. до 15. 3. 1945.

ТРЕЋА ЧЕТА

Командир

РИСТИЋ Василија **ДОБРОСАВ**, рођен 15. 7. 1915. у селу Лева Река, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 1. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. На положају од 15. 9. до 23. 10. 1944.

ПОПОВИЋ Давида **МИХАИЛО**, рођен 21. 4. 1914. у селу Срећковац, Пирот, активни подофицир Југословенске војске, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 9. 9. 1944. На положају од 23. 10. 1944. до 10. 2. 1945.

ЖИВКОВИЋ Саве **МИЛУТИН**, на положају од 10. 2. до 15. 3. 1945.

Помоћник политичког комесара

РАДОЊИЋ **АЛЕКСАНДАР**, на положају од 23. 10. 1944. до 10. 2. 1945. Других података нема.

СПИСАК ПОГИНУЛИХ БОРАЦА И РУКОВОДИЛАЦА У ТОКУ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА

Рад на истраживању, сређивању и обради података за погинуле, умрле, нестале и заробљене борце и руководиоце 10. српске ударне бригаде представљао је изузетно одговоран задатак. Радг тога је обављен стрпљиво и темељито прегледан и допуњаван три пута, с циљем да се постигне што потпунија историјска тачност.

Да би се дошло до тих података коришћена су, у првом реду, ратна документа из грађе НОР-а која се чувају у Војноисторијском институту ЈНА. Прегледани су многобројни спискови и књиге погинулих, умрлих, несталих и заробљених бораца, и то:

- Десете српске народноослободилачке ударне бригаде,
- Двадесет друге српске ударне дивизије НОВЈ,
- Команде врањског војног подручја, Команде лесковачког војног подручја, затим општина Ратаре, Ћуковца, Сувојнице, Кијевца, Цепа и Бабине Пољане,
- Главног штаба НОВ и ПО Србије, под чијом су командом биле 10. српска бригада и 22. српска дивизија од времена њиховог формирања до 6. септембра 1944. и касније,
- Тринаестог српског корпуса под чијом је командом била 22. српска дивизија од 7. септембра до 3. децембра 1944.
- Прве југословенске армије у чијем је саставу била 22. српска ударна дивизија на Сремском фронту од 7. до 22. априла 1945,
- Евакуационе болнице 2. југословенске армије,
- Пете југословенске армије у чијем је саставу била 22. српска ударна дивизија од 4. маја 1945,
- Месних и општинских организација СУБНОР-а, и
- Сећања преживелих припадника 10. српске ударне бригаде и изјаве родбине погинулих бораца.

За извештај број погинулих, умрлих, несталих и заробљених бораца нема потпуних података (датум и место рођења, име оца, занимање, дан ступаша у НОБ и у Десету српску бригаду). За неке

борце недостаје место и време погибије. Нема ниједног четног и батаљонског јединичног списка бораца. иако је познато да су они вођени.

Исто тако, службеним преписивањем података погинулих, умрлих, несталих и заробљених припадника 10. српске бригаде из једне у другу књигу, дошло је до грешака у имену и презимену, датуму и месту погибије и слично. За поједине борце је наведено у књигама да су погинули и да су рањени. У таквим случајевима аутор се одлучио да узме онај податак који је истоветан у више књига.

Значај овог списка је у томе што пружа аутентичне податке о времену и месту погибије, нестанка или заробљавања бораца. о месту сахране и начину на који су сахрањивани.

И поред свих уложених напора аутора, овај рад се не може сматрати завршеним, јер недостају подаци за све борце и руководиоце који су несебично дали свој живот и јуначком смрћу пали у борби против непријатеља. Остали су на путу мира и слободе 10. српске народноослободилачке ударне бригаде.

Нека им је вечна слава и хвала.

АДАМОВИЋ ДОБРИВОЈЕ, рођен у селу Горчинац, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, рањен 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник, умро 9. 2. 1945. на путу за бригадно превијалиште од последица рањавања. Место сахране непознато.

АДАМОВИЋ Антанаса МИОДРАГ, рођен у селу Велика Лукања, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од 13. 9. 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, заробљен и убијен 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник. Сахрањен у селу Доњој Трешњици, Мали Зворник.

АДЕМОВИЋ Алије АШИМ, рођен 1. 9. 1917. у Нишу, Циганин, радник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, рањен 8. 4. 1945. приликом патролирања кроз село Батровац, Шид, умро на путу за дивизијску болницу у селу Моровићу, Шид (Сремски фронт). Сахрањен на гробљу у селу Моровићу, Шид.

АЛЕКСАНДАР, рођен у селу Радовница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од 2. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, заробљен и заклан 13. 5. 1944. приликом напада на граничну караулу код села Богдановца, Бабушница. Других података нема.

- АЛЕКСИЋ Војина ЈУЛИЈАНА**, рођена 25. 5. 1925. у селу Брлог, Пирот, Српкиња, кројачка радница, у НОБ од половине августа 1944, у Бригади од 9. 9. 1944, болничарка 1. чете 2. батаљона, заробљена и убијена 20. 9. 1944. приликом напада на село Рамни Дел, Власотинце. Место сахране непознато.
- АЛЕКСИЋ Спасе СТАНОЈКО**, рођен 1912. у селу Дуга Лука, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 1. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, рањен 2. 9. 1944. приликом напада на село Цеп, Владичин Хан, умро 15. 9. 1944. од последица рањавања у Војној болници у Софији, Бугарска. Сахрањен на гробљу у Софији.
- АНДРЕЈЕВИЋ Сибина ВЛАДИМИР**, рођен 1925. у селу Црнатово, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јуна 1944, у Бригади од 2. 7. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 11. 7. 1944. приликом напада на село Бељаницу, Лесковац. Сахрањен на положају у селу Бељаница, Лесковац.
- АНЂЕЛКОВИЋ ДУШАН**, рођен у селу Бабина Пољана, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 10. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 28. 6. 1944. као рањеник приликом напада на болницу Команде лесковачког војног поддручја у селу Огошту, Косовска Каменица. Није сахрањен.
- АНЂЕЛКОВИЋ Величка ЂОРЂЕ**, рођен 1. 8. 1922. у селу Бујковац, Врање, Србин, трговачки помоћник, у НОБ од 3. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, политички комесар 2. чете 2. батаљона, погинуо 2. 9. 1944. приликом напада на село Цеп, Владичин Хан. Сахрањен на положају код села Цеп, Владичин Хан.
- АНЂЕЛКОВИЋ Јована КРСТА**, рођен у селу Бабина Пољана, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 10. 1. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944 командир 1. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник. Сахрањен на гробљу у селу Доњој Трешњици, Мали Зворник.
- АНЂЕЛКОВИЋ Ранђела РАДИВОЈЕ**, рођен 1916. у селу Средњи Дел, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јуна 1944, у Бригади од 2. јула 1944, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 16. 9. 1944. приликом напада на село Рамни Дел, Власотинце. Сахрањен на гробљу села Средњи Дел, Врање.
- АНЂЕЛКОВИЋ Стојана РАНЂЕЛ**, рођен 8. 6. 1915. у селу Добротин, Липљан, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине новембра 1944, у Бригади од 2. 12. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

АНЂЕЛКОВИЋ М. СРЕТЕН, рођен у селу Брезовица, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 25. 8. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 8. 10. 1944. приликом напада на село Липовицу, Власотинце. Сахрањен у селу Липовици, Власотинце.

АНЂЕЛКОВИЋ Војина СТОЈАН, рођен 1921. у селу Цриатово, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 9. 9. 1944, борац вода противтенковских пушака 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи ГСремски ФРОНТ 1. Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

АНЂЕЛКОВИЋ ТОМА, рођен у Трговишту, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

АНЂЕЛКОВИЋ Радивоја ЧЕДОМИР, рођен у селу Грделица, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 28. 8. 1944, командир одељења у митраљеској чети 1. батаљона, рањен 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарача (Сремски фронт), умро 12. 4. 1945. од последица рањавања. Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

АНТИЋ Милана БЛАГОЈЕ, рођен 1926. у селу Велика Лукања, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 13. 9. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник. Сахрањен на гробљу у селу Амајићу, Мали Зворник.

АНТИЋ Стојана МИЛОРАД, рођен 1911. у селу Буштрање, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 8. 8. 1944, погинуо 8. 8. 1944. у селу Буштрање од непријатељског метка приликом уписивања у јединачни списак чете. Сахрањен на гробљу у селу Буштрању, Врање.

АНТИЋ Александра РАДОВАН, рођен 1927. у селу Бујковац, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 14. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир вода у 2. чети 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник. Сахрањен на гробљу у селу Доњој Трешњици, Мали Зворник.

АНТИЋ Живка СТОЈАДИН, рођен 1926. у селу Врањска Бања, Врање, Србин, радник, у НОБ од 5. 3. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 25. 5. 1944. приликом напада

на село Букуревац, Прешево. Сахрањен на гробљу у селу Врањска Бања, Врање.

АНТИЋ Милка СТОЈАДИН, рођен 1910. године у селу Средњи Дел, Врање, Србин, радник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 16. 9. 1944. приликом напада на село Рамни Дел, Власотинце. Сахрањен на гробљу у селу Рамни Дел, Власотинце. Касније пренет на гробље у Врањску Бању, Врање.

АРСИЋ СТОЈКО, рођен у селу Радовница. Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине јануара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 28. 6. 1944. као рањеник приликом напада на болницу Команде лесковачког војног подручја у селу Огоште, Косовска Каменица. Није сахрањен.

БАЈИЋ Ђуре МИЉЕ, рођен 1924. у Сурдулици, Србин, радник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 6. 8. 1944, политички делегат вода у 1. чети 1. батаљона, погинуо 6. 10. 1944. приликом напада на село Црну Бару, Власотинце. Није сахрањен.

БОГДАНОВИЋ Тодора ВЕЛИМИР, рођен у Власотинцу, Србин, радник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, нестао 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Вероватно заробљен и убијен.

БОГДАНОВИЋ Ђуре ЖИВОЈИН, рођен 1919. у селу Јастребац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на косу Устарику, кота 1577 (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарика (Копаоник), Косовска Митровица.

БОЦИЋ Ђ. Живојин, рођен у селу Доњи Матејевац, Ниш, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 18. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, заробљен и убијен 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник. Сахрањен у селу Доња Трешњица, Мали Зворник.

БОГДАНОВИЋ Петруна ТОДОР, рођен у селу Горњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од октобра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 15. 5. 1944. приликом напада на планини Тумби (кота 1372), Црна Трава. Сахрањен на положају планине Тумбе, северно од села Калне, Црна Трава.

БРАНКОВИЋ Т. СТОЈАДИН, рођен 1912. у Пироту, Србин, радник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 1. 8. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 10. 9. 1944. приликом напада на село Завидинце, Бабушница. Сахрањен у заједничкој гробници у селу Завидинцу, Бабушница.

ВАСКОВИЋ Петра ДОБРИВОЈЕ, рођен 1925. у селу Горњи Барбеш, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, заробљен 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник. Убијен фебруара 1945. на путу кроз Бијељину.

ВЕЈШЧКОВИЋ Младена КРУНА, рођена 1920. у селу Стајковцу, Сурдулица, Српкиња, домаћица, у НОБ од 20. 7. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, болничарка 1. чете 1. батаљона, погинула 6. 10. 1944. приликом напада на село Црна Бара, Власотинце. Сахрањена у селу Црна Бара, Власотинце.

ВЕЛИЧКОВИЋ Саве УРОШ, рођен 1925. у селу Комарево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 12. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир 2. чете 1. батаљона, погинуо 9. 10. 1944. приликом напада на село Завидинце, Бабушница. Сахрањен у заједничкој гробници у селу Завидинцу, Бабушница.

БЕЉКОВИЋ Јосифа АНТОНИЈЕ, рођен 1925. у селу Јабуковик, Црна Трава, Србин, зидарски радник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ВЕЉКОВИЋ Владимира ДРАГУТИН, рођен 20. 9. 1920. у селу Доња Лакошница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Будишић, Мали Зворник. Сахрањен на гробљу у селу Сакару, Мали Зворник.

ВЕЉКОВИЋ С. РАДОЈКО, рођен у селу Радовница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Будишић, Мали Зворник. Сахрањен у селу Будишићу, Мали Зворник.

ВЕЉКОВИЋ Р. ТОДОР, рођен у селу Доња Лакошница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2.

1945. приликом напада на вис Илића брдо, Мали Зворник. Сахрањен на гробљу села Доње Трешњице, Мали Зворник.
- ВЕЉКОВИЋ** Владимира УРОШ, рођен 10. 3. 1922. у селу Барбарушинце, Врање, Србин, поткивачки радник, у НОБ од 1. 1. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, командир 3. чете 3. батаљона, погинуо 13. 5. 1944. приликом напада на граничну караулу код села Богдановца, Бабушница. Није сахрањен.
- ВИДЕНОВИЋ** Тасе МИЛАДИН, рођен 6. 4. 1921. у селу Бердуј, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 2. чете 1. батаљона. погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шумп Нарачи (Сремски_сјузонт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.
- ВУЛЕЧИЋ** Станоја БРАНКО, рођен 7. 1. 1920. у селу ^ратоножић, Подгорица, Црногорац, студент технике, у НОБ од јула 1941, у Бригади од 7. 6. 1944. политички комесар Бригаде, погинуо 28. 9. 1944. приликом напада на село Липовицу, Власотинце. Сахрањен код основне школе у селу Липовици, Власотинце.
- ВУЧКОВИЋ** Петра ТИХОМИР, рођен 1924. у селу Покровеник, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 9. 9. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, заробљен и убијен 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник. Сахрањен у селу Доњој Трешњици, Мали Зворник.
- ГРОЗДАНОВИЋ** Т. ДУШАН, рођен у селу Борин Дол, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарика (Копаник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарика (Копаник), Косовска Митровица.
- ГРОЗДАНОВИЋ** ЛАЗАР, рођен у селу Сопотница, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, погинуо 22. 12. 1944. приликом напада на вис Градину, кота 981, Бијело Поље. Сахрањен на положају испод виса Градине, кота 981, Бијело Поље.
- ДАДОВИЋ** Младена ЈАЋИМ, рођен 1918. у селу Градец, Крива Паланка, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 1. 5. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо

5. 5. 1944. приликом напада на планини Чемернику, рејон коте 1638, Црна Трава. Сахрањен на месту погибије на планини Чемернику, рејон коте 1638, Црна Трава.

ДАМЈАНОВИЋ Влајка ПЕТАР, рођен у селу Горњи Барбеш, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944. у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Амајић, Мали Зворник. Сахрањен на гробљу у селу Амајићу, Мали Зворник.

ДАМЈАНОВИЋ Влајка ТОДОР, рођен 7. 1. 1922. у селу Горњи Барбеш, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 16. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Будишић, Мали Зворник. Сахрањен на гробљу у селу Будишићу, Мали Зворник.

ДЕЈАНОВИЋ Сотира СТАНИША, рођен у селу Барбарушинце, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 13. 5. 1944. приликом напада на граничну караулу код села Богдановца, ^Бабушница. Није сахрањен.

ДЕЈАНОВИЋ Стојмена СТОЈАНЧА, рођен у селу Црвени Град, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ДЕЈИЋ НОВАК, рођен 1921. у селу Крупац, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 15. 8. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 10. 9. 1944. приликом напада на село Завидинце, Бабушница. Сахрањен у заједничкој гробници у селу Завидинцу, Бабушница.

ДЕНИЋ Благоја НИКОЈА, рођен у селу Горњи Барбеш, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, заробљен и убијен 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник. Сахрањен у селу Доњој Трешњици, Мали Зворник.

ДИВЧИЋ ПАНЕ, рођен у селу Горњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 8. 4. 1945. приликом патролирања кроз село Батровац, Шид (Сремски фронт). Сахрањен на гробљу у селу Батровцу, Шид.

ДИМИЋ Гаврила СИМЕОН, рођен у селу Црнатово, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у

Бригади од 25. 8. 1944, борац митраљеске чете 2. батаљона, рањен 15. 11. 1945. у борби са балистима у селу Мреноге, Крушево, умро у Болници 22. дивизије НОВЈ у Битољу 15. 12. 1945. од последица рањавања. Сахрањен на гробљу у Битољу.

ДИМИТРИЈЕВИЋ БОЖИДАР, рођен у селу Дуга Лука, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 1944. Других података нема.

ДИМИТРИЈЕВИЋ СТЕВАН, рођен 1920. у селу Горња Лакошница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944. борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју Влашких њива, Мали Зворник.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Сретена СТОЈАН, рођен 1923. у селу Мачкатица, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 8. 9. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, рањен 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Умро у војној болници у Нишу од последица рањавања. Сахрањен на Новом гробљу у Нишу.

ДИМИТРИЈЕВИЋ ТРИФУН, рођен у селу Кумарево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац, погинуо 1944. Других података нема.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Станоја ВЛАДИМИР, рођен 1927. у селу Кијевац, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 10. 9. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, рањен 6. 10. 1944. приликом напада на село Црну Бару, Власотинце, умро у војној болници у Пироту од последица рањавања. Сахрањен на гробљу у Пироту.

ДИНЧИЋ Симе ЧЕДОМИР, рођен 1924. у селу Дикава, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 6. 9. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 6. 10. 1944. приликом напада на село Црна Бара, Власотинце. Сахрањен у селу Дикави, Сурдулица.

ДОДИЋ ЈЕФТА, рођен у селу Градец, Крива Паланка, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 12. 5. 1944. приликом напада на планини Тумби (кота 1372), Црна Трава. Сахрањен на положају планине Тумбе, повише села Калне, Црна Трава.

ДИНЧИЋ СВЕТКО, рођен у селу Крива Феја, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 12. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац

3. чете 3. батаљона, погинуо 8. 8. 1944. приликом извођења ратне вежбе у селу Шаницу, Трговиште. Сахрањен у селу Крива Феја, Врање.

БОРЂЕВИЋ А. АЛЕКСАНДАР, рођен 1922. у селу Владовце, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 26. 5. 1944. приликом напада на село Оруглицу, Лесковац. Сахрањен на гробљу у селу Оруглици, Лесковац.

БОРЂЕВИЋ Јеленка БОЖИДАР, рођен 1915. у Липлану, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине новембра 1944, у Бригади од 2. 12. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

БОРЂЕВИЋ Љубе БРАНИСЛАВ, рођен 6. 8. 1924. у селу Бердуј, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 10. 9. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

БОРЂЕВИЋ Ј. БУДИМИР, рођен 1. 1. 1922. у селу Мали Суводол, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 6. 9. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

БОРЂЕВИЋ Алексе ВИТОМИР, рођен 1919. у селу Мали Суводол, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 8. 9. 1944, командир вода у 1. чети 1. батаљона, погинуо 17. 2. 1945. приликом напада на село Борину, Сребреница. Сахрањен на положају код села Борине, Сребреница.

БОРЂЕВИЋ Сибина ВЛАДИМИР, рођен 1926. у селу Мањак, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 9. 9. 1944, борац извиђачког одељења 2. батаљона, заробљен и убијен 15. 11. 1944. приликом извиђања непријатеља под котом 1789, Оштро копље (Копаник), Косовска Митровица. Место сахране непознато.

БОРЂЕВИЋ Сенте ЖИВКО, рођен 1922. у селу Дуга Лука, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од новембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, командир 1. чете 2. батаљона, погинуо 28. 6. 1944. као

рањеник приликом напада на болницу Команде лесковачког војног подручја у селу Огоште, Косовска Каменица. Није сахрањен.

БОРЂЕВИЋ ЈОРДАН, рођен у селу Средњи Дел, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац, погинуо 1944. Других података нема.

БОРЂЕВИЋ МИЛУТИН, рођен у селу Изумно, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац, погинуо 1944. Других података нема.

ТЈОЕЂЕВИЋ-МИ^АИЛО, рођен у селу Брлог, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

БОРЂЕВИЋ С. ПЕТРУШ, рођен 7. 6. 1915. у селу Голочевце, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од 9. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир вода у 1. чети 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју Влашких њива, Мали Зворник.

БОРЂЕВИЋ Радивоја СВЕТИСЛАВ, рођен у селу Велика Лукања, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

БОРЂЕВИЋ Ристе СЛАВКО, рођен 1906. у селу Бабина Пољана, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 1. 8. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 10. 9. 1944. приликом напада на село Завидинце, Бабушница. Сахрањен у заједничкој гробници у селу Завидинцу, Бабушница.

БОРЂЕВИЋ Николе СРЕЋКО, рођен у селу Доња Лукања, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 20. 9. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на село Амајић, Мали Зворник. Сахрањен у селу Амајићу, Мали Зворник.

БОРЂЕВИЋ ВАСИЛИЈЕ, рођен у селу Клашница, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине маја 1944, у Бригади од 4. 6. 1944, командир одељења у 4. батаљону, погинуо 21. 6. 1944. приликом напада на вис Марков камен, Лесковац. Сахрањен на положају код Марковог камена, Лесковац.

БОРИЋ Милорада МИЛАН, рођен 1924. у селу Дарковац, Црна Трава, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра

1944, у Бригади од 15. 9. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ЂОШИЋ МИЛЕНТИЈЕ, рођен у селу Ново Село, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 12. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 15. 6. 1944. приликом напада на село Вучје, Лесковац. Сахрањен на положају села Вучја, Лесковац.

ЕРЦЕГ Вида НИКОЛА, рођен 18. 12. 1925. у Босанском Новом, Србин, ђак, политички комесар 2. чете 1. батаљона, погинуо 10. 9. 1944. приликом напада на село Завидинце, Бабушница. Сахрањен у заједничкој гробници села Завидинца, Бабушница.

ЖИВКОВИЋ Божидара АНТАНАС, рођен у селу Горњи Барбеш, Гацин Хан, Србин земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 16. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, заробљен и убијен 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник. Сахрањен у селу Доњој Трешњици, Мали Зворник.

ЖИВКОВИЋ Милана ГРАДИМИР, рођен у селу Разгојна, Лесковац, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 8. приликом патролирања кроз село Батровац, Шид (Сремски фронт). Сахрањен на гробљу у селу Батровцу, Шид.

ЖИВКОВИЋ Б. ДАНИЛО, рођен у селу Калуђерово, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 3. 3. 1945. приликом напада на вис Градину, Сребреница. Сахрањен на положају виса Градине, тригонометар 869, Сребреница.

ЖИВКОВИЋ Божидара ЉУБИША, рођен 1. 1. 1927. у селу Горњи Барбеш, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 16. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Будишић, Мали Зворник. Сахрањен на гробљу у селу Сакару, Мали Зворник.

ЖИВКОВИЋ Милана ЉУБОМИР, рођен 1923. у селу Разгојна, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ЖИВКОВИЋ Саве МИЛУТИН, рођен 21. 4. 1916. у селу Срећковац, Пирот, Србин, активни подофицир Југословенске војске, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 9. 9. 1944, командир 1. чете 2. батаљона, погинуо 23. 1. 1946. у борби са балистима приликом напада на село Свињаре, Косовска Митровица. Сахрањен на гробљу у Косовској Митровици.

ЗДРАВКОВИЋ Влајка БОЖИДАР, рођен 1908. у селу Црнатово, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 26. 8. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 23. 12. 1944. приликом напада на село Одрин, Бијело Поље. Сахрањен на положају код села Одрина, Бијело Поље.

ЗДРАВКОВИЋ Спире ГВОЗДЕНЈ рођен 14. 1. 1926. у Новом Пазару, Србин, радник, у НОБ од 25. 11. 1944, у Бригади од 2. 12. 1944, политички делегат вода у 1. чети 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ЗДРАВКОВИЋ Александра НОВИЦА, рођен у селу Власина, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од 1. 9. 1944, у Бригади од 6. 9. 1944, командир одељења у 3. чети 2. батаљона, погинуо 6. 11. 1945. у борби са балистима приликом напада на село Мреноге, Прешево. Сахрањен на гробљу у Битољу.

ЗДРАВКОВИЋ М. РАДИСАВ, рођен у селу Сопотница, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ и у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју Влашких њива, Мали Зворник.

ЗДРАВКОВИЋ Петра САВА, рођен 1914. у селу Изумно, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 6. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир одељења у 2. чети 2. батаљона, рањен 16. 9. 1944. приликом напада на село Рамни Дел, Власотинце, умро у болници од последица рањавања. Сахрањен са натписом „Власотинце“ на гробљу у селу Манкићеву, Власотинце.

ЗЛАТАНОВ АНТОНИЈЕ, рођен у селу Сиња Глава, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од 9. 9. 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ЗЛАТКОВИЋ Ђуре РАДИВОЈЕ, рођен 1918. у селу Барелић, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 4. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. при-

ликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен у подножју Влашких њива, Мали Зворник.

ЗЛАТКОВИЋ РАДОЈКО, рођен у селу Радовница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од 4. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 12. 5. 1944. приликом напада на планини Тумби (кота 1372), Црна Трава. Сахрањен на положају планине Тумбе, повише села Калне, Црна Трава.

ЗЛАТКОВИЋ С. ЧЕДОМИР, рођен у селу Власина, Сурдулица, земљорадник, у НОБ од 2. 9. 1944, у Бригади од 6. 9. 1944, борац 2. батаљона, рањен 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник, умро 18. 3. 1945. у Војној болници у Београду. Сахрањен на Новом гробљу у Београду.

ИВАНОВИЋ Р. ЧЕДОМИР, рођен у селу Острц, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 25. 8. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу села Сакара, Мали Зворник.

ИВКОВИЋ Чедомира ВЛАДА, рођен 1926. у селу Мањак, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 7. 9. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 8. 10. 1944. приликом напада на село Липовицу, Власотинце. Сахрањен на гробљу села Липовице, Власотинце.

ИВКОВИЋ Витомира ЧЕДОМИР, рођен 1920. у селу Брезовица, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 2. 8. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу села Сакара, Мали Зворник.

ИГЊАТОВИЋ БОРИВОЈЕ, Србин, земљорадник, болничар у 2. батаљону, рањен 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник, умро 24. 2. 1945. од последица рањавања у Евакуационој болници 2. армије у селу Рибари, Шабац. Сахрањен на гробљу села Рибари, Шабац.

ИЛИЋ Ђорђа БОЖИДАР, рођен 1910. у селу Горња Лопушња, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 29. 8. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 22. 9. 1944. приликом напада на село Рамни Дел, Власотинце. Пренет и сахрањен на гробљу у селу Горња Лопушња, Власотинце.

ИЛИЋ Војислава БОЖИДАР, рођен у Пироту, Србин, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 3. 9. 1944, борац

1. чете 1. батаљона, заробљен и убијен 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Место сахране непознато.
- ИЛИЋ БОШКО**, рођен 1919. у селу Лопушња, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ и у Бригади од друге половине августа 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 20. 9. 1944. приликом напада на село Дејан, Власотинце. Сахрањен на положају код села Дејана, Власотинце.
- ИЛИЋ БРАНКО**, рођен 1922. у селу Сеченица, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 10. 8. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 20. 9. 1944. приликом напада на село Дејан, Власотинце. Сахрањен на положају код села Дејана, Власотинце.
- ИЛИЋ С. ВЛАДИМИР**, рођен 1922. у селу Кијевац, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 6. 8. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 28. 8. 1944. приликом напада на Власотинце. Сахрањен на положају код Власотинца.
- ИЛИЋ Ранђела ВЛАЈКО**, рођен 1919. у селу Цриатово, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 8. 9. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју Влашких њива, Мали Зворник.
- ИЛИЋ Јевте ДАМЈАН**, рођен 1926. у селу Кијевац, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 9. 9. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју Влашких њива, Мали Зворник.
- ИЛИЋ Денче ДАНИЛО**, рођен 1912. у селу Сеченица, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 28. 8. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 20. 9. 1944. приликом напада на село Дејан, Власотинце. Сахрањен на положају код села Дејана, Власотинце.
- ИЛИЋ Ј. ДАНИЛО**, рођен 6. 9. 1923. у селу Кијевац, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 28. 8. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју Влашких њива, Мали Зворник.
- ИЛИЋ ДУШАН**, рођен у селу Богошево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5.

1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 28. 6. 1944. као рањеник приликом напада на болницу Команде лесковачког војног под-ручја код села Огоште, Косовска Каменица. Није сахрањен.

ИЛИЋ Р. ЖИВАН, рођен 1920. у селу Борин Дол, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 10. 9. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица (Копаник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копаник), Косовска Митровица.

д ИЛИЋ Милана НОВИЦА, рођен 1. 3. 1925. у Лесковцу, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, командир вода у 1. чети 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ИЛИЋ Ц. СИМА, рођен у селу Горњи Барбеш, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, рањен 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица (Копаник), Косовска Митровица, умро од последица рањавања 20. 11. 1944. у Дивизијској болници у Куршумлији. Сахрањен на гробљу у Куршумлији и касније пренет у Горњи Барбеш, Гацин Хан.

ЈАНИЋ С. АНТОНИЈЕ, рођен у селу Радовница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 25. 6. 1944. приликом напада на село Оруглицу, Лесковац. Сахрањен у селу Оруглици, Лесковац.

ЈАНКОВИЋ ВЕЛИН, рођен 1916. у селу Берекарце, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 21. 6. 1944. приликом напада на узвишење Бели камен, Лесковац. Сахрањен на положају Белог камена, Лесковац.

ЈАНКОВИЋ ЈОРДАН, рођен 1914. у Пироту, Србин, радник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 28. 8. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 16. 9. 1944. приликом напада на село Дејан, Власотинце. Сахрањен код села Дејана, Власотинце.

ЈАНКОВИЋ Станка МИЛОРАД-МИЛЕ, рођен 1921. у селу Првонек, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од септембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 27. 6. 1944.

приликом напада на село Липовицу, Лесковац. Сахрањен код цркве у селу Оруглици, Лесковац.

ЈАНКОВИЋ Миладина ЛАЗАР, рођен 15. 11. 1909. у селу Самарница, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 26. 8. 1944, борац извиђачког одељења 3. батаљона, погинуо 23. 11. 1944. несрећним случајем од сопствене пушке у селу Рудари, Косовска Митровица. Сахрањен на гробљу села Рудари, Косовска Митровица.

ЈАНКОВИЋ Станка ПЕТРОНИЈЕ, рођен 30. 10. 1924. у селу Првонек, Врање, Србин, радник, у НОБ од септембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, командир 1. чете 1. батаљона, рањен 6. 10. 1944. приликом напада на село Црну Бару, Власотинце, умро 7. 10. 1944. од последица рањавања на путу за болницу у селу Рамни Дел, Власотинце. Сахрањен у селу Рамни Дел, Власотинце.

ЈАНКОВИЋ Драгољуба СТЕВАН, рођен 1915. у селу Кусадак, срез Јасенички, Србин, радник, у НОБ од 8. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир вода у 1. чети 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу села Сакар, Мали Зворник.

ЈАНКОВИЋ Николе БЛАГОЈЕ, рођен 1923. у селу Дугојница, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине јула 1944, у Бригади од 15. 7. 1944, политички делегат вода у 1. чети 1. батаљона, погинуо 10. 9. 1944. приликом напада на село Завидинце, Бабушница. Сахрањен у заједничкој гробници у селу Завидинцу, Бабушница. Касније пренет на гробље у селу Дугојница, Сурдулица.

ЈОВАНОВИЋ Ђорђа ВЕЛИН, рођен 1922. у селу Ђерекарце, Трговиште, Србин, кројачки радник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 2. 8. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 6. 10. 1944. приликом напада на село Црну Бару, Власотинце. Није сахрањен.

ЈОВАНОВИЋ Уроша ВЛАДИМИР, рођен 4. 6. 1906. у селу Кумарево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 15. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, рањен 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смаиљавићу, Подујево, умро 16. 11. 1944. од последица рањавања у Војној болници 22. српске дивизије у Куршумлији. Сахрањен на гробљу у Куршумлији.

ЈОВАНОВИЋ Милана ДОБРОСАВ, рођен 6. 1. 1926. у селу Луково, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених

мина у селу Смаиљавићу, Подујево. Сахрањен у селу Смаиљавићу, Подујево.

ЈОВАНОВИЋ Арсе МИЈАН, рођен у селу Крива Феја, Србин, земљорадник, у НОБ од 12. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир одељења у 1. чети 3. батаљона. Погинуо. (Место погибје и време непознати.)

ЈОВАНОВИЋ Андона ПЕТАР, рођен 1926. у селу Брезовица, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 26. 8. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 10. 9. 1944. приликом напада на село Завидинце, Бабушница. Сахрањен у заједничкој гробници у селу Завидинцу, Бабушница.

ЈОВАНОВИЋ Јевте РАДОМИР, рођен 2. 2. 1920. у селу Власина, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 13. 8. 1944, борац вода противтенковских пушака 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ЈОВАНОВИЋ Н. РАДОМИР, рођен у Врању, Србин, радник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ЈОВАНОВИЋ Стојана СТОЈАДИН, рођен 1925. у селу Првонек, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, политички делегат вода у 1. чети 1. батаљона, погинуо 6. 10. 1944. приликом напада на село Црну Бару, Власотинце. Сахрањен на гробљу села Црне Баре, Власотинце.

ЈОВАНОВИЋ Ристе ЧЕДОМИР, рођен 15. 10. 1906. у селу Кумарево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, рањен 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смаиљавићу, Подујево, умро 16. 11. 1944. од последица рањавања у Болници 22. српске дивизије у Куршумлији. Сахрањен на гробљу у Куршумлији.

ЈОВАНОВИЋ Јована СВЕТОЗАР, рођен у селу Горњи Барбеш, Гаџин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју Влашких њива, Мали Зворник.

ЈОВАНОВИЋ Јована ТОДОР, рођен 1921. у селу Горњи Барбеш, Гачин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 1 батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.

ЈОВИЋ Богдана ЈОРДАН, рођен 1920. у селу Крушевица, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 7. 9. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица.

ЈОВИЋ С. КРСТА, рођен 1924. у селу Куново, Владичин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине јула 1944, у Бригади од 16. 7. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица.

ЈОВИЋ С. КРСТА, рођен у селу Куново, Владичин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине јула 1944, у Бригади од 16. 7. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 6. 10. 1944. приликом напада на село Црну Бару, Власотинце. Сахрањен у селу Црна Бара, Власотинце.

ЈОВИЋ Стојмена СИМА, рођен 1914. у селу Понешевце, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 12. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, Јогиноу 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми *Нарачи-ЈСБ-ски фронт*). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ЈОРДАНОВИЋ С. ДОНЧА, рођен у селу Горња Трница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 12. 5. 1944. приликом напада на планини Тумби (кота 1372), Црна Трава. Сахрањен на положају планине Тумбе, повише села Калне, Црна Трава.

КАРАМФИЛОВИЋ Станче ДОБРИВОЈЕ, рођен 3. 2. 1907. у селу Бабина Пољана, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац против-тенковске чете Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смањавићу, Подујево. Сахрањен у селу Смањавићу, Подујево.

- КИТАНОВИЋ Миладина МИЛАН**, рођен 1920. у селу Мачкатица, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 7. 9. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.
- КИТАНОВИЋ Миладина МИЛАН**, рођен 1925. у селу Бабичко, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.
- КИТАНОВИЋ Ристе ТРИФУН**, рођен 3. 3. 1920. у селу Кумарево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 10. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смаиљавићу, Подујево. Сахрањен у селу Смаиљавићу, Подујево.
- КОСТИЋ Серафима АЛЕКСА**, рођен у селу Ратаје, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смаиљавићу, Подујево. Сахрањен у селу Смаиљавићу, Подујево.
- КОСТИЋ Војислава БЛАГОЈЕ**, рођен 4. 3. 1921. у селу Градишту, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 15. 8. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 3. 9. 1944. приликом напада на село Цеп, Владичин Хан. Није сахрањен.
- КОСТИЋ Радована БРАНКО**, рођен 10. 10. 1919. у селу Петровац, Пирот, Србин, пекарски радник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смаиљавићу, Подујево. Сахрањен у селу Смаиљавићу, Подујево.
- КОСТИЋ Ранђела ВИДЕН**, рођен 25. 6. 1925. у селу Добри До, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 16. 9. 1944, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.
- КОСТИЋ М. ДРАГОЉУБ**, рођен у селу Разгојна, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 21. 11. 1944. приликом напада на коту 1789, Оштро копље (Копаник), Ко-

совска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарика (Копаник), Косовска Митровица.

КОСТИЋ Младена ИЛИЈА, рођен 1919. у селу Јелашица, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

КОСТИЋ Серафима ЧАСЛАВ, рођен 5. 1. 1924. у селу Ратаје, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смаиљавићу, Подујево. Сахрањен у селу Смаиљавићу, Подујево.

КОСТИЋ С. ЧЕДОМИР, рођен 21. 11. 1922. у селу Доња Лопушња, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 10. 9. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 19. 11. 1944. приликом напада на село Бајгору, Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарика (Копаник), Косовска Митровица.

КОСТИЋ Симе ЧЕДОМИР, рођен 1923. у селу Доња Лакошница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 14. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарика (Копаник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарика (Копаник), Косовска Митровица.

КОЦИЋ Станча ГРАДИМИР, рођен 1922. у селу Црнатово, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 27. 8. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, рањен 3. 3. 1945. приликом напада на вис Градину, тригонометар 869. Сребреница, умро 23. 3. 1945. од последица рањавања у Болници 22. српске дивизије у Лозници. Сахрањен на гробљу у Лозници.

КРСТИЋ Светозара БЛАГОЈЕ, рођен 1922. у селу Остри, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 2. 8. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.

КРСТИЋ Милутина БОРИСАВ, рођен у селу Мачкатица, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 8. 9. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на Илића брдо, Мали Зворник. Сахрањен на гробљу села Доње Трешњице, Мали Зворник.

КРСТИЋ Милана ДРАГОЉУБ, рођен 1922. у селу Разгојна, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица ((Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица, Косовска Митровица.

КРСТИЋ ЈАНЧА, рођен у селу Горњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 3. 8. 1944. приликом напада на вис Цер, тригонометар 649 (код села Дрежнице), Врање. Сахрањен испод виса Цер, тригонометар 649 (код села Дрежнице), Врање.

КУКАР Душана ВЛАСТИМИР, рођен 18. 2. 1926. у Нишу, Србин, радник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, нестао 29. 1. 1945. приликом марша на путу од Обреновца за Прњавор.

ЛАЗАРЕВИЋ Милана ПЕРСА, рођена 1. 6. 1922. у селу Масурица, Сурдулица, Српкиња, домаћица, у НОБ од јула 1942, у Бригади од 10. 5. 1944, референт санитета 2. батаљона, погинула 28. 9. 1944. приликом напада на село Липовицу, Власотинце. Сахрањена на гробљу у селу Липовици, Власотинце.

ЛАМБЕВИЋ Т. ЖИВКО, рођен 1920. у Ресну, Македонац, у Бригади од 10. 5. 1944, командир одељења у 2. чети 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица.

ЛЕПОЈЕВИЋ Симе БОГОМИР-БОГИ, рођен 1919. у селу Дејићево, Црна Трава, Србин, грађевински радник, у НОБ од децембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, политички комесар 2. батаљона, погинуо 14. 5. 1944. приликом напада на вис Овчарске колибе (Сува планина), Гацин Хан. Сахрањен поред раскрснице стаза код Овчарских колиба (Сува планина), Гацин Хан.

ЛЕПОЈЕВИЋ Љ. ДРАГОМИР, рођен у селу Предејане, Владичин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 23. 8. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, рањен 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник, умро од последица рањавања у Болници 22. српске дивизије у Шапцу. Сахрањен на гробљу у Шапцу.

ЛЕПОЈЕВИЋ Данила РАДОМИР, рођен 1920. у засеоку Махала Кавакуши, Црна Трава, Србин, земљорадник, у НОБ од прве по-

ловине октобра 1944, у Бригади од 8. 10. 1944, командир одељења у 3. чети 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Будишић, Мали Зворник. Сахрањен у селу Будишић, Мали Зворник.

ЈЕПОЈЕВИЋ Р. РАТКО, рођен у Власотинцу, Србин, радник у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 26. 8. 1944, командир одељења у 1. чети 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на Илића брдо (код села Доње Трешњице), Мали Зворник. Сахрањен на положају под Илића брдом, Мали Зворник.

МАДИЋ НИКОЈА, рођен у Пироту, Србин, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац, погинуо на путу од Сјенице за Ужице. Место сахране није познато.

МАНАСИЈЕВИЋ Ђорђа МИЛИЋ, рођен у селу Горњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 12. 5. 1944. приликом напада на планини Тумби (кота 1372), Црна Трава. Сахрањен на положају планине Тумбе, повише села Калне, Црна Трава.

МАНИЋ Видена МИХАИЛО, рођен 15. 2. 1918. у селу Дојкинци, Пирот, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 7. 9. 1944, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 12. 4. 1945, у 7 часова ујутро, приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

С МАНИЋ Вукадина СТАНКО, 'рођен 15. 3. 1922. у селу Добри До, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 9. 9. 1944, борац чете аутоматичара Бригаде, рањен 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи, Шид (Сремски фронт), умро 19. 6. 1945. од последица рањавања у Војној болници у Београду. Сахрањен на Војном гробљу у Београду.

МАНЧИЋ „БЛАГОЈЕ, рођен у селу Велика Лукања, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

МАНЈШЋ_Радивоја_ЈШМШ4ЛО, рођен 12. 8. 1927. у селу Камик, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од 1. 8. 1944, у Бригади од 1. 9. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. при-

ликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

МАНЧИЋ Ранђела РАДОМИР, рођен 1925. у селу Камик, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од 1. 8. 1944, у Бригади од 1. 9. 1944, погинуо 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

МАРИНКОВИЋ С. ВЕЛИЧКО, рођен у селу Радовница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.

МАРИНКОВИЋ ВИТОМИР, рођен 1925. у селу Љуберађа, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 1. 8. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 10. 9. 1944. приликом напада на село Завидинце, Бабушница. Сахрањен у заједничкој гробници у селу Завидинцу, Бабушница.

МАРИНКОВИЋ Станимира СТОЈКО, рођен у селу Црвени Град, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 16. 11. 1944. приликом напада на коту 1559, Кодра наљт (Копаноник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копаноник), Косовска Митровица.

МАРКОВИЋ Василија АЛЕКСАНДАР, рођен у селу Јеловица, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац чете аутоматичара Бригаде, погинуо 12. 11. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

МАРКОВИЋ Александра ВЛАДИМИР, рођен 20. 8. 1922. у селу Горњи Барбеш, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 16. 10. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на Илића брдо (код села Доње Трешњице), Мали Зворник. Сахрањен у селу Доња Трешњица, Мали Зворник.

МАУКОВИЋ Ј. СТАНКО, рођен у селу Мозгово, Приштина, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине новембра 1944, у Бригади од 25. 11. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на Илића брдо (код села Доње Трешњице), Мали Зворник. Сахрањен у селу Доња Трешњица, Мали Зворник.

МИЈОВИЋ Николе МИЛОРАД, рођен 1923. у селу Брезовица, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 27. 8. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 10. 9. 1944. приликом напада на село Завидинце, Бабушница. Сахрањен у заједничкој гробници у селу Завидинцу, Бабушница.

МИЛЕНКОВИЋ Павла БЛАГОЈЕ, рођен 10. 4. 1923. у селу Горњи Барбеш, Гачин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 14. 10. 1944, борац чете аутоматичара Бригаде, погинуо 12. 4. 1945, у 6 часова ујутро, приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

МИЛЕНКОВИЋ П. БОРИВОЈЕ, рођен 8. 8. 1922. у селу Зебанце, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, нестао на положају 21. 5. 1945. приликом патролирања код Љубовије.

МИЛЕНКОВИЋ ВИДОЈЕ, рођен у селу Брестовац, Бабушница, Србин, земљорадник, погинуо 21. 11. 1944. приликом напада на коту 1559, Кодра наљт (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица.

МИЛЕНКОВИЋ Милана ВЛАДИМИР, рођен у селу Доња Лакошница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1559, Кодра наљт (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица.

МИЛЕНКОВИЋ Т. ГЛИГОРИЈЕ, Србин, земљорадник, борац 1. чете 1. батаљона, рањен 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник, умро од последица рањавања у Болници 22. српске дивизије у Бањи Ковиљачи, Лозница. Сахрањен на гробљу у селу Бањи Ковиљачи, Лозница. Других података нема.

МИЛЕНКОВИЋ Антанаса ЈОВАН, рођен у селу Црнатово, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 22. 8. 1944, борац чете аутоматичара Бригаде, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

МИЛЕНКОВИЋ Владимира СРБОЉУБ-СРБА, рођен 1924. у селу Врањска Бања, Врање, Србин, радник, у НОБ од 15. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир 2. чете 3. батаљона, погинуо

2. 9. 1944. приликом напада на село Цеп, Владичин Хан. Сахрањен на положају код села Цеп, Владичин Хан.
- МИЛОВАНОВИЋ С. МИЛАН**, рођен 27. 11. 1908. у селу Дедина Бара, Владичин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 25. 8. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 3. 3. 1945. приликом напада на вис Градину, тригонометар 869, јужно од села Токољка, Сребреница. Сахрањен на положају код виса Градине, Сребреница.
- МИЛОШЕВИЋ БОРИСАВ**, рођен у селу Покровеник, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 9. 9. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.
- МИЛОШЕВИЋ ДРАГОЉУБ**, рођен у селу Корбевац, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине јануара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, рањен 12. 5. 1944. приликом напада на планини Тумби (кота 1372), Црна Трава, умро истог дана од последица рањавања. Сахрањен на положају планине Тумбе (повише села Калне), Црна Трава.
- МИЛОШЕВИЋ Најдана ЛУКА**, рођен 1923. у селу Средор, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 27. 8. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, рањен 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник, умро 23. 2. 1945. од последица рањавања у Болници 22. српске дивизије у Лозници. Сахрањен на гробљу у Лозници.
- МИЛОШЕВИЋ Ђорђа МИРКО**, рођен 20. 9. 1919. у селу Горња Купиновица, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на Илића брдо (код села Доње Трешњице), Мали Зворник. Сахрањен код цркве села Доње Трешњице, Мали Зворник.
- МИЛОШЕВИЋ Петра РАДИСАВ**, рођен 25. 2. 1919. у селу Комарево, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 10. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју Влашких њива, Мали Зворник.
- МИЛЧИЋ Михаила ТОМА**, рођен 12. 3. 1923. у селу Горња Купиновица, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 2. чете 1. батаљона,

на, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

МИЉКОВИЋ Петра РАТКО, рођен 20. 10. 1908. у селу Кумарево, Врање, Србин, цигларски радник, у НОБ од 5. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир вода у 2. чети 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Будишић, Мали Зворник. Сахрањен на положају код села Будишић, Мали Зворник.

МИЉКОВИЋ ЧЕДОМИР, рођен у селу Доњи Дел, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо приликом напада на узвишење Бели камен, Лесковац. Сахрањен на положају испод узвишења Бели камен, Лесковац.

МИТИЋ Михаила АРСЕНИЈЕ, рођен 1926. у селу Бабичко, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 9. 10. 1944, командир одељења у 2. чети 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица (Копаноник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници испод коте 1577, коса Устарица (Копаноник), Косовска Митровица.

МИТИЋ Никодија ВИДЕН, рођен 19. 12. 1926. у селу Бабичко, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 2. 8. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју Влашких њива, Мали Зворник.

МИТИЋ Милана ВЛАЈКО, рођен у селу Средњи Дел, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 15. 3. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 12. 5. 1944. приликом напада на планини Тумби (кота 1372), Црна Трава. Сахрањен на положају на планини Тумби (повише села Калне), Црна Трава.

МИТИЋ Цветана ВОЈИСЛАВ., рођен 1925. у селу Моштаница, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 10. 9. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1559, Кодра наљт (Копаноник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копаноник), Косовска Митровица.

МИТИЋ Јована ДУШАН, рођен 7. 5. 1922. у селу Голочевце, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина

у селу Смаиљавићу, Подујево. Сахрањен у селу Смаиљавићу, Подујево.

МИТИЋ Стојадина ЖИВАДИН, рођен 1924. у селу Разгојна, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, рањен 22. 12. 1944. приликом напада на вис Градину, кота 981, Бијело Поље, умро 22. 12. 1944. од последица рањавања на путу за бригадно превијалиште. Сахрањен у селу Углу, Сјеница.

МИТИЋ Станојка КРСТА, рођен 1908. у селу Коћура, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 9. 9. 1944, командир вода у 3. чети 1. батаљона, рањен 22. 12. 1944. приликом напада на вис Градину, кота 981, Бијело Поље, умро 28. 1. 1945. од последица рањавања у Болници 22. српске дивизије у Вучитрну. Сахрањен на гробљу у Вучитрну.

МИТИЋ Влајка ЛАЗАР, рођен 1921. у селу Бабичко, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу села Сакар, Мали Зворник.

МИТИЋ Александра СВЕТОМИР, рођен 20. 10. 1926. у селу Сопотница, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 23. 1. 1946. у борби са балистима приликом напада на село Стреовце, Вучитрн. Сахрањен на гробљу у Косовској Митровици.

МИТИЋ СЕРАФИМ, рођен у селу Ратаје, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 13. 5. 1944. приликом напада на граничну караулу код села Богдановца, Бабушница. Није сахрањен.

МИТИЋ Станка СТОЈМЕН, рођен 2. 8. 1908. у селу Дуга Лука, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 1. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 2. 9. 1944. приликом напада на село Цеп, Владичин Хан. Сахрањен на положају код села Цеп, Владичин Хан.

МИТИЋ Р. ТРИФУН, рођен септембра 1918. у селу Кумарево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смаиљавићу, Подујево. Сахрањен у селу Смаиљавићу, Подујево.

МИТРОВИЋ Владимира **БОЖИДАР**, рођен 1920. у селу Црнатово, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

МИТРОВИЋ С. **ВЛАДИМИР**, рођен 1924. у селу Кијевац, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, рањен 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, Устарица (Копаоник), Косовска Митровица, умро у другој половини новембра 1944. у Војној болници у Пироту. Сахрањен на гробљу у Пироту.

МИТРОВИЋ. Николе **МАРИНКО**, рођен у селу Бериловац, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, заробљен и стрељан 8. 2. 1945. приликом напада на село Доња Трешњица, Мали Зворник. Сахрањен у селу Доња Трешњица, Мали Зворник.

МИХАИЛОВИЋ Марка **АРИТОН**, рођен 1925. у селу Корбул, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од краја 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 3. батаљона, рањен 11. 8. 1944. приликом ваздушног напада код цркве Свете горе, Врање, умро 13. 8. 1944. од последица рањавања у болници у Бабиној Пољани, Врање. Сахрањен на гробљу у селу Бабина Пољана, Врање.

МИХАИЛОВИЋ Трајка **ИЛИЈА**, рођен 2. 7. 1920. у селу Богојевце, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 17. 11. 1944. приликом напада на коту 1559, Кодра наљт (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица.

МИХАИЛОВИЋ Д. **МИЛОРАД**, рођен у селу Градашница, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

МИШИЋ А. **ВИДЕН**, рођен 1918. у селу Бабичко, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју Влашких њива, Мали Зворник.

- МИШИЋ Војислава ЈІАЗАР**, рођен 1923. у селу Бабичко, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу села Сакар, Мали Зворник.
- МИЦИЋ Младена СТОЈАН**, рођен у селу Луковица, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, командир одељења у 3. чети 4. батаљона, заробљен и убијен 8. 2. 1945. приликом напада на село Доња Трешњица, Мали Зворник. Сахрањен у селу Доња Трешњица, Мали Зворник.
- МИШИЋ Драгутина ПЕТАР**, рођен у селу Тибужде, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.
- МЛАДЕНОВИЋ АНДОН**, Србин, земљорадник, у Бригади од 10. 5. 1944, борац, погинуо у другој половини маја 1944. на планини Кукавици, Врање. Место сахране непознато. Осталих података нема.
- МЛАДЕНОВИЋ Ђуре БЛАГОЈЕ**, рођен 6. 4. 1921. у селу Топли До, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 16. 9. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.
- МЛАДЕНОВИЋ С. БОГДАН**, рођен у селу Рупље, Црна Трава, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од прве половине августа 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.
- МЛАДЕНОВИЋ Спире БОГДАН**, рођен 1925. у селу Ново Село, Властотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 27. августа 1944, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.
- МЛАДЕНОВИЋ Јанка БОЖИДАР**, рођен 27. 10. 1924. у селу Изумно, Врање, Србин, сеоски слуга, у НОБ од 20. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944. курир штаба 2. батаљона, рањен 26. 6. 1944. приликом напада на село Липовицу, Лесковац, умро у јулу 1944.

у авиону приликом транспортовања за савезничку војну болницу у Италији. Вероватно сахрањен на Војном гробљу у Барију, Италија.

МЛАДЕНОВИЋ ДОБРИВОЈЕ, рођен у селу Ново Село, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ и у Бригади од друге половине августа 1944, борац 2. батаљона, погинуо 19. 11. 1944. приликом напада на село Бајгору, Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарика (Копаоник), Косовска Митровица.

МЛАДЕНОВИЋ Миладина ДОБРОСАВ, рођен 6. 8. 1926. у селу Јалботина, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 1. 9. 1944, командир одељења у 2. чети 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945, приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

МЛАДЕНОВИЋ ЈАНКО, рођен у селу Изумно, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 2. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 24. 5. 1944. на демаркационој линији у шуми Јасиковац (планина Кукавица), Лесковац. Сахрањен у шуми Јасиковац, Лесковац.

МЛАДЕНОВИЋ ПЕРСА, рођена у селу Себеврање, Врање, Српкиња, домаћица, у НОБ од прве половине марта 1944, у Бригади од 3. 5. 1944. заробљена и стрељана 5. 5. 1944. приликом напада на планини Чемернику, рејон коте 1638, Црна Трава. Сахрањена на положају на планини Чемернику, рејон коте 1638, Црна Трава.

МЛАДЕНОВИЋ Гавре ПЕТАР, рођен у селу Грајевце, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, рањен 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник, умро од последица рањавања у Болници 22. српске дивизије у селу Бањи Ковиљачи, Шабац. Сахрањен на гробљу села Бање Ковиљаче, Шабац.

МЛАДЕНОВИЋ Уроша СВЕТИСЛАВ, рођен 15. 8. 1926. у селу Разгојна, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу села Сакар, Мали Зворник.

МЛАДЕНОВИЋ СЛАВКО, рођен у селу Грачаница, Приштина, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине новембра 1944, у Бригади од 25. 11. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, рањен 22. 12. 1944. приликом напада на вис Градину, кота 981, Бијело Поље,

- умро на путу за бригадно превијалиште од последица рањавања. Оахрањен у селу Зминцу, Бијело Поље.
- МЛАДЕНОВИЋ Милана СРЕТЕН**, рођен 1920. у селу Црна Бара, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ и у Бригади од друге половине августа 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 13. 9. 1944. приликом ваздушног напада на село Свође, Власотинце. Сахрањен на гробљу у селу Свођу, Власотинце.
- МЛАДЕНОВИЋ Петра СТАНИША**, рођен 1. 9. 1921. у селу Тибужде, Врање, Србин, поткивачки радник, у НОБ од 10. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 13. 5. 1944. приликом напада на граничну караулу код села Богдановца, Бабушница. Није сахрањен.
- МЛАПКНОВИЋ СТАНКО**, рођен у селу Расница, Пирот, Србин, у с НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.
- МОМЧИЛОВИЋ В. ЖИВОЈИН**, рођен у селу Јаворје, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 26. 8. 1944, погинуо 28. 8. 1944. приликом напада на Власотинце. Сахрањен на положају код Власотинца.
- МОМЧИЛОВИЋ А. СВЕТОМИР**, рођен у селу Добро Поље, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од почетка априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 21. 6. 1944. приликом напада на вис Марков камен, Лесковац. Сахрањен на положају код Марковог камена, Лесковац.
- НАСТАСОВИЋ Ђорђа ДОНЧА**, рођен 1918. у селу Црвени Град, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.
- НАЦИЋ С. ЈОРДАН**, рођен у селу Рсавци, Пирот. Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица (Копаник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копаник), Косовска Митровица.
- НЕДЕЉКОВИЋ Стојана УРОШ**, рођен 1918. у селу Коћура, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јула 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форси-

рања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

НИКОЛИЋ Најдана ЈЕФТА, рођен 1923. у селу Доњи Душник, Гачин Хан, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 5. 10. 1944, писар у 3. чети 1. батаљона, погинуо 25. 2. 1945. нехотице од пушке свог друга у селу Амајићу, Мали Зворник. Сахрањен на гробљу у селу Амајићу, Мали Зворник.

НИКОЛИЋ Стојана МИЛАДИН, рођен 1910. у селу Сливница, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 14. 5. 1944. приликом напада код Овчарских колиба, кота 1318 (Сува планина), Гачин Хан. Сахрањен на положају код Овчарских колиба у рејону коте 1318 (Сува планина), Гачин Хан.

НИКОЛИЋ Војислава МИРКО, рођен 15. 9. 1914. у селу Доња Лакшница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, командир вода у 1. чети 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945, у 7 часова ујутро, приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

НИКОЛИЋ Павла ПАВЛЕ, рођен 15. 11. 1924. у селу Нова Брезовица, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 2. 8. 1944, у Бригади од 7. 8. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

НИКОЛИЋ Милана ПАВЛЕ, рођен 15. 6. 1920. у селу Стара Брезовица, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 1. 8. 1944, у Бригади од 7. 8. 1944, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 12-4. 1945, у 6 часова ујутро, приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

НИКОЛИЋ Младена РАДОМИР, рођен 1918. у селу Бујковац, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 15. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

НИКОЛИЋ Стамена РАНЂЕЛ, рођен 1918. у селу Горњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од августа 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 29. 11. 1944. приликом продора у Нови Пазар. Сахрањен на гробљу у Новом Пазару.

НИКОЛИЋ Стевана СРЕТЕН, рођен 17. 4. 1926. у селу Богојевце, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине октобра 1944, у Бригади од 30. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник. Касније пренет на гробље у село Богојевце, Лесковац.

НИКОЛИЋ Сретена ТАДИЈА, рођен 1927. у селу Камик, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 18. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

НОВАКОВИЋ КРСТА, рођен у селу Бабина Пољана, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју Влашких њива, Мали Зворник.

НАУМОВИЋ Димитрија ЛЈУБОМИР, рођен у селу Доњи Душник, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 15. 9. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, заробљен и убијен 10. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Место сахране непознато.

НОВКОВИЋ С. НАСКО, рођен у селу Радовница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 12. 5. 1944. приликом напада на планини Тумби (кота 1372), Црна Трава. Сахрањен на положају планине Тумбе, северно од села Калне, Црна Трава.

ПАВЛОВИЋ Чедомира БОЖИДАР, рођен 1921. у селу Сувојница, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине јула 1944, у Бригади од 10. 7. 1944, командир одељења у митраљеској чети 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ПАВЛОВИЋ СТОЈИЉКО, рођен у селу Голочевце, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1559, Кодра наљт (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарика (Копаоник), Косовска Митровица.

ПАНЕ, рођен у селу Горњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од 2. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, заробљен и убијен 13. 5. 1944. приликом напада на граничну караулу код села Богдановца, Бабушница. Других података нема.

ПАНИЋ Тодора ИЛИЈА, рођен 2. 8. 1924. у селу Рсовци, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 15. 8. 1944, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 12. 4. 1945, у 6 часова ујутро, приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ПАНИЋ Сретена РАДИСАВ, рођен 1924. у селу Бериловац, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 14. 9. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, рањен 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт), умро 12. 4. 1945. од последица рањавања. Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ПАНЧИЋ Милана ЖАРКО, рођен 1921. у селу Расница, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јуна 1944, у Бригади од 4. 7. 1944, командир вода у 1. чети 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ПАНЧИЋ Ђорђа ЛАЗАР, рођен 1922. у селу Расница, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 4. 9. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарика (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарика (Копаоник), Косовска Митровица.

ПАУНОВИЋ ЂОРЂЕ, рођен у селу Горњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, курир Штаба Бригаде, рањен 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт), умро 12. 4. 1945. од последица рањавања. Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ПЕЈЧИЋ БОШКО, рођен у селу Расница, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 19. 11. 1944. приликом напада на коту 1789 Оштро копље (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарика (Копаоник), Косовска Митровица.

- ПЕЈЧИНОВИЋ Стојанча МАРКО**, рођен 1926. у селу Мањак, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 8. 9. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, погинуо 6. 10. 1944. приликом напада на село Црну Бару, Власотинце. Сахрањен у селу Црној Бари, Власотинце.
- ПЕШИЋ Алексе БОЖИН**, рођен 1920. у Трговишту, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац, погинуо септембра 1944. северно од Власотинца. Других података нема.
- ПЕШИЋ Ранђела ВЈАЈКО**, рођен 1921. у селу Цриатово, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 28. 8. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен у подножју Влашких њива, Мали Зворник.
- ПЕШИЋ Томе ЈБУБОМИР**, рођен 1910. у селу Стара Брезовица, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 2. 8. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 11. 8. 1944. приликом ваздушног напада на положаје код цркве Света гора, Врање. Сахрањен на гробљу у селу Стара Брезовица, Врање.
- ПЕШИЋ Трајка СВЕТОЗАР**, рођен 1911. у селу Горња Лопушња, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 20. 8. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 27. 8. 1944. приликом напада на село Рамни Дел, Власотинце. Сахрањен на положају у селу Рамни Дел, Власотинце.
- ПЕТКОВИЋ Стојана ДРАГОМИР-ДРАГИ**, рођен 1927. у селу Масурица, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 10. 9. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 6. 10. 1944. приликом напада на село Црну Бару, Власотинце. Тело није пронађено, нити је познато место сахране.
- ПЕТКОВИЋ Миленка ПЕТРУН**, рођен 1911. у селу Горња Трница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, обесио се на гробљу у селу Оруглици, Лесковац. Сахрањен на гробљу у селу Оруглици, Лесковац.
- ПЕТРОВИЋ БОШКО**, рођен 1925. у селу Тибужде, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица.
- ПЕТРОВИЋ ВЛАДИМИР**, рођен у селу Горња Трница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у

Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, рањен 12. 5. 1944, приликом напада на планини Тумби (кота 1372), Црна Трава, умро 12. 5. 1944. од последица рањавања у селу Црвена Јабука, Бабушница. Сахрањен у селу Црвена Јабука, Бабушница.

ПЕТРОВИЋ ВУКАДИН, рођен у селу Добри До, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ПЕТРОВИЋ Т. ЧЕДОМИР, рођен 1921. у селу Доње Крњино, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ и у Бригади од 15. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, умро 25. 1. 1945. у Војној болници у Ужицу од пегавог тифуса. Сахрањен на гробљу у Ужицу.

ПОПОВИЋ СТОЈАН, рођен у селу Буштрање, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац, погинуо у другој половини 1944. године. Других података нема.

ПОПОВИЋ Влајка ТИХОМИР, рођен 10. 2. 1925. у селу Горња Лакошница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 8. 10. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Будишић, Мали Зворник. Сахрањен у селу Будишић, Мали Зворник.

ПОПОВИЋ Ристе ЧЕДОМИР, рођен 1908. у селу Кумарево, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 22. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смањавићу, Подујево. Сахрањен у селу Смањавићу, Подујево.

ПРИЦА Милана НИКОЛА, рођен 1906. у селу Врпоље, Кореница (сада Титова Кореница), Србин, рударски радник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац, погинуо маја месеца 1944. негде на положају у Црној Трави. Касније пренет на гробље у селу Девет Југовића, Приштина. Других података нема.

ПУРИЋ ИЛИЈА, рођен у Пироту, Србин, у НОБ од друге половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

РАДУЛОВИЋ БЛАГОЈЕ, рођен у селу Горњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине априла 1944. у

Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 12. 5. 1944. приликом напада на планини Тумби (кота 1372), Црна Трава. Сахрањен на положају на планини Тумби, северно од села Калне, Црна Трава.

РАДУЛОВИЋ Мите ПЕТРУШ, рођен 1908. у селу Црвени Град, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од децембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 28. 9. 1944. приликом напада на село Липовицу, Власотинце. Сахрањен у селу Липовици, Власотинце.

РАЈКОВИЋ МИОДРАГ, рођен у селу Барје Чифлик, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

РАЈКОВИЋ Б. МИОДРАГ, рођен 22. 11. 1914. у селу Рутевац, Алексинац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 18. 10. 1944, борац 2. чете 4. батаљона, рањен 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1559, Кодра наљт (Конаоник), Косовска Митровица, умро од последица рањавања за време операције у Болници 22. српске дивизије у Куршумлији. Сахрањен на гробљу у Куршумлији. Касније пренет на гробље у село Рутевац, Алексинац.

РАКИЋ С. ВОЈИСЛАВ, рођен 1925. у селу Крупац, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од 1. 5. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 10. 9. 1944. приликом напада на село Завидинце, Бабушница. Сахрањен у заједничкој гробници у селу Завидинцу, Бабушница.

РАКИЋ С. КРСТА, рођен 5. 1. 1924. у селу Крупац, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 3. 9. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, заробљен и убијен 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Место сахране непознато.

РИСТИЋ Младена ЂОРЂЕ, рођен 15. 8. 1920. у селу Горња Купиновница, Лесковац, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, умро у другој половини јануара 1945. у Војној болници у Ужицу од пегавог тифуса. Сахрањен на гробљу у Ужицу.

РИСТИЋ С. ИЛИЈА, рођен у селу Клисурсица, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. прили-

ком напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.

РИСТИЋ Стојадина МИЛОЈЕ, рођен 30. 8. 1916. у селу Клисурсица, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 10. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.

РИСТИЋ Вукадина РАТКО, рођен у селу Горчинац, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 3. чете 3. батаљона, рањен 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт), Винковци, умро 4. 5. 1945. од последица рањавања у Евакуационој болници 2. југословенске армије. Место сахране непознато.

РИСТИЋ 3. СТАНКО, рођен у селу Црвени Град, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 8. 9. 1944. приликом напада на село Мачкатицу, Сурдулица. Сахрањен на положају код села Мачкатице, Сурдулица.

РИСТИЋ Аврама РАТКО, рођен у селу Мањак, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 6. 9. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, заробљен и убијен 8. 2. 1945. приликом напада на село Доња Трешњица, Мали Зворник. Сахрањен у селу Доња Трешњица, Мали Зворник.

САВИЋ М. ВЛАДИМИР, рођен 1920. у селу Горњи Барбеш, Гацин Хан, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 18. 10. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, рањен 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1559, Кодра наљт (Копаоник), Косовска Митровица, умро 5. 1. 1945. од последица рањавања у Болници 22. српске дивизије у Косовској Митровици. Сахрањен на гробљу у Косовској Митровици.

САВИЋ Драгутина ДРАГОЉУБ, рођен 1928. у Сурдулици, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 6. 9. 1944, борац 2. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Доња Трешњица, Мали Зворник. Сахрањен на гробљу у селу Доња Трешњица, Мали Зворник.

СИМОНОВИЋ Милоја ДУШАН, рођен 1921. у селу Ратаје, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир одељења у 2. чети 3. батаљона, погинуо 3. 8. 1944. приликом напада на вис Цер (тригонометар

- 649), код села Дрежнице, Врање. Сахрањен на гробљу у селу Буштрању, Врање.
- СИМОНОВИЋ Мирка МИРОЉУБ**, рођен у селу Равно Бучје, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 9. 9. 1944, командир вода у 4. батаљону, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Амајић, Мали Зворник. Сахрањен у селу Амајић, Мали Зворник.
- СПАСИЋ С. АЛЕКСАНДАР**, рођен 1915. у селу Калуђерово, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, заробљен и убијен 3. 3. 1945. приликом напада на вис Градину (тригонометар 869), Сребреница. Место сахране непознато.
- СПАСИЋ Стамена АНДОН**, рођен у селу Црвени Град, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 3. 8. 1944. приликом напада на вис Росуљак (тригонометар 632), западно од села Буштрања, Врање. Сахрањен код села Дрежнице, Врање.
- СПАСИЋ Ђорђа БОРИСАВ**, рођен 5. 10. 1915. у селу Првонек, Врање, Србин, сеоски надничар, у НОБ од 1. 1. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир 2. чете 2. батаљона, погинуо 28. 9. 1944. приликом напада на вис Китку (кота 533), јужно од села Градашнице, Власотинце. Сахрањен у селу Липовици, Власотинце.
- СПАСИЋ С. ВЕЛИМИР**, рођен у селу Црвени Град, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 3. 8. 1944. приликом напада на вис Росуљак (тригонометар 632), западно од села Буштрања, Врање. Сахрањен код села Дрежнице, Врање.
- СПАСИЋ Бошка ВЛАЈКО**, рођен у селу Чепина, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 1. 9. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, заробљен и убијен 10. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Место сахране непознато.
- СПАСИЋ Светозара ДУШАН**, рођен 1921. у селу Борин Дол, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 28. 8. 1944, борац 3. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на коту 482 (северно од села Ерића), Мали Зворник. Сахрањен код села Ерића, Мали Зворник.
- СПАСИЋ Стојана ЈОРДАН**, рођен 10. 6. 1920. у селу Првонек, Врање, Србин, сеоски надничар, у НОБ од прве половине јануара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир вода у 1. чети 2. бата-

- љона, погинуо 11. 7. 1944. приликом напада на село Манојловац, Лесковац. Сахрањен на положају у селу Манојловцу, Лесковац.
- СПАСИЋ** Стамена **ПЕТРУН**, рођен 1914. у селу Црвени Град, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. батаљона, погинуо 10. 7. 1944. приликом напада на село Манојловац, Лесковац. Сахрањен у селу Липовици, Власотинце.
- СПАСИЋ** С. **СТОЈИЛ**, рођен у селу Доњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 3. 8. 1944. приликом напада на вис Цер, тригонометар 649, Врање. Сахрањен код села Дрежнице, Врање.
- СТАВРОВИЋ** **СТАНИМИР**, рођен 1922. у селу Рсавци, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 20. 8. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарика (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници испод коте 1577, коса Устарика (Копаоник), Косовска Митровица.
- СТАМЕНКОВИЋ** **Николе** **БОРИВОЈЕ**, рођен 1926. у селу Височка Ржана, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 9. 10. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.
- СТАМЕНКОВИЋ** **Пејче** **ВОЈИН**, рођен 1913. у селу Баћевица, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине јула 1944, у Бригади од 7. 7. 1944, борац, погинуо 3. 8. 1944. приликом напада на вис Росуљак (тригонометар 632), западно од села Буштрања, Врање. Сахрањен код села Дрежнице, Врање.
- СТАМЕНКОВИЋ** **Никодија** **ГЛИГОРИЈЕ**, рођен 11. 8. 1923. у селу Горња Купиновица, Лесковац, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.
- СТАМЕНКОВИЋ** **Н.** **БОРИВОЈЕ**, рођен у селу Височка Ржана, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

- СТАНИСАВЉЕВИЋ** Димитрија **БОЖИЛО**, рођен 1927. у селу Грделица, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине маја 1944, у Бригади од 6. 6. 1944, погинуо 14. 6. 1944. приликом напада на село Вучје, Лесковац. Сахрањен на положају у селу Вучју, Лесковац.
- СТАНКОВИЋ** Светозара **БЛАГОЈЕ**, рођен 1921. у селу Лопушња, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 28. 8. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.
- СТАНКОВИЋ** Јована **БОШКО**, рођен 10. 5. 1924. у селу Тибужде, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 10. 2. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, помоћник политичког комесара 2. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници испод коте 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица.
- СТАНКОВИЋ** Д. **БОРИСАВ**, рођен у селу Доња Лакошница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 13. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, заробљен и убијен 8. 2. 1945. приликом напада на село Доња Трешњица, Мали Зворник. Сахрањен у селу Доња Трешњица, Мали Зворник.
- СТАНКОВИЋ** Чедомира **ГРАДИМИР-ГРАДЕ**, рођен 1921. у селу Масурица, Сурдулица, Србин, активни поднаредник Југословенске војске Краљевине Југославије, у НОБ од средине 1942, у Бригади од 1. 8. 1944, командир 3. чете 2. батаљона, рањен 28. 8. 1944. у селу Јастребац приликом напада на Власотинце, умро 28. 8. 1944. од последица рањавања у Болници 22. српске дивизије у Црној Трави. Касније пренет на гробље у селу Масурица, Сурдулица.
- СТАНКОВИЋ** Михаила **ЉУБОМИР**, рођен 5. 4. 1919. у селу Бабичко, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, рањен 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица, умро 4. 1. 1945. од последица рањавања у Болници 22. српске дивизије у Сјеници. Сахрањен на гробљу у Сјеници.
- СТАНКОВИЋ** Александра **МИЛОВАН**, рођен у селу Камик, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, рањен 22. 12.

1944. приликом напада на вис Градину, кота 981, Бијело Поље, умро 22. 12. 1944. од последица рањавања на путу за бригадно превијалиште. Сахрањен на гробљу у селу Ивање, Сјеница.
- СТАНКОВИЋ МИЉУТИН**, рођен у селу Крива Феја, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 12. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 15. 6. 1944. приликом напада на село Вучје, Лесковац. Сахрањен на положају код села Вучја, Лесковац.
- СТАНКОВИЋ ПЕТАР**, рођен 1927. у селу Брезовица, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 1. 8. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 10. 9. 1944. приликом напада на село Завидинце, Бабушница. Сахрањен у заједничкој гробници у селу Завидинцу, Бабушница.
- СТАНКОВИЋ Михаила СРЕТЕН**, рођен 1912. у селу Брезовица, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 8. 9. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 28. 9. 1944. приликом напада на село Липовицу, Власотинце. Није сахрањен.
- СТАНКОВИЋ СТОЈАН**, рођен у Кривој Паланци, Србин, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац противенковске чете Бригаде, рањен 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смањавићу, Подујево, умро 16. 11. 1944. од последица рањавања у Војној болници 22. српске дивизије у Куршумлији. Сахрањен на гробљу у Куршумлији.
- СТАНКОВИЋ Димитрија УРОШ**, рођен 1910. у селу Стара Брезовица, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине јула 1944, у Бригади од 2. 8. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 16. 8. 1944. приликом напада на село Стару Брезовицу, Врање. Сахрањен на гробљу у селу Стара Брезовица, Врање.
- СТАНОЈЕ**, рођен у селу Првонек, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944. у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 2. 9. 1944. приликом напада на село Цеп, Владичин Хан. Сахрањен на положају код села Цеп, Владичин Хан.
- СТАНОЈЕВИЋ М. ЈЕФТА**, рођен у селу Горњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 21. 9. 1944. приликом напада на Власотинце. Сахрањен на положају код Власотинца.
- СТАНОЈЕВИЋ Живојина МИЛИВОЈЕ**, рођен 1926. у селу Горчинац, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине сеп-

тембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, рањен 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник, умро 14. 3. 1945. од последица задобијених рана у Болници 22. српске дивизије у Лозници. Сахрањен на гробљу у Лозници.

СТАНОЈЕВИЋ Бранка СТАНИМИР, рођен у селу Доње Крњино, Бабушница, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 23. 10. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, рањен 8. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник, умро 8. 2. 1945. од последица рањавања. Сахрањен на положају у подножју узвишења Влашких њива, Мали Зворник.

СТАНЧИЋ Никодија ПЕТРОНИЈЕ, рођен 1927. у селу Сопотница, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 18. 9. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, заробљен и убијен приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник. Сахрањен у селу Доња Трешњица, Мали Зворник.

СТЕВАНОВИЋ Благоја ВЕЛИМИР, рођен 1923. у селу Бабичко, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.

СТЕВАНОВИЋ Трајка ВОЈИСЛАВ, рођен 1910. у селу Стара Брезовица, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 28. 8. 1944. приликом напада на Власотинце. Сахрањен на положају код Власотинца.

СТЕВАНОВИЋ Крсте ДОБРОСАВ, рођен 1922. у селу Сливница, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине јануара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, рањен 14. 5. 1944. приликом напада на село Велики Крчмир, Лесковац, умро 14. 5. 1944. од последица задобијених рана у селу Драговљу, Лесковац. Сахрањен поред основне школе у селу Драговљу, Лесковац.

СТЕВАНОВИЋ Милоја ДРАГУТИН, рођен 1920. у селу Разгојна, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју узвишења Влашких њива, Мали Зворник.

СТЕФАНОВИЋ Велимира БЛАГОЈЕ, рођен у селу Бабичко, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944,

- у Бригади од 10. 10. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник. Сахрањен у селу Доња Трешњица, Мали Зворник.
- СТЕФАНОВИЋ К. БЛАГОЈЕ**, рођен у селу Црна Бара, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 20. 9. 1944, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на село Ерић, Мали Зворник. Сахрањен на положају код села Ерић, Мали Зворник.
- СТЕФАНОВИЋ Александра ДЕСИМИР**, рођен 20. 5. 1926. у селу Присјан, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 23. 8. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.
- СТЕФАНОВИЋ С. КОСТА**, рођен у селу Широка Планина, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 12. 5. 1944. приликом напада на планини Тумби (кота 1372), Црна Трава. Сахрањен на положају планине Тумбе, северно од села Калне, Црна Трава.
- СТЕФАНОВИЋ В. ПЕТАР**, рођен у селу Доњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 3. 8. 1944. приликом напада на вис Цер, тригонометар 649, Врање. Сахрањен код села Дрежнице, Врање.
- СТЕФАНОВИЋ Михаила РАДОМИР**, рођен 8. 8. 1916. у селу Ратаје, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине фебруара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир вода у противтенковској чети Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смањавићу, Подујево. Сахрањен на гробљу у селу Смањавићу, Подујево.
- СТОЈАНОВИЋ Владимира ДОБРОСАВ**, рођен у селу Горњи Барбеш, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, заробљен и убијен 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник. Сахрањен у селу Доња Трешњица, Мали Зворник.
- СТОЈАНОВИЋ В. ЂОРЂЕ**, рођен у селу Богојевце. Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 1. батаљона, погинуо у рејону Малог Зворника. Место погибије и место сахране нису познати.

- СТОЈАНОВИЋ Б. ЈОРДАН**, рођен 1923. у селу Крушевица, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од 2. 9. 1944, у Бригади од 8. 9. 1944. борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 19. 11. 1944. приликом напада на село Бајгору, Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници испод коте 1577, коса Устарица (Копаник), Косовска Митровица.
- СТОЈАНОВИЋ МИРКО**, рођен 1910. у селу Масурица, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 7. 9. 1944, борац 2. батаљона, погинуо 28. 9. 1944. приликом напада на село Липовицу, Власотинце. Сахрањен у селу Липовици, Власотинце.
- СТОЈАНОВИЋ Светозара СВЕТИСЛАВ**, рођен 1924. у селу Црковница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.
- СТОЈАНОВИЋ Томе НИКОЛА**, рођен 1918. у селу Доња Лакошница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 3. чете 1. батаљона. рањен 10. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве. Мали Зворник. Умро 5. 4. 1945. од последица рањавања. Сахрањен у селу Салаш Црнобарски, Богатић.
- СТОЈАНОВИЋ Благоја СРЕТЕН**, рођен 1922. у селу Доња Лопушња, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ и у Бригади од 15. 8. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, рањен 22. 12. 1944. приликом напада на вис Градину, кота 981, Бијело Поље, умро 31. 12. 1944. у Војној болници 22. српске дивизије у Новом Пазару. Сахрањен на гробљу у Новом Пазару.
- СТОЈИЛКОВИЋ Велина ЖИВКО**, рођен у селу Голочевце, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од 15. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. батаљона, погинуо 16. 8. 1944. приликом напада на село Стара Брезовица, Врање. Сахрањен на гробљу у селу Доњи Стајевац, Трговиште.
- СТОЈИЛКОВИЋ ЈБубомира БОЖИДАР**, рођен 1919. у селу Бољаре, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 26. 8. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.
- СТОЈИЛКОВИЋ Петра МЛАДЕН**, рођен 22. 2. 1926. у селу Богојевце, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине

октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.

СТОЈЛКОВИЋ С. РАТКО, рођен у селу Манастириште, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 26. 8. 1944, борац 2. батаљона, погинуо приликом напада на вис Градину, кота 981, Бијело Поље. Сахрањен на положају виси Градине, Бијело Поље.

СТОЈКОВИЋ Пејче АЛЕКСА, рођен 24. 2. 1922. у селу Црковница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смаиљавићу, Подујево. Сахрањен у селу Смаиљавићу, Подујево.

СТОЈКОВИЋ ВАСА, рођен у селу Радовница, Трговиште, у НОБ од прве половине марта 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 27. 5. 1944. приликом напада на село Оруглицу, Лесковац. Сахрањен на гробљу у селу Оруглицу, Лесковац.

СТОЈКОВИЋ ДИМИТРИЈЕ-ДЕРПА, рођен у Врању, Србин, радник, у НОБ од прве половине јануара 1944, у Бригади од 4. 6. 1944, политички комесар чете у 4. батаљону (Први врањски НОП одред), погинуо 21. 6. 1944. приликом напада на вис Марков камен, Лесковац. Сахрањен на положају код Марковог камена, Лесковац.

СТОЈКОВИЋ ЈОРДАН, рођен 1907. у селу Дуга Лука, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 20. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир вода у 1. чети 1. батаљона, погинуо 6. 10. 1944. приликом напада на село Црна Бара, Власотинце, Сахрањен на њиви код села Црне Баре, Власотинце.

СТОЈКОВИЋ Симеона КОСТАДИН, рођен 7. 1. 1923. у селу Навалин, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 16. 10. 1944, борац чете аутоматичара Бригаде, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

СТОЈКОВИЋ С. ЉУБЕН, рођен 1925. у селу Љескова Бара, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 8. 8. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 28. 8. 1944. приликом напада на Власотинце. Сахрањен на месту погибије код Власотинца.

СТОЈКОВИЋ Стојана НАЦКО, рођен 1924. у селу Радовница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од 20. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.

СТОЈКОВИЋ. ПЕТАР, рођен у селу Горњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 12. 5. 1944. приликом напада на планини Тумби (кота 1372), Црна Трава. Сахрањен на положају планине Тумбе, повише села Калне, Црна Трава.

СТОЈКОВИЋ СТОЈКО, рођен у селу Бабина Пољана, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 3. 8. 1944. приликом напада на вис Цер, тригонометар 649 (код села Дрежнице). Сахрањен испод виса Цера, тригонометар 649 (код села Дрежнице), Врање.

СТОШИЋ Војислава БОЖИДАР, рођен 1926. у селу Првонек, Врање, Србин, сеоски надничар, у НОБ од децембра 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, политички делегат вода у 1. чети 2. батаљона, погинуо 27. 5. 1944. приликом напада на село Оруглицу, Лесковац. Сахрањен на гробљу у селу Оруглици, Лесковац.

СТОШИЋ. С. БОРИС, рођен у селу Горња Трница, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац, погинуо 28. 6. 1944. као рањеник приликом напада на болницу Команде лесковачког војног подручја у селу Огошту, Косовска Каменица. Место сахране није познато.

СТОШИЋ ДРАГУТИН, рођен у селу Црновце, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 3. 8. 1944. приликом напада на село Павловце, Врање. Сахрањен на положају код села Павловца, Врање.

ТАСИЋ Недељка АЛЕКСАНДАР, рођен 21. 3. 1923. у селу Крива Феја, Врање, Србин, студент технике, у НОБ од 17. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, политички комесар 2. чете 1. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници испод коте 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица.

ТАСИЋ БОЖИЛ, рођен у селу Крива Феја, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 12. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир

вода у 2. чети 2. батаљона, погинуо 15. 6. 1944. приликом напада на село Вучје, Лесковац. Сахрањен на положају код села Вучја, Лесковац.

ТАСИЋ Васе БОЖИЉ, рођен 8. 6. 1903. у селу Барелић, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац противтенковске чете Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смаиљавићу, Подујево. Сахрањен у селу Смаиљавићу, Подујево.

ТАСИЋ Чедомира ДОБРОСАВ, рођен 1925. у селу Дикава, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 6. 9. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, рањен 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт), умро 12. 4. 1945. од последица рањавања. Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ТАСИЋ ЂОРЂЕ, рођен 1904. у селу Крива Феја, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 12. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 28. 6. 1944. приликом напада на болницу Команде лесковачког војног подручја у селу Огошту, Косовска Каменица. Место сахране није познато.

ТАСИЋ ЈОРДАН, рођен у селу Луково, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац, погинуо 11. 7. 1944. приликом напада на село Манојловац, Лесковац. Место сахране није познато.

ТАСИЋ Косте НИКОДИЈЕ, рођен 1911. у селу Ћуковац, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 9. 9. 1943, у Бригади од 10. 5. 1944, командир 3. чете 2. батаљона, погинуо 11. 7. 1944. приликом напада на село Манојловац, Лесковац. Сахрањен у селу Манојловац, Лесковац. Касније пренет на гробље у селу Ћуковац, Врање.

ТАСИЋ Милутина СТОЈАН, рођен 19. 1. 1921. у селу Горња Купиновица, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.

ТАСКОВИЋ Анте СИМА, рођен 1914. у селу Нова Брезовица, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине јула 1944, у Бригади од 2. 8. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 3. 8. 1944. приликом напада на вис Росуљак, тригонометар 632, Врање. Сахрањен на положају испод виса Росуљак, Врање.

ТЕШИЋ Ранђела ВЛАЈКО, рођен 1919. у селу Црнатово, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа

1944, у Бригади од 28. 8. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен повише села Доња Трешњица, Мали Зворник.

ТОДОРОВИЋ Данила ДРАГОЉУБ, рођен у селу Горњи Барбеш, Гацин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 13. 10. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен код села Доња Трешњица, Мали Зворник.

ТОДОРОВИЋ Јована ЈОВАН, рођен 7. 9. 1923. у селу Дојкинци, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 17. 8. 1944, борац чете аутоматичара Бригаде, погинуо 12. 4. 1945, у 6 часова пре подне, приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ТОДОРОВИЋ Јована НЕДЕЉКО, рођен 30. 12. 1908. у селу Чиниглавце, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 20. 8. 1944, командир одељења у 2. чети 3. батаљона, погинуо 16. 11. 1944. приликом напада на коту 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица.

ТОМИЋ Ранђела КРСТА, рођен у селу Богојевце, Лесковац, Србин, земљорадник, у ЧОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, заробљен и убијен 10. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Место сахране непознато.

ТОШИЋ М. САВА, рођен 1926. у селу Присјан, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 5. 9. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 16. 9. 1944. приликом напада на село Дејан, Власотинце. Сахрањен на положају код села Дејан, Власотинце.

ТОШИЋ ВЕРА, рођена 1928. у Врању, Српкиња, домаћица, у НОБ од друге половине јуна 1944, у Бригади од 22. 6. 1944, болничарка у 2. чети 1. батаљона, погинула 27. 6. 1944. приликом напада на село Оруглицу, Лесковац. Сахрањена на гробљу у селу Оруглици, Лесковац.

ТРАЈКОВИЋ Михаила БОРИВОЈ, рођен 14. 11. 1923. у селу Прзонак, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине јануара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 2. батаљона. погинуо 11. 7. 1944. приликом напада на село Манојловац, Лесковац. Сахрањен на гробљу у селу Манојловац, Лесковац.

ТРАЈКОВИЋ Владимира **ВРАНКО**, рођен у Владичином Хану, Србин, радник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 25. 8. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 6. 10. 1944. приликом напада на село Црну Бару, Власотинце. Сахрањен на гробљу у селу Црној Бари, Власотинце.

ТРАЈКОВИЋ Светозара **РАДИВОЈЕ**, рођен 1925. у селу Разгојна, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 15. 10. 1944, борац 3. чете 4. батаљона, рањен 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник, умро 8. 2. 1945. од последица задобијених рана. Сахрањен у селу Доња Трешњица, Мали Зворник.

ТРАЈКОВИЋ Петра **СПАСА**, рођен 25. 9. 1922. у селу Љутеж, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1559, Кодра наљт (Копанник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници под котом 1577, коса Устарица (Копанник), Косовска Митровица.

ТРАЈКОВИЋ СТАМЕН, рођен у селу Коћура, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од 1941, у Бригади од 10. 5. 1944, политички комесар 1. чете 2. батаљона, погинуо 25. 6. 1944. несрећним случајем од експлозије ручне бомбе у реци Ветерници код села Оруглице, Лесковац. Сахрањен на гробљу у селу Мијовцу, Лесковац.

ТРАЈКОВИЋ С. **СТАНКО**, рођен у селу Доња Лакошница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју узвишења Влашке њиве, Мали Зворник.

ТРАЈКОВИЋ Д. **СТОЈАДИН**, рођен у селу Луково, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 28. 9. 1944, приликом напада на вис Бели камен, источно од села Доње Слатине, Лесковац. Сахрањен на положају код Белог камена. Касније пренет на гробље у селу Луково, Врање.

ЧЕКЛИЋ Милутина **МАКСИМ**, рођен 1909. у селу Обрња, Невесиње, Србин, рударски радник, у НОБ од прве половине јуна 1944, у Бригади од 6. 6. 1944, борац 2. батаљона, погинуо у августу 1944. негде у Црној Трави. Место погибије и место сахране непознати.

ЋИРИЋ Д. СВЕТОЗАР, рођен 1924. у селу Градашница, Пирот, Србин, кожарски радник, у НОБ од прве половине септембра 1944, у Бригади од 8. 9. 1944, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 19. 11. 1944. приликом напада на село Бајгору, Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници испод коте 1577, коса Устарица (Копаник), Косовска Митровица.

ЦАКИЋ Милана ДРАГУТИН, рођен 17. 4. 1920. у селу Разгојна, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од 10. 4. 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 9. 2. 1945. приликом напада на узвишење Влашке њиве, Мали Зворник. Сахрањен на положају у подножју узвишења Влашке њиве, Мали Зворник.

ЦВЕЈИЋ Д. НАЈДАН, Србин, земљорадник, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 28. 8. 1944. приликом напада на село Рамни Дел, Власотинце. Других података нема.

ЦВЕТАН, рођен у селу Врањска Бања, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 1. 5. 1944, погинуо 5. 5. 1944. приликом напада на планини Чемернику, рејон коте 1638, Црна Трава. Сахрањен на месту погибије на планини Чемернику, рејон коте 1638, Црна Трава.

ЦВЕТАНОВИЋ Милутина ПЕТАР, рођен 10. 10. 1923. у селу Горња Купиновица, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, командир вода у 3. чети 4. батаљона, рањен 8. 2. 1945. приликом напада на село Доњу Трешњицу, Мали Зворник, умро 1. 8. 1945. од последица задобијених рана у Војној болници у Нишу. Сахрањен на гробљу у Нишу.

<\$ &ЦВЕТАНОВИЋ Алексе СТАНКО, рођен 8. 5. 1923. у селу Горња с "Купиновица, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт). Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

ЦВЕТКОВИЋ Живојина ВЕЉКО, рођен у селу Средор, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине августа 1944, у Бригади од 8. 8. 1944, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 28. 8. 1944. приликом напада на село Рамни Дел, Власотинце. Сахрањен на гробљу у селу Рамни Дел, Власотинце.

ЦВЕТКОВИЋ ВУКАШИН, Србин, земљорадник, борац, погинуо 18. 11. 1944. приликом напада на коту 1789, Оштро копље (Копаник), Косовска Митровица. Сахрањен у заједничкој гробници ис-

под коте 1577, коса Устарика (Копаник), Косовска Митровица. Других података нема.

ЦВЕТКОВИЋ ДОБРИВОЈЕ-ДОВРИ, рођен у селу Стубал, Владичин Хан, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригди од 4. 6. 1944, командир одељења у 4. батаљону (Први врањски НОП одред), погинуо 21. 6. 1944. приликом напада на вис Марков камен, Лесковац. Сахрањен на положају код виса Марков камен, Лесковац.

ЦВЕТКОВИЋ Јована ДРАГУТИН, рођен 1922. у селу Сувојница, Сурдулица, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине јула 1944. у Бригади од 7. 7. 1944, политички делегат вода у 2. чети 2. батаљона, рањен 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт), Винковци. Умро у болници од последица рањавања. Касније пренесен на гробље у селу Сувојница, Сурдулица.

ЦВЕТКОВИЋ Милана ЖИВОЈИН, рођен 1917. у селу Липовица, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 26. 8. 1944, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на Ерића брдо, код села Доња Трешњица, Мали Зворник. Сахрањен на положају код Ерића брда, Мали Зворник.

ЦВЕТКОВИЋ ЖИВКО, рођен у селу Дуга Лука, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 1. 5. 1944, погинуо 5. 5. 1944. приликом напада на планини Чемернику, рејон коте 1638, Црна Трава. Сахрањен на месту погибије на планини Чемернику, рејон коте 1638, Црна Трава.

ЦВЕТКОВИЋ Серафима МИЛОЈКО, рођен 6. 5. 1922. у селу Горњи Стајевац, Трговиште, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине априла 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, борац протизтенковске чете Бригаде, погинуо 16. 11. 1944. приликом експлозије сопствених мина у селу Смаиљавићу, Подујево. Сахрањен у селу Смаиљавићу, Подујево.

ЦВЕТКОВИЋ Костадина РАНКО, рођен 1923. у селу Мали Суводол, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине маја 1944, у Бригади од 24. 5. 1944, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 8. 2. 1945. приликом напада на село Сакар, Мали Зворник. Сахрањен у заједничкој гробници на гробљу у селу Сакар, Мали Зворник.

ЦВЕТКОВИЋ М. СВЕТОЛИК, рођен у селу Трњане, Пирот, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 6. 9. 1944, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо приликом напада на коту 1577, коса Устарика (Копаник), Косовска Митровица.

Сахрањен у заједничкој гробници испод коте 1577, коса Устарица (Копаоник), Косовска Митровица.

ЦВЕТКОВИЋ Анђела СТАМЕН, рођен 1923. у селу Барелић, Врање, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине јануара 1944, у Бригади од 10. 5. 1944, командир 1. чете 1. батаљона, погинуо 26. 5. 1944. приликом напада на село Оруглицу, Лесковац. Сахрањен код цркве у селу Оруглицу, Лесковац.

ЦВЕТКОВИЋ Милована СТРАХИЊА, рођен 1908. у селу Лопушња, Власотинце, Србин, земљорадник, у НОБ од друге половине августа 1944, у Бригади од 25. 8. 1944, командир вода у 2. батаљону, умро 24. 1. 1945. од пегавог тифуса у Болници 22. српске дивизије у Ужицу. Сахрањен на гробљу у Ужицу.

ЦЕКИЋ Милана ЛАЗАР, рођен 1920. у селу Бељаница, Лесковац, Србин, земљорадник, у НОБ од прве половине октобра 1944, у Бригади од 10. 10. 1944, борац 3. чете 1. батаљона, рањен 12. 4. 1945. приликом форсирања реке Спачве у шуми Нарачи (Сремски фронт), умро 12. 4. 1945. од последица задобијених рана. Сахрањен у заједничкој гробници у шуми Нарачи, Винковци.

БОРЦИ ДЕСЕТЕ СРПСКЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ
УДАРНЕ БРИГАДЕ НОВ ЈУГОСЛАВИЈЕ — НОСИОЦИ
„ПАРТИЗАНСКЕ СПОМЕНИЦЕ 1941”

1. АРИЗАНОВИЋ Михаила СТРАТИЈЕ-ПРАЋКА
2. БАСТА Саве НИКОЛА
3. ВУЧЕЛИЋ Станоја БРАНКО
4. ВУКОВИЋ Петра БРАНКО
5. ГОШОВИЋ Алексе БОЖИДАР
6. ДРАГОВИЋ ИЛИЈА
7. ЈОВАНОВИЋ Милана СЕРАФИМ
8. ЈОКИЋ Луке МИРКО
9. КАДРИ Мухамеда Абдуреуфа РЕУФИ-СКЕНДЕР
10. КОЗОДЕРОВИЋ ИСИДОР
11. КОШПИЋ Паје ДМИТАР
12. ЛАЗИЋ Илије ДУШАН
13. МАТИЈАШЕВИЋ Перка НОВАК
14. МИЛОШЕВИЋ Прокопија ЈОВАН-МИЛОВАН
15. МИЛОШЕВИЋ Борише РАДОЈЕ
16. МАЦУРА Петра ДРАГОЈЕ
17. МИТИЋ Цветка СТАНИША
18. ПАВЛОВИЋ Михаила БРАНКО
19. ПОПОВИЋ Боривоја СЛАВКО
20. ПАУНОВИЋ ЗОРА
21. ПУШОЊИЋ Милоја ИВАН
22. РИСТИЋ Станислава ЋИРА-РЕЈБА
23. РАДОЊИЋ Филипа ЛУКА
24. РУНИЋ Стојана МИЛАН
25. СТАРЧЕВИЋ Драгољуба ЈЕЛИСАВЕТА
26. СТОЈИЉКОВИЋ Стојана ВЛАСТИМИР-ВЛАСТА
27. СТОШИЋ Денка МИЛОРАД-ШУКА
28. ТРАЈКОВИЋ Јована ЉУБОМИР
29. ТИЦА Пантелије МИЛИВОЈЕ

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Војноисторијски институт

Архивски фонд НОР-а

Архивски фонд немачки — заплена архива и изјаве заробљеника
Национални архив Вашингтон — микрофилмована немачка архива
Архивски материјал СР Србије

Изјаве бораца и руководиоца Десете српске ударне бригаде

Зборник докумената и података о народноослободилачком рату ју-
гословенских народа, том I, II и VII

ЛИТЕРАТУРА

Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945. (друго допуњено издање), I и II књига, Београд 1965.

Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945, Београд 1964.

Никола Анић, Секула Јоксимовић, Мирко Гутећ, *Народноослободилачка војска Југославије 1941—1945*, Београд 1982.

Живојин Николић-Брка, *22. српска дивизија*, Војноиздавачки завод, Београд 1972.

Живојин Николић-Брка, *Југоисточна Србија у револуцији 1941—1945*, Институт за савремену историју, Београд 1979.

Радован Тимотијевић, *Рођена на Таламбасу*, Народна армија, Београд 1984.

Александар Трајковић, Добривоје Јовановић, *Дубоке Бразде — Врање у НОБ 1941—1944*, „Слобода“, Београд 1977.

Јован Манасијевић, *Сурдулица у НОБ — Сећање учесника*, књига I, „Нова Југославија“, Врање 1986.

Стратија Аризановић-Праћка, *Доживљаји и виђења*, „Слобода“ Београд 1983.

Младен Стефановић, *Збор Димитрија Љотића 1934—1945*, „Народна књига“, Београд 1984.

Миодраг П. Ћирић, *Пирот — водич кроз град и околину*, „Слобода“, Пирот 1967.

Радомир Костадиновић, *Прна Трава и Црнотравци*, Лесковац 1968.

Отто Кум, *Напред! — Историјат 7. СС-добровољачке брдске дивизије „Принц Еуген“*, Оснабрик 1978.

С лева: командир вода у првом батаљону Љубомир Јовановић, из Сукова, и пушкомитраљезац Петар Јовановић, из Дејана, октобра 1944. у Нишу.

С лева: Интендант Бригаде Серафим Јовановић, пастијски руководицац Бригаде Властимир Стојиљковић и Станимир Станковић, као политички радници на подручју Врања.

Болничарке Десете српске ударне бригаде, у горњем реду с лева: Катица Арсић, Зора, Милица Јојић и Стана Љубић (стоје); Надица, Јела Стојиљковић и Даница Влаховић (седе).

С лева: Никола Станковић-Гуштер, политички комесар противтенковске чете Бригаде, Чедомир Јовановић, обавештајни официр првог батаљона, Урош Ђорђевић, обавештајни официр другог батаљона, и Миладин Цветковић, политички комесар прве чете другог батаљона

Угорњем реду, у средини, партијски руководац Десете српске бригаде Славко Поповић са друговима из Врњског партизанског одреда

С лева: Драгутин Ђорђевић-Брка, командир прве чете првог батаљона, командант другог батаљона Никола Баста, командир чете аутоматичара Бригаде Драгомир Јовановић-Мурча, референт санитета другог батаљона Зора Тодоровић, обавештајни официр Бригаде Лазар Лажетић, заменик команданта другог батаљона Јосиф Здравковић и неидентификовани друг. Клећи обавештајни официр другог батаљона Урош Ђорђевић

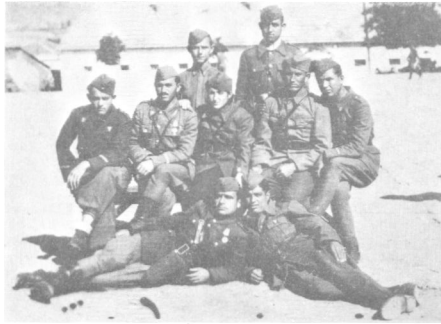
Радомир Млаленовић-Тарзан, помоћник политичког комесара друге чете првог батаљона у болници после рањавања на Сремском фронту.

Начелник Штаба Душан Лазић и командант Десете српске бригаде Ђира Ристић-Реља (стоје). Са аутоматом у рукама Јован Мишовић-Мирован, секретар Комитета Скопје Десете српске бригаде, октобра 1944.

Штаб четвртог батаљона са командирима, политичким комесарима и помоћницима политичких комесара четП.

Сече у средњем реду: Славко Сгоишић, политички комесар чете, Стојан Крстић-Столе, Десете српске ударне бригаде, са чланови-командир чете, Добринка Момчиловић, референт санитета у чети, Радомир Здравковић, интендант трећег батаљона, и Вукоје Ђорђевић, помоћник политичког комесара чете.

Слева: руководиоци из првог батаљона: Велимир Стоишић, командир чете, Лука Радоњић, помоћник политичког комесара чете, Пантелејмон-Панта Пејчић, политички комесар чете, Станимир Стојановић, политички комесар чете, и Тома Живковић, командир чете.

Еорци аутоматичари друге чете другог батаљона Десете српске бригаде, Драгољуб Стојановић и Живојин, маја 1945.

Јован Младеновић, из Горње Купиновице, борац треће чете првог батаљона

Учесници окружног саветовања омладинских руководилица пиротског округа у Црној Трави 10. септембра 1944, на којем су учествовали и чланови Комитета Скоја Десете српске бригаде.

*Стојанка Вуксановић, бојничарка
друге чете трећег батаљона*

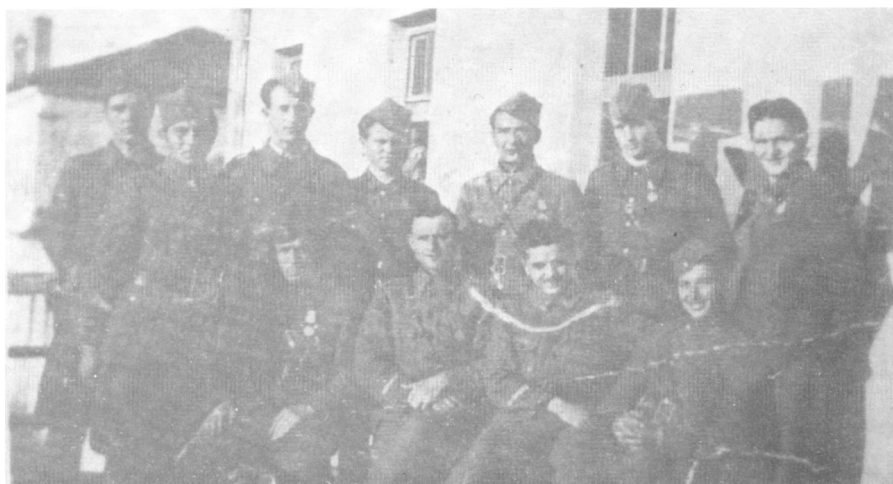
*Бранко Павловић-Уча, први политички ко-
месар Десете српске бригаде*

Руководиоци у првом батаљону, стоје с лева: Јован Филиповић, ађутант, Лука Радоњић, помоћник политичког комесара батаљона, Новица Михаиловић, помоћник политичког комесара чете, Сретен Тренча, командир чете, Јордан Петровић, командир чете, Драгутин Ђорђевић-Брка, командир чете, Милутин Живковић, командир чете, Владан Видосављевић-Млинар, помоћник политичког комесара чете; клече: Мика Новковић политички комесар чете, Душан Младеновић, политички комесар батаљона, два неиндентификована друга, Миодраг-Миша Новаковић, политички комесар чете, Пантелејмон-Панта Пејчић, политички комесар чете, Душан Додић, помоћник политичког комесара чете; леже: Чедомир Јовановић, обавештајни официр батаљона, Чедомир Ристић, заменик команданта батаљона, Никола Баста, командант другог батаљона, Јелисавета Старчевић, омладински руководиоца Бригаде, Мирко Јокић, командант првог батаљона и неиндентификовани друг.

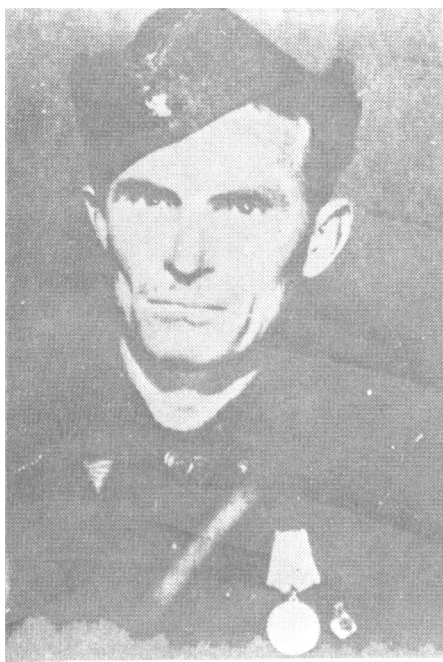
Милоје Ристић, командир прве чете првог батаљона Десете српске ударне бригаде. Ђира Ристић-Ређа, други командант Десете српске бригаде.

Руководиоци у другом батаљону Десете српске ударне бригаде, с лева (стоје): Јован Јовановић, командир чете, Јордан Стефановић, политички комесар чете, Љубомир Петровић, командир вода, Бранко Николић, помоћник политичког комесара чете, Миливоје Пешић, командир чете, Александар, ађутант батаљона; (седе): Јордан Стојановић, политички комесар чете, Јосиф Здравковић, заменик команданта батаљона, Никола Цветковић, политички комесар чете, и Александар Манић омладински руководиоца батаљона.

*Данило Стевановић-Дача, први командант Јован Иванович, командант трећег батаљона
Десете српске бригаде од његовог формирана.*

*Благоје Цветковић-Чича, командир друге Вошко Станковић, помоћник политичког
чете првог батаљона. месара друге чете првог батаљона*

Урош Вељковић, командир треће чете **Вукашин Митровић**, командир прве чете
трећег батаљона, први старешина који је по- **трећег батаљона**, по годинама на ЈСтаријН
гинуо у борбама Десете српске бригаде. **руководилац Десете српске бригаде.**

Пироћанци из села Гњилана, борци друге чете првог батаљона са командиром
Гомом Живковићем (стоји први сдесна).

*Велко Антанасијевић, командир прве чете
другог батаљона*

Горњи ред: у средини Влајко Јовић, интендант Десете српске бригаде. Седе слева: Душан Станојевић, командир чете, Драгомир Јовановић-Мурча, командир чете, и Влајко Ристић, интендант другог батаљона

Најдан Крстић, омладински руководиоцац трећег батаљона, Јелисавета Старчевић, омладински руководиоцац Десете српске бригаде, Србољуб Стојановић, омладински руководиоцац четвртог батаљона (стоје). Александар Пејчић, омладински руководиоцац првог батаљона, и Александар Манић, омладински руководиоцац другог батаљона (чууче).

Борци аутоматичари Десете српске ударне бригаде - сви из села Разгојне, код Лесковца.

*Стојан Ђорђевић-Шуца, политички комесар
трећег батаљона Десете српске бригаде од
њеног формирања*

*Станиша Младеновић, из села Тибужда,
пушкомитраљеац прве чете првог
батаљона, са сестром.*

*Штаб Двадесет друге српске дивизије с командантом Живојином Николићем-Брком (у
средини на коњу) и Десета српска бригада у Новом Селу приликом покрета из рејона
Пчиње за Црну Траву, августа 1944.*

Слева: Јордан Стојановић, политички комесар чете, Урош Ђорђевић, обавештајни официр другог батаљона, и Бранко Николић, помоћник политичког комесара чете, маја 1945.

Трећа чета другог батаљона у Љубовији, маја 1945.

СКРАЋЕНИЦЕ

АВНОЈ	— Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије
АМБЧ	— Амбулантна чета
БАТ. 76	— Батерија топова 76 тт
Б.ПРЕВ.	— Бригадно превијалиште
ВПТП	— Вод противтенковских пушака
ВЗВ	— Вод за везу
ВХЗ	— Вод за хемијску заштиту
ВЗС	— Вод за снабдевање
ВШ	— Врховни штаб
ГПТ	— Главни штаб
И. В.	— Извиђачки вод
И. О.	— Извиђачко одељење
КНОЈ	— Корпус народне одбране Југославије
М.В.	— Минерски вод
МБ. Ч.	— Минобацачка чета 82 пжп
МТР. Ч.	— Митраљеска чета
НОП	— Народноослободилачки покрет
НОВ	— Народноослободилачка војска
НОВ и ПОЈ	— Народноослободилачка војска и партизански одреди Југославије
НОВЈ	— Народноослободилачка војска Југославије
НОР	— Народноослободилачки рат
НОО	— Народноослободилачки одбори
ПК КПС	— Покрајински комитет Комунистичке партије Србије
П..В	— Пионирски вод
ПТЧ (ПКБ)	— Противтеенковска (противколска) чета
Р. В.	— Радни вод
САН. Ч.	— Санитетска чета
С. В.	— Санитетски вод

ТРАН. Ч	— Транспортна чета
ЦК КПЈ	— Централни комитет Комунистичке партије Југо- славије
Ч.АУТ.	— Чета аутоматичара
ЧБКО	— Чета бојне коморе
ЧЗВ	— Чета за везу
ЧПТП	— Чета противтенковских пушака
ЧПО	— Чета пратећих оруђа

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.	5
УВОД.	9
БОРВЕНА ДЕЈСТВА БРИГАДЕ.	12
Активности и борбе у рејону Трговишта.	12
Борбе код Криве Феје.	16
Пробој у слободну Лужницу.	19
Организовање у Јабуковику.	22
Формирање Седме јужноморавске бригаде.	24
Офанзива задржала Бригаду.	31
Прва борба на Тумби.	35
Повлачење према Јабланици.	41
Окршај на вештачкој граници.	44
Драматична борба у окружењу.	47
Напад са земље и из ваздуха.	50
Препад код Овчарских колиба.	53
Разбијени четници у Запаљу.	56
Опустела огњишта у Лужници.	61
Сусретна борба на Чобанцу.	64
Преко Мораве на Кукавицу.	68
Наступање долином Ветернице.	73
Оруглица на јуриш заузета.	77
Крај вишегодишње окупације.	81
Одјек ослобођења села у сгливу Јабланице.	84
Промене и организационо учвршћење.	88
Руковођење партијско-политичким радом.	92
Срушена централа у Вучју.	95
Борба на Марковом камену.	101
Десета бригада у заштити болнице.	106

Трагичан крај рањеника.	110
Проширење ослобођене територије.	113
Нови командант Бригаде.	117
Бригадно саветовање у шуми код села Трстене	120
Повратак у врањски завичај.	122
Пред рововима утврђеног Росуљка.	125
Танјугове ратне вести.	129
Попуна штабова и јединица.	133
Рушење пруге и мостова.	136
Небудност на Светој гори.	141
Препад на коњички пук.	143
Борбена дејства у Грделичкој клисури.	145
Два напада на Власотинце.	148
Недостижни мостови.	153
Обука у гађању минобацачима.	157
Нови команданти и политички комсари.	160
Ослобођење сел-а Завидница.	165
Опроштај од погинулих другова.	176
Бригада је добила лекара.	177
Ваздушни напад на Бригаду.	179
Такмичење кроз борбу.	180
Формирање Четвртог батаљона и поседање положаја источно од Власотинца.	182
Храбра болничарка Јула.	184
Напад на борбену групу „Додел“.	188
Други напад на Власотинце.	191
Најјаче утврђени школа и црква.	195
Јуриши на Китки и Белом камену.	198
Погинуо је омиљени комесар.	201
Формирање извиђачке службе.	205
Захтев Бугарске за делом територије Србије.	207
Непријатељ продире на свим правцима.	210
Заседа у Доњем Душнику.	212
Заробљена немачка колона.	214
На висовима планине Крушевице.	217
Стигао је 1. батаљон.	220
Борбе на путу за Равну Дубраву и код карауле	223
Савезници беже са фронта.	226
Батаљон је задржао положаје.	229
Непријатељ је напустио борбу.	233
Припреме за ослобођење Ниша.	236
Немачки војници у женској одећи.	240

У борбама за полазни рејон за напад на Ниш.	243
Биланс петомесечних борби Бригаде.	248
Поход преко Бабичке горе.	250
Масовни прилив нових бораца.	252
Десета српска бригада — прва у ослобођеном Нишу	254
Страже пред кућама и магацинима.	260
Живот у нишком гарнизону.	263
Формацијске и кадровске промене.	267
Смотра Бригаде испред гимназије.	271
Војна музика Десете бригаде.	274
Бригада на маршу од Ниша до Прокупља.	277
Наступање према Копаонику.	280
Обавештајна и извиђачка активност.	285
Кажњеници бране фронт.	287
Граната погодила минерски вод.	289
Кота 1554 је заузета ручним бомбама.	292
Смрзли су се и људи и оружје.	296
Упад у немачке ровове.	298
Три пута освајали коту 1577.	301
Повратак на гребен Устарице.	306
Силовити напади на старе положаје.	310
Јуриши на Кодра наљт су трајали целу ноћ.	315
Рањеници су умирали на мразу.	318
На кључним положајима косовске операције.	322
Упорна одбрана „Мостобрана Митровица“.	325
Трепча на јуриш ослобођена.	329
Народ дочекао Десету бригаду.	332
Постали су ударници.	335
Официрски чиновни за успех и храброст.	338
Одлазак Бригаде у Санџак.	341
На завејаном Пештеру.	343
У борби против немачких гренадира.	346
Рафалима и бомбама на противника.	350
Десета бригада сама на Лиму.	353
Активност партијске и скојевске организације	357
Марш дуг седам дана.	360
У резерви Врховног штаба НОВ и ПОЈ.	364
Поседање ровова на Дрини.	367
Две ноћи на опрезу.	372
Затечени на спавању.	376
Драма на положајима.	381
Рафал зауставио наређење.	385

Хероји Јанковићевог вода.	389
Хитно на Влашке њиве.	393
Окршаји прса у прса.	397
Сређивање редова 10. бригаде и отклањање слабости	401
Покрет у рејон Љубовије.	404
Напади на усташка упоришта.	408
Преформирање Десете српске ударне бригаде.	413
Возом на Сремски фронт.	416
Уз обале Босута и Спачве.	420
Заседе и патроле на мостобрану.	425
Борбени знаци Срем—Србија.	428
Најдуже ратно јутро.	432
Паклене борбе у шуми Нарачи.	436
Орден за подвиг.	439
Крај великих борби.	443
У Београду на паради.	448
Други пут на Дрини.	451
Уместо закључка.	454

ПРИЛОЗИ

Руководиоци Десете српске бригаде.	459
Списак погинулих бораца и руководиоца у току НО рата	488

ШТАМПАЊЕ ОВЕ КЊИГЕ ФИНАНСИЈСКИ
СУ ПОМОГЛИ:

СКУПШТИНА ОПШТИНЕ ВРАЊЕ

СИМПО, ВРАЊЕ

НАФТАГАС, НОВИ САД

НІСООР, НОВИ САД

УДРУЖЕЊЕ ВРАЊАНАЦА, БЕОГРАД

СКУПШТИНА ОПШТИНЕ БАБУШНИЦА

ТЕКСТИЛНА ИНДУСТРИЈА, ВРАЊСКА БАЊА

СЛАВКО ПОПОВИЋ, рецензент одрекао се хонорара

Технички уредник

Светко Рељић

Лектор и коректор

Милутин Миловић

Корице

Милојко Милинковић, академски сликар

Скице

Светолик Стефановић

Тираж 1.000 примерака

Прво издање

Штампа:

ГИП „Култура“, Београд, Маршала Бирјугова 28